XV. évfolyam. 1—2. füzet. (Új sorozat X.) 1914.

A

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK

ÉRTESÍTŐJE.

AZ „ETHNOGRAPHIA“ MELLÉKLETE.

SZERKESZTI

DR. SEMAYER VILIBÁLD.

Egyes füzet ára 2 korona.
Az évi négy füzet előfizetési ára 5 korona.
A Magyar Néprajzi Társaság tagjainak tagságdíjuk fejében jár.

Kéziratok a szerkesztőség címére (VII., Városliget, Iparcsarnok), előfizetések a Magyar Nemzeti Múzeum pénztárának küldendők.

Megjelenik február, április, szeptember és november hónapokban.

BUDAPEST,
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KIADÁSA.
1914.

TARTALOM.

Lap

Mészáros Gyula dr.: A magyar kerek tükör. (Első közlemény. 38 ábra.) . . . 1
Ecsedi István dr.: A hortobágyi pásztorviselet. (34 ábra.) 21
Zoltai Lajos: A debreczeniek szőlőműveléséről és szőlőskertjeiről. (1 térkép, 5 á.) 57
Novák József Lajos: Rákospalota néprajzi leírása. (Második közlemény.) . . . 68
Banner János dr.: Jászberényi sírkeresztek. (3 ábra.) 98
Gönczi Ferencz: A göcseji s hetési falvak, házak elhelyezkedései. (20 ábra.) . . 109
Téglás István: Galambbúgos kapuk Tordán. (2 ábra.) 124
Kónya Imre: Gyergyói népszokások 127
Téglás Gábor: A régi Szászvárosszék szász telepeseinek utolsó maradványai Romoson. (1 ábra) 130
Schmidt Tibolt: Adalékok a hazai oláhság temető-kultuszához. (17 ábra.) . . . 132
Orosz Endre: Czigány-kincsek. (5 ábra.) 161
Bartucz Lajos dr.: A jászdósai honfoglaláskori koponyákról. (Második közlemény.) (2 ábra.) 167

Irodalom.

Schmidt T.: Silv. Moldovan: Ardealul II. Ţinuturile de pe Mureş 177
Téglás Gábor: Vojsil Curčič: Die volkstümliche Fischerei in Bosnien und der Herzegovina 178
Ernyey József: Szláv lapszemle 179

Múzeumi ügyek.

Semayer Vilibáld dr.: Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1913. év negyedik negyedében 183
— — Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1914. év első negyedében 184

E folyóirat közleményeire vonatkozó jogainkat fenntartjuk.

A M. Nemz. Múzeum néprajzi tára

(Városliget, Iparcsarnok)

további intézkedésig a nagyközönség számára

nyitva.

Díjtalanul: vasárnap d. e. 9—1-ig, d. u. 3—6-ig, kedden és pénteken d. u. 3—6-ig.
Személyenkint 1 korona belépődíjért: a többi hétköznapokon d. e. 9—1 óráig.

Iskolák és intézetek előzetes jelentkezés után a délelőtti hivatalos órák alatt mindennap megtekinthetik.

A magyar kerek tükör.

(Első közlemény.)

Honfoglalás kora előtti művelődéstörténetünk mai napság is még a felkutatni való kérdések sorába tartozik. Nyelvtudományi, archeologiai és ethnographiai összehasonlító tanulmányoknak nem vagyunk ugyan híjában e téren, de bármennyire fejlett legyen is e felsorolt segédtudományok közül egyik vagy másik, attól az álláspontól még nagyon messzire vagyunk, hogy beletekinthetnénk a honfoglalást megelőző időknek mélységeibe és tiszta képet alkothatnánk magunknak arról a kultúráról, a melyet a bevándorló magyarok magukkal hoztak Keletről Pannóniába.

Pedig ennek a kultúrának még ma is élő emlékei vannak. *Nyelvi* és *tárgyi* anyagból állnak ezek az emlékek. Ezen két csoport közül eddigelé a nyelvészeti kutatásokkal haladtunk legelőbbre, úgy saját nyelvünk, mint a rokon finn-ugor és török-tatár nyelvek anyagának felgyűjtése és módszeres összehasonlítása terén. És ámbár itt is sok még a tennivaló, a tárgyi emlékekkel még sokkal hátrább vagyunk. A honfoglaláskori archeologiai leleteknek még sokkal nagyobb része van a föld alatt, mint a föld felett, néprajzi gyűjteményünk pedig nem rég ideje jutott csak abba a helyzetbe, hogy némileg áttekintő képet nyujthat a magyar kultúra élő anyaga felett. De korántsem rendelkezünk még annyi idevágó, összehasonlítandó anyaggal a dél-oroszországi és szibiriai őstörténetekről, hogy részletesebb párhuzamok vonásába mélyedhettünk volna. Hanem azért az úttörés munkája már itt is megtörtént. Hampel József, Pósta Béla, Jankó János, Nagy Géza kutatásaiban a régi és élő magyar tárgyi anyagot már itt és amott őshazai párhuzamok társaságában találjuk.

Időközben azonban a Nyugat ethnographiai irodalmában újabb irányok és módszerek alakultak. A nyelvészet szövetkezik és egy úton halad az ethnographiával. A szót magát sohasem lehet elválasztani a tárgytól, a melyet jelent. Együtt születik a kettő és elválaszthatatlan kapcsolat van köztük. A kultúrtörténet szempontjából sohasem lehet eredményesen vizsgálni, bonczolgatni, összehasonlítani valamely szót a nélkül, hogy ne vizsgálnánk, bonczolgatnánk és összehasonlítanánk magát a tárgyat is, melyet a kérdéses szó jelent. Etymologiai és jelentéstani tanulmányok a kiegészítésre való ethnografiai kutatások nélkül csak fél úton maradnak. De nemcsak primitiv szó- és fogalomanyagunkkal vagyunk így, hanem a történelmi időkből kimutatható kölcsönvételekkel is. Nyelvünk és honfoglaláskor előtti történetünk kutatói idáig kölcsönszókat, vendégszókat emlitenek. Pedig ott, a hol tárgyi fogalmakról van szó, sohasem kölcsönszókat veszünk át, hanem átveszünk

valamely tekintetben magasabb kultúrájú néptől egy tárgyat, a melyet addig nem ismertünk s csak magával a tárgygyal együtt vándorol át a szó is. Külön vizsgálni a tárgyak és külön a szavak vándorlását, külön kutatni az egyes szók hangtani és jelentéstani egyezéseit, a nélkül, hogy a tárgyakkal való összefüggést is ne keresnénk, ma már idejét multa módszer.

Hogy szók és tárgyak, egymás művelődéstörténeti vallomásait kiegészítve és támogatva, minő perspektivát nyitnak néha az ember szemei előtt, egy régi kultúrszavunk fejtegetésével fogom bizonyítani. Vizsgáljuk meg, hogy mennyi őstörténeti tanulság van a magyar „*tükör*“ szóban!

Eredetére nézve a *tükör* török szó. [Vö. čuvaš anatri *təǴər*, virjal *töǴör*; *tügürt* (Munkácsi B.: Nytud. Közl. XXI. 40.) = tükör | kis-ázsiai türkmen (Mészáros Gy.): *teker* = kerék | čag. Radlov: *tigir* = rund, das Rad (چرخی ، تکرلك ، مدور) | čag. Radlov: *dɛgri* = rund.

Ide tartozik: kaz R: *tuyɛrɛk* = rund | kaz. Bálint: *tɛyɛrmɛś* = kerék, kör | krm R: *tögɛrɛk* = rund | kkir R: *tögürök* = rund; der Kreis, das Rad; rund herum | kir R: *töγörök* = der Kreis, der Umkreis | tob R: *tügɛrɛk* = der Umkreis, der Kreis | osm [Sāmī]: *tekerlek* = kerék].[1]

Tükör jelentéssel e szó tehát egyedül a csuvas nyelvben fordul elő, a többi török-tatár dialektusban származékaival egyetemben mindenütt *kerek*, *kerék*, *kör* értelemmel használatos. Kétségtelen tehát, hogy ez utóbbi a szó igazi, ősi értelme.

Az eddigi kutatások alapján joggal következtethetjük, hogy a magyar nyelvbe a *tükör* szó a honfoglalás kora előtti időkben a volgai ó-bolgár birodalom területén élő csuvasság közvetítésével került, mint a mely néppel való érintkezésünket egyéb kultúrszavunk azonossága is igazolja. Azzal tisztában vagyunk tehát, hogy a szó maga honnan, mely néptől, mely területről és körülbelül melyik évszázadokban kerülhetett a magyar nyelvbe, de a kulturtörténet kutatója evvel még nem éri be. A magyar művelődéstörténet nyomozójának fel kell derítenie azt is, hogy milyen volt maga az a tárgy, melyet a Keleten vándorló magyarság az őt környező török rokonnépek közvetítésével *tükör* szó alatt ismert. Mert a tárgyak maguk beleilleszkedvén az ő internaczionális környezetükbe, kétségtelenül közelébb visznek bennünket honfoglalóink műveltségének megismeréséhez.

A feleletet erre a kérdésre a török nyelveknek fentebb idézett nyelvi anyaga adja meg. Ezen nyelvi anyagnak a magyar *tükör* szóval való összefüggéséből azt látjuk, hogy a mikor a keleti török-tatár népek a tükör fogalmával megismerkedtek keleteurópai, illetőleg középázsiai őshazájukban, kétségtelenül olyan tükörtípussal kellett megismerkedniök, a mely alakjára nézve *kerek* volt, mert különben a volgavidéki csuvasság nem a *təǴər*, *töǴör* (*tügürt*) szót alkalmazta volna erre a tárgyra, a mely szónak hangtanilag pontosan megfelelő rokonsága a többi török-tatár nyelvekben mindenütt *kerek*-et jelent. S a mint archeologiai és néprajzi adataink igazolni fogják, úgy a keleti török-tatár népek, mint általában véve a népvándorlás

[1] Vö.: Gombocz Z.: Régi török jövevényszavaink. Magyar Nyelv. III. 366.

vonalában élő népek kétségtelenül egy kerek tükörtípust ismertek, a melyet jellegzetes alakjánál fogva természetszerüleg könnyen el is nevezhettek *kerek*-nek.[1]

Fejtegetésünket méltán elkezdhetnénk a népvándorláskori sírleletek közt előforduló tükrök ismertetésével, a mely czélunkhoz legrövidebb úton elvezethetne bennünket, de mindenekelőtt meg kell ismerkednünk egy nevezetes magyar tükörformával s ezt kiindulási pontnak és összehasonlításra váró anyagnak tekintve áttérünk majd lépésről lépésre haladva mindazon területekre, a hol csak a kerek tükör eddigi kutatások alapján előfordul.

Dunántúl Somogy vármegyében és elszórva itt-ott a vele szomszédos területeken (Zala vm., Tolna vm., Vas vm.) a magyar pásztorember készségei között egy sajátságos tükörtípust látunk, a melyet *tükörfá*-nak, *tükrös*-nek neveznek. Kisebb-nagyobb átmérőjű kerek fakorongok ezek, a melyek közepükön kettéválnak, vagy oldalt kihúzható fedőlappal bírnak, belsejükben pedig hol kerek, hol négyszegletes üvegtükör van s a hol ezenfelül még egy kis hely marad a számára, külön ovális mélyedés a bajuszpedrőnek. Jóformán minden pásztortarisznyából előkerül s rajta van a faragó kéznek meg a csillagos bicskának minden művészete. Rendesen központi körökben, konczentrikusan elhelyezett díszítés fedi a korong mindkét oldalát. A díszítő motívumoknak ilyetén elosztása különösen jellemző rája, melyet csak nagy ritkán zavar meg egy-egy mesterkedő, egyéni izlés. A díszítő elemeket túlnyomó részben virág- és növénymotívumok szolgáltatják, de ezek mellett feltünik rajtuk a figurális díszítés is. A virágok teljesen megegyeznek a magyar szűrvirágokkal, egészen azonos formák, mint a milyeneket a szűrszabó a szűrök gallérjára, aszajára, peremére hímez. Leggyakrabban előfordul bennük: a rózsa, a bimbó, a tulipánt, a szekfű, meg a rozmaring. A figurális díszítés tárgya a betyár meg a szeretője, néhol maga a pásztor. Technikájában ritkább a reliefszerű faragás, legáltalánosabb azonban a bemetszéseknek spanyolviasz-zománczczal való kitöltése. A zománczozásnak legkedveltebb színe: a piros, zöld, kék meg a fekete.

A M. N. Múzeum Néprajzi Osztályából valók a következő magyar tükörfák:

(1. á.) A korong egyik domború felülete konczentrikus elosztású reliefszerű faragással van díszítve: a középen rózsa, körülötte rozmaringlevélkoszorú. Átmérője: 8·8 cm. Hazája: Puszta-Tödön (Somogy m.).

(2. á.) Két konczentrikus kör segítségével két zónára oszlik. A technikája pecsétviasz-zománczos. A külső zónában zöld rozmaringkoszorú van, arányos elosztással egy-egy kis virág által megszakítva. A belső zónában zegzúgos vonaldíszítéssé változott, egymással szembehelyezkedő tulipánt és szív, kék pecsétviasz-zománczczal. A középső körben hatszirmú piros virág. Mindkét fele lapos. Átmérője: 8 cm. Hazája: Kiskorpád (Somogy m.).

[1] A *tükör*-nek *kerek* jelentésére más nyelvekben is találunk párhuzamot, a mely nyelvet beszélő népnél egyes kerek tükörtípusok ismeretesek voltak. Igy tükröt jelentett a görög δίσκος (Anthol. Palat. VI. 18.) és a latin *orbis* (Martial. IX. 18.). L. Eduard Gerhard: Etruskische Spiegel. Berlin, 1843. I. 79.

(3. á.) Rozmaringkoszorú fogja körül, melynek a faragását egyik felől zöld, másik felől piros pecsétviasz tölti ki. A középső, fűrészes szélű körben virágcserépből kinövő levelesszárú tulipánt van, zöld és piros színben. Mindkét felülete lapos. Átmérője: 8·5 cm. Hazája: Kisbajom (Somogy m.).

1

2

3

Magyar tükörfák.

(4. á.) Ügyes technikával készült, de konczentrikus elosztásában kissé megzavart példány. A korong szélén patkóalakú díszítés fut körben, mely patkóalakú mezőkben szekfű- és rozmaringlevéldíszítés arányosan váltogatja egymást. A hézagok zöld pecsétviaszszal vannak kitöltve. A patkókon kívül piros mezőben szívornamentum. A középső köralakú mező, melyet két konczentrikus körben faragott zegzúgvonal határol, egy vízszintes egyenessel két egyenlőtlen részre oszlik s ezáltal az egész felület arányossága megzavarodik. A középső nagyobbik mezőben szívből kinövő rózsa-, bimbó-, tulipánt- és rozmaringlevél-ornamentumok vannak zöld és piros színben, a kisebbik mezőben két egymástól elválasztott rozmaringlevél, a levelek pirosak, a mező zöld. Mindkét felülete kissé domború. Átmérője: 10·8 cm. Hazája: Somogy m.

4

Magyar tükörfa.

5

Magyar tükörfa.

(5. á.) A korong felületét két konczentrikus körben elhelyezett zegzúgvonal szegélyezi. A középen a magyar czímer foglal helyet, a koronáján 1881-es évszám, mely a tükörfa készülési idejét jelzi. A czímer alatti szívből zöld, kék, piros, sárga rózsák nőnek ki, melyek a középpont körül arányosan, körben helyezkednek el. A hézagot mindenütt sűrűn elhelyezett rozmaringlevél tölti ki. Mindkét fele kissé domború. A faragás meg az ornamentumok arányos elosztása gyakorlott kézre és finom ízlésre vall. Átmérője: 11·5 cm. Hazája: Somogy m.

A konczentrikus elosztású tükörfáknak van egy külön csoportja, melynek az a jellemző sajátsága, hogy a középpont körül egy négyzet-

alakú mező helyezkedik el s ezen kívül és belül a díszítés is ehhez igazodik. Már a kínai bronzkorong felületének díszítésében igen gyakran találkozunk ugyanevvel a négyzetes eloszlással (6. á.), de az ilyetén eloszlás létrejövetelének okát egyelőre nem ismerjük. Az itt közölt kínai tükör a *Puo-Kú-tû-lu* (Pokutulu) című művészettörténeti könyv Han és T'ang dinasztiabeli tükrei közül való (29—30. füzet.). A nélkül, hogy e kínai és magyar tükrök elosztása közötti összefüggést keresni akarnánk, talán csak mint véletlen találkozást állítjuk melléje a megfelelő magyar hasonlóságokat. Mert a mi tükörfánk szerkezete némileg megmagyarázza ennek az eloszlásnak a keletkezését. Azok a tükörfák ugyanis, a melyek középütt válnak ketté (7. á.), rendesen mind a két oldalukon konczentrikus körökben való ornamentumeloszlást mutatnak. Azok ellenben, a melyek oldalt kihúzható fedéllel vannak ellátva, követik ennek a fedőlapnak négyszegletű alakját és ezáltal a korong egész felülete ez után a negysarkos középmező után indul (8. á.).

6
Kínai tükör (Pokutulu).

(9. á.) A korong közepén négyzetalakú mezőben konczentrikus kör van, a melyet rozetta tölt ki. A négyzeten belül és kívül geometriai díszítés helyezkedik el, melyből a spanyolviasz-zománcz kitöredezett. Mindkét felülete lapos. Átmérője: 10·6 cm. Hazája: Rinyaszentkirály (Somogy m.).

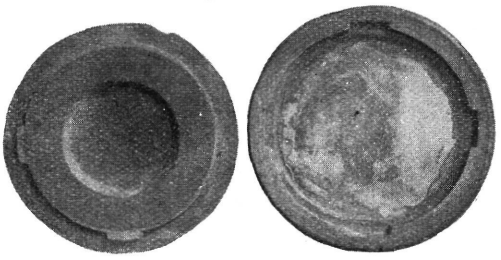

7. Magyar tükörfa szerkezete.

(10. á.) A korong szélein a négyzeten kívül rozmaringleveles tulipántdiszítés van fekete mezőben. A négyzet négy belső sarkában egy-egy piros szívből kinövő fekete rozmaringlevéldísz, a négyzet közepén fekete körben piros rózsa. Mindkét felülete lapos. Átmérője: 10·5 cm. Hazája: Somogy m.

(11. á.) A négyzeten kívül piros mezőben zöldleveles rozmaring és kék tulipántdiszítés. A négyzet közepén virágcserépből kiinduló száras tulipánt van, zöld-, piros- és kékszínű maga a tulipánt. A négyzet négy belső sarkában egy-egy szívmotívum húzódik meg. Felülete lapos. Átmérője: 8·6 cm. Hazája: Somogy m.

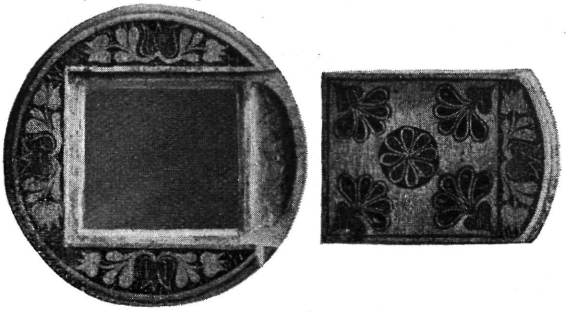

8. Magyar tükörfa szerkezete.

(12. á.) A leggyakrabban előforduló virágdíszítés mellett figurális dísz-

tésű tükörfák is nagyobb számmal fordulnak elő, a melyek azonban a szokásos virágornamentumokat nem zárják ki egészen, hanem hézagkitöltőnek mindenütt alkalmazzák. Az idézett tükörfát két konczentrikus körben elhelyezett piros és zöld zegzúgvonalas díszités, az ú. n. „farkasfog" szegélyezi, melyen belül ugyancsak piros és zöld pecsétviasz-zománczos (Noé-) galamb a szájában bokros rozmaringágat tart, az ágak végein középponti elhelyez-

9 10 11

Magyar tükörfák.

kedésű tulipánt, bimbó és rózsa díszlik. Felülete lapos. Átmérője: 9·1 cm. Hazája: Somogy m.

(13. á.) A korong peremét kunkorodott szárú rozmaringlevél veszi körül. A belső körben hableány (derékig hal, azonfelül leány), mindkét kezében rozmaringágat tart, melynek a végein tulipánt, bimbó meg rózsa látszik. Felül álló galamb, a szájában ágat tart. A zománczolás piros- és zöldszinű. Felülete lapos. Átmérője: 9·5 cm. Hazája: Csoknya (Somogy m).

(14. á.) A korongot fél rozmaringlevélkoszorú szegélyezi két konczentrikus körben. Ezen belül két emberi alak van szemben egymással elhelyezve. Az egyik a betyár stilizált gatyában, fekete pruszlikban, pörge

12 13 14

Magyar tükörfák.

kalappal, csizmában, a jobbkezével puskája csövére támaszkodik. Balkezét szeretője felé nyujtja, a ki balkezével száras tulipántot nyujt a legény felé. A leány csizmában, bő fodros szoknyában, kötényben, hímes pruszlikban van ábrázolva. Mindkettejük hátamögött hézagkitöltőnek egy-egy rozmaringfa látszik. Lábuk alatt 1861-es évszám. Mindkét felülete kissé domború. Átmérője: 10·3 cm. Hazája: Somogy m.

(15. á.) Két páros, konczentrikus körben fél rozmaringlevélkoszorú szegélyezi. A korong közepén a betyár jobbkarjával karonfogja szeretőjét, a ki jobbkezével száras tulipántot tart a feje fölé. A betyár balkezében puskáját tartja. A leány mellett hézagkitöltőnek cserépből kinövő tulipánt van, a betyár mellett egy nagy rózsának a fele látszik. Technikája annyiban különbözik a többiektől, hogy a faragó pásztor a rajzot vékony kar-

15 16 17

Magyar tükörfák.

czolással vitte a felületre, színezése nincs, csak szükséghez mérten sűrű árnyékolás. Felülete kissé domború. Átmérője: 10·5 cm. Hazája: Mernye (Somogy m.).

(16. á.) Konczentrikus körök közt rozmaring- és szekfűkoszorú alkotja a szegélyt. A középen szeretőjével tánczoló betyár. A faragás a betyárt összes készségeivel mutatja be: vállán lóg a tarisznya meg a puska, balkezében pisztolyt tart. A tánczoló leány is eléggé naturalisztikus: csípőjére szorított jobbkezében keszkenője, haja hátrafelé libeg. A faragás technikája ugyanolyan, mint az előbbié. Felülete kissé domború. Átmérője: 8·9 cm. Hazája: Somogy m.

(17. á.) A korong szegélye konczentrikus körben elhelyezett apró levelekből (?) áll. A tükörfa közepét tölgyesben legeltető kanász képe tölti ki. Különösen a kanász alakja nagy gonddal és szeretettel van kidolgozva. A faragó pásztor itt már teljesen a maga világát tünteti fel. A fejébe keskeny peremű, gombaalakú kalapot tesz, a somogymegyei népviselet jellegzetes ruhadarabját. A kanász szájában görbeszárú, hatalmas pipa van, még a rangos kupakot is ráfaragta. Viselete pruszlik, ránczos gatya, csizma. Balvállán karikás ostora, baltája balkarjára akasztva, a vállán bőrtarisznyája lóg, szép sallangos díszítéssel. Előtte két disznó lépked, a háttérben tölgyfa látszik, ez jelképezi a tölgyeserdőt. Technikája mint az előbbié, felülete domború. Átmérője: 8·3 cm. Hazája: Somogy m.

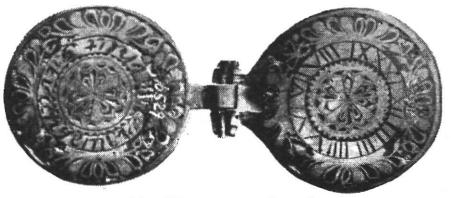

18. Magyar tükörfa.

(18. á.) Sajátságos tükörfa, két szétnyitható korongból áll s vasszöggel átütött sarokra jár. Belül az egyik felében kerek tükör, a másik felé-

ben négyszegletes mélyedés a bajuszpedrő számára. A tükörfának ez az egész formája kétségtelenül a zsebóra utánzásából keletkezett. A mi annál nyilvánvalóbbnak látszik, mivel az egyik korongra az órának teljes számlapja mind a tizenkét óra római számos jegyével rá van faragva. A másik korong belső konczentrikus zónája valószínűleg a faragó pásztor nevét őrzi: *Bernát István eml(ék) 1877.* Spanyolviasz-zománczos. Hasonló zsebóra formájú tükörfa máshonnan is előkerült. Felülete domború. A korong átmérője: 6·5 cm. Hazája: Somogy m.

A magyar tükörfák mellett meg kell emlékeznünk, mint ugyancsak élő néprajzi anyagról, az *oszmán-török* területen előkerülő tükrösökről (ajne), a melyek alakjuknál fogva ugyanehhez a tipushoz sorolandók. Annyiban térnek csak el szerkezetileg a magyar tükörfától, hogy a beléjük metszett üvegtükröt nem rejtik magukba, hanem a tükröző felület szabadon van.

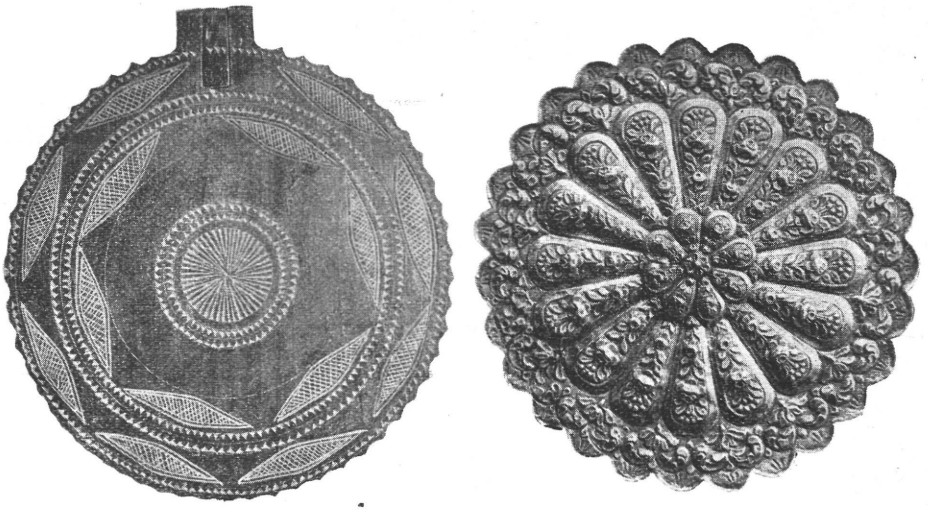

19 Török tükrösök. 20

A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának tulajdonából való a következő két példány:

(19. á.) Kissé domború fakorong, az egyik lapján a tükör beillesztésére szánt kerek mélyedés van vágva. Pereme fűrészfoghoz hasonlóan tagozódik, a hátsó lapján faragott diszítés van. Három konczentrikus körrel, melyek fűrészfogas bevágásokból alakultak, két zónára oszlik, mind a kettőben rovátkolással diszitett rhombusok helyezkednek el körben. A közepét ugyancsak rovátkákból képzett rózsa diszíti. A pereméből egy helyütt kis négyszögletes csap emelkedik ki, elfordítható peczekkel, melynélfogva a tükör falra függeszthető volt. Ezt a kis kiemelkedő csapot v. ö. a kaukázusi bronztükröknél előforduló átlyukasztott négyszögletes füllel (l. 37. á.). Átmérője: 21·5 cm. Hazája: Angora (Kis-Ázsia).

(20. á.) Kerek ezüstkorong vékony, ívert lemezből. A kerek üvegtükröt keskeny ezüstperem foglalja körül s ez a tükrös rész peremestől együtt

az egész korongból kiemelhető. A korong pereme félköralakú virágszirmokhoz hasonlóan tagozódik, a hátsó lapját középen ráforrasztott rozetta díszíti, gerezdalakú szirmait domború leveles rózsák fedik. Ezután középső rozettához hasonló nagyobb gerezdes rozetta következik, hasonló rózsadíszítménynyel. A perem és a külső rozetta közét barokkstílű levélornamentumok töltik be, jelezvén ezáltal egyszersmind magát a kort is (XVIII—XIX. század), a melyben a tükrös készült. Átmérője: 21·2 cm. Hazája: Konstantinápoly.

Ha a magyar kerek tükör mellé párhuzamokat akarunk állítani, igen nagy területen kell keresztülmennünk és terjedelmes tárgyi anyagon kell áttekintenünk. Mielőtt még a rokonsági kapcsolatok kimutatását megkezdenők, megjegyezzük, hogy a nyéllel ellátott kerek tükörtípust ezúttal teljesen mellőzzük vizsgálódásainkból, mint a mely egészen kölön kultúrkörbe tartozik s a mi tükrünkkel jóformán semminemű összefüggésben sincsen. Egyiptomi, görög, etruszk, skytha stb. területen fordul elő s később mint nyugati jövevény elvándorol egészen Kináig, sőt még honfoglaláskori magyar sírból is előkerül.[1] A típus maga a Földközi-tengermellék kultúrkörébe tartozik.

A mi kerek tükrünk azonban egy kínai kultúrközpontra vezet, a honnan kiindulva a Kr. e. századokban Közép- és Észak-Ázsiában mindenütt megtaláljuk, elterjed Kelet- és Közép-Európában, de jellemző körülmény az, hogy csupán csak azon területeken kerül elő, a merre és a meddig a népvándorlás hullámai értek.

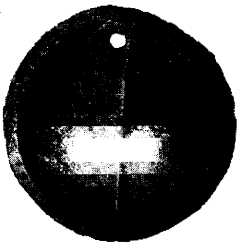

21
Őskori bronzkorong
(Nagy-Kajda)

A tárgy maga kisebb-nagyobb átmérőjű kerek bronzkorong, az egyik fele simára van csiszolva, ez a tükröző felület, a másik oldalán egy átlyukasztott fül van a korong közepén, a melybe zsinórt lehet fűzni s ennélfogva felfüggeszthető.

Kr. előtti VII. századból származó kínai feljegyzések szerint ekkor még ez a jellegzetes kerek fémkorong konczentrikus primitív diszítéssel nem szolgált toilette-czélokra, csupán csak az övnek csüngő disze volt.[2] Ilyen alkalmazással azonban nemcsak itt fordul elő, hanem a praehistoriai leletek tanusága szerint, mint övdiszítő lemez, már a Krisztus előtti második évezred végén Európában is nagy területen el volt terjedve. A magyarországi őskori leletek között is nagyobb számmal találunk ilyen kerek bronzkorongokat, a melyek rendesen át vannak lyukasztva s ennélfogva kétségtelenül az a rendeltetésük volt, hogy az őskori ember ruházatának valamely részére ráfüggesztette vagy rávarrta és ilyenképen csüngődísznek használta. A 21. ábra ugyanilyen őskori bronzkorongot ábrázol, melynek felső lapja domború szegélylyel s a függélyes és vízszintes főtengelyek irányában húzott két domború vonallal van díszítve. Az egyik vonal végpontjánál a korong át van lyukasztva. Átmérője 4·5 cm Lelőhelye Nagy-Kajda.

O. Münsterberg a kínai művészet történetéről irott munkájában egye-

[1] Pauler Gy.-Szilágyi S.: A magyar honfoglalás kútfői. Bpest, 1900. 617. 618.
[2] Oskar Münsterberg: Chinesische Kunstgeschichte. Esslingen a. N. 1912. II. 159—168.

lőre felderítetlen kérdésnek tartja, hogy e csüngő dísznek használt fémkorong kerek alakja az ősi napkultuszban leli-e magyarázatát, — mint a hogyan a kerek tükör Japánban a napistennő szimbolumaként szerepel — vagy pedig pusztán technikai okoknál fogva jött létre.[1]

A japán mitologiából és kultuszból azonban minden kétséget kizárólag beigazolódik a kerek tükörkorongnak *solaris* jelentősége. A mikor, a japán mitosz szerint, a Napistennő átadja az *isteni tükröt* Niniginek, saját unokájának, a mikádók mitikus elődjének, figyelmezteti őt, hogy vegye azt olybá, mint az ő (Napistennő) *mitama*-ját (lelkének megtestesítőjét). Egy másik változat szerint pedig *a tükör teljesen azonos magával a Napistennővel.*

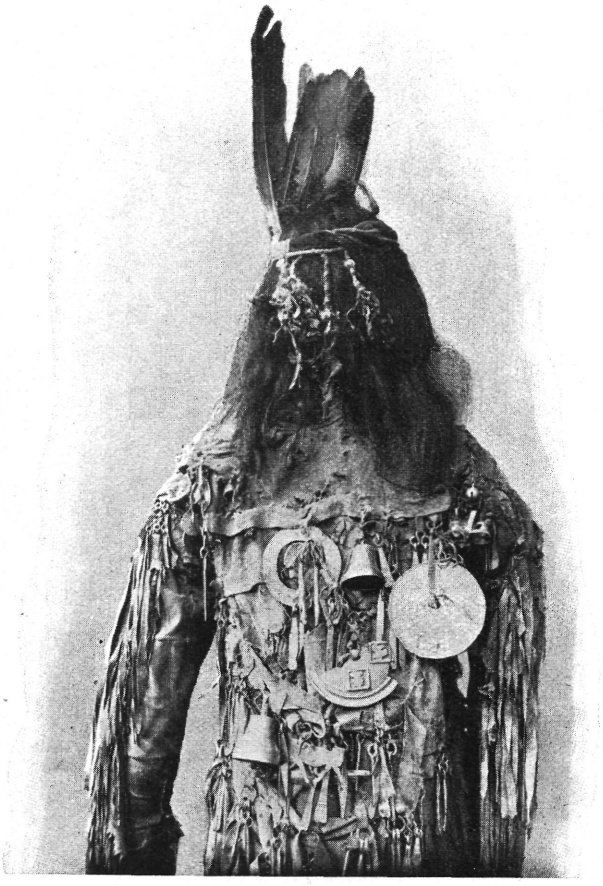

22. Jakut Samán (hátulról).
(Az Alexander Jenő-féle gyüjteményből.)

A *mitama*-val párhuzamos jelenség a japán kultuszban a *shintai*, a mely az illető istenségnek valóságos teste, fetise. A Napistennő shintai-ja a külön tiszteletben is részesülő tükör, az úgynevezett *yatakagami*, (nyolczkezes tükör), melyet valószínűleg nyolcz karélyos alakjáról neveztek így. Hívják még *hi-kagami*-nak (nap-tükör) vagy *hi-gata no kagami*-nak (napforma tükör) is.

A japán Nihongiból az is kitűnik még, hogy hasonló tükröket tiszteltek Koreában is, a honnan állítólag Kr. e. 27-ben hoztak egy ilyen nap-tükröt Japánba.

A királyi jelvények legfontosabbikának és a karddal együtt a legrégibbnek is ezt a naptükröt tartják. A trónjára lépő mikádónak tükröt, kardot és ékszert nyújtanak át mai napiglan is.

A Napistennek és vele együtt a naptükörnek tisztelete általában véve

[1] O. Münsterberg: U. ott 159. l.

igen jelentékeny helyet tölt be a japán kultuszban, legnevezetesebb szentélye Ise-ben van, a hol az istennő hires tükrét őrzik.[1]

Mint érdekes párhuzamot, felemlithetjük még azt is, hogy Ázsia területétől elszigetelten, Mexikóban is megtalálhatjuk a kerek tükörnek a Napistenséggel való összefüggését. A valószinűleg lunaris jelentőségű mexikói *Tezcatlipoca* isten neve *tüzes-* vagy *füstölgő tükröt* jelent s a kezében pajzs gyanánt kerek tükröt hord. A kerek tükröt még halántékán is ábrázolják, valamint hogy a *Napisten Uitzilopochtli is kerek tükröt hord a halántékán.*[2]

A Napistenséggel összefüggő kultusz tehát helyes nyomra vezet bennünket s a kerek tükör alakját most már egész bizonyossággal magával a napkoronggal hozhatjuk kapcsolatba.

Ha az élő néprajzban kutatjuk ennek a kerek fémkorongnak használati módját és jelentőségét, még sokkal jobban a közelébe férkőzhetünk ennek a kérdésnek és több világot vethetünk ez ásatások folytán előkerült szótlan praehistoriai anyagra is.

A kerek tükrök egyik ősterületének, Szibériának és Mandsuriának ma is élő tárgyi néprajza vezet bennünket e kerek forma szim-

23. Jakut samán (elülről).
(Az Alexander Jenő-féle gyüjteményből).

[1] W. G. *Aston:* Shinto. London 1905. 31., 72., 134., 135., 291. A tükör kultuszát l. u. o. 218.

A királyi jelvényként szereplő tükör solaris voltával jól összeegyeztethető a kardnak esetleges lunaris jelentősége. L. *Róheim Géza*: Sárkányok és sárkányölő hősök. Ethnographia 1911. 207.

A Napistennő és tükör mitikus kapcsolatát l. még: *Dr. Karl Florenz:* Japanische Mythologie (Nihongi) Tokyo 1901. 92—114.

[2] *Eduard Seler:* Gesammelte Abhandlungen zur Amerikanischen Sprach- und Alterthumskunde. Berlin 1908. III. 280—282. *Edward J. Payne*: History of the New-World. Oxford 1892. I. 481. *Lewis Spence:* The Myths of Mexico and Peru. London 1913. 59. 66.

bolisztikus jelentőségének bővebb magyarázatára. Egy igen ősi ruhadarabon, a samánruhán látjuk nagy területen elterjedve ezeket a kerek fémcsüngőket, sőt némely helyütt (gold és jakut területen) egyenest magát a kerek bronztükröt csüngőként alkalmazva s ezt a jellegzetes formájú és lényeges járulékot a samán maga mindenütt „nap"-nak nevezi.

Pekarszkij a jakut samán köntösének leírásánál említi, hogy „a fémből készült hold (*ij*) és a fémből készült *nap* (*kün*) alakjai a samán ruhá-

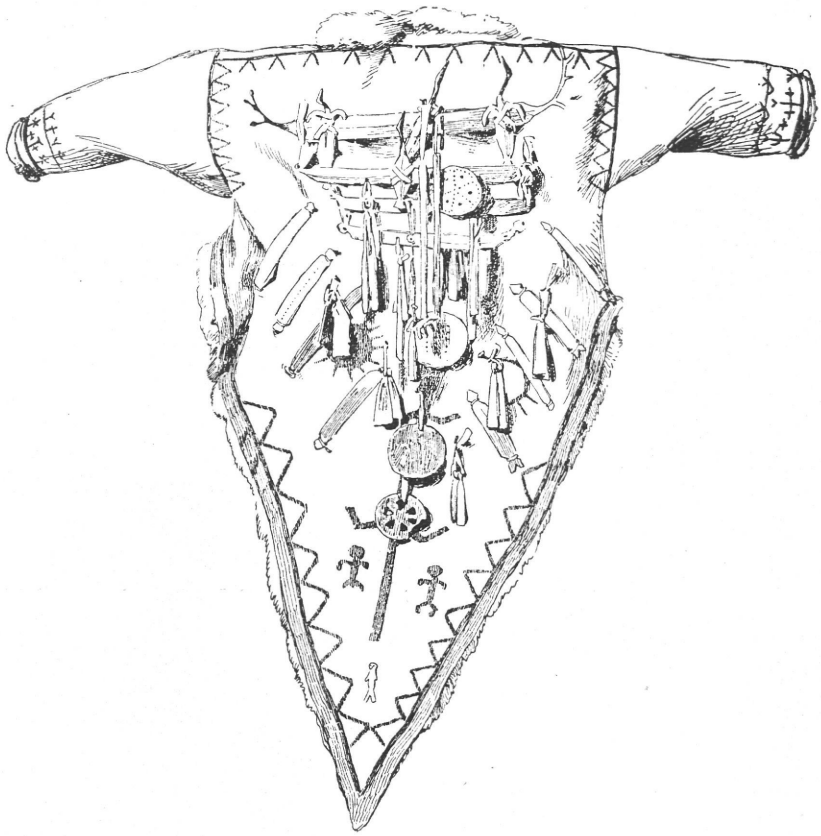

24. Osztják samánköntös.

ján a legfontosabb vas-alkotórészekhez tartoznak, a melyet, úgy látszik egyetlen kosztüm sem nélkülözhet"[1] (22—23. á.).

Troscsanszkij szerint „a köntösön nem az a *nap* és nem az a hold van kiábrázolva, a melyet mi látunk az égen s a melyek jó szellemeknek (*ajï*) számíttatnak, hanem azok a homályosak, lyukasak és csempe szélűek, melyek az égi rossz szellemek (*abāsilar*) birtokában vannak s a melyek bűvös erővel bírnak, mely bűvös erő segítségével a samánok védelmezői lehetnek."[2]

[1] Э. К. Пекарскій и В. И. Васильевъ: Плащъ и бубенъ якутскаго шамана. С.-Петербургъ. 1910. 18.

[2] В.Ф. Трощанскій: Эволюція черной вѣры (шаманства) у якутовъ. Казань 1902. 142.

Pripuzov ugyanerről szintén azt mondja, hogy a jakut samán köntösön csüngő „átlyukasztott *nap* és félhold annak a jele, hogy a szellemek birodalmában, a hová a samán is elmegy a misztérium alkalmával, állandó félhomály uralkodik.“ [1]

A jeniszei-i osztjákok samánköntösein a különböző alakú fémcsüngők között szintén jelentékeny helyet foglal el az az átlyukasztott kerek fémlap (melyen két sor konczentrikus lyuk van) s az az ugyancsak közepén átlyukasztott küllős fémkorong, a melyet itt is „*nap*“-nak neveznek. A samánköntös hátuljára a *nap*, hold és a „repülő samán“ képe koromfestékkel ezen felül még külön is rá van festve [2] (24. á.).

Az Amur-vidéki gold samán ruházatának és csüngőinek szintén kiegészitő részét képezi az a bronztükör, a mely szíjra fűzve a samán mellén lóg le. Az ősi kerek fémlapot itt már maga a kerek fémtükör helyettesiti (25. á.).

25. Gold samán.

A dél-szibériai karagasz samánok mellén, ugyancsak köntösükre varrott kerek fémcsüngőket találunk, a mely a többi misztikus jelentőségű fémcsüngő között helyezkedik el.[3]

Azt hiszem, nem igen csalódunk tehát, ha ezt az őskori kerek fémkorongot mint csüngő ruhadiszt, a szibériai samánköntösöknek mai napiglan is lényeges alkotórészét nem tartjuk egyébnek, mint az égi napkorong magikus czélzattal való utánzásának. S a mennyiben kínai források szerint ez a csüngőnek használt kerek fémko-

[1] Н. Припузовъ: Свѣдѣнія для изученія шаманства у якутовъ Якутскаго Округа. (Извѣстія Вост.-Сиб. 1884.) 65.

[2] В. И. Анучинъ: Очеркъ шаманства у енисейскихъ остяковъ. С.-Петербургъ. 1914. 74. 78—79.

[3] В. К. Васильевъ: Краткій очеркъ быта карагасовъ. Москва, 1910. 29.

rong volt magának a kerek tükörnek az őse, megtanulhatjuk belőle, hogy maga a kerek forma és jelképes alkalmaztatása sokkal régibb, mint tükörnek való felhasználása.

Erre a czélra Kinában csak a Kr. e. IV. évszázad közepén kezdik használni, a mikor is valószínűleg a középázsiai török népektől eltanulják a foncsorozás mesterségét s ennek a révén a fémkorong síma lapját tükrözővé tudják tenni.[1] Igy lett belőle tükör. S az idők folyása közben, ámbár megtartotta jellemzetes ősi sajátosságait: kerek alakját, átlyukasztott fülét és hátsó lapjának konczentrikus beosztását — mind jobban eltávolodik a primitiv csüngődísztől s mind erősebben és erősebben a diszitő művészet hatáskörébe kerül.

A M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának tulajdonából valók a következő példányok:

(26. á.) Kerek bronzkorong, tükörnek használt csiszolt felülete kissé domború (konvex). Hátsó lapjának pereme erősebben kiemelkedik, maga a hátsó lap konczentrikus körökkel két zónára van felosztva. A külsőben a zodiakus tizenkét állatalakja helyezkedik el, kidomborodó kettős pálczákkal vannak egymástól elválasztva. A belső zónában hullámvonalban körülfutó száron szőlőfürtök csüngnek. A korong közepén vastag átlyukasztott fül van, körülötte kiemelkedő pontokkal elválasztott kinai irásjegyek. Átmérője: 15·5 cm.

(27. á.) Hasonlóképpen a szőlőfürtös tükörtipusba tartozik. Bronzból készült, csiszolt felülete szintén egy kissé domború (konvex). Hátsó lapjának pereme erősen kiemelkedik és egy ugyancsak erősen kiemelkedő konczentrikus kör által két zónára oszlik. A külsőben különböző madarak (fáczán, darú) és egy „galop volant"-ban rohanó négylábú állat (kutya?) követik körben egymást, közöttük arányosan elosztott szőlőfürtök csüngnek. A belső zónában torzított helyzetben ábrázolt hat állatalak helyezkedik el (kutya?), felettük, ugyancsak arányos távolságban egymástól, szőlőfürtök lógnak. Az átlyukasztott fület ugyancsak egy hasonló, kiemelkedő állatalak képezi. Átmérője: 13·7 cm.

A szőlőfürtös tükrök — melyek külön tipust képeznek — Kinában főként a Han-dinasztia idejében (Kr. e. 202. — Kr. u. 25.) voltak divatosak, de azért a Kr. u. VII. században is nagyobb számmal fordulnak elő. A későbbi századok szőlőfürtös tükrei ugyan már csak újraöntései az egykor kedvelt formáknak s ennélfogva az egyes darabok korának meghatározása nagyon ingadozó.[2]

A szőlőfürt dekorativ alkalmazása nyugati (görög-baktriai) kultúrhatásra vezethető vissza, mert a kinaiak magát a szőlőt is csak nyugati népek közvetitése folytán ismerték meg.[3]

(28. á.) Egy sajátságos karélyos szélű tükörforma, mely úgy Kinában, mint Japánban igen gyakori. Bronzból készült, csiszolt felülete kissé dom-

[1] O. Münsterberg: U. ott 160.
[2] O. Münsterberg: U. o. II. 162.
[3] O. Münsterberg. U. o. I. 54.

ború (konvex), hátsó lapjának széle virágszirmokhoz hasonlóan tagozódik, a melyet vele párhuzamosan futó, kiemelkedő páros vonaldíszítés követ. Három kidomborodó kör a hátsó lapot két zónára osztja, a külsőben kinai írásjegyek, a belsőben kettős villaalakú díszítmények vannak. Közepén átlyukasztott fül. Átmérője: 12·8 cm.

Japánban a kerek tükör, mint a napistennő jelképe, fehér bronzból öntve már a történelemelőtti időkben előfordul. Később, a kinai díszítő művészet befolyása alatt ez a kerek forma lassankint karélyos szegélyt vesz fel, a tükörnek többi lényeges sajátsága azonban: a közepén levő átlyukasztott fül és a konczentrikus beosztás továbbra is változatlanul megmarad. A Kr. u. VIII—IX. századból több ilyen művészi értékű kerek bronztükör ismeretes a narai császári kincstárban.[1]

A kerek bronztükörnek azonban ránk nézve legérdekesebb és legfontosabb lelőhelye az a hatalmas földterület, a mely a keletázsiai Amur vidé-

26 27 28

Kinai tükrök.

kétől kezdve nyugatra egészen Pannoniáig terjed, egyszóval magában foglalja Ázsiának és Európának mindazon részeit, melyek egykor a népvándorlás vonalába estek. Nyugat felé másutt már sehol sem fordul elő, úgyannyira, hogy a hol meghúzzuk a népvándorlás határvonalát, az egyszersmind a füles kerek tükör határvonalának is megfelel. Közbe esik ugyan ebben a geographiai elhatárolásban a Pontus-vidéki skytha terület nyelestükör típusa, a mely azonban görög kultúrbefolyás alatt fejlődött ki és ennélfogva nem a mi érdeklődésünk körébe tartozik.[2]

Ennek a sajátságos bronzkultúrának leggyakoribb emlékei a középszibériai Minuszinszk kerületében fordúlnak elő a Jeniszei felső folyásánál. Egyes formáknak és állatornamentumoknak sajátságos alkalmazása jellemzi,

[1] Oskar Münsterberg: Japanische Kunstgeschichte. Braunschweig. 1905. II. 145—146. L. még: N. G. Munro: Prehistoric Japan. Yokahama 1911. 425—431.

[2] Vö. *Ellis H. Minns*: Scythians and Greeks. Cambridge. 1913. *J. Hampel:* Skythische Denkmäler aus Ungarn. (Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn IV. 1895.) *Paul Reinecke:* Die skythischen Alterthümer im mittleren Europa. (Zeitschrift für Ethnologie XXVIII. 1896.) *Dr. Karl Schumacher:* Barbarische und griechische Spiegel. (Zeitschrift für Ethnologie XXIII. 1891.)

a mely különös sajátossága ennek a minuszinszki bronzkultúrának.[1] A kerek tükör mindenütt fellép erre óriási területen elszórtan, kisebb és nagyobb nagyságban. Jellemző tulajdonságai itt is az általánosak: Kerek bronzkorong, a melynek símára csiszolt tükröző felülete igen gyakran kissé domború (konvex), hogy a beletekintő egész arczot egyszerre visszatükröztethesse. A hátsó felülete legtöbbször szintén sima, néha a peremét feldomborodó keskeny szegély övezi. Ornamentumként fellép rajta a jellegzetes rénszarvas rajza. Hátsó felületének közepén van a kissé kidomborodó átlyukasztott fül, melynél fogva zsinórra függeszthető. Átmérője: 10·9 cm. (29. á.). Ennek a fülnek egy különös formájával is találkozunk itt, a mely három-négy alacsony csapocskán álló gombot képez s ennélfogva újjal való megfogásra a zsinór befűzése nélkül is alkalmatos. Átmérője: 11·3 cm. (30. á.).[2] Néha e helyett a gomb helyett valami állatmotivum (birka) is szerepel. Némelyiknek a szélén kis fogantyú áll ki átlyukasztott füllel s alkalmasint ennélfogva függesztették fel.[3] Már az orosz fogságba került svéd *Strahlenberg* is említést tesz erről a kerek tükörtípusról és útleirásában közöl is belőle a többek között egy kinai írásjegyekkel ellátott példányt, mely az Irbit és Tobol folyók között egy sírban találtatott. „Száz meg száz darabot lehet találni ebből a fajtából az ottani sírokban, melyeknek közepén kiemelkedő fül van s lyuk megy rajta keresztül“[4] (31. á.).[5]

Ezek között a minuszinszki kerek tükrök között egyéb, különböző nyelvű feliratos példányok is előkerülnek. *Radlov* is közöl belőlük kettőt, a melyen ó-török rovásírás van s a nyelv maga is ó-török rajta. Az egyiken (melyet Strahlenberg ismertet) ez a felírás van: *Küd-aruk bɛk küzküsi* (= Der Spiegel der Küd-Aruk-Beg[6]). A másik felírás szintén a tulajdonos nevét örökíti meg: *ɛr Aγkas-töšɛk küzküm üzüki* (= Der Mann Angkas-Töschäk, ein Stück meines Spiegels).[7]

Hozzávetőlegesen a korát is meg lehet állapitani ezeknek az ó-török feliratos minuszinszki tükröknek. Keletkezési idejük alkalmasint a Kr. u. VI—VIII. század közti időbe esik, a mikor a keleti ó-török birodalom kisebb-nagyobb területváltozások között virágkorát élte.[8]

A minuszinszki régiségek között arab feliratú kerek tükröt is ismerünk. Igen szép, figurális díszítéssel biró, de sajnos, egyik szélén töredezett pél-

[1] J. R. Aspelin: Antiquités du Nord Finno-Ougrien. Helsingfors 1877. L'âge du bronze. 45—46. l.

[2] J. R. Aspelin: U. o. 66. 71. | L. még J. R. Aspelin: Etudes Archéologiques sur le Nord Finno-Ougrien. Stockholm 1874. 22. | L. még Ellis H. Minns: U. o. 193., 244.

[3] Dr. Wilhelm Radloff: Aus Sibirien. Leipzig 1893. II. 89.

[4] Philipp Johann von Strahlenberg: Historie der Reisen in Russland, Siberien und der Grossen Tartarei. Leipzig. 1730. 399.

[5] Vö. Pósta Béla: Régészeti tanulmányok az Oroszföldön. Budapest, 1905. I. 63., 236—7., 262., 263., 435., 578.

[6] Recte: Der Spiegel des Küd-Aruk-Begs.

[7] W. Radloff: Die alttürkischen Inschriften der Mongolei. St. Petersburg 1894. 346.

[8] W. Barthold: Die historische Bedeutung der alttürkischen Inschriften. 2. (Anhang zu W. Radloff: Die alttürkischen Inschriften der Mongolei.)

dány került elő a minuszinszki kerületben (*Starija Kniši* falu határában — tyeszinszki voloszty), mely Minuszinszk város múzeumának tulajdona. A tükör kerek és fehér fémből készült. A pereme körül arab felírás van, melyen belül a medaillon közepén lovas alak bal kezében vadászó sólymot

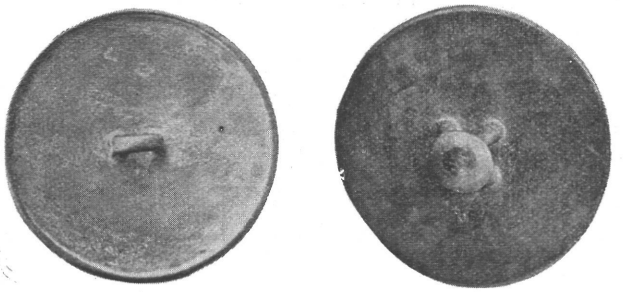

29 30

Minuszinszki tükrök.

tart, jobb kezével a ló kantárszárát fogja. A lovas fejét hegyes süveg fedi, ő maga szűk ujjú kaftánt visel. A ló alatt kutyája követi, a lovas háta mögött pedig egy ismeretlen állat látszik, a mint két első lábával előre támaszkodik. Átmérője: 10 cm.

Az arab nyelvű körirat *N. Th. Katanov* orosz orientalista olvasása szerint a tükör tulajdonosához intézett rímelő áldást tartalmaz:

العز الدايم و العمر السالم و السلام القائم و السعا(دة فى الدارين) لصاحبه

„Örök dicsőség, békességes élet, állandó boldogság és üdvös(ség mind a két világon) a tulajdonosának“ (32. á.).[1]

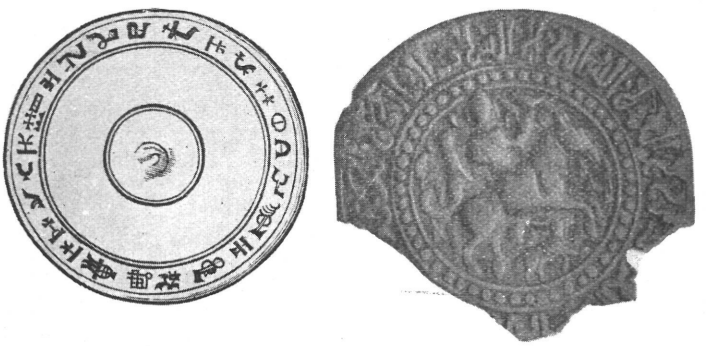

31 32

Minuszinszki tükrök.

Úgy látszik, némi rokonságban van evvel a lovas alakot ábrázoló minuszinszki tükörrel az a kerek bronztükör, melyet fentebb (25. á.) az Amur-vidéki gold samán nyakában láttunk. Két konczentrikus körben elhe-

[1] Н. Ѳ. Катановъ: Описаніе одного металлическаго зеркала съ арабскою надписью, принадлежащаго Публичному Музею гор. Минусинска Енисейской губерніи . . . (Извѣстія Общ. Археологіи, Исторіи и Этнографіи при Имп. Казанскомъ Университетѣ XVI. 1900. 273—291.

lyezett zeg-zúgvonalas és fürészfogas díszítésen belül egy lovasalak látszik, a mint egyik karját ugyanabban a helyzetben tartja, mintha vadász-sólyom volna rajta, a sólyom azonban az öntés tökéletlensége vagy a felület kopott volta miatt nem látszik. Két oldalt egy-egy állatalak helyezkedik el arczczal a lovas felé, felálló nagy fülük és felkunkorodó farkuk van. Alul két halhoz hasonló motívum látszik fejjel ugyancsak a lovas felé fordulva. A korong közepén átlyukasztott fül volt, a mely vagy hosszú használat következtében elkopott, vagy törés folytán használhatatlanná vált. E helyett a korong két szemközti oldalán két-két lyuk van, melynél fogva a tükör felfüggeszthető. Átmérője: 10 cm. (33. á.)

A minuszinszki arab feliratos tükörhöz hasonlóan a *Volga-vidéki bolgár birodalom területén* is előkerül számos kerek bronztükör, a melyen arab nyelvű körirat van. Ezek a köriratok is, az előbbihez foghatóan boldogságot, szerencsét, gazdagságot, túlvilági üdvösséget kívánnak a tulajdonosnak. Van köztük kerek fülnélküli, nyél nélküli példányokon kívül[1] több nyéllel ellátott bronztükör is.

33
Gold samán-ruháról való tükör.

Ezen a területen való előfordulása ránk nézve különös fontossággal bír, mert a régi volgai Bolgárbirodalom lehetett az a terület, a hol a honfoglalás kora előtti magyarság a „tükör"-rel mint kultúrszóval és mint tárgygyal megismerkedett. A csuvasság ugyanis, a melynek nyelvében a *təǴər*, *töǴör* szók *„tükör"*-t jelentenek, ezen az ősi bolgár területen laknak és a mennyire a történelem világa mellett visszatekinthetünk, a magyar honfoglalás korát megelőző időkben is ugyanezen a területen éltek. Nyelvünknek ezenkívül még több olyan régi török jövevényszava is van, a melynek az egyezéseit kizárólag a csuvas nyelvben találjuk meg. A mai tudományos álláspont szerint kétségtelen tehát, hogy a nyugat felé költöző magyarság és a Volga-vidéki csuvasság között kulturális érintkezés volt és különösen földművelési műszavaink jó részét ennek a már régóta földművelő életmódot folytató török népnek köszönhetjük. *N. I. Ašmarin* orosz tudós véleménye szerint a mai csuvasság nem egyéb, mint a régi volgai bolgárság maradéka.[2] Ha ez az ethnikai kérdés ilyen kategorikusan nincs is még véglegesen eldöntve, azért mégis kétségtelen ténynek tekinthetjük, hogy a mai csuvasság egy bizonyos arányban kiegészítő részét képezte az egykori volgai bolgár birodalom lakosságának, a mellyel a honfoglalás előtti magyarok közvetlenül érintkezésben állottak s a többek között e szóban forgó „tükör" fogalmával is az ő közvetítésük folytán ismerkedtek meg.

[1] Н. Ѳ. Катановъ: U. o. 289.

[2] Н. И. Ашмаринъ: Болгары и Чуваши. Казань. 1902.

A Kaukázus északi lejtőin és Dél-Oroszországban nyomozhatjuk tovább a kerek tükröt a maga nyugat felé való vándorlásában. Gróf Zichy Jenő kaukázusi expedíciójából gazdag bronztükör-sorozata van a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi osztályának, melyből a jellegzetesebbek közül bemutatunk nehányat:

34
Kaukázusi tükör.

(34. á.) Bronztükör, melynek hátlapját két gyík és két egymásnak szemközt fordult állat (valószínűleg ló) stilizált domborképe díszíti. Az utóbbiak felett még egy más motívum maradványa látszik, mely azonban, minthogy a tükör ketté tört s egy darabja hiányzik, meg nem határozható. Közepén átlyukasztott fül van. Átmérője: 12·5 cm. Lelőhelye: Ucskulán (Bakszan-Csegemvölgy).[1]

(35. á.) Bronztükör, korongalakú, hátlapját két körülfutó sávon domború vonalrovátka és zeg-zúg dísz ékíti, a középen pedig kicsiny fül foglal helyet. Átmérője: 7·6 cm. Lelőhelye: Jekaterinodar.[2]

(36. á.) Fehér fémből készült tükör, hátlapját két konczentrikus kör között zegzúgosan elhelyezett domború pálczikák díszítik. Közepén átlyukasztott füle van. Átmérője: 6 cm. (Bakszan-Csegemvölgy).[3]

35 36
Kaukázusi tükrök.

(37. á.) Bronztükör, háti oldalán szegélye erősen feldomborodik, közepén ugyancsak erősen feldomborodó gomb van, a mely azonban már nincsen átlyukasztva. E helyett a szélén egy átlyukasztott szegletes fül áll ki, a melynél fogva valószínűleg zsinóron felfüggeszthető volt. Átmérője 6·3 cm. Lelőhelye: Jekaterinodar.[4] [5]

[1] Zichy Jenő gróf: A magyar faj vándorlása (dr. Jankó János, dr. Pósta Béla: A gyűjtemények leírása) II. 414.

[2] Zichy Jenő gróf: U. o. 414.

[3] Zichy Jenő gróf: U. o. 440.

[4] Zichy Jenő gróf: U. o. 440.

[5] Hasonló tükrök sajátságos módon *Karthagóból* is ismeretesek. A st. louis-i nekropolis feltárásakor egy sirban a halottal adott vázában tükröt, beretvát és kétarczú egiptomi amulettet (oudjah, Oziris bűvös szeme) találtak. „A tükör egy köralakú rézlemez volt és ellentétben a Karthagóban talált és ugyancsak rézből való római tükrökkel, nem volt nyele, hanem egyszerűen el volt látva átlyukasztott kis appendix-el, mely lehetővé tette, hogy zsinórra fűzzék". — *Mabel Moore:* Carthage of the Phoenicians. London 1905. 91. A kerek tükör, egészen elszigetelten, Amerika ősi kultúrájában is jelentékeny szerepet játszik. Így régi *perui* sírokból obszidiánból és pyritből csiszolt kerek konkav tükrök kerülnek elő. A legkisebbek átmérője kb. 10 cm, a legnagyobbak kerülete

Konczentrikus körök között domború rovátkákkal és zegzúgvonalakkal díszített bronztükrök ismeretesek még az odesszai múzeumból,[1] déli Dagesztánból (Észak-Kaukázus),[2] a terszki vidék nalcsiki kerületéből (Észak-Kaukázus),[3] Kobányból (Vladikavkáz mellett).[4]

Elérkeztünk végre a mai Magyarország területére. Hazánkban ez a kerek tükörtípus, főképpen ez utóbb említett domború rovátka és zegzúgvonal díszítéssel népvándorláskori sírokból többször előkerül. A 38. ábra mezőkászonyi népvándorláskori sírból származó kerek tükröt mutat be, szürkés ezüstkeverékből. Hátsó lapját két kidomborodó központi kör, s e köröket összekötő egyenesek díszítik. Közepütt átlyukasztott füle van. Átmérője: 5·8 cm.[5]

37
Kaukázusi tükör.

A hazai népvándorláskori leletek között idetartoznak még a következők:

„Tükör csonka töredéke . . . Szürkés fémből, alja síma, hátát két kidomborodó központi kör és a köröket összekötő négy kihajló egyenes díszíti. Közepett apró, átlyukasztott fül áll ki, melyen át a tükröt zsineggel föl lehet akasztani." Lelőhelye Zalkod (Szabolcs m.).[6]

„Korongos tükörke szürkés ezüstkeverékből, egyik oldala síma. Közepett kiálló átlyukasztott fül, körülötte nyolcz apró kidudorodás, körülötte két központi vonalas kör domborodik, a korong széle is pálczáskeretű s a három kört sugárszerűen rakott egyenes pálczatagok metszik át." Lelőhelye: Csorna.[7]

„Korongos tükörlemez csonka töredéke szürkés fémből, hátán szegély és vele párhuzamosan dudoros kör, a kettőt harántosan álló kidomborodó egyenesek kötik össze". Lelőhelye: Bökénymindszent.[8]

38
Népvándorláskori fémtükör.
(Mezőkászony.)

másfél lábnyi. Valószínűleg ezek a tükrök szent tüzek gerjesztésére szolgáltak. — *Edward B. Tylor*: Early History of Mankind. London, 1870. 255.

Lehetséges, hogy a *Mexikóban* szintén előforduló pyritből csiszolt tükröket tűzcsiholásra is használták. U. o. 262. Egy régi *mexikói* krónika szerint a mexikóiakkal harczoló huaxtekek övükön hátul nagy kerek tükröket viseltek. — *Eduard Seler*: Gesammelte Abhandlungen für Amerikanischen Sprach- und Alterthumskunde. Berlin, 1908. III. 412.

Kis kerek markasitból csiszolt tükrök ugyancsak *Mexikó* területéről (Calle de las Escalerillas) az ország főtemploma környékén végzett ásatásokból is ismeretesek. U. o. II. 850., 852. *Közép-Amerikában* csiszolt kőtükrök a jövendő meglátására szolgáltak. — *Edward J. Payne*: History of the New-World. Oxford, 1892. I. 481.

[1] Pósta Béla: U. o. I. 442. — [2] Pósta Béla: U. o. I. 556. — [3] Pósta Béla: U. o. I. 562. — [4] Arch. Ért. 1913. 375. — [5] Arch. Ért. 1887. 37. — [6] Hampel J.: A régibb középkor emlékei Magyarhonban. 1894. I. 16. (XI. t. 2. 3.) — [7] Hampel J.: U. o. I. 19. (XII. tábla 18.) — [8] Hampel J.: U. o. I. 77. (LXXV. tábla 1.)

Honfoglaláskori leleteink közül eddigelé egyetlen kerek tükröt ismerünk és várakozásunk ellenére az is nyeles tükör. Részletes leírása így szól: „Kézitükör ólmos fémből, a kerek üveglemez befogadására egy korong középső mélyedése szolgált, a korong egyik széléből fül állott ki, ellentett szélén két karral erősített szár, melynek vége letört. Az üvegtáblácskát keretes dudor tartja meg, a körülötte fennmaradó sávot középső domború köridom és jobbra-balra szabálytalanul kiálló pettyek ékítik." Lelőhelye: Detta (Temes m.).[1]

Ámbár ez az ismeretes példány is megtartotta kerek alakját s e tekintetben még a kerek tükrök sorába állítható, de a beleillesztett tükröző üveglemez és a hosszú nyél már egészen más típus körébe vonja. Mivel azonban még honfoglaláskori leleteink eddigelé meglehetős hézagosak és a magyarság honfoglaláskori kultúrájáról nem nyujtanak teljesen kielégitő képet, éppen az idevágó archeologiai anyagnak aránylag nem nagy volta miatt, — reményünk lehet rája, hogy újabb ásatások felszinre hozzák még ebből a periodusból is az átlyukasztott füllel bíró kerek tükröt s ezáltal kétségtelenül megkapjuk az összefüggő lánczolatot a Kr. előtti századok kínai kerek bronztükrétől kezdve a ma is élő somogymegyei kerek tükörfáig.

Tárgyak és nevük így függenek össze egymással s egymást kiegészítve néprajz és nyelvtudomány így vezet bennünket kultúrtörténetünk egyes kérdéseinek megismeréséhez.

A somogymegyei kerek tükörfákat, magának a „tükör" szónak etymologiai magyarázatával, jogosan beoszthatjuk tehát abba a népvándorlás útján elterjedt kerek tükörtipusba, a mely Kínától kezdve egészen hazánk területéig ér, sőt nem tartjuk egyébnek, mint az egykori konczentrikus beosztású kerek bronzkorong egyenes továbbfejlődésének, a mikor a fémet egy másik anyag, a fa váltja fel, a forma azonban megmarad, mint a hogyan a néprajzi tudomány általában véve az ősi formák hosszú életű fennmaradását tanitja.

Dr. Mészáros Gyula.

A hortobágyi pásztorviselet.

Valamint az ember teste a környező természeti tényezőktől el nem választható, hacsak amaz ezernyi összekötő kapcsot el nem akarjuk tépni, mely lakóhelyünk fizikai sajátságához köt, úgy a szellemi elválasztás is lehetetlen, hiszen ez is a környező természet benyomásaiból áll, mikép a test a természet anyagi részeiből. Ha pedig Comte szerint a szellem nem más, mint az élő lény és az őt környező közeg közti összhang, vizsgálnunk kell, hogy a környező természet mily mértékben készteti cselekvésre az embert.[2]

Bárhol és bármikor vizsgáljuk az emberi ruházat fejlődését, arra a meggyőződésre jutunk, hogy a viseletet nem az egyes népek szabják maguknak,

[1] Pauler Gy.—Szilágyi S.: A magyar honfoglalás kútfői. Budapest, 1900. 618.
[2] Ratzel: A föld és az ember. Budapest, 467. l.

hanem az fajra, nyelvre való tekintet nélkül, a közös életmódú és társadalmi szokásokkal bíró népek közt a földrajzi és természeti viszonyok követelményeihez képest, egyenlően alakul. Kisebb nemzeti eltérések kétségkívül vannak minden népnél. Lényeges változás áll be, mihelyt a nép más földrajzi és természeti viszonyok közé kerül, vagy más műveltségi körbe jut.[1] A kedvező felszíni tagozódás elősegíti a különbséget, a síkság, rónaság egyöntetűvé olvasztja még a legeltérőbb kultúrájú elemeket is. Csakis ama határokon belül beszélhetünk nemzeti viseletről, melyet valamely nép különleges viszonyai fejlesztenek ki: a viselet főformái mindenkor általános szabályok szerint nagy területeken a kultúra alacsony fokán megmaradt népeknél hosszú időn keresztül egyenlőek és közös fejlődéssel bírnak.

1. á. Pásztor gúnyájával.

A gúnya szó jelentése felett régtől fogva megoszlanak a nézetek. A Magyar Nyelv Nagyszótára szerzői mindenféle szegényes ruhanemet értettek alatta, de megengedik azt is, hogy szűrruhafélét jelent.[2]

Épp így általánosítja Szinnyei is.[3] Maga a pásztornép is sokféle értelemben használja. Általában gúnyának nevezi mind ama ruhadarabját egyenként és összesen, melyek az ingen, gatyán, fövegen, csizmán kívül öltözetéhez tartoznak. De gúnyának nevezi a nomád juhász összes csekély felszerelését, ideszámítva még az elesége számára varrott tömlőt, vasfazekat, csobánt is. A gúnyának emez értelmezése összefügg a nomád pásztor életével. Ha a juh megáll, vagy a juhász egy kisebb területet akar egy-két napig legeltetni, lepakol csacsijáról. Az eső azonban szakad, a szél vágja az esőcseppeket, a föld is nyers, gúnyáját nem hányhatja széjjel: különben is a takaros ember gondol a maga gúnyájára, összerakja. Az összerakás bizonyos sorrendben történik. A csacsi nyergét a nedves gyepre teszi, erre két oldalt az eleséget tartó

[1] Dr. Boncz Ö.: Vázlatok a magyar viselet történetéből. Arch. Ért. VI.
[2] Czuczor-Fogarasi: Magyar Nyelv Nagyszótára II.
[3] Szinnyei: Tájszótár I.

tömlőt, úgy azonban, hogy a földet ne érje, majd a két takaróbűrrel leteríti, felesleges felsőgúnyáját, szűrét vagy bundáját is rálöki, föléje még a ponyvát teríti s széleit jól aládugdossa, koronájának a főzőfát, sütőket és erre a szájával lefelefordított vasfazekat teszi (1. á.). A csobánt óldalvást támítja és ott áll a gúnya. Eshetik erre az eső napszámra, át nem ázik, alulról sem *szivosodik* fel. Néha a *forgókarikás-kötéllel* jó erősen körülkötik. Ennek már mélyebben rejlő oka van. *Dög van a gúnyában.* Elesik egy birka, haza nem lehet szállítani, mert a nyájat nem lehet hagyni s ekkor beleteszik a gúnyába, illetve a gúnya közé és itt tartják, hordják magukkal míg az idő csendesedik, *az ember szabadul.* Ámde a pulikutya is megérzi a dögszagát s ekkor igen hamar széthányja a gúnyát a szagért, ezért kell jó erősen összekötni. Az olyan *kártékony* kutyát, mely a szagért még a gúnya bőreit s kirágja a kötél között, agyon kell ütni.

2. á. Csikósbojtár bekötött gatyában.

A gúnyának hasonló összeállítását Madarassy László[1] is adja a kúnszentmiklósi pusztákról, én azt hiszem, hogy a többi hazai nomád pásztorainknál is megtalálható.

3. á. Tanyás kék gatyában.

A szűkebb értelemben vett gúnya mégis a pásztornak nehezebb, nem okvetlen szükséges ruhadarabjait jelenti. Salamon F. a görög γούνια szót felsőköntösnek, szűrfélének magyarázza, mely a magyar legelterjedtebb felsőöltönye volt, ujjatlan gallér, inkább bőrből, mint nemezből. A harczias magyar védelmül is használta pajzs helyett, balkarjára vette, mint ma a verekedő legények a gubát balkarjukra csavarítják, jobbjukban a botot forgatják fejük felett s nem lehet megütni őket.

A pásztor ruhája két részből áll: a *fejírruhából* és a felsőruhából, föveg és csizma is szükséges, de ezt már nem

[1] Madarassy L.: Nomád pásztorkodás a kecskeméti pusztaságokon. Budapest, 1912, 9. lap.

különbözteti meg külön. *Egy pár fejirruha* egy ingből és egy gatyából áll. Az ing (ümeg, imeg) Vámbéry Ármin szerint török szó, ősi ruhadarab a turáni nomádoknál. Nem az időjárás ellen való védelemre való, hiszen úgyszólván sehol testhez nem áll, mint inkább a reájövő durvaművü felsőruha kibélelésére. A mai ing gyári munka, már nem az igazi. De még a félszázad előtti primitív fehérruha igazi típusa a nomád ember háziiparának. Három részből áll. Nyak, két bő ujj és a derék a főalkatrészei s e csekélyszámú alkatrészek minden nagyobb mérési eljárás nélkül vannak összeróva. Ha látjuk, hogy az öreg pásztor felesége egyszerű galandon, minden hivatalos czentiméter nélkül, hogyan vesz mértéket a galandra kötött görcsökkel, még minden egyszerűsége mellett is csodálnunk kell megfigyelőképességét, hogy el tud igazodni a sok egyforma görcs között.

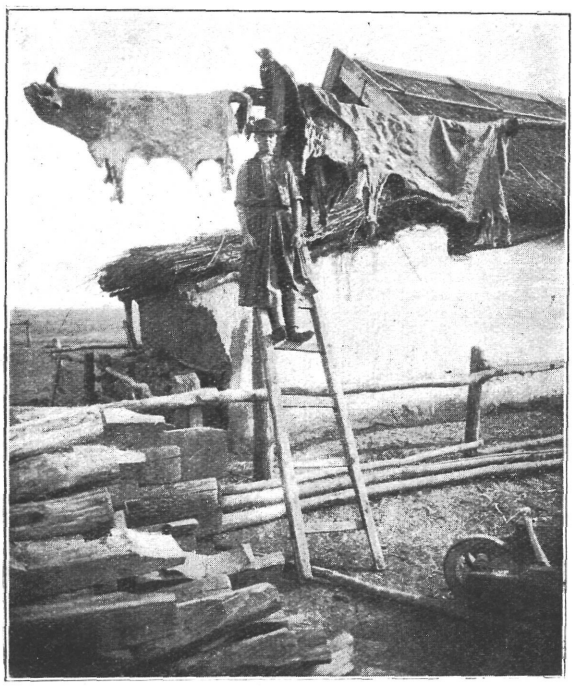

4. á. Bőrszárítás dögszárítón.

Az ing megméréséről még ezt a mértéket sem veszi, egyszerűen keresztülveti férje vállán a vásznat, kődökéig leereszti, behasítja s egyetlen mérték elegendő az egész ing elkészítésére. Ujja olyan széles, amekkorára a vászon van szőve. Dereka nem ér a csípőkig, nem szolgál a gatyakötésbe, hanem a derekat szabadon hagyja, úgy hogy mikor lehajlik, a szél mindig a fejére borítja az alját. Gomb nincs rajta. Az ing nyakát a vászonból *beszegett ruhadarabkával*, ritkán galanddal kötik össze s hogy a pásztoroknál is kényes torkot megvédjék a meghűléstől, hosszú, 2—6 rőf, tenyérnyi széles fekete nyakravalóval teregetik be, melynek két szabad végét az ing hasítékán dugják be. Ma már a pásztor nem használ nyakravalót, sőt a czivilizáczió hatása alatt ott találjuk rajta a silányabbfajta Jägeringet, de ezt is ősi szokás szerint használja: inge fölé veszi.

A *gatya* a magyar legrégibb nélkülözhetetlen, télen-nyáron egyaránt használt rövid és bő, kényelmes ruhadarabja.

Ez a bő, ránczos gatya egész a XIX. századig alig változott valamit. A XIX. században újból nagyon felkapott viselet lett, különösen a mezőgazda lakosság és a pásztorok közt voltak a szabadságharcz idején egyes századok, később a pandúrok is lobogós ingben, gatyában. A bő gatya rendesen *két szél* volt. Mint a nóta mondja:

Ha felülök kis pejlovam hátára,
Beugratok a babám udvarába;
Két szíl gatyám lovam hátát teríti,
Gyenge karom a babámat öleli.

Túltengés már hacsak nem olcsófajta, keskeny a vászon, a négyszil, hatszíl gatya, a mit csak a falusi legények használtak ünnepi ruhának, szépen ránczbaszedve. Kevés az egyszíl, inkább nadrág alatt való szük gatya. Nagyon szük, milyet *gatyaszárba* járó ember nem hordhat. Németes is, s bizonyos ellen-

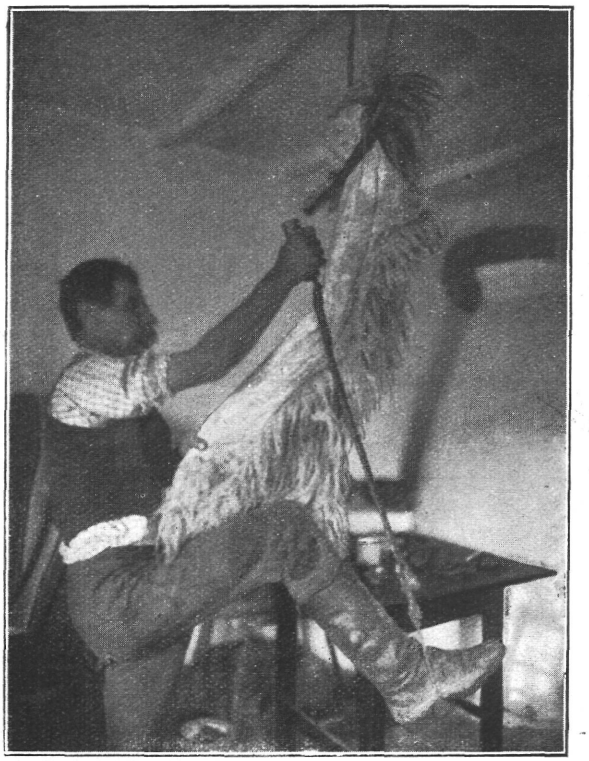

5. á. Bőrtörés kötélen kákóval.

szenvvel fogadja a magyar nép, *furulyágatyának, tubugatyának* csúfolja. Legfelső része a *korcza*, melybe gatyamadzagot húznak, sűrün lapos ránczokat raknak. A csípőn áll meg, ha megkötik. A gatyakorcz minden pornak, piszoknak, élősdinek, elsősorban ad kényelmes otthont.

A derék elágazásánál van a gatya *pőcze* és az üllete, vagy feneke. Erről tartja a néphagyomány, hogy:

Rojtos gatya nagy üllet
Debreczeni viselet.

Az üllet a két szár közti központi részt foglalja el. A ránczok nagyobb része hátra van húzva, elől kevesebb van, oldalt semmi. Ellenben ha eme házirend be nem tartatnék s a ráncz az egyik vagy másik oldalra csúsznék, ízlés-

telenül fityeg oldalra az üllet, elektelenítené az amúgy nagyon kecses és kényelmes magyar viseletet. Ilyenkor aztán „félre üllet, nincs becsület" szavakkal figyelmeztetik ez öltözetbeli hiányosságra az illetőt. Az üllettől, mint egy felkötözködött nagy **M** betű alak nyúlik ki térdig a két gatyaszár. Alul szegése van rövid rojtozattal tűzdelve. A 60-as években *beprámázták* és nagyobb rojtot tettek rá, újabban elhanyagolják.

6. á. Bőrtisztítás czorholóval esztevátán.

Természetes, hogy a gatya eleitől fogva fehérszínű volt, mert színes fonalat a magyar nő nem szőtt.

Ezért neveztek egy inget meg egy gatyát egy *pár fejérruhának*. Tisztántartása, *bemangurulása*, melyet összeverésnek neveznek, ma is a szegényasszony szemefénye. Egy embernek évente két *pár ruha* szükséges. Bizony a sok huzavonától gyakran szakad, fótos lesz, ez nem baj, csak valami színes darabbal meg ne foldja valami *lacsuha* asszony. Mert szinte büszkén mondja a magyar:

Azír, hogy a gatyám fótos,
Nem csinált engem a drótos.
Az adós, az adós
Kinek a gatyája gyócs;
Lám az enyim nem is gyócs,
Nem is vagyok én adós.

A pásztorok, általában a kinnlakó emberek, nem mosattak rendesen, a jószág körül meg hamarosan piszkolódott, nyűtt volna, s az élősdiek is hamar odakaptak volna, azért a tiszta, új gatyát bekenték hájjal, néha kénesős hájjal. Különösen a korczát *érdekelték*, innen aztán az egészbe átszívódott. Ezenkívül zsíros, piszkos kezét folytonosan kente-fente hozzá. Ez azután olyan mint a bőr, megáll, ha kilép belőle. Ámde nem járja a szél s a teste olyan alatta, mint a patyolat. Igaz, hogy nyáron nagyon kellemetlen szaga van, de védi a testet a nap sugarai ellen, hűvösen tartja, mint mondják.[1] A bőgatyát a szél nagyon lobog-

[1] Bredecky S.: Beiträge zur Topographie des Königreichs Ungarn. 1803. 115. l.

tatja, tavaszszal és télen nagyon aláfúj, ilyenkor még a mai vékony gyolcsgatyát is megkötik a térden közvetlen alul szíjjal s a széleit a csizmaszárba dugják, ha eléri a csizma szárát. Azonban ma a pásztornak kétfajta gatyája van, egy könnyebb a meleg nyári napokra, egy nehezebb *tőgyfagatya* — mint ők maguk nevezik — őszre, télire, kora tavaszra. Ez utóbbi erős háziszövet, mely ma is legjobban megőrizte a gatya legrégibb alakját. Valamivel hosszabb mint amaz, leér a lábikráig is. A derékon a korczba húzott nadrágszíj fogja össze s a csizmaszár felett szintén *gatyakötő*-szíj köti le. A gatya- vagy a csizmaszárba van gyűrve, vagy azon kívül, a csizmaszárat fedi. A csizmaszáron felül a czombokon bő, lebuggyanó ruhadarab a török salvárhoz hasonlít. Ez vastag, meleg s igyekeznek még vízhatlanabbá tenni, midőn bezsírozzák. Sohasem mossák, addig hordják, míg le nem rongyolódik róluk (2. á.).

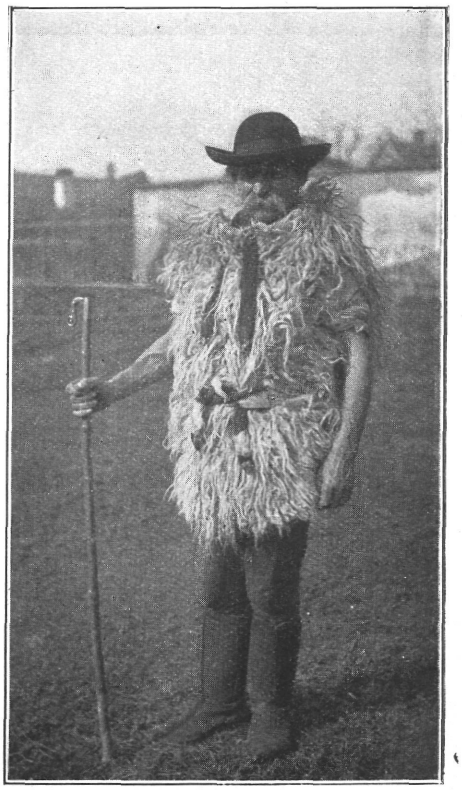

7. á. Juhász háti és mejjbűrben.

A 60-as években a pásztorok között nagyon el volt terjedve a kék ing és gatyaviselet. (3. á.) Kék inget, gatyát hordott a csikós, a gulyás, a kondás, a magyar juhász, a birkás sohasem, ezenkívül a betyár és a pandúr. A kék vászongatya felkarolása praktikus. A csikós ma is ezt viseli azért, mert a lóháton azonnal szennyes a ruhája. Hogy mikor kezdett ez a viselet meghonosodni, pontosan megállapítani nem tudjuk. E vászon készítését összeköttetésbe lehet hozni a kékfestőczéh megtelepedésével Debreczenben, habár állításunk aligha meg nem dől, ha tudjuk, hogy a mult század elején vászonfélékből nagy az import hozzánk, különösen Csehországból. Nagy G. e sötétkék vászonruha elterjedését a 60-as évekre teszi, bár megemlíti, hogy a szabadságharcz idején egy pár lovascsapat is használta.[1] Köznépünk nem tudott megbarátkozni ez idegen ruhadarabbal, úgy hogy rövid virágzás után újra kezd kimenni a használatból, s helyébe újra a *fejír-ruha* jön.

A gatyát különben maga a juhász is befestette, vagyis beavatta. Győrffy szerint a sötétkék vászongatyát a fekete gatya előzte meg. Míg amaz gyári vászon, ezt a nép maga készítette, úgy hogy a zabszalmát elégette, ennek a hamuját juhtejjel felvegyítette, a fehér házivászon-gatyát beletapodta[2] *megavatta;* kiterítette,

[1] Nagy G. id. m. 202. l.

[2] Dr. Győrffy István szóbeli közlése.

mikor ez megszikkadt, hájjal jól bekente, ez volt a fekete gatya. A Hortobágyon nem emlékeznek az öregek a gatya ilyen megfestésére, noha kétségtelen megvolt. A hortobágyi pásztor ma csak hájjal, vagy zsírral keni be tölgyfa-gatyáját, a megfestés, színezés magától megjön, mikor piszkos kezét a szárához keni-feni, a fehér gatya őszfelé már gyönyörű fekete színt vesz fel, megnehezedik és megszagosodik. De hogy tényleg megvolt, régi leírások[1] és a még élő pásztorok viseletéből és elkülönített életmódjukból szinte önként következik.

8. á. Juhász kifordított bundában, nadrágban és ujjasban.

A pásztor igazi ruhája azonban bőrből, ritkán nemezből készült.

A pásztor, a ki az idő minden mostohaságaival bátran szembenéz, kinek éppen rossz időben nem lehet anyagi érdekei koczkáztatása nélkül elhagyni nyáját, felsőruha nélkül el nem lehet. Cselédfogadásnál is azért nézi a gazda van-e felsőruhája, mert ha nincs, meg se fogadja. És a viszonyokat tekintetbe véve igaza is van.

A lenyúzott állatbőrök közül főleg a puhább, kisebb juh- és birkabőrt használták ruhának, míg a ló- és marhabőrből inkább csak az erősebb lábbelit készítették. A juhbőr kikészítéséhez és megvarrásához minden valamirevaló juhász

[1] Bredetzky S.: i. m.

értett. Kikészítése szárazon történt. A lenyúzott bőrt vagy ágra felteritették, (4. á.) vagy náddal kipeczkelve a földre terítették, vagy a kunyhó korczába akasztották, hogy így szépen kisímuljon egy lappá, nagyobbat mutasson és jobban szikkadjon. Mikor megszikkadt, sósvízzel *kiásztatják* olyanformán, hogy a belső irhás részét bekeni, a bőrt összehajtja, a bőr a sósvíztől megpuhul. Némelyiket 3—4-szer be kell áztatni, míg megpuhul.

Mikor kiázott, kötélre megyen a bőr s itt töri kákón a juhász (5. á.). A szabadban ágasra, a faluban a mestergerendára kötelet hurkol, e hurokba húzza a bőrt, egy fadarabbal megerősíti úgy, hogy inkább leszakad, minthogy kiszaladjon. A *kákó* nem egyéb, mint horgas fa, melynek a primitív népek életében rendkívül nagy és sokféle szerepe van. Kákóval szedik pl. a markot, kákón hordják a fát az erdőről a szegények, kákóra akasztják az ételt főzni, vagy ha megfőtt hülni.

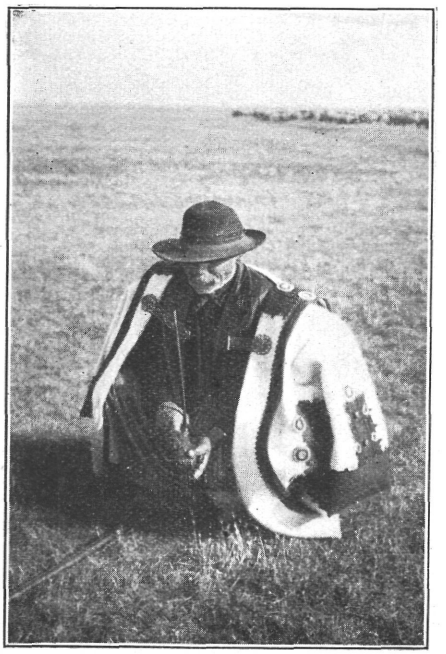

10. á. Juhász szűrben a mint „rátőt".

9. á. Juhászbojtár szűrben.

A bőrtörő kákó azonban már nem tisztán horgas faág, hanem a horog szélesedő öblében egy vasdarab van keresztbe elhelyezve, hosszabb nyelén egy bevágásban kötél van kötve, mely alul kengyelszerűen, félköralakban bővül. Jobb lábát e kötélkengyelbe akasztja, jobb kezével a kákó felső végét fogja, balkezével a puha juhbőrt keskenyre fogván, húzgálja rajta a kákót s az életlen vasdarab pedig kaparja a bőrről az *árvahúst*, mely sós húshulladékot a földön szimatoló kutya és tyúkféle mohón szed össze. Mikor így nagyjában kötélen kitörte a bőrt, jön a finomabb munka a *czorholóval* (6. á.).

Ma a lágyabb és tompább élű csont helyett az erősebben működő vas-, rendesen hordóabroncsdarabot használ, melynek felső szélét egész hosszában hengeres keményfa darabba foglalja, hogy

legyen markolatja. Ezzel a czorholóval kaparja a faágra, korlátra, a falusi házában *esztevátára* hosszan terített bőrt s a a melléje helyezett lisztes *fukából* meg meg liszteli, bekrétázza, hogy fehérebb legyen. Midőn teljesen puha, szép fehér lett a bőr s az utolsó foszlány is eltünt róla, megyen a bőr szabás alá.

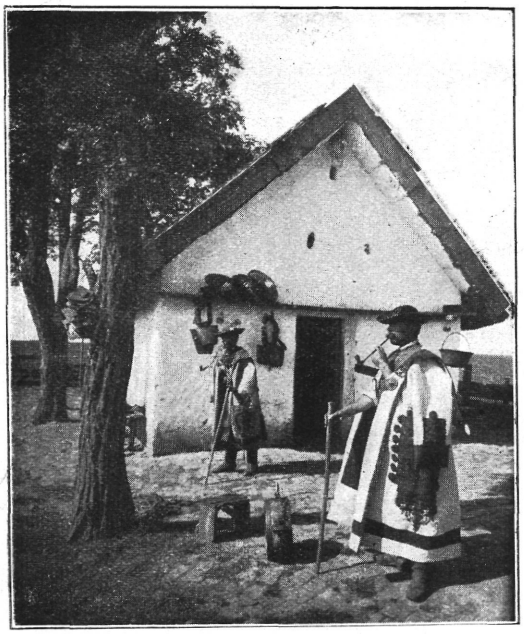

11. á. Gulyások szűrben.

A kimunkált fehér állatbőr festése, mint a fényűzés legelemibb neme, melyre a pásztor, természetölén élő nép ma is nagyon hajlandó, szórványosan mind e mai napig megmaradt a hortobágyi juhásznál.

A haladó kultúra ma kissé gyárias szint ad a festésnek, míg ugyanis a tiszaháti juhász fehér vászongatyáját zabszalma pernyével festi feketére, a városba induló nyalka bojtár a vasfazik fenekéről kapar le egy kis kormot, hogy kiveresedő csizmaszárát befeketítse, addig juhászunk berzsenyt, gubicsot és gáliczkövet főz össze s langyos melegen a kimunkált bőrre keni, miáltal a fehér bőr fekete szint nyer és pár évtizedig kibírja rajta, esetleg csak a színéből hagy.

Hogy ha a bőr így elő van készítve, szabás alá megy. A ruha alakját az éghajlat és az életmód határozza meg. A primitív ember mindennapi életében készen állott az állati bőr s fel is használta ezt a természet zordonságai ellen.[1]

De a mennyiben el nem hihető a félelmükben és haragjukban egészen elvakult nyugati írók ama véleménye, hogy a magyarok csak vadállat bőrében jártak, épp úgy feltehető, hogy a nomádosztály, mely legjobban ki van téve az időjárás mostohaságának, csekély igényéhez mérten lehetőleg házilag állítja elő minden szükségletét, bizony elsősorban bőrruhát viselt. E ruhát pedig nem valami nagy tervszerűséggel szabta és varrta, mint inkább több czélszerűséggel. Legrégibb és legkezdetlegesebb ruhadarabnak a *háti bőrt* kell tekintenünk, mely egy jó nagy fajta bundás állat bőréből készült. E viselet megvolt az előkelőknél is. A párducz, tigris, medvebőr nem volt ritkaság különböző változataiban, idők folytán *kaczagán* néven fennmaradt, általánosan hordták s annyira fényüző lett, hogy a városi hatóság jónak látta betiltani.[2]

A Hortobágyon a *kaczagán* név egyenlő a híres kaczagánynyal, mely a

[1] Számos hidegebb égöv alatt lakó népről tudjuk, hogy bőrruhát viselt. Így a budínokról (Herodotos I. 202. IV.), ligurokról (Diod Sicul. V. 2), a germánokról (Tacitus Germania XVII.) stb.

[2] Kun kapitány rendelete 1760-ból, közli dr. Györffy I.: A kaczagány, M. N. Muz. Néprajzi Ért. 1912, 3—4.

csagatáj-török [1] kudsagan szóból ered, befoglalót, becsavarót jelent. A lenyúzott juhbőrt szárazon kitörték puhára, aztán az illető szőrével lefelé fordítva a hátára vette a juhbőrt, első lábszár bőrét a nyakánál elől, a hátsó lábszár bőrét pedig a derekán kötötte össze, a fejbőrét nem vágta le, hanem a tarkóján felhajtotta s igy háttal a szélnek fordult és nem fázott, mivel a nagy bőr csaknem körülérte. Később ez módosult. A bőr hátulját vették felül a farkánál gallérszerűen, félkör alakban kivágták, úgy hogy ezt a nyakba vették, a feje bőre pedig a horgas ínánál lógott. Ámde a cserezetlen bőr kitörik, mihelyt nedvesség éri, ezért eső elől szőrével kifordítva kellett hordani vagy pedig felsőruhát, szűrt venni rá. Ez ősi,[2] primitiv, a pásztorokhoz legközelebb álló ruhadarab különböző időkben különböző alakban és kiállításban terjedt el, egyszerű alakjában a Hortobágyon még egy emberöltővel ezelőtt javában viselték a juhászok és kondások[3] (7. á.).

12. á. Uradalmi juhász nyakas szűrben, szeredással.

A *háti bőr* tovább fejlődésének tekinthető az, midőn nemcsak a háton, hanem egyszerre a mellen is viseltek bőrt. Ez utóbbit *mejjbőrnek* nevezték. Ez esetben mindkét bőrről levágták a fejt és a nyakbőrt, s a szabadon fityegő lábszárbőröket *oldalt* a vállakon és a derékon a csipő felett összekötötték úgy, hogy a két bőr egymást s fedte a széltől, hidegtől a testet védte. A melybőrt alul körülvágták, hogy a lábak szabadabban mozoghassanak s a felső test melegen tartatott

Ez a viselet az öreg pásztorok emlékezete szerint még a hatvanas években megvolt a kondásoknál, túlélte a bundát, mert a bunda nehéz s a kondás fürgébben mozgott a disznók után a könnyű pár bőrben, mint a nehéz bundában. E két bőr ízléses, szabályos és maradandóbb összeállításából keletkezett az a ruhadarab, melyet *bőrlajbi* néven ismer ma a pásztor. Ennek már körülszegett nyaka és alja van. *Karőtő* a karok szabad mozgására, mellen kék és veres haraszttal, zöld szironynyal kivarrva, háta parasztosan hagyva, zsebe szája tágasan, jobbra fent

[1] Vámbéry Á.: A magyarok eredete, Budapest, 308. l.

[2] Gombocz Z.: a kaczagány szót XVII. századbeli német jövevény szónak tartja, (M. Nyelv II. 361.), ez azonban a ruha primitivségét tekintve, alig fogadható el.

[3] Szücs J.: Szabad kir. Debreczen város tört., Debr. 1872. II. 632.

a mellen van. A mi pedig eredetére vall az, hogy hasítéka a baloldalon van a hónaljtól lefelé egyenesen. Elől és hátul pedig pajzs alakban lefelé halad, széltől óvja a hasat és hátat, két oldalt lapos, oválisan felkanyarodik a csípőkig. Ujja természetesen e ruhadarabnak nincs. Gombja is magából telik ki. A pásztor nem éri közel a boltot, hogy vásárolhasson, vagyis más mester produktumát igénybe vegye, találékonyságán nem fog ki e hiány. Börhulladékot szorosan összetekeri s e tekercset tetszésszerinti darabokra vágja, hogy széjjel ne rúgódjon szíjjal átköti, lyukat vág a lajbi hasítása szélén és a szíjjal felköti a gombot. Gomblyukat nem csinál, hanem újra hulladék irhabőrt sodor össze egyenlő nagyságúra, ezt két rét hajtja, szabad végeit a gombbal szemben szúrt lyukon átvezeti, megköti és e bőr nyulványt akasztja a bőrgombba mindannyiszor valahányszor begombolkódzik. E bőrlajbi továbbfejlesztése már egészen a modern mellény alakjára történt. Ujja ennek sincs, de hasítása a mellen fut végig. Míg annak díszítése kerek virág, addig ez már geometriai alakot ábrázoló *farkasfogas*, összefordított V betű vagy egymás végéhez ragasztott 8 as girland.

A *csüves* a pásztorok, főleg a juhászoknál évszázadok óta divatos felső ruhadarab, mely napjainkban Püspökladányban, Kabán és Hajdúszoboszlón régi családoknál, mint a régi multnak kései emlékei vonta meg magát. A csüves juh vagy purzsabőr. Rendes alakja köpönyeg, bokáig érő bőr ruhadarab, nyaka alja beszegve, így hasonlit a subához, de két vállából térden alul érő hosszú ujja nyúlik ki. Száraz hideg időben szőrével befelé, hideg, havasesős időben pedig szőrével kifelé viselik. Alakjára legjobban megegyezik azzal a szamarkandi bundával, melyet a Zichy expedicio hozott magával. Csakhogy míg ez rókaprémmel szegett, addig a csüves fehér vagy sárga juh- vagy purzsabőr önmagából újabban fekete bárányborrel szegve.

A csüvest ritkán öltötték fel, hanem csak felvetve használták, azért mert így a karok szabadabban mozoghatnak. Mivel pedig a gulyásnak, főképen a csikósnak, kivált hideg, szeles időben karját kell használnia, mert csak úgy tarthatja együtt a végtelen pusztán a ménest, ha folytonosan körül-körül ostorozza, bizony nem igen használták a *csüvest*, inkább az ujjatlan subát, vagy mint a Hortobágyon inkább szeretik nevezni, a *bundát* (8. á.).

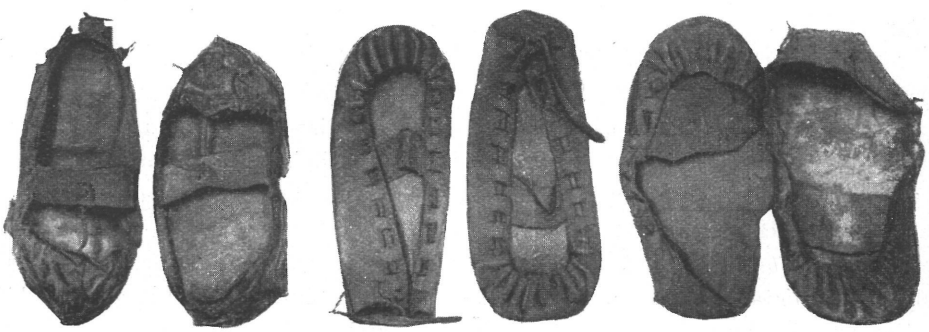

13. á. Bocskorok.

Ezt ugyanis a *nyakába* kavarítja a csikós, felugrik a lóra, aztán félvállra veti, úgy hogy az ostort *jártató* jobb karja szabadon járhat, melle elé fordult bunda eleje védi a nemesebb részeit a hidegtől.

Ha pedig a ménes csendesen van, belehúzódik a bundába s hogy vékony vászongatyával borított térde és czombja meg ne fázzon az ácsorgásban, a bunda alját csattos szíjjal akasztja össze, úgy hogy ha leszáll a lóról, a bunda aljbősége megengedi, hogy apró léptekkel mehessen benne. Ha a lovon van, az így összecsatolt alj megfekszik a ló *marján* s zárt védelmet nyujt a hideg ellen, ellenkező esetben térdei szabadon maradnak és fáznak.

Nyáron még ha derült is az ég, kora reggel, késő este nagy harmat, lucsok van, esős időben meg végigfolyik ugyan a víz a faggyúzsíros szőrén, de sarkával csak veri a belső bőrére a vizet, így ha megszárad, kitörik, vagy ha újabb nedvesség éri elrothad, elrongyolódik, *„fenéjé lesz“* mielőbb, ezért a természet intésére figyelvén egy bőrrel többet vesz a régi bunda előállításához s alját 10 czollnyira, vagy a hogy éppen telik, körül felhajtja. E felhajtott részt nem varrja a bunda belsejéhez, hanem kis távolságra egymáshoz bőrhulladékból sodrott szíjakat kötöz és ezt a bunda belsején megfelelő magasságban és távolságban körül erősített apró bőrgombokra aggatja. Ezáltal a nedvesség nem fér az irhához, mert a mit a sarkával felszed, az a szőrös részéről újra befolyik s az így keletkezett hajtásban, a *bundaajjban* szerszámát rejti vagy lábait dugja, ha mezítláb heveredne le. Ezt a bundafajt *felkötött* vagy *felkötős* bundának nevezik. Nincs benne semmi idegen anyag, csont vagy fém, csupán bőr és fonal. E bundához 6—8 purzsabőr szükséges. Egy hetedik a belső vállára van tűzve mint háti bőr, egy fiatal fekete bárányból, a mely első két lábával kétségbeesve öleli át ősei vállát, hátulsó míg két lába és farka a gazda háta közepén a faráig lóg le.

Ez a gallér állást ad a nyaknak, felveti és díszíti a vállat, még hivatása is van, t. i. melegíti a hátat. A bunda különben addig jó meleg, míg a juhszag megérzik rajta vagyis a míg faggyas.

A gallér eredeti hivatása az volt, hogy melegítse a hátat, most már egy csinosabb és hasznosabb bőr felső ruhával, a bundával kapcsolatban.

A böszörményi bundának nincs gallérja, a debreczeni gazda is spórolási szempontból megvonja, a hortobágyi pásztorok viselt bundáin is alig találhatni.

E bundát a galléron kívül díszíteni is szokták; piros, fekete harasztvirágos kivarrások a vállon, derékon nem hiányzanak. Különösen Nagyivánon vannak szép bundák.

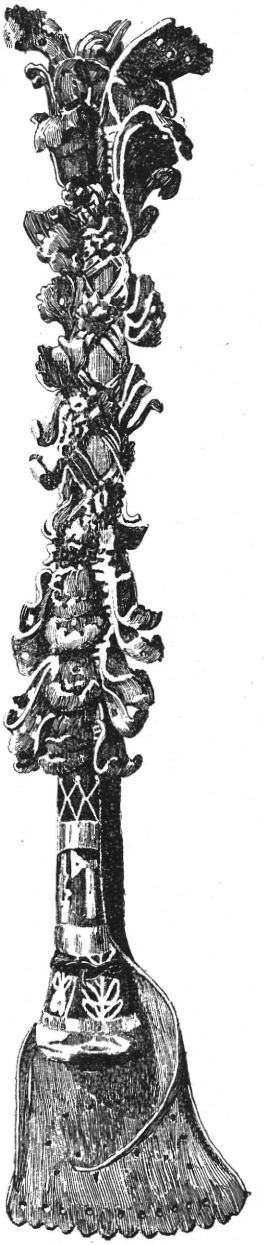

14. á. Berakott és pillangózott ostornyél.

A pásztor rendesen bundában szokott hálni. Este már felveszi akármilyen idő van. Esős időben azonban nem fekszik le benne a nedves fűre, mert a felül-

ről hulló eső és a fűvön levő nyerseség feláztatná a bőrig s ha gyorsan megszáradna, kitörne, hanem egy szikpadkán kuczorog, vagy botjára támaszkodva álldogál. Eső után pedig ki akasztja száradni a kunyhó melletti ágasra.

A *guba*, mely a Szamos vidékén, a Nyírségen és a Tiszántúl használatos, nem bőrruha, hanem juh gyapjából szövött, belül sima, kívül szőrös, ujjas felsőruha darab. Ennek megszövéséhez a pásztor már nem ért, ő csak a hulladék bőr gyapját megnyírja és eladja a gubásoknak, vagy gubacsapóknak. Főleg esőben kitünő szolgálatot tesz. Víz, szél nem járja. Nyílása a nyaktól a lábikráig egyenes, vörös posztóval beszegett, a nyaknál a két szélén hengeralakú kiugrás van Felöltve viselik. Kiterítve csonka kúp palástjához hasonló. A mult század közepén a debreczeni czivis polgároknál is kedves ruhadarab volt. Díszíteni nem lehet, mert a szőrös részét hordják kívül, hanem ékességét nagyban emeli, minél apróbb fürtü szőre van, *fürtös guba* és ha selyemmel van szegve. Iránta való háláját nótában örökítette meg a nép:

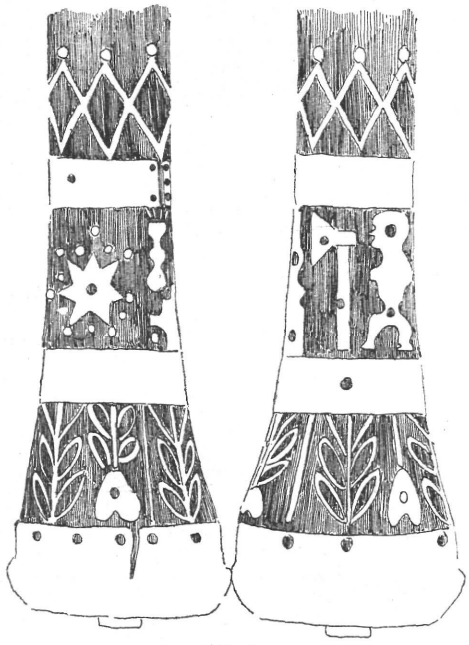

15. á.
Réz- és csontberakások a karikás nyelén.

„Guba, guba aprófürtü guba,
Száz ökörir' nem adnálak oda.
Mer' az ökör csak szántani való,
De a guba szíp lyán betakaró."

Debreczenben régi, híres czéh volt a gubacsapók czéhe, egy utczát is neveztek el róluk. Debreczenben és vidékén a fekete guba a divat, a Nyírségben inkább a fehér, a Szamos mentén a guba szürke még ma is. A künnlakó pásztorok ma már nem használják, kiszorította a csinosabb, könnyebb *szűr* (9. á.).

A szűr a magyar ember és pásztor legkedveltebb felsőruhája.

A magyar szűrnek ősi alakja a *nyakatlan* szűr, melyet mai napig is igazi pásztorruhadaraboknak tartanak a pásztorok maguk. Ennek a szűrnek a hátulja és hátra lelogó gallérja egy darab posztóból készült, úgy hogy gallérostól kiterítve egy trapézalakú posztódarab, mely idomnak keskenyebb része a gallér.

A szűr legrégibb alakja ujjatlan volt. A pásztor ma sem rendeltetésére használja a szűr ujját, hanem kifordítva ránczra szedi és madzaggal beköti, azután újra befordítja és egyik ujjában szerszámát, másikban napközi élelmét tartja. Ezért mondja a nóta is:

„Be van az én szűröm ujja kötve
Barna kis lyán ne kaparász benne."

Ma a nóta hallgat, a szűr kipusztul és az ujját is a vevőnek kedveskedő szűrszabók varrják be hosszan, laposan (10. á.).

A szűr ősi alakja a fehér szűr. Eleje, gallérja, „asszajja" zöld, piros

haraszttal kivarrva, a rövid, térdig érő régibb, mint a hosszú, bokáig érő. Ma is a viselő szűr rövidebb, mint az ünneplő. Sőt ha egy hosszú szűrt befognak viselni, hogy a jószág után való menésben ne akadályozza a pásztort, félvállra veti és alját a vállához fogja fel, így megy a jószág után, míg az meg nem áll. Ha pedig gyalogszerrel hosszú útra megy, egyenesen akasztja nyakába, csakhogy a hátulját és elejének az alját körül a nyakába akasztja, hogy könnyebben lépkedhessen.

A szűr virágzása tetőpontját a XIX. században érte el. Olyan általános kedveltségnek soha sem örvendett, mint ekkor. Hordta úr, polgár, paraszt egyaránt. E felkapottsága eredményezte, hogy soha szebb kiállításban, díszítéssel nem készült a szűr, mint a XIX. század közepén. Ekkor nevezték el czifra szűrnek, alapja fehér posztó, bélése szélein vörös, piros, belül kb. térdig le posztó. Térden alul nincs bélelve. Eleje, gallérja, asszaja, hátulja piros és zöld haraszttal vagy selyemmel kivarrva. Egy-egy ilyen rész díszítése befejezett egészet alkot, központi részét a magyar korona gyönyörű mintája képezi, ezt köröskörül fogják a különböző népi virágdíszek (rózsa, rozmarin, majoránna, őszi rózsa) stilizált alakjai. A czifra szűrt a *szűrszíjjal*, sárgaréz csattal csatolják a nyakba, mint a nóta mondja:

„Czifra szűröm szegre van akasztva
Gyere babám csatold a nyakamba."

A szűrszíj rendesen piros bőrből van s rajta *földszironnyal* a magyar korona és stilizált levélkoszorú kötve. A szűr széléhez egy piros bőrből alkotott szűrrózsán keresztül szíjjal van kötve, úgy hogy a szűrt átlyukasztják és szíjat átfűzvén erősen megkötik.

A gallér csücskén lévő gombon inkább pávaszemdíszítés van. A czifra szűr nagyon megbecsült darabja a pásztornak. Míg a bundát ide-oda hányják, addig a szűrt a kunyhó falába vert faszegre akasztják. Szűrét el nem hagyja ma sem a magyar pásztor. A nótában is így erősíti hitelképességét:

„Kocsmárosné adjon bort hitelbe,
Itt hagyom a czifra szűröm irte.
Ha ki nem fizetem holnap estére,
Vesse fel a csárda tetejire" (11. á.).

A szűrnek új alakja a *nyakas szűr*. A nyak körül fennálló gallérral. A pásztor nem szereti, mert nem áll az emberhez, nem fekszik meg a vállán. Leginkább uradalmi cselédek, kisgazda legények használják. Ujabban a barna, sőt fekete szűr kezd hódítani. Ez sem hortobágyi viselet. Leginkább debreczenkörnyéki falvak legényei használják (12. á.).

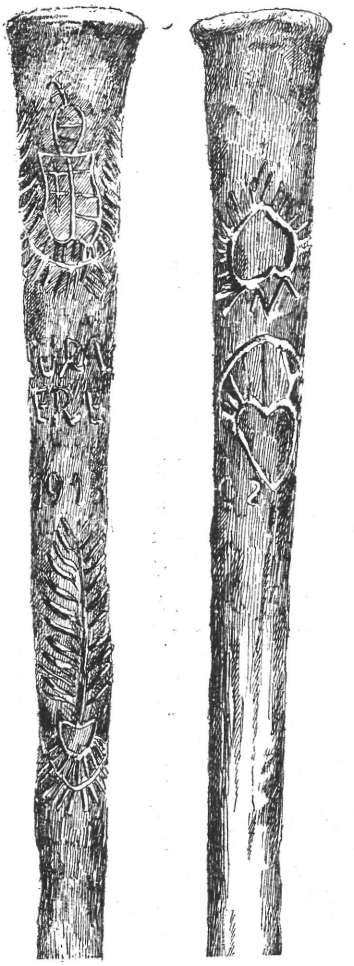

16. á. Gulyás bot díszítéssel.

A szűr ma már kimegy a divatból. Álig készül egy czifra szűr *váltóban*,[1] a melybe a mester összes tehetségét befekteti.

A *ködmön* vagy *köcze* a *csüves* kisebbített és szűkített alakjának tekinthető (6. á.).

17. á. Kampó.

A nyaktól a térdig ér, nem derékba szabott. Rendesen sárgásfehér, szárazon tört bőrből készül. Rajta különböző színű haraszttal kivarrott, piros bőrrel díszített ruha, két oldalzsebje és hajtókás, prémes ujja van. Hasítása elől a mellen egyenes, végig bőrgombos. Mindig szegény emberek öltözete volt. Száraz időben szőrével befelé viselték, ez a rendes viselet. Nedves időben azonban kifordították, mert ha nedvesen megszáradt,[2] megkeményedett, zörgött, mint a *csörege* s ha hajlitották kitört. Régen juhbör gallérral látták el, mint a bundát, belső irhás részére egy juhbőrt varrtak,[3] mely az aljáig ért, azért, hogyha szőrével kifelé fordították, ez a háti bőr melegen tartsa az ember hátát. A régi pásztor ködmön, mint ahogy öreg pásztorok beszélték, még derékig sem ért. Tehát olyanforma, mint a mai kuzsók, csakhogy ujjakkal ellátva. Vagy amilyen kurta ködmönt viseltek a Dózsa György kivégeztetését ábrázoló képen a vezér húsából enni kényszerített parasztok.[4]

A kurta, derékig érő ködmönt, kisködmönnek nevezik pl.:

„Kitettem a kis ködmönöm
Hogy megnőjjön reggelre."

A ködmönt főleg juhászok varrták és viselték, a gulyás, csikós egyáltalán nem, a kondás csak olykor viseli a Hortobágyon.

A derékba szabott kurta ködmönt *bekecsnek* nevezik. A bekecs szintén ősi ruhafajtánk, habár nagyobb jelentőségre a XIX. században emelkedett. A bekecshez festett birkabőrt használtak. Festését a juhász maga végzi. Kell hozzá három bőr. Egy derekának, a másik a két ujjának, harmadik bőr az aljának. Testhez álló, derékba szabott ruhadarab ez; alja fodros. Elől hasított, felölthető. Nyaka, eleje, ujja vége, alja és két zsebe fekete, ritkán fehér bárány*perémmel* díszített. Elejére és hátuljára rakja Barbócz Pál szoboszlai juhász a díszitményeket. A *díszmínyek* rendesen piros, kék és sárga haraszt kivarrások.

E díszítés részint V-alakú farkasfogak, részint egymás végébe ragasztott 8-asokból áll; másfelől piros- vagy feketeszínű fényes bőrdíszítést is rak rá. Az elejére és a hátára 3—5 cm széles szalagot. Hátul a vállaktól a csípőkig karéjosan halad, hol végződik, két fényes pillangó van (l. a mai huszármente háti sujtását). A pillangó háromszögalakú piros bőr, melynek alapját *szilvágóval* egyenesen és „*Cé*"-vágóval hullámosan kicsipkézi és úgy varrja a bekecsre. A bekecs alját bárány*bőrszalaggal* *vóczczal* látja el és foglalja a derekához. Rendesen a szőrével befelé fordítva viselik, ezért hosszabb útra felsőruhát kavarintanak feléje, hogy meg ne ázzon. Ha ilyen nem lenne, akkor szőrével kifelé fordítják, így védik a nedvességtől.

[1] rendelésre.

[2] Közmondás: „Megszáradt, mint a torkon a ködmön."

[3] A magyar sóvágó a XVIII. századból. Szendrei J.: id. m. 98. l. — Részeg czigány a XVII. századból 107. l.

[4] Szendrei: id. m. 136. l.

Ha mégis megcsapta volna az eső, hájjal *megköszörülik* (bekenik), hájjal való időnkénti megkenés tartósságát mozditja elő, ragyogós fényüvé, puha kellemes fogásúvá teszi. Éppen ezért minden ünnepélyes felöltözés előtt hájjal kenik be a bekecset. A hortobágyi pásztorok közül csak a juhász viseli télen, kora tavaszszal vagy késő őszszel. Ezektől vették át az urasági cselédek, szegény emberek.

A szittyák, a természeti viszonyoknak megfelelően testhez álló, szűk nadrágot, vagy talán harisnyát viseltek, melyet a lábra húztak és valószínűleg a lábfejig ért, sőt a lábfejet is takarta, nem vágott szárú volt, mint a mai nadrág. Lehet, hogy a szegény nép gatyának nevezte s gatya helyett használta, minthogy ma sem ritkaság, hogy a gatya lerongyolódik az emberről, csak nadrággal fedi testét. Ez azonban önérzetes pásztornál sohasem történhetik meg, napszámosféle embernél igen. Hosszú, szűk, testhez álló annyira, hogy még a bolha is visít alatta, szára a lábfejig ér, belehúzzák a csizmába, talpaló fogja le a talphoz, hogy fel ne csúszszon, gomb nincsen rajta. Hanem a derekon körül széles korcz van, melybe széles nadrágszij jár elől, trapezalakú ellenző zárja be, mely alul a nadrágszár összevarrásával függ össze, felül szabadon lóg, úgy, hogy a nadrágszíjat bele kell fűzni, hogy le ne fityegjen. Mind a két nadrágszár bokánál kivülről fel van hasítva, hogy a lábszár könnyen kiférjen rajta. A nadrág csatolása balkéz felől történik. Azért enyeleg a magyar így:

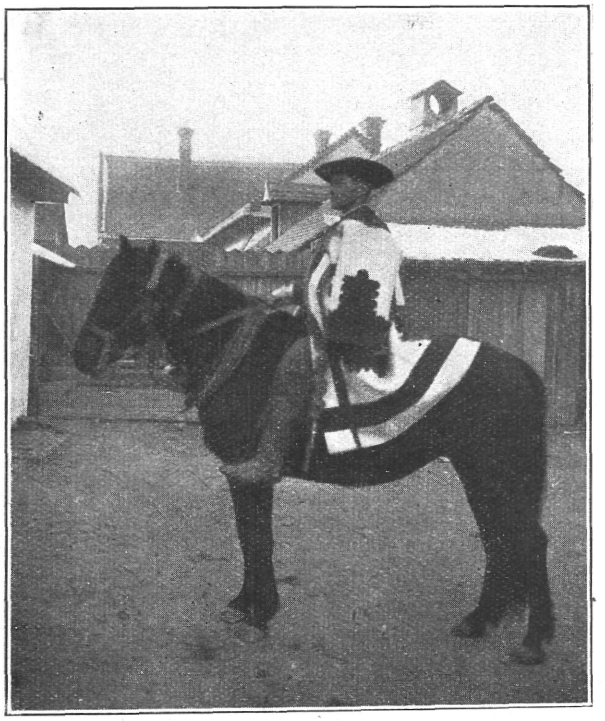

18. á. Csikós lóháton, pányvával, ostorral.

„Nem csinálok semmi gorombaságot
Balkezemről csatolom a nadrágot."

Az ellenző két oldalt jobbról és balról hasítékot enged, hova, mivel a nadrág szövete jól ráborul, nem juthat be a szél. Az ellenzőben tartja a magyar szerszámát. A szép sallangós kostök sallangja kilóg. Itt van az egykorú írók közútálására a keszkenő is. Ide dugja melegedni kezét a fázékony legény. Bár hasíték kettő is van rajta, mégis a legkisebb szükségletére is meg kell csatolni a nadrágot, leereszteni az ellenzőt, megoldani a hasítéknélküli gatyát.

A nadrágot birkabőrből készítették, kezdetben szőrével kifelé viselték, később szőrével befelé, így melegebb volt, de a nedvesség gyorsan rongálta. Így állandóan felsőruhát kellett felette hordani, hájjal köszörülni, később, a XIX. században a posztó nagyobbmérvű elterjedésével posztóval vonták be, vagy a mi mindegy, a posztónadrágot bőrrel béleltek. Míg a bélést napjainkban flanell szorítja ki a használatból.

A bőrnadrágok használatában nagy változást idézett elő a XIX. század közepén nagyon felkapott *rajthúzli*. Neve *(reithosen)* és eredete német, az 1800-as években hozták be a Rajna mellékéről. Elterjedése összeesik a *pantallóéval*, a franczia háborúk idején a huszárok honosították meg, a kik a XVIII. század végén a szűk magyar parádésnadrágon kívül a régi salaváréra emlékeztető, oldalt végig gombos kamásnit is hordták.[1]

Ebből alakult a XIX. század elején az alul bőrrel borított pantallóalakú bő, oldalt gombos nadrág a *rajthuzli*, Reithosen = lovaglónadrág — mint a neve is mutatja — hozzánk a németektől jött át, a mi a nemesek hadnagyainak, a csendőrbiztosoknak, pandúroknak és korteseknek lett jellemző viselete. E fényes gombos, csillangós és kényelmes öltöny a pásztor figyelmét is megragadta. Régi bőrnadrágját pantallóvá formálja, kívül húzza a *csidma*szárón egész a *csidmafüig*. Anyagát ugyan meghagyja továbbá is juhbőrnek. Be se festi. A fehér juhbőrön két oldalt piros bőrpántot varr végig, erre rakja a nagy sárga rézgombokat, de meghagyja az ellenzőt és az elejét a világért gombosra nem alakítaná. Ezután is nadrágszíjat húzott bele. Vígan csattogtatta tenyerével, midőn szilaj jókedvében tánczra kerekedett. A pásztornak nem volt alkalmas ruha. Szára kívül esvén a csizmaszáron, gyorsan elette a nedvesség, bár praktikus volt, mert csak kigombolta és kilépett belőle. A 60—70-es években a pásztorok széltében használták, ma már csak a juhászok, kondások használják elvétve, a gulyás, csikós *tőgyfa*-gatyával helyettesíti.

A hortobágyi pásztor általános, merem mondani egyetlen fövege a *kalap*. A legöregebb pásztor, Berzéki Mihály kospásztor, soha életében se télen, se nyáron mást mint nemezkalapot nem viselt. A föveg felső része kúpalakban nyúlt felfelé és csúcsban végződött, mely kissé előre és hátra is nyúlt, de előfordult olyan is, mely a fejhez simult, annak alakját adta vissza.[2] Az ilyen bőrföveget birka- vagy juhbőrből maguk a pásztorok készítették. Eredeti alakja a sok idegen befolyás által modosíttatott, de primitív formája még a Hortobágyon ma is készül. Barbócz Pál juhász emlékszik, hogy az apja egyszer juhbőrsapkát bélés nélkül készített, ennek a szine fehér, kissé csúcsos, félgömbalakú. Szőrével befelé hordták, ha eső volt, kifordították. Fehér sapka századokon keresztül divat volt a szegénység körében. Kintlakó embernek a báránybőrföveg nem alkalmas viselet. Melegnek meleg, de a lucskot nem állja. Még szőrével kifordítva is a jó téli havaseső vagy hólé a szőr közé folyik, megnedvesíti a bőrt, az elázik, eső után megszárad, összemegy, kitörik. Ezért ma is nemcsak a kirgiz hord felette nemezkalapot, hanem a paraszt és pásztor is esős időben, vagy pedig egyszerűen a szűrujjba, bundaujjba teszi ilyenkor a sipkát. Így természetes tehát, hogy már a legrégibb

[1] Nagy G. id. m. 202.

[2] Neumann K.: Die Hellenen in Skythenlande. Berlin, 1885. 148—157.

időben nemezfövegeket kezdettek gyártani, mely ellenáll a szélnek, víznek egyaránt. A pásztornak ezáltal egygyel több ruhadarabja volt s a nemezföveget nyáron enyhe időben viselte, *süvegnek*, később kalapnak, *kucsmának* nevezte. A Hortobágy-pusztán is a nemezföveget régen *süvegnek* nevezték. Karimás nemezföveg ez, mely nem símul szorosan a fejhez, hanem a kalap dereka feljebb-lejjebb húzható és megengedi, hogy a derékhoz símuló széles karimáját rossz időben nyakig behúzhassuk. A fejet a süvegen kívül a hosszú haj, a nyakat több rőf hosszú nyakratekert *nyakravaló* védi. A hortobágyi földeken még a XVIII. században általában süveget viseltek, 1758-ban Nagy János Deák István bojtárjafélének fizetése egy nadrág, két pár fehér ruha, egy *kankó*, egy szűr, egy süveg, két pár bőrkapcza, 25 frt és hat marhatartás.[1] 1759-ben egy süveg ára 34 poltúra volt.[2] Már 1760-ban kalapra is kikér a bojtár 68 poltúrát.[3] Ma a hortobágyi pásztorok kalapja hatalmas karimájú nemezszőrkalap. Karimáját a csikós, gulyás rendesen *felgyűrve* viseli.

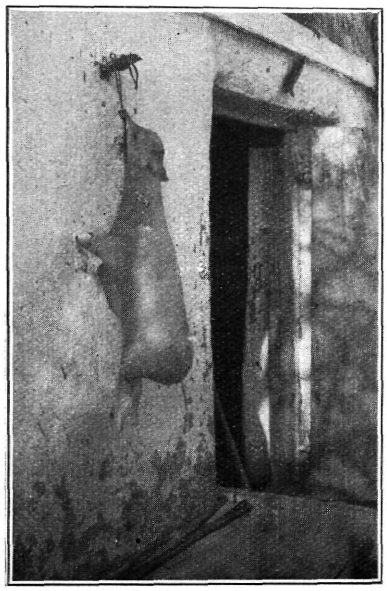

19. á. Tömlőszárítás a kunnyó falán.

Fel van gyűrve a kalapom széle
Úgy nézek fel a csillagos égre.

csak nagy hőség és eső idején gyűri le, a mikor is az első esetben napernyő, az utóbbiban mint esernyő szerepel, a mennyiben szélei egész a vállhegyig enyhet tartanak. A kalap félgömbje és karima kezdetéhez a szalag helyébe erős, gyönyörű aprófonású, feketeszínű lószőrfonattal kötik körül, hogy ne bővüljön. E szőrfonat a végén bojtosan túléri a kalap széles karimáját, balfelől az ősi szokáshoz híven erre díszek helyett[4] a természetnyujtotta daru-, túzoktollat, ritkán virágot tűznek. A kalapot különben mindig kenik zsíros kezükkel s a zsíros hajukról is beiszik eleget, másfelől meg a nemezkalap is annyira megkeményedik az esővíztől, zsírtól, hogy valóságos vaslemezkeménységű lesz, semmi körülmények között át nem ázik, a bélés már rég kiveszett belőle, vizet lehet benne hordani és tartani. Sőt egy 8—10 éves kalapra ember ráállhatott, megbírta, de súlyos is volt. Egy jókora tyúkot agyon lehet ütni vele. Kutya derekát eltöri, sőt mint később látni fogjuk, a hurokban makranczoskodó csikót csak orrba vágta kalapjával a csikós és az elszédülten rogyott össze.

A juhászok a debreczeni Hortobágy legelőkön lapos, egyenes, kisebbszélű kalapot viselnek. A kalap szélét rendesen legyűrve hordják. Néha a kalappal

[1] Ismeretlen nevű debreczeni gazda háztartását tartalmazó könyvecske a városi közlevéltárban.

[2] U. o.

[3] U. o.

[4] Nagy Géza említi, hogy a szolyvai honfoglaláskori leletnél a süvegmaradvány mellett ezüstlemezt is találtak, melyre hajszálak voltak tapadva. Nagy G.: id. m. 24. l.

divatoznak. A tetejét kissé körkörösen legyűrik, ettől egy kráter hasonlít, melynek közepén kis csúcs áll ki, mint kőszál. Ez azonban újabb és nem általános viselet. Szalma, vagy mint nevezik. *takarmán*kalapot nem viselnek.

A kalap tartozéka az *álladzó*. A kalap belsejéhez jobb- és balfelől varrott szíj vagy ruhadarab, melyet az állok alatt összekötnek vagy csattal összecsatolják. A szíjat újabban sárgaréz *czipőriglivel* rakják ki. Az álladzó főleg a csikósoknak szükséges, mert ez a vaskalap[1] megfekszik a fejében, de a vágtató lovon a nagykarimájú (szélű) kalap nagy szelet fog, hamar kiesik a fejéből, hát még viharban, mely az embert is felborítja, nem tarthatná meg a fején. A gyakori nagy vihar mindenféle pásztorra szükségessé tette az álladzó viselését s az előrelátó juhász naplemente után leköti, még ha olyan csillagos van is.

Évezredek hosszú során a változásoknak legjobban ellenáll és leginkább megtartotta ősi alakját a sipka, sapka vagy süveg.

Tény az, hogy a pásztorok a sipkát, kucsmát házilag állították elő bárány-bőrből, innen a gyakorta használt *„bárányбürsipka"*. Egyszeres bőrbélés nélkül készült, jobbára fehérszínű volt, jó nagy, hogy a nyakig leérjen, a fület betakarja. Mivel a viseletnél ma sem előre húzzák, hanem hátra és különösen gyerekeknél, a felnőtt a fül czimpáit a sipka alá dugja, hogy konyán ki ne dísztelenkedjék, a nagyobb gyermekeket pedig *konyá*nak csúfolja, ha fülüket a sipka alul künnhagynák. A szűcsipar fellendülésével bizonyos csinosság állott be a sipkakészítésben, amely a vásárokat szorgalmasan látogató tanulékony pásztorokra is hatással volt. A sipkát kezdik fekete bárány-bőrből készíteni. Egyes képeken már a XVII. században láthatunk fekete bárnybőrsipkát. Fehér bárnybőrrel bélelik, a kettőnek az irhás részét fordítván össze, elérték azt, hogy kívül is, belül is a szőrös része volt, alakja nem változott s ha főleg pajkos gyerekek a belését kihúzták, egy alapon két malomsátor kinézésű idom keletkezett. A magyar pásztor, mint minden gúnyájára, úgy a sipkára is sokat ad. Rendesen kerekre alakítja a tetejét, csak nagy hidegben húzza le a szeméig, túlnagy sipkát nem vesz, göndörszőrű, nem bozontos nagy sapka, mint az oláhoké.

Az ember lábbelije talán még jobban, mint más ruhája, a klimához, a talajhoz és az ember életmódjához, foglalkozásához idomul. Valamint jobban felöltözik a zordonabb éghajlat alatt, úgy lábbelijét is itt válogatja meg legjobban, hiszen lábáról érzilegjobban az idő mostohaságát, épp úgy hanyagolja el a meleg éghajlat alatt. A talaj mineműsége szintén erősen kihat a lábbeli minőségére és használatára. Sík, homokos, zöld pázsitos altalajon nincs szükség lábbelire. Hegyes, érdes vidékeken okvetlen kell erősebbfajta lábbeli, hogy megvívjon az ember a természetnek vele szemben felállított akadályaival.

A foglalkozás mineműsége szintén befolyással van elsősorban a lábbelire, az a mindennapi életben tapasztalható.

[1] Régen a híres verekedő legények — így beszélik a hajdúszoboszlói öreg juhászok — a kalapjuk alá fémkalapot csináltattak úgy, hogy az a felső kalaptól nem látszott. Azonnal verekedést kezdvén, kemény fejüket mindig az ütésnek tartották. Püföghetett azon a bot, nem esett el az ilyen ember, ha csak véletlenül tarkón nem vágták az izmos *kampó*-val. A juhászok bogrács- vagy vasfazékfeneket használtak e czélra.

A magyar pásztor lábbeli viselete az időszakhoz és foglalkozásához alakul. A juhász, a kondás, a gulyás nyáron legtöbbet mezítláb jár, ezért lábujjai épek, jól kifejlettek. Leginkább gyalog járó emberek ezért könnyű lábbelit, bocskort kötnek lábukra. A csikós állandóan csizmát visel, hiszen az ő lakása lovon van. A hortobágyi pásztor annyira átmeneti ruházatnak tekinti a bocskort, hogy rendesen elhasznált bőrökből, főleg ócska csizmaszárból hevenyészi (13. á.).

20. á. Beretvatartó.

A magyar pásztorembernek ősidők óta használt lábbelije a bocskor, melyet mint legtöbb ruhadarabját mind a mai napig maga készíti el. Szegődsígibe volt az ellátáson kívül a bocskornak való marhabőr is. A csegei ökör-csordás 1752-ben pénz és természeti díján kívül még bocskornak való fél marhabőrt is kap minden két ökör után.[1] A tehéncsordás hasonlóképen kap. Mert mely marhát Úrnaptól fogva őriz félbért kap és kettőjüknek jár egy bocskornak való félbőr.[2] Hogy ez a szolgáltatás mily terhes és sok esetben kellemetlen volt, semmi sem bizonyítja jobban mint az, hogy a természetben szolgáltatások közül ez változott legelébb pénzzé. Tiszacsegén már 1840-ben a községi csordásnak az összes természetbeni szolgáltatás meghagyása mellett két garas bocskorpénzt adnak minden számos jószág után,[3] míg a tavalyi után csak egy garas jár.[4] Ugyanennyi a csikósnak minden darab ló után, míg az ökör után négy krajczár.[5] A magyar juh és birkanyájból tíz darab után egy garast fizettek, a nyájkondásnak munkáját már jobban megbecsülték, mert minden darab után két garas bocskorpénzt vetettek.[6] Az ökörcsordás bocskorpénze négy krajczár maradt, a csikósé három kr., a marha után azonban 6 kr.-ra emelték, s a borjú után felét tartozott fizetni.[7] 1848-tól a nagyjószág után rendesen hat váltókrajczár, fiáért felényi, tíz darab anyajuh után bocskorpénz három váltókrajczár, a magyar juh után csak két krajczár járt.[8]

A tiszántúli gazdasági élet és forgalom központján, Debreczenben is óriási volt a bocskor-kereslet minden rendű lakosság részéről. Különben nem határozott volna 1607-ben így a városi tanács:

„Az bocskor metélők, állapota felől declaratum est per dominus senatores ac unanimi voto: „Hogy mivel *az város népe az bocskor bőr nélkül nem lehet*, annak okáért az bocskor metélőknek tehén, ökör, ló azféle bocskorhoz való bőrt tizenkét óráig hétköznap az szijgyártó és egyébb ezen bőrből mívelő mestereknek

[1] Tiszacsege község jkv. 1752.
[2] U. o. — [3] Tiszacsege község jkv. 1840.
[4] U. o. — [5] U. o.
[6] U. o. 1840 április 5-én.
[7] Tiszacsege község jkv. 1846.
[8] Tiszacsegei városi jkv. 1848., 1850., 1851., 1852. évi pásztorbérek jegyzéke.

ne legyen szabad megvenni, de tizenkét után s azután levő napokon mind mészárosoktól, hentesektől szabad legyen megvenni az bőrt, de úgy, hogy bocskornak felmetélje és ne adja el az városról se egészen se pedig metélve, ki ne legyen szabad vinni, ha kivinné, rajta találtatnék elvétetik, kinek fele az bíróé, fele a városé legyen."[1]

Az úgynevezett bocskormetélők mellett a vargák is készítettek bocskort és folyton küzdöttek a bocskorosok és komplárok ellen. Midőn pedig a tiszteletes tanácsnál kiviszik, hogy a bocskorosok csak szabad vásárokon árulhassanak[2] és a bocskormetélő komplárokat a mészárosoktól való bőrbeszerzéstől eltiltják,[3] az így maguknak privilégizált ipartermékkei mind Debreczen városát, mind a vidéket „gyártott bocskorral" bőségesen ellássák.[4]

Ámde a vargák a város által nyujtott tömérdek kedvezményt nem becsülték meg, visszaéltek vele. 1671-ben már „sok vád lévén varga mester uraimék ellen, hogy nem jó bőrt készítenek." Azért a bocskor árulását olyan kondíczióval engedi meg a tiszt. tanács, hogy „a bőrt ne szabadjon megfeszíteni, hanem mint azelőtt készítették, azután is úgy készítsék. A limitatiónak is meg kell lenni mind az szőrös bocskor, mind az gyártott bocskor részére. Komplárságra is egész káddal ne legyen szabad eladni az bőrt. Ha ki ez ellen vét, bőri elhordattassék, fele az czéhé s fele az bíróé legyen"; [5] sőt midőn ez a figyelmeztetés mit sem használt, az erélyes tanács még ugyanez évben, a rendkívül bejött bőrfeszítést, készítést örökre eltiltotta.[6]

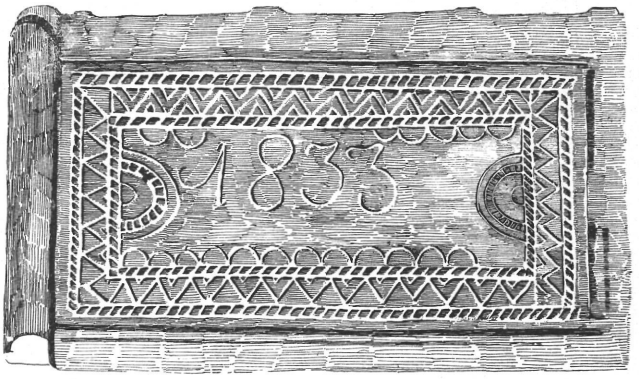

20. á. Beretvatartó könyvalakban, bevéséssel.

„Az limitaciót és imputatiót a csizmadia czéh mester az egyik vásárbíróval együtt minden 15 napban véghez vigyék", határozta a városi tanács.[7] Míg 1607 ben a bocskorbőrt egy öltözetet a javából 16 dénár, az alábbvaló középszerű bőrből 12 dénár, a rosszabbat 8 dénárért adták,[8] addig 1671-ben a jól készült bocskor 24 pénzre, a szőrös bocskor 21 pénzre limitáltatott, természetesen „a ki alább való, alább adják."[9] Ez az ár természetesen a bőr ára szerint hullámzott, 1692 márczius 26-án úgy határozza meg árát a tanács: „A mostani állapotokhoz a bőr drágaságához képest az legjobb első meccésű bocskornak párja 36 pénzre, az utánna való 30-ra a legalább való 24 pénzre limitáltatott. Az után ismét az időhöz képest alkalmaztassék az limitatió. Aki feljebb adni tapasztaltatik, nála talált bocskora elvétetik."[10]

[1] Debreczen város jkv. 1607. — [2] Debreczen város jkv. 1666. év.
[3] U. o. 1607. — [4] U. o. 1666-ban. — [5] Debr. város jkv. 1671 $^{66}/_{20}$. — [6] U. o. 1671.
[7] U. o. — [8] Debreczen város jkv. 1607.
[9] U. o. 1671. — [10] Debreczen városi jkv. 1692 martius.

Bár a bocskorok ára a bizonytalan állapotok mellett ilyen magasra felment és bár a magisztrátus a már megerősödött csizmadia-czéh ellenőrző intézkedése folytán újból figyelmeztette, hogy jó anyagból készítsék a bocskorokat[1] és gondoskodott, hogy intézkedését ki ne játszszák, midőn a hármastagú bizottság 15 naponkint limitalt, mégis az erejükben túlbizakodott vargák az ellenőrzést úgy játszották ki, hogy a bőrt csak kimérték, nem szabták fel és igy egy darabban a bőr javát, rosszát egy árban adták el. E sérelmeket orvoslandó, 1692-ben így határoz a tanács: „Comperialtatott, hogy az varga mesterek sok pár bocskorokat egy darabban metélvén, az jobb és vastagabb részével az alább való és vékony részt is egy áron adták, melyet magok is eszekben vévén és vétkesnek ismervén nem approbálták; hogy ez uton egy darabban sokat árullyanak nem engedtetik, hanem külön-külön metéljék, aki micsodás limitatió szerint árullyák."[2]

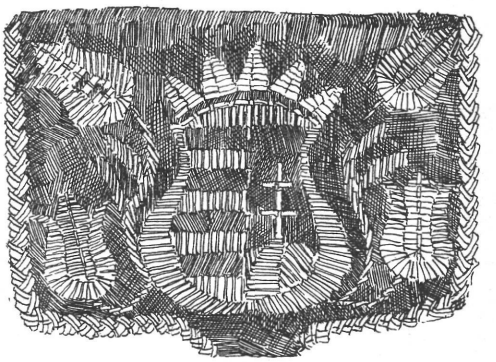

22. á. Bugyeláris bőrből szironynyal kikötve.

A vargák órája pedig ütött a XVII. század végén, a mikor a sarut és a bocskort elhagyják, s csak a pásztorok közé szorul és a hatalmas varga-czéh a tanács kegyelemkenyerén él. 1692-ben a tanács, hogy az egész varga-czéh el ne fogyjon, 1641 május 2-án hozott ama határozatát, hogy a csizmadiák maguk mellet tímárt tarthassanak,[3] visszavonja, sőt eltiltja és elrendeli, hogy a csizmadiák a bőrt vargákkal készittessék.[4] De ugyanekkor a tanács a vargák bőrállományának körét is meghatározza: „Az mint, hogy eddig is tilalmas volt, úgy ezután is szorgalmatos tilalmazásban légyen a varga mesterek között az öreg ökör és tehén bőr derekánál egyebet, úgymint ló, tinó, bornyú, bőrt egészben, az ökör és az tehén bőrnek mállyát bocskornak kimetélni és a szerint árulni. Valaki különben cselekedni comperialtatik elvetetvén, fele a bíróé, fele a czéhé légyen."[5]

A folyton versengő mult nagyságán élődő varga-czéh és az előretörő csizmadia-czéh között 1708 deczember 15-én akként tett a tanács igazságot, hogy megszabja mindegyik iparágnak termékeit.[6] Míg a vargák részére a régiszabású kelletlen saru, szekernye maradt, a csizmadiák az új, felkapott csizmát kapták. A bocskor elvesztette régi jelentőségét, harmadrendű lábbelivé sülyedt, örökébe a csizma lépett.

A talpat, lábujjakat és a lábfej éleit borítja. A bocskort nem csinálják, hanem *fűzik* a Hortobágyon. Nem kell ehhez semmi szerszám, csak egy kés. Legegyszerűbb módja az, hogy egy fél csizmaszárat, mely rendesen négyszögalakú, leterit, ráteszi a lábát s lábujjainál és sarkánál késével egy húzást tesz,

[1] Debreczen város jkv.
[2] Debreczen város jkv. — [3] Debreczen város jkv.
[4] Debreczen város jkv. 1692. — [5] Debreczen város jkv. 1692.
[6] U. o. 1708.

ez jelenti a hosszát, szélessége tetszés szerinti, ahogy a bőr adja. Orrait mélyen, sarkának csak a szegleteit kerekíti le, csak *szemmírtíkre*. Orrát néha egy cserépfedő mentén kerekíti le. Azután több-kevesebb lyukat vág a bőrön körül, ebbe egy vékony szíjat húz, e szíj végét a sarkon a mennyire kívánja, összehúzza.

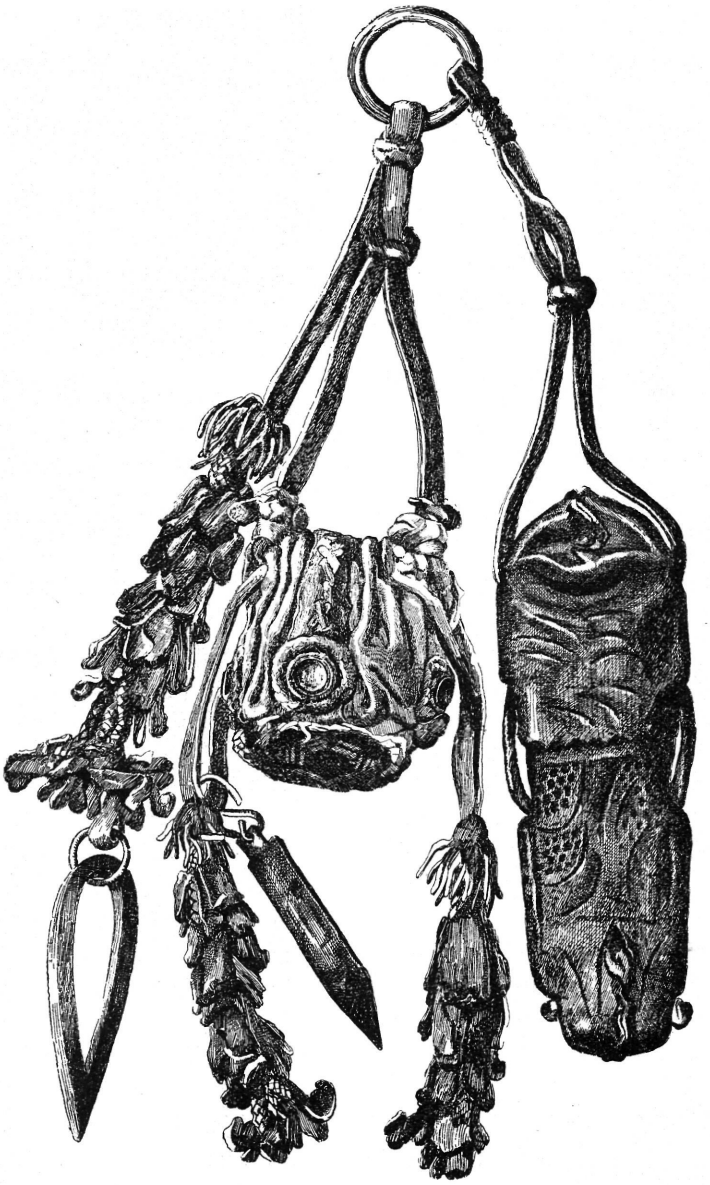

23. á. Erszin, hüvely, aczil.

Ezt *bocskortáknak* nevezik. A lábfejen még egy darab bőrt, a *fejelőt* vesznek keresztül, melyet az átlyukasztott bocskor szélén a tákkal összefoglalják. Nincs rajta egyetlen öltés sem, mégis megvédi a talpat a talajfeltöréstől. Midőn eleje sűrű ránczokban a lábujjakra borul, a lábujjakat a száradó fű torzsáitól és a

szabadon hagyott sarkat, semmi erőszak nem éri. Ez a primitív bocskor legkevesebb szakértelmet igényel, semmi eszköz úgyszólván nem kell hozzá, czélja mégis elérve, az ember bátrabban halad a száraz torzsos, tövises tarlón, lerágott mezőn. Külön bocskorszíjak nem szükségesek, a lábfejet és szárát nem burkolja be kapczába, marad az szabadon és csupaszon.

Az említett kerekorrú bocskoron kívül van még a hegyesebb orrú bocskor, mely több hozzávalóval jár, jobban készül. Kiszabása az említett mód szerint történik, de a tákja csak az orrába fűződik s a lábbujjak tövéig tart, kezdetén is görcs, végén is görcs tartja össze a lyukakba. Oldala szabad, lyuknélküli, hátulján *sarokszorító* van alkalmazva, kötés vagy varrás által a bocskor hátulja zárttá tétetik. A fejelő két darab pár czentiméter széles bőr, mely a lábfej közepén kis csattal van összecsatolva. Ezt is mezítlábra húzzák, nyári viselet. Azok a pásztorok, a kik nem lovon járnak ugyan, de a nagy fűben sokat kellett szaladniok, vagy szilajabb aprójószággal, disznóval bántak, meztelen lábszárukat is védik a szálas fű (tippan, sás, káka) harmat ellen, nemcsak a lábfejüket. A pásztor gatyája rövid, térdig ér, a csizma nehéz és drága, kímélni kell. Ezért tehát a bocskor fölé készítetlen juh-, bárány-, nyúl-, csikóbőrt vagy ócska csizmaszárat csavarnak, melyet a Hortobágyon átutazó *Gvadányi*, *habda* néven említ:

„Egy jóforma legényt találtam egy tanyán
Zsíros ingbe oldalt heverni a bundán:
Hátán volt juhbőrből fekete katzagán
Egy pár kérges habdák a két lábaszárán."[1]

A lábbűr mai napig is a bocskor kiegészítő része. Juhbőrből készül, szőrivel befelé fordítva, a bokától a lábikra közepéig ér fel és szíjjal összefűzhető, viszont négy szíj segítségével a lábfejen levő bocskorral is összeköttetésbe hozható olyanformán, hogy két szíj oldalt, egy a sarkon, egy a lábfejen fogja a bocskort a lábbűrhöz.

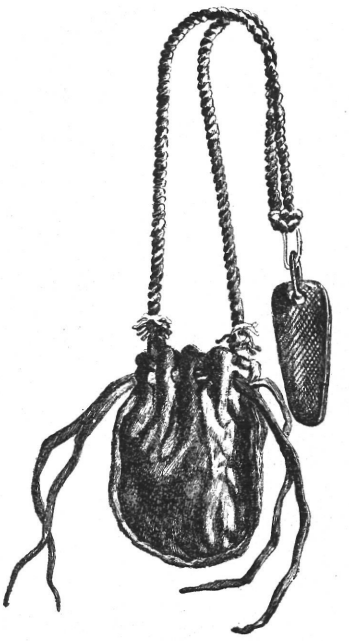

24. á. Erszin aczillal.

A hortobágyi pásztorok általában viselnek csizmát, de ezt inkább téli lábbelinek tartják. Rendesen tömpeorrú, lapos sarkú, nagytorkú és puhaszárú lábbeli ez, csizmaorruk kissé felfelé áll, nem annyira a szabás, mint inkább a szokás miatt, t. i. csizmájuk egy-két *ötössel* hosszabbnak veszik, mint a mi a felpróbálás, vagy a magukkal hozott nád- vagy vesszőmérték után jó lenne.

A lábat úgy mérik meg, hogy ballábukkal a síma földre állnak, most egy késsel lábuk ujjánál és sarkánál egy vonalat húznak, egy nádat vagy vesszőt vesznek elő s e két vonal közé teszik, a mivel hosszabb levágják és e *mértéket* hozzák Debreczenbe, a *csizmadiaszínbe*.

[1] Gvadányi: Egy falusi nótáriusnak budai utazása. Pozsony, Komárom 1790. I. r. A nótárius a Hortobágyon.

Nyáron vékony kapczát húznak bele, vagy mezítlábra húzzák fel, az oldalt a két toldáson a szárhoz varrt szíjhúzók segélyével, melyeket ha a csizma lábon van, takaros ember bedug, ha *levetette* a csizmát, húzójánál fogva köti és akasztja fel a szegre. *A kapcza* természetesen korántsem vászonból, flanellből volt mint ma, hanem még egy emberöltővel ezelőtt is zsákdarab, szűrpokrócz, vagy más erős és vastag meleg takaró. Mindezeknek őse pedig a bőrkapcza volt, s a bocskorból maradt a csizmára örökül. A pusztai népek e czélra a puha juh és kecskebőrt használták, kitörték egy cseppet és szőrével befelé a lábfejre, lábszárra csavarták, szíjjal megkötözgették olyanformán, mint ma az oláhok a vásznat. Ez a bőrkapcza volt a nomád pásztorok legősibb lábbelije, s idővel a vargák változtattak primitív kidolgozási módján. Az alkalomszerű primitív lábtakaró lassanként iparrá változott: „Senki az a ki az csizmadia czéhben nincsen, csizmadia míveth, az ne varrhasson, csak egy *kapchát* is ne merjen csinálni, ha rajta találtatnék, elvetetnék, fele a czéhé, fele a főbíróé legyen“ — rendeli a csizmadia-czéh 6-ik artikulusa 1604-ben.[1]

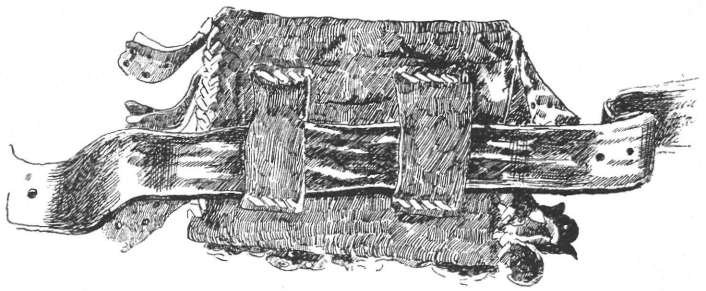

25. á. Masinatartó derékszíjon.

Látjuk, hogy a vargákkal kapcsolatosan a csizmadiák is készítenek kapczákat, a mi egyfelől a kapcza nagy forgalmára, a csizma kevésbbé jóságára és keresettségére vall, hiszen még 1607-ben hozat a városi tanács a debreczeni csizmadiák számára tanult timár-mestereket. Mert, hogy a kapczacsinálás a vargák mestersége volt, eléggé mutatja az 1708-iki tanácsi végzés, mely midőn a saru és bocskor divatjának múlásával, a csizma felkarolásának idején a becsületes vargamesterek megélhetéséről akar gondoskodni, elrendeli, hogy „sarkatlan, béleletlen, de nem czikkelyes török formán, *hanem régi vargamódon, egész talpú bőr kapczákat* magok által cserrel készített bőrökbül szabadossan csinálhatnak,[2] s a formául csinált kapczáknak egyik fele a csizmadia, másik fele a varga czéh ládájába tartassék.“[3]

Az itt említett kapcza, mint a tanácsi végzésből kilátszik, a ma török görbeorrú papucscsal egyezik meg, mely fölé a török még egy másik sarut húz. Akár húz kapczát a pásztor, akár mezítlábra húzza, *bokatekerőt* mindig használ. Nem egyéb ez, mint keskeny hosszú vászondarab, melyet bokáján teker körül,

[1] A debreczeni csizmadia-czéh artikulusai. Debreczeni közlevéltár.
[2] Debreczen vjk. Debreczen városi közlevéltár.
[3] Debreczen vjk. U. o.

hogy a kérges csizma bokáját ki ne kezdje. Mert bár hájjal, vagy szalonnafelsővel újkorában kívül-belül, később csak kívül minden héten legalább egyszer megkeni, de a folytonos *lucsok* mégis megkérgesíti az anélkül is silányabbfajta bőrt. Télen egy jó *csóva szalmát* tesz bele a talpa alá, hogy a víz ne érje, zsákdarabból, sőt régebben bőrdarabból vastag kapczát húz bele, bár posztónadrágot húz a régi bőr helyett, mely a bokáját elfedi, a bokatekerőt efölött meghagyja. Az igazi pásztorviselet a puhaszárú csizma, két okból: olcsóbb és kényelmesebb, hajlik bármely irányban, a juhász pedig legyűri, mikor fej.

A hortobágyi legelőkön a csikós, a ki legtöbbet jár csizmában, csizmája orrára, legyen az vadonat új, egy darabka használt bőrt szegez úgy, mint egy hegyes czipő-*spicz*. Nem varrja a csizmafejre, hanem az orrán körül a talp szélibe szegezi apró szeggel, hogy könnyen lefejthető legyen. Oka természetes. A mező rendkívül gyorsan kikezdi a bőrt, folytonos súrlódás által nem győznék a csizmát fejeltetni, mert az orra mindig *kikoszlana* és elrongyolódna. Így, ha ez az orrbőr elkopik, kilyukad, lefejti, szegez rá újat s igy a csizma még a folytonos használat mellett is kibírja egész nyáron. A bőr anyaga vagy ócska bőr (csizmaszár) vagy nyers, szárazon kitört marhabőr. A csikósok példáját a többi pásztorok is követik. Minden csizmát *megvasalnak*, vagyis a sarkára egy pár jó erős *patkót* üt a lakatos. A nehéz csizma és a könnyű bocskor közt átmenetet csinál néhány juhász, midőn papucsot húz fel. A papucs nem egyéb, mint a lábfejet egészen beborító talppal, sarokkal ellátott, hátra menedékesen elmaradó oldalú, hátul nyitott lábbeli. A papucs török eredetű szó. A csizmadia-czéh 1604. évi szabadalomlevelében a mesterremek második darabját egy papucs képezi, mit gyulaipapucsnak neveznek, igen magas, több mint egy tenyérnyi magas sarkú.

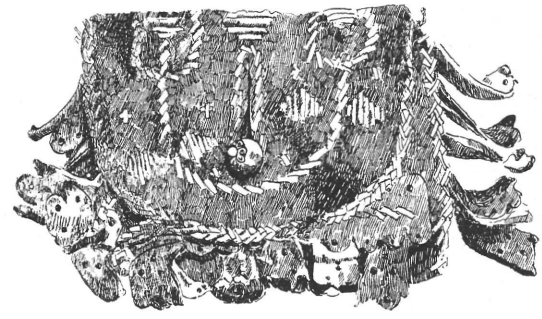

26. á. Masinatartó bőrből szironnyal kikötve.

A juhász a papucsot rendesen maga csinálja olyanformán, hogy a *csizmafűről* a csizma szárát lábafejének megfelelően oválisan levágja. Legkényelmesebb ruhadarabja, lábát csak beledugja s kilép belőle, ha nem használja. Talpának hátulsó része és sarka menésközben csattog az ember sarkához, miért *csattogónak* is hívják Debreczenben. A papucs nyári könnyű viselet és igen részleges, csak egy pár volt, urasági juhásznál láttam.

A hortobágyi csikós csizmáján sarkantyút visel. Alakjára nézve kétféle volt, felütött, vagy felkötős sarkantyú. A felütött sarkantyú régibb, a csizma kemény sarkába rövid szegekkel van erősitve, míg újabban a felkötős *sarkantyú* divatos a csikósoknál. Régebben a csikós felütött nagytaréjú sarkantyút viselt. Ezzel ösztökélte lovát a pusztán, ezzel virtuskodott, verte össze, ha mulatott:

„Ha én aztat séhaj *megpengetem*
Sirat engem a kedvesem.“

Erről ismerte meg a legényt a kedvese, de viszont árulója is lehetett szerelmeskedésüknek, midőn így könyörög a leány:

„Este későn ne járj hozzám,
Mert nagy vigyázat van reám;
A sarkantyúd ne *peregjen*,
Idesanyám fel ne keljen."

A hangos, nagytaréjú sarkantyú helyett újabban az egyszerűbb, zajtalan felkötős-sarkantyút használja a csikós. Szerkezete általában olyan, mint a felvert sarkantyú, de a két szárnyába szíjat húznak, mely a csizmasarok előtt a talpon keresztülmenvén a lábfejen, a csizmaszár előtt rendesen oldalosan megcsatolják. Azért dalolja a betyár fattyú is:

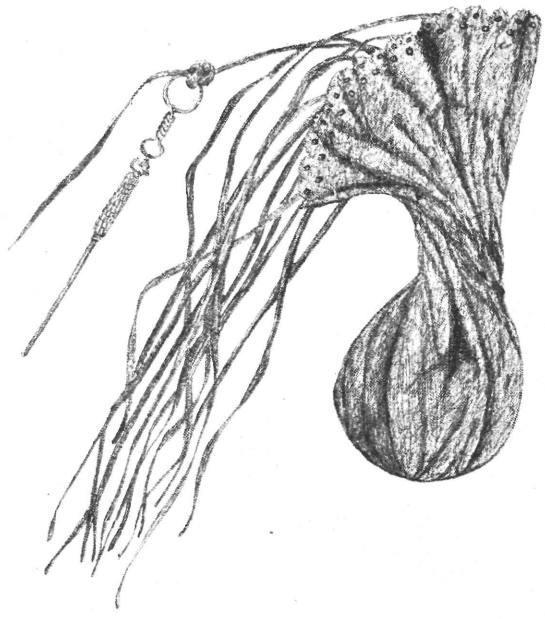

27. á. Kostök pipaszurkálóval.

„Felkötöm a rézsarkantyúm taréját,
Bé rúgom a csendbiztos úr ajtóját."

Hogy pedig középen ne csatolják meg a szíj csatos szárát, rövidebbre húzzák. E sarkantyú tehát nem a sarkon, hanem a csizma kérgén áll. Hogy le ne csússzon, arról ismét a derék csizmadia-mesterek gondoskodnak akkor, midőn a csizma kérgére hátul egy gömbtrapézalakú kemény bőrkiugrást tesznek. Minden parasztcsizmán meg van ez a kiugró bőrdarab, közönségesen sarkantyúnak nevezik ezt is, rendesen fekete, néha sárga rézszegeket vernek bele. A csizma könnyebb *levetésére*, ez esetben a sarkantyú tartására szolgál.

A csikósnak tanyája a lován volt. A ménest lóháton őrizte. Természetesen nem volt mindig a nyeregben, hanem lovát lepányvázta s ha a ménes elindult, a czöveket felhuzta, *felpattant* a lóra és visszaverte. Azt gondolnánk tehát, hogy a ló állandóan felnyergelve állott. Nem. Hiszen Petőfi is így énekli:

„Szőrén szoktam megülni lovamat,
Ha ide, vagy oda utam akad.
Nem szükséges a nyereg a hátán
Csikós vagyok az alföldi rónán."

Így is volt. A csikós egész a legújabb időkig szőrén ülte meg a lovát. Ha azonban hosszabb útra, lókeresni, vagy vásárra ment, felnyergelte lovát. A nyereg a lovas népek találmánya és nélkülözhetetlen lószerszáma. Két főrészre bontható, úgymint a tulajdonképeni nyeregre, mely a ló hátán van és a kengyelre, a mely ehhez kötve és két oldalt kengyelszíjon lóg le. A kettő együtt nem okvetlen szükséges. Míg a ló kényelmesebb és biztosabb megülhetéséhez kengyel okvetlenül szükséges, addig a nyereg nélkülözhető.

Napjainkban is megoldja a *kocsislegény* a kengyel kérdését, ha a Hortobágyról lovat vezet haza vagy marhát hajt ki. Ilyenkor rendesen egy kötőfiket csinál meg kengyelnek. A kötőfik már kész kengyel, a kötőfik szárán kúnkötéssel olyan hurkot csinál, a melybe a lába kényelmesen belefér, szűrét vagy gubáját a ló hátára teríti, ezen keresztül löki ez átalakított kötőfiket s a guba alját ráfordítja, a mitől sem a ló hátát ki nem kezdi a kírges kötél, sem a lovas farát fel nem töri. E nyergen is kengyelben bizony szépen megtesz 20—30 km. útat.

Ugyanezt meglehet csinálni bármely kötélből, sőt az erdei gyermekek komló vagy más kuszó növényből csinálnak kengyelt. Felülésben nem lehet nagyon megterhelni, de nem is szükséges. Hiszen a ló serényibe ragadnak, bal első térdkalácsára lépnek és így ugranak rá, de ha felül, lába nem csüng, nem zsibbad el, hanem mintegy zsámolyon pihen. E primitív kengyelt lehetne talán a kengyel visszafejlődésének tekinteni, melyet a szigorú szükség szül. Magyarázgatni lehet, de én amennyire a pusztai népeket ismerem, bízvást hiszem, hogy a mai alkalmas kovács- és czigánymunkát pusztai népek anyagszükségletével párosult találékonysága hozta létre és évszázados primitív fejlődés előzte meg.

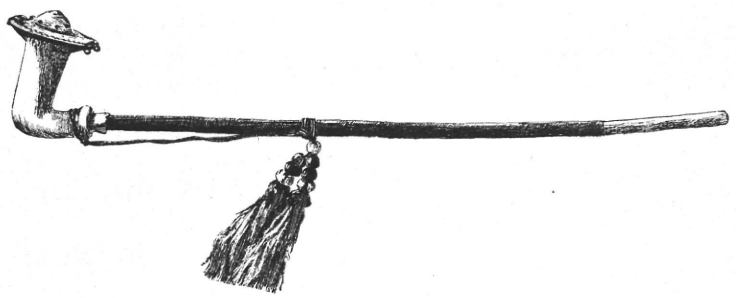

28. á. Fehér cserép pásztorpipa bojttal, kalarizszsal.

A kengyelhez tartozó nyeregnek az őse nem fa, hanem a fent említett bőrdarab, mely itt gúnya képében szerepel. Bőrt, juh- vagy kecskebőrt tettek, ezáltal kengyelszíj alá talán egy másikkal vagy ugyanannak az egyik szélével letakarták, hogy a lovat se a lovast fel ne törje, ennek a primitív bőrnyeregnek évezredeket túlélt emléke a csikósnyergen a *nyeregbunda* fekete juhbőrből, eme feltevésemet szabad legyen bizonyítanom a hortobágyi csikósoknál általánosan használt priccsel. Neve új és idegen, de formája ősi és jellemző.

E lószerszám több mint egy kengyel, kevesebb mint a nyereg. Fő alkotórésze a két kengyelvas és kengyelszíj, a mely utóbbi egy többszörösen összehajlott, végein legömbölyített, négyszögalakú, nagy öltésekkel összevarrott nemez. Anyaga rendesen szűrpokrócz. Lekötője nincs, csak a lóra teszi. Ha fel akar ülni, ballábát a bal kengyelbe teszi s mikor rátámaszkodik a priccs jobbszárnyát a lóháton keresztül kezével erősen tartja s ha felül, többé nem csuszik ki s csak a tanulatlan fiú esik le a lóról a nyereggel együtt.

E nyereg hátránya az, hogy a ló háta hamarabb feltörik, mint a nyeregalak. Ellenben nagy előnye az, hogy gyorsan kezelhető s a lovas nyereggel együtt esik le, ha viharos éjnek idején a koromsötétben a ménes után vágtató

hátasló egy-egy lyukba, vagy gödörbe megbotlik és elesik. A lovas lába nem akad a kengyelbe s nem esik rá a ló. A pusztai népek ősi nyergének kell ezt tartanunk, melyen épp oly biztosan ül a csikós, mint a nyeregben. A pusztai népek természetes esze ez ingó-bingó nyereg helyett, mely sebes vágtatásnál ide-oda csúszik a ló hátán, csakhamar állandó fanyeregről gondoskodtak, melyet a ló hátára a szügyén keresztül lekötöttek.

29. á. Ivótürök.

A magyar fanyerget két ágú fűz- és nyárfából készítették főleg a Tiszaparti községekben. Nagy hírre vergődött a füredi nyereg. Két részből állt: két nyeregkápából és két fa hátpárnából. Kifelé álló lehajló alacsony nyeregkápa és nagy négyszögű nyeregtakaró jellemezte a régi magyar nyerget, melynek régi alakját a középázsiai nyergek őrizték meg,[1] a török hódoltság idején hazánkban nagyon felkarolták, mert a középkoron át a szegény nép és pásztor lószerszámai közé menekült. Az 1791-iki tanúvallomás szerint a nyereg *parasztnyereg*. Első kápáján *keresztfa* van, mely veres somfából készült, csak parasztosan minden czifraság nélkül, a *nyeregbőr* szürke juhbőr, a farkánál meg volt hasadva, a *farmatringja* is paraszt vásári munka, csizmaszárral volt megbélelve, a *lekötő fehér*, a *felrántója* pedig fekete bőrből volt csinálva, kengyelvasa *gombos* volt, szoboszlai czigány csinálta, a kengyel szíja fekete szíjból volt, kerek csattok voltak rajta, a nyeregpokrócz két darab volt s alatta apró tarkájú darócz volt.[2] A nyereg első kápáján, a keresztfán a tarisznya, szeredás, vagy kulacs állott s kötőfék felakasztására való:

„Azért a kulacsot kápáról leveszem,
Ezen jó szakácssal kiüresítettem"

mondja Gvadányi. A kápa előtt a bal oldalpárna át van lyukasztva és ezen keresztül egy kis dara besipkézett szélű, lyukas bőrben tartotta a csikós a kerekfejű botját, a betyár, a pandúr a fokosát, hogy e meglehetősen hosszú szerszám ne alkalmatlankodjon az embernek, se állatnak, végét a kengyelszíjba dugja és így ferdén fekszik, ahelyett hogy szabadon lógna.

A hortobágyi pásztor, általában az alföldi magyar paraszt nem patkolja meg a lovát. Van olyan hámos ló Debreczenben nem egy, mely 25—30 évet elél anélkül, hogy patkolták volna. A talaj minősége hozza magával. Nincs szüksége reá. A Hortobágyon a lágy pázsitos fű nem töri fel a talpát, követ irmagnak sem lehet találni, igazán felesleges fényűzés lenne a lóra a patkó. Mindössze a hideg, a fagyos tél s az örvendetesen szaporodó köves utak sántítják meg a hámos lovat. Télen pedig a csikós otthon pihen, nem lovagol, álmodozik a jövő tavaszról.

[1] Zichy Jenő kaukázusi és középázsiai utazásai I. 316. CXIII. bocharai nyereg.
[2] Protoc. Apropp. 1791. okt. 25. Debr. városi körlevéltár.

A *karikásostor* vagy *karikás* rövid nyelű ostor, melyet főleg a csikós általában több-kevesebb mértékben minden pásztor használ. Ősi szerszám, mely évezredek óta mai napig is él[1] Belső Ázsia pusztái és nomád népeinél korbács *kancsuka*, vagy hasonló ütőeszköz személyében. Nagy Szótár szerint[2] nyelénél karikán forog s nyakbavetve szokták hordani (14. á.).

Innen volna a neve is. A karikás a magyar pásztor fő és legdíszesebb szerszáma. Nyele 30—40 cm. hosszú jobbára szilvafa, még pedig bódi vagy beszterczei, maga az ostor két-három méter hosszú. Az ostornyélfű rendesen réz vagy csontberakásokkal van díszítve, melyek a pásztor kezében levő tárgynak miniatür másai. A berakásnál a pásztor először az alakot vési ki késével, azután az egész alapot kivájja. Piparézből, kaucsuk körfésűből, vagy fehér szarúból kivág egy megfelelő darabot, belemetszi, réz- vagy szarúszeggel oda szegezi, miután már görbe árjával útat csinált a gyenge szegeknek, ezeket jól beveri kése nyelével, megreszeli és kész a közeli falu tornya, a felkelő sugaras nap, a tele hold és a holdújság, a magyar korona, kés, villa, három-négy gémű kút, bográcsz, szolgafa a legkülönbözőbb színekben (15. á.).

Az *ostornyélfű* szíját hasival át és átkötve, pirosbőr pillangók díszítik, melyek a szlívágó vas szélétől csipkések, alul a nyélhez alakult, a nyél alatt szélesedő, középen végig hasított, kicsipkézett és lyukalt *karszíj* lóg, a karra húzzák fel, hogy a kezükből ki ne szaladjon a nyél. Végéhez az erős telek van hajtva és kötve, melybe hasonló és félelipszis *ostorfű* kapaszkodik. Az ostorfű felső része az ostornyak, hasonló pillangókkal van gazdagon kikötve, mint az ostornyélfű s hol pedig a tarka pillangók gazdagsága megszünik, az *ostor derík* következik, a mely vagy fehér szíjból van négy ágra fonva vagy vékony hasiból tíz ágra. Ezt a finom fonást kigyóhátfonásnak is hívják. Az ostorderíkfonás nagy ügyességet és óriási türelmet kíván, maga készített hasít, a hasi hasgatóval szép vékonyra hasgatja, a kötélverőtől tiszta kenderkötél vázat hoz és otthon a tanyán a marha után a bojtár egész nyáron át fonja. Míhelyt a marha megcsendesedik, legel, lelöki szűrét, ráül, előveszi ostorát, egy madzagot köt az ostor végére, ezt a jobb lábának nagy ujjára köti s ennek támasztéka mellett fonja. A kendervázas ostor ruganyos, míg a váznélküli szíjostor hajlik és görbe. Az ostorderék után jön a fehérszíjból hosszant összeöltögetett rúgó, ezután az egyes szíjból álló csapószíj, ezen a ló serényéből vagy farkából font csapó. Még a nyéltelken is hord egy szíjat, ez a *csapótartó*, melyen az ügyes embernél mindig ott van egy-két csapó *forhantba*, hogyha elmarad egy az ostor elől, tesz másikat az *ostorelibe*. A csikós karikása díszesebb, de rövidebb, mint a gulyásé. A csínnal kevesebbet törődő juhászé, kondásé gyakran primitív nyelen ócska kötél darabból van. A karikásostort nem a nyerges lova nógatására hasz-

30. á. Ivótürök.

[1] Vámbéry Á.: A magy. ered. 164. l.
[2] Czuczor-Fogarasi: A magy. nyelv szótára.

nálja a pásztor, hanem a nyáj terelésére, saját lovát sarkantyújával, a kantár szárával hajtja. A juhásznak nincs szüksége karikásra.

A pásztorembernek elválaszthatatlan útitársa nem az ostor, hanem a bot, a melyet magától sohasem hagy messze (16. á.). Különböző alkalmakkor foglalkozásához mérten különböző helyzetben viseli. A bot szintén ősi szerszám, egy idős az emberrel. Fegyverül szolgált neki úgy a multban, mint a jelenben. Magyar nevét *Miklosich* homályos eredetűnek tartja,[1] mig Vámbéry a legnagyobb határozottsággal a csagataj but-ak-ág szóból származtatja. A Hortobágyon a különböző fajtájú állatot őrző pásztor különböző fájú botot hord. A csikós, gulyás vastag, kerekfejű, a kondás vékonyabb, de bunkós és végén a derekától szeliden hajló görbe botot, a juhász kampót hord (17. á.).

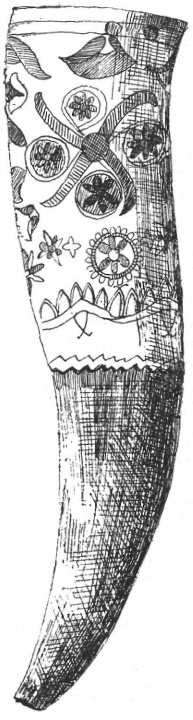

31. á. Ivótürök rózsadísszel.

A csikós, gulyás, kondás botja *árvatőgy fából* készül, úgy hogy a kivágott tölgyfát szalmatűzön vagy a kemenczében *fütik*, vagyis melegitik, mikor meg melegedett, a héja leválik, szálkáját leszedik, megtakarítják és kész a bot, ha még szép piros színt is akarnak neki adni, ganéba vagy hidlás alá teszik és itt írelik, mikor kellő piros lett, a vályúban vizben áztatják, hogy a szaga menjen el. Ezt a páczolást szükségesnek tartják azért is, mert a fa jobban ellentáll a hasadásnak. A gulyásé a legvastagabb, legnagyobb bunkós és görcsös, a csikósé vékonyabb, a kondásé a legvékonyabb s ő foglalkozásához képest meg is görbíti. Oka az, hogy a bottal hajítva üti a jószágot a pásztor. A tehén, ökör oldalbordája csak kibírja a súlyos ütést, a ló már kevésbbé, azért itt mérsékelni kell, a disznó már nagyon kényes természetű és csintalan s minden oldalbordája betörne, ha a haragos kondás úgy találná megütni a disznót, hogy a bot végével érné a horpaszát. A sok szerencsétlenség arra tanítá a kondást, hogy botját meggörbitse s úgy ki van zárva, hogy ügyes kézből végével találná a jószágot. A juhász botja somfából van s végén kampó vagy *kompó* van rézből vagy vasból. E görbe szerszám arravaló, hogy e horogalakú eszközzel a juhász azt a juhot fogja ki, a melyiket akarja. Nem kell más, mint a hátulsó lábába akasztja a kampót, ez a horgasinában vagy a körmében megakad és a juh rögtön lefekszik. A kampó falusi kovácsmunka, jellegzetes kigyó vagy tulipán alakja van. A botot a gulyás vagy a szűr alá fogja balkezében hóna alá, úgy hogy a szűr középhasitékán kis része kiér. Vagy derékon súlyban viszi, vagy vállára veszi és riasztgatja vele a jószágot.

Különleges botviselete csak a csikósnak van. Ő ugyanis ha nyerge van, a nyeregkápában viseli, ha nincs nyerge csak priccse, akkor a jobb szűrrózsához, vagy bundaszíjhoz egy szijat hurkol, ebbe dugja, botját átveti a balvállán úgy, hogy a bot feje az ő vállánál a karikában van, a végét a ló gerincze tartja s a bot a hátán karabélymódra fekszik, innen rántja elő, ha valamelyik lóra meg-

[1] Miklosich Fr.: Die slavischen Elemente in der Magy. Spr. Denkschrift der K. Akad. Wiss. Phil. hist. Klasse. 213. 174.

haragszik. Ha leszáll a lóról, a bot nem marad többé a hátán, hanem a karikába húzva előreveszi és kezében a gúnya alatt közönségesen hordja. A pásztorok, legutoljára a kondások, ezelőtt hosszúnyelű baltával jártak,[1] a ragadozók ellen védekeztek s ennek nyelét is a karikás nyeléhez hasonlóan rakták ki. E balta *Bredetzky* szerint hosszú nyélre erősített, kicsiny szerszám, melyet védelemre és támadásra használtak és szükség esetén félelmetes fegyver ember és állat ellen.

A *pányva*, vagy inkább *pányvaskötél* a hortobágyi csikósok nélkülözhetetlen felszerelése közé tartozik (18. á.). A szilaj lovat, mely talán soha tető alá nem jutott, zabola nem volt szájában, fék a fején, hogy kerítették volna kézre e hosszú, erős kötél nélkül? Régebben pányvaskötél alatt a mezőgazdasági lovak, tehenek kikötésére szolgáló ama kötelet értették, a melylyel a legelésző állatot egy czövekhez kötötték, kényszerítették, hogy legelése közben tilosba ne menjen, vagy el ne *kóborolják*. A baromtenyésztő népek ősi szerszáma ez, mely *Ammianus* Marcellinus szerint már a hunoknál meg volt, a melyet a szilaj nép ellensége nyakába kanyarított[2] s tagjait összehurkolta vele. A pányváról Nagy G. nem éppen helyes úton, a karikás ostort szeretné kimagyarázni.[3] A lovak kinyügözésére szolgáló pányva már a XI. századbeli okleveleinkben szerepel.[4] Későbbiekben is inkább a nyűggel kapcsolatban fordul elő. Csak ritkábban találjuk mint kötőféket említeni.[5] A pányva magyar szó.[6] *Herman* O. szerint *arkánynak* hívták régen.[7] A csikós a fentemlített módon mindkét alakban használja. Leggyakrabban mint hurkot alkalmazza szilaj lovak, tinók megfogására. Úgy, ahogy Arany János is látta:

32. á. Ivótürök viráglevéldísszel.

„Majd tiszta fehér ment, kinn nem vala szeplő,
Kantár soha sem tört nem nyügöze gyeplő.
Ilyen lovat ólból *pányván* kivezettek
Onnan, hol az oltár szent állati ettek." (Buda halála.)

A mai pányva nem egyéb, mint 10 m hosszú kenderkötél, mely egyik végével egy széles *nyakszíj* karikájához van kötéssel kötve. A nyakszíj arravaló, hogy a kérges kötél ne törje a csikósló nyakát, ha a kötelet húzza maga után,

[1] Bredetzky S.: Beiträge zur Topographie des Königreiches Ungarn II. Wien, 1803. 114. l.
[2] Ammianus Marcell. XXXI. 2. 9.
[3] Nagy Géza id. m. 10. l.
[4] Magy. Okl. szótár: 1552. pro nygh et panva dati sunt estrang.
[5] U. o. kethew fek. Panyva, Tanistra.
[6] Melich id. m. Nyelvtud. közl. XXV. k. 300. l.
[7] Herman O. id. m. 122.

vagy le van *czövekelve* legelni. Ha a csikós lóháton van, a kötél karikára szedve a ló nyakában van és díszíti a lovat, ha a ménes legel a csikósló nappal szabadon, a ménes közt van és húzza maga után a pányvaskötelet, a csikós pedig alszik a kalap alatt, kiterített szűrére hanyatt heveredvén le. Hogy pedig a csikós szükség esetén hamar megtalálja a *hátaslovat* a nyakszijra egy kis *pityegőt* vagy *pergőt* köt s így mindig hallja, hogy a ménes közt hol jár a lova. A kóborló lovak úgy respektálják a pergőt, hogy eszeveszetten térnek vissza a méneshez, mihelyt messziről meghallják hangját s örülnek ha az utánuk vágtató csikós egy pár ostorcsapásától megmenekülhetnek.

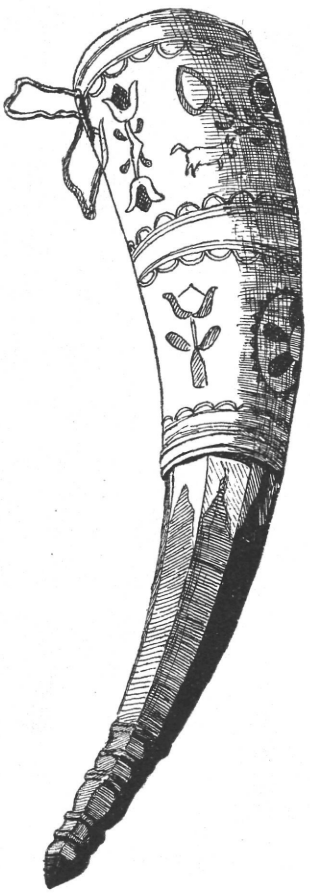

33. á. Ivótürök tulipándísszel.

Sötét éjjel azonban nem tanácsos a hátaslovat szabadon elereszteni, mert a gyalogos embert könnyen otthagyja a ménes. Most jön a pányva másik szerepe. A kötelet leoldja, hosszan elereszti s a csizmaszárából kis *faczövekeť* vesz elő, ezt a bot bütyökjével leveri, ráköti a kötelet s mellé fekszik, s így lova mellette marad, nem kóborol ell a többivel. Hogyha pedig ébren akar aludni, nem czövekeli le lovát, hanem a kötél végét rácsavarja a pricesre vagy a kezeszárára és ráfekszik, így szunnyad egy kicsit.

A pányvavetéshez nagy testierő, ügyesség kell. Ha lovat fognak, rendesen a kúthoz terelik a ménest, itt jobban megáll. A pányvát leveszik a lóról, hurkos végét jó hosszan a kútba eresztve megnedvesítik, hogy jobban csússzon a hurok, másik végét pedig balkarjának kezefejére tekeri. A pásztor egy ingujjra vetkezik, hogy a karok szabadon mozogjanak. Most óvatosan a kiszemelt ló felé közeledik és megriasztja, hogy a lovak a fejüket felkapják és hirtelen messziről a nyakába veti, az megugrik, mire a hurok a nyakába szalad és lefojtja. A legény támasznak veti a lábát és erősen tartja a kötelet s utánfogásokkal magához húzza a megijedt állatot, hol gazdája vagy másik bojtár kötőfékkel készen várja s hirtelen a fejére húzza. A jó anyakanczák vagy hámoslovak, melyek alig pár hónapja élvezik az édes szabadságot, könnyen engednek az erőszaknak, de a szilaj csikókat, melyek még kötőféket nem ismernek, ágaskodnak, rúgnak, vágnak s ember legyen a ki megtartja. A pásztor ilyenkor is segít magán. Társát szólítja segítségül. Nem ragadnak ugyan a pányva végébe 3—4-en mint jól sikerült, fantasztikus levelezőlapon látjuk,[1] nem is öleli át a segítőtárs lágyan a csikó nyakát, hogy édes szavakat sugdosson a fülébe, mint Jókai poétikus lelke elképzelte, pusztai regényében leírta,[2] hanem míg az egyik erősen tartja a csikót,

[1] V. ö. Fr. Woenig: Eine Pusztenfahrt, Leipzig, 73. l.
[2] Jókai: Sárga rózsa, Budapest, 1893, Révai kiad. 121.

a másik hozzászalad, lekapja vaskalapját, mely az ókori pajzsok szerepét tölti be, *orrbavágja* a hetvenkedőt a kalappal, mire az amúgy is lefojtott jószág szédülten bukik el s az ügyesebb bojtár a farához szalad, farkát két hátulsó lába közt a hasánál áthúzza, maga a gerinczére térdel és két kezével erősen húzza a csikó farkát. E rövid, de annál izgalmasabb helyzet közepette a másik csikós a kéznél levő kötőféket a csikó fejébe húzza s mire a bódultságából magához tér, már féken van. Lóhátról a csikós sohasem fog pányvával lovat, hanem mindig valamihez (kúthoz, erdőhöz) szoritja a ménest és igy fogja meg pányvával.

A pásztor apró-cseprő dolgait, melyet nem hord magával, *tömlőben* tartotta, talán azért nevezték el a tömlőt a Hegyalján juhásztarisznyának.[1] Ősrégi szerszáma a pásztor népnek s nagyban használják ma is Belső-Ázsia nomád népei, a kirgizek.[2] Ez egy bőrből készült zsák, vagy csőalakú edény, híg dolog tartására vagy hordására.

A csikós csikó-, a gulyás borjúbőrből készíti tömlőjét Nem is nevezi már tömlőnek, hanem *csikónak*, *bornyúnak*. Fejletlen, elvetélt *hasi* állat bőrét használja, úgy hogy némelyiken még szőr sincs. Ezt *tömlőre nyúzza*, úgy hogy nyakánál felmetszvén, visszafelé húzva húzza le róla a bőrt, anélkül hogy hasán felmetszené (19. á.). Csak lába szárait hasgatja ki, erre nincs szüksége, de meghagyja még a körmeit is, mert igy *tkes*. Most a nyersbőrt *pévával*, szalmaizikkel, dudvával kitömi, a kunyhó oldalára kiakasztja száradni, mikor kiszáradt kiüriti és kitöri. A kitört puha bőr négy lábára a térden görcsöt köt, hasonlókép farkára is. A nyakát késével körüllyukasztja, ebbe *hasít* vagy szíjat húz, ezzel a szíjjal köti be s fedeléül a fejbőre szolgál, melyet az orrlyuknál fogva kapcsol a nyakon körülvett szijhoz. Szíját megszokott kötéssel vagy lakattal zárja le az avatatlan kezek elől.

Rendeltetését megváltoztatta ma már a tömlő, mert nem tejet, vizet tartanak benne, nem is kelnek át rajta a Tiszán, hanem régebben apró-cseprőt: *beretvatokot*, (20—21. á.) tükröt, pénzt, (22. á.) varróeszközt stb. Újabban, *szűz dohánt* tesznek el télire benne. Ez a tömlő ősi faja, mely lényegesen különbözik a tömlő azon fajától, melyben a juhászok ennivalójukat hordják a szamárháton. E tömlő juh- és bárány- ill. birkabőrből készül. Először kitörik a bőrt, azután kiszabják a tömlőt. Két tömlő szükséges a szamár két oldalára. E két barna magyar bőrből, ezek külső hátbőrök és két birkabőrből, ezek a belsők, a szamár oldala felé fekvő bőrök, készül. E két fajta bőrt tarisznya alakúvá fonállal varrja a juhász s az első lábakat az hátulsóval összeköti s ennélfogva akasztja a csacsinyereg két szarvára. Balfelől a nagyobbikat akasztja. Ebbe jön a kenyér, jobbfelől a kisebbik a *főzelíket* vagy *ázalíkot* tartalmazza. Szája oldalt a szamár első czombja táján esik, melyre a felsőbör nyúlványa mint fedél szolgál. A pásztor leghasználatosabb tárgyai közé tartozik a készség, melynek lényeges szerszámai az aczél, a tapló és kovatartóerszény és a késhüvely (23—24. á.). Mióta az aczéllal való tűzgyujtás kiment a divatból, masinartatót kezdenek az erszény helyett használni (25—26. á.) mely azonban nem a készségen lóg le, hanem a szűrujjba tartják, vagy a derékszijjra húzzák.

[1] Kassai J.: Szókönyv V. 58. l. Magy. tájszótár II. 785.
[2] Almásy id. m. 182, 316. l.

A dohányzacskót (27. á.) a zsebben, vagy a korcsban hordják, ebből szokott a pásztor rátőtení a bojtosnyelű pípájára (28. á.).

A bő, lobogós felsőruhának összefoglalására már a legrégibb szittyaemlékekben találunk csattal, kapocscsal összefoglalható övet, mely az emberiség egész történetén végig vonul. Különböző alakban és rendeltetéssel, egyszerű vagy díszes formában, az oláh tüszőtől az alföldi magyarpásztor keskeny derékszíjáig él ma is. Ma tűzszerszámok a pásztor utenziliumai találnak rajta békés otthont. A gatyakorcz igaz, már rég feleslegessé tette, de a hagyomány fenntartotta csak időfolytán a drágakő kiszolgált czipőriglire szállott alá s rendesen a nadrágból kihúzott nadrágszíjat csatolják derekukra. Néha egy-egy piros bőrből, zöld szironynyal kötött masinatartó, katonai tölténytáska módjára a köldöknél van, míg hátul a faránál a keszkenő, dohányzacskó és a lefelé fordított pipa van húzva, mígnem igazi rendeltetési helyére, a nadrágkorczába vonul télére vissza. Mint a régi pásztorok remekeléseit említhetjük meg a díszes *ivótürköket*, melyek lassanként már szintén a multé lesznek (29—33. á.).

Honi pásztoraink ezer év mulva sem vesztették el minden ősi hagyományaikat. Most midőn az intenzívebb termelés elve végpusztulást mér reájuk, legfőbb ideje, hogy méltató figyelmünket feléjük fordítsuk. Hiszen ezek őrizték meg minden jóban, rosszban ősi nemzeti kulturánkat. Pusztulásuk után még a legragyogóbb hipotézisekkel is alig leszünk képesek teljes hűségükben visszaállítani letünt emlékeit.

Dr. Ecsedi István.

Csikósbojtárok a ménes mellett.

A debreczeniek szőlőműveléséről és szőlőskertjeiről.

Poétalelkű debreczeni papra hivatkozva kezdem.

„A mi debreczeni őseink sem igen vetették meg a jókedvnek nem annyira szent, mint inkább kedves háromságát: asszonyt, éneket és bort. Kedvelték a csillogó-villogó, lánghullámú és aranymámorú, zamatos magyar hegyiborokat: a világ legtüzesebb és legnemesebb borait. Különösen a somogyi, baranyai, érmelléki, hegyaljai borokat iszogatták szép csendesen: mikor nem hangosan.[1] Az 1556-ik évi városi jegyzőkönyvben ezt a határozatot olvashatjuk: „A városi nagy tanács határozta, hogy a kik a debreczeni polgárok közül bort mérnek, a *Somogyból* és *Baranyából* hozott borok czégéréül gyalogfenyővel vegyes borostyánt használjanak, a *hegyaljai* borok árulói pedig vagy tisztán csak borostyánt vagy forgáccsal kapcsolatosan használjanak czégérül; azok, a kik a czégérek megcserélésével csalni akarnak, a bíró által egyenkint egy forintban elmarasztaltassanak."

Hogy a kalmárkodásra termett élelmes debreczeniek, a kik abban az időben Bécs, Augsburg és Nürnberg piaczain épp olyan sűrűn megfordultak, mint pl. Krakkóban, borkereskedéssel is szorgalmatosan foglalatoskodtak,— bizonyítja Mohamed szolnoki molla levele, a melyet a jámbor kádi 1589-ben a debreczeniek kérésére állított ki. Az érdekes levél Tótfalusi István debreczeni bíró és esküttársainak a borból való jövedelmet bérlő Jehszia nevű zsidó ellen tett panaszát tartalmazza. Ugyanis a ravasz Jehszia vagy Hosszia, újdonat új hordóadót követel tőlük a Szekszárd felé eső baranyai nahijéből szállított borok után, holott a vétel helyén már hordópénzt fizettek azoktól, azután a Dunán vámot, ismét a szolnoki hídnál hídpénzt. Szinán basa és Ferhád basa budai beglerbég temesszükjei (védlevelei) értelmében ezzel az adóval nem is tartoznak a hatalmas császárnak; igy jogtalanul szedi azt tőlük a kincstár bérlője.[2]

I. Debreczeniek az Érmelléken.

Ámde derék őseink Baranya borán kivül maguktermesztette bort is iszogattak. A közeli Érmellék tüzes bakatort termő szőlőshegyeit régesrégtől fogva debreczeni kezek is művelgették. Egészen az újabb időkig, különösen az átkos filloxeraféreg felléptéig a legtöbb jómódú debreczeni polgár igyekezett néhány kapa szőlőt szerezni az Érmelléken.

A hírneves reformátor Mélius Péter és Gönczy György, hasonlóképen kitünő másik debreczeni lelkipásztor, a debreczeni polgárok közül Báthory Zsigmond vajda korában, bizonyosan nem egymaguk valának szőlősgazdák a Csatári promontóriumon.[3]

[1] Jánosi Zoltán lelkész emlékbeszéde a debreczeni Csapókert 150 éves jubileumán, Debr. Reggeli Ujság 1905 szept. 4. száma.

[2] Török oklevél a város magánlevéltárában. 1589 okt. 11—21.

[3] Az országos levéltárban I. Liber Regius. Sig. Bath. 1583. 89. l.

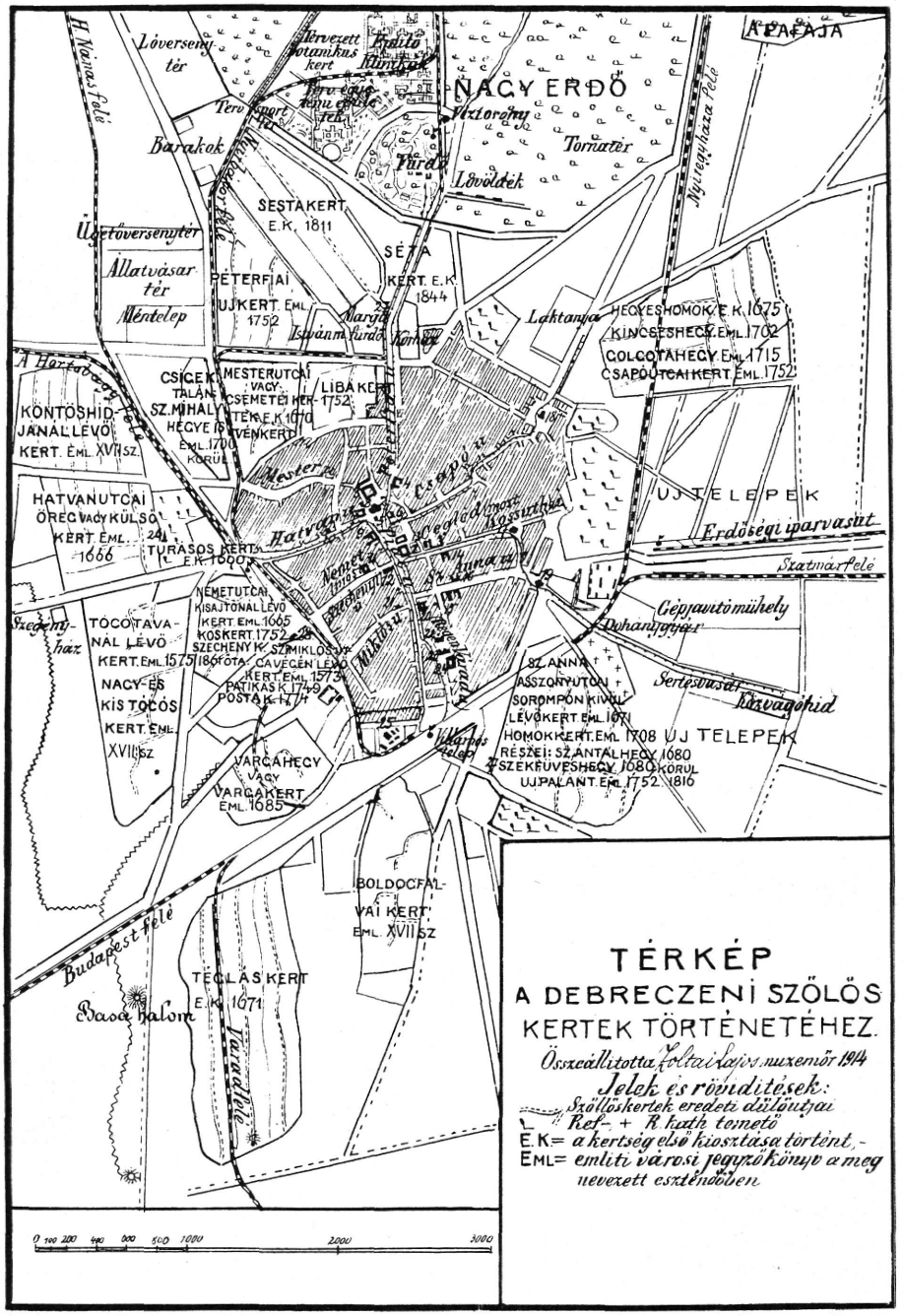

Számtalan levéltári adat szól amellett, hogy a debreczeniek mennyire befészkelték magukat az Érmellékre, főképen a püspöki, bihari, szentimrei, csatári, diószegi hegyeken. Boldvai Márton, Székelyhíd végvárának utolsó

kapitánya 1664-ben azt írja Apafi Mihálynak, hogy „a jobb hegyeket mind debreczeniek bírják".[1]

Az érmelléki bortermelés mily jelentékeny jövedelmi forrása volt a debreczenieknek, megtetszik a szőlődézma dolgában a mozlim hűbértelkes urak, az iszpaják és a vakuf-alapok gondviselői ellen a portán számos izben megismételt panaszaikból. Várad eleste után az Érmelléken kiosztott ziamet és timár nevű hűbéri birtokok tulajdonosai nem elégedvén meg a must után szedett dézmajövedelemmel, furfangosan egyéb törökös adókkal, például a mohamedán szőlőművelőtől szedetni szokott *szőlőkert* és *szőlőbér* nevű adóval is megterhelték a debreczenieket. A mütavelli pedig, vagyis a kegyes alapok gondviselője a borul szedendő dézma helyett, különösen azzal érvelve, hogy a jámbor hoccsák (hodsák) sem bort nem isznak, sem azzal nem kereskednek, pénzül kívánta a tizedet, elébb 2 frt 80 denárt, azután 2 frt 60 denárt csebritül, — a budai vezérbasának a császár nevében kiadott világos parancsa ellenére. A telhetetlen mütavellivel akkor sem boldogultak zaklatott eleink, mikor kétszer is megjárták a fényes portát és czifra kézjegyes írást hoztak onnan magukkal, a mely megengedte, hogy a debreczeniek terület arányában adják meg a dézmát. Fel is mérték dulummérő kötéllel a debreczenieknek a szentimrei hegyen levő összes szőlőit és találták azt 995 dulumnak, vagyis török holdnak.[2] Ígértek pedig egy dulumtól 15—16, majd 20 osporát, a mit a császár birodalmában általában adni szoktak. De a vakuf-alapok gondviselője nem állott neki. Az 1687. évi kiváltságlevél szerint a debreczeniek egy *helyreállított szőlő* után 300 osporát tartoztak fizetni. Ezenkivül rajtok semmiféle adó a bor- és szőlő után nem vehető.[3]

A súlyos török-adók mellett is a XVII. század második felében, különösen pedig a bujdosók éveiben, a kik tetemesen emelték az Erdély és Magyarország szélén fekvő Debreczen idegenforgalmát, a bormérés legfőbb jövedelmiforrása volt a város házipénztárának. Az idegenek borai ugyanis teljesen kizárva voltak a helyi fogyasztásból. A korcsmákon csakis debreczeni polgárok borát mérték. A polgárok pedig nem a maguk házánál, hanem a város csapszékein kóstoltatták el úgy hegyi, mint kerti boraikat. Egyik munkámban már kimutattam, hogy 1676-tól 1683-ig a városházán és a Kardos-háznál kimérésre bevett bor értéke összesen 701,323 frt 95 denárra rugott, ennek elkóstoltatásából pedig 130,697 frt 85 denár tiszta hasznot húzott a város pénztára.[4]

Hej pedig, míg a borbirák a főbiró uram ládájába elszámolták a bor mérés hasznát, a szürettől kezdve mennyi viszontagságon ment keresztül az aranyszínű bakator! Mennyi került bitangba. Mennyinek az ára maradt restancziában csaplároknál. Ezt is megmutatja egy beszédes öreg diárium,

[1] Török-magyarkori Okmt. VI. 148—161. l.

[2] Egy török hold (dulum, dönöm) 40 lépés hosszú, ugyanolyan széles terület. Dr. Karácson Imre: Evlia Cselebi magyarországi utazásai. 168. l.

[3] Zoltai L.: Debreczen a török uralom végén. Budapest Pátria 1905. 31—35. l.

[4] U. o. 165—167. l.

meg a számadások. Bizony sűrűn megesett, hogy a szomjas kuruczok felverték a debreczeniek pinczéit; megrohanták a szüretről jövő szekereket; nem mindig elégedtek meg egy-egy kanta, egy-egy dézsa borral, hanem néha az egész hordót lehúzták, a szekereket is mindenestől elhajtották. Sőt 1680-ban Thököly Imre parancsára 300 kurucz lovasvitéz magát tiszteletes Balyk András főbírónkat is elfogatta két tanácsbeli tiszttársával együtt, a mikor Csatárra szüretelni mentek volna és Szalontára hurczoltatta.[1]

Az érmelléki szüretek idején a debreczeniek minden más munkát félretettek. Szünetelt a közigazgatás, a bíráskodás is, míg a félváros a

1. á. Vinczellérház.

diószegi, szentimrei, jankai, pályi, kovácsi, kólyi, székelyhídi, asszonyvásári, vajdai, csatári, ujlaki, bihari, püspöki és száldobágyi hegyeken vígan szüretelt.[2]

II. Szőlőskertek Debreczenben.

A debreczeniek még eddig fel nem deríthetett régi időben a maguk városa határában is megpróbálkoztak a szőlő művelésével. A kísérlet bevált. Mert már a XVI. század közepetájáról vannak adataink debreczeni szőlőskertekről. Érdekes, hogy a legrégibbnek ismert szőlőskerteket nem a homokos oldalon, hanem a város nyugoti oldalán, a feketeagyagos sík földeken telepítették. Nevezetesen a Szent Miklós-utcza végén fekvő szőlőskertben,

[1] Zoltai id. munkája. 60—61. l.
[2] Városi jkv. 1715. 652. l.

a városi jegyzőkönyv tanusága szerint, 1573-ban 100 frt értékü szőlője volt Melius Péter püspökünk özvegyének, Erzsébet asszonynak. Ezt a kertet a XVIII. század első felében Patikás-kertnek hívták, talán azért, mert valamikor a városi tanács ott egy darab földet engedett volt át a város patikáriusának. 1749-ben Buzinkay György tisztiorvos kapta a Patikás-kertet. 1774-ben tünik először fel e kertnek ma is használatos *Posta*-kert neve, hihetőleg a postamesterséget is viselt Fáy Jánosról, a ki abban egyik birtokos volt. A *Tóczó tava mellett* fekvő kissé homoktalajú, őstelepek felett alakult kertben 1575-ben Kun György özvegye, Kata asszony, 46 frton adott el Szabó Györgynek egy darab szőlőt. Ugyanezen kertben 1646-ban Duskás Ferencztől már 300 frton vett szőlőt Békési István. Már régtől fogva megkülönböztettek Nagy- és Kistóczós kertet. A *boldogfalvai kertet* alighanem az 1657-ben magától elpusztult Boldogfalva lakosai ültették. A német-utczai kisajtónál fekvő kerttel már 1665-ben találkozunk az egykorú jegyzőkönyvben. Később *Koskertnek* hívták; ötven év óta Széchenyi-kert a neve. Ezen időben tünik fel a *Köntöshídja* mellett levő kert; északi oldalán őstelep emlékei kerülnek felszínre. Átellenben van véle a hatvan-utczai *Öregkert*, melyről 1666-ban esik szó. 1677-ben említik a hatvan-utczai kisajtón kívül fekvő *Villongó* nevü szőlőföldet. 1670-ben határozta a tanács, hogy a Mester-utczán kívül, szőlőkertnek való földet kell kimutatni. Így alakult meg talán a mai Vénkert. Ezzel átellenben a *Csige* tavánál lévő Csigekertben 1715 körül már vígan szüretelgettek. E két kert tájékán volt valahol, vagy talán valamelyiknek része volt a hajdan többször említett *Szent Mihály*-hegye, vagy dombja nevü szőlőföld.

A város délnyugati oldalán a nagykiterjedésü *Téglaskert* alapitását jelenti az az 1671-beli tanácsi határozat, a mely a téglavermeknél levő búzaföldeknek az alsójárási lakosok között szőlőskertekül való kiosztását rendelte el.

A *Túrásos* vagy *Disznótúrási* kiskertet, másként hatvan-utczai kiskertnek is nevezték, 1690—1695 között alapitották szérüskertekből.

Az eddig említett kertek mind a város nyugati oldalán feküsznek. A homokos keleti és északi oldalon lévő szőlők, ú. m. Homok, Csapó, Új, Sesta és Séta-kertek részint a XVII. század második felében, részint a mult század elején keletkeztek. Eddigi kutatásaim szerint egy 1671. évi adásvevési szerződés említi legelőször a Nagytemető mellett, a Szentanna-asszony-utczai sorompón kivül fekvő kertet. Kétségtelenül a mai *Homokkertről* van szó, melyet egy 1708-beli bevallás, mint a boldogfalvai kútnál való Homokkertet határoz meg. Ugyanezen évről a Homokkert *Jerikó* nevü oldalán történt szőlővásárlásról is van tudomásunk. Már jóval előbb, 1681-ben említik a bevallások ugyancsak az Anna-utczai kapun kivül fekvő *Szent Antal-hegyét* és a *Székfüves*-hegy nevü kertet, melyek a mai homokkert részeiül tekinthetők. Hogy pedig a Homokkert, akkor még kisebb terjedelmü volt mint most, megtetszik abból, hogy 1752-ben 37 kapa terjedelmü új palántjáról s ennek 10 új gazdájáról van említés téve. Később is, 1813—1816 között, bővült a kert a hátulsó részén emelkedő nagy homokbuczkák beültetésével. Ilyen terjeszkedéseket időnként más kerteknél is találunk.

A városi tanács 1675-ben a temető megett fekvő *hegyeshomok* felosztását rendelte el szőlőskertül. Különböző feljegyzések egybevetéséből megállapítható, hogy a mai terjedelmes *Csapókert* alakult akkor, a melyet később *csapóutczai homokhegynek*, csapóutczai kapun kivül lévő kerteknek nevezgetnek. Egyes részeit pedig 1702. és 1715-beli feljegyzések *Golgotha-hegynek* és *Kincseshegynek* is mondják.

De ki tudná megmutatni ma már a „*Kiskút melletti kert*“ meg a „*Villáskert*“ hollétét, a mely elnevezésekkel az 1700-as évek elején szintén találkozunk?! Az *Újkert* keletkezése, a melyet a szomszédos Vénkerttel szemben kezdettek így nevezni, bizonytalan. 1752-ben mint művelés és adó alá

2. á. Régi vinczellérház.

vetett szőlőterület tünik fel. A *Sesta*- és *Séta*-kertek a többiekhez képest fiatalok. A péterfiai Újkert és a Nagyerdő közt lévő sivár homokbuczkákat, a melyekkel a szél könnyű játékot űzött, 1811-ben mérték ki, nyilasonként 20 váltóforinton. A négy dűlőre osztott $242^1/_4$ nyilas földért 4845 frt folyt be a házipénztárba. Honnan ragadt reá a *Sestakert* nevezet, nem tudom. Hivatalosan még a 40-es évek végén is „Péterfiai kert“-nek hivták. A Simonyi-út két oldalát szegélyező, pompás, kies nyaralókkal ékes *Séta-kertet* 1844-ben osztották ki.

Még egy kertről kell megemlékeznem, hogy el ne felejtsem egészen teljessé tenni a névsort. Ez a *Vargakert*, a város délnyugati sarkán. Őseink ennek a gyermeknek a születését sem vezették be a matrikulába; ha pedig bevezették, még nem találtuk meg. Kétségtelen, hogy vénebb kétszáz eszten-

dősnél. Mert már 1685-ben, 1708-ban, 1709 ben eleink a *Varga-hegyen*, vagy a Vargakertben is adják-veszik a szőlőbirtokokat.[1]

A kertek terjedelmére, a kertbeli birtokelosztásra nézve nem minden érdekesség nélkül való, ha tudjuk, hány *kapaalja*, hány *emberműves* szőlője volt az egyes kertekben a polgároknak. Ezt a szőlőskertek évről évre megismétlődő összeírásából állapíthatjuk meg. Vegyük a XVIII. századbeli összeírásokat alapul:

	kapák száma	gazdák
Hatvan-utczai kert (1761-ben)	202	79
Mester-utczai kert (1752)	210³/₄	92
Disznótúrási kert (1752)	49	17
Téglaskert 1. 2. járás (1752)	312	186
Téglaskert 3 járás (1766)	232	99
Köntöskert (1752)	301	93
Csigekert alsójárás (1752)	58	27
Csigekert felsőjárás (1761)	54	20
Péterfiai újkert (1752)	196	119
Koskert (1752)	246	70
Patikáskert (1752)	250	54
Homokkert alsójárás (1752)	194	81
Homokkert 4 éves palánt (1752)	37	10
Homokkert felsőjárás (1761)	344	103
Csapókert 1—7. dűlő (1752)	649¹/₂	153
Csapókert újfogás (1752)	164	33
	Összesen 3831¼	1311[2]

Tehát egy gazdára átlag három kapa, három emberműves szőlő, azaz olyan terület esett, a mennyit egy nap alatt rendesen dolgozva három kapás megmunkálhatott. Az 1311 birtokos közül kevés volt olyan, 150-nél aligha több, a kinek egynél több kertben is lett volna szőlője. A lakóházak száma, az éppen akkor keletkező külvárosok, a sánczon kívül lappangó viskók nélkül hozzávetőlegesen harmadfélezer, úgy hogy körülbelül minden második háztulajdonosra s a város összes népességét 24—25 ezer főre számlálván, minden negyedik-ötödik családra jutott egy kerti szőlőbirtok.

Némely tekintélyes városi és eklézsiai belső embernek szép nagydarab szőlő termett. Tudós Szilágyi Sámuel professornak a hatvan-utczai kertben 12, Forró István szenátornak a mester-utczaiban 10, Baranyi Sámuel szenátornak a Téglásban 8, professzor Szilágyi Istvánnak a Köntösben 8, Szeremley Sámuel szenátornak a Csigében 8, a Homokkertben 7, a Kos- és Tóczóskertben 6—6, Veresmarthy János szenátornak a Patikásban 14, a Tóczósban 2, Páter-piaristáknak is a Patikásban 14, Domokos Márton főbírónak a Homokkertben 8, Kiss Gáspár esküttnek a Csapóban 15, Csatári István senatornak a Tóczósban 16, ugyanott Pándi Jánosnak 19, Pósalaki Jánosnénak 9, Sződi István tanárnak 10, Szőke János esküttnek 10, Baranyi

[1] Mindezeket az adatokat átvettem a debreczeni kertekről írott czikkemből. Debr. Reggeli Ujság 1905. 102., 104., 105., 108., 111. számai.

[2] Kertségek összeírása a városi levéltárban.

Miklós szeptemvirnek 22, Vecsey János prédikátornak a Boldogfalvaiban 8, a Patikásban 5 kapa szőlője volt.

A kerti szőlők művelésének jelentékeny gazdasági haszonnal kellett tehát járnia, ha egyik-másik czívis nem sajnálta a fáradságot és költséget 10—15 kapaalja szőlő munkáltatásától sem. A haszon bizonyosan több volt a puszta kedvtelés kitöltésénél, a szórakozás után való vágy teljesedésénél. Az 1715. évi országos összeírás alkalmával ugyan a debreczeniek a deputatus conscriptorok előtt azt vallották, hogy a város határában nincsenek kilenczed vagy tized alá eső promontóriumok, sem bortermő hegyek, hanem

3. á. Régi présház.

csak a város árkain kívül a hajdani szérűskertek helyein plántált csemetés, salátás, káposztás és más efféle veteményt termő kertjeik vannak, a melyeknek szőlőtermését mielőtt leszüretelnék, különösen a szegényebbsorsú lakosok széthordják a szomszédos falvakba és ott pénzért, vagy gabonáért eladogatják.[1]

A fentiekből is láttuk, hogy ezt a szerénykedő vallomást nem szabad szószerint értenünk, gondolóra vévén, hogy a bölcs és előrelátó debreczeniek nagyon jól tudták, mi végből folyik a regnicolaris conscriptio.

Az imént említém, hogy a debreczeni kertiszőlőt a kofák a környékbeli falukon árusítgatták. Ennek pedig az a magyarázata, hogy a XVIII. század elején Debreczen vidékén még igen kevés faluban volt szőlőskert,

[1] Regnicolaris Conscriptio az országos levéltárban. Hiteles másolata megvan Debreczen város közlevéltárában is.

a mi volt is, kisterjedelmű. Ugyancsak az 1715 meg az 1720. évi országos összeírásokból látjuk, milyen csekély mértékben űzik akkor a mai Hajdúvármegye területén lévő városok és falvak lakosai a szőlőművelést. Csupán Böszörményről, Dorogról, Nánásról jegyezték fel az összeírók, hogy szőlőskert is van ott; de csak kevéssel azelőtt fogták fel azok területét. Ezen új telepítésű szőlőskertek 1720-ban alig haladták túl a 400 kapát; az összes évi termést 480 cseberre becsülték. Jövedelmet nem is hoztak még e fiatal kertek.[1]

A bortermő hegyekről és kertekről beszélvén, röviden szólhatunk a szőlőmunkások béréről és a borok áráról is. Hamarosan nem volt módom

4. á. Régi présház.

idevonatkozólag hosszabb időről, vagy különböző időszakokból gyűjteni adatokat. Csupán a XVII. század második felére szorítkozom tehát.

A szőlőmetsző bére 1671 és 1672-ben 8, a kapásé és karózóé 6, a kötőé 4 poltura. 1677-ben a metsző 7, a kapás 4, a hajtó 3 polturáért dolgozik. Szokatlanul magasra limitálták a napszámot 1682-ben: metszőé 18, kapásé 15, karózóé 9 poltura. Ez év júniusában a szőlőkötő megszabott bére 4 poltura.

A borárak felől az ezen időből fennmaradt városi számadásokból tájékozódhatunk.

1676-ban a városházi pinczében a termelő polgároknak 3117 cseber seprős borért összesen 14,532 forintot fizettek ki, csebrenként 4 frt 66

[1] Debreczeni Képes Kalendáriom. 1911. évf. Zoltai L.: „A mai Hajdúvármegye területe 200 év előtt."

denárt; míg a város összes jövedelme volt ezen a mennyiségen 19,110 frt 10 denár; csebrenként 6 frt 13 denár. A Kardos-háznál 7651 cseber seprős borért a termelők 47,913 frt 66 denárt kaptak; csebrenként 6 frt 26 denárt. Míg a város színborul kimérve 49,709 frt 66 denárt szedett be; csebrenként 6 frt 51 denárt.

1677-ben a városházi csapszéken 2966 cseber seprős borért 13,093 frt, csebrenként 4 frt 38 denár járt a boros embereknek; ellenben a város nyers jövedelme ugyanilyen mennyiség után 18,093 frt volt; csebrenként 6 frt 10 denár. A Kardos-háznál 11,027 cseber bort szedtek be, csebrenként 3 frt 97 denárjával 43,856 frt 36 denárért; a város pedig 5 frt 63 denárjával, 62,201 frt 56 denárt ért el vele.

5. á. Régi borsajtó.

A bőszüretű 1678. évben a városházán 3378 cseber seprős bort adtak be a borosgazdák, 2 frt 78 denárjával, 9245 frt 38 denárért; a város bevétele volt ezután 14,058 frt 45 denár, csebrenként 4 frt 16 denár. A Kardos-háznál bevettek 20,741 cseber bort, 57,270 frt 39 denár értékben, csebrenként 2 frt 75 denárjával; eladták 85,399 frt 94 denárért, csebrenként 4 frt 11 denárjával. 1680-ban, hogy még egy példát említsek, a kétrendbeli borbíróság 22,807 cseber beváltott seprős borért összesen 61,233 frt 62 denárt fizetett ki a boros embereknek; míg ugyanezen bormennyiség nyers jövedelme összesen 89,627 frt 76 denárt tett; amott tehát 2 frt 60 denár, emitt 3 frt 92 denár volt egy cseber bor ára.[1]

A számadásokból nem tünik ki, kerti vagy hegyi, vagy mindkétfajú borokról van-e szó. Valószínűbbnek tartom, hogy a korcsmákban kizárólag hegyi borokat mértek. A gyengébb kerti borokat a termelők maguk iszogatták meg házuk népével otthon.

III. Gyümölcsöskertek Debreczenben.

A kerti szőlőktől nehezen választhatók el a gyümölcsösök, a veteményes és fáskertek. Mert ezekben is voltak — a mint az 1715-iki országos

[1] Gazdaságtört. Szemle. Zoltai: Debreczen város felülvizsgált számadásai 1676—1684. 1903. V—VI.

összeírásból kitünik — némi szőlőültetvények, legalább a parczellák szélein és viszont a szőlőskertekben sok volt a gyümölcsfa. Őseink a szőlőt és más ízes gyümölcsöket egyformán kedvelték; szerették az ilyeneket termő fákat ültetgetni. A külsőországi akadémiákat járó diákok oltógalyakat is hoztak haza a pergamenkötésű tudós könyvek mellett. Így honosodtak meg új meg új nemes gyümölcsfajok.

Apafinak, valahányszor Debreczen alatt táborozik, almával, körtével, baraczkkal, cseresznyével, meggyel, szilvával kedveskedik a tiszteletes tanács. Még Bécs felé is küldenek utána gyümölcsöt.[1] A fejedelem különben a *debreczeni „meggyesbornak"* is annyira kedvelője volt, hogy a mint Nemes János írja (1683 aug. 11) Bornemissza Anna fejedelemasszonynak a Mocsa mellett levő táborból, Ő nagysága (t. i. a fejedelem) csak debreczeni meggyesborral elegyített fejérvári meggyest iszik.[2] Tudjuk, hogy a Budát ostromló generálisok is meg-meg kívánták ezt a kellemes debreczeni italt, a meggyest.

Visszatérve a gyümölcsöskertekre, az ősi *Csemete*-utcza elnevezés igen régi eredetű, efféle kert emlékét őrzi. 1706-ban a külső Ispotály mellett is volt egy veteményes fáskert. 1664-ben szó esik a péterfiai kapun kivül fekvő gyümölcsöskertről. Ez a ma is meglévő *Libakert*, a hol 1752-ben 179 gazdának $276^1/_4$ nyilas földje volt. De „a libakerti nyilasok csak darabocskák" mondják az ottani kertgazdák.[3] Hasznukat is kevésre becsülték. 1774-ben Mohácsi József és Pércsi István versben panaszolják ezt a városi tanács előtt, mely a libakerti földeket is megadóztatta. Íme a panaszló versezet:

„Mivel e kert pontban város kerítése körül van,
Minden predállya, valaki keze-szeme találja.
A drága szép vetemént még a tyuk is ki vakarja,
Alma, baraczk, szilva — kutya és sertés vacsorája.
Nem hogy azért gyűlne soknak Quantumra valója,
De csak a csősz kenyerét, bérit nagy jó ha kiadja.
Hordaját itt termett borral sem töltheti, jóval,
Hogy valakit ujjal kínálna vagy pedig óval.
Sapientibus satis!"[4]

A debreczeni régi szőlőskertek ma már legnagyobb részben nem teremnek bort; a feketeföldön lévőket a filloxera pusztította ki; úgy ezek, mint a többiek, a kertekben való állandó lakás megengedése (1870 óta) következtében lassanként elveszitették kertségi jellegüket. Ma már valamennyi külvárossá fejlődik és alakul át és a város belterületéhez tartozik. A régi szőlőskertek területe mintegy kilenczedfélszáz katasztrális hold volt; ebből ma alig másfélszáz—kétszáz hold van szőlővel beültetve. A többi házhelylyé vált vagy nyaralókert.

[1] Zoltai L.: Debreczen a török uralom végén. 131. l.
[2] Erdélyi Orsz. Gyűl. Emlékek XVIII. 151. l.
[3] Egy kerti nyilas föld 2—3 kapa, 400—600 □-öl terjedelmű.
[4] Szőlőskertek összeírása 1774. Városi levéltárban.

Hanem azért a szőlőkultúra nem veszített a debreczeni határon. Az ősi szőlőskertek helyett távolabb a várostól, a homoktalajú majorsági új osztású földeken, az erdős kaszálakban számos új szőlőtelep alakult, melyeknek területe megüti a 2500 kat. holdat.

Az okszerű szőlőművelés ezeken az új telepeken jóminőségű, kellemes fajborokat termel. A régi szőlőművelés emlékei már csak azok a vinczellér és présházak, melyeket az 1—5. ábrán mutatunk be.

Zoltai Lajos.

Rákospalota néprajzi leírása.

(Második közlemény).

A régi *népéletre* vonatkozó adatakból még igen szép számmal szedegettem össze adatokat *Juhász* Mihály, öreg *Juhász* István, öreg *Varga* István és felesége, Lidia szájából.

Boldogasszony' hava (Januárius) első napja a római katholikusoknál *Kis-Karácsony*, a protestánsoknál *Új esztendő* napja,[1] az ónaptár szerint a görögök is *Új esztendőnek* jelzik. Ekkor fogadták a férficselédséget és bocsátották el a régieket. Az iskolásgyerekek az utczákon köszönteni jártak, kántáltak mindenfelé templomi éneket, a melyik ide vágott, de előbb bekiáltoztak a házba: Meghallgatják-e az újévi köszöntést. Ha asszony köszönti először be a házba az újévet, az nem sok jót jelent.

Jan. 6. Vízkereszt (Három királyok napja). Ekkor állnak helyre a férficselédek. Újévtől eddig kimulatják magukat egy egész esztendőre. A gyerekek megint felcsapnak kántálóknak és énekelgetik szépen rendén:

„Három királyok napja — Vigadozó versekkel
Országunk nagy istápja — Szép jelen, szép csillag
Dicsérjük énekekkel, — Szép napon támad."

Ezt a verset az öreg *Juhász* István bácsi mondotta el, a ki most a 78-ik esztendőt tapossa, de már alig birta összeszedni, ő is énekelte gyerekkorában, de nem emlékszik rá, hogy a csillagot is vitték volna, pedig az ének szövegének két utolsó sora arra vall.

A legények pedig libasorban végigtánczolták az utczát, egymás gubájának alsó csücskét fogva és táncz közben nagy vígan kiáltották a : „*Haja bugyes nebugyes*"-t.

Jan. 13. A katona martiromságának emlékére szentelt nap. Eddig tartott régente a *vízkereszti Juristitium*. (*Juristitium*-nak nevezték az olyan időszakot, midőn a törvénykezés megszünt, s azért pereket sem folytattak, sem ítéletet nem hozhattak a törvényszékeken.)

[1] Magyar Hazai Vándor 1839. Közhasznú kalendárium, minden rangú és rendű olvasók számára. Kilenczedik évi folyamat. Pesten, Petróvai Trattner J. M. és Károlyi István könyvnyomtató Intézetének tulajdona, Uri-utcza 612. sz. Lásd még *Móra* István: Jeles napok. Ért. 1913. 76. lap. folyt.

Jan. 22. Vincze: Minden háznál isznak nagyokat és dicsérik a Vinczét, hogy megtöltse a pinczét. Ha pedig olvad is netalán odakint, akkor nagy vigan mondogatják egymásnak:

„Megcsordult az esztre
Tele lesz a pincze."

Jan. 25. Pálfordulás, Szent Pál fordulásának napja. A régi kalendáriumokban *decretális*-nap. (Decretális-napoknak nevezi a magyar törvénykönyv azon bizonyos napokat, mely napokon a törvényszékeken, ámbár a törvénykezés meg nem szünik, sem pert újonnan fel nem vehetnek, sem bírói ítéletet nem mondhatnak ki.) Ma az ürge megfordul, vagyis fejjel kifelé helyezkedik el, akkor ezután már meleg idők járnak, de ha ismét seggel kifelé bujik vissza a lukába, akkor még hideg napok járnak továbbra is.

Bőjt előhava (februárius) 2. *Gyertyaszentelő Boldogasszony,* a római kath. egyház *első* Boldogasszonya. A reggeli misére 5—6 gyertyát szalagokkal összekötöznek és szentöltetni viszik. Ezeket tüzködik azután az aranyrámás szentképek rámájához jobbról is, meg balról is. Az ilyen szentképekkel a mostani palotai házak szobái telis-teli vannak, a mint erről a házak leírásánál majd lesz még szó. Ezeket a gyertyákat azután a halottak estéjén elégetik a sírokon, vagy a haldoklónak a kezeibe adják. Mindig az asszonyok viszik a gyertyát szentöltetni.

Farsang: kezdődik *farsang első napján,* a mely mindig vasárnapra esik (farsang vasárnapja), még pedig délután. Tart hétfőn keresztül egész kedd esti 11 óráig, ez a húshagyókedd, *farsang utója.* Régente Palotán nagy mulatságok, vigalmak estek ezeken a napokon. Még *maskarádé* is volt. Hanem egyszer, mikor papruhába öltöztek a legények és nagy kurjongatva járták az utczát, a katholikus pap nagyon megharagudott s azóta törvényileg eltiltották a *maskarajárás*-t. Ez a *farsang három napja* a gyerekek, *suhanczok,* meg a legények vigasságának ideje volt.

Hanem a hamvazószerdán, míg a katholikusok már szigorú bőjtöt tartottak, a palotai protestáns népségnél az éltesebb emberek és a házas emberek csak akkor mulattak istenigazában. De akkor a gyerekek és legények elültek, azoknak aznap hallgass volt a nevük. Az emberek aztán evvel a mulatsággal *hamvazták be a farsangot,* mert hát az nekik dukált.

A régi időben ez az egész hét a *farsangi Juristitium* ideje volt.

Febr. 19. Susanna napja: Alig várta már mindenki, hogy a pacsirta megszólaljon e napon, mert akkor mindenki örült neki, hogy most már a tavasz elibe mehet, mert a pacsirta szólása jó időt jósolt.

Febr. 24. Szent Mátyás apostol napja, a régi időben *decretális*-nap. Ha e napon jég van, akkor félős lesz az esztendő, mert valami csapás megkisebbíti a termést. E napon vetették el az árpát, mert a ki később vetette, annak a földjén több lett a gaz, mint az árpa. A *Mátyás-tojás* (vagyis azok a tojások, a miket a tyúkok e napon tojtak) csak megenni való, de minél előbb, mert hamar elromlik, a ki meg *Mátyás tojást* kőttet, annak csirkéje mind nyomoréknak kel ki, akár csirke, akár lúd, akár miféle szárnyas tojása is az. De nem is marad az meg kőtte után soká, csak pár napig húzza, aztán vethetik a ganéjdombra.

A tavaszi *kántorböjt* három napja is e tájra szokott esni. De az mindig változó.

Böjt más hava (márczius) 12. *Szent Gergely pápa napja.* A régi időben *decretális*-nap. Ha megrázza Gergely a szakállát, akkor még forog a hideg ezután is. Mindazonáltal e napon vetik el a plántások (paradicsom, káposzta és marharépa) magját, mert a ki később veti, azé silányabb lesz. Nemkülönben e napokon vetik el a mákot is, de a borsóval együtt. Úgy lesz az jó termő.

Márcz. 18., 19. és 21. Sándor, Szent József és *Benedek* napjai. A gyerekeket kiküldik, hogy a napon legyenek. Azok aztán torkuk szakadtából éneklik:

„Sándor, József, Benedek
Zsákkal hozza meleget."

Szent József napja különben szintén *decretális*-nap volt régente. Ekkor vetik a palotaiak a krumplit. Ezt mondják a tavasz első napjának, holott a tavaszi aequinoctium *Benedek* napjára, 21-ére esik.

Fekete vasárnap-nak a virágvasárnap előtti vasárnapot nevezik, ez tehát változó. Palotán még mai napig is mindenki, öregje, fiatalja, asszony, leány, ember senki se vesz fel fehér vagy tarka ruhát semennyiért se. Mindenki gyászba öltözik. Így mennek a templomba is. Okát adni nem tudták. Ekkor szokták mondani azt is, hogy ne vegyünk tiszta ruhát magunkra, mert sok bolha lesz bennünk.

Ettől a naptól kezdődött régen a *husvéti Juristitium* is.

Márcz. 25. Gyümölcsoltó Boldogasszony napja. A római katholikusok *második* Boldogasszonya. A szőlős gazdák e napon mentek ki a szőlőbe, mig volt mit oltogatni.

Virágvasárnapja, a nagyhét kezdete. A váczi országos vásár napja. Ilyenkor minden épkézláb palotai szekérre kapott és elment. Az otthonvalók meg-megszentöltették a barkát, s azokat is a gyertya mellé, meg a szent képek fölé dugdosták. Orvosság volt az mindenféléről.

Nagycsütörtök délutánját már ünnepnek tartják.

Nagypéntek napja már nagy ünnep a protestánsoknak is, akkor ők is böjtünek, de nem azért, a miért a *„mi jó atyánkfiai"* (így hívják a katholikusokat a reformátusok mindig), hogy a menyországba jussanak, hanem csak Krisztus urunk szenvedéseinek emlékezetyire. Csak kenyérkét és vizet vesznek magukhoz, egyebet semmit. Régente még napkelte előtt kihajtották a lábas jószágot (lovat, tehenet, ökröt) a malom melletti *„tól"* (tó) vizére, abba megfürösztötték, úgy nem lettek fekélyesek. De a kit útban talált a fölkelő nap, az hajthatta haza az állatjait, mert ha a fölkelő nap mellett fürösztötte őket, mind elhullott az.[1] Ekkor van a herélés is, a miről majd később esik szó.

Nagyszombaton szokták a gyerekek kiabálni: „Kígyó-béka távozz el a háztú, hogy valami baj ne érjön". E napon még a protestánsok is mindig csak kenyéren és vizen élnek, a katholikusoknál pedig szintén egész héten böjt van. Ez a *nagyböjt.* Hanem aztán nagyszombat estéjén van bor, meg hús, a kitűl hogy telik és van mulatság.

[1] *Bény*-ben is ekkor viszik, de csak a lovakat, úsztatni a Garamra, de azért, hogy tüzes vérük legyen. Ért. 1913. 52. lap.

Husvétvasárnap, husvét első napja, az első misére viszik a kalácsokat, meg a husokat (sonkát, pecsenyéket) megszentöltetni. A nagyszombaton sütött kalácsok mellé 5—6 kis czipót is szoktak sütni, azt is megszentöltetik és szétosztják a templom előtti koldusoknak. Így van ez a jó atyánkfiainál, hanem a reformátusok meg az evangélikusok azok ekkor *gyovónnak*. Ezt a gyovónást nem akartam elhinni öreg *Varga* István uramnak, hiszen István bácsi református, vetettem ellene, hát hogyan gyovónna. — De kéröm mink gyovónunk csak igazán, mert minálunk kenyeret is bort is ad a papunk, nemcsak úgy, mint a jó atyánkfiainál. Aztán a ki nálunk röstell odaállni az úr asztala elé kopott ruhában, azoknak a papok ország szerint helikbe viszik a bort, meg a kenyeret, mert minálunk a kódusok is csak úgy vannak, akár a tehetősek.

Ez a nap aztán csak elmúlik evés-ivással, beszélgetéssel, szomszédjárással.

Husvét másnapja, husvét hétfője, nagy nap volt valamikor régen. Minden háznál bezárkóztak a leányok. Még a kiskaput is ráreteszelték. Úgy öltözködtek föl a nagymisére. Hanem a legények bizony ezt nem várták be. Összeszedelőzködtek öten-hatan, a kiknek már volt szeretőjük, aztán már jó korássan elmentek sorba egymás szeretőjét meglocsolni. Ha a kiskaput zárva találták, átugrottak a kerítésen. Az ajtó zárva volt ugyan, de addig törekedtek, míg bejutottak mégis a lányhoz. Akkor aztán kiczipelték a lányt a kútágashoz, megöleltették vele az ágasfát és 5—6 rocska vizet kapott. Akkor aztán mehetett öltözködni a nagymisére. A kisebbek, meg az öregebb asszonyok meg csak egy-egy begre (bögre) vizet kaptak a szemük közé. Akkor azután előkerült a szentelt sonka, húsok, kalácsok, bor. A legények ettek, ittak és tovább álltak. Hanem hát a harmadik locsolás után már a bor is mozgott bennük, akkor aztán, ha az ajtót zárva találták valahol, nem sokat teketóriáztak bizony, hanem betörték azt, csak úgy recsegett, ropogott az egész. Nem lett abból többet ajtó. Hanem hát erre volt büszke a lány apja, anyja, mert mindebből az látszott ki, hogy ők bizony még ha akárhogy zárják is el a lányukat, a legények mégis érte jönnek. Minél nagyobb pusztítást vittek végbe a legények, annál nagyobb volt utána a trakta. Megesett bizony az is, nem egyszer, hogy ha a legények másként nem tudtak bejutni, felmentek a padlásra, áttörték a padlás allyát, úgy ugráltak be a szobába a lányokhoz. A ki lány pedig nem akarta megölelni az ágasfát és így állni ki az 5—6 rocska vizet, azt megfogták és mindenestül, úgy a hogy volt befektették a vízzel telt vályúba. Bizony szegény lányok nagyon oda voltak, egyikre még a *csúnya nyovolya* is rágyütt, mikor vályúba fektették. Ha pedig a legények már nem találkoztak a lánynyal otthon, hanem hozzájuk menve az utczán találkoztak vele, a hogy az kiöltözködve a misére akart menni, levetkőztették, hogy a fölső ruháit meg ne pocsázzák, úgy öntözték meg. Ha nem akart az utczán levetkőzni, akkor nem bánták, akármilyen drága ruha volt is rajta, mind pocsékká locsolták azt. A locsolkodás eme szokásait éppen ez tette lehetetlenné. Sok följelentést tettek a lányos apák a legények eme garázdálkodásai ellen, a minek aztán az lett a vége, hogy ország szerint betiltották az egész mulatságot. Most már csak egy kis szagos vízzel járnak a legények öntözni.

A gyerekeknek nem dukált persze az öntözés után az áldomás, hanem tojást pirosítottak nekik *börzsény*-nyel, azt kaptak, meg kalácskát a kezükbe.

Délután már nem volt szabad locsolni, hanem csak elujságolgatták egymásnak a legények délelőtti viselt dolgait, megtárgyalták, kinek az ajtaját törték be, kinek a padlását bontották fel, hirül hozták melyik lányt fektették a vályúba, melyiket vetköztették le az utczán. Evvel azután eltelt ez a nap is, s e nappal együtt az egész husvét is.

Szent György hava (április) 10. *Századik nap* (szökőesztendőben ápr. 9.) ültessük az uborkamagot, akkor lesz bő termő. A dinnyét Palotán nem igen szokták ültetni.

Husvét hétfőtül még két hétig szokott tartani régente a *husvéti Juristitium.*

Ápr. 23. Szent Adalbert napja. Decretalis nap.

Ápr. 24. Szent György napja. A leánycselédfogadás ideje. Az estvéli harangszó ettől kezdve már nem hét órakor, hanem nyolczkor csendül meg, egész *Szent Mihály napjáig.* Decretális-nap. A házárendát e napon szokták kifizetni egész esztendőre, mert régente 10 forintért lehetett kiárendálni egy takaros házat. Ekkor kell ültetni a babot, meg a kukoricát. A ki Szent György-nap előtt gyíkot talál, az megfogja, elvágja a farkát, mert kinől az még annak a nyárra, azt tartják. A levágott gyíkfarkat pedig be kell varrni a kis lajbiba, akkor abba az esztendőbe sok péze lesz annak.

Ápr. 25. Szent Márk evangelista napja. Decretális-nap. Ha a fürj nem tud elbujni a búzában, rossz termés lesz. A jó atyánkfiai ilyenkor proczesszióznak, oszt mëgszentöltetik a vetést.

Pünkösd hava (május) 1. *Fülöp és Jakab apostolok napja.* Nagyon jeles nap volt ez valamikor a palotai lányokra nézve. Mert a ki lánynak szeretője volt, ha böcsülte valamire a legénye, akkor *májfát* állított neki. A leány már régen gyűjtögette a szebbnél szebb selyemkendőket a májfára, hogy a legénye ne valljon szégyent vele a falu előtt. E nap előécczakáján osztán a legények is összebeszéltek, csuportba verődtek rendesen öten, hatan. Éjféltájt aztán megindultak májfát vágni. Biz azt csak *ēcsijték* (csenték) jobbára az uradalomból. Kiválasztottak egy pár megfelelő, szép sudár topolyfát (fiatal jegenyenyárfa), de az ügyesebbek kinézték azt már nappal, jóval annakelőtte. Nagy sebtiben kivagdosták, hogy a csősz észre ne vegye s azzal haza, a leányos házhoz. Kiki vitte a szeretője udvarára. A leány már várta őket, fent gyertyázott az éjszakába. Mikor oszt meggyütt a legénye, előszedte a leány a kendőket, minél gazdagabb volt, annál többet és annál drágábbakat. Azokat mind felkötötték rája, a vastagabb ágakra üvegeket is kötöttek, tele borral. Mikor ez mind megvolt, jó gödröt ásott a legény, a leány apja is segitett neki és beleállították azon díszesen, kendősen, borosüvegesen. *Első május* reggelére kelve azután mindenütt álltak már a májfák, a hol a leánynak legénye volt. Onnan tudta meg mindenki, hogy melyik lánynak van szeretője és melyik leánynak milyen vágású legény a szeretője, mert a májfa magassága mutatta azt. Az első legény állitotta a szeretőjének a legmagasabbat. A májfa kendőiről meg a leány vagyonát becsülgette mindenki, azért hát iparkodtak is kitenni magukért mind a ketten. Hanem aztán sírt is az a leány, a kinek nem állott reggelre az udvarán májfa, mert tudta róla így az egész falu, hogy nem kell senkinek. De nem eddig van ám ez a májfa ügye. Mert hát ha a legény felállította a májfát, akkor meg is kellett azt őriznie tudni. A többi

legény csak azt leste az éjszaka sötétjében, hogy áll-e már valahol a májfa és hogy a legény őrzi-e jól, mert az volt aztán az igazi legényvirtus, másnak a májfájáról, másnak a szeretőjétől kendőt lopni. Loptak is bizony, ha nem volt éber a májfa legénye, a kit aztán nagyobb megszégyenítés ennél nem is érhetett. Azt a legényt mindig különbnek tartották nála, a ki kendőt tudott lopni a májfájáról. — Ekkor kellett vetni a kendert.

Ez a nap még decretális-nap is volt régente.

Máj. 3. A szent kereszt feltalálásának napja. Szintén decretális-nap.

Máj. 12, 13, 14[1] *Pongrácz, Szervácz, Bonifácz, Fagyosszentek.* Mindeddig semminemű plántás veteményt ki nem ültetnek, akármilyen meleg van is, mert akkor ezek biztosan elviszik valamennyit.

Áldozócsütörtök. Akkor ültessük a tököt, úgy lesz nagy. Az áldozócsütörtök és előtte való vasárnap közötti napok pedig a *Keresztjáró napok*, de ma már jó atyánkfiai, a katholikusok se igen járják. Ez az öt nap szintén *Juristitium* volt valamikor.

Máj. 25. Orbán napja. (Urbán napja). Ettől nagyon féltek a régi öreg palotaiak is, hogy megfagy. Ha azonban szép idő volt e napon, akkor „*Tring Urbány!*“ mondogatták és nagyokat ittak. Borral öntözték meg az Urbányt, mert akkor sok bort reméllettek. Hanem ha elfagyott az idő, akkor jaj volt annak, a kit Urbánynak hittak. Akkor azt aztán vízzel öntözték meg, de amúgy istenigazában.

Pünkösd.[2] Sem *pünkösd vasárnapján* (pünkösd első napján), sem *pünkösd hétfőjén* (pünkösd másnapján) a palotaiaknál nincsen semmi feljegyzésre méltó, legalább az én embereim nem tudtak e két jeles ünnepről semmit se mondani. Mindössze, hogy akkor a házakat felvirágozzák, a kapuba, kerítésbe zöld ágakat tüzködnek. A kocsit, lovat is felszalagozzák, ha netalán mennének valahova.

A *pünkösdi juristitium* az egész pünkösd hetében tartott.

Úrnap. Jó atyánkfiainál nagy ünnep ez. Előtte való nap az egyházfi (templomszolga) a pap megbízásából elment felkérni négy gazdát a sátor felállítására. Ezt mindig úgy intézték, hogy a négy sátor a falu négy különböző tájékára (észak, kelet, nyugat, dél) essen. Úrnapnak kora hajnalán aztán az illető gazdák a háznéppel együtt fel is állították ponyvákbul a sátrakat. Azokat szépen kiczövekölték zöld ágakkal, hogy a ponyva ne igen látszódjon, a bejárathoz pedig kétoldalt kerítést is csináltak zöld ágakból, de úgy, hogy azok szétnyíljanak kétfelé. A zöld ágakat tele-, de teletűzködték virágokkal, ha a sátrat állító gazdának nem volt elég virágja, kisegítették a szomszédok is. Egy virág volt így aztán az egész sátor kivül is belül is. A belsejét még a házból kihozott aranyrámás szentképekkel is teleaggatták, gyertyák égtek henne nagy számmal.[3] Miután egypárszor, nagy riadalmat okozva, meg is gyulladt egy-egy ilyen sátor, az utóbbi időben mind-

[1] És nem 13—15-ike, mint *Móra*: Jeles napok cz. czikkében. Ért. 1913. 83. lap.

[2] A népdalokban sokszor *piros pünkösd napja.* Én magam is sokszor hallottam így emlegetni.

[3] 1903-ban öt sátor állott Úrnapkor a faluban: özv. *Molnár* Istvánné háza előtt, *Komáromy* László, *Szőcs* Pál, *Wagner* Manó és *Hagymási* András házai előtt. Rákospalotai Közlöny. 1903. III. évf. 24. szám.

egyiknek a bejárata előtt rendőrök vagy tűzoltók állanak. Most már több sátort is állítanak négynél, mert vetélkednek egymással a gazdák. Nemkülönben a templomszolga (templomatya, templomgondozó) szokta meghívni azokat az embereket is, a kik a körmenetben a pap felett a „*supellátot*“ (baldachint) vitték. A menetben elől menték a legények és a leányok. A legények a nagyobb zászlókat vitték, a leányok a kisebbeket. Ma már a baldachint — mely alatt a prépost-plébános a szakramentumot emeli —, a községi előljáróság és a képviselőtestület tagjai hordják körül. Ez kitüntetésszámba megy. A pap előtt és mellett kétoldalt a tűzoltóság képezi a díszőrséget. A baldachin után az ipartestületek saját zászlaik alatt tekintélyes számban vonulnak fel. Utánuk vonul énekelve a nép, és legutoljára a gyereksereg futkos.

Régente ez is decretális-nap.

Úrnapjától is nagyon féltek régebben, hogy ez is megfagy. De ha ez is elmúlt fagy nélkül, akkor megnyugodhattak, többet a fagy ezidétt nem fenyegetett semmi veszedelemmel.

E tájra esett körülbelül a nyári *kántorböjt* három napja is, mely azonban csak a katholikusoknál (jó atyánkfiainál) volt jeles nap.

Szent István hava (június). A pünkösd utáni első vasárnap a *Szentháromság napja*. Ekkor búcsú szokott lenni a palotai öregtemplomban, mert annak ez a napja. Ez a szentháromság tiszteletére épült.

Jún. 8. Médárdus napja. Ha eső esik, negyven napig esik.

Jún. 24. Szent Iván és keresztelő Szent János napja. Decretális-nap. Ezt tartják a nyár kezdetének, holott az 22-én van csillagászatilag.

Jún. 27. László király napja. Decretális-nap. Régente ez volt a kezdete az aratási *Juristitiumnak*, mely e naptól kezdve egészen *István királyig* egyvégtiben tartott.

Jún. 29. Péter és Pál napja. E napon szakad meg a búza töve. A gyerekeket tréfából kiküldik a földekre, hogy hallgassák meg, hogy szakad a búza töve. Harmad-, negyednapra már akkor lehet vágni a vetést, mert megérik az élet — mint az öreg ember.

Első égzendüléskor ahunnan zördül, onnan gyün az idétt a legtöbb eső. Ha pedig délről vagy délnyugot felől zördül meg először az ég, akkor az esztendőben sok jég lesz, elveri a termést. Első égzendüléskor mondják a fiataloknak: „Forogjatok meg a fődön, mert akkor akármennyit kapáltok is, nem fájdul meg a derekatok“.

Szent Jakab hava (június) *2. Sarlós Boldogasszony napja*. A római katholikus egyház *harmadik* Boldogasszonya. A második váczi országos vásár napja. De bizony ekkor nem igen mennek a palotaiak Váczra. Mindenki készülődik az aratáshoz.

Kisasszony hava (augusztus) *5. Havi Boldogasszony napja*. A róm. kath. egyház *negyedik* Boldogasszonya.

Aug. 10. Lőrincz napja. Ettől kezdve a dinnye már nem jó, vizes mert belehugyozott Lőrincz.

Aug. 15. Boldogasszony napja. A római katholikus egyház *ötödik* Boldogasszonya. Ekkor van az új, a nagytemplom búcsúja a palotaiaknál. Mert annak ez a napja. Ez a Nagy-Boldogasszony, Magyarország patronája tiszteletére épült.

Aug. 20. István király napja. Eddig tartott régen az aratási *Juristitium.*

Aug. 24. Szent Bertalan napja. Decretális-nap.

Aug. 29. Keresztelő János fejvételének napja. Szintén decretális-nap.

Szent-Mihály hava (szeptember) *8. Kisasszony napja.* A római katholikus egyház *hatodik* Boldogasszonya. Ekkor kell elvetni a búzát és az őszieket. A Nagy-Boldogasszony és Kisasszony napja közti idő a *Két asszony köze.* Télire csak *két asszonyközi tojást* raknak el pelyvába, mert ez eláll akár újesztendeig is.

Szept. 14. Kereszt felmagasztaltatásának napja. Decretális-nap.

Szept. 21. Máté evangélista napja. Decretális-nap.

Szept. 24. Gellért püspök napja. Szintén decretális-nap.

Szept. 28. Venczel napja. Ekkor kezdődött a szüreti *Juristitium*, és tartott egyvégtiben november 11-éig.

Szept. 29. Szent Mihály napja. Az estvéli harangszó már hét órakor megszólal. Jelenti az ősz kezdetét. (Csillagászatilag 23-án van) Ha előtte nincsen dér, akkor a télen át a zsidók megrühesednek. Dekretalis nap.

Mindszent hava (október) *16. Gál és Tamás napja.* Ez előtti vasárnapon mentek a váczi harmadik vásárra. De erre aztán elmentek, beszörözködni télire. Ruhát, csizmát, gubát, miegymást mind ekkor vették. Ha aztán megjöttek, elkezdték a szüretet, ha ugyan volt szőlő. Mert már rég nincsen bizony. Erről is lesz még szó későbbett.

Szent András hava (november) *1. Mindenszentek.* A katholikusok a holtak előestjin proczesszióval mennek ki. A síroknál régente fáklyákat égettek. Most gyertyákat. A gyertyássátrakban azonban mézesbábokat is árulnak, egész kis búcsú képét adja a temető, csak a gyerekek sípjai, meg kereplői hiányzanak. Nagy kivilágitást csinálnak most. De szebb lehetett a temető a lobogó fáklyafényben gyászdalokat éneklő sereggel.

Nov. 11. Szent Márton napja. Decretális-nap. Ekkor szokott beköszönteni a *szürke ló* (az első hó), ha nem köszönt be, akkor *fekete karácsony* lesz (sáros, esős). Mindig hallottam emlegetni, ha valaki ide odajárkálva, keresgélt olyasvalamit, a mit nem talált: „Tapog, mint a mártonnapi liba". Valószínű, hogy akkor már fáznak a libák, azért tapognak. Más magyarázatát ennek nem tudom.

Nov. 19. Örzsébet napja. Decretális-nap.

Nov. 25. Katalin napja. Szintén decretális-nap.

Nov. 30. Szent András napja. Ez az utolsó mulatság napja, ekkor még húzhatja a czigány az Andrások tiszteletére egész éjfélig, de a mint azt üti, beszünik minden mulatság mert megjött az *Advent.* Decretalis nap.

Karácsony hava (deczember) *1. Advent első napja.* Ha vasárnapra esik, *ádvent első vasárnapja.*

Decz. 6. Szent Miklós päspök napja. Decretális-nap.[1]

A téli kántorbőjt három napja is ekkortájt esik.

Decz. 13. Lucza napja. Jeles babonás nap. A ki karácsony écczakáján a templomban meg akarja tudni, *mék* a faluban a boszorka, az ekkor kezdi csinálni

[1] Palotán semmi jelentősége nincs, de Szabadkán ilyenkor *verik a Pilátust*, a mi abból áll, hogy a parasztlegények, gyerekek minden, úton-útfélen talált zsidógyereket és úribb fiúkat jól elnadrágolnak. Engem is elvertek többször, hát tudom.

a *Lucza-széket*, a min csak este szabad faragni és mindennap egyet csupán. Másként nem lát boszorkát rajta. E naptul kezdve egész karácsony éccakájáig, az éjféli miséről való gyüvetelig, egy gerizd fokhagymát kell mindenkinek a zsebében hordozni, hogy a boszorkák meg ne babonázzák.[1]

Decz. 21. Szent Tamás apostol. Decretális-nap. Ettől a naptól számítódik a karácsonyi *Juristitium*, mely újesztendő napjáig tart.

Decz. 23. Utolsó Advent. Előtte való vasárnap pedig *advent utolsó vasárnapja.*

Decz. 25. Nagy karácsony napja. A gyermekek az utczán templomi énekeket kántálnak. A betlehemesek is járják az utczákat már napok óta. Az *Öreg* (másutt *Kubo*) rongyos bundába öltözködik, nyakig lehúzott sipkával a fején, körülötte vannak a pásztorok. Két angyal is van fehérbe. Azok csengetnek, ha valahová behívják őket, az *Öreg* nagy bundában elveti magát a padlón és horkol szörnyűségesen. Rázzák a pásztorok: „*kej fő Öreg!*" De az csak alszik. Másodszorra is rázzák: „*kej fő Öreg!*" Arra megszólal, de csak álmában: „Mit, mit? megegyem a lúdketreczet?" Avval horkol tovább. Harmadszorra aztán a pásztorok botokat dugnak alá és fölemelik. Arra aztán nagy ásítva fölkel és a száján keresztül lefelé végig a hasára mutat és mondja: „Meleg czipó, jó borocska ide csússz!"

Mindez persze csak töredéke az egykori betlehemjárásnak, erre is csak a legöregebb emberek emlékeznek.

A nagykarácsony napja eszem-iszommal, dióra kártyázással, mivel, telt el. Este 11 óra felé aztán felczihelődtek az éjféli misére. Mielőtt azonban elindultak volna, a leány kiszökött rendszerint s fölállott a ganédombra. A merre ugatott e közben a kutya, arra vitték férjhez. Az éjféli misére nagy titokban hozta el a Luczaszéket az, a ki csinált ilyesmit. Ha ráállt és meglátta róla a boszorkát, el nem mondhatta azt egy ember fiának sem, mert akkor a boszorkák menten széjjeltépték volna. Hazamenni is csak úgy mehetett, hogy a mikor a templomban a pap kimondta az ámént, már akkor neki menni köllött, mert ha még a templom körül érték a boszorkányok, akkor menten szétszaggatták. Aztán csak *az esztre csurgáson* mehetett haza (a hol az ereszről a víz, hólé lecsöpög, annak a vonalán), mert ha abból kilépett, iziben szétmarczangolták a ráleselkedő boszorkák. E nap hordozták a „*pásztorok vesszeit*", a miről később lesz még szó.

Deczember 26. karácsony másnapja, István vértanú napja, csendes eszem-iszom nap.

Decz. 31. Szilveszter napja, Óév napja, óév estéjére már délután kisütötték a pogácsát. Mikor tepsibe tették, minden családtagnak kijelöltek egy-egy pogácsát, azokba tollút szúrtak, úgy dugták be a kemenczébe. A kié bent elégett, az az újesztendőben meghalt.

Hanem hát mindez bizony nem nagy igaz — mondta végezetül az öreg *Varga* István bácsi —, mert megpróbátam én a gyikfarkat is bevarrni a kis lajbimba (L. Szt. György napja), mégse vót pézöm, meg osztán elégett az én tollúm a pogácsánkba ennihányszó óév estéjin, mégis itt vagyok. (79 esztendős lesz az öreg most az őszben.) Ez kéröm csak a régi öregeknek vót jó, ma mán ebbül nem igen hiszünk semmit se. Így az öreg!

[1] Még előbb *decz. 8. Boldogasszony szeplőtlen fogantatása.* A róm. kath. egyház hetedik *és utolsó* Boldogasszonya az esztendőben.

Régebben Rákospalotán a leányok korán férjhez mentek, 15—16 éves korában mindegyik párta alá került, mert ha az idevaló legényeknek nem kellett valamelyik, bezzeg kellett más falubélinek. Mindétig kapkodták is a rákospalotai lányokat a szomszédközségekből. Mikor az öreg asszonyok kipuhatolták a dolgot és a szülők beleegyeztek a fiatalok egybekelésébe, akkor a leány a legelső szombat este kendőt adott a legényének, a ki másnap reggel templomba menet kitűzte a nadrágzsebbe, úgy hogy mindenki lássa. Meg is látta azt mindenki, kérdezgették is, találgatták is, kiadta a kendőt, ki légyen a szeretője, de biz azt a legénytül nem tudták meg. Azontúl minden szombat este kapott egy kendőt a legény s azokat másnap, vasárnap, megint kitűzte, úgy, hogy egy félévi mátkaság után már fel volt a legény sallangozva. A kinek gazdag leány volt a szeretője, annak minden zsebéből, de még a csizmája szárából is egyre-másra lógtak ki a drágábbnál drágább selyemkendők. Ez a szokás most már letűnt, most ha a legény bent marad katonának, a szeretője az új katona sapkájára (mindig piros huszársapka) földig érő szalagokat tűzköd, mindenféle színűt.

Mikor aztán a fiatalok minden ügyét elintézték az öreg asszonyok, akkor elküldte a legény a lányos házhoz a *kérő násznagyot*. Annak persze mindig igent mondtak, nem maradt szégyenbe. Attúl kezdve aztán szabad volt bejárnia a legénynek a lányos házhoz és csakhamar megvolt az eljegyzés. Most már karikagyűrűt váltanak a fiatalok, bár ennek régente se híre, se hamva nem volt. Régente a legény elment az újpesti sarkantyúshoz, *Vörös* uramhoz. Annál kiválasztott egy csontnyelű, czifra, halfarkú bicsakot. Abba belevésette a mátkája keresztnevét. Evvel aztán beállított a legény az eljegyzésre, a mely rendesen délután kezdődött. Jó lakoma, vacsora volt, birkapörkölt, rétes, meg mi egyéb. Vacsora végeztével a legény átadta a leánynak a bicsakot. A leány meg akkor behozta az ő ajándékát, egy négyszögletes formás batyucskát, a mely selyemszalagokkal szép csokrokra volt összekötve. Abba volt három nagy *zsali kendő* (valódi gyapjúból), azokon hosszú, nagy *belüle való rojtok* lógtak, öt-hat fejkendő, de selyem, az is rojtos, már az mind menyecskének való. De ezt a vőlegény nem akkor este vitte haza, hanem reggelre kelve ismét ellátogatott a mátkája házába, a kérő násznagyával együtt, hogy mindenki láthassa a faluban az eljegyzés megtörténtét és akkor vitte haza.

Új borra vagy farsangra (most már erre se tekintenek) aztán megtörtént a lakodalom is. Két *hívogató vőfélyt* választottak. Ezek közül az *öreg vőfélyt* a vőlegény családja választotta (házas ember is lehetett), ennek aztán igen jó szájú embernek kellett lennie. Ilyen volt az öreg *Juhász* István, a kinek régi lakodalmi köszöntőit közlöm, 35 esztendeig vőfényeskedett, a fia *Juhász* Lajos, a kitől a többi lakodalmi versezetet kaptam, 76 lakodalomban vőfélyeskedett. Három héttel a lakodalom előtt megindult a két hivogató vőfély fölvirágozott kalapokkal, pántlikásan, vőfélybottal a menyasszony és a vőlegény házanépe által kiszemelt házakba a következő hivogató verssel:

„Engedelmet kérek, hogy ily bátorsággal
Beléptem én a maguk tisztességes és becsületes hajlékokba,
Mi nem egyéb végről kívánjuk magukat becsületesen megtisztelni,
Hanem mi küldött követek vagyunk a mi keresztatyánk fiától N. N.-től
Mert tudva lévén, hogy ennek a tisztességes és becsületes fia (leánya)

Az istenes házasság ösvényére lépett.
Rendelt is neki az Úr Isten egy tisztességes és becsületes férfiút (személyt)
Kiben az ő szíve és lelke megnyugovék.
Jól tudják, hogy ők egymásnak jegybe- és kézbeadással valának,[1]
De mi evvel meg nem elégszünk,
Hanem mához három hétre Szerdán (itt a lakodalom napja szerint változik a szöveg)
Elsőben is az Isten házában
A hit és szeretet arany lánczával egybeköttetvén
Reméljük általam szívesen kéretik magukat,
Hogy megjelennének a menyekzős házaknál,
Miszerint elvárván szívesen látjuk magukat."

A lakodalom napja, régi szokás szerint, *szerdai napon* szokott lenni. Időközben a két család kiegészíti a vőfélyek számát négyre. A négy vőfély azután találkozik rendszerint a templom közelében levő egyik utczaszegleten s ott várják be a násznépet, innen indulnak a községházára a polgári esküvőre. A menyasszony itt még koszorú nékül van, a haja lányosan szalagba fonva. Ezt a szalagot a vőlegénye ajándékozta. A két násznagy tölti be a két tanu szerepét, kabátjuk gomblyukában virágcsokor. A négy vőfély is szépen fel van virágozva, különösen az öreg vőfélyek. A kalapjuk karimája tele van virágcsokrokkal, róla szalagok lógnak, lebegnek, a mellükön is szalagos virágbokréta. A botjuk szintén csupa virág meg lobogó szalag. Újabban a menyasszony is kap bokrétát, a mit a vőlegény köttet a kertésznél, bár ez csak az úri módi majmolása, régente a nélkül is tisztességesen meg voltak. Az anyakönyvvezetőnél túlesnek a törvényes formákon, de ezt még nem tekintik semmiféle kötésnek, nincs is az aktusnál a násznép, ezért is úgy mennek haza a községházáról, mintha semmi sem történt volna, kiki a saját portájára, otthon is ebédel, mert ez még nem lakodalom, az csak délután kezdődik.

Az ebéd is épp olyan, mint más szerdai hétköznapon, a két menyegzős háznál nincs is vendég, annál inkább a templomi esküvő megtörténte után, mert csak az az igazi esküvő.

A násznép úgy ebéd után két óra tájban kezd szállingózni. Még pedig külön-külön gyülekeznek a menyasszonyos háznál a menyasszony családja által meghívott népek, a vőlegényes háznál pedig a vőlegény családja által meginvitált sereg. Egy-két pohár bor, meg egy kis süteménykínálás, kalácsmajszolás közben aztán egybe is verődik mindkét háznál a násznép. Félnégy felé aztán felczihelődnek, megindulnak a vőfélyek által megbeszélt találkozóhelyre, onnan aztán a templomba mennek.

A templombaindulás előtt megérkeznek a vőlegény vőfélyei, ekkor előáll a menyasszony vőfélye és a násznép, de csak a menyasszonyos násznép előtt, elbúcsúztatja a menyasszonyt:

„Tisztelt Násznép, halljunk egy pár búcsuzó szavakat,[2]
Mielőtt itt hagynánk ezen érdemes hajlékot,
Mert illő, hogy midőn ily útra indulunk
Isten és ember előtt híven leszámoljunk.

[1] V. ö. Ethnogr. VIII. 440.
[2] V. ö. Ethnogr. I. 389., X. 289.

A mi menyasszonyunk ilyenformán szólna,
Hogyha szíve szerelmitűl most szavakhoz jutna;
Elmondom én, mit elméje gondol,
Ilyenforma volna, látom bús arczáról:
Örömmel virradt rám e szépséges reggel,
Örömmel üdvözlöm ártatlan szívemmel,
Mert im már a páros élet útjaira léptem,
Körülöttem állnak hűséges násznépem.
Hosszú az én útam, melyre most indulok,
Azért, ó Jézusom, tehozzád fordulok,
Mert áldást és segélyt csak tőled nyerhetek.
Bocsásd meg ellened követett vétkemet
Te is jó Istenem, ne hagyj el, légy velem,
Add, hogy boldog legyen én páros életem.
Mert ma változik meg életemnek útja,
Vagy sírig örömre, vagy örökös búra,
Azért jó Istenem ne hagy el, légy velem,
Te is, édes Jézus, maradj holtig velem
Hozzátok fordulok, mostan jó szüleim
Két szememből íme folynak a könnyeim,
És ti hozzátok is, a kik jelen vagytok,
Rokonim, testvérim jaj megbocsássatok
Az Isten nevére, Jézuséra kérlek,
Ha valaha bármit vétettem tenéktek.
Kísérjetek engem az Isten házába
Kérjétek az Istent, értem imádkozva
Hogy bő áldást adjon szent házasságomra
És kérjék a Jézust, hozzája fordulva,
Mert mi menni fogunk erre' nehéz útra,
Induljanak tehát mi utánnánk csendben,
Vezéreljen minket ezen a jó Isten".

Erre a czigányok egy szomorút húznak és a násznép asszonyai elkezdik a pityergést, mert hát ilyen a lakodalom. Öröm, hogy új életet kezdenek a fiatalok; bánat, hogy elmegy a háztól a leány.

A czigányok nótája után a vőlegény vőfélye köszörüli meg a torkát és szól ezenképpen:

„A vőlegény helyett emelem szavamat,
Hagyjátok el kissé a ti nótátokat,
Sokkal nagyobb most a szíveknek érzése[1]
Mint a hegedűknek minden szép zengése.
Édes legénytársim, ifjú barátaim,
Kikkel jól töltöttem el az én napjaim,
Köszönöm kedvesim hű barátságtokat,
Köszönöm pajtásim sok boldog napokat,
A miket hűséggel töltöttem köztetek,
Igen kérlek, engem el ne felejtsetek.
Nézzétek, könny pereg mind a két szememből,
Sajnállak titeket szívemből, lelkemből.
De égi atyámnak reám szállt áldása,
Beteljesült íme szívem kívánsága.

[1] V. ö. Ethnogr. VIII. 441.

Drága menyasszonyom, édes, hites párom
Én legfőbb örömem, minden boldogságom,
De azért titeket nem foglak feledni,
Hű pajtásimat sírig fogom szeretni.
Örvendezzetek jelen menyegzőmnek,
Hogy kívánságaim teljesítve lőnek
Szemeink a bútól s örömtől könnyekbe borulnak,
Induljunk el tehát a hosszú nagy útnak.
Kisérjetek minket, menni fogunk szépen
Vezéreljen erre az útra az Isten".

Erre is ráhúzzák a czigányok, aztán egymásnak, de különösen az ifjú párnak szerencsés útat kivánnak. Sok helyen, mikor a vőlegény vőfélye elmegy a vőlegényes házhoz a templombamenés előtt, ott is elmondja ezt a vőlegénybúcsúztató verset s úgy megyen aztán a kis vőfélylyel a menyasszonyos házhoz, a hol újfent elmondja.

A templomból kijövet az egész násznép a menyasszonyos házhoz megy, de csak a menyasszony népe megy be a házba. A vőlegény népe kint várakozik az udvaron. A menyasszony vőfélye aztán, mikor a násznép az udvarba ért, a következő verset mondja:

„Legyen az Istennek dicsőség az égben,
Szerencsésen jártunk nagy dolgunknak végben,
Legyen az úr Isten vezérünk mindenben,
És mi még hátra van, érjük végét szépen.
Váljék az új párnak a szent esküvése
Lelküknek üdvére,
Az Isten áldását áraszsza fejükre,
Valamint az őket nemző jó szülőkre.
Az egek urától óhajtom ezeket,
Áldja meg bőven az új házas feleket,
A szívem mélyibül óhajtom ezeket,
Élhessenek szerencsés, sok boldog éveket".

A czigányok erre már nagy vígat rántanak rá, melynek végeztével a menyasszony népe bevonul a házba. Kis vártatva, mikor a czigányok nótája elállott, a vőlegény vőfélye (mindig csak öreg vőfélyek beszélnek) is bemegy a menyasszonyos házba, hogy a menyasszony násznagyától és háza népétől egy kis letelepedési engedélyt kérjen az ő udvaron álldigáló és várakozó násznépe számára. Ezt hívják „*Szállás kérés*"-nek. A hozzávaló vers szól pedig ilyeténképen:

„Szerencsés jó estét a násznagy uramnak,
Végére jutottunk im a hosszú útnak.
Alázattal kérem a jelenlévőket,
Ha meghallgatnának egy kissé engemet.
A mi kis seregünk, mely odakint vagyon,
Ez hosszú út alatt elfáradt ám nagyon.
Fogadják szivesen e vidám hajlékba,
Részeltessék őket a szép mulatságba".

Mire a násznagy pár szíves szóval megengedi a letelepedést s a jelenlevők is invitálják befelé a kintálló vőlegényes népet.

Arra a vőlegény násznagya megjelenik az ajtóban, ő egyik felül áll a vőfélybottal, másik felül meg a vőlegény kis vőfélye és a vőlegény násznépe így vonul

be, de csak a pitvarba. Akkor aztán a vőlegény vőfélye átveszi a vőlegényes násznép ajándékát, *„menyasszony kalácsát"*, mely jó nagy vajas-tejes fehér búzalisztből sütött kalács, rajta a menyasszony és vőlegény tésztából kigyúrva, szemük borsóval kidugdosva, meg keresztek tésztából és csillagok a reformátusoknál. Ezt a kalácsot aztán a vőlegény vőfélye beviszi az első szobába, a hol a menyasszony násznépe már letelepedett volt és mondja hozzá az ajándékhoz illő következő verset:

„Örülök, hogy látom friss jó egészségét,
E kiváló háznak lelki békességét.
Kívánom mindenben állandó szépségét,
Immáron átléptem a háznak küszöbét.
E háznak násznagya van-é egészségben?
Ennek szószólója[1] kívánt békességben?
Nevezetesen e háznak élte párja
Kedves gazda ura, kedves gazdasszonya?
Házasságra méltó szerelmes leánya?
Hogy vannak mindnyájan? Isten áldás rája.
Vig lakodalmi nép, vidám mulatságot,
Örömet, vig kedvet, vidám nyájasságot,
Adjon az Úr Isten maguknak vigságot,
Űzzön el maguktól minden komorságot,
Elhigyjék, hogy mi sem inni, sem enni
Nem jöttünk el ide, sem pedig víteni (véteni)
Hanem a beszédben hosszas nem akarnék lenni,
Mert minékünk még ma vissza is kék menni,
Nem kedveskedhetünk sem pénzzel, sem mézzel,
De azért nem jöttünk mink se üres kézzel.
Hanem, amit hoztunk, küldték tiszta szívvel,
Kívánom éljék el sok jó egészséggel
Mélyen tisztelt násznagy uram, a mi vőlegényünkkel
És vendégseregünkkel
Bátorkodtunk a maguk becses engedelmi folytán
Ezen tisztelt házat igyen fölkeresni."

Mivel, hogy itt vagyon a mi vőlegényünknek eljegyzett menyasszonya, azért tehát továbbra is kérnénk a maguk szíves engedelmét, hogy a mi vőlegényünkkel és vendégseregünkkel egy ideig helyet foglalhatnánk".

Erre a kalácsot a vőlegény vőfélye, mondókája végtével az asztalfőn ülő násznagyhoz viszi, az az ajándékkalácsot megtöri és a menyasszonynak nyujtván belőle át egy darabot, maga is vesz belőle. Erre a vőfély tovább hordja a vendégsereg között, mindenki veszen belőle, mialatt a pitvarban várakozó vőlegény és annak házanépe beszüremkedik a szobába és ott helyet foglalnak. Megindul aztán a kis borocska, sütemény, mi egymás, a mivel a menyasszony házanépe ellátja mindkét násznépet, de csak módjával iszik, eszik mindenki, mert az igazi lakmározás csak aztán kezdődik majd meg. A czigány ráhúzza a nótát, egyet-kettőt tánczolnak is. Majd ennek végeztével kiál a nyoszolyó leány[2] a középre egy tál-

[1] Már mint a menyasszony öreg vőfélye.

[2] A nyoszolyóleányt a menyasszony a rokonai vagy kedvesebb ismerősei közül választja ki.

czával, melyen almák vagy narancsok vannak, hosszu rozmaringágak vannak beletűzködve, a mik bevannak aranyporozva és magyarszinű (piros, fehér, meg zöld) szallagokból három csokrocska van mindegyik rozmaring szálra kötve. Mellé áll a menyasszony vőfélye és a nyoszolyóleány még kiosztja az ajándékát a násznépnek, elmondja helyette a köszöntőjét, melyet *rozmaringos köszöntő*-nek hivnak, s melynek elmondásáért a lakodalom folyamán a vőfély egy koronát vagy egy forintot is szokott kapni a nyoszolyólánytól.

A rozmaringos köszöntő verse:

„Dícséret, dicsőség adassék istennek,
Tisztesség becsülés e házban mindennek,
Úgy a gazdagoknak, mint a szegényeknek,
Öregnek, ifjúnak és a szép szűzeknek
Köszönt benneteket a nyoszolyólányunk,
Akinek mi mostan követei vagyunk
Ily szép ajándékot küldött ő általa
A vőlegényes nép tisztelt násznagyura,
A melyért mi mostan messze elfáradtunk,
Messze földeken és tengereken jártunk.
Én is örvendek, hogy mentem ily próbára,
Hol a szerencse vitt ily gazdag prédára.
Préda az ajándék tündöklő sugára,
Tekintvén nyoszolyólányunk ajándékára!"

A vőfély itt aztán megvárja, míg a nyoszolyólány az ajándékot mind szétosztja a násznép között, akkor aztán az üresen maradt tálczával ismét körútra indul a nyoszolyólány, a vőfély pedig azalatt mondja a következőket:

„Tisztelt násznagyuram és vendégkoszorú, legyenek szivesek a mi nyoszolyólányunknak aranyos ajándékát aranyba, ezüstbe, niklibe fölváltani, de nem bánja, ha mingyárt százkoronás papirospénzbe is."

Ezen aztán nevetnek egyet és a tálczázó nyoszolyólány tálczájára hullik a korona, forint és a „*nikli*". Arany bizony ritkán kerülközik, pedig azért van bearanyporozva mindegyik rozmaringszál az almákon és narancsokon, hogy az arany is hulljon. Mikor aztán a nyoszolyólány elvégezte a tálczázást vagy ő áll ki a középre és mondja el a köszönő versikét, vagy azt is a vőfély mondja el helyette a következőképen:

„Megköszönöm szépen ezen szivességet,
Nyerjenek mind érte erőt, egészséget.
Tovább víg mulatságot, kellő vígságot,
Itt mindenki mutasson nyájasságot.
Isten velük".

Erre aztán a czigány ráhúzza a csárdást. Egyet-kettőt tánczolnak is rája.

Mind ez idő alatt azonban a menyasszony sehol se látható. Az ezalatt a másik, a belső szobában sirdogál az anyja mellett, a szomszédasszonyok és a leány barátai között. Hanem ez a csendes sirdogálás nem sokáig tart, a beszéd is elnémul a lányok, meg a szomszédasszonyok ajkain, mert ím kinyilik a belső szoba ajtaja, bejön rajta a vőlegény vőfélye és megáll a szoba közepén, az első

szoba násznépe utánna tódul, aki nem fér be, kint áll a pitvarba, a menyasszony meg apja, anyja között áll hátrább húzódva a szobában leánybarátnői között.

Ekkor követi meg a menyasszonyt a vőlegény vőfélye. A követés a következő verssel megyen végbe:

„Mikor ama nagyhitű Ábrahám
Pátriárka az ő fiját megházasitván,
Mert még akkor jövendőlvén,
Mikor a Szövetség angyala
Harmadmagával alászállana,
Szodoma és Gomora elvesztésére
Minden bűnösöknek megbüntetésére.
Ekkor előhivta Ábrahám az ő szolgáját, Elezárt
Azt mondván nékie:
Tegyed az én tomporom alá a te kezedet,
És esküdj meg az ég Istenére,
Hogy hozol az én fiamnak, Izsáknak, feleséget.
A hűséges szolga erre engedett;
Ura parancsára elindult, s a mint kiérkezett
A pusztából egy tüzes oszlop jött elejbé,
S egészen Mezopotánia városába vezeté,
Itt az oszlop eltünt, a szolga meg bément,
A leány apjához és elmondta néki
Mi járatban volna.
Mire a lány apja és az anyja azt feleli: Jól van!
Ha Istentől vagyon ez a szent rendelet,
Megadjuk hozzá mi az engedelmet,
Legyen meg az Úrnak ő szent akaratja,
Így járta meg útját a hűséges szolga.
Így járjuk meg mi is épp úgy szerencsével
A mi utunkat is, azt kívánom szívvel
Legyen meg az Isten ő szent akaratja".

Erre a czigányok tusst húznak, annak végeztével pedig a vőfély mindgyárt tovább folytatja a menyasszonybúcsúztatót:[1]

„E királyi házhoz felgyüllött szólítás
Engedelmet kérek, hogy legyen hallgatás.
Gyermek, odahátra szünjék a suttogás,
Amíg itt röviden foly' a búcsúztatás.
Jaj, miként indítsam szólásra ajkaim,
Mert már látom, égnek lobogó fáklyáim,
Jelen vannak immár kívánt virágjaim,
Melyekkel örömmel számláltam napjaim.
Mióta az Isten e világra hozott,
Erős és bölcs karján mindeddig hordozott.
Most is mely szerencse, éltemre vigyázott,
Mert egy hitvestárssal megajándékozott.
Istenem tenéked érte adok hálát,
Bocsáss egeidből mindkettőnkre áldást,
Hogy néked tehessünk szívbéli fogadást,
S boldogan érjük el a végső számadást.

[1] Úgy kell értelmezni, mintha a menyasszony beszélne.

Már tovább veletek éppen nem lehetek,
De hogy ne búcsúzzak úgy el nem mehetek,
Azért míg beszélek én rám figyeljetek,
Hogy tőlem valókat mindnyájan vegyetek.
Vajda, hegedűdnek álljon meg zengése,
Valamint a sarkantyúnak szünjék a pengése,
E házban gyűlt vendég csendes békességgel
Áldja meg az Isten kívánt egészséggel,
Egymás iránt való igaz szeretettel,
Istennek, embernek tetsző szép élettel.
Elsőbben is, atyám, szóm hozzád fordítom,
Búcsúzó beszédem zokogva indítom,
Szívemet szíveddel együvé szorítom:
Így valamennyire szívünköt újítom.
Köszönettel veszem a te jóságodat,
Mindig megmutattad atyai voltodat,
Fölnevelésemet, ápolgatásomat,
És meg nem vetettél engem, leányodat.
Úgy szálljon tereád az Úrnak áldása,
Miként az esőnek égből lehullása,
Széles ez világon ne lehessen mása,
Soha víg kedvednek ne legyen romlása.
Szeretetnek Atyja te öregségedet,
Az én örömemre, óhajtom ezeket,
Gyámolítsa értem a te vénségedet,
Mindnyájunk javára kívánom én neked.
Végtére fordítsd rám könnyes szemeidet.
Kedves jó lányodnak add oda kezedet . . .“

Erre kezet fog az apa a menyasszonyleányával mindenek sírása közben, a vőfély pedig folytatja:

„ . . . Kedves édes apám a te hűségedet,
Isten fizesse meg. — Csókold meg most őtet . . .“

Itt pedig egymás keblére borul az apa és a menyasszony és megcsókolják egymást a násznép sírása közben. A vőfély pedig bócsúztatja a menyasszonyt tovább:

„ . . . Kedves Szülő Anyám, hozzád fordulok már,
Tudom, hogy a szíved tőlem is búcsút vár.
Letett hitem tőled ime mindjárt elzár,
Kívánom ne érjen éltedben semmi kár.
Majd kiesik szivem dobogó keblemből,
Könnyeim, mint patak, úgy folynak szememből.
Midőn hozzád nyujtom ezen búcsúzásom,
Kedves édes anyám tőled elválásom.
Kedves dajkám voltál, engemet szerettél,
Emlődből tápláltál, széltől is őriztél,
Most pedig ezennel szárnyamra eresztél,
Jóra tanítottál, a rossztól intettél,
Értem költségeket soha nem kíméltél,
A sok szükségemben jól megsegítettél.
A te én irántam való jóságodért
Csecsemő koromi dajkálkodásodért

Nagy szeretetedért,
Adjon az Úr Isten a menyben méltó bért.
Végtére fordítsd rám könnyes szemeidet,
Kedves jó lányodnak add oda kezedet . . ."

Erre a menyasszonynyal az anyja is kezet fog, mindketten persze sirdogálnak. A vőfély folytatja:

„ . . . Kedves édesanyám, a te hűségedet
Fizesse meg isten. Csókold meg most őtet . . ."

Ekkor összeborúlva, sírva csókolóznak. Szem nem marad szárazon az asszonynépség között, olyik öregebb ember is megtörülgeti a szemeit, nem szégyen ilyenkor sírni, mert hát a ki nem sír is, annak is a torkát szorongatja ez a búcsúztatás, a mit kis szünet multán a felzokogó sírások között is folytat tovább a vőfély ekképpen:

„ . . . Kedves testvéreim, álljatok előmbe,
Mert keserves könnyek állnak a szemembe',
Majdnem elbágyadok, változok színembe',
Jaj, jaj nincs mit tennem,
Megválok tőletek,
De azért engemet el ne felejtsetek,
Nem tudom mártok-e egy tálba veletek,
De végképen azért még se felejtsetek.
Ahány csepp víz van a nagy Duna erében,[1]
Mennyi fűszál van a világ mezejében,
Menyi virág nyilik a Flóra[2] kertjében,
Annyi áldás szálljon a ti éltetekben.

Erre a menyasszony testvéreit is sorba ölelgeti, csókolgatja. Azok is őtet. De a vers folyik még tovább is:

„ . . . Nyoszolyó asszonyom, nyoszolyó leányom
Fáradságtokért jót néktek is kívánom.
Jézus drága sebéből értünk ontott vére
Legyen tinéktek a váltságotok bére . . ."

Most a nyoszolyóasszonynyal és nyoszolyóleánynyal is összecsókolódzik a menyasszony nagy ölelkezések között.

„ . . . Kedves leány pajtásaim, a kik ti voltatok,
Könnyezett szemekkel nézek most reátok.
Ne fogjon rajtatok semmiféle átok,
Szerencse mint főkincs mellettetek álljon,
Mind kivül, mind bévül veletek sétáljon,
Egy hitvestárssal is olyannal szolgáljon,
Akiben szivetek örömet találjon . . ."

Ez alatt a menyasszony sorba megöleli a szobában tartózkodó leánybarátait

[1] Így is mondják: . . . a Tiszának erében, ami talán arra mutat, hogy arról a tájékról kerülközhetett ide némelyik lakodalmas vers.

[2] Itt a „*flóra*" gyűjtőnevet a nép mint kereszt nevet használja.

s csókokkal búcsúzik el tőlük. Majd kis szünettel a násznagyokra is rákerül a sor, a mint tovább adja a szót a jószájú vőfély:

„ . . . Násznagy uraimnak ti fáradságtokat
Köszönettel veszem értem tett sokakat . . .“

Majd a legényekre fordítja szavát a fáradhatatlan vőfély:

„ . . . Álljatok előmbe, sok híres legények,
Akik személyemet gyakran szemléltétek,
Ajándékba hajfonó pántlikát vettetek,
Most lám sírhattok, mert nem lettem tietek“.

Evvel a menyasszonybúcsúztatónak vége szakad. De miután majdnem az egész násznép pityereg, az ügyes vőfély ekkor még a következő szavakat is hajlandó elejtegetni, hogy vígabbra derüljenek:

Vigad a menyasszony, nem perget most orsót,
A kezében láttam egy nagy tele korsót,
Amelyért az Isten adjon neki sok jó borsót,
Násznagy uraimnak pedig diófakoporsót . . .“

Erre aztán felhangzik egy-két nevetés. Kocczintgatnak, isznak. Míg a vőfély továbbfűzi a tréfáit, hogy egészen eloszlathassa a násznépnek a válás feletti keserveit:

„Hát vőlegény uram, min töri a fejét,
Tán belepte a hó a háza tetejét?
Sohase törődjék, hagyja a bút másra,
Mink meg igyunk egyet az ő rovására “

Erre újra isznak, nagy kocczintgatások között. A czigány tust húz s már alig látni síró szemet, csak egyik-másik öreg asszony, leány törülgeti még az arczát kendőjével.

Erre aztán a vőfély az új párt illően felköszönti a következő verssel:

„Szép új párok a ti szívetek egy légyen,
Melyre a szeretet rózsalánczot tégyen.
Páros élteteknek óhajtott gyümölcse
Kívánságitokat egészen betöltse.
Éltetek úgy folyjon, amint akarjátok,
A sors tiszta egét derítse reátok,
Vagy ha talán néha ködbe is borulna,
Egyik a másiknak legyen védő pajzsa.
Férj, téged tett a Teremtő elsőnek,
Feleség, engedj te a kormányon ülőnek;
Férj, te légy a háznak ura és reménye,
Feleség, te pedig annak szemefénye;
Férj, te gyűjtsd össze a ház körül szükséges dolgokat,
Feleség, te pedig takargasd azokat;
Férj, te légy a háznak őrizö érczfala,
Feleség, te pedig koronás angyala;
Férj, feleség együtt bú nélkül éljetek,
Boldogok, százszor is boldogok legyetek.
Én tiszta szivemből kívánom ezeket,
Tiszta szívemből mondom: Isten veletek.

Erre koczczintgatnak, isznak, a czigány húzza a talp alá valót. Egyet-kettőt itt is tánczolnak. Azután a vőfély hozzálát a menyasszonykikéréshez, ezenképen:

„Emlékszenek-e, násznagyuramék, hogy a násznagyuramék házukat mi is felkerestük oly föltétel alatt, hogy az itt nevelt szűzet nékünk kiadják, azért kérném a mi násznagyurunkat, hogy ne késsenek, hanem sietvén siessenek a mi Istentől megmutatott menyasszonyunkat minél előbb a kezünkre szolgáltatni."

A menyasszony násznagya erre megadja az engedélyt a menyasszony elvitelére, mire a vőfély ismét a menyasszony helyett az utolsó búcsúzó beszédbe fog, mely alatt aztán még nagyobb sírások, ölelkezések, zokogások meg búcsúzások esnek össze-vissza, mint eleddig.

Szól pedig az utolsó menyasszonybúcsúztató ekképen:

„Nemes frekvenczia, kik ide gyűltetek
És engem méltatlant meg nem vetettetek,
Hanem nekem még lakodalmi tisztességet is tettetek,
Megszokott hajlékom téged mindjárt idehagylak,
A jó Isten tudja, téged mikor látlak.
Köszönjük, uraim, szállásadástokat,
Hogy befogadtatok minket az útonjárókat,
Sok rendbeli jókat közölvén mivelünk,
Kívánom az Isten mindig legyen velünk.
Nem czélom azonban, hogy én itt maradjak,
Mint Nóé hollója, hogy eledelt kapjak,
Hanem, hogy nagy gyorsan vissza is forduljak,
Az Úr oltalmában, jó szülők, itt hagylak.
Mert nyertünk egy szűzet hosszas beszédünkre,
Bízván őt kezünkre, kivált friss vőlegényünkre,
Menjünk immár egész készülettel
Viseljük magunkat illő becsülettel,
Vezéreljen végig utunkban az Isten,
Ezt kívánom."

Evvel aztán a vőlegény népe megköszönvén maga is a szállást, felkerekedik és elviszi a menyasszonyt az új otthonába. No ott bezzeg nagy sürgés-forgás van most. Fölnek a tyúkok, sülnek a libák, rotyognak a fazekak, piroslanak a szépen sült kalácsok. A vőlegény anyja, apja nem győzik már hazavárni a násznépüket, meg az új párt. Hanem hát csak meghozzák azt mégis az egyszer. Meg bizony. A vőlegény meg a násznagy oldalán lépeget lesütött szemekkel a szépséges menyasszony. Utánna a násznép, meg egy kocsin a holmija.[1]

Jönnek már, itt vannak, elő is áll csakhamar a vőfély, míg mögötte a ragyogó arczú násznép sereglik:

„Legyen az Istennek dicsőség az égben,
Szerencsésen jártunk nagy dolgunknak végben.
Meghoztuk ám mi is a menyasszonyunkat,
Mint Elezár az ő jó urának hozott:
Az öreg Ábrahám pátriárka szerint.

[1] Csak ha vidékre viszik a menyasszonyt, akkor viszi a násznép azt is kocsin.

Utunkról megjövén im itt vagyunk megint,
Fogadják a szülők az új gyermeküket
Hajlékjukba épp úgy, mint a szülöttjüket.
E házban mindenki egymást úgy szeresse,
Ahogy én kívánom: Az Isten éltesse."

Avval a terített asztal elé áll a vőfély. Nyáron kint az udvaron ponyvasátort állítanak és galyakkal, virágokkal feldíszítik. A bejárat fölé két keresztbe tett nyelü zászlót is tűznek, meg egy táblát a felírással: Isten hozott.

Addig azonban senkinek sem szabad az asztalhoz leülni, míg a vőfély az asztalhozültetés versét el nem mondja, miközben szép lassan leülnek az asztalok mellé, melyekből minél többet raknak be a szobába, vagy a sátorba, de mindegyik asztal külön-külön áll.

Az asztalhozültetés verse a következő:

„Midőn a világot Isten megteremté
Fákkal és füvekkel azt felékesité,
Paradicsom kertjét szépen elkészítette
Ádám ős apánkat abba béhelyezte.
És hogy élvezhessen még több boldogságot,
Azért megteremté a szép házasságot,
Mely a hű szíveknek ad örök boldogságot,
A mi vőlegényünk, ki velünk érkezett,
Itt van jegyesével párosan megjelent.
Hogy a mulatságban részt vehessenek,
Kérek a számukra egy kicsiny helyet.
Hogy kedves párjával le is ülhessen
Nyoszolyólányunk pedig róluk el ne felejtkezzen,
Jól tartsa el őket azon igyekezzen . . ."

Erre a főasztalra leül előbb a vőlegény násznagya, azután a vőlegény és menyasszony egymás mellé és a szülők. Az utolsó két sor arra vonatkozik, hogy az egész vacsora alatt sem a vőlegény, sem a menyasszony nem nyúlnak hozzá egyik tál ételhez sem, hanem mindkettőjüknek a nyoszolyóleány szed ki a tányérjára minden ételből, a ki szintén a főasztalnál ül. Mikor a főasztalt elfoglalták, a vőfély tovább folytatja az asztalhozültetést:

„ . . . Uraim, az asztal meg vagyon terítve.
Jönnek már az étkek mindnyájan sorjába,
A legénység nem áll itt hiába.
Nehogy az étel az asztalon meghüljön,
A fölmelegítése dologba kerüljön
Tessék jó uraim helyre telepedni,
Mert a muzsikusnak meg kell melegedni."

E szavakra mindnyájan elfoglalják az asztaloknál a helyeiket. Mire aztán a vőfély hozzálát a felszolgáló legények verbuválásához, mely bizony meg nem történhetik nagy kaczagások nélkül:

„Tisztelt jó uraim és jó asszonyaim,
Kik tekintvén szorgos fáradozásaim,
Hogy meg nem vetették hivogatásaim,
Tűrjék el, hogyha tán lesznek fogyatkozásaim.

Mert tudják, hogy én biz' nem sokat tanultam,
Az iskola elől mindjárt elfutottam,
De azért nem sokat porozták ki az alfelemet,
De nem is pálczázták a két tenyeremet.
Hanem azért, amit tál-túl tanulgattam,
Azért oszt keveset nyughatatlankodtam.
A mi hajlékunkból, a mi most kitelik
Szolgálhatok vele, ha kedvüket lelik.
Te hatalmas Isten, ki a föld abroncsát föl, alá forgatod,
Mi az akaratom, előre tudhatod:
Kiszállt egy vitéz a harcznak mezejére,
Kard csil og kezébe,
Csak legény kellene a kardnak végére.
Segéll meg, Istenem, légy dolgom vezére
Szálljon áldás tőled mindnyájunk fejére.
Egy ujságot mondok, szép ifjak, halljátok,
Új királytok támadt, jól meggondoljátok,
De nincs katonája, amint láthatjátok.
Ennek keze alá magatok adjátok."

A kiszemelt első legényhez fordulva folytatja tovább szavait igyen:

„Csapj fel pajtás, add be a kezedet,
Jó katona leszel, látom személyedet.
Ne gondolkozz sokat, ne törd a fejedet,
Lénunggal megrakom mind a két zsebedet."

Erre az első legény parolát ad az öreg vőfélynek és a háta mögé áll, az pedig folytatja a verbuválást a második kiszemelt legényhez fordulva:

„Van már egy regrutám, indulhatok tánczra,
Nem szedem homlokom, mint gatyámat ránczra.
Ki állok én ezzel mindenhol a sánczra,
Legyünk vigan addig, mig tesznek a lánczra,
Csapj fel te is, pajtás, látom elég nagy vagy,
Olyan a fejed is, mint egy nagy kerékagy,
Amíg a hordómba a csap belé nem fagy,
Csapj kezet, ha köztünk kívánsz lenni hadnagy."

Mire a második legény is kezet csap ételhordozónak, de ez már persze nagy nevetések között megyen végbe. Azonban az öreg vőfély továbbfolytatja a verbuválást, a harmadik kiszemelt legényhez intézvén szavait ekképen:

„Van már két regrutám, örülök szivembe'
Én főkáplár vagyok, úgy nézz a szemembe.
Szeretném, ha te is esnél a kezembe,
Ugorj egyet, pajtás, állj be a seregbe."

Erre a harmadik legény is felcsap éthordónak. Az öreg vőfély pedig verbuvál tovább:

„Hát te, öcsém, talán feleséged szánod,
Azért nem adsz kezet, hidd el, majd megbánod,
Csapj fel, öcsém, azért, ha van bátorságod,
Vagy mond el szaporán, mi a kívánságod".

Erre a negyedik legény is felcsap és beáll a sorba, az öreg vőfély pedig addig verbuvál tovább, míg minden asztalhoz nincsen egy legénye. Az ötödik legénynél:

„Derék legény vagy te, ékes termetedre,
Fűzfakard illene, látom, a kezedbe,
Zöld lapuból csinált süveg a fejedre,
De régen kereslek, most jutsz az eszembe".

A hatodik legénynél:

„Kilencz pusztát, falut akárki átjárhat,
Míg ilyen lőcslábú, nyalka fattyút láthat.
Jaj lesz a libának, ha eléje akad,
Mert a pennájától a nyaka szétszakad".

A hetedik legénynél:

„Vagy nyerek vagy vesztek, szerencsét próbálok,
Még egy derék legényt közénk verbuválok.
De ha kezet nem ad, ugyan mit csinálok,
Nagy haragomban majd csalánt is kaszálok.

A verbuválás végezetéül így folytatja:

„Én magam is, a míg ilyen könnyű voltam,
A lóra is friss majom módjára ugrottam,
De már most megülök akármily paripán,
Mint tövén a kinyílt pirosló tulipán.
Vannak már vitézim, a mint láthatjátok,
Tudom okosságom, hogy mind csodáljátok.
Hát ha még a tánczom látjátok,
A nagy kaczagástul elhasad a szátok.
Már most minden legény essék a térgyére
(A legények sorba letérdelnek)
Tartsa föl az ujját eskügygyék fejére
(A legények a mutatóujjukat feltartják)
Hogy most fökáplárjának lesz segítségére,
Násznagy uram mondjon ámen a végére.
Már most minden legénynek, kik kezet adtatok,
Ebben a jó házban híven szolgáljatok,
Kivált nekem szavam fogadjátok,
A kinek formáját ekképen mondjátok".

Most felesketi a legényeket s azok fenhangon utána mondják az esküt nagy nevetések között. Az eskü mintája:

„Az erdőben, a mezőben
Valamennyi makkfa,
Ugyanannyi tölgyfa.
A szarkában, a tarkában, a farkában
Valamennyi fehér
Ugyanannyi fekete toll is van.
Amott van egy kerek erdő,
Abban az erdőben egy fa,
Abban a fában egy odú,
Abban az odúban van egy madár.

Az a madár olyan madár
Hogy kiszedi a szemünk világát,
Ha főkáplárunknak nem fogadjuk szavát".

„Ámen" — mondja rá a násznagy. Mire a vőfély folytatja a legények felállása közben:

„Hogy a hitet ilyen szépen letettétek,
Az lészen tisztetek mindenben tinéktek,
Ne feledkezzetek, mert elhül az étek,
A mit hova szántak, azt oda tegyétek.
Becsületes ifjak, igy nincs egyéb hátra,
Készen a toborzó, indulhatunk tánczra.
Csak oszt minden legény vigyázzon magára
Engedelmes legyen hiv szolgálatára.
Most pedig kimegyek, a konyhát megnézem,
Hogy végezzem rendin a kötelességem,
Mert az étkeknek most én vagyok a mestere,
Hogy az örömanya engem rendelt ide.
Látom azt is, sokan gondolkoznak,
Hogy a konyháról már ételt mikor hoznak.
Én hát tudósitom minden vendégünket,
Jó estét kivánok s hozom élelmünket.
Tudom, hogy azt mondják nagyon jót cselekszem,
A gazdasszonyunkat hogy igy felkeresem.
Örüljön, vigadjon minden tisztelt vendég,
Híres vacsoránk lesz, talán nem is hinnék:
Mindjárt legelől gyün egy jó hátrakenés,
Második ételünk lesz bagolynyerítés,
Aztán a harmadik üres kocsizörgés,
Csirkeordítás, meg vénasszony nyöszörgés.
És egy nagy sündisznó lesz jól bepáczolva,
Egy beteges bolha lesz oszt' nyársrahúzva.
A pecsenye helyett egy nagy fejsze foka,
Háromszázesztendős keréknek az agya.
A mi gazdasszonyunk vigyázni nem győzött
Azt a kis bablevest, a mit nekünk főzött,
Mig a kis vőfély az udvaron időzött,
A Bodri megette, minket megelőzött.
Már most nem tréfálok, megyek a konyhára,
Ezen sok jó étkek drága italára,
Majd oszt megjelenek csak úgy hamarjába,
Gyüvő esztendőre, szent Mihály napjára".

Evvel az éthordó legényekkel együtt kimegy az ételekért. A főasztalt maga az öreg vőfély szolgálja ki, a legények mindegyike pedig egy-egy másik asztalt, bort, ételt, kenyeret mindent azok hoznak oda.

Levesbevitelkor:

„Isten kegyelméből ide is elértünk,
Hogy kedves gazdánknak házába bégyültünk.
Hivott vendigséggel már mind egybeültünk,
Egymást jól megértve ide települtünk,
Ki is tiszta szivbül igérte minékünk,
Ha Isten ez estét megengedi érnünk

Étellel, itallal kedveskedik nékünk,
Az első tál ételt ime itt felhoztam,
Hogy tán el ne ejtsem, mindig imádkoztam.
Szakácsné asszonynyal megfűszerszámoztam:
Megsóztam, borsoztam, meg is paprikáztam.
Örvendek, ha tálat kiviszem üresen,
Így a vendégeknek gyomra nem marad üresen.
Lássunk hát hozzá, uraim, nagy frissen,
Jó epetitust kívánok szívesen."

E szavakkal a kezében tartott leveses tálat leteszi a főasztalra, mire a hátamögött addig felsorakozó legények is elviszik a tálat az asztalukhoz. Igy megy a tálalás rendén minden egyes fogásnál.

Marhahúsra:

„Itt a jó tehénhús eczetes tormával,
Jobb ez, mint a héring a veres hagymával.
Ábrahám is ilyennel élt ős arájával,
Azért élt oly sok időt szerelmes párjával.
Ezért a tormáért de sokat fáradtam,
Ezt is csak a Nilus vizének partjain áshattam,[1]
Lássanak hát hozzá, uraim, nagy frissen,
Jó epetitust kívánok szívesen."

Most már a marhahús mellé szokás paradicsom- vagy almamártást is készíteni (régen csak eczetestorma dukált hozzá). Ilyenkor a következő verset mondja a vőfély:

„Itt a jó tehénhús eczetes tormával,
Vagy kinek úgy tetszik, másféle mártással.
Ez adja az erőt, a leve is jó volt;
Erre már ihatunk egy italka jó bort."

Paprikásra:

„Ismét megérkeztem, uraim, sokára,
De merem állítni nem jártam hiába,
Mert hát olyan étket hoztam valójában,
Mely mindig az első az étkek sorában.
Ezen eledelért nagy próbát is tettem,
Egy szilaj bikával két nap verekedtem.
Kicsibe múlt, hogy a fogam ott nem hagytam,
De oda se neki, mert már lebirkóztam,
Hamarosan aztán bőrét is levettem,
Fejét a nyakától csak elszeleteltem,
Ezt a jó eledelt ebből készítettem,
Megvallom, uraim, ezt én is szeretem."

Főtt tyúkra:

„Ez a szegény kokas még tegnap a szeméten kapargázott,
Ma estére mégis vére kiontatott.
Később forró vízben meg is koppasztatott,
Most meg itt a tálban feltranzséroztatott.

[1] Nagy hasonlóságot mutatnak e versek a bényi lakodalom verseivel. Ért. 1913. XIV. évf. 1—2. füz. 38. l. és folyt.

Ez is benne főtt ám a jó leveskében,
Tessék kóstollják meg, kérem igen szépen,
Tiszta szívből adják gazdám s gazdasszonyom,
Ha el nem fogyasztják, engem szidnak tudom."

Kására:

„Itt van a kása is egy kis pecsenyével,
A kinek foga nincs, rágja az ínyével,
A ki ebből eszik, fizet erszényével,
Mert majd megdöfölik a kanál nyelvével.
De azért csak tessék bátran az uraknak,
Akkor diskuráljunk róla, ha majd mind jólaktak."

Ha pedig ú. n. *„kitoló kását"* főznek e helyett, akkor a vers a következő:

„Utoljára jön im a kitoló kása,
Jó ízű, mert mézes. Nem tom hol van mása,
Nagy lesz ennek ára, mert volt másfél mázsa,
Ki döfölést szenved, önön maga lássa."

Kásapénzszedéskor:

„A mi vígságunkat búsítja egy eset,
Nagy sürgés-forgásban szomorú baleset:
Midőn a szakácsné a kását kimérte,
Ráfrecscsent abból egy kicsi a kezére.
Félre áll a szája, bánat nézni rája,
Ki nem hiszi menjen látására.
Azért engem arra kértek, legyek segélyére
Valami kis adományt kérjek útiköltségére.
Azért hát nyissa ki mindenki erszényének száját,
Vegye ki belőle forintját, garasát,
Násznagy uram se sajnálja az ő máriását,
Hogy ki ne átkozzák a hasából a kását."

Erre a vőfély körbejár az asztaloknál és összeszedi a szakácsnék számára a kásapénzt. A ki nem ad, azt egy nagy fakanál hosszú nyelével megdöfködi, hogy figyelmeztesse, nagy szégyen az, nevetnek is rajta. Holta napjáig emlegetik a fösvénységét.

A vacsorának azonban nem lehet a nélkül vége, hogy egy-egy régi kiérdemült öreg vőfélyből ki ne törjön a szónoklás kívánsága. Azért már vacsora előtt megkörnyékezi a vőfélyt, hogy vacsora végén kínálja meg egy pohár borral, arra aztán majd ő is beszél. A vőfély meg is kínálja s a násznép nagy érdeklődéssel hallgatja a verset:

„A kánaán menyegzőben,
Jézus kegyes körében
Ily sok násznép gyűlt csoportba
A nyájas vigalmi torba.
Hol Jézus és tanítványai
Is ott vannak meghivatva.
De számosak a vendégek,
Kiürültek az edények.
Megkéri a Szent Anya a fiát
Hogy tenne most egy nagy csudát
Jézus a csudák dús tára,

Hajolt édes anyja szavára,
Látván a szűkölködőköt,
Gazdagon segíti őköt.
Áldást mond a kút vizére,
Változik bornak színére,
Óh szerencsés Isten-ember,
Bűneink bár mint a tenger,
De szerelmed véghetetlen
A kenyér és bor színében
Égi menyekző nékünk ez,
Melyben lelkünk üdvöt élvez,
Mind hajdan szived körében
A víz borrá változott el,
Úgy szerelmed szentségében
A víz bor lett lényegében.
Én is mindnyájoknak sok nagy jót kívánok
Még-még valaha velük czimborálok.
Oszt hogyha majd eljön a mennyei lakadalom,
Hol lesz mindnyájunknak örök nyugodalom,
Kívánom, hogy mi is ottan fent lehessünk,
Az Úr Jézus vendégei lehessünk.
Szivembül kívánom."[1]

Erre aztán kocczintanak, isznak, nagy beszéd ered hogy tudja még az öreg most is a mondókáját.

A vacsora evvel be is fejeződik, de a vőfélyek és étekhordó legények most jutnak csak hozzá, hogy egyet-mást ők is falatozzanak. Ki is éheztek nagyon, van idő hát addig emészteni a jólakott vendégeknek, míg azok esznek. Mikor aztán mindenki jólakott, akkor csak előáll ám megint az öreg vőfély és a násznagytól kikéri a vőlegényt. Ezt nevezik „*Vőlegényfektetés*"-nek. Mondja pedig hozzá a következő verset:

„Édes násznagy uram, mellettem véghezvitt
Sok hasznos fáradságát köszönöm is itt.
Kívánom ezekért Úrnak szent áldását,
Nyerje meg a mennyben a jók koronáját.
Kies nyugalomra már én is elmégyek,
Azért az Istentől jó éjszakát kérek.
Hanem ti mindnyájan nagy vigan legyetek,
Holnap reggel én is vígadok veletek.
Legénypajtásim ti mind megbocsássatok,
A kik barátim mindeddig voltatok.
Ha az Isten erre vinné dolgotokat
Megszolgálom én a ti pajtásságtokat".

E szavakra a násznagy kiadja a vőlegényt s a vőfély az asztaltól kijövő vőlegényt a pitvarba kíséri ki. Mivel a vőlegénynek ott kint kell megvárni, míg a vőfély a menyasszonyát is kikéri. Mikor a vőfély visszatér, már akkor három égő gyertyát tart a bal kezében, úgy kéri ki a menyasszonyt a násznagytól. Ezt nevezik „*Menyasszonyfektetés*"-nek. A hozzávaló vers pedig szól ilyképen:

[1] Ez a vers már ma nem használatos. Feledésbe ment. Öreg *Juhász* István bácsi mondta el, a ki már kivénült a vőfélykedésből.

„Szerencsés jó estét kívánok e házra,
Istentől minden jót ennek gazdájára,
Neked is, jó uram, meg tisztelt násznagya,
Körülötted lévő nemes kompánia.
A mi menyasszonyunk nékem azt beszélte,
Hogy ő az ő párját köztünk nem szemlélte.
Ő is szeretne már hozzája feküdni,
Ha a násznagy uram aztat megengedi.
Mire valók tehát e gyertyák kezembe
Mért tartom most a szűzet az ölembe' . . ."

(Erre már a menyasszony is kijött az asztaltól és a kezét a vőfélynek nyujtotta, hogy az kivezethesse.)

„ . . . Azért, hogy elmenjek vele egy ösvényen,
A melyen egy legény elméne nem régen.
Ragyognak az égen már a szép csillagok,
Mind meggyujtogatták ott fönt az angyalok,
Megszünt minden munka, már az utas sem jár,
Ölelkezve nyugszik sok ezer kedves pár,
Téged is menyasszonynyoszolyád készen vár.
Mindnyájan láthatjuk, hogy elébb elment már
A mi menyasszonyunk kedves élte párja
Tehát őtet is bocsássuk immáron utánna.
Már jó éjszakával elhagylak titeket,
Az Úrnak áldása tartson benneteket,
Vigasztalja szépen bágygyadt szíveteket:
Én pedig kisérem elment kedvesemet".

A czigány erre rögtön rázendíti:

Mikor a menyasszonyt fektetni viszik,
Akkor a vőlegényt melléje teszik.

Ezt a nótát aztán olyik hamiskás legény vagy ember énekli is, a vőfély pedig e nótára bokázva-tánczolva viszi ki a menyasszonyt a szobából.

Mikor a pitvarba érnek, a vőfély odatartja a három égő gyertyát a vőlegénynek, a ki megfogván menyasszonya kezét, átveszi azt a vőfélytől és elfújja a gyertyákat. Ha egy szuszra tudja elfújni valamennyit, akkor szerencsés és boldog lesz a házasság, de ha égve marad valamelyik gyertya, akkor bizony valami baj lesz a házasságban. A vőlegény aztán éjfélig visszavonul a menyasszonynyal a belső szobába, de már akkor kívülük senki sincs a szobában, hanem az ajtóban a kis vőfély áll őrt, a vőfélybottal. Az öreg vőfély meg visszamegy a lakodalmas szobába és széttördösi a három gyertyát. Minden férjhezmenendő lánynak ad belőle egy-egy darabot, mert azok csak úgy mehetnek férjhez még abban az esztendőben. A ki férjhezmenendő lány nem kap a gyertyából, az nagy sírást csinál, azért aztán az öreg vőfély iparkodik a gyertyákat minél apróbb darabokra tördösni, hogy mindegyikőjüknek juttathasson.

Evvel a vacsorának hivatalosan is vége van. A vőfély tehát hozzáláthat a czigányoknak is gyűjteni egy kis húrravalót:

„Szegény muzsikusunk sutba buvék hátra,
Majd megöli szegény magát búbánatjába',

Hogy ő neki nem jut semmi brúgójába,
Kinek tehát tánczra van vágyása,
Tekintsen bele jól erszénye szájába,
Mert én azután ezekkel húzatom,
Ha pedig nem húzzák, mind sorba nyúzatom
Bőrüket sámfára, rámára húzatom,
Vagy pedig kordován helébe elárultatom".

Evvel azután az öreg vőfély tányérozni indul s a mit összeadnak, az a czigányoké. Azután pedig megindul a tánez. Az asztalokat kihordják, csak itt-ott hagynak egyet a sarokban, hogy az öregeknek mégis legyen hol ülni, ha nézni akarják a fiatalok tánczát. Igy érkezik el az éjfél, mert az nap a menyasszony még nem lehet asszony. Éjfélkor azután az öreg vőfély bekopog a belső szobába és a vőlegény engedelmével be is nyit. Leveszi a menyasszony fejéről a koszorút s az asszonynénik a menyasszony haját kontyba csavarintják, fejét annak rendje és módja szerint bekötik hátra s avval az már menyecske, asszony, az ura pedig nem legény többé, se vőlegény, hanem ember. A ki gyerek még akkor, mindig fent süntörködik, annak már a volt vőlegényt is *„bácsi"*-nak kell szólítania.

Az öreg vőfély aztán a menyasszonykoszorút felteszi a vőfélybotra, leveszi a vőlegény kalapjáról is a csokrot s azt is hozzátűzi. Ez alatt az asszonyok, a kik a menyasszony kontyát kötik, már kifonták annak a hajából a széles, selyem kifonó szalagot is, az öreg vőfély azt is a vőfélybotra csavargatja s avval bemegy a lakodalmas szobába és elárverezi a menyasszonykoszorút s minden hozzátartozó dolgot. Ez az árverés csak képletes azonban, mert a mi ilyenkor összegyűlik, az öreg vőfély jól megérdemelt jutalma, a koszorút pedig visszaadja az új menyecskének. Ezt az utolsó verset, a mit az árveléskor mond a vőfély *„Koszoruköszöntő"*-nek nevezik, szól pedig ekképen:

„Légyen áldott az Úr, a ki élteteket
Eddig megtartotta egészségeteket,
Be nem borította gyászszal fejeteket.
Ezután is hiven őrizzen titeket.
Csendes szép vendégség, nem kell szimatolni,
Közületek még most egy se merjen szólni,
A ki ebbe' házba' nem akar tánczóni,
A pitarajtón is kikell azt dobóni,
Mióta kimentem, nagy viadalt láttam
Kukoriczaszárat, torzsát sokat vágtam,
A nagy viadalban szinte elfáradtam,
Avar tetejére kéményen fölhágtam[1].
Valakik itt vagytok, most rám figyeljetek,
Mint egy derék legényt, engem úgy nézzetek,
Bátor legény vagyok, tőlem ne féljetek,
Éles fegyveremtől meg ne ijedjetek . . .
Éles fegyveremnek megtompult az éle,
Látom násznagy uram erősen szemlélte.

[1] Itt persze nevet a násznép, mert az *avar*-nak nincs teteje s oda kéményen keresztül se lehet mászni, mert az *avar* több éves fűvel, sással, mivel benőtt burjánokban, laposokban szokott lenni, azt hivják itt annak.

Nem lehet köztetek senkit megismernem,
Úgy megvágtam magam, kiomlott a vérem,
Most szalmacsutakkal érkeztem hozzátok.[1]
Derék vitéz vagyok, a mint láthatjátok,
Egy újságot mondok jól meghallgassátok,
Előbb egyet iszok, ha nem sajnáljátok:
Asszonyok, menyecskék, leányok, hozzá köll hát nyúni,
Mert elszokott a jó bor az asszonyoknál is fogyni.
De azért borból a fehérnép csak képesként fogyaszszon,
Mert nincs csúnyább látvány, mint a részeg asszony.
Hajdanában egyet láttam, jaj de megútáltam,
Ha rágondolok, még most is borsódzik a hátam".

Itt isznak, aztán a vőfély így folytatja:

„Nem siralomház ez, félre most a bajjal,
Vígadjunk, a míg csak nem köszönt a hajnal,
Öntsétek a kancsót, rajta tehát gyorsan,
Minek áll hiába a bor ott a sorban".

Ezután az öreg vőfély maga kezdi a koszorú árverelését avval, hogy egy neki nyujtott tányérba beledob egy forintot és mondja: „Egy forint először . . ." Avval a koszorút baljában tartva, a tányért jobb kezébe veszi és körülhordozza. Mindenki ad bele persze, mert ez az öreg vőfélyé. A násznagy és a vőlegény szokott legtöbbet adni, olykor tíz koronát is ad a vőlegény, de csak ha szegény, mert az jobban akar mutatni, a gazdag bezzeg nem ad, róla úgy is tudja mindenki, hogy gazdag, neki nem kell azt mutatni. Mikor aztán látja az öreg vőfély, hogy már gyéren adnak, akkor megint belevág a magáéból egy forintot és mondja: „egy forint először . . . másodszor . . . senki többet harmadszor". Avval a koszorút viszi vissza és az új menyecske anyjának adja, a pénzt pedig zsebre téve ő is a mulatók közé ül.

A hajnalig való táncz és italkázás közben az öregeknek van idejük elgondolkozni a régi lakodalmak felett. Így folyt az le, szakasztott így, akkor is. De még egy-két verssel többet kellett elmondani az igazi öreg vőfélynek akkoriban. Ilyen elfelejtett és ma már nem használatos verset még kettőt sikerült megszerezznem öreg *Juhász* István bácsi szájából. Ezek közül az egyiket akkor mondta el a vőfély, mikor a vőlegényes háznál a vendégek begyültek. Ezt tehát még az asztalhozültetés előtt kellett elmondani:

„A tisztelt lakodalmi sereg,
Kinek a szíve örül, nem kesereg!
Jó házigazdánknak az az akarattya,
Mivel most a vendégeit vigan számlálgattya,
Köszöni, hogy általam megtisztelték,
Hogy megadták néki a hű rokon szeretetét.
De tisztelt vendégeit arra az egyre kéri,
Hogy úgy mulassunk itt, mint egymás vendégi.
Háborúság, rossz szó, avagy káromkodás
Ne légyen e háznál, mert az itt nem szokás.
Hanem mulassanak tisztelt becsülettel,
Úgy lesz mulatásunk helyes, mint beszéltem".

[1] Azalatt a menyasszonykoszorút, vőlegénybokrétát kell érteni.

A másik verset pedig vacsora közben mondja a vőfély, mikor mindenki eszik s véletlenül csend szakad a házra, mert a csend rosszat jelent, azért akkor az ügyes vőfélynek rögtön tudni kellett régebben mondani valamit:

„Menyasszony asszonyom, mért olyan szomorú,
Hiszen régen elmult már a török háború.
Hogyha én menyasszony, vagy mi a kő volnék:
Egész éjjel, egész nap ennék, innék és mulatnék".

Ezen aztán nevetnek és megindul a beszéd újra, a csend elverődik és folyik a mulatság zavartalanul tovább.

Meg kell még emlékeznünk egy régi nevezetes *négyes aranylakodalom*-ról is e helyen. Erről már *Galgóczy* is ir.[1] 1872 május hó 1-én ugyanis egyszerre négy olyan házaspár tartotta meg aranylakodalmát, a kik még 1822-ben esküdtek egymásnak örök hűséget. Ezek voltak névszerint: *Csikós* András és hitvestársa *Naszádi* Éva; *Juhász* Mihály és hitvese *Varga* Éva; *Varga* János és hitespárja *Benyó* Judit; *Varga* István és *Tóth* Francziska. A két középső pár az első menyegzőjét is együtt tartotta. Ez a négyes aranylakodalom nagy napja volt akkoriban Rákospalotának. A násznagyságot a híres *Tóth* István községi bíró vitte, a kit ez alkalommal a pesti orvosegyetemi ifjúság és más résztvevők ezüstbunkójú násznagyi bottal ajándékoztak meg. Ez a *Tóth* István volt akkor a község legnevezetesebb személye, „kinek szavát Pest vármegye képviseleti gyűlésein is örömest hallották. Alakjára nézve is megtestesült példányképe volt egy eszményi magyar falusi bírónak. Egyaránt tudott bánni úrral, paraszttal. Beszédjét mindig talpraesett példaszókkal illusztrálta".[2] Az aranylakodalmasok neveit pedig az unokák és utókor emlékére egy paraszti művész örökítette meg festményben, melyet arany rámában máig is a községházának nagy tanácstermében őriznek.

Novák József Lajos.

Jászberényi sírkeresztek.

A katholikus temetők népi művészete eddig nem sok figyelemben részesült. Ennek okát könnyen megtalálhatjuk abban az egyszerű dologban, hogy messziről, de sokszor közelről is minden sírkereszt egyformának látszik. Tagadhatatlan, hogy ebben nagyon sok az igazság. Katholikus temetőkben járva alig láthatunk mást, mint gyalult, egyszerű, vagy befedett sírkeresztet. Akármilyen behatóan figyeljük is bármelyiket, semmiféle népies művészetet nem tudunk rajtuk feltalálni. Az egyiken nagyobbfajta koszorúbetű, a másikon apró papucsszegből kivert betűk tüntetik fel az alattuk nyugvó nevét, de ezenkívül igazán semmi érdekes dolgot nem találunk rajtuk.

Ez azonban csak általános tipus, a mely alól minden vidéken találunk kivételt. A jászberényi katholikus temetők ilyen kivételes helyek, a hol a

[1] *Galgóczy*: id. m. III. köt. 150. l. és folyt.
[2] *Reményi K.*: Rákospalota. Reform. 1871, II. évf. 132. sz. Tárcza.

népi művészetet a keresztek kifaragásában megtaláljuk. Annyi változatot, mint a református temetők fejfáinál, nem fogunk találni, de mindenesetre figyelmet érdemel, hogy *négy* temetőben *nyolczvanöt*féle alakot tudtunk összegyűjteni.

Jászberényben négy katholikus temető van, közülök a legrégibb még a török hódoltságból való, 1661-ben alapították, mint azt a temető közepén levő nagy kereszt alsó részének felírásából kibetűztem s a mint az egyházi könyvek is bizonyítják. Ez a *fehértóparti* temető, a mely nevét a mellette lévő ma már teljesen kiszáradt Fehértóról kapta. A következő az 1784-ben alapított szolnoki temető, a mely a szolnoki-, helyesebben szelei-út mellett fekszik; sírkeresztekben ez a legváltozatosabb. Időrendben utána következik az 1789-ben alapított gyöngyösi temető, mely a gyöngyösi-út mellett fekszik. Ma már nem használják, mert a város terjeszkedése folytán belterületre került; helyette az új temetőt használják, a mely egészen új keletkezésű.

Ezekben a temetőkben gyűjtöttem dolgozatom adatait, miket még a következő bevezetéssel kell kiegészítenem. Mint mindenütt, úgy itt is hagyományos szokás fejlődött ki a sírkeresztek leállítását illetőleg. A temetés alkalmával nem állítják azonnal a díszesen kifaragott sírkeresztet, hanem annál a koporsósnál vagy temetkezési vállalkozónál, a kitől a koporsót rendelik, kis, fenyőfából készített keresztet rendelnek, a melyre arany koporsóbetűvel az elhalt nevének két kezdőbetűjét szegeztetik rá. Ez állandóan raktáron levő asztalosmunka s így semmiféle népies motívummal nem ékeskedik.

A díszesen kifaragott keresztről csak a temetés után gondoskodnak. Ez azonban egyáltalán nincs időhöz kötve, mert az egyik még egy éven belül, a másik esetleg tizenöt év mulva állíttatja le. Beszéltem egy szegényebb asszonynyal, a ki csak tizenöt év mulva állíttatta fel a keresztet, mert az elkészíttetéshez szükséges négy forintot csak akkor tudta összekuporgatni. A kereszt elkészítése sem megy mindenütt egyformán; a hol a családban olyan férfitag van, a ki fúrással-faragással foglalkozik, ott az faragja meg a család elhalt tagjainak a keresztjét; a hol azonban ilyen nincs, ott pénzért kell valamilyen barkácsoló emberrel vagy faragóval megcsináltatni. Ilyen barkácsoló ember aránylag elég sok van. Néhánynak a nevét sikerült megszerezni; ezek: Genge (Gyenge) Lajos, Gyömöri Sándor, Darázs Ferencz, Szivós János, Bója János, Csordás János, Mező Ferencz, Mező Sándor katholikus emberek. De még református ember is farag keresztet, sőt állítólag ez faragja a legjobbakat; Szappanos Józsefnek hívják. Van köztük olyan, a ki csak keresztfaragásból él és állandó raktárt tart. Az ilyen aztán állandóan kint ül kedden és pénteken a zsibpiaczon s ott várja a megrendelőket.

A kereszt kifaragásához nagyon primitív eszközöket használnak. *Kecskelábra* fektetik a pallót vagy *ákáczkát* (ákáczfaoszlop) s azután fűrészszel és szekerczével lenagyolják. Majd előveszik a finomabb szerszámokat, hogy az alakot jobban megadják neki, ezt vésővel és gyaluval csinálják, az utolsó

sínitást aztán bicskával végzik rajta. Az ár négy forinttól feljebb váltakozik; az anyag is drágítja, a faragás is. Az egyszerű ákáczfából készült drágább, mint a vastag palló s már az is drágábbá teszi a faragást, ha a betű fölé egy kis csillagot vésnek bicskával. Pedig ezen az egy csillagon kivül alig találunk a kereszteken síkdiszitést. Nem is a sikdiszitések, hanem az alak faragása különbözteti meg őket egymástól s míg az előbbi miatt bátran elmegyünk mellette anélkül, hogy figyelemre méltatnánk, az alak miatt okvetlen megállunk mellettük.

De lássuk hát magukat a kereszteket. A czikkhez mellékelt három táblán igyekeztünk a fokozatos fejlődést bemutatni s éppen ezért az ábrákat úgy állítottuk össze, hogy a legegyszerűbbtől a legdiszesebbig fokonkint minden feltalálható legyen. Nem mondjuk azonban azt, hogy ez a fokozatos fejlődés egészen így ment végbe, de szerintünk ez szükségszerű. Egymás mellett szemlélve az ábrákat, különbséget tenni hirtelenül nehéz s a fokozatosságot megtalálni nagyon bajos, de például ha az 1., 2., 23., 55., 63., 85. ábrákat kiragadva egymás mellett szemléljük, azonnal szembetünik a köztük levő óriás különbség. Igazában három fokozatot különböztetünk meg közöttük: az egészen egyszerűeket, a díszesebbeket és a sirkőszerüeket, a melyek a legdiszesebbek is a legtöbb esetben.

1. sz. Egy hosszabb és egy rövidebb fagallyból készült durva faszeg tartja össze.

2. sz. Némi tekintetben még egyszerűbb, mint az előbbi. A kereszt hosszabbik szárát a helyszinen nőtt fa képezi.

3. sz. Mind a három ág egyformán ékalakúra van faragva, a hosszabbik ág alól a név felirására szánt helyen kiszélesedik. Összeillesztése mind a két ág mélyítésével történik.

4. sz. Az előbbiből fejlődhetett, a szárak közepén nagyivű köralakú faragások látszanak.

5. sz. Ez is az előzőnek lehet egyik kifejlődöttebb alakja. A kimélyített körivekhez elnyúlt körivekkel kidomboritott alsó rész járul.

6. sz. Egészen új tipussorozatot kezd meg, melynek diszitései kizárólag a derékszöges formát követik. Ennek a tipusnak továbbfejlődése a

7. sz., a mely csak abban különbözik az előbbitől, hogy a koczkák nem a legvégén foglalnak helyet, hanem kissé elnyúlt alakban pár czentiméternyire a végektől helyezkednek el.

A 8. sz.-nál a négyszög már a hosszabbik szár alsó szárán is megjelenik. Ezt a sorozatot zárja be a

9. sz., amely csak két szárán tartja meg az előbbi formát. Legérdekesebb változatnak tekinthető a felső szár vége, a mely a négyszög felett nem derékszögben, hanem ékalakra emlékeztető hegyesalakú formában végződik.

10. sz. A tisztán szöges diszitmények utolsó példánya, a mely átmeneti tipust képez a gömbalakú, helyesebben körivű diszitéshez. A négyszög helyett a nyolczszög lép fel mint diszitő elem. Ezzel végződnek a kizárólag szegletes diszitményüek s megkezdődnek a köralakú vagy vegyes diszitésű keresztek.

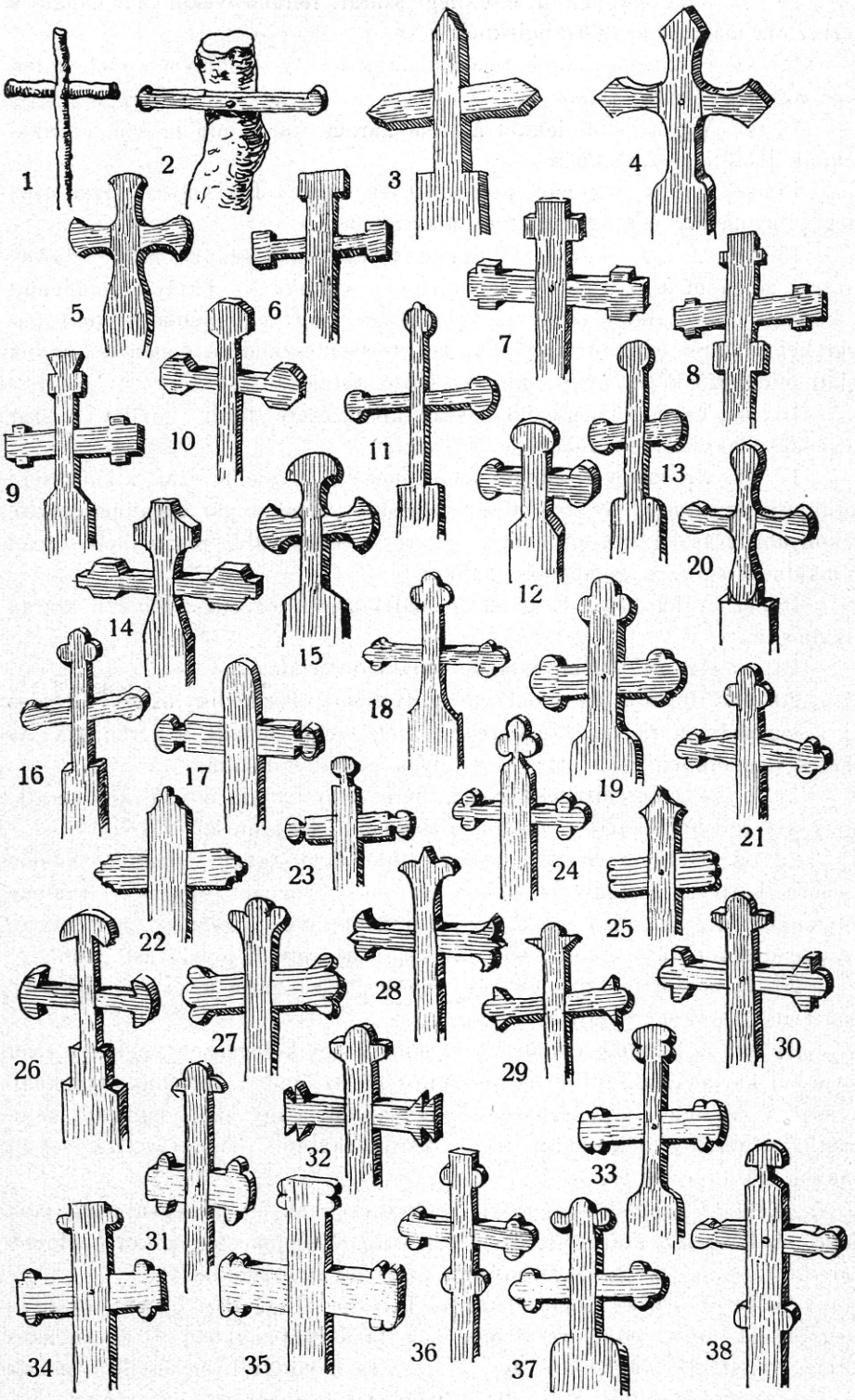

1. Jászberényi sírkeresztek.

11. sz. Az eddigiektől eltérőleg szárai feltünő vékonyak. Maga a kereszt is magasabb az eddigieknél.

12. sz. Díszítései inkább tojásdadalakúak. Az előbbivel szemben feltünő az, hogy szárai zömökek.

13. sz. Míg az eddigieknél a felső három szárat mindig szimmetrikusoknak találtuk, ez nem az.

14. sz. Ennek tulajdonképen a 10. sz. után volna helye, mivel ezen még túlnyomólag a szöges díszítés alakjait látjuk.

15. sz. A 12. sz.-nak fokozatos továbbfejlődése, a mely teljesen kizárta magából a szegletes részeket még a szárakon is. Ehelyett mindenütt a körives alakot alkalmazza, még pedig úgy, hogy egy kidomborodott félívet két oldalról homorú köriv zár be. Összeilleszkedése éppen a körívek miatt ellenkező képet nyujt, mint az előző ábrák.

16. sz. Csak a hosszabbik szár kiképzésére fordít gondot. A szár végződése háromlevelű lóherére emlékeztet.

17. sz. Az előzővel ellentétben éppen a rövidebb szár kiképzésére fordította figyelmét. A szegletesen végződő szárakat pár czentiméternyire vékonyabb részben nyujtotta meg s erre a vékonyabb részre helyezte el a majdnem egészen gömbalakú bunkót.

18. sz. A háromlevelű lóherére emlékeztető végződést minden szárán alkalmazza.

19. sz. Az előbbinek vastagabb alakú utánzata.

20. sz. Homorú és domború körívekből illeszkedik össze. Legalsó karja egyszerűen rá van szegezve egy négyszögű vastagabb gerendára. Az összes temetőkben csak ezt az egy ilyen példányt találtam.

21. sz. A lóheredíszítésű eddigi keresztektől csak abban különbözik, hogy két rövidebb karja a tövétől a vége felé fokozatosan vékonyul.

22. sz. Mind a három szár egyenlő távolságban mindkét oldalon homorú körívvel vágódik el, a homorú köriv végénél egyenes vonalban folytatódik. Ez azonban csak pár czentiméternyire egyenes, mert onnan kezdve domború köriv köti össze. Alakja a szokottnál jóval vastagabb.

23. sz. Szintén szimmetrikus; három felső karja a 17. sz. rövidebb szárainak díszítését nyerte.

24. sz. A lóherelevelű díszítésű minták egyik legszebb példánya. Két rövidebb karjának díszítése is tetszetősebb az eddigi hasonló példáknál. A szár a végződés előtt egészen bekanyarodik s igy azt a látszatot kelti, mintha a herelevélnek szárát is fel akarná tüntetni. Talán az összes példányok között ez a legszebb.

25. sz. A szegletes és körives díszítéseknek ez a legsajátságosabb képe. A hosszabb szár végződése a 4. számra emlékeztet, a két rövidebb kar díszítése pedig három behajlított ujjat juttat eszünkbe.

26. sz. A 15. sz. homorú körívei helyébe visszaveszi a szegletes díszítésű formát, de az eddigieknél még nem tapasztalt alakban. Ez a szegletes forma visszafelé vágódik s igy a szár és a körivről bevágódó vonalak hegyesszöget képeznek. Ez a díszítésmód mind a három felső részen egy-

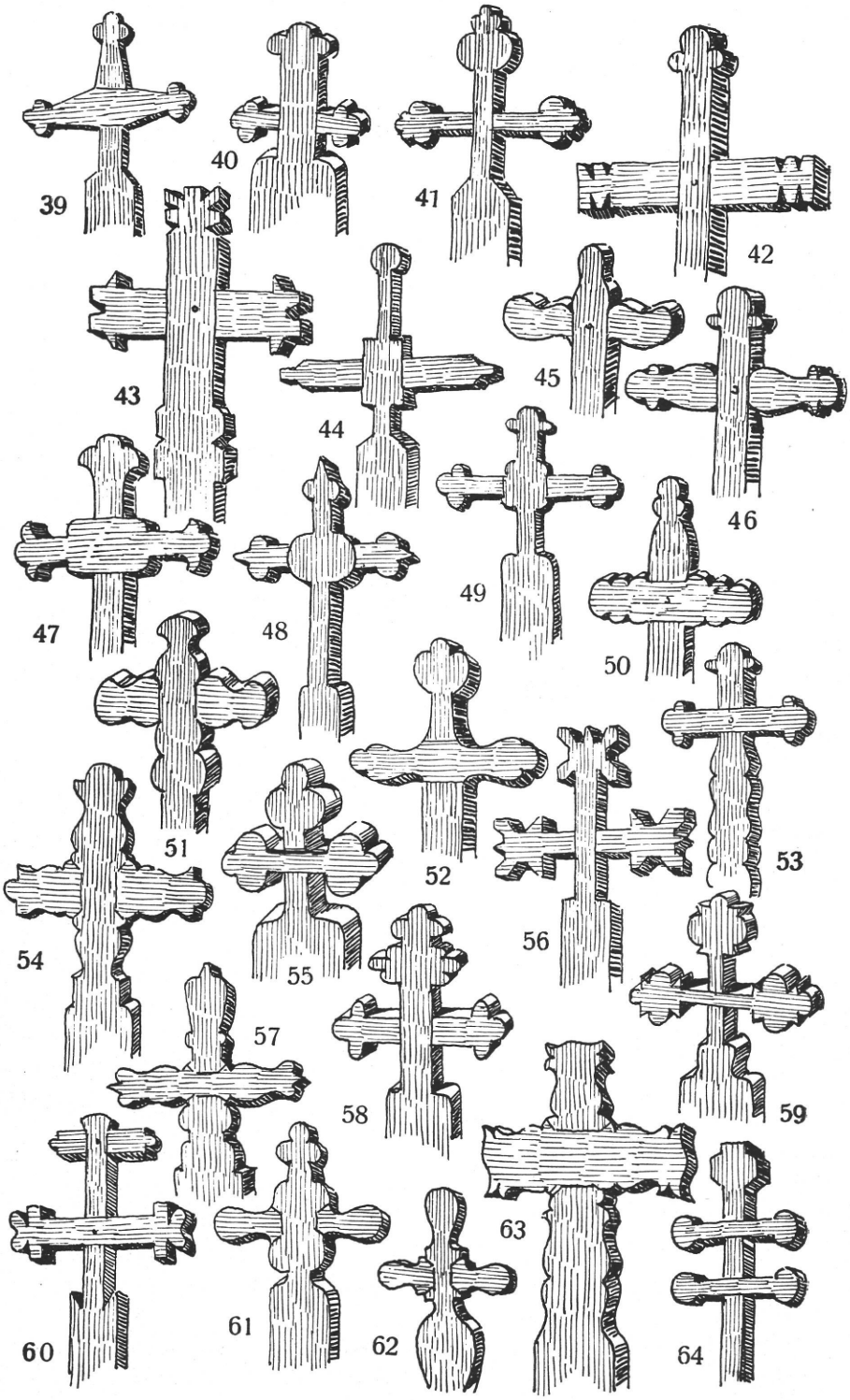

2. Jászberényi sírkeresztek.

forma. Az alsó szár aránylag rövid s hirtelen egymásután kétszer kivállasodik, még pedig szegletes alakban.

27. sz. A lóherealakú díszítésnek sajátságos elfajulása.

28. sz. Az előbbinek szegletes vállfaja.

29. sz. A gömbölyű és szegletes díszítéseket egyesítette.

30. sz. Az előbbitől csak abban különbözik, hogy az ékek hegyes végződéseit levágta s a szárral párhuzamosan haladó oldalakkal helyettesítette.

31. sz. A 13. sz. mintájára az eddigi arányokat teljesen megváltoztatta.

32. sz. A felső része a 30. sz.-szel teljesen megegyezik, a rövidebb kar végződései azonban teljesen újak.

33. sz. Az eddigi három herealakú díszítésből két bütyökforma alakult ki, melynek kifejlődése a két oldalkaron szinte egész jól szemlélhető.

34. sz. A 8. sz. mintájára alakult azzal a különbséggel, hogy az ott említett négyszög nem szegletes részekkel, hanem köríves díszítéssel tagolódik el.

35. sz. Az előbbi bütykös végződést tünteti fel, csakhogy a vége nem gömbölyded, hanem lapos, elnyúlt körívben végződik.

36. sz. A felső levél a 34. sz. analógiájára négyszöggel lett felcserélve, míg a két szélső továbbra is megmaradt. A szár alsó részén arányos távolságban gömbalakú bütyök helyezkedik el.

37. sz. A hosszabb szár végződésénél a két oldalsó levél sajátságosan elnyúlt s ahelyett, hogy mereven elválasztódna a felsőktől, csatornaszerű mélyedés különíti el attól s az egész azt a látszatot kelti, mintha kalap volna a végén.

38. sz. Sajátságosan van az előbbiekből kombinálva. Szembetünő rajta, hogy a rövidebb kar sokkal keskenyebb, mint a hosszabbik.

39. sz. A 21. sz.-ból fejlődött.

40. sz. Feltünik a szárak vastagságának különböző volta. Alsó része egészen sírkőszerűleg szélesedik ki.

41. sz. Szárain egy nagyobb tökéletlen köralakra szivalak illeszkedik.

42. sz. Az eddigiekhez viszonyítva nagyon durva forma. A rövidebb szárakon két fogszerű díszítés látható.

43. sz. Két rövidebb karján úgy alul, mint felül kiemelkedő fog van elhelyezve, a végek pedig kiszájasodnak. Felső része bemélyesztett fogazattal van díszítve, mihez felül is bevágódások járulnak. Alsó vége két egymásután következő bütyökkel kissé kiszélesedik, majd hirtelen egyenesben folytatódik tovább.

44. sz. Az eddigiektől teljesen elütő alak. Az egész azt a látszatot kelti, mintha szárai egy középen helyet foglaló négyszögből nőttek volna ki.

45. sz. Alsó szára kivételével teljesen kiküszöböli az egyenes vonalú díszítéseket.

46. sz. Hosszabbik szárának felső vége a 42. sz. felső végének továbbfejlődése. Két rövidebb karjának díszítése is hasonlít ehhez, csakhogy nem egyenes száron van, hanem mindkét oldalon kigömbölyödő karok tartják.

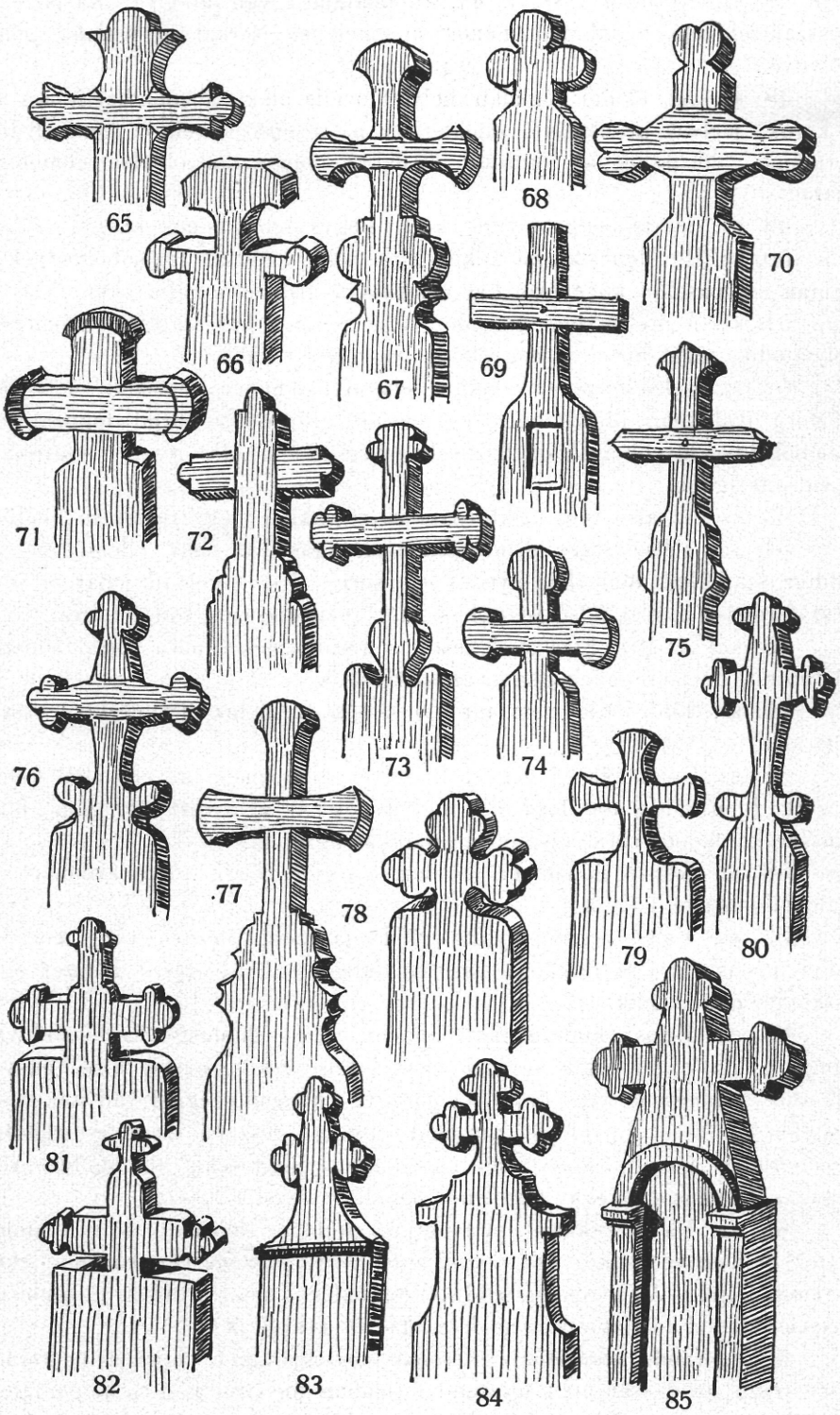

3. Jászberényi sírkeresztek.

47. sz. Középső része a 44. sz. mintájára van alkotva. Karjai egy hosszan elnyúló téglalapból nőnek ki, melynek sarkai le vannak gömbölyítve.

48. sz. Az előbbi téglalap helyett ovális alakú központból nőnek ki a karok, melyek az előzővel ellentétben a középső levélnek gömbölyded formáját változtatták át, fordított ékalakra, míg a két oldalsó gömbölyű maradt.

49. sz. Szárai legömbölyített sarkú négyszögből nőnek ki.

50. sz. Rövidebb karjai a kiindulás után azonnal legömbölyednek s azután egymásután következő két gömbalakú díszítés tagolja őket.

51. sz. A 45. sz-hoz hasonló. Alsó része a kar alatt két gömbben folytatódik, majd hirtelen megvékonyulva megy tovább.

52. sz. Felső része szívalakúra elnyúlt gömbben végződik. A szárak homorú ívalakban illeszkednek egymáshoz. Rövidebb karjai fokozatosan gömbölyödve kisebb ívalakú díszítésben végződnek. Alsó része a száraknál jóval vastagabb.

53. sz. Az alsó rész czikk-czakkos részekkel négy részre tagolódott.

54. sz. Felső része szimmetrikus faragású, a mely ellentétben az eddigi szárakkal több bemélyedés és körív által tagolódik. Bár az alsó rész faragása elüt a felső résztől, szintén igen díszesen van faragva.

55. sz. A 19. sz-ra emlékeztet s díszítésének típusa már többször előfordult, de méreteinek nagyságával feltünik.

56. sz. Eddig elő nem forduló csupa szegletes díszítésekből összetett alak.

57. sz. Gömbölyű és hegyes díszítésű motívumok keverékéből keletkezett. Igen változatos formákat tüntet fel. Az alsó rész egy gömb után először kerekded, majd szegletes vállakkal ugrik ki.

58. sz. Két rövidebb karja elég gyakori. Felső része azonban két különálló részre bomlik.

59. sz. Felső részén nyolczágú csillagszerű díszítés van, melynek minden második ága félkörrel van helyettesítve. Alsó része kétszer egymásután kivállasodik.

60. sz. Első tekintetre azt hinnénk, hogy duplaágú kereszttel van dolgunk. Ez azért tünik igy fel, mert a felső rész díszítése kissé nagyra sikerült s nincs is egy darabból faragva, hanem szeggel van a kereszt testéhez illesztve. Rövidebb szárainak díszítése részben szegletes, részben domború és homorú körívekből összeállított díszítéseket tüntet fel. Alsó része a kivállasodás előtt hirtelen szög alatt vágódik vissza.

61. sz. Ha két karját eltávolítjuk, fejfához hasonlít. Karjai utólag lettek beillesztve. A középső résztől eltekintve a végződéseket az eddigieken is megtaláljuk. Alsó része rövid összeszűkülés után hirtelen ugyanolyan kiszélesedéssel folytatódik. Ennek mintájára készült a

62. sz., mely az előzőtől eltérőleg felső száraikon teljesen egyforma. Alsó része rövid szár után tojásdad formában folytatódik, a mi az eddigiekkel szemben nagyon feltünik.

63. sz. Három felső szára teljesen hasonló. Apróbb, nagyobb, gömbölyű és hegyes díszítésekkel tagolódik. Alsó része szintén nagyon czifra s kezdettől fogva szélesebb, mint a felső karok. Az összes keresztek között talán a legczifrábban faragott.

64. sz. Több eddig előfordult alakból van összeállítva. Érdekes, hogy az összes temetőkben ezt az egy kettős keresztet találtam. Lelhelye a régi gyöngyösi temető. Fája még egészen ép, korhadásnak semmi nyoma sincs rajta, tehát nagyon régi nem lehet. Sajnos, évszám nem volt rajta.

Ezzel a példánynyal le is zárhatjuk az egyszerű keresztalakokat, mert az ezután következők mind, kivétel nélkül sírkőszerűek. Bár egyik-másik messziről nézve azt a látszatot kelti, mintha kőből volna, kivétel nélkül mind fából készült. Némelyik szürkére, szürkés-fehérre vagy egészen fehérre van festve, ellentétben a keresztekkel, a melyek vagy egyáltalában nincsenek (a mi a gyakoribb eset), vagy barnássárgára vannak festve. Síkdíszítés ezeken sem igen van, csak egy-kettőn található fel némi nyoma (69., 71., 85.). Anyaga széles fenyő, ritkábban akáczpalló, ami lényegesen drágábbá teszi őket a közönséges kereszteknél.

65. sz. Rövidebb karjai feltünően vékonyabbak, mint a hosszabbik szár, díszítése a három felső résznek mégis nagyon hasonlít egymáshoz. Homorú körívek után hirtelen kiszélesedik, majd a letompított oldalra nem egészen teljes kör illeszkedik, középső végén pedig félköralak van.

66. sz. Az előzővel ellentétben egy darabból van faragva. Az egész durván faragott emberalakot mutat. Meg van a törzse, karjai (kinyujtva), nyaka és feje. Egyike a legérdekesebb típusoknak.

67. sz. Felső részei a 15. sz. kereszt végződéséhez hasonlítanak; alsó része egyike a legczifrább sirkőalakoknak. Alulról felfelé a kiválasodás után erős köralakú mélyedést találunk, melyet kihegyesedő díszítés után erősen kidomborodó félkör követ. Ezután szegletesen kiálló rész következik, melyből a fentemlített keresztalak emelkedik ki.

68. sz. Maga a felső keresztrész olyan, mint a már sokszor említett levéldíszítésű keresztek vége.

69. sz. Egészen egyszerű forma, a bemélyedésben üveg alatt szentkép (Mária-kép) foglal helyet; az üveg szélei pedig durván vannak lekittelve.

70. sz. Középső részének két karja a 39. sz. mintájára készült, csakhogy a végén tompított szivalak foglal helyet.

71. sz. A szár végén a kidomborodó végződést gyengén emelkedő deszkaperem alkotja.

72. sz. Alsó része hullámos, menedékes körívekkel szélesedik ki.

73. sz. Felső része az 53. sz.-hoz hasonlít. Hosszabbik szára tojásdad alakban folytatódik, a mely nyakkal illeszkedik a felhúzott vállú alsó rész mélyedésébe.

74. sz. A 68. sz.-hoz hasonló.

75. sz. Felső része a 3. és 28. sz. részeiből van összeállítva. Az alsó rész kettős, szabálytalan kidudorodás után keskenyebb részben folytatódik, mely azonban a felső rész szárainál szélesebb.

76. sz. A 39. sz. módjára készült. A kivállasodás után mélyedések vannak, melyek kiugró peremben folytatódnak; ezek közé illeszkedik a felső rész.

77. sz. Gyengén hajló csapott körívben végződő felső szárak után hegyes és gömbölyű díszítésekkel fokozatosan szélesedő alsó részben folytatódik, melynek alsó legszélesebb részét mély körív választja el a felső részektől.

78. sz. Összeállítása az 55. sz.-hoz hasonlít, csakhogy nagyobb méretei vannak. Felső része aránytalanul rövidebb az alsónál.

79. sz. Az előző módjára van szerkesztve azzal a különbséggel, hogy a kereszt nem levelekből van összeállitva, hanem a 77. felső részének módjára készült kisebb méretekkel.

80. sz. A 76. sz.-nak vékonyitott alakja.

81. sz. Széles alsó részből rövid szárral emelkedik ki.

82. sz. Az előbbinek változata.

83. sz. Széles alsó rész után körivben fokozatosan keskenyedik; a felső rész közepe táján a kereszt rövidebb karja helyett két herelevél alak van szimmetrikusan elhelyezve. A keskenyedés tovább megy, míg végre levélalakú díszítéssel véget ér.

81. sz. Széles alsó része perem után fokozatosan keskenyebb lesz, majd kiugró rész után homorú körívekben keskenyedik, míg szabályos levéldíszítésű kereszttel véget ér.

85. sz. Alsó részén két oszlopszerű kiugráson kiemelkedő körív foglal helyet. Az oszlop felső részénél kezdődik a keskenyedés, mely fokozatosan megy egész a rövidebb karokig. Rövidebb karjai igen gyakran láthatók. A karok után addig keskenyedik, míg a gyakran előforduló levéldiszítéssel véget ér.

*

Ezekben állítottam össze a jászberényi sírkeresztek tipusait. Többször bejárva a négy temetőt, gondosan igyekeztem adataimat összegyűjteni. Sajnálom azonban, hogy a szomszédos jász községek temetőit nem volt alkalmam felkeresni, mert azt hiszem, sok hasonló típust találtam volna. Ezeknek összegyűjtését is annak köszönhetem, hogy a mellékutczákban járva, a házak ormának dísz'téseül szolgáló czifrán faragott keresztek figyelmemet megragadták. Ezekből következtettem, hogy bizonyosan a temetők sírkeresztjei is diszesen vannak faragva s mint a mellékelt rajzok mutatják, feltevésemben valóban nem csalódtam.

Végezetül köszönetemet kell kifejezni Bundschuh Ottó kollégámnak, ki eredeti felvételeim alapján szives volt a mellékelt rajzokat elkészíteni.

Banner János dr.

A göcseji s hetési falvak, házak elhelyezkedései.

A göcseji faluk általában véve kicsinyek s a legtöbbje egymáshoz közel, 2—4 kilométernyi távolságra fekszik. „A göcseji népnek egyik felötlő sajátsága — írja Balogh Pál „A népfajok Magyarországon“ című művében — a miben más vidékek magyar fajtájától kölönbözik, hogy nem szereti a nagy községeket, inkább kevesedmagával sok kis telepen szétszórva él. A hegyeken, völgyeken egyaránt.“

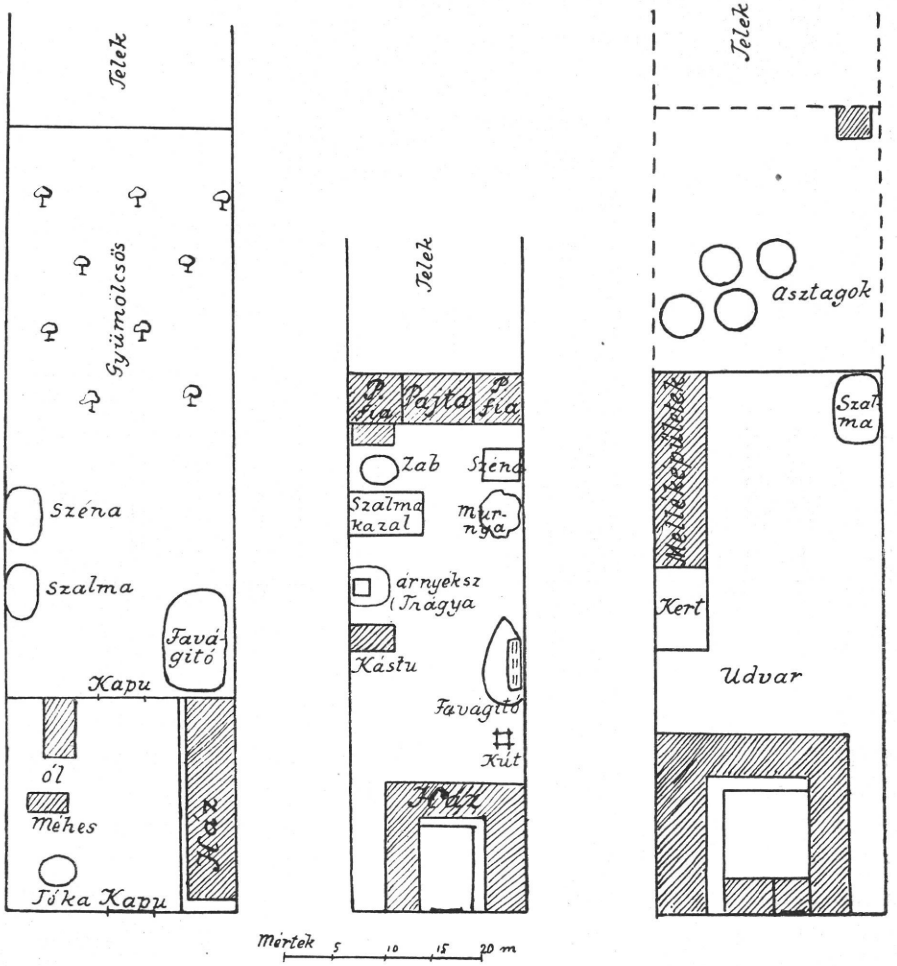

Házak belsőségeikkel.

1. á.

Én ennek magyarázatát abban találom, hogy régebben e vidéken, rossz időben nehezen, néhol 2—3 órai kerülővel lehetett csak eljutni oly szomszéd községekbe, a melyek különben csak 2 – 4 kilométernyire feküdtek egymástól. Kényszerülve voltak elaprózni a községeket. Határaik tehát nem nyúlnak messze, de a lakosság létszámához képest elég nagyok.

Göcsej 87 községénél a lakosok száma a következőleg oszlik meg:

200-ig	lakosa	van	8	községnek.
200— 300	„	„	10	„
300— 400	„	„	16	„
400— 500	„	„	15	„
500— 600	„	„	10	„
600— 700	„	„	6	„
700— 800	„	„	4	„
800— 900	„	„	2	„
900—1000	„	„	2	„
1000—1100	„	„	4	„
1100—1200	„	„	1	„
1200—1300	„	„	1	„
1300—1400	„	„	2	„

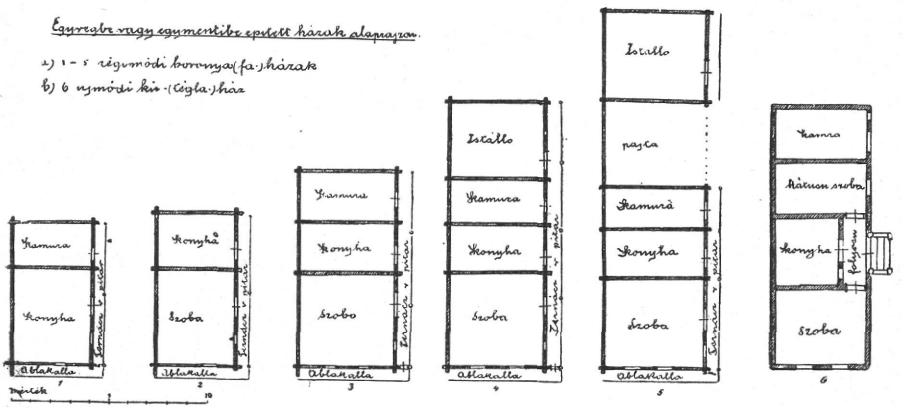

2. á. Egy végbe vagy egymentibe épített házak alaprajzai. 1—5. régimódi boronya (fa) házak 6. újmódi kü-(tégla-) ház.

Az ezeknél nagyobb községek: Lenti, hol 1430, Bánokszentgyörgy, hol 1473, Nova, hol 1536, Söjtör, hol 2243 és Zalaegerszeg, hol 10,844 lélekszám van.

E 87 községben 60,304 lakos lakik. Ha Zalaegerszeget leszámítjuk, mely rendezett tanácsú város s néprajzi s települési tekintetben alig van valami fontossága a mi szempontunkból, e sok községben csak 49,460 a lélekszám.

Mindenesetre feltünő, hogy a 87 községből 59-nek 600-on alul marad a lakossága. 18 község 600-tól 1100-ig, 9 község 1100-tól feljebb számlál jelentékenyebb számú lakosságot.

E községeknek elaprózottsága különösen akkor szembeszökő, ha tudjuk azt, hogy 46-nak pusztái, majorjai is vannak, és pedig egynek-egynek rendesen több, sőt némelyiknek sok is. Pl. Baknak 5, Barabásszegnek, Novának, Zalaszentmihályfának 4—4, Salomvárnak 11, Söjtörnek 7, Zalatárnoknak, Zalalövőnek 5—5. A 86 község határában 117 puszta van. Pedig a határok átlag nem nagyok, a minthogy nem is lehetnek, mivel a közsé-

gek egymáshoz aránylag közel feküsznek. 500 katasztrális holdon alul kiterjedő határa van 8 községnek.

500—1000 katasztrális hold határa van 19 községnek.
1000—2000 „ „ „ „ 30 „
2000—3000 „ „ „ „ 15 „
3000—4000 „ „ „ „ 3 „
4000—5000 „ „ „ „ 3 „
5000—6000 „ „ „ „ 6 „
6000—7000 „ „ „ „ 2 „

A *hetési* 17 község közül 5-nek van 118—200, 5-nek 200—300 lakosa; azután 2 nek van 400—500, 4-nek 600—700, 1-nek 800—900 között a lélekszáma, Csesztregnek 1174, Lendvahosszúfalunak 1495, Lendvavásár-

3. á. Egybeépített ház Zebeckéről, szoba, konyha és istállóval.

helynek pedig 1478 lakosa. Itt tehát egészen kicsi község 10 van; több, mint fele. A többi aránylag elég nagy község. E 17 községnek 8602 lakosa van. Pusztája, majorja 5 községnek van és pedig 15.

500 katasztrális holdat meg nem haladó kiterjedése van 3 községnek.
500—1000 katasztrális hold határa van 7 községnek.
1000—2000 „ „ „ „ 2 „
2000—3000 „ „ „ „ 4 „
3000 kat. h. meghaladó kiterjedése „ 1 „

A 17 községnek csak 22,052 kataszt. hold a kiterjedése. Göcsej 87 községének pedig 144,975 kat. hold.

Göcsejben 1 lélekre 2·45, Hetésben 2·58 katasztrális hold esik.

A hetési falvak síkságon, a göcsejiek jórésze pedig, főleg a déli részeken, a jelentékenyebb hosszúságú völgyekre szelíden ereszkedő partok

alján, göcsejiesen mondva: „partallán" feküsznek, a Kerka-, Cserta- és Váliczka-patakok, továbbá a Zala-folyó mentén. Ezek a legczélszerűbben elhelyezkedő községek, mert egyrészt a gyakori vízáradásoktól, melyek a völgyeket végigfutó, lassú lefolyású patakok megdagadása következtében támadnak, nem kell tartani, másrészt, mivel egyik oldaluk a völgy szélén buja termésű rétek, másik részük pedig domboldalon fekszik, hol gyümölcsösnek, konyhakertészeti veteményeknek s a gazdálkodásnál és háztartásnál leggyakrabban előforduló termények előállításához szükséges területek közvetlen közelben vannak. A kutak ásása sem ütközik nehézségbe.

Göcsejben sík területen fekszik 31, völgyben 23, dombháton 31, részben dombháton, részben völgyben 2, domboldalon 17, fennsíkon 6 község.

4. á. Egyvégbe épített ház Szilvágyról.

Nevük túlnyomóan családnevek után keletkezett. Néhány szent után nyert elnevezést, többnek pedig szláv eredetű a neve. Köztük legtöbb a *-fa* végzetű (9), mint: Kálóczfa, Karácsonyfa stb. Ezek a végzetek jórészt *falu*ból vagy *fiá*ból rövidültek *fává*. A nép az egyforma vezeték- és keresztnévvel bíró egyéneknél most is *fiával* tesz megkülönböztetést, pl. István fia, Péter fia stb. Iborfia községnek még most is megvan a régi végzete.

A *-háza*-végzetűek száma 7. Ezek, kettő kivételével (Ortaháza és Gellénháza), Hetés vidékén vannak. A *-földe* végzetűek csupán Göcsejben találhatók (Szentpéterfölde, Dömefölde stb.).

Idegen, szláv nevűek: Jósecz, Lispe, Marócz, Zsebeczke, Ederics és Nova.

Sok a *-szeg* végzetü név. Hogy a *-szeg*-végzet általában honnan tapadt a községek neveihez, többeknek az a nézetük, hogy miután a régi *ceg, szék*

5. á. Oszlopos ház Ballahidáról.

határszavak ma a „*véget*“ jelentő *szeg*, *szög* szavakban élnek, az oly községek, melyek szélen, végen feküsznek, helyrajzi vonatkozásuk alapján jutottak hozzá.

A göcseji *-szeg*-végzetű neveknél azt a magyarázatot halljuk, hogy az illető községek völgyzugokat képező magaslatok végében, „szegében“ terülnek el. Eötvös Károly szerint[1] „A zalai helynevek *szeg* szavával mindenütt (?) megtalálja a folyónak, hegyfoknak, vagy útnak szegletre hajlását“. Ugyan-

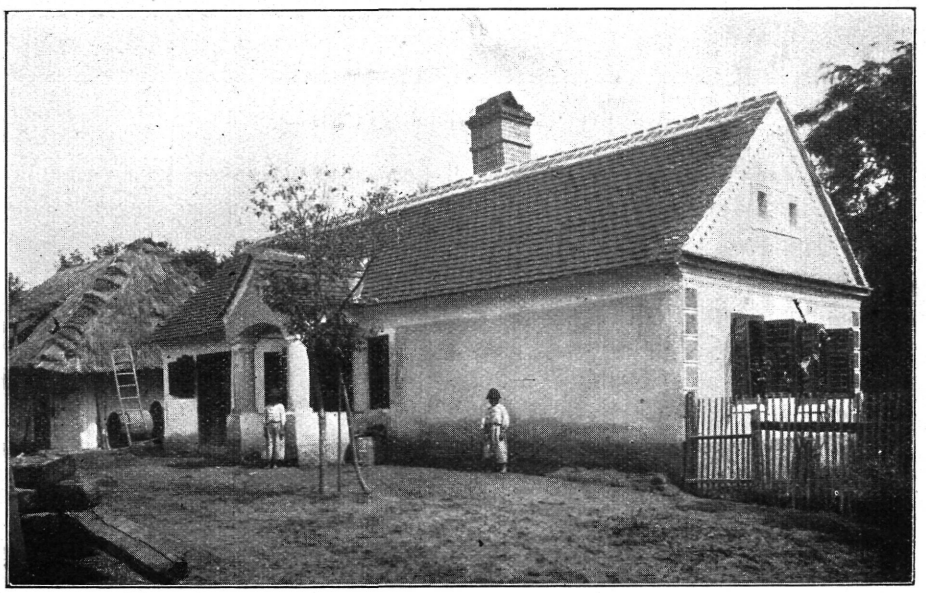

6. Küház Kisszigeten.

[1] Osztrák-magyar monarchia írásban és képben IV. k. 215. l.

ily értelemben magyarázza Sebők Samu:[1] „A szegek vidéke az, ama telepeké, melyek éppen völgyzugokat képező magaslatok szegében levő helyzetük miatt (?) így neveztetnek el.“

Jakab Elek szerint[2] a *szeg* tőszó; jelent falut, határrészt, dűlőt, így: Gombosszeg = Gombosfalva (?!) stb.

Ezek — szerintem — téves feltevések Csudálatos, hogy ily vélemény leszűrése előtt ezen szeg-végű községek *fekvését,* a melyen egész okoskodásuk fordul meg, az illetők közül egyik sem tanulmányozta. Még csak ügyet sem vetettek rá. Mert hisz Milejegyházszeg hegyháton, Rózsásszeg „partallán“, Paizsszeg, Vargaszeg pedig fennsíkon fekszik, tehát egyik sem valamely hegyfoknak, folyónak szegében, zugában vagy hajlásában. Több község pedig szegletre hajló helyen fekszik, még sem szeg végzetű, pl: Lentiszombathely, Gutorfölde, Pórszombat stb.

7. á. Két oldalról hajlított ház Kisszigetről.

Egészen más körülményben kell keresnünk a gyakori szeg végzeteket.

Azok, a nép elnevezése szerint, voltaképen nem is szegek, hanem *szerek* voltak. A közigazgatás, az okmányok ferdítették el szegekre, a mint a falut elferdítették falvára, holott a nép a „falva“ szót egyáltalán nem használta, a mint ma a szeget is, a faluk nevén kivül, a legritkábban, akkor is csak a falu alsó s felső részének megkülönböztetéséül *aszeg* és *föszeg* néven. Ellenben a *szer*-végzetet, a mint alább látni fogjuk, a legkülönbözőbb fogalmaknál használja.

A szegek vidékének községei közül a Hunyadiak korában csak Vargaszeg volt meg, a többiek később keletkeztek.[3] És pedig hogy? E vidéken

[1] Göcsej (földrajzi tanulmány). A zalaegerszegi állami főgimnázium 1899/900. évi értesitője. 13. l. — [2] Székely telepek Magyarországon. 13 l.

[3] Az Országos levéltárban a dikális összeirásokat a Hunyadiak korából áttanulmányoztam s ezekben egyedül Vargaszeget találtam. Egyetlenegy más szeg-végzetű községnév ott nem fordul elő. Tehát egész bizonyosra vehető, hogy akkor a göcseji szeg-gel végződő községek még nem léteztek.

8. á. Kukorított hajlék, Lendvahosszúfalu.

sok nemes lakott, kik egyes erdőirtásokon s általában birtokukra lakást, gazdasági épületeket emelvén, az e czélra lefoglalt terület vált az ő szerükké s nevük után Varga, Kustán, Kerese, Paizs stb.-hez kapták *szer* hozzátétellel a Vargaszer, Kustánszer, Kereseszer, Paizsszer stb. elnevezést, a mit megtartottak volna továbbra akkor is, a midőn már falukká nőttek, ha a hivatalos elnevezés szegekké nem változtatja. Hogy ez igy történhetett, azt bizonyítja a régebbi keresztelő-anyakönyvben levő községnevek némelyike, melyeknek nevét a lelkész, a nép után szer-nek s nem szeg-nek írta be, pl: Simonszer, Tubolszer, elpusztult községek. (A mileji keresztelő-anyakönyvben.)

9. á. Három oldalról kerített ház Náprádfáról.

A falu egyes részei most is szerek; pl: Sárhidán: Balogszer, Boczföldén: Nemesszer, Czigánszer, Törökszer, a mely részeken a Balogh, Nemes, Czigán s Török család lakott, vagy még lakik most is.

A faluban a tekintélyesebb, vagyonosabb egyének nagyobb belsőségeit rendszerint *szer*rel jelezték. Pl. Kerkakálóczfán ezelőtt 50—60 évvel még ilyen elnevezésű falurészek voltak: Vasok szërë, Maróczyak szërë, a hol t. i. e családok laktak.

Akkor utczaneveket az alább felsorolandó nevekkel használtak.[1]

A községek nagy részében van Asu-s Fösüszer. (Alsó és Felsőszer.). A határ- s dülőelnevezéseknél is nagyon gyakori a szer. (Berekszer, Tüskeszer stb., holott szeg-végzetű nincs.

A szer-végzethez a példák egész halmaza kínálkozik. A háznak udvar felől eső része pl. házszer, az éjjeli őr szeres, vagyis soros. Valamely ház

10. á. Három oldalról kerített hajlék, Dömeföld.

„ezen a szeren (soron vagy renden) van". Mondják: rajtam a szer, vagyis a sor. Egyik pinczéről a másikra kódorgó, a pinczékben *sorban* végigmulató ember *pinczeszerez*. *Jószerével* (jórendével) vagyis békességesen végeznek el valamit; *szert tesznek* valamire stb.

A szeget sohasem használja a göcseji ember a hely szegletre hajlásánál, vagy jellemző alakjánál. Nem mondja, hogy ebben a szegben van ez,

[1] A Magy. Nemz. Múz. néprajzi osztályának Értesítőjében XII. évf. 2—3 füzet, 1911. 99—117. l. Viski Károlytól „Adatok a székely építkezés ismeretéhez" cz. közleménye e feltevésem helyességét szintén igazolni látszik. Viski, a székely építkezésre czélozva, ezeket írja: „Egy utcza (szer) az anyagot meghozta . . ."; továbbá: „1810-ben szélesítik (Sőstörökön) 4—5 ölre a szoros utczákat. Ma már ismeretes az utcza név, de kétszer is van: Papszere és Tulsószer. A szereket utczák, szorosok kötik össze." „Ha a ház fel van szarvazva, a gazda meghívja az utczát (szert) fedőkalákába." Tehát régebben a falukban az utczaelnevezéseket a székelyeknél és göcsejieknél főleg szer-végzetű szókkal jelölték meg. Sőt a székelyek az utcza nevet nem is ismerték. Ez egyúttal érdekes kis adalék ennél, a székely és göcseji nép hajdani együttélését vallók véleményének megerősítéséhez.

11. á. Kerített hajlék Pákáról a lászlóházi részen.

meg ez. Ehelyett *sarkot, véget, kupát* használ. („Ott, abba a kupába van a riétem.") Tehát községeit sem nevezhette el a nép szeg-végzettel.

Hogy a szóbanlevő göcseji községek keletkezésükkor szer-végzetűek lehettek, azt a szomszéd vasmegyei községek nevei is bizonyítják, mint: Alszegszer, Piharczszer, Keserűszer, Baksaszer, Templomszer, Papszer stb., a melyek éppen oly módon nyerhették neveiket, mint a göcseji szer-végű községek s távolról sem a folyónak, útnak, hegyfoknak szegletre hajlásától. Tehát nem a fekvés, hanem egyes családok nevei után nyerték elnevezésüket.

Göcsejben a *faluk* nagyobb része az egymás mellett futó dombsorok irányában észak-délnek fekszik. A hol a hely csak megengedte, hosszúkás alakú a falu, egy utczával. (Lásd Zebeczke és Páka községek határait!) Ezen utczák a falu mellett húzódó völgygyel párhuzamos irányúak. Az utczák általában elég szélesek, sőt egyes helyeken, mint Novában, Bakon, Zalatárnokban, nagyon is azok. Hosszabb mellékutczák a főutakat ritka helyen keresztezik. Az ilyen típusú faluknál szélesebb főtér nincs.

12. á. Kerített hajlék, Szilvágy.

A part- s hegyoldalokba épült faluk alakja, illetőleg kerülete néhol fél, másutt egész kört képez. Egy részének utczái a mellettük elhúzódó völgyek irányaira merőlegesen futnak. Az ilyen faluban rendesen több, különböző irányba húzódó utcza van. Egyes utczák mélyen bevágódó szűk *horgosba* mélyednek s némelyik oly szűk, hogy a szekerek abban egymást ki sem kerülhetik.

Nagyobb térségeket oly községben találunk, melyek több völgy összefutásánál, egybetorkolásánál keletkeztek (Szentpéterfölde, Szilvágy, Páka). E terek mélyen fekvők, némelyike vízáradásnak van kitéve, azért nem épültek be. Rendesen fűvel vannak benőve.

A faluk egyes részei, fekvésük szerint s egyes ott lakó, tekintélyesebb vagy tömegesebben egy csoportban lakó családok után nyerték nevüket. Fekvés szerint sok az *asu-* és *fösü-vég, asu-* s *fösüszer, asufalu, fösüfalu, küsüsorok* s *besüsorok*. A szerek Göcsej északi, a végek a déli részeken fordulnak elő, főleg a csertamelléki községekben.

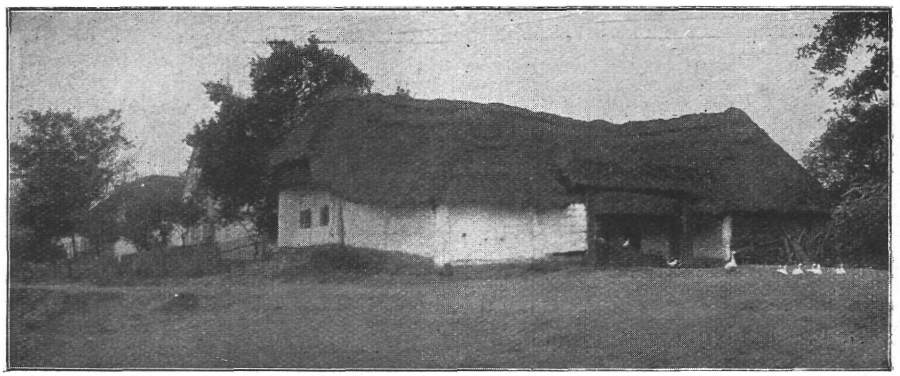

13. á. Kerített ház, Csesztreg.

Az utczák nevei, aszerint, a merre vezetnek, kapták neveiket, mint: *asu-*, *fösüszeglet-*, *hegyi-*, *temetőcsapás-*, *hupolagus-*, *czigán-utcza* stb. A kisebb falukban a falurészek s az utczák ritkán viselnek nevet.

A *házak* a kedvező fekvésű s rendesen épült faluban a főutcza mentén, két sorban, meglehetős szorosan sorakoznak egymás mellé. Homlokzatuk az utczára néz és pedig az északra futó utczáknál keletnek s délnek, a nyugatra hajló utczáknál pedig északnak és délnek. A ház szere vagyis az udvar felől való pitvaros része az előbbieknél, csaknem kivétel nélkül délre, az utóbbiaknál pedig néhol keletre, másutt nyugatra tekint. Néhol a házak rendetlen szétszórtságban feküsznek. Ilyen község kevés van.

A község legkiemelkedőbb pontján, vagy benn a községben, avagy kívül díszeleg a *templom*. A templomok nagyrésze régi, alacsony, tömören épített toronnyal, kicsi ablakokkal. A mely községnek temploma nincs, ott *haranglábat* építenek. Ezt már aztán csaknem mindenütt a falu közepére helyezik.

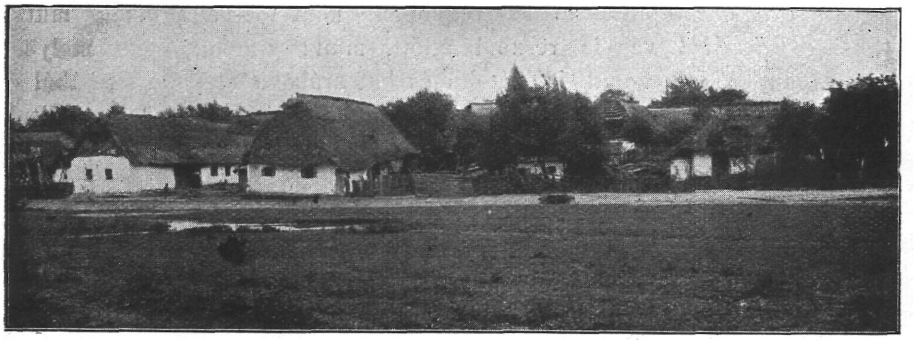

14. á. Házsor Bánokszentgyörgyön.

A falu közepén van a *tüzifecskendő* deszkából épült fabódéja is.

A *pásztorházak* a falu végén néhol egészen külön állanak. Ide szorulnak még a *czigánykunyhók.*

A házhely szükebb oldala az utczára fekszik. A külső folytatásukat képező telkek rendesen messze, a mezőbe nyúlnak be. (1. á.)

A házhely mellett majdnem kivétel nélkül *telek* is van. A telket a házhelylyel együtt Göcsej keleti részében *házülésnek* mondják. A telek rendesen *besü-* s *küsü*telekből áll. (A házhelyet e vidéken sehol sem mondják teleknek.) A küsütelek rendesen nagyobb. A besütelek gyümölcsös, kaszáló, a küsütelek pedig, melyet néhol *dülünek* neveznek, szántóul, kenderföldül vagy kerti vetemények ültetésére szolgál.

A házat alakja szerint a besüség egyik hosszanti oldalára építik, vagy a telek két, avagy három, sőt mind a négy oldalát derékszög alakban beépítik. A beépítés alakját s mértékét az illető ház típusa határozza meg.

A göcseji s hetési házak négyféle alakban építtetnek (2. á.) 1. *egyvégbe* (mely nem véve figyelembe az újfajta téglaházakat, melyek szintén egyvégbe épülnek) a legrégibb; 2. *sarkosan*, melyet hajlítottnak s kukorítottnak mondanak; 3. *három oldalról derékszögűen* és 4. *kerítetten*, mely utóbbi teljes négyszög.

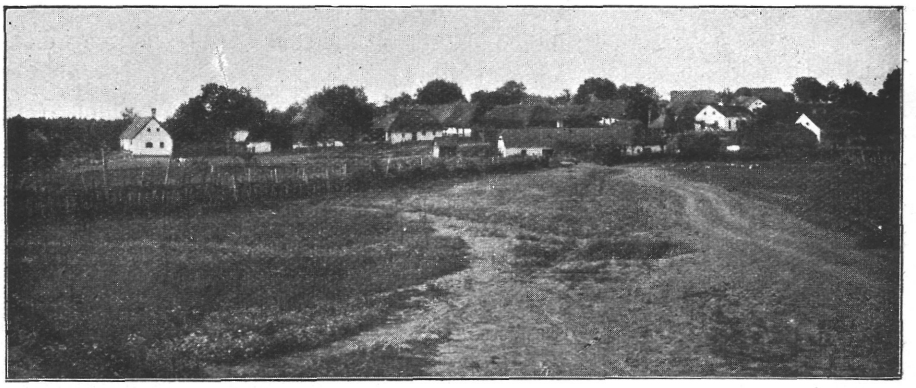

15. á. Szilvágy község északi fele.

Az *egyvégbe* épített házak régebben, mint az alaprajzok mutatják, 2—3 *derikből* vagyis részből állott, mint: konyhából, a melyben laktak, tehát ez a szobát is pótolta és kamarából; továbbá szobából és konyhából, vagy szoba-, konyha-, kamarából. A melléképületek külön álltak.

A fejlettebb alakjánál van: szoba, konyha, kamra, istálló s ezenkívül pajta. Sőt néhol két kamra és két istálló.

Az újmódi *kü-(tégla-)ház* szoba-, konyha-, hátusu szoba-, kamra- s elől kis folyosóból áll. Az egyvégbe épített házaknak három különböző alakját mutatjuk be itt fényképfelvételben (3—5. á.). A zebeczkei a legrégibb fajtából való faház, szoba, konyha és istállóval. A szilvágyi ezenkívül kamrás, istállós és pajtás, már haladottabb építést mutat. A ballahidai oszlopos, az udvar felől. A kisszigeti küház (6. á.) az e vidéki újabb háztípusoknak egy képviselője. Mind a háromnál külön vannak a melléképületek.

A hajlított háznál egyvégben van: a szoba, konyha, 2—3 kamra; az elhajlásnál a közpitar avagy a pajta, azután az istállók, ólak. Néhol

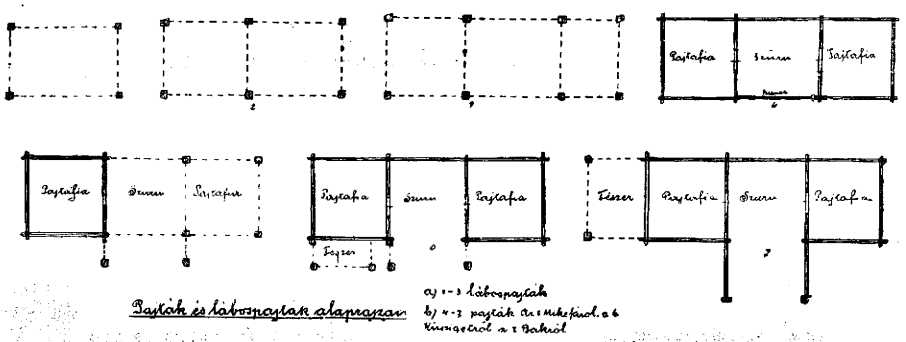

16. á.

ólak csatlakoznak a végéhez, mintegy elkezdve a harmadik hajlatot. (Lásd a kukorított hajlékot Kisszigetből és Lendvahosszúfaluból. 7—8. á.)

Ilyen sorrendben következnek a házrészek a *három oldalról derékszögüen épült házaknál* is, csakhogy itt az istállók száma több s hozzájuk csatlakoznak a különböző ólak, hidasok. Külső alakjukat a Náprádfáról, Pákáról és Dömeföldről bemutatott házak mutatják. (9—10. á.)

A *kerített hajléknál* a melléképületek száma még több, mint az előbbieknél. Ez teljesen zárt négyszöget alkot. (9. á.)

Ezen háztípusnál is csak egy szoba volt, 2—3, sőt régebben 5—8 kamra, egy konyha; több istálló, külön a lovaknak, ökröknek, teheneknek, sőt néhol a borjúknak is. Ól is több volt. (11. á.) Hogy oly sok kamra volt némely házban, annak az a magyarázata, hogy bármily nagy család lakott együtt, (30—35 tagú család is lakott egy házban, mikor még patriarchalisan éltek), csak egy szoba volt, a hol mindnyájan — természetesen — nem férvén el, jórésze a kamarákba vonult éjjeli hálásra. A különböző, egyszerűbb s összetettebb beosztást különben az itt bemutatott alaprajzok eléggé feltüntetik. Külső képüket a Szilvágyról, Pákáról és Csesztregről bemutatott képek szemléltetik. (12—14. á.)

17. á. Paraszthéz udvara, Náprádfa.

Némely kerített hajlék, nem számítva az ólakat, 14 derékból is állott.

A kerített hajlékok, daczára annak, hogy sok derékból állanak, nem nagy területet foglalnak le. Annyira össze vannak szorítva, hogy udvaruk térsége nem több 100—200 □-méternél.

Hogy a kerített hajlék átvétel-e valahonnan, avagy önállóan fejlődött ki zárttá, arra nézve határozott feleletet nem adhatunk. A hajlított lakásokat megtaláljuk a frank típusú házaknál, melyek közelben a stájerországi, továbbá a zalai és vasmegyei vendek népies épitkezésének formája. A kerített hajlék alapformáját, beosztását pedig a bajor típusú házaknál, közelben Stájerországban, Felső-Ausztriában s vasmegyei hienczeknél.

Ezek némelyikénél megvannak a göcseji kerített hajléknak jellemzően elhelyezett kijáratai is, mint: a közpitar és a ház egyik hajlatánál a kapu.

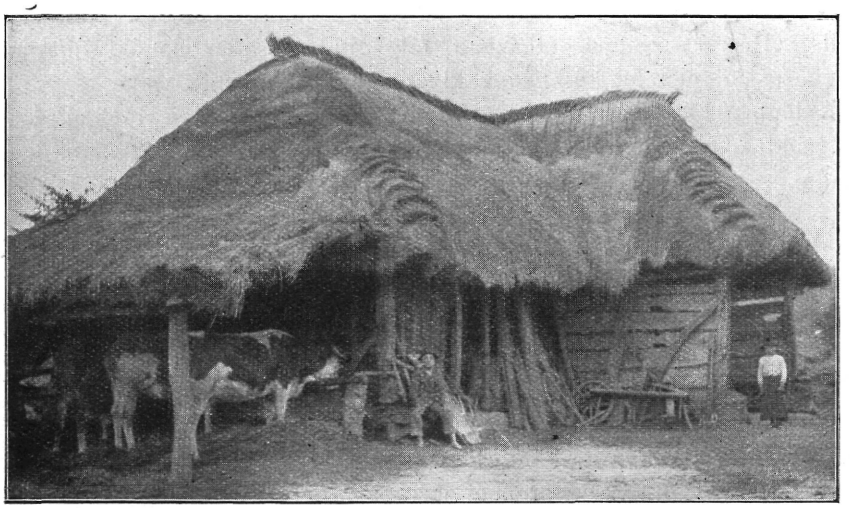

18. á. Pajta fészerrel, Bak.

A hajlított házat közvetlenül — egész valószínűséggel — a szomszédos vendektől vették át a göcsejiek s hetésiek. Az egyes derekak, főleg a közpitar, arra enged következtetni. Úgy hiszem, hogy ennek továbbfejlődéséből keletkezett a kertített ház. Azt látszik bizonyítani az épületrészeknek mesterkélt összekuszálása, a belső elrendezés aprólékossága, a mi minden régi göcseji s hetési háznál megvan, bármily egyszerű is.

Hogy miért építettek régebben kerített hajlékot, miért zárták be magukat ily teljesen négyszögű házba, kérdésemre mindenütt ugyanazon feleletet adta a nép: azért, hogy az a sok barom, mely az istállókban, sőt 2—3 nyitott színben sem fért el, az udvaron, elzárva, helyet nyerjen és hogy a lopást megakadályozzák. Ha a gazdának szép lova, marhája volt, azokat a tolvajok bizony elhajtották s a nép még üldözni sem merte őket, mert félt a lelövéstől. Napnyugtakor már bezárták a kapukat, ajtókat nehogy „gyüjümenü“ ember jusson a házba. (15. á.)

Tehát mese s képzelt dolog az, a mit Kővári Béla a göcseji népdalokat tartalmazó gyüjteményének előszavában állit, egyszerű feltevésből, hogy

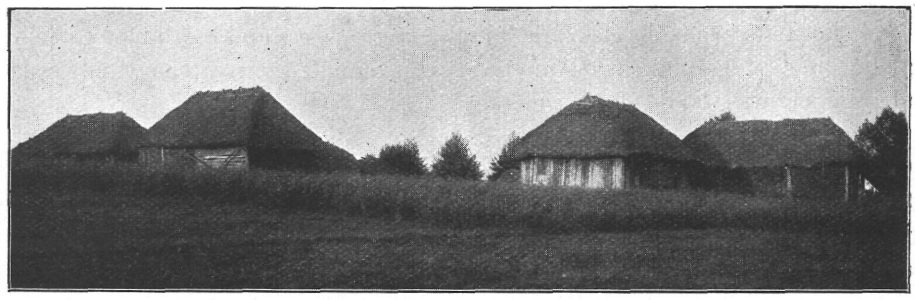

19. á. Telekvégi pajták, Csömödér.

a törökök ellen való védekezésből építették a házakat négyszögben. Ugyan hogy védekezhetett volna gyulékony anyagú házban a nép a kószáló ellenség ellen. Hisz ily zsuppos faházban, felgyujtása esetén maguk s barmaik a védekezés minden lehetőségének kizárásával, bennégtek volna.

Különben kerített hajlék a törökvilágban aligha volt e vidéken. Ez az építési mód később keletkezhetett, a minek okára most nem kívánok kiterjeszkedni.

A kerített hajlékba a melléképületek is rendszerint bele voltak foglalva. Csak a pajta, pajtáskamura s kástu volt különálló, melyeket a telken építettek s melyekhez a kerített hajlék mellett hagyott részen, a ház fundusának a szélén, vezetett külön út. Különben a ház felől nem lehetett volna megközeliteni, mert a telekhez a szekerek részére nem volt átjáró.

A többi háztípusoknál a melléképületek nagyrésze elaprózva, külön épül. Némelyik az udvaron van elhelyezve, a másik része a telekre szorul. A telken épült pajták, ha tér van hozzá, a telek hosszával keresztben épülnek. (A pajták és lábospajták alaprajzait lásd a 16. ábrát.) A telekvégi pajták külső alakjait a mellékelt kép mutatja, az udvarban épitetteket pedig a

Bakról és Milejből bemutatott két kép. A lábospajták (1—3 sz.) négy-, hat- vagy nyolczlábúak. A pajták háromrekeszűek (pajta, pajtafia, szürü), melyekhez néhol a fészer tapad. (16. á.)

A göcseji s hetési faházak, melléképületeik a hely nagysága, fekvése s a lakók anyagi helyzetének változása szerint s eddig említett s rövidesen vázolt háztípusok kereteiben változatosság tekintetében szinte páratlanul állanak. A sok apró zeg-zug házrészek a legkülönbözőbb módon vannak elrendezve. (17—19. á.)

Ha a házhely szűk, az épületet messze kitolják. Néhol két lakóház kerül egy végbe. Mint azt itt egy csömödéri háznál látjuk.

A hol a házhely lejtős, a melléképületek továbbépitése gyakran eltér a megszokott beosztástól. (20. á.)

Ha a gazda vagyonilag erősödik, házát kibővíti, míg a családtagok

20. á. Gazdasági udvar, Milej.

osztozkodásával a házat elbontják s ki-ki elhordja a maga részét, hogy abból másutt emeljen, ha nem egész házat, legalább egy hajlékrészt.

Különösen a hajlított s kerített hajlékoknál szokás az osztozkodás. Azért látunk olyan egyvégbe épitett házat, a melynél a szobával szemben a folyosó által elválasztott kiskamura van, holott ilyet csak a kerített hajléknál épitettek; vagy olyat, melynél az első derék az utcza felől a kiskamura s csak a második derék a szoba. Persze, a kiskamura csak $^1/_4$ résznyi nagyságú, mint a szoba. Találunk oly kukorított hajlékot, melynél a lakást magában foglaló rész az utczával párhuzamosan halad s a második része befelé a házhely hosszában húzódik, holott rendes, új épitésnél a házhelyet keresztező résznek az udvar belső részében kell húzódnia, vagy olyat, melynél a ház harmadik szárnya csonka, mert a többi részét elhordták; végül olyat, melynek az út felől való részét szétbontották, ennek következtében egyik szára pajtával, a másik kamurával kezdődik stb. Az egyvégbe, vagy hajlítottan épített házak belső és külső udvarán sokféle apró épület áll, mint azt a Náprádfáról bemutatott képen látjuk.

A házhely azon részén, mely az udvaron kívül esik, a favágító, kút, különböző takarmányok, gabonák kazlai, asztagjai, méhes foglalnak helyet, kástu s a már említett melléképületekkel. Egy része gyümölcsös.

A telekre szorul néhol a pálinkaégető-kunyhó.

Szántókul a dombosabb, vízáradástól ment részeket foglalják. A kaszálók a völgyekben vannak. Göcsejben a völgyek mindenütt rétek. Kaszálót hagynak még a szőlőhegyen, a szőlőtáblák végében.

Szőlőt e vidéken csak dombra telepítenek. A legmeredekebb domboldalt is beültetik. A szőlő fogalma a hegyével annyira össze van forrva, hogy a határ azon részeit, hol szőlők vannak, egyszerűen hegynek mondják. („Mënëk a hëgyre" vagyis a szőlőbe.)

Legelőt néhány helyütt a Csertamelléken és a Váliczka-csatorna mellett a völgyben, másutt dombos területen hagytak.

Az erdők főleg a dombos részeken terülnek el, csak itt-ott van síkságon, völgyben.

Gönczi Ferencz.

Galambbúgos kapuk Tordán.

Azokhoz a szép galambbúgos székelykapukhoz, melyeknek néhai Szinte Gábor tanár volt a szakavatott ismerője, nehány hasonló példány még Tordán is található. Tordára valószínűen a székely befolyás s nevezetesen a város szomszédságában levő hajdani Aranyosszék hatása következtében már rég terjedt el az ily kapuk divatja. Ugyanis régebben Aranyosszék községeiben is közönséges volt a galambbúgos kapu, de ma ott azoknak csupán csak a hírök maradt meg. Emlékezés szerint Tordán az ilyen kapu ezelőtt 60—70 évvel nagyon közönséges volt, sőt ezelőtt 40 évvel a város főterén a fiskus-udvar kapuja is galambbúgos tetővel ékeskedett. Jelenleg a városban csak ötöt találtam, melyek közül három a régebbi. Kettejéről a fényképet mutatom be.

Az első (1. á.) a város Új-Torda nevű részében az Orbán Balázs-utczában Friedel Béla telkére vezet. Ennek szélessége a kapuoszlopok szélességének is beleszámításával 620 cm, melyből a kiskapura 164 cm esik. Oszlopait domború faragott díszítések ékesítik. Az oszlopok vastagabbra hagyott tövénél egy nagyobb négyszögbe egy kisebb négyszög van belehelyezve és ezeknek a négyszögeknek a szegletei ívszeletekben le vannak csonkítva. Ezek felett egy-egy kerek virág domborodik. A virágok felett az oszloptövek vastagabb részét félkörben kötéldísz határolja, mely a felettük ágaskodó oroszlánnak egyszersmind dombul is szolgál. Ezekhez a meglehetős durván faragott oroszlánokhoz hasonlók ékesítik a nagykapu ívének két oldalán is a tért. Érdekes a kiskapu, melynek bélelt ajtója felső részén a bélelés deszkái a szokásos módon a felkelő napot tüntetik fel. Az ajtó feletti tér díszéül egy körben sugárszerűen nyolcz tulipán úgy van elhelyezve, hogy a nyolcz virág a száraik közös tövéül szolgáló körrel együtt egy kidomborodó fészkes virágot mutat. Ennek a virágnak felső széléből egyenesen felfelé egy virágfüzér

emelkedik. Kár, hogy a tért betöltő vastag deszkák legfelsője a kapulábak hornyolásából már régebben kiesett és amiatt a füzér befejezése nincs meg.

A szemöldökgerendán fekvő búgba az utczafelőli oldalon 13 lyuk nyílik. A kapu zsindelyfödele csak közelebbről volt megnyitva. A szemöldökgerendán ez a felírás van bevésve: ÉPITTETETT EZ KAPU 1816 ESZTENDÖBEN X.

Most ez a közel 100 esztendős kapu a legöregebb a tordai galambbúgos kapuk között és egyszersmind a legérdekesebb is.

Arányait és kidolgozásait tekintve szép a második példány is (2. á.). Ez szintén az Orbán Balázs-utczában áll és jelenleg a Csekme János tulajdona.

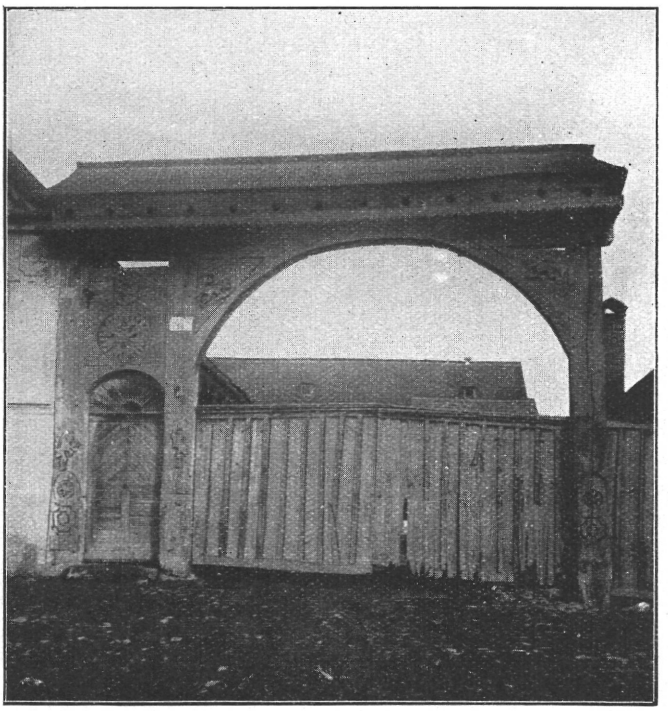

1. á.

Egész szélessége 625 cm, melyből 165 cm a kiskapura jut. Oszlopai közül a kiskapu melletti kettő már csak ráklábakkal áll. A kiskapu ajtója bélelt és a felső szélén szintén a fölkelő nap képe látható. Úgy a kis-, mint a nagykapu körives. A kiskapu feletti térben rácsszerű díszítmény van behelyezve, mely a kifűrészelt szélű deszkák egymásmellé helyezésével elég csinosan van egybeállítva. A nagykapu felett a szemöldökgerendát támasztó ívgerendáktól az oszlopokig maradt háromszögű tért bedeszkázták és a deszkába jobbról is, balról is egy-egy sarló van kifűrészelve, mintegy hirdetőéül annak, hogy a kapu tulajdonosa földmívelő. A szemöldökgerenda tartja a galambbúgot, melynek zsindelyfödelén a tető zsindelysora régebben hegyesre volt fűrészelve. Az úgy alakított csipkézet ma már nagyon hiányos. A búgba

az előoldalon 18 fészeklyuk mélyed. A nagykapu szárnyai újabb keletűek és felül léczes-rácsos. A szemöldökgerendába bevésett felírás a következő: ISTEN SEGEDELMEBÖL EPITETTE EZ KAPUT LUKA GYÖRGY 1830 ESZTENDOBEN MAJUS 6-IK NAPJAN.

Eszerint ez is már 82 éves.

A harmadik galambbúgos kapu Ó-Tordán a Jósika-utcza 119. számú telken áll. Ennek egész szélessége 604 cm és ebből a kiskapu 104 cmrt foglal el. A kapu egyetlen diszét a kiskapu fölötti deszkázás képezi, mely a szélein kifűrészelt deszkák egymásmellé állításával alakittatott. A galamb-

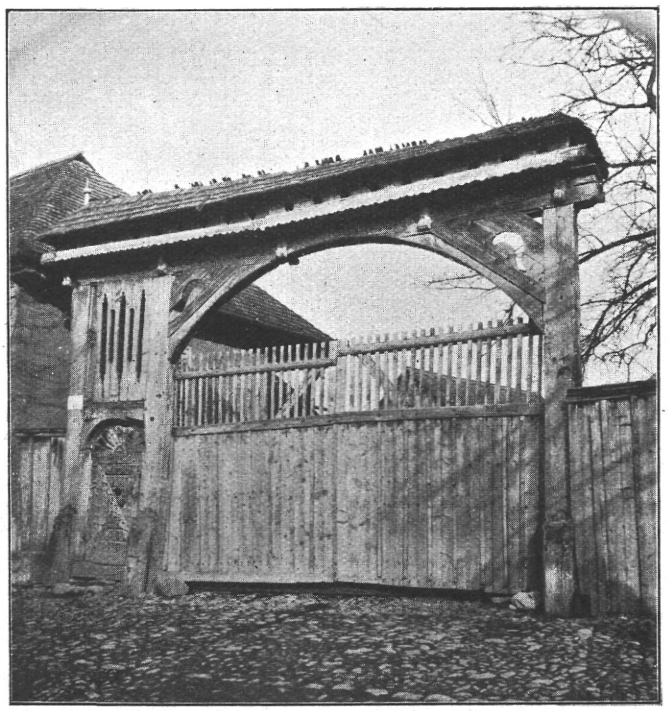

2. á.

búgon 17 lyuk sötétlik. Zsindelyfödele teljesen új. A szemöldökgerendába vésett felírás csak hiányosan olvasható: EPITETE ELEGDI MARTON ES MAKSAI KIS MARI . . . . A kiskapu felett ez van bevésve: K. Sz. D. ES M. J. 1844.

Ez tehát most 68 éves.

Egy ehhez hasonló egyszerű, de fiatalabb galambbúgos kapu látható a Jókai-utczában is. Érdekesebb részlet, diszités vagy felirás nincs rajta.

Újabban — azaz 1907-ben — a város melletti Sóhegyen a Szabó József-féle földmíves-iskolánál épitettek egy galambbúgos kaput. Azt kékre festették és a székely szokásnak megfelelően a következő felírással is ellátták:

Jó embernek nyitott kapu!
Áldás a jövőre, béke a menőre!

A már eltünt galambbúgos kapuk sorából meg kell emlékeznem azon csinosabb példányról is, mely a Rákos-utcza alsó végén állott. Ez a XVIII. század második feléből származott. Hosszú ideig a néhai Szigethi Csehi Sándor polgármester tulajdona volt. Méretei az itt ismertetett Friedl-féle (I.) kapu méreteivel megegyeztek. Ezt a kaput az állami főgimnázium épitése érdekében 1908-ban bontották le.

Téglás István.

Gyergyói népszokások.

Az Értesítő mult évi 3—4. számában megjelent gyergyói hiedelmekhez és szokásokhoz mi is szolgálhatunk még egy pár adattal.

Megigézés. Ha valakinek erősen fáj a feje vagy valami nehéz betegsége van, akkor mindjárt előáll valaki azzal, hogy bizonyosan megigézték. Vesznek egy vízzel telt poharat, égő szenet tesznek bele, ha a szén leszáll a pohár fenekére, akkor az illető beteget megigézték; a szénnel azután az illetőnek a homlokára keresztet húznak, a mi által az igézés hatástalan lesz.

Hogyha valakit megigéztek, akkor *vizet szokás vetni*, hogy megtudják férfi vagy nő volt-e a megigéző. Egy csuporba vizet töltenek. Kinyitják a *füttő* ajtaját s hét szenet dobnak belé, miközben elmondanak három Miatyánkot, három Üdvözlégyet s egy hiszekegyet. (Tehát a hetes szám váltakozása.) Minden ima alatt két szenet tesznek a csuporba. Az imádságot a Vigasztaló Szentlélek tiszteletére mondják. Ezen szenes vízből a megigézett ember iszik három cseppet s a többi megmaradottat kiöntik az utczára, mikor senki se jár.

Ha egy kis gyermeket megigéznek, akkor az ingét levetik és a baloldalával megtörülgetik. Ha pedig felnőttet igéznek meg, akkor dugva egy edénybe belé vizelnek és tüzes parazsat tesznek bele. Ebből az illetőnek inni adnak, hogyha a parázs az edény fenekére száll, akkor meg van igézve.

Ha valakit megigéznek, akkor hét helyről hoznak egy kis vizet és egy edénybe összetöltik és parazsas szenet tesznek belé és ha a szén sistereg és leszáll az edény fenekére, akkor meg van igézve.

Egész Székelyföldön ismeretes vizvetés. Valahonnan előhívnak egy meglehetősen vén asszonyt, az a czirokseprőből kitör néhány szállat és szénné égeti és pohárba teszi, az illető megigézett iszik a pohárból.

Sok olyan babona van, melyek a napi foglalkozással, valami dolog sikerültéhez vannak fűzve. Azonkívül az állatok megrontása vagy elveszése ellen is számtalan babonát használnak.

Ha a tehén tőgye duzzadt, apró csomók vannak rajta és nem ad tejet, akor egy öreg ember vesz egy üstöt és egy posztódarabot és az üst fenekével lesimítja a tehén tőgyéről a csomókat, közben valami imát mormol.

Ha valaki tehenének a tejét elveszik, az az ember, a kié a tehén, vesz egy vánkost és arra tejet fej ki keresztben, ezt a vánkost veri egy új fa-abroncscsal, azután egy kádba vizet vesznek, forró ekevassal hevítik a vizet és ekkor odamegy az az *asszony*, a ki a tehén tejét elvette.

Ha a tehén tejét elveszik, akkor a gazda vizeslepedőt tesz a tehén alá, a tejet keresztbe feji, vesszővel verik a lepedőt, az, a ki elvette a tehén tejét, odamegy és azt meg kell verni és a tej visszajön.

A székely ember, mikor a marháját vagy juhát kiereszti, valamilyen vasszerszámot, lakatot, lánczot, ollót szokott az ajtóba tenni, hogy azon az állat keresztül menjen. Az ollót azért teszi, hogy maradjon nyitva a vadállat szája, vasat azért, hogy a vadállat ne bírjon az állattal és lánczot azért, hogy legyen valami tárgy, illetve rendeljen az Isten olyan dolgot, a mi zörögjön és ez által a vadállat elmenekül.

A boszorkányok ellen a nyirág-seprűbe gombostűt kell tenni, a boszorkány láthatóvá lesz. Addig nem tud elmenni, míg a gombostűt a seprűből ki nem veszik.

Nem jó ágseprűvel ütni a marhat, mert a boszorkány járja. (E babona eredete valószinűen onnan van, hogy a nép hite szerint a boszorkányok seprűn járnak és akkor is ott van a seprűn a boszorkány, mikor a marhára vágnak vele.)

Egyéb közismert székely babonák:

Ha este tükörbe nézünk, ördögökkel álmodunk.

Ha a szemetet a küszöbön átseprik, akkor szerencsétlen lesz az a ház. Ha a házban naplemente után sepernek, a szerencsét kiseprik a házból.

Ha szemetet vagy vizet visznek ki a házból, egész éjszaka rosszul alszanak.

Ha szombaton este vizet hoznak a házba, akkor egy darab kalácsot kell a vízbe dobni, hogy egész héten egészségesek legyenek.

A boszorkány az alvó emberre mászik. Így kell ellene védekezni: A seprűt az ajtó sarkába állítják, úgy hogy a seprű alsó része felfelé legyen, tűt szúrnak bele, de a fokával lefelé, az ágyakat megkenik fokhagymával. Ha mégis felmászott a boszorkány az emberre, balkézzel kell megfogni és jól elverni s akkor többet nem látogatja meg az embert.

Az istálló felé szentelt pimpót kell tenni, hogy a boszorkány be ne menjen.

Kedden este fonni nem szabad, mert boszorkányok járnak a ház körül.

Ha naplemente után mosnak, a jég elveri a határt.

Az új búzából sült első kenyérnek a felületére keresztet kell nyomni, ezt azért csinálják, hogyha esetleg tűz üt ki, akkor ezzel a megkeresztezett kenyérrel és egy fazék tejjel megkerülik a tüzet, akkor a tűz megcsendesedik.

Egyéb érdekes népszokások is vannak még:

A Székelyföldön, illetve a gyergyói részben szokás Aprószentek napján (január 2-án) még az is, hogy fűzfából font vesszőkorbácscsal végigjárják a házakat és ezzel a vesszö-csomóval ütik meg a ház minden lakó-

ját, hogy meg ne varasodjék. Érdekes, hogy feltünően sokan járnak „kántálni“ ez alkalommal, verseket mondva, azután pedig várják az ajándékot. Az alább közölt versnek két változata is megvan, nem sokban tér el egyik a másiktól. Valószínű, hogy ez a „varasodás elleni“ megvesszőzés is nemsokáig lesz divatban, mert a gyergyói részben a kultúra nagyobbfokú elterjedésével kivesznek, annál is inkább, mivel most is már csak legények és gyermekek űzik nagyban.

Az első vers így hangzik:

Örvendetes nagy nap Krisztus születése,
A melyben Szent István életét végezte;
Szent János pediglen példáját követte;
Mi is elindulánk Herodes nyomdokán,
De se nem botokkal, se nem fegyverekkel,
Hanem kicsi fűzfa, hajlandós[1] vesszőkkel.
Azt hallottuk, disznót öltek.
Kolbászt, jó sokat töltöttek,
Tormát hoztunk, hogyha elfogadnák.

Közben a házigazda ezt mondja:

Tessék, öcsém uram, elosztani . . .

A korbácscsal most megütnek, megérintenek minden embert, férfit, nőt egyaránt, a kit csak a házban találnak; a míg ez a verés tart, azalatt mondják a következő verset:

Aprószentek Dávid,
Dávid korcsolyázik,
Elromlott a korcsolyája,
Van bükkfája,
Megcsinálja.
Furja, faragja
Mégis faragatlan hagyja.

Friss, jó egészségben viselje az új évben magát, meg ne varasodjék.

Más:

Örvendetes nagy nap Krisztus születése,
A melyben Szent István életét végezte,
Szent János pediglen példáját követte,
Herodes szuronnyal sok szentet ölete,
Mi is elindultunk Herodes nyomdokán,
De nem fegyverekkel, csak termő ágakkal.
Szentelni ünnepét, a melyeknek száma
Háromszáznegyvennégyezer volna,
Kívánom szívemből, kik itt jelen vagyunk,
Ártatlan Jézus legyen a pártfogónk,
Világból kimúlván, hogy feltámadhassunk,
Az ítélet napján mind jobb felől állhassunk,
Dicsértessék Jézus neve.

Kónya Imre.

[1] Hajlós.

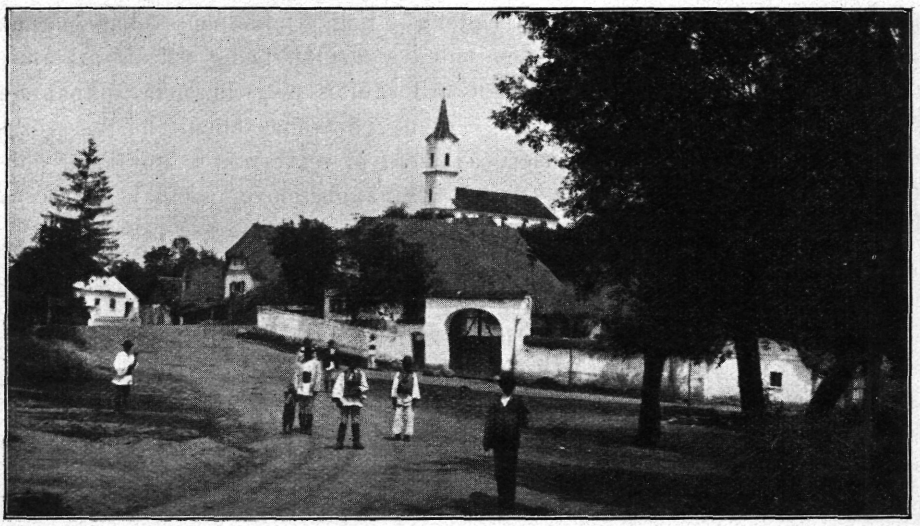

1. á. Romosz főtere a nagytemplommal.

A régi Szászvárosszék szász telepeseinek utolsó maradványai Romoson.

Szászvárostól, vagyis az Árpádok városától északra a Kenyérmező szélén integet messzire kitetsző templom tornyával, a vasút felé *Romos*, a közigazgatásilag Romosznak nevezett szász község képezi utolsó hírmondóját a Maros mellékén három fokozattal kialakult és eredetileg 13 községből állott szász telepítéseknek.

Az ősi Fejérmegye és a hunyadi várispánság összeszögelletében elnéptelenedett határszéli területeken Várus (az Andreanum diploma Warus-a) s a vele szomszédos Perkucz (1334-ben Purkuz), Tordus (1334-ben Tordai, 1659-ben Thordas), Kaszto (1344-ben Koztow), 1332—1338. pápai tizedlajstromban Koztev), Berény (1334-ben Berken, 1332—1338-ban Byrini) és Sarkad, a mai Szereka (1334-beli Zarkad) képezék az első szász telepeseit. Ezt a telepítést csakhamar követte Romos (1206-beli Rams), melynek *primi hospitesei*,[1] a Gyulafejérvár hátterében fekvő s a híres erdélyi Hegyalját akotó *Igen* (1334-ben Igun), a Krakko (1334-ben Cracov) vendégeivel egyszerre érkezvén be, azok is a várasi esperességhez tartozának eredetileg.

Romoson tehát csakhamar elhatalmasodott a jövevény oláhság s napjainkban az anyaközséget körülgyűrűző oláh negyedek alkotják a lakosság kétharmadát. A szászság pedig 1334 november 15-én, a mikor János pap a szászvárosi esperesség területén a füstök megszámlálásának az egyházi adó beszedésére is ki vala küldve, a malommal együtt 255 füstöt számított

[1] I. Primos hospites regni de tribus villicis ultrasilvanius Karakes, videlicet Chrapunder et Rams.

és Sigirmanus nevű plébánosa négy egész egy negyed nagyobb súlyú márkát fizetett egyházi adóba.

Ugyanez a plébános, kit azonban Sygumanusnak ir a pápai tizedgyűjtő, 1332—1338-ban félmárka finom ezüstöt adózott a pápa részére.[1] A 255 füstre fejenkint csak négyet számítva, 1200 szász lakost számlálhatott 1334 november 15-én Romos, Waros, vagyis a mai Szászváros ugyanakkor csupán 89 füsttel járt elébb s 344 füstből állott. Ebben az arányban tehát 1376 lelket számlálhatott s alig 176-al haladhatta túl Romost.

Ha tehát ebben az arányban feltételezzük a további emelkedést is, az 1900-ban 1376 lelket számláló Romos az ugyanazon időbeli Szászváros népességével csupán 14%-al állhatna hátrább. Minthogy Szászváros 1900-ban 6934 lelket számlált, Romost ugyanakkor 6510 lélekszám illetne meg, vagyis legalább 5134-ig kell vala emelkednie.

Ezzel szemben Romoson nemcsak nem emelkedett a szászajkú lakosság erre a magaslatra, hanem a 600 év előtti számaránynak alig harmadára sülyedve, vivja a maroknyi szászság élet-haláltusáját a folyvást sokasodó és erősödő oláh jövevényekkel szemben.

A többi szász vendég a Kenyérvíz mellékére, a közel *Sebes* földjének (terra Sebus) újranépesítésével egyszerre érkezvén, ezért Alkenyér, Felkenyér eleinte az odavaló esperes hatósága alá tartozott.

A török becsapásoktól elsősorban éppen ez a vidék sujtattatván, a szász vendégek épp oly rohamosan kipusztulának innen, mint azok elődei, a szép magyarnevű helységeket alapító magyarság. Már 1420-ban majdnem teljesen kiirtódott Szászvárosszék 13 szász helysége. Alig heverték ki ezt a nagy veszedelmet 1438-ban, a törökök a megelőző esztendőben Erdély északi felében lezajlott parasztlázadás következményeit felhasználva a Vaskaputól a Törcsvár-hágóig a déli határ mentét ismét végigdúlták. A mi kevés népesség akkor megmenekülhetett, az ivadékaival együtt a 40 esztendő mulva 1479-ben éppen a *Kenyérmezőről* Báthory, Kinizsi által visszaűzött törökök dühének áldozatául esett.

A királyi adók fizetését s a közigazgatás költségeit a székbirák csakis pásztorok, vagyis olachus, vlachus néven emlegetett jövevények telepítésével biztosíthatták. Az 1506-ik esztendőben Romoson is már 10 pásztor és velük egy pópa lakozott. Ez a maroknyi oláhság hihetetlen gyorsasággal gyarapodásnak indult s 1559-ben már a község alsó végén a Mylguss nevű falurész földeitől magának a szászokkal egyenlő részt követeltek.[2]

A szászvárosi székbirák ítéletével elégületlen oláhok a szebeni Univerzitáshoz felebbezvén ügyüket, kívánságuk támogatására különösen azt hozták fel, hogy a megnevezett helyet kövektől, bokroktól a szászokkal (kiket christiánnak czímeztek) egyenlőképpen igyekeztek megtisztítani, következőleg a hasznositasban is ugyanolyan rész illeti őket.

[1] Amlacher gyűjteményében levő számadási részlet, közölte Archiv des Vereins für Landeskunde. Bd. XIII. (1877). H. 2. 367 - 369. és Urkundenbuch 10—11. l. 13. oklev.

[2] Theiner, Vetera monum. hist. Hung. I., 560. a vatikáni levélt. M. 137 (N. 1771), Archiv III., 318.

A pusztuló szászság[1] ma már minden oldalról izolált szigetecskét alkot a Kenyérmezőn elhatalmasodott oláhság tengerében s éppen azért kétszeresen megérdemli figyelmünket.[2]

A Szinte Gábor tanár által felvett kép a falu főterét mutatja be, a tekintélyes szász templommal, a szilárd téglaépítményű házakkal s a szász papi telek kastélyszerű bejárójával. Az utczán mutatkozó csizmás, széles öves, nadrágos férfiak a falu módosabb szász gazdái; de már egy fehérruhás, bőrmellényes vlachus ivadék is odavegyül annak jeléül, hogy a szász belterületen is tért foglal az oláhság.

Legjellemzőbben megőrizték faji sajátságaikat a férjhez menendő hajadonok s házasulandó legények. Az eladó leányok süvegpártája, szépen hímzett nyakbavetője, a bársony mellrevaló mind azon mód járja, a hogy talán beköltöző őseik a Rajna és Mosel mellől magukkal hozták.

Mellettük a bekötött fejű menyecskék még nyár derekán is rókaprémes rövid bundácskájukban pompáznak. Az öregedő nők fekete köpenyt viselnek. A házasulandó ifjak széleskarimájú kalapján ott virít a mátkájuktól kapott rozmaring-muskátli bokréta. Jól megtermett szálas legények, kik a hetykén vállravetett zekét nyár derekán sem hagyják el.

A megházasodott, élemedni kezdő gazdáknál a kékbeliség járja. Romos egyedül templom szokásaiban őrizte meg ősei hagyományait. Példás rendben vonulnak ki és be a templomba, megadván a tisztességet úgy a korosabbaknak, mint az egyház előljáróságának. Ünnepeken a tisztes, ősi templom boltíveit áhitatos ének tölti be s a helység nagytudományú lelkészének: dr. Amlacher Albertnek, ki egyúttal a szászok legkiválóbb históríkusa, kenetes szentbeszédei erős kapocsul szolgálnak az egyházközség tagjai közt s bizonyára nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy a hívek félelmesen megapadt létszámuk daczára több bizalommal tekinthetnek a jövő elé.

Téglás Gábor.

Adalékok a hazai oláhság temető-kultuszához.

A *Magyar Iparművészet* ez évi 3. számában Lajta Béla neves művészünk tollából érdekes czikk jelent meg, a mely a modern városi temetők művészetét tárgyalja. Kimutatja a temetők egykori összhangzatos szépségének a hanyatlását és új irányokat tár fel a jövőre nézve. Úgy ez, valamint az Iparművészeti Társulatnak ama elhatározása, hogy a temetők artisztikumának a felélesztésére művészi sírkövekre pályázatot hirdetett, arra indítottak bennünket, hogy bemutassunk nehány képet a hazai oláhság temetőjének *népi* művészetéből, s így néhány adattal hozzájáruljunk ahhoz az anyaghoz, a melyre a temetők művészetét tanul-

[1] Amlacher Albert, Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt und des Stuhles Broos bis zum Übergang Siebenbürgens unter Erbfürsten aus dem Hause Österreich (1690) 1879, 129—130. Dawych Mihály székbíró nyelvezetileg is érdekes magyar bizománylevele.

[2] Amlacher u. o. 130—132. l. 145.

mányozóknak — talán — szükségük van, reámutatva, hogy a magyar nép temetőiről máris nagy anyag áll rendelkezésükre e szakfolyóirat régebbi évfolyamaiban.[1]

Tudjuk, hogy az egyes népfajok, nemzedékről-nemzedékre, különböző szokásokat őriztek meg évszázadokon keresztül, ma azonban ezek is kiveszőfélben vannak. Minden népnek a maga vallásfelekezete szerint különbözők a bölcső, illetve a keresztelés körüli szokásai, mások a házasság és mások a temetkezési módjai, de azért valamennyi egy közös forrásból, a vallásos érzésből született meg s táplálkozik ma is. Az emberi életnek e három határkövéhez fűződő jelenségek egyike-másika nagy változásokon ment keresztül az idők folyamán, de az átalakulásokban legkevesebbet csak a temetés és a temető szenvedett. Úgy a szokások,

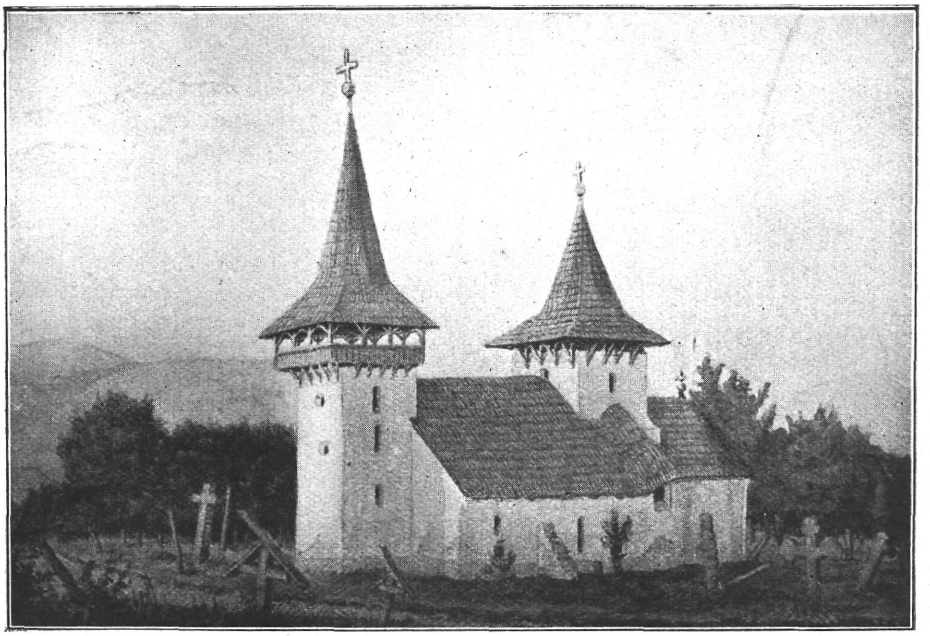

1. á. A guraszádai oláh templom a XVIII. sz. közepén. (Hunyad m.)

mint az objektum alig vesztettek valamit ősi bélyegükből. A zsidó ma is átadja az enyészetnek a halottját, mint régen. De temetkezett sziklaüregekben is, a melyek elé kőlapot helyezett és a mely kőlap a mai szabadon álló síremlék őse.[2]

[1] *Szinte Gábor*: Kopjafák a Székelyföldön. A M. N. Múzeum Népr. Oszt.-nak Értesitője. II. 1901. 7-ik füzetében és VI. 1905. 91 és köv. lapjain. — *Bátky Zsigmond:* Adatok a kopjafához. U. ott. V. 1904. 107—110. l. — *Cs. Sebestyén Károly*: Székelyföldi kopjafák és keresztek. U. ott. VI. 1905. 103—107. l. és Háromszéki sírkövek. U. ott. VIII. 1907. 105—110. l. — *Győrffy István:* Nagykúnsági fejfák. U. ott. VIII. 1907. 94—105. l. — *Biczó Ilona*: Nagykőrösi fejfák. U. ott. IX. 1908. 166—173. l. — *Viski Károly:* Mi a kopjafa? U. ott. XI. 1910. 220 s köv. l. — *Novák J. Lajos:* A temetők népi művészete. U. ott. XI. 1910. 1—26 és 149—161. l. — *Viski Károly:* Szalontai fejfák vésett díszitése. U. ott. XIV. 1913. 68—76. l. — Továbbá: Művészi Ipar 1888. 11. l. — Magyar Iparművészet. 1902. I. sz. stb.

[2] Magyar Iparművészet. XVII. 1914. 112. l.

A görögök stelája, szarkofágja, mauzoleumja ma is ismeretesek. A rómaiaknál nyilvános temetők, mint a milyenek a maiak, ha nem is voltak, a holtak akkori eltakarítási módjából sokat megtalálunk még ma is. A gazdag patriczius családok a birtokaikon levő sírboltokban temetkeztek, korunkban szintén. A szegényeket, rabszolgákat a város falain kívül, a Mons Esquilinuson közös sírba temették és közös sír fogadja ma is magába rendkívüli pusztulások esetén a holtak nagy tömegét. A római kolumbárium sem tünt el nyom nélkül, epigonja ott áll fővárosunk kerepesi-úti temetőjének közepén, két hatalmas épületszárnyával.

Az ó-keresztyének templomaikat a katakombák mellé építették és templomi jellegzetességet vesz magára a temetési szertartás. Később már a templom a temető közepére kerül. Hazánkban is csak a legújabb időkben szakadt ketté a templom és a temető. Eddig ez rendesen körülvette a templomot.[1] A nemzetiségi vidékeken és különösen az oláhok között, ma is a temetőben van a templom. Később helyszűke miatt a temető kiszorul a templom szomszédságából és különálló területet kap a helységen kívül. De egy községnek egyházi előljárója azért telepíti ki a temetőt, mert „a templom mellett való temetés káros leszen az új templomnak".[2] A nemességnek rendes temetkezési helye már maga a templom volt. Sőt egyes családoknak erre a czélra kiválasztott templomuk volt, mint „boldog emlékezetű eleiknek szokott temetőhelye".[3] A templom melletti temetőkön kívül volt azonban különálló családi temetőkert is, így Nagy Szabó Ferencz marosvásárhelyi polgár hét forinton vásárolt és „héjazatosan szépen" körülkerített temetőkertje 25 esztendeig állott fenn, míg a város be nem olvasztotta a „közönséges" temetőbe.[4]

De nemcsak helyszűke miatt szorul ki a temető a templom szomszédságából, hanem — és főképen — higiéniai szempontokból. Romániában is hasonló okból telepítik ki minden valamire való községből,[5] bár a görög egyház a maga konzervativizmusában nem szívesen megy bele újításokba.

Azonban Erdély legtöbb oláhlakta falujában ma is együtt van még a kettő. Ha betelik a temető, az új sírok ásását megkezdik a legrégibb sarkában, a hol az elfeledett s nem gondozott sírhalmot letaposta ember is, állat is, a sírt jelölő keresztnek meg valamikép nyoma veszett. S ha véletlenül egy régi sír bontásával csontok kerülnek napfényre, azokat ugyanoda ismét elföldelik. És bármennyire zsúfolt a temető, az oláh máshová csak igen ritkán temetkezik. „Őseik is a templom körül temetkeztek (1. ábra), ők is ott és közöttük akarnak pihenni." A sok régi fa- és kőkereszt között a még több új darab kissé tömötté teszi a temetőkertet, de azért annál egységesebb népies művészetet tár a szemlélő elé (2. ábra). Összhang uralkodik azokban a kis temetőkben, s a melyekben szinte

[1] *Weichhart G.:* Keresztelő, házasság és temetés Magyarországon 1600—1630. Bpest, 1911. 91. l.; Történelmi Tár 1899. 334. l. és 1906. 77. l.; Monumenta Hungariae Historica — scriptores, XXXIII. 33. — De nézzünk szét a pesti g. kel. szerb egyház templomának udvarán is.

[2] *Történelmi Tár* 1906. 69.

[3] *U. ott.* 1889. 204.

[4] *Weichhart* id. m. 91. l. és Mikó Imre gróf: Erdélyi Történelmi Adatok I. 122. l.

[5] *Gh. Crăiniceanu*: Igiena ţăranului român. Bucuresci, 1895. 88. l.

érezzük azt a szakrális erőt, a melylyel az élők a halottak iránti köteles tiszteletüket lerójják. Csend, egyetértés, *egyenlőség* honol bennük, senkinek sem díszesebb a sírja a másikénál, náluk nemcsak a halál nem tesz különbséget ember és ember között, hanem a sir sem. Fakereszt, kőkereszt vidékenkint és az anyag gazdagságában váltakozik, s a szegény is, az anyagiakra való tekintet nélkül, méltóan igyekszik megjelölni kedves halottja sírját. Síremlék, fák, színes virágok, repkény, csendes madárdal: az igazi harmónikus szakrális művészet, melyet megtalálunk a falusi temetőben, de ritkábban a városiban.

Az oláh szókincs a temető megjelölésére a következőket nyujtja: *morminte, morminți, mormînturi, cimiter, cimiteriu, cimitirul, ţintirim* (*czinterem*) *săntirimb*,[1]

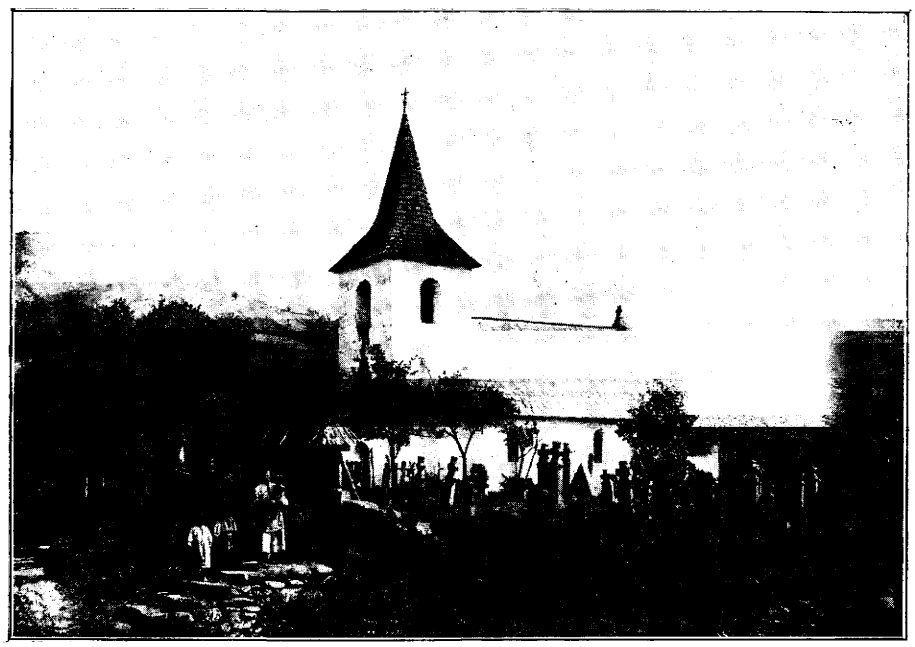

2. á. Templom és temető. Fehérvíz, Hunyad m.

piţigăi. Szent hely ez előttük, köteles tiszteletet parancsol mindenkire. Jóllehet vannak elvetemedett emberek, kik nem törődnek ezzel s különösen az éj sötét leplét, a mikor a többi félénk, babonás atyafia kerüli a temetőt, felhasználja arra, hogy innen is anyagi hasznot húzzon magának, ha kis mértékben is. Pl. a hátszegi fazekasok, a tőszomszédságukban levő temetőből hányszor és hányszor visznek kemenczéjük begyujtására egy-egy $^1/_2$—1 mázsás fakeresztet! A többség azonban nem mer lopni a temetőből, mert a holtak kisérteni fogják.[2]

A templom és ezzel együtt a temető is, rendesen a falu főhelyén, közepén

[1] A móczoknál; a czinterem — ţintirim — rontott alakja.

[2] Ez különben univerzális hit, pl. Privigye vidékén is hasonlókép. Ethn. XX. 1909. 297. l.

van. Legtöbbször egy kis magaslaton,[1] a honnan, mint a pásztor a nyája fölött, úgy őrködik ez is a falu felett. Ha könnyen hozzáférhető, alacsony helyen fekszik, úgy az állatok bebarangolását védő kerítést találunk körülötte, de ha magaslaton van, úgy még ez is hiányzik, s legtöbbször a szomszédos földbirtok bokrai, gyümölcsfái vonnak körötte természetes határt. Mint említettem, tiszteletben tartják e helyet, s így nemcsak kerítésre nincs szükség a legtöbb esetben, de a temetőőri intézmény meg éppen ismeretlen fogalom előttük.

És most mielőtt rátérnénk a temető-kultusz egyes mozzanataira, nagyon röviden el kell mondanunk a temetés czerimóniáit, mert egyik-másik pontjára szükségünk van a későbbiek megértésében.

A halottat a mosás és felöltöztetés után, míg koporsója elkészül, lábaival az ajtó felé egy padkán ravatalozzák fel. A fej mellett, a főhelyen egy faragott boton gyertya ég, az ú. n. *toiag*, a melyet a temetés alkalmával a koporsó előtt visz egy ember és a mely nemcsak a mennyekbe vezető utat mutatja meg, hanem — úgy hiszik — a halott összes bűneit is elégeti.[2] A koporsót, a gyászháznál, egy ács segítségével a rokonok készitik el. Anyaga az elhúnyt vagyoni állapotától függ s lehet tölgy-, dió- vagy fenyőfa deszkájából. De természetesen függ attól is, hogy a község határa milyen fában bővelkedik. Legtöbbször festetlen, hosszúkás ládaalakú, néha még páczolják, feketére is festik, Fogaras és Brassó megyék határán barnára. Ha nem a gyászháznál készült a koporsó, úgy mikor hozzák, siratóasszonyok éneklése mellett viszik be a szobába s különböző, *tisztítást, tisztulást* czélzó czerimóniáknak vetik alá.[3]

A koporsó elnevezése Erdélyben: *copârşău, sicriu* (szekrény), *sălaş* (szállás), *tron, cosciug, casă de brad* (fenyőház, -szoba), *sghiab*.[4] Bánátban még *casa mortului*, a halott lakásának is nevezik.

A *temetést* rendesen az elhalálozást követő harmadik napon tartják meg. Délelőtt ritkán temetnek, általában délután és pedig napnyugta felé. Azt hiszik, hogy ilyenkor az elhúnyt lelke könnyebben fel tud kapaszkodni a Nap szekerére. (Mert a szekeret húzó lovak ezidőtájt már fáradtak az egész napi loholástól.) Ha délelőtt temetnék, úgy a lélek könnyen lecsúszna a felkapaszkodás alkalmával, s ez esetben, mint *strigoi* (lidércz) kerül vissza a földre,[5] vagy pedig eltéved a lélek és ekkor is a boszorkányok, rossz szellemek hatalmába kerül.[6] A koporsót rúdakon és szekeren, vidékenként változva, viszik. Erdély felső részein két rúdon viszik utolsó útjára a halottat, de már Szatmárban és Máramarosban örkröktől vont szántalpakon.[7] (Tehenet sohasem fognak be hallottas járműbe.) Bihartól Szebenig ökörszekéren, a gyermeket azonban már egyik hozzátartozója a kezében,

[1] A hunyadmegyei Erdőhátságon meg éppen hegytetőkön van. A rudai templom vakító fehérségével pl. kilóméterekre ellátszik.

[2] *S. Fl. Marian*: *Inmormîntarea la românі*. Bucuresci, 1892. 151. l.

[3] *Moldován Gergely*: A magyarországi románok. Nemzetiségi ismertető könyvtár V—VI. Bpest, 1913. 197. l.

[4] *Moldován*: U. ott; *Marian* id. m. 235. l.; *I. N. Macavei*: Datinele pop. rom. la înmormîntări — *Amicul familiei*, — Szamosújvár, 1882. 94. l.

[5] *A. A. Schott*: Walachische Märchen. Stuttgart u. Tübingen, 1845. 302. l.

[6] *Moldován* id. m. 198. l.

[7] *Moldován*: id. m. 198. l.

vállán viszi ki a temetőbe. A móczok csak szekéren.[1] Naszód környékén ismerik a Szent-Mihály lovát is (măsălie, carul morţilor). A gyászháztól a sírig több helyen megáll a halottas menet (*az útszéli fakereszteknél* leginkább), a hol a pap egy-egy evangéliumot olvas a halott lelki üdvéért. Ezen *állomások* (stări, stâlpi, popasuri) számai a család vagyoni állapotához mérten változók, néha tizenkettő is, de a szegényebbek beérik hárommal is, mert minden egyes megállásuk pénzükbe kerül — a pópa javára.

*

A temetőben a *sírhelyet* a halott nagyságához mérten ássák meg a hivatásos sírások, de vannak vidékek (Hunyad-, Tordaaranyos-, Arad-, Biharmegye alsó fele), hol a rokonok végzik ezt. A sír, ha nagyobb, mint a koporsó, úgy — hitök szerint — nemsokára követi rokonságának valamelyik tagja. A koporsót befogadásra készen váró sírt helyenként kifüstölik, *megtisztítják*. A sírt már úgy ássák, hogy abba a halott lábaival Kelet, fejjel Nyugat felé kerüljön, „hogy lássa a felkelő Napot.“ [2] A síron áthelyezett két rúdra kerül a koporsó és az alatta áthúzott kettős kenderkötéllel eresztik a sírba. Elföldelés előtt a jelenlevők pénzdarabokat és göröngyöt dobnak a koporsóra, „hogy könnyű legyen a sirhant felette“. Az elföldelést ugyanazok végzik, a kik a sírt megásták.

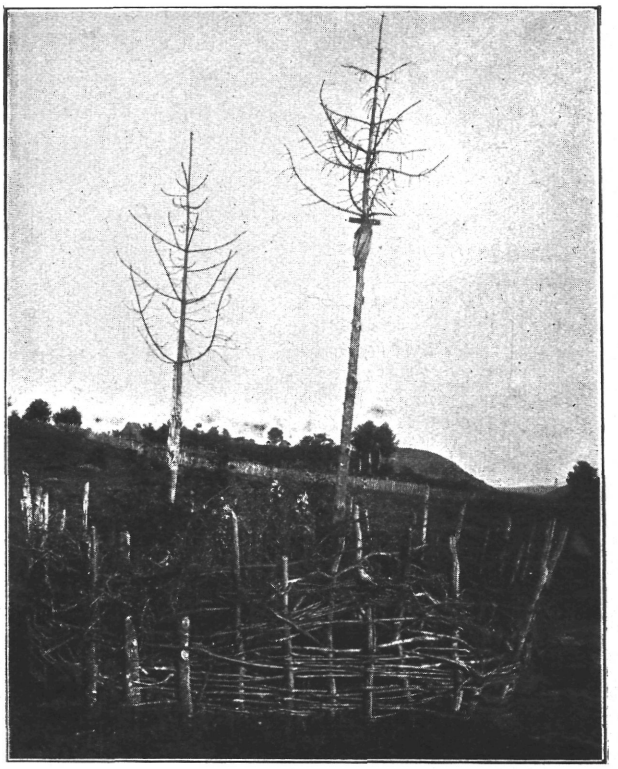

3. á. Öngyilkos különálló sírja. Erdőhátság.

Erdőhátság néhány községében azonban csak a szokott körülmények között elhúnyt földi maradványait bocsátják a templom körül elterülő temetőbe. Az öngyilkosok és megrögzött gonosztevők tetemét külön helyen, a község határában temetik el. (3. ábra.) Hasonló módon megy végbe a végtisztesség, mint más halottnál, a sírba is lábaival Kelet felé helyezik, de a sírmegjelölés már a többitől

[1] *T. Frâncu şi G. Candrea*: Românii din munţii apuseni. Bucuresci, 1888. 174. l.

[2] A voguloknál a halott fejjel Délre, lábaival Északra fekszik, a Jeges-óczeán felé indulóban. L. *Munkácsi* B.: A vogulok népköltése s ősi hitvilága. Vogul népköltemény. I. 196. l.

elütő. Fejéhez és lábához ritkán *fenyőfát*, gyakrabban *rezgőnyárfát* [1] helyeznek, úgy hogy a magasabbik fa a fejéhez kerüljön. Ez utóbbira vízszintesen egy fadarabkát szegeznek és ez jelképezi az alig észrevehető *keresztet*. A sírhalmot kerítés futja körül, hogy ember és állat össze ne tapossa, de egyebekben csak a nagy természet visel gondot reá. *Bűnös* hely az ilyen, a hová járvány, dögvész alkalmával keddi napon varrt csecsemőinget aggatnak ki, a járvány elhárítása czéljából. A kerítés tetejére bogáncsot, töviságakat tesznek, hogy ha eszébe jutna e hely bűnös lakójának az élők közé visszatérni, megsebezze lábait s visszatérni kényszerüljön.

Az oláhság különben is nagyon hisz a *lélekvándorlásban*. Hitük szerint a meghalt lelke még 6 hétig bolyong a földön, mielőtt a mennybe jutna. Ha feljut a Nap vágtató szekerére, onnan éjszaka mégis visszajár övéihez, mert hajnalban visszatérhet, hogy helyét újra elfoglalja. Más verzió szerint nem hagyja el a határt, hanem az utat kémleli, a melyen át a mennybe juthat. Ugyanis a léleknek hét réven és hét pallón kell átmennie a rövid, helyes úton, míg ha eltéved, nagyon sok akadály áll útjában. Az az *univerzális* hit náluk is él, hogy ezen útjára kell az a pénz, a mit sírjába utána dobnak és még előbb is, koporsójába mellé vagy a kezébe adnak. A koporsóba különben odahelyezik még a halott valamely volt kedves tárgyát, botját, kendőjét, a juhász mellé odakerül a furulyája is, úgyszintén az a vessző vagy fonal, a melyel megmérték a koporsó elkészítése czéljából. (Hosszú útjában a nélkülözésektől akarják megóvni azáltal a csecsemőt is, hogy anyatejet, nagyobbaknál czipót helyeznek a koporsóba.) Hogy kedvencz tárgyait a sírba magával viheti, nem speciális oláh szokás, ősi, közös jellemvonása ez a műveltség egy bizonyos fokán álló népeknek. Hiszen a palócz még tűzkövet is visz magával, hogy az úttalan sötétségben világot gyújthasson.[2] A baranyai Hegyháton meg a haldoklónak a kezébe adják még egyszer az ásót és kapát: Ezekkel kereste meg a mindennapi kenyerét s hogy azok is ássák meg a sírját.[3] De hogy az oláhoktól teljesen távolálló, idegen népnél is találunk hasonló jelenségre, elég ha felhozzuk azt, hogy a csuvasoknál is odaadnak a halottal mindent, a mi életében kedves volt előtte és a mire a jövendő szelleméletében szüksége lesz, így pl. pipát, botot, dohányzacskót, tűzszerszámot, fésűt, kést stb.[4] De általános szokás ez hazánk majd minden nemzetiségénél is.[5] Magyarázata abban rejlik, hogy a nép a koporsóba helyezett tárgyak nélkül, a halottnak a túlvilágig való eljutását nem tudja elképzelni, akárcsak életében nem tudta az illetőt ama bizonyos tárgyak nélkül elképzelni. A dolog lényege az, hogy a hátramaradottak a halottnak erkölcsi szükségleteiben segédkezni akarnak. És e segéd-

[1] A rezgőnyárfa amúgy is *átkos fa*, Szűz Mária átka van rajta, hogy soha ne adhasson *árnyékot* senkinek. V. ö. *Schmidt T.:* A hazai oláhság kolindaköltészete. Budapest, 1913. 45. l.

[2] *Nyáry Albert báró:* Temetkezések a palóczok földjén. Népr. Ért. VII. 1906. 45. l.

[3] *Ethnographia.* XII. 1901. 27—28. l.

[4] *Mészáros Gyula:* A csuvas ősvallás emlékei. Budapest, 1909. 216. s köv. l.

[5] A koporsóba helyezik az elhúnyt kedves tárgyait a szerbek is. V. ö. *Juga E.:* A délmagyarországi szerbek. Budapest, 1912. 95. l. — A verchovinai rusznákoknál is. *Résö E. S.:* Magyarországi népszokások. Pest, 1866. 321. l. stb.

kezésükben fizikai szempontból indulnak ki. Gyertyát adnak melléje, hogy világot gyujthasson a sötétebb helyeken; botjával szükség esetén védekezhessék; furulyája hangja mellett nem érzi a hosszú út fáradalmait; a pénzzel, hogy átkelhessen a mennybe vezető út vámszedő helyein és így tovább. Mert az oláh néphit szerint a lélek a testet csak a sírig követi, ott elválik ettől és az így bolyongó lélek csak akkor éri el üdvösséges pihenőhelyét, illetve a mennyek országát, ha az addig vezető nagy úton semmiben sem nélkülöz, de viszont e szükségletei a czél elérése pillanatában — hitük szerint 40 nap mulva — megszünnek. A „leghosszabb út"-ra való felkészülődést és az azon szükséges dolgokat akarják jelképezni az oláhságnál a halottal a koporsóba tett tárgyak.[1]

Azonban a halottnak útravalóval ellátásában nemcsak használati tárgyak szerepelnek, hanem *az eleséggel való ellátás* is nagy szerepet játszik. Mert a léleknek táplálékra is szüksége van. Az erdélyi oláhság nem engedi „éhesen" útjára a halottat. Rögtön a halál bekövetkezte után egy bögrében vizet tesz ki az ablakba és arra egy frissen sült czipót, hogy a lélek már táplálkozhassék, mert — mint fennebb már láttuk — a lélek halhatatlanságáról való általános nézet náluk is megvan, nemcsak theológiai halhatatlanság értelmében, hanem olyanformán is, hogy a testtől elvált lélek rövidebb vagy hosszabb ideig tovább él és a földön bolyong. Ugyanazt a czélt szolgálja a *halott reggelije és vacsorája is* (prânzișorul mortului, cina mort.), melyet némely helyen a temetés utáni harmadik, máshol az elhalálozást követő kilenczedik napon szokás megtartani. „Tiszta búzából rendesen öt pogácsát sütnek, az istennek, az arkangyalnak (Halál), a Szűz-anyának, a halottnak, egyet pedig a nemrég elhúnyt családtagnak szánva. Ezeket kerek asztalra helyezik, középre egy pohár vizet tesznek, főzelékfélét, bőjtöst vagy zsírost, alkalomszerint. Aztán, ha a halott a női nemhez tartozik, 7—10 esztendős fiúgyermekeket hívnak meg, ellenesetben hasonlókorú leányokat s az ételeket velük megétetik" — irja *Moldován.*[2] És azt mondja továbbá, hogy ez a halottas reggeli és vacsora a „bűnök bocsánatjáért megy". Azonban itt, jóhiszeműen, téved Moldován. Igaz ugyan, hogy az ő forrása, az oláh néphit is azt állítja, hogy azért adják a halotti *pománát* (ez esetben a halotti reggelit és vacsorát), mert ezáltal leróni vélik az elhúnyt bűneit, de tulajdonképen ez téves állítás és a *viaticumnak*, a halottnak útravalóval ellátásának egy mellékösvényre tévedt nézete (s hangsúlyozom: nem Moldovánnál, hanem már magánál a népnél, a mai néphitben). Hiszen a halotti reggeli és vacsora sem más, mint *a halott etetése*, ha mindjárt mások is eszik meg. Mert *Sartori* szerint[3] *élő* ember is lehet *a halott helyettese* ezen aktusnál, rendesen idegen és pedig a *szegények* és szüköl-

[1] L. még *Munkácsi B.*: Adalékok a magyar halotti szokások pogány hagyományaihoz. Ethn. XI. 1900. 99. l., itt azonban: *a lélek valameddig más testhez nem csatlakozik, előbbi testi életét folytatja.* — Továbbá *Wlislocki H.*: Tod und Todtenfetische im Volksglauben der Magyaren. Mitteilungen d. Anthr. Gesellschaft in Wien. 1892. Neue Folge XII. 173. l.

[2] *Moldován Gergely:* Id. m. 195. l.

[3] *Sartori, Paul:* Die Speisung der Toten. Dortmund, 1903. 66. l. — Irországban a halálozás után néhány éjjelen át kalácsot vagy egy tál burgonyát tesznek a ház elé, hogy vagy az elhúnytnak a lelke, vagy az *ezt helyettesítő állati vagy emberi lény* elvigye. (43. l.)

ködök. Mert eredetileg azt hitték, hogy különösen ezek a lelkek megtestesitői. Az elhúnytak gyámoltalanok és nélkülözők, hiszen egyenesen „szegényeknek" mondjuk őket.[1] Hunyadmegyében (de Erdély számos más vidékén is) harmadnapon alkonyatkor bögrében vizet és egy czipót visznek a sírra, *a halottnak*. Ha történetesen nem lopja el egy elvetemedett suhancz vagy kóbor eb, másnap reggel épen és sértetlenül úgy találják, a mint azt előző estén odahelyezték. Nem veszik fel, mert a mit már a halottnak szántak, ott is hagyják (4. ábrán tisztán látható az ott hagyott bögre), de a kitevő fél már másnap reggel nyugodt, hogy *halottja jóllakott*, noha megtörténik, hogy csak 3—4 nap mulva tünik el a kitett holmi. Nem fizikailag, csak képzeletileg eszik a lélek a neki szánt ételből.[2] Az ételnek csak esszencziáját vonja ki, a lényeges, immateriális részét fogyasztja el, a durva anyagi maradékot az élők eszik meg. A lelkek jóllakhatnak a hús gőzével is. A zuluknál a szellemek már meg is nyalják az ételt.[3] *Univerzális* szokás ez is, mely tehát az oláhságnál is a halott lelkének étellel való ellátása és nem az, a mit a nép tévesen állít, hogy bűnei levezeklésére szolgál.[4] De ha meg is tartanók a néphit ezen állitását és olyképen módosítjuk, hogy csupán arra szolgál a *pománás étkezés*, miszerint a halott lelke ne bolyongjon ide s tova sokáig („mert minél bűnösebb, annál tovább kószál"), akkor is csak a fennebbi állításunkhoz jutunk, mert ha nem nélkülöz, úgy előbb éri el a mennyországot, a mint ők hiszik. Tehát, hogy odajusson, az életbenmaradottaknak minden szükségessel el kell látniok halottjukat, igy hát étellel is. És itt egyik hitöket megdönti a másik. Mert, ha a halott el van látva mindennel, úgy a lélek a lehető legrövidebb időn belül — 6 hét alatt — eléri végső állomását, bármennyi bűne is volt a földön, azaz nem fog bűnei arányában kószálni az élők között.

Hasonló szerepe van náluk *az áldozati (halotti) bornak* (paus) is. (A legtöbb helyen azonban már a pálinka járja.) A „halott emlékére" mindenki felhajt egy kortyot az e czélra kitett kulacsból.

Valamikor nyitott koporsóban vitték a halottat a sírig[5] s ilyenkor, a lefedés előtt, befrecskelték valamilyen italfélével is, mert nem tudták a lelket a maga vándorlásaiban máskép elképzelni, mint a milyen a halott világéletében volt. Tehát, ha szerette a szilvalét, útravalóként az utolsó perczben is adtak még

[1] Sartori munkájának ismertetése *dr. Kohlbach* Bertalantól, az Ethn. 1904. XV. kötetében a 222. lapon.

[2] A szerb hit szerint sem eszik a lélek, de az ételnek előtte kell lennie. V. ö. *Juga Velimir:* A magyarországi szerbek. Nemzetiségi ismertető könyvtár IV. Budapest, 1913. 153. l.

[3] Mindezekről bőven szól *Róheim* Géza: A varázserő fogalmának eredete, Budapest, 1914. 123. lapján.

[4] Hogy mennyire általános szokás ez, l. pl.: *Munkácsi B:* A vogulok népköltése és ősi hitvilága. Vogul népkölt. gyüjt. I. 190. l. — *Mészáros Gy.:* id m., itt a csuvasoknál harmadnapra az ételeket épp oly czerimóniával viszik ki a sírra, mint a milyen a temetés volt. — *Th. Volkov:* Seelenspeisung bei den Weissrussen. Urquell, 1895. 25. l. — *Tylor:* Primitive Kulture. I. 485. II. 30. — *H. Spencer:* Principles of Sociology. III, 9—10, 22, 27, 49, 150, 182. — Hasonló régi szokás *Bartholomaeidesnél* (Not. com. Gömör, Leutschoviae), 1808. 453. l. Tumbae imposito cadaveri olim ex singulo genere frugum *partem addebant.* (Ipolyi Mythologiájában 555. l.).

[5] *Moldován G.:* Id. m. 194. l.

neki.[1] Szebb és kedvesebb tanujele a mindenről való gondoskodásnak *a halott fája* (pomul mortului).[2] Erdélyszerte ismeretes. Kétszárú (Y alakú) almafaág, gyümölcscsel, kalácscsal díszitve, melyet a halottas menetben a keresztvivő mögött visznek a sirig, a hol már lekopasztva betűzik a kereszt mellé. Azt jelképezi, hogy az elhúnytnak a menyországban egy saját fája lesz, a kellő gyümölcscsel, árnyékkal, boldogsággal.

Az oláh néphit szerint a mennyek országába vezető úton a lelkeknek át kell menni az *öröktüzön*. És az ebből származó félelmük különféle figyelemreméltó babonás hiedelemnek és szokásnak vetette meg az alapját. Így a sír mellé letett koporsó felett, a beszentelési aktus alatt, az elhúnyt nehány *ruhadarabját* elajándékozzák szegényebb módú embereknek. Hitök szerint, az öröktűzhöz érkezéskor, a ruhák elégnek és a lélek épen jut át azon. De babonás félelmükben tovább is mennek, s nem ismernek ilyenkor határt az ajándékozásban. Még *állatokat* is adnak pománába. Ha *juhot* ajándékoznak, úgy ezt előbb leöntik tiszta vízzel a sír mellett, hogy az átadás következő pillanatában, mikor a juh a vizet lerázza magáról, minden csepp a sírra hulljon, mert így még a pokol tűze sem fogja a lelket.[3] Ha *tehenet, üszőt* adnak, úgy a lélek tejben sem fog hiányt szenvedni. Az *ártány* a földet feltúrva, vizet teremt a szomjazó léleknek. A *kakas*, mint a hajnal hirdetője, egyúttal a gonosz szellemek elűzője is. Az eddig felsorolt állatok pománába adása nagyobbrészt egész Erdélyben általános, ritkább azonban a *tyúk* elajándékozása. Szolnokdoboka-, Tordaaranyosmegye és Hunyad felsőrészein szokás, hogy a gyászházból az udvarra kihozott koporsó felett, az itt

4. á. Halottas-zászló, fejfák és sírkeresztek. Szántóhalma, Hunyad m.

[1] A boszniai mohamedánoknál már az a szokás, hogy a családfő egy korsó vízzel végigöntözi a beföldelés után az új sírt. Hasonlókép a móczoknál is.

[2] *Moldován G.*: Id. m. 194. l.

[3] *A. A. Schott*: Walachische Märchen. 1845. 302. l.

tartott beszenteléskor, a család legidősebb asszonya tyúkot ajándékoz egy-egy szegénynek, a ki csak asszony lehet. A tyúkról azt tartják, hogy táplálékot keresve mindig a lélek előtt halad, s így a Szűz Máriához vezető helyes utat mutatja meg.[1] Az említett vidékeken a tyúk a halál hírnöke is olykor, pl. ha fedél alatt a kakas kukorékolásához hasonló hangot ad, mert ezzel azt jelenti, hogy a házból valakit a mennyországba kell vezetnie. Ilyenkor megfogják s a szoba közepén levő asztal lábától a küszöbig hátán és fején át bukfenczeztetve, a küszöbön nyakát csavarják, így gondolják elkerülni a szerencsétlenséget. Figyelemreméltó e jelenség már azért is, mert hasonlóra csak a csuvasok szokásaiban sikerült rátalálnom eddig. Ott ugyanis a halál bekövetkezésekor tüstént kicsavarják egy tyúk nyakát és kidobják az udvarra.[2] Az oláhságnál is az udvarra kerül a már megdöglött tyúk. A kalotaszegi magyarság meg valamikor tyúkot adott a lelkészének a síron keresztül, nőhalott után, kakast a férfihalottért.[3] Nem tartom érdektelen jelenségeknek ezeket már azért sem, mert tudott dolog, hogy ősi hit az, miszerint a lélek átvándorolhat állatokba is. Az ó-török a kalitkába zárt madarakat a halottak ünnepén szabadon bocsátotta, kenyérmorzsákat dobott a halaknak, búzát a hangyabolyba és édes kalácsot vetett a tűzbe, mert hite szerint az elhúnyt lelke vagy ezen állatok valamelyikébe vagy a tűzbe költözhetett.[4] Az oláh szokás tyúkja és a halál között is bizonyos kapcsolatot látunk, akár mint a halál hírnöke, akár mint a mennybe vezető út megmutatója. És a népnél napjainkban is pomána tárgyát képezi az utóbbi hit jelképeként. Szerény véleményem szerint azonban ez se más, mint a halottnak útravalóval ellátása. Hiszen ezt is a „szegényeknek" adják „szegény halottjuk lelke üdvéért", mert — *Sartori* helyes megállapítása szerint — valamikor azt hitték, hogy a szegények a lelkek megtestesítői.

Az oláh néphit szerint — mint már említettem — a lélek 40 napig marad még a földön és a holttetem is ekkor indul oszlásnak. Ezen idő alatt mindennap kevés vízzel megöntözik a sírt, egyes helyeken pedig még parázsra szórt tömjénnel füstölnek, hogy távoltartsák a gonosz szellemeket a sírtól.[5] Helyenként az első héten naponként, azután hetenként végzik ezt a tömjénezést, mert a lélek az első hét napon a sír közelében marad, azután már messzebbre is elkalandozhatik, de mindig visszatér. A 40 nap leteltével azonban elhagyja a földet, illetőleg addigra már megtalálta a mennybe vezető utat, sőt czélját el is éri e napon. Ezentúl már megszünnek a halott lelkének egy és más szükségessel való ellátásai. Vannak népek ugyan,[6] hol a halott képmását *három évig* is étetik, itatják és

[1] *S. F. Marian*: Ornitologia pop. rom. Csernovitz, 1883. II. 254. l.

[2] *Mészáros Gy.*: Id. m. 213. l.

[3] *Vasárnapi Ujság*, 1856, 143. l.

[4] *Sartori*: Id. m. 64. l. és *Ethn.* XV. 225. l.

[5] Parázstűz a halottas kultuszban, l. bővebben *Sartori:* Feuer und Licht im Totengebrauche. Zeitschrift d. Vereins f. Volkskunde. 1907. 361. l.

[6] *Róheim Géza:* Adalékok a magyar néphithez. Bővített különlenyomat az Ethn. 1912. és 1913. évf.-ból 9. l. — *M. A. Castrén:* Ethnologische Vorlesungen über die Altaischen Völker. 1857. 115. l. — *U. a.*: Reisen im Norden. 1853. 343. l. — *Munkácsi*: Seelenglaube u. Totenkult der Wogulen. Keleti Szemle, 1905. 98. l. — *Dr. O. Finsch*: Reise nach West-Sibirien. 1879. 550. l. (a szamojédoknál).

öltöztetik a halott helyettese gyanánt, mert addig már a holttest is elrothadt és ezzel véget ért a halhatatlanság is. Ugyanez az oláh hit is,[1] de náluk már csak 40 napig éli túl a lélek a testet,[2] ámbár ők a továbbélés magyarázatául — mint láttuk — azt adják, hogy ennyi idő szükséges ahhoz, hogy a lélek a mennybe jusson. Akárhány naposak is legyenek e periódusok, megfelelnek annak a feltételezett időnek, a meddig a lélek a holttest közelében marad.[3]

Az a szokás, hogy a sírnál eltörik a tömjénes edényt, a törésokozta csörömpöléssel az idegen szellemek elriasztására való. Ugyanezt a gyászházban is szokták művelni, a koporsó helyén vagy az ajtóban, de itt már azzal a czélzattal, hogy a halottal együtt a rossz is kimenjen a házból.[4] És legtöbbször ez a *rossz* nem más, mint halottjuk szelleme. Mert bármily kedves közeli rokon vagy jóemberük is volt a halott életében, ha már egyszer elköltözött e világból, káros, ártalmas is lehet rájuk nézve. Van is ám százféle módja annak, hogy távoltartsák a háztól. Krassószörény, Hunyad, Tordaaranyos és Bihar megyékben általános szokás az, hogy a halott szájába foghagymát, homokot (földet) és tömjént tesznek. Utóbbiból jut a szemre és fülre is. Bal hónalja alá egy vasdarab kerül. Ha ez sem használ, a mit onnan tudnak meg, hogy éjszakánként különböző zörejt, hangokat vélnek hallani a ház padlásáról, halk kopogást az ajtón, ablakon, suhogást az ablakok alatt, úgy hajnalban, kakasszó után, egy-egy keresztet tesznek a padlás minden sarkába, majd tömjénnel kifüstölik, miközben egy kétfillérest dobnak le, „megfizetlek, most már többé ne háborgass!“ Természetesen a legtöbb esetben ez sem használ és ilyenkor 3—5—7 papra bízzák nyugalmukat, a kik különböző, a halott lelki üdvéért könyörgő czerimóniákkal (maslu, feştane) végre megszerzik azt a fizető rokonságnak. Ezután már, ha hallanak is zörejt, nyugodtak, hogy nem halottjuk okozza, hanem „megtisztult egér“. (Hunyad m., algyógyi j.). De vannak oly esetek is, a midőn bizonyos lelkeket vissza is várnak több-kevesebb időre. Igy azt tartják (Szatmártól—Naszódig), hogy a gyermekágyban elhúnyt anya visszatér alkonyatkor (în cap de seară) és talán megszoptatná, talán csak hogylétéről akar meggyőződni. Bánságban ezért magára is hagyják a gyermeket néhány perczre.[5] A gyermekéhez visszatérő anyaszellem — „mert gondját sír el nem temette“ — *univerzális*. Sok primitív nép ezzel az indokolással még a gyermeket is eltemeti az elhúnyt anyával.[6] A bánsági oláhságnál viszont

[1] *A. Flachs:* Rumänische Hochzeits- und Totengebräuche. 1899. 55, 62—63. ll.

[2] Ugyancsak 40 napig tartják a pománát a krassovánok is. L. *Czirbusz Géza:* A krassószörényi krassovánok. Nemz. ism. könyvtár VII. k. Budapest, 1913. 193. l.

[3] *Negelein:* Die Reise der Seele ins Jenseits. Zeitschrift d. Vereins f. Volkskunde. 1901. 16—28., 149—158., 263—271., ll. — *Hertz:* La Représentation Collective de la Mort. Année Sociologique. X. 1907. 50—87. ll. etc., etc.

[4] *Moldován:* Id. M. 199. l. — V. ö. még *Sartori:* Sitte und Brauch. 1910. 144. l. — *Abeghian:* Der armenische Volksglaube 12. l. — *Wuttke:* Der deutsche Volksaberglaube. 960., 960. l.

[5] A magyarságnál Szegeden nyitott ajtóval várják. Lásd *Bellosics B.:* A gyermek a magyar néphagyományban. Különnyomat a bajai tanítóképzőint. XXX. ért.-ből. 1903 15. l. — A bajor Felső-Pfalzban ezen útjaira egy pár czipőt adnak a koporsóba az anya mellé és vetett ággyal várják a csecsemőhöz, l. *Dr. H. Ploss:* Das Kind im Brauch und Sitte der Völker. Leipzig, 1884. I. 107. l.

[6] *Koch*: Zum Animizmus der Südamerikanischen Indianer. 1900. 68—69. l. —

annyi bábút tesznek az anya koporsójába, a hány gyermeket hátrahagyott.[1] *(Substitutio?)*[2] Hasonlóképen nem árt az emberiségnek a kereszteletlenül elhalt gyermekek szelleme sem, a kikből különben is *vârcolaci*-ok lesznek, *a kik a holdat eszik.*[3]

Ha a halott lelke hat hét után is visszajár a házhoz, úgy más radikálisabb eszközökhöz nyúlnak, hogy az őt megillető helyre, a temetőbe kényszerítsék. Mert az ekkor is bolyongó lélek már nem jó, hanem gonoszakaratú, káros szellem. A férfiból *priculici*, az asszonyból *strigoi* lesz. Ez utóbbi a gonoszabb, mert míg a másik nagy fekete kutya alakjában jelenve meg éjjelenként, legfeljebb haragosain és inkább férfiakon tölti ki bosszúadóságát azáltal, hogy összekarmolja és „megveri", addig a strigoi különféle alakokban különböző módon árthat jó és rossz embernek egyaránt. Igy pl. a strigoi *menyétté* változhatik s a jászol alatt húzza meg magát, hogy éjfélkor *véresre szopja a tehén tőgyét.* És megrontja a juhok tejét is, de megijesztheti e két állatot terhességükben annyira is, hogy elvesztik magzatjaikat. A háziasszony holmijai közt összezavar mindent, sőt egy és más tettével még szerencsétlenségnek is lehet az előidézője. „Az embernek elveheti az erejét, *kiszívhatja a vérét*". Megjegyzendő azonban, hogy — hitök szerint — mindkét gonosz alak már élő ember is lehet s a mikor „rájön az órája" (csakis éjfélkor), bukfenczet hány a fején beresztül és prikulics vagy strigoi lesz belőle az első kakasszóig s addig „portyázik". De „kigyógyulhat e betegségből" úgy, ha rossz vérét kifolyatják. Néhai Mojsze Niculaeról — Alsófarkadinról (Hunyad m.), e sorok írójának szülői házánál béres volt az öreg — szintén azt a beszélte a köznép, hogy prikulics volt mindaddig, míg egyszer emberére nem akadt, aki karon találta szúrni s igy „rossz vére" kifolyt.[4] Persze, a nép arról hallani sem akart, hogy egy korcsmázás utáni kötekedése miatt lett ismét — „emberré". De az a haszna meg volt az embernek, az öreg Mojsze által, hogy a tehén teje soh'sem volt véres (!!), mert a prikulics és a strigoi egy telken nem férnek meg s egyik a másikat be nem bocsátja a maga portájára. *Ezért ellensége a kutya is a macskának.* De a mennyire általános ez a hit az oláhságnál, hogy élő is átváltozhatik az említett gonosz szellemekké, annyira ritka jelenség, ellenben Erdély valamennyi oláhlakta községében úgy ismeretes, hogy ha a halott lelke 40 nap eltelte után is kóborol még, akkor hasonló gonosz szellemé lesz. Sőt azt tartják, hogy maga a test is felkel a sírjából és kijön az élők közé. És már ez ellen védekeznek akkor, mikor a koporsójába tüskés ágakat, vadrózsát, némely

A gyermekgyilkosságról általában l. *Mc. Lennan*: Studies in Ancient History 1896. II. 74—112.

[1] *Moldován:* Id. m. 198. l.

[2] *Ovidius:* Fasti V.: áldozás kákaemberekkel (bábokkal).

[3] *Téglás Gábor:* A Retyezát vidéke. Földr. Közlemények. 1888. XVI. 466. s köv. l. — *Wlislocki*: Quälgeister im Volksglauben der Rumänen. Urquell. 1895. 90. l. — *Lázár István*: Alsófehér vármegye magyar népe. 1896. 101. l. — *Moldován Gergely*: Alsófehér vármegye román népe. 1899. 195., 196., 320. l. — *Pávay V. F.*: Oláhlapádi babonák. Ethnographia, 1907. XVIII. 219. l. — A holtról, mint a holtak birodalmáról, l. *Tylor:* Primitive Kulture. II. 70. — Polinéziában is holtak eszik a holdat (holdfogyatkozás) l. *Waitz*: Anthropologie der Naturvölker. V. 197. l. — etc. etc.

[4] A nép által adott s a hasonnevűektől való megkülönböztető gúnyneve is Prikulics volt. (Moisă Nicolea *Priculici.*)

helyen *sarlót* is tesznek,[1] utóbbit azért, hogy fel ne puffadjon, változás ne történjék a már leszögezett koporsóban, előbbieket meg azért, hogy ha ki akarna jönni, a rózsaág tüskéibe beakadó ruhái ezt megakadályozzák.[2]

De a legradikálisabb eljárásnak, a gonosz szellemek távoltartására, a szívenszúrást tartják.[3] „Megjavítják, elintézik a halottat" (direg > diregere). Ezt ugyan elvégzik ők már a fürösztés után is, a mikor egy zsindelyszeget döfnek a mellbe a szív tájékán, de ha ez sem használt (t. i. 40 nap után sem nyugodhatnak a szellemtől), úgy *felbontják a sírt* és czigánykovács készítette 20—25 cm-es szeggel ismét átdöfik s olykor a koporsó fenekén is áthatoló szegvéget legörbitik, hogy annál biztosabban tartsa lakóját.[4] *Ez ma is szokásban van még.* A Bánságban régebben bábaasszony végezte ezt, még pedig úgy, hogy a koponyába szúrt egy hosszabb tűt.[5] Máshol megelégednek már azzal is, hogy a halott szíve tájára

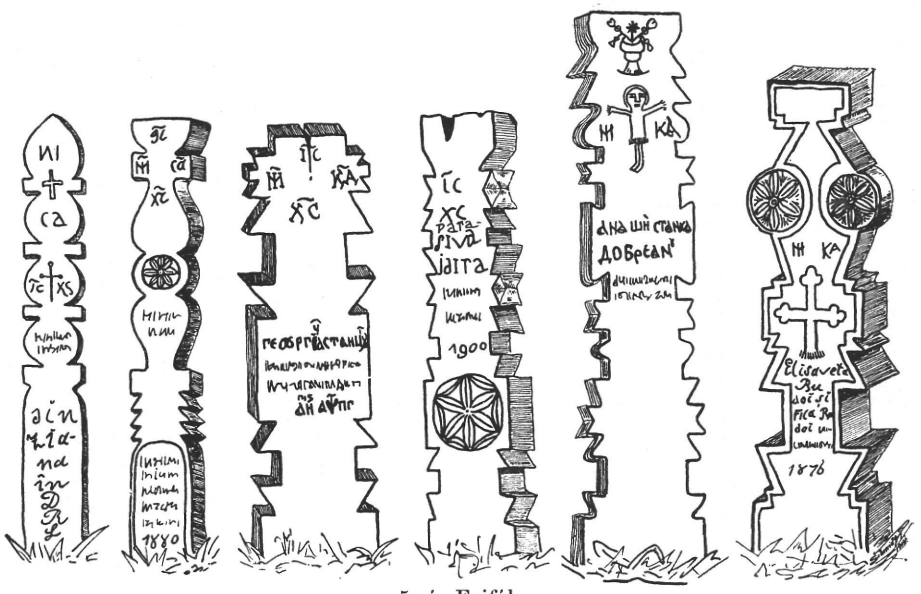

5. á. Fejfák.

[1] Fogaras m.-ben, l. *Sebők S.:* Adatok a fogarasmegyei oláhság néprajzához. Népr. Ért. 1908. 67. l. — Mármaros, Beszterczе-Naszódban és Bukovinában: *Marian*: Inmormîntarea la românі. 1882. 84. l.

[2] *Schott*: Walachische Märchen. 1845. 298. l.

[3] A szívnek, mint a lélek székhelyének átfödését azaz a lélek megölését illetőleg v. ö. *R. Andree*: Ethnographische Parallelen und Vergleiche. 1878. 80—94. ll.; *I. I. Hanus*: Die Vampyre. Zeitschrift f. deutsche Mythologie und Sittenkunde. 1859. IV. 198—201. ll.; *W. Mannhardt*: Über Vampyrismus. U. o. 259—282. ll. (E helyen hazai példák is.); *F. S. Krauss*: Slavische Volksforschungen. 1908. 110—137. ll.; *U. ő.* Volksglaube und rel. Brauch der Südslawen 1890. 12. l.; *Abbot:* Macedonian Folklore. 1903. 217—222. ll.; *Wuttke:* Id. m. 479—481. ll., etc.

[4] Hasonló eset az *Ethnographia* XVI. 1905. 317—319. lapján.

[5] *Schott:* Walachische Märchen. 1845. 298. l. — *Veckenstedt*: Wendische Sagen, Märchen und abergläubische Gebräuche. Graz, 1880. 354-ik lapján a következőket olvashatjuk: Ein Bauer aus Auras fiel von dem Wagen und brach das Genick. In der Nacht nach seinem Begräbnis kehrte er aus seinem Grabe zu seinem Sohne zurück und *sog diesem das Blut aus*, so dass derselbe bald darauf starb. Als dieser Vorgang im Dorfe ruchbar wurde, *verbrannte man beide Leichen, um sich vor fernerem Schaden zu bewahren*·

keresztet, ritkán szentképet tegyenek. (A Maros és Küküllők mentén és Szeben megyében.)[1]

A halotti kegyelet legdurvább megsértése ez a szokás, sőt büntetendő cselekményt is képez, egyrészt mint kegyhely- (temető) sértés, másrészt mint hullacsonkítás, de a nép fia inkább elviseli a világi hatóságok kiszabta büntetést is, ha úgy látja, hogy övéi nyugalmát csak ezen tett végrehajtásával szerezheti meg.

A Moldvában és Havasalföldön szokásos kivétel és újból való eltemetés (csecsemő 3, serdülőkorban elhaltak 5, idősebbek 7 év után) Erdélyben ismeretlen.[2] Nem is volt meg soha.

*

A hazai oláhság a halottjainak sírját *kereszt*-tel jelöli meg. A koporsóval egyidejűleg elkészített és többé-kevésbbé faragott *fakeresztet* a tehetősebbeknél — idővel — a kőkereszt váltja fel. De vannak helyek, sőt egész vidékek, hol a *fejfa* is ismeretes, ez azonban csak nőnek jelölheti a sírját és a férfiak sírja mellé ott is csak kereszt juthat. Úgy a kereszt, mint a fejfa nagysága az elhúnyt családjának vagyoni állapotán kívül sokszor az életkortól is függ. Gyermekeké kisebb, szerényebb, a korosabbakké nagyobb, díszesebb. A kereszt (fejfa) mellett, mint elengedhetetlen párja, ott díszeleg még a *halott fája* (pomul mortului) is, melynek szerepéről előbben szólottunk. Van azonban még egy figyelemreméltó sírjelölési mód, melyről szólanunk kell most, mielőtt áttérnénk a keresztekre (fejfákra). És ez a *halottas-fenyő* szerepe az oláhság temető-kultuszában.

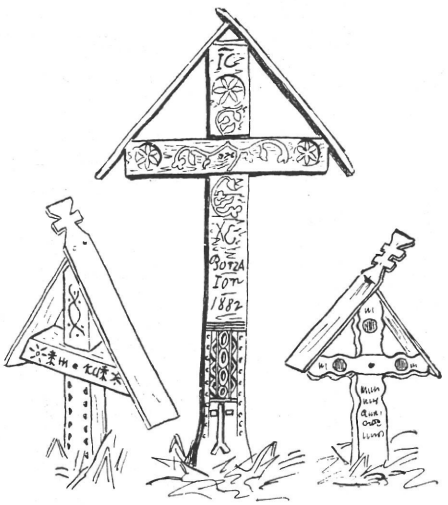

6. á. Fa-sírkeresztek.

Halottas-fenyőfát (*brad, bradul mortului*, a Bánságban *prapor*, ritkán *steag*)[3] katonasor előtt álló legény vagy főkötőre érett leány sírjára tesznek, némely helyen korán elhúnyt fiatal házastársára is. Egyrészt a fiatalságot akarják jelképezni ezzel, másrészt — és főképpen — hogy a halott már csak a túlvilágon alapíthat magának családi tűzhelyet. Maga a fa 3—8 méter magasságú *lúczfenyő* (Abies excelsa), melynek csak a tetején hagynak meg nehány ágat, míg a többit lenyesik. A megmaradt ágakra színes kendőket, szalagokat, gyöngyöket kötöznek (néha kalácsféléket is), törzsét örökzöld és borostyánlevelekből font koszorúval futtatják végig, aljától a tetejéig. A halott elföldelése után a kereszt mellett bizonyos mélységig a földbe eresztik az alját és hogy szilárdabbul álljon, vaskampókkal a kereszthez erősítik.

[1] V. ö. *Marian*: Inmormîntarea 84. l. és *T. T. Burada*: Datinele popurului român la înmormîntări. Jași, 1882. 141. l.

[2] *Marian:* Inmormîntarea. 414. s köv. lapjain.

[3] A *prapor* tulajdonképen egyházi, templomi zászlót jelent, *steag* = zászló, lobogó és csak átvitt értelemben jelölik a halottas-fenyőfát.

Legény vagy hajadon sírját nem is lehet e halottas-fenyő nélkül elképzelnünk. (Az Alföld szélein, a hol már fenyőt nem találhatunk, ott az almafaág is megteszi e szolgálatot.) Ismeretes ez nemcsak a hazai oláhságnál, hanem Romániában, Bukovinában is. Dobrudzsában is él e szokás, s mindössze csak a fa-fajtában különbözik az ittenitől, mert hogy fenyőjük nincs, így ott a szilvafát használják erre a czélra. De máshol mindenütt a fenyő — lúczfenyő — van használatban. Ugyanis a legenda szerint ez áldott fa. Szűz Mária, midőn a Golgotára igyekezett, hogy keresztre feszített Megváltó-fiát láthassa, nyugodtan pihent meg alatta és ezért megáldotta, hogy örökké zöld legyen.[1] Más legenda szerint a gonosz szellemek is kerülik s félnek e fától, mert egy ízben az ördög megharagudva, hogy e fa örökzöld, körülverte vasszegekkel, de a szegek, isteni rendelésre, faágakká változtak. Viszont egy más alkalommal az ördög felmászott a fenyőre, hogy megkeresse elszéledt kecskéit. A fa tetejére érve és az átellenes elhelyeződésű ágakban keresztalakot látva, megijedt és lebukott a fáról.[2] Ezért kerülik e fát a rossz szellemek és ezért jelöli az oláhság ezen áldott fával a fiatalok sírját.

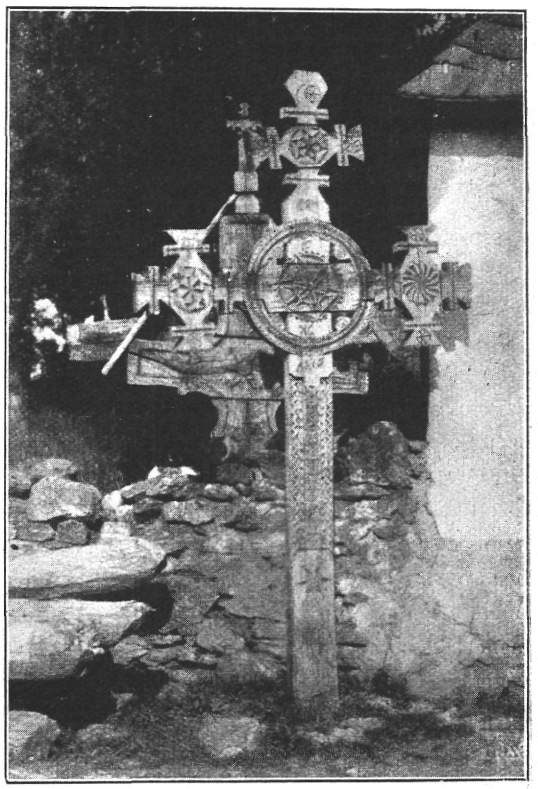

7. á. Sírkeresztek. Gyalár, Hunyad m.

Igaz ugyan az is, hogy már a rómaiaknál is a halottasház megjelölésére is szolgált a fenyő, a mint Plinius mondja: *Picea* montes amat atque frigora, feralis arbor et *funebri indicio ad fores posita*,[3] de azért az oláhságnál ez korántsem római eredetű, a mint egyik-másik tudósuk ezt erőszakoltan bizonyítgatni igyekszik, mert még régebbi időkbe nyúlik vissza ennek az eredete, sőt mint alább látni fogjuk, a rómaiaktól földrészekkel távol álló népeknél is meg volt és van ma is. Lelkiismeretlenség az oláh tudósoktól, hogy felületesen bírálnak el valamit és ítéletük megalkotásában csak a legkönnyebben hozzáférhető forrásokat használják fel, a nehezebb utánjárásokat restellik. És e hibát még az egyébként kiváló *Marian*nak sem lehet megbocsátani.

[1] *Moldován:* Magyar Román Szemle. Az „Ungaria" melléklete. Kolozsvár, 1895. 13. l.
[2] *Moldován:* Magyar-Román Szemle. 1895. 13—14. l.
[3] Hist. nat. XVI. 10, 18.

Midőn meghal egy leány vagy legény a faluban, akkor 5—7—9 legény,[1] ugyanennyi leány kíséretében, kimegy az erdőbe, a hol egy fiatalabb, sudár növésű fenyőt a tövéből levág a vezetőjük. A legények vállaikra veszik és énekelve hozzák le a gyászházig. Itt megtisztítják az ágaitól, csak a tetején hagyva meg néhány ágat, majd különféle rajzokat vésnek be a héjába és a tetőn levő ágakra — mint említettük — színes szalagokat, rongyokat kötöznek. Hátszeg vidékén vörös kendőt tesznek a tetejébe, mellé egy kis csengőt és az elhúnyt gyűrűit aggatják. Orláton fából faragott galambot is találunk a legény sírjánál levő fenyőn.[2] A havasok alatt juhászember halottas-fenyőjén gyapjú is van; ez a szokás Resináron[3] (Szeben m.) és a Retyezát alatti minden községben.[4] A sírhoz kitett halottas-fenyő ott is marad, nem veszik be soha. Bánságban és a Maros középső folyásán valamivel egyszerűbb a fenyő díszítése a havasmellékiekénél. Egy 3—4 méteres sima fenyőrúd, melynek felső végét olyanformán díszítik fel, mint a vőfélybotjaikat. (4. ábra.) Ennek már nem halottas-fenyő a neve, hanem *prapor*, illetve *steag*, a mit mi halottas-zászlónak mondhatnánk. De használatos a szó szorosabb értelmében vett zászló is, hajadon vagy legény halálának a hirdetésére. Naszód környékén szoktak egy 4—5 □ dm *fehér* színű, virágokkal, levelekkel (örökzölddel) díszített zászlót kitűzni a toronyra vagy a haranglábra és a melyet hat hétig hagynak meg e helyen.[5]

Ha fenyőfa nincs a határukban, úgy felkerekednek a legények és elmennek az ötödik határba is, míg rátalálnak és onnan hozzák el halottjuknak. Meghatóan szép látvány ez, midőn önfeláldozóan, gyalogosan, éjjel-nappal, 7—9 ünneplőbe öltözött legény hozza vállán a szép fenyőszálat, s ugyanakkor a szintén kiöltözött leányok a *fenyő-énekét* (*cântecul bradului*) dalolgatva, csendesen kísérik a menetet. Velük tart egy furulyás is, hogy ha elfárad mindkét nem az éneklésben, ő vegye át az énekes szerepet és furulyáján fenyő-ének dallamokat játszék. A Retyezát alján szokásban van az is, hogy a falvakon áthaladó, ily fenyőt vivő menet elé kimennek a leányok és az asszonyok is, s a falujukon énekelve kísérik végig, a fenyő csoportja ugyanekkor hang nélkül halad. A falu túlsó végén a helybeliek elmaradnak és csak a kis csoport megy tovább útján, de már a szomszéd falu határában megismétlődik az előbbi eset és mindaddig, míg a falujukba érkeznek.

A *fenyő-ének* (cântecul bradului) az oláh költészet legszebb termékeiből való. Igen változatos úgy dallamban, mint szövegben s ma már különálló egész irodalma is van. A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályában is közel száz dallam van megörökítve (még több szöveggel), az osztály népdal és népzenei gyüjteményében.

[1] Malomvizen (Hunyad m.) 5—7 legény hozza le a fenyőt, a falu határában várják a leányok, s innen énekelve kísérik a gyászházig. *Téglás Gábor:* A Retyezát vidéke. Földr. Közl. XVI. 1888. 466. l.

[2] *Marian:* Inmormîntarea, 100. l.

[3] *Marian:* Inmormîntarea, 99, l.; *T. Burada:* Datinile, 28. l.; *Moldován:* A magyarországi románok, 190. l.

[4] *Téglás G.:* A Retyezát vidéke, 466. l.

[5] *I. N. Macaveiu:* Datinele pop. rom. la înmormîntări. Amicul Familiei VI. 94. l.

A fenyő-énekek alakjukat tekintve, párbeszédesek. A legények vagy leányok kérdéseire felel a fenyő. Legtöbbje így kezdődik:

Bradule! Bradule!
Ce te-ai doblencit
Că te-ai scoborît? . . . stb.

Moldován fordításában:[1]

Drágalátos fenyő!
Ugyan mi sors ére,
Hogy a sziklás hegyről
Leszálltál az érbe? . . .

8. á. Kő-sírkeresztek. Alsóvidra, Tordaaranyos m.

A továbbiakban a fenyő azt feleli, hogy hajadonfővel, kezökben fejszével, felkeresték valami legények, a kik midőn kivágták őt (t. i. a fenyőt), azzal vigasztalták, hogy elültetik majd a falu közepén, forrás közelében — virágos kertágyba s ime, hova került, egy szép legény sírjának szomorú keresztje mellé. De a legények megvigasztalják, hogy a sok rokon könnyhullatásaiban nem fog kiszáradni.[2] Egy másik énekben a költői hasonlatok legszebbjeiből egy egész gyűjteményt találunk. Így azt kérdik a fenyőtől, hogy hogyan tudott megválni édes anyjától, a gyöngyharmatos havas földtől; atyjától, a szeplőtelen égtől; nővéreitől, a kövi rózsáktól és gyopároktól; fivéreitől, a tisztavízű forrásoktól s így tovább a hetedrendű és rangú rokonaitól és mindannyiban egy-egy, a fenyő

[1] *Moldován:* Magyar-Román Szemle. 1895. 13. l. és Románok: 189. l.
[2] *Moldován* gyűjtéséből. L. id. helyen.

hazájának környezetéből, a nagy természetből kiragadott képben szerepelteti a rokonokat.[1] Egynémelyik énekben már többet is kapunk, t. i. olyan dolgot, a melylyel tisztán kimondja *a fenyő szerepét a temető-kultuszban.* Pl. a következőben (Moldován fordítása):

— Drágalátos ifjú!
Nem tetszik, nem tetszik
Hogy a *feleséged* (t. i. a *fenyő*)
Úgy felnyúlt az égbe!
Hogy szirt volt a hazája
S fejsze a halála!

— Drágalátos ifjú!
Nem tetszik, nem tetszik
Milyen a ruhája,
Hogy a *feleséged*
Drága szép köténye
Tarka a levéltől![2]

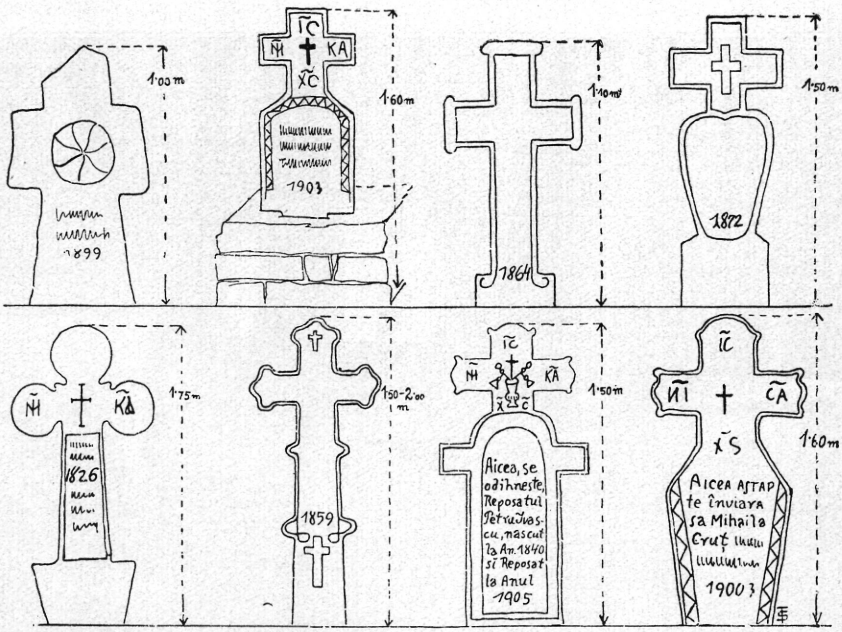

9. á. Kő-sírkeresztek.

Hogy mily nagy horderejű az a mondat folklorisztikai szempontból, a melyben a fenyőről, mint az elhúnyt ifjú feleségéről beszél a nép egyszerű gyermeke, az alábbiakban majd meglátjuk.

Egy sztrigyszentgyörgyi (Hunyadm.) változatban a fenyő szomorúan elpanaszolja, mint csalták le a hegyről azzal, hogy a falu közepében, széltől védett helyre teszik majd és ezért egyezett bele abba, hogy kilencz legény, kilencz fejszével levágja, de megcsalták, mert kikerült a temetőbe, ugyancsak szeles helyre.[3] Zalatna környékén az előbbivel csaknem szóról szóra egyező változatban már maga a fenyő vigasztalja önmagát azzal, hogy még sem bánja, mert mint *„szép leányzó férje — jut a temetőbe“*.[4]

[1] A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának gyűjteményéből.
[2] *Moldován*: Magyar-Román Szemle. 1895. 13. l.
[3] *Rain Gy.* közölte az Ungaria 1892. évf. 290. lapján.
[4] Saját gyűjtésemből.

A temetés alkalmával a szépen feldíszített fenyőt ugyanazok a legények, a kik elhozták, vállaikra véve, a gyászmenet legelején viszik, *jeléül a túlvilági menyegzőnek.*[1] Ekkor is énekelnek és énekiket csak az útszéli kereszteknél szokásos megállásoknál szakítják félbe, míg a pap rövid imát mond s aztán újrakezdik. A délvidéki oláhságnál ilyenkor még négy lovaslegény is halad a koporsó oldalán. Ezt azonban már a szerbektől vették át, a kiknél a lovasokon kívül fehérruhás leányok — rózsaszínű szallagokkal — is kísérik a koporsót.[2]

Mindezeket egybevetve nyilvánvalóvá lesz előttünk, hogy az oláhság *halottasfenyővel való temetése* és a *halottas-fenyője nem más, mint az ifjan elhaltak életében elmaradt lakodalmuknak a túlvilági életben való pótlása, illetőleg jelképe.* A fenyőt a drágalátos ifjú *feleségének* nevezi az egyik ének, ismét a másikban *szép leányzó férje* lesz a fenyő. A halottasmenetben előforduló egyes jelenségek is mindezt bizonyítják. De hasonló — és ezzel egybevágó — szokásra találunk az erdélyi szászoknál[3] és a hazai szerbeknél is.[4] A balatonmelléki magyarságnál a leány vagy legény temetése a szokottnál nagyobb méretű, *mert ekkor tartották a lakodalmát.*[5] De ismeretes e szokás, ugyanezen czélzattal, számos más helyen is.[6] E nézetet szinte a legjobban világítja meg a

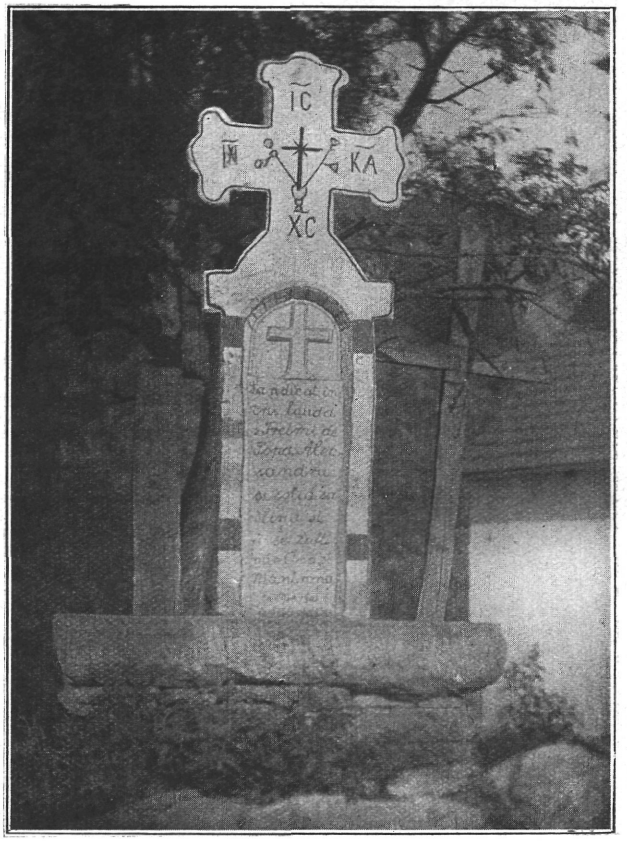

10. á. Kő-sírkereszt. Bakonya, Hunyad m.

[1] V. ö. *Marian*: Inmormîntărea, 101. l. és A. *Flachs*: Rumänische Hochzeits- und Totengebräuche. 1899. 48. l.

[2] *Juga E.*: A délmagyarországi szerbek. 1912. 96. l.

[3] *Schuller:* Volkstümliche Glaube und Brauch bei Tod und Begräbnis im Siebenbürger Sachsenlande. Progr. d. gymn. in Schässburg. 1865. 40. l.

[4] *Juga*: A délmagyarországi szerbek. 1912. 96. l.

[5] *Jankó János*: A balatonmelléki lakosság néprajza. 1902. 403. l.

[6] V. ö. *Sartori*: Sitte und Brauch. 1910. 152—153. l. — A holtak lakodalmáról (szláv, uralaltáji, germán stb. területen) v. ö. *Schrader*: Totenhochzeit. 1904., *N. Th. Katanov:* Über die Bestattungsgebräuche bei den Türkstämmen Zentral- und Ostasiens. Keleti Szemle, I. 1900. 103. l.

csuvasok hite, mely szerint a fiatalon elhalt leány férjhez megy, a legény menyasszonyára talál a temetői életben.[1] Sőt szerintük a túlvilági lakodalom a föld színén folyik le, mert azt tartják, hogy élő lény, ha e lakodalmas menettel véletlenül összetalálkozik, úgy megrontják és betegségbe esik.[2] Az északi csuvasoknál a temetés előtt még isznak is, mikor aztán a temetésre kerül a sor, annyira elázik a gyászoló gyülekezet, hogy a temető felé haladtukban már kurjongató énekszóval viszik a halottat és közönséges sördalokat énekelnek.[3] Ehhez hasonló jelenségre hazánkban a magyarságnál is találunk. Így Szegeden, Magyarpécskán, Szajánban (Torontál m.) a halotti tor alkalmával tánczolni is szoktak.[4] Szeged vidékén még a *kánai menyegzőről szóló vers is* járta ilyenkor.[5] Magyarpécskán, ha legény- vagy leány-halott volt a faluban, az első teendő az volt, hogy kiválasztották a menyasszonyt, illetve vőlegény és nyoszolyólányok után néztek.[6] És se vége, se hossza a hasonló példáknak, a melyek az ősi hitvilág máig lenyúló eme még élő példáját igazolják. *Marian* csak sejti, — a midőn egyik forrása, egy öreg bukovinai földmíves is azt állította, hogy a halottas-fenyőfát azért teszik az ifjan elhaltak sírkeresztje mellé, mert csak így léphet házas életre a túlvilágon —, hogy ebben az esetben a halott lelke tulajdonképen a vegetáczióval, az örök természettel lép házasságra. Ma ez már túlhaladott álláspont és nemcsak sejtelem.

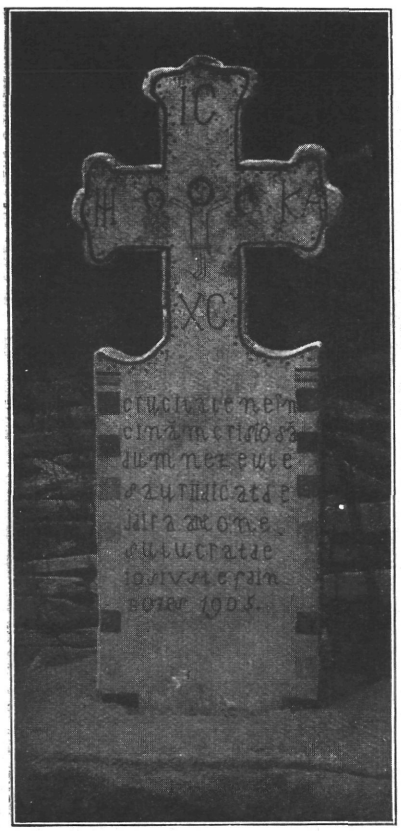

11. á. Útszéli kőkereszt.
Bózes, Hunyad m.

Az oláh halottas-fenyő szokásban az emberi házasfél helyét a fa, helyesebben, az erdőben való kivágás által a túlvilágra az ember után küldött *fa-lélek* (*Baumseele*) foglalja el.[7] Indiában a fatisztelet, a faimádás mai napig is megvan a hegyek között élő őslakóknál.[8] Egyáltalában a faszellemben, a falélekben való hit — mint említettük — igen ősi. Ovidius *Metamorphoses*-jeiben is fává vál-

[1] *Mészáros*: A csuvas ősvallás emlékei. 1909. 246. l.

[2] *Mészáros*: Id. m. 253. l.

[3] *Mészáros*: Id. m. 222. l.

[4] *R. Prikkel M.*: Magyar halottas tánczok. Ethn. XVII. 1906. 170.

[5] *Cserzy M.*: Temetkezési népszokások Szeged vidékén. Népr. Ért. XII. 1911. 259. l. — Továbbá v. ö. *Kálmány L.*: Koszorúk I. 225—226. l.

[6] Ethnographia XVII. 1906. 252. l.

[7] *Indiában* a házassági szertartásban a férj vagy a feleség helyett néha *élőfa* vagy élettelen tárgy szerepel. V. ö. *Frazer:* Totemism. and Exogamy. 1910. I. 32—34. IV. 210—212. *Thurston:* Castes and Tribes of Southern India. 1909. I. 232—235.

[8] *M. J. H. Philpot:* The Sacred Tree or the tree in religion and Myth. 1897. 14. l.

toznak az emberek, a kik az istenekkel érintkezésbe kerülnek. Ismét máshol a fából emberek vagy emberszerű szellemi lények lépnek elő. A klasszikus népek ősmondáiban a fa a termékenység, a szaporodás jelképe. A fává változott Myrrhától Adonis születik. Attis derekát a *fenyőfává* változott Cybele ölelte.[1] A ciprusfa az élet jelképe volt s így a régi rómaiaknál a gyászház kapuja elé kitett s levágott cziprusság az élet elvágott fonalát jelképezte, „cupressi mortuorum domibus ponebantur ideo, quia huius generis arbor excisa non renascitur, sicut ex mortuo nihil iam est sperandum quam et ob causam in tutela Ditis patris esse putabatur". A gyász jele volt a cziprusság:

Stant Manibus arae
. . . Caeruleis maestae vittis atraque cupresso.[2]

12. á. Útszéli fakereszt a Negoj-havas alján. Szeben m.

De már a rómaiak előtti időkben is kegyes fa a ciprus, a mennyiben az isten lakásául szolgált a perzsáknál.

A mai samán vallásnak is van szent fája, melyre többek között ruhaneműeket is aggatnak az isten részére. És így tovább kutatva, számtalan példát tudnánk felhozni arra, ha a rómaiak e szokásban nem is az átvevő nemzet szerepét töltötték be, hanem, tegyük fel, az ősi hitvilág egy vonását a maguk szellemében ápolták és fejlesztették, hogy egy olyan közös vonásról van szó, mely pl. egy, a rómaiaktól teljesen távol álló világrész népeinél, India őslakóinál vagy a mongol samán vallásban ma is megvan, pedig ez utóbbinak még kevesebb köze van a rómaiakhoz, mint az oláhságnak. A cziprus és az ennek szerepét később betöltő *fenyő sem római eredetű* tehát, hanem a *közös* őshit ama megnyilvánulása, mikor az emberek és a felsőbb természetű lények közötti közvetítő szerepét tölti be egy-egy bizonyos fa. *Ez az oláhság halottas-fenyője is!*

Egyébként a hazai oláhság halottjainak a sírját, a legtöbb helyen, *kereszttel* jelöli meg és már sokkal kisebb azon helységek száma, hol a *fejfa* is ismeretes. Utóbbit különben is szegényesnek tartja, mert kisebb felületénél fogva kevesebbet

[1] *Huszka J.*: Az istenfa. 1908. 7. l.
[2] *Vergilius*: Aeneis III. 63.

faraghat rá. És a síremlék kifaragására nagy súlyt fektet s mennél több azon a diszítmény, annál többet rótt le halottja iránti kegyeletes kötelezettségéből. Természetesen ez csak a fakeresztekre vonatkozik, mert ha kőből állít emléket, úgy az anyag nehezebb megmunkálása miatt, nem annyira forma-gazdagságra törekszik, hanem már kifesti és teleírja. Mert míg a kőkereszteken az epitáfiumok is gazdagabbak, addig a fakeresztekre csak a legszűkebb életrajzi adatokat vési fel.[1] De ismerik a *kopjafát* is, nemcsak Kalotaszeg és Székelyföld környékén, a hol ez természetes is, hanem a hunyadmegyei Erdőhátság néhány községében is. Utóbbi helyeken a kopjafa, mint máshol a fejfa, csak nőnek a sírját jelölheti és ott kereszt nem is kerülhet ilyen sírhoz.[2] Az erdőhátsági kopjafák mind egyformák és pedig pirámusszerűen vékonyodó törzsből vékony szárakon nyugvó, kiszélesedett öt vagy hét csillag.

A fejfák (5. ábra) vidékenként változók, hol egyszerűbbek, hol díszesebbek. Jellemző sajátságuk, hogy a kereszt alakját mindig feltaláljuk rajtuk, a legkülönfélébb variációkban. Az elkészítésük különben nagyon egyszerű. A kijelölt 1·5—2 méter hosszú fatömböt bakkokra fektetik és beosztják. Alsó megszenesített harmada a földbe kerül (ezért másfél méternél magasabb fejfát csak ritkán látunk), a felső kétharmadot aztán lesimítják, majd kirajzolják a szélekre kerülő díszítéseket s végül kifaragják. Úgy a faragásra, mint a főlapra kerülő gyér írás bevéséhez kevés eszközt használnak. Egy-két bárd, egy nagyobb élű véső, egy iróvéső (V alakú) minden szerszámuk. Az írást jobban láthatóvá azzal teszik, hogy a zsírral bekent felületre faszénport hintenek, mit végül letörölnek és ezáltal a mélyített írásban marad csak meg a szénpor. Néha fából magukkészítette körzővel is dolgoznak, ha körbe foglalt rózsát is faragnak a fába, de legtöbbször egy bevert szeg körül forgó zsineg is megteszi ezt a szolgálatot. Az így elkészített fejfa kerül aztán a sírhoz, mert sem fejfáikat, sem fakeresztjeiket nem szokták kifesteni.

A fakeresztek (6. ábra) elkészítése is az előbb leírt módon történik. Azonban nagyobb alakjuknál s felületüknél fogva díszítésük is gazdagabb. Az eltemetés alkalmával a sír fejéhez feltétlenül kerül kereszt, de az az egy-két nap, a mi a halál bekövetkezése és az eltemetés ideje között van, nem elegendő ahhoz, hogy díszesebb kereszt elkészüljön. Így rendesen összerónak egy kisebb és szerényebb keresztet a koporsó elkészítésekor és ugyanabból a fából, míg aztán a nagyobbat a temetés után faragják ki és még hat héten belül felállítják a másik mögé. Némely helyen az ilyen keresztek iparművészeti remekek és az idegen nem győzi csodálni, hogy a természet egyszerű gyermeke honnan veszi azt a sok invenciót és kézügyességet, a melylyel néha egész gondolatvilágát testesíti meg faragott keresztjeiben.[3] Mértani és növényi elemes figurális díszítések vegyesen is előfordulnak, de külön is csak az egyik vagy a másik. Ha mértani elemes a díszítés,

[1] Hasonlóképen van ez a Nagykúnságon is. V. ö. *Győrffy I.*: Nagykúnsági fejfák. Népr. Ért. VIII. 1907. 96. l.

[2] *Téglás G.*: A Retyezát vidéke. Földr. Közl. XVI. 1888. 466. s köv. l.

[3] A faragott fakeresztjeikről — több más mellett — egy gyönyörű kollekciót találunk a *D. Comșa* művében: Album de crestături în lemn. Nagyszeben, 1909.; a Népr. Ért. XII. 1911. 218. l.

úgy a faragás technikája az ú. n. fríz- vagy kristálymetszés, különben is ez a gyakoribb, mert könnyebb, mivel szabályos alakokat kell kidolgozni és csoportosítani. (7. ábra.) A felirat körül, a mélyített sík határain, apró fürészfogszerű faragásokkal koszorút szimbolizálnak, azonban ugyanezt a lapos domborműves technikával is elkészíthetik akkor is, ha a kereszt díszítése egyébként csak az előbbi technikával készült. A lapos domborműves kivitelnél a lemélyített területből mintegy 0·5—1·5 cm-nyire emelkedik ki a növényi elemes díszítés. Ez esetben rendesen szederinda futja be az alapot, levelekkel és virágokkal a tágasabb helyeken. (6. á. középső képe) Elvétve találunk olyan keresztet is, hol a sík és alacsony plasztikájú faragvány, ékítmény erősebben való kiemelésére az alapot vörös vagy égszínkék festékkel vonják be, azonban ez nagyon ritka, mert — mint említettük — fakeresztjeiket nem festik.

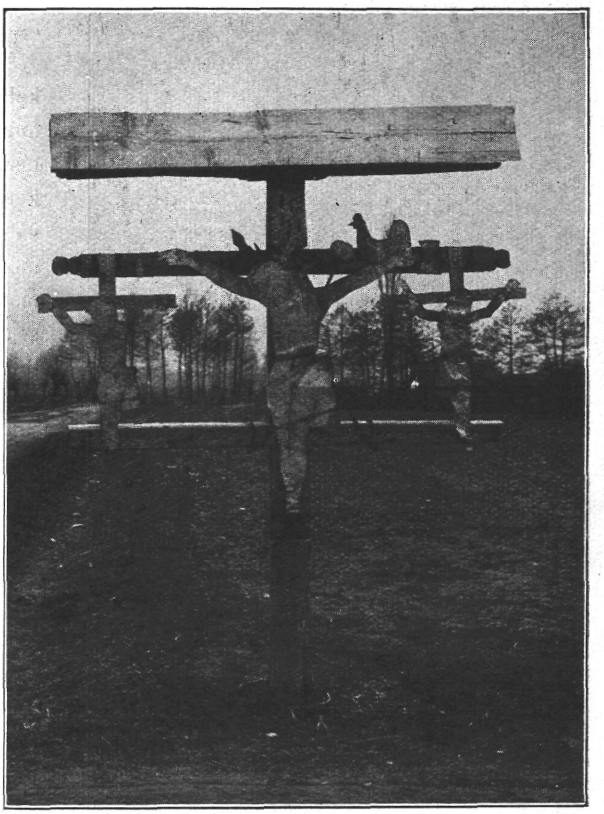

13. á. Útszéli kereszt. Sebes, Fogaras m.

A faragások alatt, közvetlenül a földbe eresztett harmad felett, rendesen még egy keresztet is vésnek be. (Kereszt a kereszten). Máramaros déli részein azonban ez a bevésett kereszt már az orosz kettős kereszt, alján egy ferde karral, a mi természetesen rusznák hatás.[1]

Keresztjeiket az idő viszontagságai ellen megvédeni gondolják egy rárakott tetővel, a mi nem más, mint a vízszintesen fekvő karokból kiinduló és a törzs felett összerótt két darab deszka. (6. á.).

Meg kell említenünk még azt, hogy akadunk olyan fakeresztre is, a melyen nemcsak a szükös életrajzi adatokat találjuk bevésve, hanem olykor szellemes epitáfiumot is. Igy a fogarasmegyei Ohábán egy fakereszten a következőket olvashatjuk:

Doamne, dă soare şi plouă,
Şi noaptea trimete rouă
Peste groapa asta nouă . . .[2]

[1] V. ö. Гр. А. А. Бобринской: Народныя Русскія Деревянныя Издѣлія. Москва. 1910—1912. 52. tábla.

[2] *N. Iorga*: Neamul românesc în Ardeal şi Ţara Ungurească. Bucureşti, 1906. Vol. I. 97.

(Uram, árassz ez új sírhalomra napsugárt és esőt s küld el éji harmatod).

De amennyire meg van szorítva a mester keze a fakeresztek felírásában, annyira szabad a tere a *kőkeresztek* díszítésében. S ha nem is a formák sokféleségében nyilatkozik meg ügyessége és leleményessége, de annál jobban csaponghat képzelete a festésében. Mert festett kőkereszt van legalább is annyi, mint festetlen. A feliratot rendesen bevési és így festi ki, azonban festheti egyszerűen ép úgy ezt is, mint a többi ékítményt.

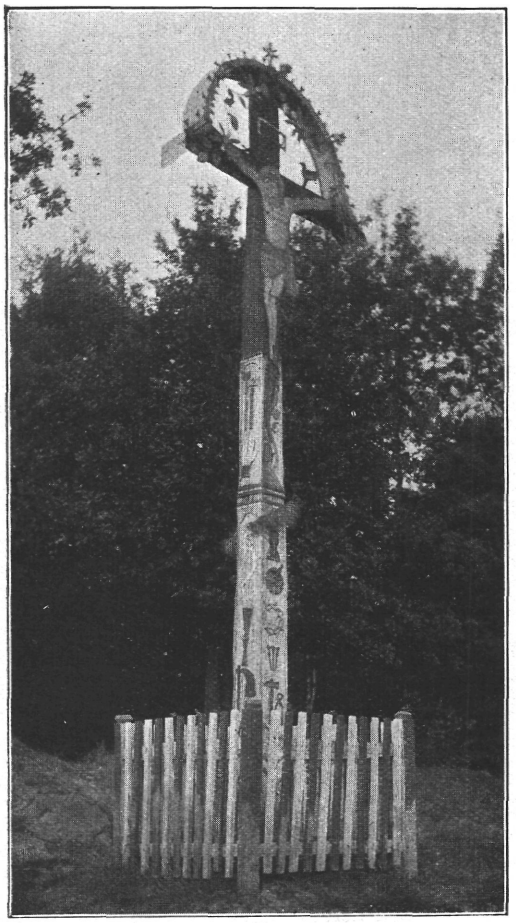

14. á. Útszéli kereszt. Sebespatak, Szatmár m.

A *kőkereszt* kőben dús vidékeken használatos. Az esetlen nagy homokkő- vagy gránittömböt hivatásos (?) kőfaragó alkotja meg kereszttté, utóbbiból rendesen durvább, nehézkesebb példányok kerülnek ki vésője alól (8. á.) a homokkőből már könnyebbek és ízlésesebbek (2., 9., és 10. á.). Kődús vidékek temetőiben ez a sacrális művészet egyöntetűbb is, de már zavarólag hat a kőkereszt az olyan temetőben, hol fából készült társai dominálnak. Mert esetenként messzi földről is rendelhet a tehetősebb ember kedves halottja számára kőkeresztet. Mikor erdélyi főuraink Bécsből és lengyelországi mesterektől hozatták kő-síremlékeiket a XVII. században,[1] akkor az Erdélyi-Érchegység oláh kőfaragói azért szállitottak csak a köznemeseknek messze földre is, mert olyan „akkurátos ormos" síremléket nem tudtak faragni, a milyen a főurainknak kellett volna. Talán a kivánt anyag sem állott a rendelkezésökre. A bózesi és nagyalmási sírkőfaragók már 1864-ben is „régóta híres" mesterek szakmájukban.[2] Ma is vannak falvak, hol számos családnak ad kenyeret ez az ipar. A kőkeresztek készítése különben nem a legnehezebb mesterség. Türelmet és figyelmet kíván főképen, mert néha elég egy erősebb ütés is ahhoz, hogy kettérepedés következtében kárbavesszen 2—3 napos munkája, mihez még az anyag értékvesztése is járul. Mindenekelőtt laposra vágják az esetlen tömböt. Ezután a beosztás és a vésővel való csiszolás következik. (Formájukra nézve l. 9. á.). Az írásra szánt és mélyített terület kivételé-

[1] *Weichhart G.*: Id. m. 94. l.

[2] *Pesty Frigyes*: Hunyad megye. Kézirat a M. N. Múzeum Széchenyi könyvtárában.

vel, a többi helyen kifestheti, szabadon csapongó képzeletét követve. Mindenkor fehér alapon gyér sárga, vörös és kék színekkel vonja be, az írás mindig fekete. Az életrajzi adatokon, illetőleg az epitáfiumon kívül szinte elengedhetetlen a kereszt betűjelénye; a mi a nyugati egyháznál az *INRI*, az itt az *IC-XC—NI-KA*. Előbbi a függőlegesen, utóbbi a vízszintes karokon van elhelyezve. A czirill (glagolita) jegyes *IC-XC* nem más, mint *I(su)S Ch(risto)S*, (a czirill *C* = S, *X* = Ch), a NI-KA = a keleti egyház *nika*-ja, a *győztest* jelentő értelemben. Az *IC-XC* felett látható kis görbe vonal az összevonás jele, a mit értelmetlenül utánozva a *NIKA*-re is rátesznek.

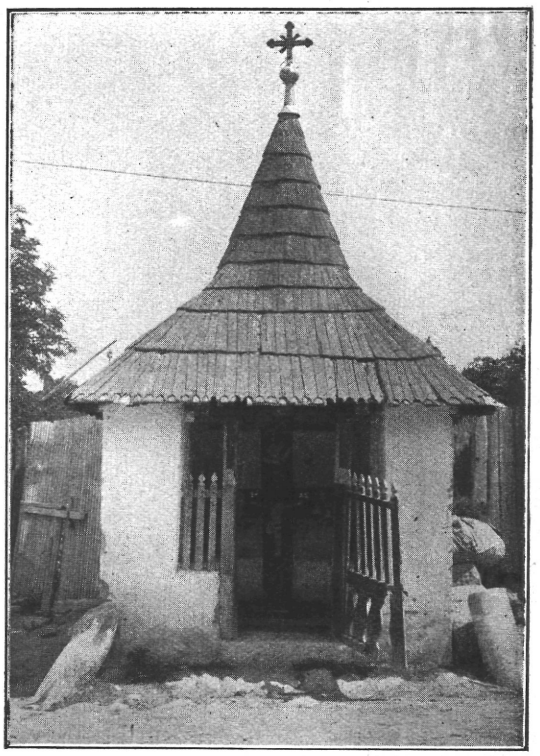

15. á. Útszéli kereszt. Várhely, Hunyad m.

E négy tagra osztott felirat közé eső területre azután a legkülönfélébb rajzok kerülhetnek. Gyakran csak egy kereszt, máskor egy kehelyből kiemelkedő kereszt, két oldalán templomi zászlókkal, vagy a golgotai lándzsával és szivacscsal, ismét máshol már a keresztrefeszítést ábrázolja a középen álló kép. Érdekesek az ilyen képek azért is, mert tanuságot tesznek arról, hogy készítőjük bármilyen ügyesen forgatja kezében a vésőt, egyéb tekintetekben a legprimitívebb műveltségű, például a menynyiségtan legelemibb követelményeivel sincs tisztában, olykor hat, máskor négy ujjal ruházza fel a Megváltó kezeit. Hasonlóképen jár el akkor is, ha az évszámot vési fel. Ezerkilenczszázhármat pl. úgy vési fel, hogy a hármast az 1900 után sorakoztatja (a mint kiejti), miáltal nála 19003 lesz. Néha a Megváltó képe csak vonalas rajzból készül el, ilyenkor a végtagok, különösen a karok torzítva nagyok, a mi tulajdonképen az űrtöltésért van így, mert a nagy mezőket nem hagyja üresen.[1] Az oláh keresztek ilyen rajzú emberalakja teljesen azonos a samán dob *bar*-jában található emberábrázolással.[2] Szokásban van még a napot vagy a holdat is kirajzolni.

A kőkeresztek felirata — mint említettük — bőbeszédűbbek, mint a fakereszteké, „Aici zace robul lui D-zeu N. N . . . ziceţi D-zeu să-l ierte.“ „Aicea odihneşte . . .“ „Aici aşteaptă învierea sa . . .“ (Itt nyugszik n. n., isten szolgája, kinek irgalmazzon az Úr!) stb. ezek a gyakoribb sírfelirat-kezdések. —

[1] V. ö. *Hoffmann Edith*: Az ember a primitiv népek díszítő művészetében. Népr. Ért. 1911. 292—299. l.

[2] Ethn. XI. 1900. 7. füzet. *Jankó* czikke.

Az útszéli keresztekről is itt van helyén, hogy beszéljünk, a temető-kultusz keretében, mivel e keresztek egy-egy távoli temetőföld egy kis darabkáját képviselik az idegenben elhúnyt szülőföldjének határában. Az oláhság hite szerint, ha valaki gyertya nélkül múlik ki e világból, annak lelke elkárhozik. Igy, ha idegenben történt az elhalálozás, sohasem tudhatja, hogy halottja életének utolsó perczeiben égettek-e gyertyát vagy sem, ennélfogva a halott bűneinek, illetve a bünhődés feloldozására keresztet állít a határban, mert a mikor az előtte elhaladó embertársa vallásos érzületéből kifolyólag keresztet vet magára, ugyanakkor hozzájárul egy szemernyivel az elhalt bűneinek levezekléséhez. Az élők s idegenek vezekelnek helyette. És bár két-három évtizedig is (míg a kereszt anyaga bírja) tart ez a vezeklés, a nép mégse tartja szerencsésnek az életbenmaradottakra nézve azt, ha valakijük idegenben halt el. Szinte félnek ettől a gondolattól, a ki csak teheti, hazajár meghalni. Ha katonának megy a legény, egy szomorú dalban fejezi ki ettől való félelmét, hogy elhalálozása esetén *gyertya nélkül* megy a másvilágra és mint a kutyát fogják eltemetni:

. . . Şi-oi muri *fär' de lumine*
Şi-me'ngroapă *ca pe-un câne* . . . vagy
. . . Că moare în ţară străină
Ba moare *fără lumine* . . .[1]

De viszont a katonaviselt férfi ajkán már másképp szól e dal és más a hite is. Ez, ha már ép bőrrel került haza és a szentimentálizmusoktól mentes, egyenesen ama nézetének ad kifejezést, hogy a katonának ott kell meghalnia, hol végzete éppen éri, mert Isten megbocsátja ez esetben azt a *bűnét*, hogy gyertya nélkül mult el:

. . . La cătană aşa-i bine
Să moară fără lumine,
Fără lumine de său,
Fără om din satul său.
Fără lumine de ceară
Fără om dintr' a lui ţară![2]

Azonban az útszéli keresztek felállításának van egy más indítóoka is és pedig, ha valaki meghal valahol útközben, a határban, és ha akár szerencsétlenség, akár bűntény áldozata lett. Az ilyen helyet tisztátalannak (necurat) tartják, de tulajdonképeni oka ennek is az, hogy az illető gyertyavilág nélkül húnyt el. A kereszt felállítása után pappal szenteltetik fel e helyet, a melyhez azonban szárazság, dögvész vagy más hasonló esetekben proczessziókat is vezetnek, 5—7 pappal.

Az egyes határ- és dülőnevek sokszor az ily kereszttől kapják az elnevezésöket és csaknem minden falu határában találunk ilyen elnevezésekre: *La cruce, la fântâna crucilor, sub poală crucilor, şesul la crucea mică, stb.* És a legtöbb útszéli fakeresztet Fogarasmegye területén találjuk. E megyéről szállóigévé lett már: *Câte lunci — atâtea cruci!* (A hány rét — annyi kereszt!)

[1] *I. M. Jarnik şi Bârsan:* Doine şi strigături din Ardeal. Bucureşci, 1885. 319. l.
[2] *Marian*: Inmormîntarea 32. l. és *St. Munteanu*: Doine şi strigături, culese din gura soldaţilor români din ţeara Ardealului. Brassó, 1891. 44. l.

Régente útjelzőkül is szolgáltak e keresztek. Lăpușnean vajda 1557-ből azt írja, hogy a beszterczei havasok rengetegjeiben kénytelenek útjelzőket állítani és e czélra a fakereszteket használták.[1] D. Sestini, olasz utazó, Erdélyből Jászvásár felé utaztában első tekintetre akasztófának nézte e hatalmas alkotmányokat.[2]

A mai útszéli keresztek különbözők. Lehetnek kőből és fából is. A kőből készültek (11. ábra) nem különböznek a sírkeresztektől. Mindössze a feliratuk más. Itt ugyanis azt vésik fel, hogy e keresztet istennek és fiának ajánlja az alább írt család, néha személy, továbbá hogy kinek a lelkészkedése alatt, melyik évben állították fel, a község neve, legtöbbször a készítő mester neve is, egészítik ki a feliratot. Hasonlóképen a sírkeresztekhez, ezeket is kifestik, fehér alapon 3—4 színű ékítményekkel.

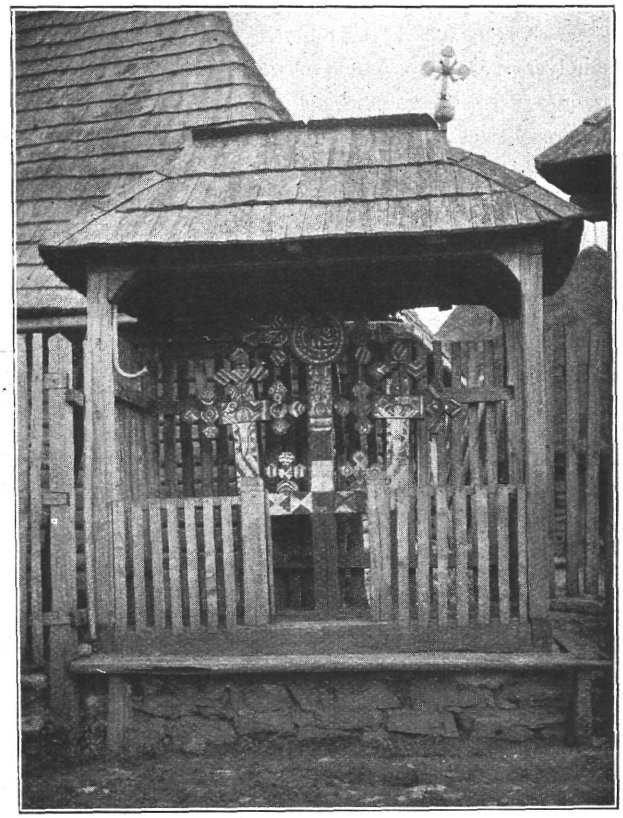

16. á. Troicza. Cserisor (Erdőhátság), Hunyad m.

Az útszéli fakereszteken már nem találunk felírást, legfeljebb csak a kereszttel szoros összefüggésben levő ICXC—NIKA-t. De annál több tér marad a kifaraghatására. (12. ábra.) Fogaras megyében már bádogra festett s olykor kivágott képek is kerülnek rá. (A 13. ábrán bemutatott kereszten Krisztus két oldalán ott a vele egyidejűleg felfeszített két gonosztevő is. Háta mellett ferde keresztben a lándzsa, melylyel szíven szúrták és a szivacs, melylyel szomját eloltandó, eczetbe mártva nyujtottak ajkaihoz. Balkarja felett „a kakas, mint a világosság hirdetője“.) Erdély felső részein a mintegy 6—8 m magas kereszt alsó kétharmadát a legkülönfélébb szimbolikus faragásokkal látják el. Ha olyan halott emlékére állítják fel, a ki idegenben húnyt el, akkor rendesen a Megváltó halálából vett jelenségeket szimbolizálnak. (14. ábra.) Így a kereszt megmunkálásához használt eszközöket, a töviskoronát, a felfeszítéskor használt három szeget stb. faragják ki.[3] Ha azonban a halott szerencsétlenség vagy bűntény

[1] *N. Iorga*: Documente Bistrițene. I. 53. l. — [2] Archiva, Jași. IV. 574. l.

[3] A M. N. Múzeum néprajzi osztályában az egyik ilyen kereszten a Megváltó keresztről való levételén, sírbatételén kívül egy szépen faragott kéz is látható, a mint egy zacskót tart és azon a 30-as szám díszeleg, ez az ú. n. Judás-pénz ábrája.

áldozata volt, úgy az illető foglalkozását feltüntető és a szerencsétlenséget előidéző körülmények és eszközök képeit faragják ki. A legtöbb helyen — természetesen — az ekevas, egy üveg és pohár és végül a fejsze (kés), ez a metonimikus ábrázolás. (A földmívest ivás közben fejszével ütötték agyon.) Tudva e képek kifaragásának magyarázatát, bárhol is látunk ilyen jelképes keresztet, kevés gondolkodás után azonnal magyarázatát tudjuk adni annak, hogy ama bizonyos kereszt halottja mi módon mult ki közülünk.[1] Helyenként a kisebb kereszteket az idő viszontagságaival szemben, hogy megvédjék, tető alá vonják. (15. ábra.) Az ilyen kereszteket látogatják leginkább a proczessziókkal.

Az útszéli kereszteknek, mint a temetőkultusznak a temető határain kívül elhelyezett képviselőinek még egy nagyon ritka fajáról kell szólanunk és ez a *troicza* (troiță), a mit magyarul *hármaskeresztnek* nevezhetünk el. (16. á.) Egy főkereszt két oldalán elhelyezett két kisebb kereszt, azaz egy közös törzsből kiemelkedő három kereszt alkotja. Csak fából készülnek e keresztek és a legtöbb példányuk festett. Hazánkban csak a hunyadmegyei Erdőhátság néhány községében

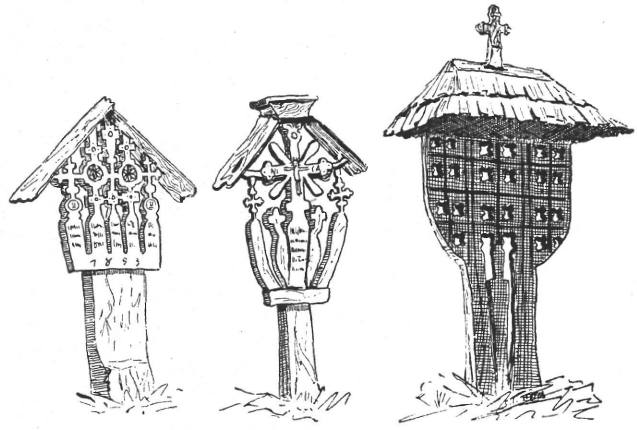

17. á. Troiczák.

és ott is az újabb településekben ismeretes ebben a formájában. Fogarasban már más. Itt ugyanis olyan, mint egy hatalmas fejfa, melynek mellső lapján faragják aztán ki a hármaskeresztet, néha egész keresztkombinációkat. Erdélyben másutt nincs meg, de annál több van belöle a Havasalföld éjszaki részeiben (Oltenia, Argeș és Prahova kerületeiben 17. á.).[2] Sőt Románia egyes vidékein (Buzău, Muscel), már kőből is készülnek. Tzigara-Samurcaș, a bukaresti néprajzi múzeum tudós igazgatója, a troiczák nevét a Szt. Háromságból (Sf. *Treime*) vezeti le, a mi helyesnek látszik akkor is, ha e nevet, mint osztószámnevet definiáljuk. Troiță = treime = harmad, hármasság, harmadmagával.

Erdélybe, az említett helyekre az oláhság újabb bevándorlásai alkalmával

[1] A bánffyhunyadi magyarság is kifesti a keresztre az elhúnyt foglalkozását — ekevas, ásó, orsó stb. L. *Bátky Zs.*: Adatok a kopjafákhoz. Népr. Ért. 1904. 108. l. A halál közvetlen előidézőjét azonban már nem.

[2] V. ö. *Al. Tzigara-Samurcaș*: Muzeul neamului românesc. 1909. 11., 13. l.; továbbá *T. Pamfile*: Industria casnică la români. 1910. 455. l.

jött be s ugyanakkor, a mikor ez újabb beözönléseket okleveleinkkel hitelesen is ki tudjuk mutatni, egyúttal megmondhatjuk azt is, hogy honnan telepítették át ezen családokat, mert ha igaz az, hogy egy idegenbe szakadt törzs magával viszi régi lakóhelye szokásait, erkölcseit, akkor igaz az is, hogy az Erdőhátság újabb telepesei ép a troicák bizonyságával, Havasalföld mai Oltenia kerületéből a Vulkánszoroson át jöttek be hazánkba. Cserisor község ugyan más tizenkét faluval már a XIII—XV. században fennállott,[1] azonban a község ama részében, hol az utczán, a ház előtt, azt a három troicát találjuk, melyek párját hazánkban nem, hanem csak Románia-Olteniában lelhetjük fel, olyan családnevekre bukkanunk, a melyeket az 1740-es évek előtti urbáriális összeírásokban hiába is keresünk. Ezek az új telepek abból az időből valók, mikor már nem kenézek, hanem a vajdahunyadi bányakincstár eszközölte a bevándorlásokat s e *tömegesebb* telepítés ideje 1740—1750 közé tehető, mikor a betelepülők védelmére a nagyszebeni gubernium huszárságot is rendelt ki.[2] Ekkor kerültek át a troiczák is hazánkba.

Ezekben óhajtottam egy kis képet adni a hazai oláhság *temetőkultuszáról.* A kik akár folklorisztikai, akár a tárgyi néprajz szempontjából hézagokat találnának ebben a dolgozatomban, azok tartsák szem előtt azt, hogy az ennél sokkal gazdagabb *temetés*-ről e helyen bővebben nem szólhattam, mint a mennyi egyikmásik, e czikkbe vágó kérdés megvilágítására elengedhetetlennek bizonyult. A távolról vett példákkal a földrajzi elterjedtséget akartam kidomborítani.

Schmidt Tibolt.

Czigány-kincsek.

Az erdélyi régészet és néprajz egyik buzgó munkása: *Téglás* István e folyóirat lapjain a fenti czím alatt három közleményben[3] a vándor czigányok nagy ezüstpoharait, vagy az ú. n. *vajdapoharakat* ismertette. E czikkemben én ugyancsak a fenti czímen a vándorczigányok tulajdonában levő kincsek egy másik csoportját, az ezüstgombokat fogom bemutatni. Bevezetésül megjegyzem, hogy a Kolozsvártól 14 km távolságra fekvő Apahida község északi végén, közvetlenül a bukovinai országút és a Szamos-folyó medre között van egy sima gyepes kis térség, mely nyári időben a kóborló czigányoknak évszázadok óta rendes megállóhelye, vagy pihenő-állomása. Itt, e — lakásom előtti — helyen volt alkalmam 18 éven át nemcsak látni, hanem rendszeresen megfigyelni és tanulmányozni a különböző vidékekről való vándorczigányok csapatainak életét, mert Apahidának az erdei vadak *váltó*-jához hasonló szerepe van a czigányok vándorlásaiban; nevezetesen, mert innen ágaznak szét a Szamosok völgyeibe, a Mezőségre, Torda, a Marosvölgye és a Kalotaszeg felé vezető útvonalak. Itten gyűjtöttem a mellékelt képes táblák anyagának adatait, a melyek, három gombot leszámítva,

[1] *Csánki*: Magyarország tört. földrajza a Hunyadiak korában. V. 1913. 83. l.

[2] *Szabó Imre*: Hunyadmegye Erdőhátvidéke. Klnyomat a Hunyadm. Tört. és Rég. Társulat XIX. évk.-ből. 8. l.

[3] I-ső közlem. 1912. évfolyam 50—55. lapon. II. közlem. U. o. 124—130. lapon. III. közlem. U. ó. 368—273. lapon.

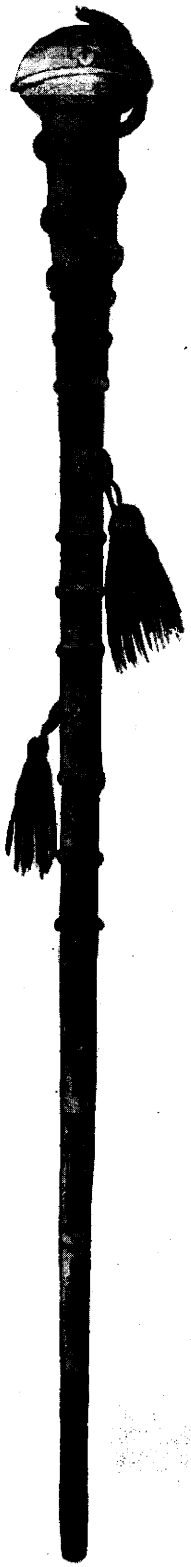

1. á. Czigányvajdabot.

mind mezőségi czigánytörzsektől származnak és pedig 1 vajdabot és 23 gomb, a torda-aranyosmegyei Mezőbodon község Ángyel nevű törzsétől, 8 gomb pedig mező-czikudi eredetű czigányoktól.

A mi e gombok készítésmódját, technikáját illeti, Dietrich Ede kolozsvári ékszerész úrhoz fordultam felvilágosítás végett, ki kérdéseimre annál inkább szolgálhatott szakszerű magyarázattal, mivel ő maga is valódi mestere volt e gombok készítésének s kivált a 70-es években, midőn azoknak használata még mindig virágzásban volt, a régi minták után többeket készített eladásra belőlük s az utolsókat még 1910-ben is csinálta. A képes táblákon bemutatott gombokra megjegyezte, hogy azok mind kézimunkák, a melyeknek legtöbbjét egy ólomlapra (Amboss) helyezett kovácsolt és hengerelt ezüstlemezből vasminta (Stampf) beleverésével domborították ki. A külön darabokból álló kisebb részeket pedig, mint a laposfenekű gombok alját, a fület és gombok csúcsán levő diszítő karajt a stampfolt lemezhez hozzáforrasztották. A bemutatandó gomboknak formatípusai a következők: *vajdagombok*, *makkok*, *boglárok*, *gerezdes*, *csavartalakú*, *cserleveles*, *sodrás*, *harangalakú és filigránmívű* gombok.

Mint a pusztuló czigány-ethnikum egyik jelenségét, ki kell emelnem e gombokra vonatkozólag, hogy legnagyobb részüket már nem találtam ruháikra felvarrva, hanem zsinegre fűzött csomókban, melyeket mint valódi kincset őriznek a szekérládáikban s pénzszükség esetén Besztercze, Szászrégen, Torda stb. zálogházaiban évről évre rendszeresen el szoktak zálogosítani. Különösen a tordai zálogházat emlegették gyakrabban előttem, mint a mely a Mezőség vándorczigányainak fő pénzforrása. Ugyanis ide teszik le ezüstkupákból (Táchtáj rupuno) és ezüstgombokból (Khocsák rupuno) álló kincseiket tavaszkor a kóborlás kezdetén, hogy a téli helyhez kötött tétlenség folytán felélt pénzük helyett az utazásra elengedhetetlenül szükséges legkisebb forgótőke-mennyiség birtokába juthassanak, a melyet aztán a vándorlás ideje alatt különféle módokon gyarapítanak, úgy hogy késő őszszel visszatérve illetőségük helyére, zálogtárgyaikat ismét kiválthatják. Ezek az ezüstkincsek tehát ma már nem annyira az ő hiúságaikat szolgáló disztárgyak, mint az ő létfenntartásuknak megőrzendő alaptőkéi. Nevezett ékszerész úr azon kérdésemre, vajjon a képes táblákon bemutatott gombok eredetileg is mind czigányékszerek

voltak-e? első tekintetre kijelentette, hogy azok nagyobbrésze igenis czigánygomb és csak a kisebbek között van egynéhány, a mely eredetileg régi magyar nemes urak mentéiről és dolmányairól származik és főleg zálogházak révén került erdélyi czigányaink tulajdonába. A Pallas Nagy Lexikona 12. kötetében: A magyar viseletek történeti fejlődése cz. értekezés képes táblájának 15. és 20. sz. ábráin láthatunk ilyen gömbded fémgombokat XV. sz.-beli nemes, illetőleg XVIII. sz.-beli kurucz főúr ruházatán. Ábrázolt gombjaink legtöbbje a barokk-stil díszítését viseli magán s mint ilyenek a XVIII. század második feléből származhatnak.

A mellékelt ábrák rövid leírása a következő:

1. ábra. 1912. V. 14—17-ike közötti napokon a mezőbodoni illetőségű Ángyel-törzs 7 ernyősszekere táborozott 11 lóval Apahidán, midőn czigány néprajzi tárgyak után történt tudakozódásomra egyik szekér derekából előmutatták nekem a Téglás István közleményeiben is felemlített Ángyel Gyurka czigányvajda tulajdonát képező díszes vajdabotot (rovli vájdá). Ennek felfedezése és leírása annál érdekesebb volt reám nézve, mert 18 évi ittlétem alatt ettől eltekintve, egyetlen egyszer sem volt alkalmam ilyent láthatni, sőt a czigányok néprajzát tárgyaló magyar irodalomban sem találtam az erdélyi Mezőségre vonatkozó adatokat. A bot anyaga bambusznád, melynek felső végét egy 30 cm hosszú ezüstnyak, alsó végét pedig 16 cm hosszú sárgaréz hüvely boritja. E felett a bambusznak 42 cm hosszú része szabadon van hagyva egészen a 14 cm hosszú, hármasbordájú ezüsthengerig, melytől 11 cm távolságban egy másik ezüsthenger foglal helyet. A felső kupak és a két henger közötti sima botrészen egy-egy ezüstfülre kötött fekete, illetőleg piros pamutbojt csüng alá. Legérdekesebb része a botnak 21 cm kerületű feje, melyre háromgörbületű kígyó csavarodik fel s rubin-szemekkel ellátott fejét egy négyágú cserlevél közepén pihenteti. (2. á.) A kigyó testének gyűrűit 6—7 mm hosszú, egymásbatolt ezüsttagok alkotják, melyek egybeforrasztás által vannak a botnak itten 12 oldalú hasábfelületére erősítve. A bot teljes hossza = 138 cm. Használati czélját illetőleg ez nem tekintendő védelmi és támadó eszköznek, a mi a botnak általában ősi soron való rendeltetése, hanem kizárólag a vajda bírói hatalmának szimbólikus kifejezésére használt jelvény vagyis jogar (sceptrum), mely csakis a vajda hatósága alá tartozott törzs tanácskozó gyülésein volt használatban. Nevezetes tulajdonsága e jogarnak a kigyó jelenléte, melynek a czigányoknál ősidők óta nagy jelentősége van, mivel a kigyó (száp) ilyen tisztelete és czeremoniális szerepe az ősrégi kígyóimádás (ophiolatria) vallásos kultuszából származott és a czigány népéletben mindig a gonoszságot, a csábitót, vagy általában a rossz szellemet jelképezte. Dr. Wlislocki Henrik a Pallas Nagy Lexikona 4-ik kötetében közölt „Czigányok“ czimű értekezésében említi, hogy „kígyók vannak vésve a magyar czigányvajdák kabátjainak ezüstgombjaira“. „Varázsló boton (csovalyakri kopalori) tüzes vassal rendesen egy kigyó van

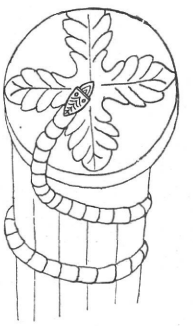

2. á.
A vajdabot feje.

beégetve.“ — „A Garič-nemzetségnek van egy botja, melynek fogantyúján két női arcz és kígyók vannak kifaragva. De ezeken kivül faragott botokon, tűzelhárító és szerelmi bűvös jeleken, 1461-ből származó skótországi czigány-czímeren, besszarábiai és uralmelléki amuletten, novgorodi talizmánon s perzsiai amuletten is rajta látható a kigyó alakja, mint a czigányok ősisten-ségének jelképe.

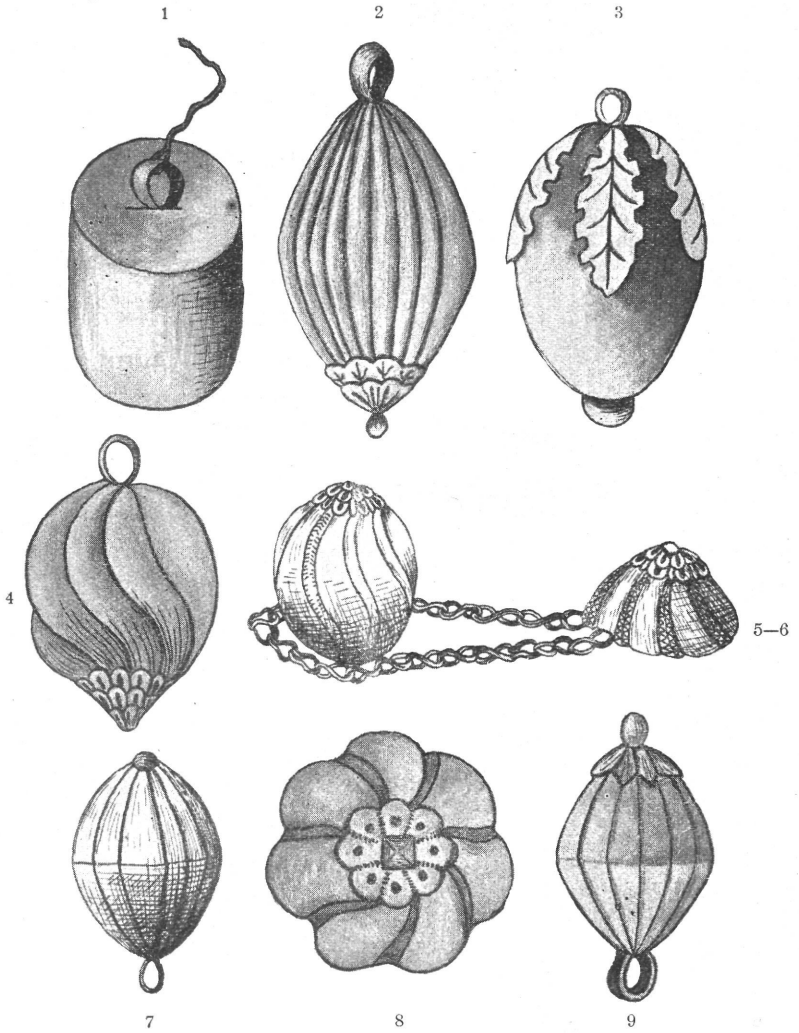

3. á Czigányvajda-gombok.

Hogy a bot közepén csüngő fekete és piros bojtnak szintén kell lennie valami jelentőségének, az kétségtelen, azonban erre vonatkozólag tulajdonosa nem volt hajlandó nyilatkozni. Úgyszintén arra sem lehetett rávenni, hogy e botot illő áron néprajzi gyűjteményem számára eladja, mert mint öröklött családi kincset a pénznél többre becsülte. 3. ábra 1. sz. Egészen síma felületű, tetején domború ezüstgomb, melyről azt közölték velem, hogy ennek viseléséhez régen a vajdáknak bizonyos előjogaik voltak

s innen ezeknek vajdagomb (khocsák vájdá) a nevük. Egy ilyen gomb alsó lapján készítőjének [Brah—Kohn] bélyegét találtam bepréselve. Tulajdonosa Ángyel János Mezőbodon.[1]

2. sz. Két végén kihegyesedő, gerezdes ezüstgomb, tetején reáforrasztott kettős vésett karaj felett kis gömböcskével. Birtokosa ugyanaz.

3. sz. Tojásdad alakú sima, nagy ezüstgomb, tetején kis gombfiók. Fülétől szétágazólag 4 trébelt tölgylevél van reáforrasztva, vésett erezettel. Az Ángyel-törzs birtokában több ilyen gombot láttam s állitólag néhai József

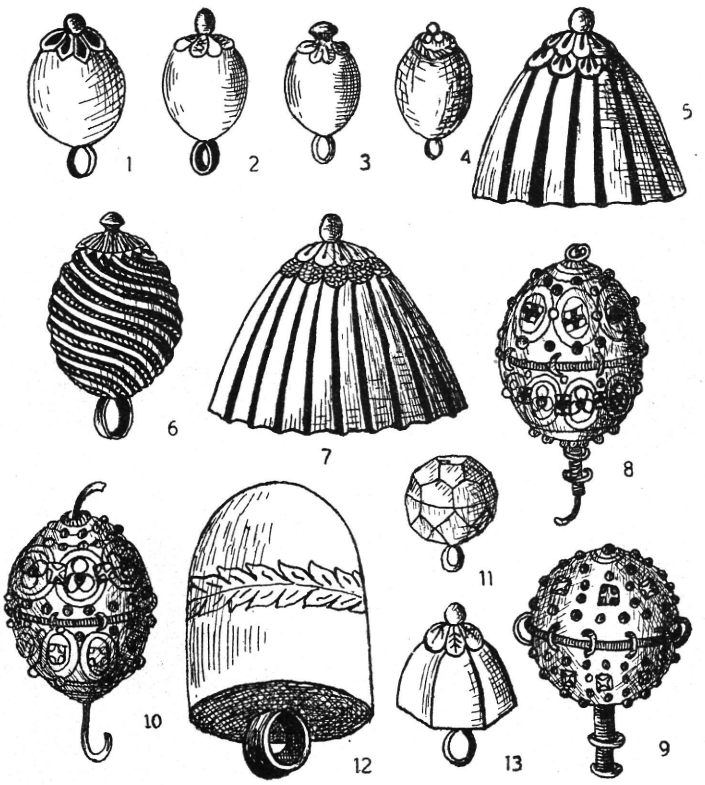

4. á. Czigánygombok.

főherczegtől kapták ajándékba s mint kedves emléket őrzik. 4. á. Csavart gerezdes ezüsgomb, csúcsán háromsor vésett karajjal.

5—6. sz. Mentekötő ezüstgomb-pár 8-asokból font kapcsolólánczczal. Az 5. sz. gomb csavart gerezdes, tetején két sor karajdiszitéssel. A 6. sz. kúpalakú félgomb felületén 1—1 szélesebb síma és 1—1 keskenyebb zegzug-vésetű czikk váltakozik. Csúcsa mint az 5. számúé. Sofron nevű mezőczikudi (Torda-Aranyos m.) czigány kék mellényén jobbról-balról 7—7 ilyen lánczos gomb volt felvarrva.

[1] A hol nincsen külön megjelölve a tulajdonos, ott mindig a mezőbodoni Ángyel-törzs tagjai értendők.

7. sz. Egyszerű, síma czikkes ezüstgomb két félből összeforrasztva, tetején kis gömb. Ángyel János, Mezőbodon.

8. sz. Félgömbös, nagy ezüstgomb, 7 domború czikkből alkotva, melynek tetejére 8 czikkből álló és fúrattal díszített karaj, erre pedig egy lapos kis gúla van forrasztva. Birtokosa mint az előbbi.

9. sz. Két darabból egybeforrasztott, kettős kúpdad idomú gerezdes ezüstgomb, tetején csúcsban végződő czikkekből alkalmazott, karaj felett tojásdad kis gombbal. Ángyel János tulajdonában, Mezőbodon.

4. ábra. 1—4. sz. Kisebbfajta gömbded, ú. n. makkos gombok pakfonból, Az 1—3. számút karaj, s e felett álló gömböcske díszíti, a 4. tetején három apró gömb fetett egy nagyobbacska áll, s ezeket kettős csavarulatú

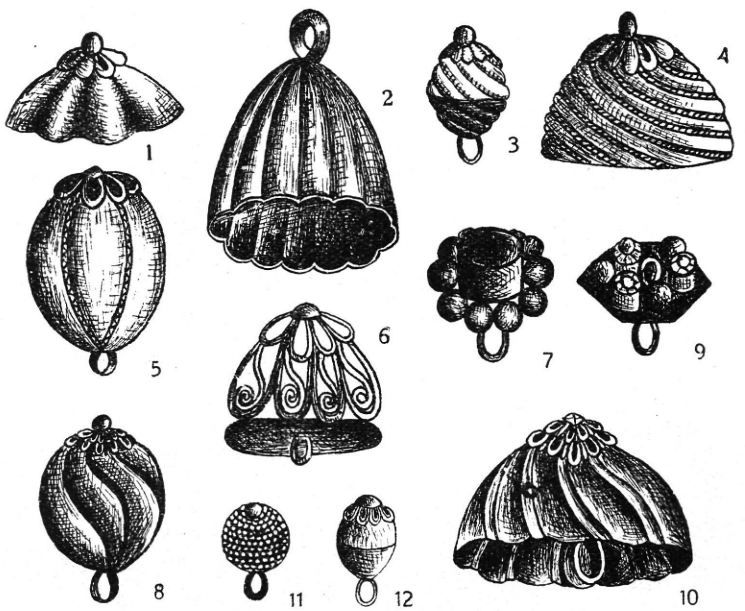

5. á. Czigánygombok.

zsineg köríti. Az ilyen formájú kisebb gombokat a czigány leányok régi ezüsttallérokból, kauri- (Cyprea moneta) csigákból, tarka színes üveg- és borostyánkő-gyöngyökből álló fűzérekben mint nyakékszert viselik. Eredetileg mentegombok voltak.

5., 7. sz. Alul nyílt, harangalakú, nagy ezüstgombok, homorú-czikkes reczézettel. Tetejükön kétsoros vésett czikkelyből álló karaj felett kis gömb díszíti.

6. sz. Tojásdad idomú ezüstgomb rézsútos csavarodású ezüstsodrony betéttel. Tetején vésett erezetű karaj és kis gomb ékíti.

8—10. sz Filigránművű régi mentekötő, lánczszemei ezüsttel befuttatott sárgarézből, melyeket a czigányok gomb gyanánt használtak. Mindháromnak legnagyobb kerületén vékony ezüstsodronynyal körülcsavart vörösrézdrót fut körül, melyet vörösrézből való kis fülek tartanak. A két tojásdad

alakún igen finom vékonyságú ezüstsodrony koszorú van rárakva, benne színes üvegbetéttel, míg a 9. sz. golyó üvegeit négy kis ráhajlított fog szoritja le az alapra. Mindhárom ábra felületén látható kerek, sötét foltocskák vörösréz gömböcskéket jeleznek, a golyók sarkain látható karikák pedig mind ezüstből vannak. 11. sz. Sokszögű lapok által határolt kisebb ezüstgomb. 13. sz. Tetején kis gömbbel és vésett erezetű levelekből álló karajjal díszített hatoldalú ezüstgomb.

5. ábra. 1. sz. Nyolcz domborgerezdes ezüstgomb, tetején vésett karaj s ezen gömb. Kovács Mihály mezőczikudi rézműves czigány tulajdona. 2. sz. Harangalakú, 13 gerezdes ezüstgomb. 3. sz. Csavarulatos kis gomb, pakfonból, karaj- és gömbdiszítéssel. Jegeristyei (Kolozs m.) czigányleány tulajdonában, mint nyakfűzér-csüngő.

4. sz. Félgömb idomú ezüstgomb a spirálbarázdákban csavart, vékony ezüstsodrony-betéttel. Tetején gömbdíszes karajjal. Kovács Mihály rézművesnél Mezőczikud.

5. sz. Nagyobb makkalakú ezüstgomb, melynek hat barázdája csavart ezüstsodronynyal, teteje pedig hétlevelű rozettával díszitett.

6. sz. Filigránművű, ezüstsodronyból 10 spirálissá alakított igen szép gomb, melynek alapját egy kerek, lapos ezüstlemez képezi. Tulajdonosa mint a 4. sz.

7. sz. Boglárszerű, csinos ezüstgomb, közepén egy cm magas foglalatú piros üveggel s körülötte 12 kis ezüsthólyaggal. (Mezőczikud.)

8. sz. A 3. ábra 5. számával megegyező ezüstgomb. (Mezőczikud.)

9. sz. Hatszögű boglár, melyen három rubint imitáló üveg és három ezüstgömböcske váltakozik. (Mezőczikud.)

10. sz. Oldalain csavart barázdájú, félgömbalakú nagy ezütgomb, tetején kétsoros karajjal és ezen lapos kis gúlával.

11. sz. Apró pontokkal ékített kis ezüstgomb. (Mint a IV. t. 3. ábrájú nyakfűzéren, ugyanott).

12. sz. Makkalakú, ízléses kis sárgaréz-gomb. Mint az előbbi.

Közleményem végén még csak azt óhajtom megjegyezni, miszerint nagyon kívánatos lenne, ha néprajzi kutatóink az ország más vidékein otthonos vándorczigányok ezüstkincseit is figyelemmel kisérnék, mert ezáltal régebbi ékszerész-művészetünk ezen emlékeit újabb sorozatokkal gyarapithatnánk. *Orosz Endre.*

A jászdósai honfoglaláskori koponyákról.

Craniologiai tanulmány.

(Második közlemény.)

$$\textit{Hosszúság-magassági jelző} = \frac{\text{koponyamagasság Virchow szer. (ba-ve)} \times 100}{\text{koponya legnagyobb hosszúság (gb-eo)}}$$

E jelzőt 22 jászdósai koponyánál határoztam meg. A legkisebb jelzőérték 68·31 s a legnagyobb 79·31. Az ingadozási szélesség e szerint 12 egység. A 22 koponya hosszúság-magassági jelzőjének arithmetikai középértéke 73·27.

A jelző értékeit egész számokra redukálva, az alábbi craniometriai sort nyerjük.

22 jászdósai koponya eloszlása a hosszúság-magassági jelző egyes értékei szerint.

Ingad.-széless. = 68—79 = 12 egység					
Sorszám	Jelző		Koponya		%
1	68	=	1	=	4·55
2	69	=	2	=	9·09
3	70	=	2	=	9·09
4	71	=	2	=	9·09
5	72	=	3	=	13·63
6	73	=	3	=	13·63
7	74	=	3	=	13·63
8	75	=	1	=	4·55
9	76	=	1	=	4·55
10	77	=	1	=	4·55
11	78	=	1	=	4·55
12	79	=	2	=	9·09

Sorszám 1—12	Ingad.-széless. 68—79	Koponya 22	Perczent 100·00

Úgy e változati sor, mint a hosszúság-magassági jelzőnek mellékelt (3. ábra) gyakorisági görbéje meglehetős szabálytalan, mégis az eseteknek egy gyakorisági központ körül való felhalmozódása tünik ki belőle (l. 73 jelző értéket, mely egyúttal a craniometriai sor arithmetikai közepe is).

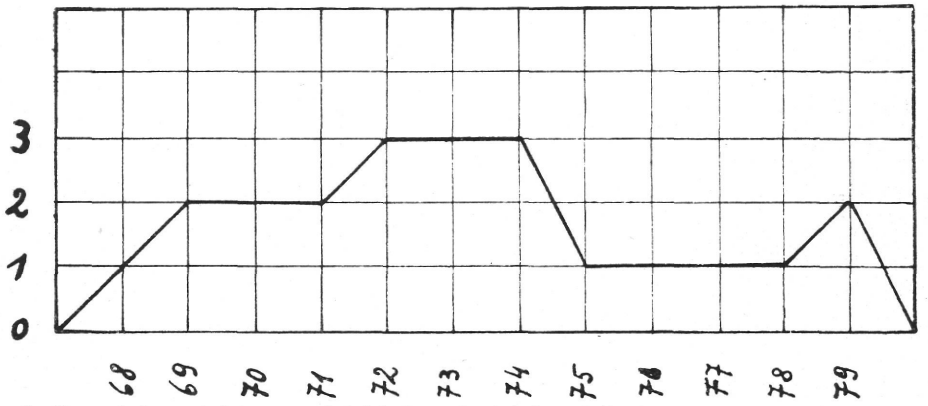

3. ábra. A hosszúság-magassági jelző gyakorisági görbéje 22 jászdósai koponyánál.

Lássuk most a 22 koponya eloszlását a hosszúság-magassági jelző csoportja szerint:[1]

1. Alacsonyfejűség (Chamaecephalia) .	= —70·0	= 3 koponya	=	13·64%
2. Középmagasfejűség (Orthocephalia) .	= 70·1—75·0	= 13 „	=	59·09 „
3. Magasfejűség (Hypsicephalia) . . .	= 75·1—	= 6 „	=	27·27 „
Összesen . . .		= 22 koponya	=	100·00%

[1] *Dr. A. von Török*: Grundzüge einer systematischen Kraniometrie etc. Stuttgart. 1890. Die Frankfurter Vorschläge. S. 612.

E szerint *a jászdósai koponyákra a középmagasfejűség (orthocephalia) a jellemző, a mely egy maga az eseteknek több mint fele által van képviselve.* E csoportban foglal helyet az arithmetikai közép (73·27) is. A magasfejűség (hypsicephalia) kétszer oly gyakori, mint az alacsonyfejűség (chamaecephalia).

Grittner[1] szerint 149 mai magyar koponyánál a jelző három csoportjának gyakorisága a következő: „chamaecephal = 15·3%; orthocephal = 46·6%; hypsicephal = 37·6%“, a mi igen közel áll a jászdósai koponyáknál nyert eredményhez.

Lényegesebb az eltérés a mai magyar és a honfoglaláskori koponyák között a hosszúság-magassági jelző tekintetében, ha a különböző szerzők által nyert arithmetikai középértékeket hasonlítjuk össze, a mint azt az alábbi táblázat a középértékek nagysága szerint növekvő sorrendben mutatja:

A szerző neve és a vizsgált koponyák száma	Hosszúság-magassági jelző		
	minimum	maximum	arithm. közép.
1. *Lenhossék:*[2] 6 honfoglaláskori koponyánál	62·70	76·60	*69·77*
2. *Bartucz:* 22 jászdósai koponyánál . . .	68·31	79·31	*73·27*
3. *Lenhossék:*[3] 12 boncztani koponyánál .	70·00	81·20	*74·74*
4. *Grittner:*[4] 149 mai magyar koponyánál .	63·00	86·00	*75·68*
5. *Welcher:*[5] magyar koponyáknál	—	—	*76·00*
6. *Weisbach:*[6] magyar koponyáknál . . .	—	—	*76·80*

A hosszúság-magassági jelző tehát arithmetikai középértékben Lenhossék honfoglaláskori koponyáinál és a jászdósai koponyáknál kisebb, mint a mai magyar koponyáknál, a minek egyik oka abban rejlik, hogy a honfoglaláskori koponyáknál a legnagyobb hosszúság jóval nagyobb, mint a mai magyar koponyáknál.

$$\textit{Szélesség-magassági jelző} = \frac{\text{Virchow-féle koponyamagasság (ba — ve)} \times 100}{\text{koponya legnagyobb szélessége (eu — eu)}}$$

22 jászdósai koponyánál a szélesség-magassági jelző 86·75 minimális és 102·99 maximális határértékek között változott 17 egységnyi ingadozási szélességgel. *Az arithmetikai középérték 94·42.*

[1] *Grittner Gyula*: Craniologiai vizsgálatok magyarországi lakosok koponyáiról. Budapest, 1885. 36. old.

[2] [3] *Lenhossék József*: A szeged—öthalmi ásatásokról. Budapest, 1882. 40. old. és Az emberi koponyaisme stb. 138. és 130—131. oldal.

[4] *Grittner Gyula*: id. mű, 40. oldal.

[5] [6] *Dr. Mihálkovics Géza*: A mozgószervek anatomiája. Budapest, 1898. 235. oldal.

22 jászdósai koponya eloszlása a szélesség-magassági jelző egyes értékei szerint.

Ingad.-széless. = 87 – 103 = 17 egység					
Sorszám	Jelző	Koponya			%
1	87	=	2	=	9·09
2	88	=	1	=	4·55
3	89	=	1	=	4·55
4	90	=	1	=	4·55
5	91	=	0	=	0 00
6	92	=	1	=	4·55
7	93	=	3	=	13·63
8	94	=	2	=	9·09
9	95	=	1	=	4·55
10	96	=	2	=	9·09
11	97	=	2	=	9·09
12	98	=	3	=	13·63
13	99	=	1	=	4·55
14	100	=	1	=	4·55
15	101	=	0	=	0·00
16	102	=	0	=	0·00
17	103	=	1	=	4·55

Sorszám 1—17	Ingad.-széless. 87—103	Koponya 22	Perczent 100·02

Úgy e craniometriai sor, mint a szélesség-magassági jelző mellékelt gyakorisági görbéje (4. ábra) azt sejteti, hogy az esetek több gyakorisági központ körül csoportosulnak, vagyis, hogy a jászdósai koponyák a magasság-szélességi jelző tekintetében nem egységes típusúak. E mellett szól az aránylag nagyobb ingadozási szélesség is.

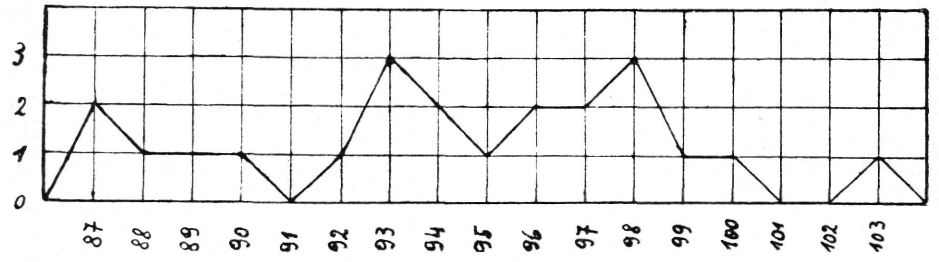

4. ábra.

A 22 jászdósai koponyának e jelző csoportjai szerint való eloszlása tekintetében az alábbi eredményt nyertem. A csoportok elnevezését és beosztását *dr. Török Aurél* szerint veszem, a kinek nevéhez egyébként e jelző felállítása is fűződik.

1. Szélesfejűség (Eurycrania) . . . . = — 95-ig 12 koponya = 54·54%
2. Közép-szélesfejűség (Meseurycrania) . = 96—102 „ 9 „ = 40·91 „
3. Keskenyfejűség (Stenocrania) . . . = 103-tól felfelé 1 „ = 4·55 „

Összesen . . . = 22 koponya = 100·00%

E szerint a jászdósai koponyákra a széles- és középszélesfejűség (eurycrania és meseurycrania) a jellemző, míg a tulajdonképeni keskenyfejűség (stenocrania) felette ritka. A 22 koponya szélesség-magassági jelzőjének arithmetikai középértéke = 94·42 is a szélesfejűség (eurycrania) csoportjában foglal helyet. Sajnos más szerzőknél e jelzőre vonatkozó összehasonlító adatokat nem találtam.

Calotte-jelző. Ez nem más, mint a koponyatető (= calotte) húrhosszának (glabella és inion között levő távolság = gb — in) [1] vonal-(ív)-hosszához való százalékos viszonya = $\frac{\text{Calotte húrhossz (gb — in)} \times 100}{\text{Calotte vonal hossz (gb — in)}}$ E jelző a koponyatető domborúságával áll a legszorosabb viszonyban.

23 jászdósai koponyánál a calottejelző 48·14 minimális és 57·27 maximális határértékek között változott 10 egységnyi ingadozási szélességgel és 52·14 arithmetikai középpel. A jászdósai koponyáknál tehát a koponya-calotte húrhossza a vonal- vagy ívhossznak 52·14%-ja.

23 jászdósai koponya eloszlása a calotte-jelző egyes értékei szerint.

Ingad. szélesség = 48—57 = 10 egység					
Sorsz.	Jelző		Koponya		%
1	48	=	1	=	4·34
2	49	=	2	=	8·70
3	50	=	2	=	8·70
4	51	=	5	=	21·73
5	52	=	4	=	17·39
6	53	=	3	=	13·04
7	54	=	2	=	8·70
8	55	=	2	=	8·70
9	56	=	0	=	0·00
10	57	=	2	=	8·70

Sorsz.	Ing. szél.	Koponya	Perczent
1—10	48—57	23	100·00

A craniometriai sor, mint látjuk, az eddigieknél szabályosabb; az esetek egy gyakorisági központ körül halmozódnak fel, a mely 51 jelzőértéknél van. Összehasonlító adatokkal e jelző tekintetében sem rendelkezem.

Az agykoponya általános alakjára vonatkozólag még csak azt jegyzem meg, hogy a jászdósai koponyák túlnyomó része középhosszú és középszéles tojásdad-alakú koponya. A legnagyobb szélesség a faldudorok (Tubera parietalia) táján található s azoktól előrefelé az agykoponya egyenletesen keskenyedik olyképen azonban, hogy sem erősebb halántéki szűkülés (crotaphostenosis) nem észlelhető, sem a homlok nem keskenyedik meg nagyon. Feltünőbb már a megkeskenyedés hátra a nyakszirt felé, melynek pikkelye erősen kidomborodik s ez az egyik fő oka annak, hogy a jászdósai koponyák a mai magyar koponyáknál hosszabbak. Erről különben a későbbiekben még részletesebben lesz szó s látni fogjuk, hogy

[1] *Dr. A. v. Török:* Grundzüge einer systematischen Kraniometrie etc. Stuttgart, 1890. S. 154—155.

éppen a nyakszirt alakulása tekintetében a koponyák egyrésze a honfoglalásnál régibb kori típusokra utal. 3 koponya a többinél feltünően hosszabb s inkább hengerded alakú, 5 koponya pedig a többinél jóval rövidebb s majdnem kerekdedalakú.

Az agykoponya általános alakjára és nagyságára vonatkozó emez észleletek tárgyalása után áttérhetünk most már az agykoponya egyes részeinek behatóbb cranioscopiai és craniometriai vizsgálatára.

Az agykoponya részletesebb jellegei.

1. *A homlok.*

Az agykoponya alaki és méreti jellegeinek tüzetesebb vizsgálatánál úgy a természetes sorrend szerint, mint fontosságánál fogva a homlok az, a mely első sorban leköti figyelmünket. Nemcsak azért fontos a homlok, mert az agykoponya legelülső részén, az arc felett foglalván helyet, változatai igen szembetünőek, hanem főleg azért, mert szoros korreláczióban lévén az alatta elrejtett agyvelőrész (homloki lebeny) fejlettségével, az emberi típusnak egyik legjellemzőbb, u. n. igazi emberi bélyegét alkotja, melylyel semmiféle állat nem dicsekedhetik.

Mindenekelőtt a homlok általános fejlettsége az, a mi legközelebbről érdekel bennünket. A jászdósai koponyáknál a homlok általában közepes fejlettségű, azaz sem nagyon magas és domború, sem feltünően alacsony. Mégis gyakoribb az alacsony, mint a magas homlokhoz való közeledés. Sőt gyéren alacsony és ú. n. futó homlok is előfordult. A 26 koponya között 6 nál = 23·08% erősebb fokban és 3-nál = 11·54% gyengébb fokban alacsony, rézsútos volt a homlok.

A szabad szemmel való vizsgálat mellett a szélességi és hosszúsági méretek világosítanak fel bennünket a homlok fejlettségéről.

A homlok szélessége. Kétféle szélességet mértem, ú. m. a legkisebb és legnagyobb homlokszélességet. A legkisebb homlokszélességet a homlokcsont járomnyúlványa (Processus zygomaticus ossis frontis) felett a félkörös halántékvonalak (Lineae temporales semicirculares) legerősebb megszűkülése helyén (frontotemporale, ft — ft. *Török*),[1] a legnagyobb homlokszélességet pedig a koszorúvarrat (Sut. coronaria) egymástól legtávolabb eső két pontja (coronale, co — co, *Török*)[2] között mértem. Az előbbit 26, az utóbbit 28 jászdósai koponyánál határoztam meg. A legkisebb homlokszélesség 90—105 mm, a legnagyobb homlokszélesség pedig 110—131 mm határértékek között változott. Az ingadozási szélesség tehát az előbbinél 16, az utóbbinál 22 méretegység, a mi azt mutatja, hogy a méret abszolút értékének nagyobbodásával általában az ingadozási szélesség is növekedik. *Az arithmetikai középérték a legkisebb homlokszélességnél 96·58 mm, a legnagyobb homlokszélességnél pedig 117·03 mm.*

A 26, illetve 28 jászdósai koponya legkisebb és legnagyobb homlokszélességének craniometriai sorát az alábbi táblázat a) és b) része mutatja.

[1] *Dr. Aurel v. Török*: Grundzüge einer systematischen Kraniometrie. Stuttgart, 1890. S. 158.

[2] U. o. S. 161.

A *legkisebb és legnagyobb homlokszélesség egyes méretértékeinek gyakorisága a jászdósai koponyáknál.*

a) *Legkisebb homlokszélesség* (ft—ft). b) *Legnagyobb homlokszélesség* (co—co).

Ingad.-széless. = 90—105 mm = 16 egység						Ingad.-széless. = 110—131 mm = 22 egys.					
Ssz.	mm	koponya			%	Ssz.	mm	koponya			%
1	90	=	2	=	7·69	1	110	=	1	=	3·57
2	91	=	1	=	3·85	2	111	=	2	=	7·14
3	92	=	2	=	7·69	3	112	=	3	=	10·71
4	93	=	0	=	0·00	4	113	=	0	=	0·00
5	94	=	5	=	19·23	5	114	=	1	=	3·57
6	95	=	0	=	0·00	6	115	=	4	=	14·29
7	96	=	1	=	3·85	7	116	=	2	=	7·14
8	97	=	5	=	19·23	8	117	=	3	=	10·71
9	98	=	4	=	15·38	9	118	=	5	=	17·86
10	99	=	0	=	0·00	10	119	=	0	=	0·00
11	100	=	1	=	3·85	11	120	=	0	=	0·00
12	101	=	2	=	7·69	12	121	=	3	=	10·71
13	102	=	1	=	3·85	13	122	=	2	=	7·14
14	103	=	0	=	0·00	14	123	=	0	=	0·00
15	104	=	1	=	3·85	15	124	=	1	=	3·57
16	105	=	1	=	3·85	16	125	=	0	=	0·00
						17	126	=	0	=	0·00
						18	127	=	0	=	0·00
						19	128	=	0	=	0·00
						20	129	=	0	=	0·00
						21	130	=	0	=	0·00
						22	131	=	1	=	3·57
Sorszám 1—16	Ingad.-széless. 90—105 mm	Koponya 26	Perczent 100·01			Sorszám 1—22	Ingad.-széless 110 131 mm	Koponya 28	Perczent 99·98		

Mint látjuk, mindkét craniometriai sor igen szabálytalan. Az elsőnél 4, a másodiknál pedig 10 olyan méretérték található a minimum és maximum között, melyek a vizsgált koponyák közt egyetlen egyszer sem fordultak elő. Mindkét szélességi méret craniometriai soránál több gyakorisági középpont kialakulását észlelhetjük és pedig a legkisebb homlokszélességnél 2 (ld. 94 és 97 mm értékeket), a legnagyobb szélességnél 4 (ld. 112, 115, 118, 121 mm értékeket) olyan méretértéket találunk, mely a többihez képest nagyobb gyakoriságot tüntet fel. Mindez azt bizonyítja, hogy a jászdósai koponyák a homlok szélessége tekintetében sem egységes típusúak.

Hasonlítsuk most össze a jászdósai koponyák homlokszélességét más szerzőknek magyarországi koponyákon végzett vizsgálatai eredményével.

A szerző neve és a vizsgált koponyák száma	Legkisebb homlokszélesség (ft–ft)		
	minimum	maximum	arithm. közép.
1. *Grittner*: 149 mai magyar koponyánál .	81 mm	112 mm	*95·77 mm*
2. *Bartucz*: 25 jászdósai koponyánál . . .	90 „	105 „	*96·58* „
3. *Lenhossék*: 9 honfoglaláskori koponyánál.	93 „	105 „	*100·33* „
4. *Lenhossék*: 12 bonczt. int. koponyánál .	98 „	113 „	*104·25* „

A különböző szerzők által nyert középértékek egymástól lényegesen eltérnek s így semmi biztosabb törvényszerűség sem állapítható meg. A míg ugyanis *Grittner* mai magyar koponyáival a legkisebb homlokszélesség arithmetikai középértéke kisebb, mint a jászdósai koponyákénál, addig *Lenhossék* honfoglaláskori és mai magyarországi koponyáinál a középérték tetemesen nagyobb. *Grittner* azonban megjegyzi, hogy vizsgált koponyáinál a legnagyobb gyakoriságot mutató méretérték = 100 mm. Ha tehát irányadóul a legnagyobb gyakorisági közepet vesszük, mondhatjuk, hogy a szóbanforgó koponyák közt a legkisebb homlokszélesség aránylag a jászdósai koponyáknál a legkisebb.

A homlok legnagyobb szélességének (co — co) vagy másképen halántéki szélességnek összehasonlító vizsgálata a következő eredményt adja:

A szerző neve és a vizsgált koponyák száma	Legnagyobb homlokszélesség (co—co)		
	minimum	maximum	arithm. közép.
1. *Lenhossék:* 12 bonczt. int. koponyánál .	112 mm	120 mm	*115·42 mm*
2. *Bartucz:* 28 jászdósai koponyánál . . .	110 „	131 „	*117·03* „
3. *Lenhossék:* 6 honfoglaláskori koponyánál	111 „	125 „	*117.33* „

Úgy látszik tehát, hogy a homlok legnagyobb szélessége a mai magyarországi koponyáknál kisebb, mint a honfoglaláskoriaknál. A jászdósai koponyák e méret tekintetében is *Lenhossék* honfoglaláskori koponyáival mutatnak szoros kapcsolatot.

Ha most a homlok legkisebb és legnagyobb szélességére vonatkozólag nyert eredményeket egymással összehasonlítjuk, érdekes ellentétet észlelünk a két méret között. A míg ugyanis a homlok legkisebb szélessége a mai magyarországi koponyáknál nagyobb, mint a honfoglaláskoriaknál, addig a homlok legnagyobb szélessége fordítva éppen a mai magyarországi koponyáknál a kisebb s a honfoglaláskoriaknál a nagyobb. A homlok eme két szélességi méretének ellentétessége érdekes fényt vet a homlok általános alakjának a mai magyarországi és a honfoglaláskori koponyáknál észlelhető különbségére. Arra mutat ugyanis, hogy a *míg a honfoglaláskori koponyáknál a homlok elülső része aránylag keskeny s csak hátsó része szélesedik erősen ki, addig a mai magyarországi koponyáknál a homlok elülső része jóval szélesebb, hátrafelé ez a szélesség azonban nem erősödik olyan fokban, mint az előbbieknél.*

Még inkább megerősíti ezen észleletünket a nevezett méreteknek egymáshoz és a koponya legnagyobb szélességéhez való százalékos viszonya.

A homlok legkisebb és legnagyobb szélességének egymáshoz való viszonyáról $= \frac{(\text{Legkisebb homlokszélesség} \times 100}{\text{Legnagyobb homlokszélesség})}$ a következő kis összeállítás világosít fel bennünket:

	Minimum	Maximum	Arithm. közép
Bartucz: 26 jászdósai koponyánál . . .	73·28	89·74	*82·48*
Lenhossék: 9 honfoglaláskori koponyánál .	—	—	*85.51*
Lenhossék: 12 bonczt. int. koponyánál . .	—	—	*90·32*

Mint látjuk a legkisebb homlokszélességnek a legnagyobb homlokszélességhez való viszonyában a jászdósai koponyák *Lenhossék* honfoglaláskori koponyáival mutatnak kapcsolatot s elég élesen eltérnek a mai magyarországi koponyáktól s mondhatjuk, hogy a honfoglaláskori koponyáknál a homlok elülső (legkisebb) szélessége a hátsó (legnagyobb) szélességhez viszonyítva jóval kisebb, mint a maiaknál, hol a legkisebb homlokszélesség mindjobban megközelíti a legnagyobb homlokszélességet.

A mi a legkisebb homlokszélességnek a koponya legnagyobb szélességéhez való viszonyát $= \frac{\text{(Legkisebb homl.-széless.} \times 100}{\text{Koponya legnagyobb szélesség)}}$ illeti, e tekintetben lényegesebb különbség nem észlelhető az adatok között. A jászdósai koponyáknál ugyanis 69·43 (minimum = 62·25, maximum = 75·19), *Lenhossék* 12 boncztani koponyájánál 70·16 s 9 honfoglaláskori koponyájánál 70·80 a jelző értéke. *Grittnernél* 66·76 ugyan a jelző, ha azonban — mint fentebb — a legnagyobb gyakorisági közép alapján számítunk, akkor ott is 70·42 jelzőértéket nyerünk.

A koponyáknak a két jelző egyes értékei szerint való eloszlását hely szűke miatt nem közlöm. Különben is a craniometriai sor éppen az eseteknek csekély száma miatt meglehetősen szabálytalan. Az eseteknek több gyakorisági központ körül való felhalmozódása azonban már így is észrevehető s ez a jászdósai koponyák kevert típusú volta mellett szól.

Nézzük most a homlokcsontnak hosszúsági (nyílirányú) fejlettségét. Kétféle hosszúságot, u. m. a görbületi vagy vonalhosszúságot és húrhosszúságot mértem, az előbbit mérőszalaggal, az utóbbit tolókásmérővel az orrgyök (nasion) és a bregma között. A nyert eredmény a következő:

	Minimum	Maximum	Arithm. közép
Homlokcsont vonalhossza . . .	116 mm	143 mm	*125·46 mm*
Homlokcsont húrhossza	100 „	119 „	*109·54* „

Lenhossék 7 honfoglaláskori koponyájánál a homlokcsont vonalhossza arithmetikai középértékben 125·14 mm, 12 boncztani koponyánál pedig 125·08 mm. Lényegesebb különbség tehát nem állapítható meg, a húrhosszúságra pedig más szerzőknél egyáltalán nem találhatók adatok.

Igen fontos e két méretnek egymáshoz, valamint a homlokívnek az egész koponyaívhez való viszonya, mert kifejezésre juttatják a homlok domborúságát. Sajnos, a hazai koponyákra vonatkozó eddigi vizsgálatok egyik jelzőre vonatkozólag sem közölnek adatokat. A jászdósai koponyáknál e jelző a következő közép és határértékeket tünteti fel:

	Minimum	Maximum	Arithm. közép
$\frac{\text{Homlokcsont húrhossza} \times 100}{\text{Homlokcsont ívhossza}}$ . .	82·52 mm	90·24 mm	*87·33 mm*
$\frac{\text{Homlokív} \times 100}{\text{Koponyaív}}$	31·70 „	36·19 „	*34·21* „

A jászdósai koponyáknál tehát a homlokcsont húrhossza az ívhossznak 87·33 %-je, a homlokív a koponyaívnek pedig 34·21 %-je.

Ezek után áttérhetünk a homlokcsont alaki jellegeinek részletesebb leírására.

A homlok tudományos értelemben az orrgyöktől kezdődik s így a homlok morphologiai jellegeinek ismertetését az orrgyökkel kellene kezdenünk, minthogy azonban szorosabb kapcsolatban áll az orrtájjal, azért ott fogjuk ismertetni. Az orrgyöktől oldalfelé a homlok alsó határát a felső szemgödri szél alkotja, melyen különösen két jelleg vonja magára figyelmünket. u. m. *szemgödörfeletti bevágás* (*incisura supraorbitalis*) és *szemgödörfeletti lik* (*foramen supraorbitale*).

A jászdósai koponyáknál mindkettő gyakori. 26 koponya közül 20-nál (76·92 %) volt, hol gyengébben, hol erősebben fejlett bevágás és pedig 16 koponyánál (61·53 %) mindkét oldalon, kettőnél (7·69 %) csak a jobb s kettőnél csak a bal oldalon. Igen erős kétoldali bevágás 4 koponyánál (15·38 %), egyoldali pedig kettőnél fordult elő. 3 koponyánál egy oldalon bevágás, a másikon lik, 1 koponyánál pedig mindkét oldalon bevágás s a baloldalon kettős lik volt. Szemgödörfeletti lik (foramen supraorbitale) összesen 12 koponyánál fordult elő és pedig kétoldali 7 koponyánál (11·54 %), csak jobboldali 3 koponyánál (11·54 %), csak baloldali 2 két koponyánál (7·69 %). A szemgödörfeletti lik két koponyánál mindkét oldalon egy koponyánál pedig csak a baloldalon barázdával (sulcus venae frontalis) volt kapcsolatos.

A *csontos szemöldív* (*arcus superciliaris*) a férfikoponyák túlnyomó részénél a rendesnél feltünően erősebben fejlett. Jellemző, hogy a 26 koponya között 11-nél fordult elő feltünően erős szemöldív (42·31 %), úgy hogy felette erős haránt-bemélyedés volt látható. Ugyan e koponyáknál a homlok alacsonyabb, sőt kisebb-nagyobb fokban rézsútos.

A *tarhely* (*glabella*) és az *orrnyúlvány* (*processus nasalis superior*) a koponyák túlnyomó részénél középszéles és gyengén domború. Feltünő volt azonban két koponyánál a tarhely szélessége s kettőnél erős kidomborodása.

A *homlokdudorok* (*tubera frontalia*) többnyire elsimultak, alig kitapinthatók, mindössze két koponyánál voltak szembetünőbbek.

A *homlokvarrat* (*sutura metopica*) egyetlen koponyánál sem fordult elő, mindössze egynél találtam az orrgyök felett 1·5 cm hosszú maradványát. E helyett 3 koponyánál (11·54 %) a varrat helyén gyenge taraj volt észrevehető.

A *homlokcsont járomnyúlványa* (*processus zygomaticus ossis frontis*) 4 koponyánál (15·38 %) a rendesnél fejlettebb, kettőnél pedig erősen kiálló szögletet alkotott.

A *halántékvonal* (*linea temporalis*) csak két koponyánál mutatott a rendesnél erősebb fejlettséget. 6 koponyánál jól látszott a harmadik homloki tekervény dudora (protuberantia gyri frontalis III.) is.

A homlokcsont hátsó széle, mely a koszorúvarratot (sutura coronalis) alkotja, a koponyák túlnyomó részénél gyengén s egyenletesen hátrahajló ívet alkotott, erősebb ívben hajlott hátra 6 koponyánál (23·07), 3-nál pedig középső harmada szögletes, nyelvalakú kiugrást mutatott.

Dr. Bartucz Lajos.

IRODALOM.

Silv. Moldovan: Ardealul II. *Ţinuturile de pe Mureş.* Brassó. 8°. 120. old. 10 képpel.

Az oláhság leíró anthropo-geographiai irodalma a legújabb időkig nagyon szegény volt. Most azonban a bukuresti akadémia támogatása mellett minden téren hatalmas csapásokon indul meg a multban elmulasztott teendők pótlása. De ezen nem is csodálkozik az, a ki az oláhság történetét közelebbről ismeri. Az írás mestersége náluk csak kevesek kiváltsága volt és ez is, mint a hatalom sok más eszköze, hol idegen hatalmak (török, görög, orosz), hol az egyház szolgálatában állott szinte a mult század hatvanas éveiig. Ha megjelent egy mű s ha nem is szláv nyelven, hanem anyanyelvükön, még akkor is cyrill (glagolita) jegyekkel látott napvilágot s az is csak a kiváltságosok részére volt hozzáférhető, a kik a legtöbbször az egyháztól függő viszonyban állottak. *Így cyrill betűkkel* hirdették még latin származásukat is a mult századok „patriciusai". A plebs? — az robotolt tovább és nem tudott a maga munkakörébe eső fogalmakon kívül semmi másról, mindaddig, míg Románia független királysággá nem lett s ezzel egyidejűleg a modern haladásnak új alapjait meg nem veté. Szakítottak a régi írásmóddal is, felvették a latin betűket.

Új irányban, új utakon indul meg ettőlfogva a szellemiek terén is a fejlődés. Ezeket tudva, megértjük aztán, hogy miért oly szegényes egyik-másik tudományszakba vágó irodalmuk.

Magával a néppel keveset foglalkoztak. A XVIII. század elején élő *Cantemir* óta, a kinek *Descriptio Moldaviae*-jában egy kis konczentrált leírást kapunk az akkori Moldva történetéről, *néprajzáról, folklorjáról* és nyelvészeti sajátságairól, csak nagyon kevesen foglalkoztak a néprajz körébe vágó dolgokkal. Tudományos földrajzi és néprajzi leírást hiába is keresnénk náluk. Újabb keletű ez is és legtöbbször nem más, mint a megfigyelt jelenségeknek, képeknek egymásmellé állítása. De a jelenben folyó anyagfeldolgozásnak szüksége volt erre is, mert még mindig hasznosabb volt az ilyen módon való anyaggyüjtés, mintsem a sok „rendszer" mellett egy és más, már pusztulófélben levő jelenség vagy adat örökre való elvesztése.

*Moldovan*nak Erdélyről szóló kis munkája sem mélyreható tudományos fejtegetések sorhalmaza, hanem a vidékek tarka képeiből összerótt leírás-sorozat. Olyanforma munka ez *most*, mint Orbán Balázs Székelyföldje a megjelenése korában, de úgy méreteiben, mint feldolgozásban messze mögötte marad.

Moldovan öt kisebb kötetre tervezi e munkáját. Eddig már kettő jelent meg. Az 1911-beli első kötet (Ţinuturile de pe Olt) az Olt folyásán fekvő részeket ismerteti, még pedig a folyásán felfelé haladva, Vöröstoronytól a Barczaságon, Háromszéken, „Csikországon" át az Olt forrásáig. A pár hónap előtt megjelent II-ik kötet a Maros forrásától a régi erdélyi határig (Zám) terjedő földterületet öleli fel és a végén kitér a Küküllők vidékére is.

A munka előszavából megtudjuk, hogy czélja nem más, mint oláhajkú testvéreivel megismertetni Erdélyt. Kirándulások útleírásait tartalmazza e mű és csak azért méltattuk arra, hogy szóvá tegyük e helyen, mert nagyon sok benne azoknak a lokális (hegyek, csúcsok, helységekhez stb. fűződő) mondáknak, regéknek a száma, a melyeket eddig sem Kőváry, Orbán, sem mások leírásaiban nem találunk meg. Az egyes vidékek szokásainak, *viseletének* a bő leirásait is adja s ezen jó tulajdonainál fogva a helyenként még ma is „divatos" ősi ruházatról szerezhetünk magunknak ismereteket Erdély jókora területéről. Természetesen, a „história" nem hiányozhatik ebből a kis oláh művecskéből sem és itt kissé lerontja Moldovan a munkájának értékét. Csakis a saját nemzetisége által diktált szemüvegen keresztül látja a dolgokat és így is adja tovább, nehogy egy szemernyit is tompuljon nemzetségének irányunkban való alaptalan gyűlöletének éle. A statisztikai adatok téves beállításával, az „elnyomó idegen zsarnokoskodásainak" a festéseivel hol kell kopogtatnia, a szerző jól tudja. „Piskitelep lakói idegenek", ezt írja

a brassói magyar honpolgár. „Az alvinczi Martinuzzi-kastélyban halálra kínozták *az idegenek* Brankovics Száva metropolitát, csak azért, mert ellenállott az ősi jogainak megcsorbítására törekvő Apaffynak", de Déva várának tárgyalásakor még a nevét sem említi fel Dávid Ferencznek. (Mert magyar záratta be a magyart!) Szerinte alig *két* városban nincs többségben az oláhság, a többi „már kezükben van".

Nagy kár, hogy a más tekintetből elég sikerültnek mondható leírásait ilyen módon lerontja. Kíváncsian várjuk az Erdély többi részéről megjelenendő másik három kötetet, hátha használ is vehetjük a brassói újságíró *megfigyeléseinek.* *Schmidt T.*

Vojsil Curčič. *Die volksthümliche Fischerei* in Bosnien und der Herzegovina mit besonderer Berücksichtigung der Savefischerei bei Donja Dolina.

A szerajevói múzeum Hoernes Móricz szerkesztésében megjelenő s eredetileg Kállay Benjámin közös pénzügyminiszter által alapított közleményei (Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina) felerészben ethnographiai czikkeket is szokott tartalmazni. A XII-ik kötet Strolal Iványtól a délszlávok házközösségéről (zadruga) hoz egy beható és a délvidékeinkre szintén tanulságos tanulmányt. (408—489. l.)

E külön méltatást érdemlő dolgozat mellett a czímben foglalt értekezésre (440—589. l.) kívánjuk felhívni a szakemberek figyelmét. A 96 szövegképpel illusztrált dolgozat sok helyen Herman Ottó[1] és Jankó János[2] monographiáit is alapul használja s analogiákat idéz hazánkból.

A Száva menti Donja Dolina a praehistorikus halászat egyik központját képezvén, a környéken divatozó halászati módok és eszközök sok tanúságot kínálnak az összehasonlító búvárlatra.

A halászkézségből egy 12·38 m hosszú, első negyedében 0·85 m, a hátulsóban 0·95 m széles tölgyből kivájt praehistorikus lélekvesztőt (Fig. 5.) mutat be. Ez éppen kétszerese a mai „*korab*"-nak (Fig. 10.). Ennél kisebb a „cun" vagy „cunj", rendesen két keresztválasztékkal. Ennek férfi (elől karcsú, hátul hirtelen csúcsosodó), női (elől tompa, hátul széles) és vegyes formáját használják (Fig. 11.). A fából kivésett kézi merítő (plyka 11 d.), melyet épúgy czirádáznak, mint az evezőt (11 e.).

A halat kéregkosárban (Fig. 12. szilfából) hordják. Olykor lószőrhurokkal (zamka), szigonynyal (Fig. 20. és 21. Crkvinából Doboj mellett) fogják. Ez az őskori hármas szakállasság helyett hattal (Fig. 23. Drubrovnik Gradivaja Bihač közelében), sőt újabban több ággal (Fig. 24.) is készül. A dubrovniki Jankó finnországi szigonyaira (483. l. Fig. 437., 475. és 495.) emlékeztet s Heiekelnek a Kalevalából leírt példányaival azonos (Kalevala I. Fig. 475., II. Fig. 465., 466.)

A horog alakja a praehistorikus időktől alig változott. A kézi vagy „kosztos" horgászat mellett a csónakból vagy karózva űzött karozó vagy kikötő-horog (klapac) járja. Csali gyanánt egy kisebb crompo kárász vagy ponty, de mindig élve kerül a horogra, hogy ficzánkolásával a falánk csuka vagy a gondatlan harcsa kapzsiságát mielőbb felkelthesse. Ha csónakból ereszti le a horgot, pergető csigája, vagy a horogindát felcsavaró tartóján forogni kezdő szalag jelzi a zsákmányt. (Fig. 28.) Ennek változata az osztják *luma*-nak megfelelő kikötő-horog (Jankó 511. l. 491. ábra) a magyarok lábhorgja, melynek pedzőjéül tudvalevőleg kabakot szintúgy használ a mi népünk is, mint a dolinai (45. á.) A fenékhorgászat egyik fajtája Dolinánál a *kandf*, hol a horogsort a víz szélén elsülyesztett kővel (nálunk böncsök) rögzítvén a közönséges gilisztával, lótetűvel, rovarálczával felférgelt horogsort vagy kikarózzák vagy pergetővel őrzik a csónakban, míg a hal ficzánkolása zsákmányt nem jelez.

Donja Dolina czölöpépítményeiből igen változatosan ékített és monogrammokkal ellátott ilyen agyagböncsököket (Fig. 30.) horogfajtákat, csont és érczszigony- és gerelyféléket l. 14—18. ábra alatt.

A hálónak minden elképzelhető fajtája használatos. A rákfogásra is használt razsa- vagy eresztőháló (celina 37. á.), a négykávás merítő „vlak vernjas" (39. á.), a „sajtar" vagy „vlak na paciju nogu" néven emlegetett czighegyháló, az eresztőháló „*vlak cizinjak*" (48. és 49. á. az Ososnáról Gernja Dolinánál), vető- vagy pendelyháló (tobok 52. á. Jankó 369. l 556. á.) Herman Ottó keczehálóját az 54. és 55. ábrákon mutatja be. A kaparóhálót épp úgy a partról használják (59. á.) és priganjač (űzőnek) nevezik.

A rekesztőszerszámokból a *varsák* (vraska) több fajtája (61—66. á.) a vejszék (67. á. prestor) és czégék (40. á. vrgja). A téli halászatnál a vetőháló (sacma 78. á. és sacmarica 79. á.) s az Osora jegén télen át épp úgy foly a jég meglékeléssel a halá-

[1] Herman Ottó: A magyar halászat könyve. 1., 11.

[2] Jankó János: A magyar halászat eredete. Gróf Zichy Jenő harmadik ázsiai tudományos utazása. Budapest, 1897. I.

szat, mint a Mezőség tavain Erdélyben. A rács- vagy pendelyháló, a Jankónál (457. l. 409. á.) bemutatott kínai vetőháló utóda használatos és sačmának nevezik. Ehhez ólom súlyöntő szerszámuk (80. á.) is van. Ezzel a pendelyhálóval, valamint 2—2 embertől kezelt vezetőhálóval járják a fából, csigolyából készült borító és merítő kosarak (81—85.) á. Mérgezésre az Előindiából származó Anamirta colculus (L)-nak a gyógyászatban Tructus Cocculo halgolyócskáknak nevezett gyümölcse járta régebben. Az új aera eltiltotta ezt a pkrolotus tartalmával mérgező anyagot; de azért csempészik Dolnja Dolinánál is. Ezt a maszlagos redőszirom (Datura drammonium náluk tatala) s marhaepével, kénvirággal, liszttel keverve apró szemcsékben gilisztákba gyömöszölik. Ily alakban minden hal bekapja, holott kukoriczalisztbe keverten csak a ponty veszi be. Az elkábult halakat merítőhálóval kiemelve szeszbe áztatott kenyérrel vagy a szájbaöntött rakijával (szilvapálinka) felfrissítik.

Egy divizmának nevezett verbuscum faj virága szára porrá zúzva s kenyérrel keverve szintén használatos mérgező anyag. A farkasfűtej (Esephorbia cyparistia-subjecika) Dolinán kívül nincs használatban, noha széltében honos növény.

Sarajevó körül a Milica és Bosna halait mészszel is pusztítják. Egy palaczkot mészszel megtöltve bedugaszolnak, de a dugaszon lyukat fúrnak. A beszivárgó víztől aztán a palaczk felrobban, mint a dinamit s megöli a közelében uszkáló halakat.

Curčič múzeumőr maga is szembetünő rokonvonásokat lát hazánk és a Szávamellék s főleg a praehistorikus időktől halászatával jeleskedő Donja Dolina halászeszközeiben és mesterségében. Mindenesetre ajánlatos lesz ezeket a hasonlatokat tovább nyomozni. Bosznia-Herczegovina területén szinte a legősibb foglalkozás a halászat. Ezt mutatja halászatra utaló helynevek sokasága is. Ribuljlog vagy Ribare (Navesinje kerület), Ribari (Foca ker. és Konjica ker.), Ribica (Foca ker.), Ribić (Bihači ker.), Ribici-, Ribici donji és R. gornji (Konjica ker.) Ribioce (Rogatica ker.), Ribijak (Foca ker.), Ribarca (Visoka és Tusla kerületekben) Ribnik donji, R. gornji (Kijuc ker.), Ribnjak (Visoko ker.), Ribnjak és Zaribajak (Gorazda ker.) mind a halászat hirdetői. Még Glavaticero is a konjavai kerületben a glavaticza haltól (Salar marmoratus) kapta az elnevezését.

Az elmélkedésre érdemes kötetet melegen ajánlom. *Téglás Gábor.*

Szláv lapszemle.

A cseh néprajzi gyűjtés kérdőive. Klny. a *Narodop. Věstnik Československ.* 1914. foly. 2. sz.

Már 1897-ben történt az első kisérlet a cseh múzeumegyesület részéről utasitást adni a kutatók számára, midőn „A néprajz és a népr. társ. feladata“ czímen bevezető czikket iratott akkori folyóirata, a *Narodop. Sbornik* programmja gyanánt. A prágai népr. kiállításon tapasztalt hiányok tanulsága volt ez, korrektívum a jövőre nézve. Csaknem természetes, hogy czélját nem érte el, a nagyszabású feladat még korai volt. Most más alapon akarják megoldani a súlyos, de immár halaszthatatlan munkát. A cseh ethnographia leghivatottabb művelőiből: *Jakubec, Niederle, Koula, Máchal, Polivka* stb. alakult bizottság ellenőrzése mellett *K. Chotek* újabb, egyszerűbb programmot dolgozott ki s a munka rendszeresítése végett Csehország területét 9, Morvaországot 8 körre osztotta fel. Ez utóbbiban bennfoglaltatik a morva-tótság is. A hazai tótságot bekapcsolandónak tartja ugyan, de nem osztotta be „a tótság néprajzi tanulmányozása — irja indokolásul — még nem haladt annyira, hogy területét átlagos rokonvonások alapján kisebb körzetekre oszthassuk fel. Egyelőre be kell érnünk három főcsoporttal: 1. nyugati tótság, Vágmellék, 2. közép tótság, 3. keleti tótság.[1]

Maga a programm még nem végleges, inkább hozzászólás, kritika végett kiadott előzetes jelentés, vázlat, melynek pontonként való megokolása, részletes utasításai csak ezután készülnek. A terjedelmes, 18 oldalra terjedő vázlat ismertetése mindenképen nehéz. Szembeállítása, párhuzama a mi kérdőíveinkkel (Értesítő 1909. Ethnogr. 1912. foly.) lehetetlen, mert szelleme, beosztása más, kell is hogy specziális, helyi viszonyokhoz mért legyen. Azért csak főbb vonásait kaptam ki, lehetőleg a mi kiadványainktól eltérő részleteket, bár ezzel a különbségek sora távolról sem merült ki, de igy is valamennyire tájékoztat a jövendő a cseh népr. monographiák irányáról és a tervezett népr. kiállítás (l. Értesítő 1912. 278. l.) anyagáról, bár ennek külön gyűjtőive is készült. Ha még hozzá-

[1] Ez a nyelvjárás szerinti ismert beosztás. Ref.

veszszük a cseh tudom. akadémia földrajztörténelmi osztályának instrukcióját az ország településtörténelmi felvétele iránt (l. Értesítő 1912. 151.), méltányolnunk kell a lázas törekvést: helyrehozni a multnak mulasztásait, bár eredményeit eddig nem láttuk.

*

1. A falu és fekvése, lakóházai és gazdasági épületeinek külső-belső berendezése. Középületek.

A falu hivatalos, népi, csúf-, régebbi neve.

Mit tart a nép falunak?

A falu terjedelme, tagozódása. A tagozódás iránya, oka, módja, eredete. Pl. a patak folyása, két régebbi község egybeolvadása, templom, stb.

Vannak-e a falunak a határba eső részei (tanyaféle), állandóan lakott-e, vagy csak időlegesen, pl. aratás, legeltetés, szénagyűjtés idején.

A falu (topographiája) lejtő, hegyoldal, völgy-e. Vízrajza. A házak iránya a patak felé. Gyógyvizek. Szentkutak.

A falu típusa pontjánál külön kérdések vannak: tágan, szabadon, vagy szorosan egymás mellé illeszkednek-e az épületek. Mi okozta ezt? Köves talaj, mocsár, áradás, stb. Alkalmazkodik-e a típus a terrain-viszonyokhoz, vagy a vidékbeli falvak típusa irányította-e? Milyen volt a falu régebbi alakja. Hagyomány, térképek, rajzok szerint. Mely irányba nőtt. Mikép csoportosulnak a régebbi épületek, a terrain, patak, kút, templom, kastély stb. szerint. Mikép alakult a típus a lakosság szaporodása, bevándorlás stb. tényezők által. A falu viszonya a nagy (ország) úthoz. Kereskedelmi utak, vámok stb. jelentősége. Útirányváltozások és annak okai. Hova, mikép járt a község népe robotba, mely uradalomba tartozott. Milyen különbséget tud a nép falu, község és város között.

A telektípusok megállapításánál fontosnak tartja a zárt (körülépített, kerített) telkek számát, helyzetét, korát, változásait osztály, adásvétel stb. által. A körülépített telkek milyen épületeket foglaltak magukban, fekvésük az utcza, égtájak stb. szerint. Az átmeneti (körülépített és kerítéssel) zárt telkek száma, aránya, kora. Mikép magyarázza a nép a két típus keletkezését. A félig zárt és nyitott telkek, mely irányba nyílnak, mikép zárulnak. A sövény, kerítés, kapu stb. módja, méretei, jelentősége a szomszédsággal szemben. Közös kapuk, kijáratok.

A háztípusok megállapításánál kiemeli a ház égtáji fekvését. Alak, méretek szerint van-e valamelyes viszony, arány a szegény és jómódú ember háza között. Pl. van-e zárt telke a fertály-, nyolczadtelkesnek is?

Építkezési módok: Mikép készül a vályogtégla Házilag, iparszerűleg. Faházaknál a borona faragása, illesztése. Mikép és mivel töltik ki a hézagokat. A boronák vakolása, sározása. Mi jelentőséget tulajdonítanak az egyes építkezési módoknak, az anyagnak, a tornáczos, közvetlen bejáratú házaknak, a fedett és szabad ajtóknak.

A ház általános beosztása, a szoba, konyha stb. mérete, aránya, egymásutánja. A padlózott és földes szobák jelentősége. Az ajtók száma, nyílásuk iránya. Mesterséges és természetes nívókülönbségek az egyes szobákban. Lépcső az egyes szobák közt, pincze, padlás. Ablakok, rácsok, fa- és vastáblák alkalmazása, festésük és más díszítésmódjuk. Virágok. Itt tárgyaltatja a ház egyéb részeit, a mennyiben lakásul, illetőleg alvóhelyül is szolgálnak. Padlás, kamarák, méhesek, tejes- és sütőházak stb. berendezését.

A szorosabban vett gazdasági épületeket, azok beosztását, berendezését és leltárát a gazdaságnál tárgyalja külön.

A tűzhely jelentősége, szabad tüzelő kemencze, kályhák leírásánál kiterjeszkedik a tűzgerjesztés, világítás módjára, a tüzelőanyagra, annak beszerzésére.

Az étkezés leírását illető utasításokban adatokat kerestet a régi, jórészt elfelejtett természetadta ételekre, miket az erdőn, mezőn foglalkozó nép közvetlenül kapott, vagy elkészítve élvezett. Milyen az átlagos napi táplálkozás munkaidőben, kint és bent a házban.

A paraszt-kiskert tárgyalásánál kitér a házat körülvevő fákra, keresi a kultusz nyomait, az egyes lombfák, gyümölcsfák kedveltségének okát, milyen alkalommal, mikép ültetik stb.

A templom, temető, kápolna, haranglábak, útszéli keresztek, sírkeresztek, fejfák

leírását művészekre bízná, itt csak rövid architektonikus adatokat kíván, különös figyelemmel arra, hol és miben nyilatkozik itt a népi művészet, vagy a műalkotások ízlése, motívumai hol gyakoroltak befolyást a népi alkotásokra A temető leírásánál részleteket kér a sírásás módjára, eszközeire, a sír mélységére, tartanak-e az egyes családok előre fenntartott területet, közös sírokat, sírboltokat? Adatok a sírok ápolásáról, síremlékekről, a temető specziális kultusza.

A középületek leírásánál tárgyaltatni akarja a kallók, zúzók, ványolók, fürészek, kendertörők, olajütők stb. építkezését, jelentőségét a közéletben.

Noha beismeri, hogy az igazi népviselet csaknem egészen letünt, utasítást ád ennek megfigyelésére is, azok kedvéért, kik a tótságra vetődnek. Pontos megfigyelést kíván arra nézve, hogy a művelődés, jólét mennyit rontott a nép természetes műérzékén. Keresteti, hogy az egyes divatok, formák honnan, milyen hatás alatt támadtak?

Figyelmet szentel az ékszereknek is, anyag, minőség, érték szerint, milyen alkalmakkor, kik viselik. Zsebórák, lánczok stb. hiánya a férfiaknál mivel indokoltatik?

Hajviseletek (férfi és női). Fényképek, esetleg modellek. Keresteti a színek kultuszának nyomait, a férfiak, nők ruházata kedvencz színeinek ráczionális okát.

2. A nép fizikai jelleme, nyelve, ruházata, családi és közélete. Születés, lakzi, temetés, más ünnepek, szokások. Foglalkozás. Háziipar stb.

Az embertani megfigyeléseknél figyelmeztet arra, milyen nehézségekkel jár a pontos anthropometrikus adatok felvétele. A tornászok (szokol) vagy az iskolásgyermekek méretei alapján nyert adatok nem irányadók. Figyelmeztet a szocziális viszonyok fontosságára a szomatikus részletek gyűjtésénél, azért előrebocsátandónak véli a háziipar minéműségét, télen-nyáron gyakorolják-e, résztvesz-e benne a gyermek is, nők, férfiak, szabadban-e vagy csak szobában? Endemikus betegségek, alkoholizmus hatása.

A házasság tárgyalásánál fontosnak tartja a faluból és faluba (endo és exogamia) való házasságok arányát, okait, megoszlását felekezetek szerint, vegyes házasságok, nemzetiségi korlátok. Nemzetiség a családon belül. Házassági szerződés, intézkedései a vagyon felől. Családi osztály. Egyes gyermekek előjogai az osztozkodásnál. Földváltság. A nép felfogása a kérdéscsoportot érintő törvényekről. Családi élet. Válás. A nép ethikai nézete az elvált párokról. Különélés. Vadházasság. Gyermekek száma. Adoptálás. Gyermektelen házasságok. Varázslatok. A férj és nő szerepe a családban, gazdaságban, milyen munka nem illik az egyiknek és másiknak, mit végeznek a gyermekek, cselédek, napszámosok. Fenntartott munka. A cseléd viszonya a családhoz, közös lakás, közös étkezés korlátjai módja.

Külön fejezetet szentel a községi életnek. Választások módja, szertartásai, a hatalom külső jelvényei, eszközei, tekintélye.

Az egyes néprétegek egymáshoz való viszonya, telkesek, házasok, zsellérek, ipari és kézi napszámosok. Proporczionális gyarapodásuk számszerint és anyagilag.

Politikai és szociális mozgalmak. Társadalmi, egyesületi élet. Olvasmányok. Kihágások. Népi törvénykezés.

Gyermekágy (szokások, tárgyak), ágytakarók, függönyök, komámasszonycsészék stb. Couvade (a gyermek elismerése az apa részéről), ennek maradékai.

Betegségek. Halál. Temetés. A család, rokonság, szomszédság részvéte, látogatás a betegágynál. Előjelek, készülődés a halálra. Nyujtóztatás, mosdatás, öltöztetés körülményei babonái. Családbeliek, idegenek végzik-e. Halottasruha. Koporsókészítés, festése. Ajándékok a halottnak. Szobája berendezése. Mit visznek ki, mit hoznak be? Hogyan és mikor zárják el a koporsót. Siratás. Fogadott siratóasszonyok. Hantolás. A gyász külső jelei, hol, meddig viselik. Hogyan őrzik a halott emlékét.

3. A lakosság foglalkozása. Földmívelés. Házi- és falusi ipar. Néprajzilag fontos mesterségek. Fazekas-, szíjgyártó-, kályhásipar. Birtokviszonyok stb. adatok és magyarázatok alapján. A fejezetczímhez fűzött megjegyzések arra utalnak, hogy legfontosabb lévén a földmívelés kérdése, megállapítandó a föld minősége, milyen termelési ágakra alkalmas, milyen arányban van a mező, rét, legelő, erdő.

A határ nagysága. Egy telek terjedelme, mennyi a féltelkes, fertályos stb. gazdák

száma, mennyi a zsellér, fizető lakó az egyes házakban. Hogyan oszlik el a határ, legelő, ugar, szántóföld osztályozása. Van-e váltógazdaság. Az ingatlanok birtokosváltozása. Körülményei, az új nagybirtokosok illetősége, a földek ára egykor és most. A föld hozama. A termelési ágak régebbi és újabb statisztikája. Mi okozta az egyes termények elhanyagolását.

A talaj előkészítése. Szántás. Hengerelés. Vetés. Boronálás. Módja, ideje, eszközei, azok terminológiája. — Aratás, behordás, cséplés.

Házi iparágak, azok ideje, arányai, jövedelme. Idegen vagy saját termelésű nyersanyag használtatik-e. A czikk természetesen Csehország állapotaihoz mért utasításokat tartalmaz, pl. üveggyöngygyártás, üveg- és kőcsiszolás, pipagyártás stb., melyek számunkra idegenek, feleslegesek. Végső kérdése: érdemes-e ezeket fenntartani, fejleszteni. Van-e befolyása az ilyen munkának a nép erkölcsi vagy anyagi állapotára. Gyáripar kérdése hasonló módon részletezendő.

4. Higiéne, halandóság, betegségek. Háziorvosságok. Kivándorlás. Sajátos csoportosítású fejezet. Ebben az előző adatokból összefoglalandó mindaz, a mi az egészségügyet némileg is érinti, megfelelő új adatokkal támogatva. Itt kívánja a klimatikus viszonyok, a nép fizikai munkaképessége tárgyalását, foglalkozása, háza, a község stb. higiénikus viszonyainak ismertetését, különös tekintettel az alkoholizmusra. Demographia. A szaporodás kérdése. Az újszülöttek száma és halálozási aránya hónapok szerint. A halálozások általános statisztikája néhány évre visszamenőleg apadást vagy növekedést mutat-e? A halálozások és születések aránya nem és kor szerint. Rendkívüli kort ért embereknél megjegyzendő, vajjon individuális vagy családi örökség-e? A leggyakoribb betegségek. Az orvosok és a nép véleménye erről. A háziorvosságokat két csoportba osztja. Természetes, féligmeddig raczionális és természetfeletti babonás eszközök szerint. Az elsőbe a fű-, fa-, gyökéradta orvosságok, neve, szedése, alkalmazása, hatása, valamint a patikaszerek sorozandók; a második a kenés, melegítés, párolás, füstölés stb. módja, imák leírása, valamint a ráolvasás, elimádkozás, bűvös eszközökkel, szentképekkel való érintés, szentkutak vizével való mosdás, itatás, fürdés. Hálaáldozatok. Javasasszonyok. Csodakúrák.

A „kivándorlás" voltaképen nem akarja csak a tengerentúlra való özönlést tárgyalni, hanem a viszonyok okozta fluktuácziót magában a faluban, vagy annak határában, gyárak, vasút, város közelsége okozta változásokat, a lakosságnak vagy az építkezésnek tömörülését egy ponton. Ennek okai, részletei osztályok szerint. Eredményei szocziális, morális, anyagi téren, befolyása a közegészségre (behurczolt betegségek). Beköltözések.

5. Művelődés. Iskola és egyház. Szekták. Nemzetiségi kérdés.

Bevezetésük a temperamentum általános jellemzése, az ebből folyó kihágások, bűntettek, részletezve perczentualiter, egyénenként, családok (bűnözők, terheltek) szerint. Jellemzőbb bűntények, ezek magyarázata. Öngyilkosságok.

Írni-olvasni tudók száma kor és nem szerint. A nép felfogása, ítélete a tanult nőkről. A nép kedvelt olvasmányai, hol, mikép keresik, kapják, kik, mikor olvassák. Az iskola jelentősége. Emlékek a régi iskoláról. Az iskolások száma, eredményei, az esetleges balsiker okai. Mit tart a nép az iskola hatásáról, szívesen küldi-e rendes, ismétlőiskolába, felsőbb kiképzésre. Újságok. A nép vallásos érzülete, nyilatkozásai, templomlátogatás, fenntartása, adakozás egyházi vagy iskolai czélra, vallásos könyvek, iratok terjedése, körmenetek. Az egyházi élettel összefüggő kisebb kultusz, specziális patrónusok, kinek emelnek kápolnát, útszéli emléket. Temetőkultusz. Kaszálják-e, legeltetnek-e az új vagy régi temetőben, ráülnek-e a sírra? Mit tart a nép erről? Vallásbeli közönyösség, szkepszis, ennek okai. Türelmesség a felekezetek között. Antiszemitizmus. Rajongók, szekták, modern irányok, spiritizmus stb.

Itt tárgyalandók a kisebb jellemképek, az egyeseknek mintegy filozófiája, nézete a nagyobb eseményekről, a falu bölcseinek — jó vagy rossz értelemben — nyilatkozatai, magyarázatai, lehetőleg szóhíven.

Nemzetiségi területen itt kívánja tárgyalni a környékbeli nyelvhatár megállapítását, ingadozását, annak okait. A nemzetiségi eszme szívós, vagy csökkenő voltát, rétegek szerint való áldozatok e czélra. Ellenáramlat.

6. Népművészet. Zene, táncz. Az új fejezetet azzal indokolják, hogy az eddigi tételek többé-kevésbbé gyakorlati czéloknak szolgálnak, most tisztán a gyönyörködtetés, művészi szempont az irányadó a feldolgozásban. Ez a fejezet a leggyengébben van ellátva instrukcziókkal, kérdésekkel, énekről, zenéről tovább szó sem esik, pedig a rendszeres, szakférfiak vezette gyűjtés már évek óta folyik, példaszerű publikáczióik száma jelentékeny. Nyilvánvaló, hogy a nagy hiatus tudatos, szándékos. (L. Népr. Értes. 1909. 241.)

Ugyancsak szűkszavú a *7. babonás szokások és néphit* gyűjtésére oktató utasítás. A napi foglalkozás apróbb babonái. Hogyan kezdik a munkát, mit tesz, mit mond a férfi, asszony istállóba lépéskor, az ólnál, szérűnél, idegen jószág látásakor, termés nézéskor, útrakelőben, vétel, eladás alkalmával. Szerencsehozó cselekedetek, tétemények, véletlen alkalmak. Szerencserontás. Előjelek. Szántás, vetés, aratás kezdetét kísérő néphit. Elemi csapásoktól való védekezés. Tűzmegállítás módjai.

A természet más erőit, napot, holdat, csillagokat érintő babonák és hiedelmek. Veszedelmes, irtandó füvek, állatok, viszont melyek a sérthetetlenek, illetőleg bántalmazásuk veszedelemhozó. Természetfeletti lények. Erdők, mezők, vizek szellemei. Dél asszonya, déli kísértetjárás. Védelem módja. Végül mondókák, talányok, regék, mesék fontosságára utal, de a gyüjtés módjára nézve utasítást nem ad. Figyelemmel várhatjuk a jövendő kritikát. *Ernyey József.*

MÚZEUMI ÜGYEK.

Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1913. év negyedik évnegyedében.

I. *Gyűjteménytárgy.* Az évnegyedi gyarapodás 788 drb. Ebből vétel 756, ajándék: 24, csere 8 drb.

A) A vételek részletezése: ruházat, női kézimunka és ékszer 223, bútorzat 15, szövés-fonási szerszám 2, gazdasági szerszám 15, használati tárgy 88, konyhaeszköz 17, kismesterségi tárgy 11, halászati tárgy 1, fegyver (íjj, nyíl stb.) 84, keramikai tárgy 150, kultusztárgy 32, hangszer 14, gyermekjáték 7, festmény 9, czeruzarajz 5, modell 1, fénykép 82 drb.

B) Az ajándékozók neve és az ajándékok részletezése: Bartók Béla Bpest, 1 drb algiri nádfurulya. Báró Szalay Imre Budapest, 4 drb. képes lev. lap. Németh Zoltán Bpest, 2 drb főkötő. Dr. Méhely Lajosné Bpest, 5 drb husvéti tojás. Somlói Páskuj Alajos Ecska, 1 drb japán legyező. Ernyey József Bpest, 4. drb képes lev. lap. Eisenstädter Ödön, Bpest, 1 drb fali óra. Stappel Béla Budapest, 1 drb 150 éves árvai nemezkalap. Vojnich Oszkár Bpest, 2 drb spreewaldi főkötő. Pauer János Bpest, 1 drb bakonyi üveg. Urbánszky Péter Monostorszeg, 1 drb hímes tojás.

C) Cserébe kaptunk Pauer Jánostól Bpest, 1 drb színes üvegpoharat, 1 drb festett üvegpalaczkot, 1 drb mángorlósulykot, 2 drb mézeskalácshengert, 1 drb mézeskalácsformát, 1 drb. faragott skatulyát, Balassa Istvánnétól 1 drb. korsót

E negyedévi szaporulatból 507 hazai tárggyal szemben 281 külföldről származik és pedig Morvaországból 1, Tirolból 7, Németországból 2, Japánból 1, Kínából 1, Algirból 2, Délamerikából 265 és Új-Guineából 2 drb.

A hazai gyűjteménytárgyakból esik a következő vármegyékre: Abaúj-Tornára 1, Árvára 151, Bácsbodrogra 1, Baranyára 1, Beszterczenaszódra 7. Borsodra 1, Fejérre 2, Gömörre 2, Hontra 3, Hunyadra 1, Jásznagykúnszolnokra 6, Kisküküllőre 4, Komáromra 1, Liptóra 3, Mosonra 3, Nyitrára 58, Pozsonyra 92, Somogyra 3, Sopronra 2, Szolnokdobokára 1, Temesre 16, Tordaaranyosra 2, Torontálra 7, Trencsénre 4, Túróczra 1, Vasra 5, Zólyomra 73, Határőrvidékre 2, Erdélyre 38, Magyarországra 8, Horvátországra 8 drb.

II. *Könyv.* 2 munka, ebből vétel: 2 új munka.

III. *Felszerelési tárgy* 183 drb vétel.

IV. *Végzett munkálatok.* Az utolsó negyedév tartama alatt elrendeztük Alexander Jenő, orosz gyűjtőnek megvételre kínált szibériai gyűjteményét és egyéb kisebb vételek és ajándékok beleltározási és elhelyezési munkálatain kívül megkezdtük a Flesch-, Zichy- és Dőhring-féle nagy gyűjtemények szabályos leltározásait, valamint gazdag népdal- és zenei felvételeink revizióját, de ezen munkálatainkat eddig nem voltunk képesek befejezni, mert amikor adminisztrációs és egyéb mindennapi dolgaink mellett a fent megjelölt munkálatok óriási anyaga minden tisztviselőnknek teljes munkaerejét lekötötte, ugyanakkor másik két súlyos beteg és osztályunktól távollévő társunk munkakörét is végeznünk kellett.

V. *Látogatók.* 16724 ingyenes és 15 fizető személy.

Október hó 21-én Alexander Eugen gyűjteményeinek megtekintésére Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter úr is künn járt osztályunkban Dr. Majovszky P. min. o. tanácsos úr kíséretében és 2 óránál is továbbtartó itt időzése alkalmával személyesen is meggyőződött a jelenlegi épületünk rendkívüli tűzveszélyes voltáról.

A gyűjtemény a közönség számára 1913. évi november 1-től további intézkedésig zárva van. Budapest, 1914 január 12-én.

Dr. Semayer Vilibáld,
a népr. oszt. igazgatója.

Jelentés a M. N. Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1914. év első évnegyedében.

I. *Gyűjteménytárgy.* 1135 darab. Ebből vétel 1051, ajándék 84 darab.

A) A vételek részletezése: ruházat, női kézimunka és ékszer 309, bútorzat 7, halászati tárgy 74, gazdasági tárgy 4, pásztoréleti tárgy 2, kismesterségi tárgy 4, hangszer 15, keramikai tárgy 50, kultusztárgy 51, háztartási eszköz 15, fegyverzet 18, dísztárgy 40, gyermekjáték 2, modell 8, rajz 17, fényképlemez és kép 98, képes levelező-lap 301, színnyomat 2 darab.

B) Az ajándékozók neve és az ajándékok részletezése: Hajnal József Solymár, 1 régi pisztoly. Dr. Semayer Vilibáld Bpest, 24 képes levelező-lap. Dr. Bán Aladár Bpest, 59 darab fényképlemez és kép.

E negyedévi szaporulatból 353 hazai tárgygyal szemben 782 külföldről származik és pedig: Ausztriából 1, Morvaországból 1, Galíciából 1, Dalmáciából 2, Boszniából 58, Albániából 10, Bulgáriából 42, Olaszországból 132, Németországból 5, Oroszországból 72, Törökországból 19, Afrikából 176, Arábiából 3, Egyptomból 1, Délamerikából 7, Mexikóból 9, Ázsiából 2, Szibériából 79, Kínából 16, Perzsiából 13, Japánból 62, Indiából 5, Ausztráliából 2, Samoa szigetéről 1, Új-Guineából 1, Ceylon szigetéről 1, Észtországból 59 drb.

A hazai gyűjteménytárgyból esik a következő vármegyékre: Kolozsra 11, Kisküllőre 10, Marostordára 2, Beszterczenaszódra 57, Hunyadra 7, Szolnokdobokára 12, Háromszékre 18, Udvarhelyre 2, Csikre 1, Tordaaranyosra 9, Brassóra 5, Krassószörényre 10, Temesre 7, Torontálra 9, Biharra 2, Tolnára 6, Zólyomra 3, Gömörre 11, Pest megyére 11, Baranyára 1, Csongrádra 4, Veszprémre 1, Zalára 1, Nyitrára 1, Árvára 1, Hontra 13, Esztergomra 1, Nógrádra 53, Sárosra 1, Szerémségre 29, Zágrábra 8, Szepesre 1, Hajdura 13, Hevesre 6, Pozsonyra 4, Komáromra 1, Trencsénre 1, Sopronra 3, Magyarországra 14, Szlavóniára 1.

II. *Könyv.* 208 munka. Ebből vétel: 151 új, 36 folyó-, ajándék 7 új, 1 folyó, csere: 1 új, 12 folyó, osztálykiadvány 1 folyómunka

a) Ajándékoztak. Az Orsz. Iparművészeti Múzeum Budapest, 1 új, dr. Semayer Vilibáld Budapest, 2 új, dr. Mészáros Gyula 1 új, a M. Néprajzi Társaság Budapest, 1 folyó, dr. Győrffy István Budapest 1 új, a Földtani Társulat Budapest, 1 új munkát.

b) Cserébe küldtek: a Régészeti Társulat Budapest 1 folyó, a Magyar Iparművészeti Múzeum Budapest 1 új, a Pécs-Baranyai Múzeum-Egyesület, 1 folyó, a Széchenyi könyvtár Budapest, 1 folyó, a Vereinigung für rheinische und westphälische Volkskunde Elberfeld, 1 folyó, Reichsmuseum Leiden, 1 folyó, a Földrajzi Társaság 1 folyó, Langer Eduard Braunau, in Böhmen, 1 folyó, Hessische Volksvereinigung für Volkskunde, 1 folyó, a Schweizerische Landesmuseum Zürich, 1 folyó, Naturforscher-Gesellschaft Basel, 1 folyó, a Verein für österreichische Volkskunde Wien, 1 folyó, a Schweizerische Gesellschaft für Volkskunde, Basel, 1 folyómunkát.

III. *Felszerelési tárgy.* 58 darab vétel.

IV. *Végzett munkálatok.* Az első évnegyedben a rendes adminisztratív munkálatokon kívül folytattuk a Döhring-, Zichy- és Flesch-féle gyűjtemények leltározását, népdal- és zenei felvételeink revízióját és feldolgoztuk a néhai László Zsigmondtól származó gyűjteményt. A könyvtár teljes anyaga, úgy a könyvek, mint a katalógusok tekintetében revizió alá került, mely a könyvtár egész átdolgozását vonja maga után. Továbbá az osztály májusi megnyitása előtt a régebbi kiállított anyag felfrissítése, a raktárak és szekrények rendezése, valamint a leltározás miatt testált gyűjtemények rendezése foglalkoztatott bennünket.

V. *Látogatók.* (A gyűjtemény 1913 november 1-től a nagyközönség részére zárva van.)

Budapest, 1914 május 6-án

Dr. Semayer Vilibáld,
a népr. oszt. igazgatója.

Utalványczim: Magyar Néprajzi Társaság Budapest.
3019. cheque-számlájára.

Hivatalos nyugtázás az „Ethnographia“ legközelebbi füzetében.

Taggyüjtés. Rendkivül olcsó folyóirataink hathatós terjesztése érdekében tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy a jelentkező új tagokat lehetőleg gyorsan bejelenteni sziveskedjenek. Mutatványszámokat s alapszabályokat készséggel küld a M. Néprajzi Társaság elnöksége (Budapest, VIII., Nemzeti Múzeum).

Tagsági oklevél. Tisztelettel tudatjuk, hogy a Magyar Néprajzi Társaság müvészi kiállitású, *névre szóló* tagsági okleveleit azon tagjainak készséggel megküldi, a kik a kiállitásért járó 6 K dijat az elnökség czimére (Budapest VIII., Nemzeti Múzeum) beküldik.

A Magyar Néprajzi Társaság kiadásában

megjelentek és **Ranschburg Gusztáv** könyvkereskedőnél (Budapest, IV., Ferenczieck-tere) kaphatók:

I. Magyar Néprajzi Könyvtár:

I. kötet: *Strausz Adolf*, Bolgár néphit. Ára . . . . . 8 kor.
II. kötet: *Dr. Sebestyén Gyula*, Rovás és rovásírás. Ára . . . . . 15 „
III. kötet: *Dr. Katona Lajos*, Magyar népmese-typusok. (Sajtó alatt.)

II. Néprajzi Füzetek:

1. szám: *Dr. Munkácsi Bernát*, A magyar népies halászat műnyelve.
2. szám: *Istvánffy Gyula*, Palócz néprajzi tanulmányok.
3. szám: *Nagy Géza*, A szkithák nemzetisége.
4. szám: *Dr. Sebestyén Gyula*, A székelyek neve és eredete.
5. szám: *Dr. Alexics György*, Vadrózsapör.
6. szám: *Dr. Krausz Sámuel*, Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai.
7. szám: *Huszka József*, Tárgyi ethnographiánk őstörténeti vonatkozásai.
8. szám: *Dr. Sebestyén Gyula*, Az avar-székely kapcsolat emlékei.
9. szám: *Galgóczy János*, Ujabb sumir szószedet.

Ára egy-egy füzetnek 1 kor., a kilencz füzetnek együtt 7 kor.

A Magyar Néprajzi Társaság

tisztikara és választmánya.

Elnök:

Szalay Imre báró
(M. Nemzeti Múzeum.)

Alelnökök:

Csánki Dezső dr.
(I. Vár, Orsz. Levéltár.)

Sebestyén Gyula dr.
(M. Nemz. Múzeum.)

Főtitkár:

Bán Aladár dr.
(VIII., Koszorú-utcza 25.)

Titkár:

Madarassy László dr.
(M. Nemz. Múzeum.)

Pénztáros:

Kövecsesi Dancs Árpád
(II., Margit-körút 64/*b*.)

Ellenőr:

Máder Béla
(Országház-tér 11.)

Könyvtáros:

Schmidt Tibolt.
(N. Múzeum Néprajzi Osztálya, VII., Iparcsarnok.)

a) *Fővárosi választmányi tagok:*

Alexics György dr.
Balásy Dénes
Balassa József dr.
Barabás Samu
Barátosi Balogh Benedek
Bartók Béla
Bartucz Lajos dr.
Bátky Zsigmond dr.
Beluleszkó Sándor dr.
Binder Jenő
Erdélyi Lajos dr.
Ernyey József
Fabó Bertalan dr.
Giesswein Sándor dr.
Goldziher Ignácz dr.
Győrffy István dr.
Heller Bernát dr.
Huszka József
Jancsó Benedek dr.
Kodály Zoltán
Kúnos Ignácz dr.
Mahler Ede dr.
Melich János dr.
Mészáros Gyula dr.
Nagy Géza
Nyáry Albert báró dr.
Réthy László dr.
Semayer Vilibáld dr.
Solymossy Sándor dr.
Strausz Adolf
Szegedy Rezső dr.
Szendrei János dr.
Szily Kálmán dr.
Szinnyei József dr.
† Szinte Gábor
Sztankó Béla
Sztripszky Hiador dr.
Tagányi Károly
Téglás Gábor
Thirring Gusztáv dr.
Tolnai Vilmos dr.
Varjú Elemér
Versényi György dr.
Vikár Béla
Zsilinszky Mihály

b) *Vidéki választmányi tagok:*

Almásy György dr., Borostyánkő
Baróti Lajos dr., Almádi
Bellosics Bálint, Baja
Bünker Rajmund, Sopron
Darnay Kálmán, Sümeg
Erdélyi Pál dr., Kolozsvár
Fiók Károly dr., Debreczen
Gálos Rezső dr., Temesvár
Gárdonyi Géza, Eger
Gönczi Ferencz, Kaposvár
Istvánffy Gyula, Miskolcz
† Kada Elek, Kecskemét
Karl Lajos dr., Kolozsvár.
Karácsonyi János dr., Nagy-Várad
Kálmány Lajos, Szeged
Kárpáti Kelemen, Székesfehérvár
Lehoczky Tivadar, Munkács
Pápay József, Debreczen
Pintér Sándor, Szécsény
Pósta Béla dr., Kolozsvár
Schweiger Lázár dr., Eger
Cs. Sebestyén Károly, Szeged
Spitzer Mór, Pozsony-Széleskút
Somssich Géza gróf, Kopaszhegy
Szilády Zoltán dr., Nagyenyed
Tömörkény István, Szeged
Zolnai Gyula dr., Kolozsvár
Zoltai Lajos, Debreczen.

Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája Budapesten. 59707

XV. évfolyam. 3—4. füzet. (Új sorozat X.) 1914.

A

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK

ÉRTESÍTŐJE.

AZ „ETHNOGRAPHIA“ MELLÉKLETE.

SZERKESZTI

DR. SEMAYER VILIBÁLD.

Egyes füzet ára 2 korona.
Az évi négy füzet előfizetési ára 5 korona.
A Magyar Néprajzi Társaság tagjainak tagságdíjuk fejében jár.

Kéziratok a szerkesztőség címére (VII., Városliget, Iparcsarnok), előfizetések a Magyar Nemzeti Múzeum pénztárának küldendők.

Megjelenik február, április, szeptember és november hónapokban.

BUDAPEST,
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KIADÁSA.
1914.

TARTALOM.

Lap

Σ: Teendők a magyar ember-néptan terén 185
Magyar Kázmér: A békó (59 ábra) 192
Novák József Lajos: Rákospalota néprajzi leírása. Harmadik közlemény. (14 ábra) . 217
Mészáros Gyula dr.: A magyar kerek tükör. Második közlemény. (1 ábra) . . . 235
Kiss Lajos: A hódmezővásárhelyi tálasság. Első közlemény. (28 ábra) 248
Wigand Ede: A magyar csillagos ég (16 ábra) 270
Zoltai Lajos: Magyar néprajzi gyűjtés 75 év előtt 285
Cs. Sebestyén Károly: Opreg és Katrincza (10 ábra) 289
Sztripszky Hiador dr.: A tűzgerjesztés hazai két új adaléka (2 ábra) 300
Szerk.: Beluleszko Sándor dr. † 185
— — Helyreigazítás 302

Irodalom.

Győrffy István dr.: Banner Benedek: Adatok a nyitramegyei Ság község tótjainak tárgyi ethnografiájához 302
Schmidt Tibolt dr.: Moldován Gergely dr.: A magyarországi románok 303
— — Bartók Béla: Cântece poporale românești din comitatul Bihor. (Ungaria) . . 304
— — Tudor Pamfile: Agricultura la români. Studiu Etnografic 306
— — G. Gane. Harta etnografică a Europei Centrale 308

Múzeumi ügyek.

Semayer Vilibáld dr.: Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1914. év II. évnegyedében 310
— — Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1914. év III. évnegyedében 311
— — Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1914. év IV. évnegyedében. 312

E folyóirat közleményeire vonatkozó jogainkat fenntartjuk.

A M. Nemz. Múzeum néprajzi tára
(Városliget, Iparcsarnok)
rendezés miatt a nagyközönség számára
zárva.

Kutatóknak a gyüjtemény és a könyvtár nyitva van hétköznaponkint 9—1 óráig.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK

ÉRTESÍTŐJE.

AZ „ETHNOGRAPHIA“ MELLÉKLETE

SZERKESZTI

DR. SEMAYER VILIBÁLD.

XV. ÉVFOLYAM. 1914.
(ÚJ FOLYAM: X.)

259 SZÖVEGÁBRÁVAL.

BUDAPEST,
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KIADÁSA.
1914.

TARTALOM.

	Lap
Banner János dr.: Jászberényi sírkeresztek (3 ábra)	98—108
Bartucz Lajos dr.: A jászdósai honfoglaláskori koponyákról. Második közlemény. (2 ábra)	167—176
Ecsedi István dr.: A hortobágyi pásztorviselet. (34 ábra)	21— 56
Ernyey József: Szláv lapszemle	179—183
Gönczi Ferencz: A göcseji s hetési falvak, házak elhelyezkedései (20 ábra)	109—124
Győrffy István dr.: Banner Benedek: Adatok a nyitramegyei Ság község tótjainak tárgyi ethnografiájához	302—303
Kiss Lajos: A hódmezővásárhelyi tálasság. Első közlemény. (28 ábra)	248—270
Kónya Imre: Gyergyói népszokások	127—129
Magyar Kázmér: A békó (59 ábra)	192—217
Mészáros Gyula dr.: A magyar kerek tükör. Első és második közlemény. (39 ábra)	1—21, 235—248
Novák József Lajos: Rákospalota néprajzi leírása. Második és harmadik befejező közlemény (14 ábra)	68—98, 217—235
Orosz Endre: Czigány kincsek (5 ábra)	161—167
Schmidt Tibolt dr.: Adalékok a hazai oláhság temető-kultuszához (17 ábra)	132—161
— — Bartók Béla: Cântece poporale românești din comitatul Bihor. (Ungaria.) Könyvismertetés	304—306
— — G. Gane: Harta etnografică a Europei Centrale. Könyvismertetés	308—309
— — Dr. Moldován Gergely: A magyarországi románok. Könyvismertetés	303—304
— — S. Moldovan: Ardealul II. Ţinuturile de pe Mureș. Könyvismertetés	177—178
— — T. Pamfile: Agricultura la români. Könyvismertetés	306—308
Cs. Sebestyén Károly: Opreg és katrincza (10 ábra)	289—300
Semayer Vilibáld dr.: Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1913. év negyedik évnegyedében	183—184
— — Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1914. év első évnegyedében	184
— — Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1914. év második évnegyedében	310—311
— — Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1914. év harmadik évnegyedében	311
— — Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1914. év negyedik évnegyedében	312
Szerk.: Beluleszkó Sándor dr. †	185
— — Helyreigazítás	302
Sztripszky Hiador dr.: A tűzgerjesztés hazai két új adaléka (2 ábra)	300—301
Σ: Teendők a magyar ember-néptan terén	185—192
Téglás Gábor: A régi Szászvárosszék szász telepeseinek utolsó maradványai Romoson (1 ábra)	130—132
— — Vojsil Curčić: Die volkstümliche Fischerei in Bosnien und der Herzegovina. Könyvismertetés	178—179
Téglás István: Galambbúgos kapuk Tordán (2 ábra)	124—127
Wigand Ede: A magyar csillagos ég (16 ábra)	270—285
Zoltai Lajos: A debreczeniek szőlőműveléséről és szőlőskertjeiről (6 ábra)	57— 68
— — Magyar néprajzi gyűjtés 75 év előtt	285—289

BELULESZKO SÁNDOR DR.

A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának őre,
született 1879, meghalt 1914.

Elhunyt kedves Kartársunk! Nyílt sírodnál, a kies Dunántúl hegykoszorúzta Farkasréti völgyében, meleg közvetlenséggel kulturális intézetünk vezetője, kéméndi Szalay Imre báró búcsúztatott el a Magyar Nemzeti Múzeumtól. Majd abban a valószínű hitben, hogy osztályunk „Értesítője" a Nagy Háború évében nem jelenhetik meg, a Magyar Néprajzi Társaság folyóirata, az „Ethnographia" áldozott emlékednek.

Csak éppen mi, munkás életednek mindennapi osztályosai nem jutottunk eddigelé szóhoz. Köszönjük épp ezért mély hálával a Magyar Néprajzi Társaságnak, hogy füzetünk anyagi részének ideiglenes fedezésével módot adott, hogy mi is búcsúzhassunk Tőled.

Te pedig, kedves barátunk, halljad ott a hat láb édes anyaföld alatt! Ma is úgy állsz előttünk, mint 12 évvel azelőtt, a midőn a Kir. Tudományegyetem professzorai ajánlatára ifjui szépségedben jelentél meg közöttünk, akkor már szürke múzeumi tisztviselők között. Láttunk azután szemtől szembe a mint Te is Magadra öltöd a szürke munkakabátot, hogy a kötelességteljesítés terén mintaképünk legyél, s nem habozunk kimondani, hogy a szó szoros értelmében gyöngye voltál a múzeumi tisztviselőnek, a „múzeológus"-nak, a kinek az a feladata, hogy az „élet" bizonyítékait, a múzeumi tárgyakat, rendezze, rendben tartsa s azokat szellemmel áthassa, a mi mindenkoron örök tanulással s föltétlen nagy elméleti tudással jár.

Fájlaljuk is szivből, hogy közbelépett a kegyetlen Sors, a mely elől menekülés nincsen, s hogy oly időben, a mikor körülötted, a Magad is katona, katonafi előtt hőn szeretett hazád lángba borult, elmentél tőlünk. Mint gondolád, rövid pihenőre. Hogy örök pihenéssé válik — tudtuk.

A mivel első múzeumi főnökünk nekrológusát végeztük: „Legyen Neki könnyű a föléje boruló magyar föld, melyet annyira szeretett", mondjuk Néked is, kérve a Te mély vallásossággal szeretett Istenedtől, mindnyájunk Istenétől, hogy minden mennyei örömében részesítsen.

Isten Veled! A magyar győz és győzni fog!

Tisztviselőtársaid.

Teendők a magyar ember-néptan terén.

Inter arma silent Musae! Azt hittük, hogy ebben a zivataros „nagy időben", a melynél nagyobb emberek akaratából e földtekén még el nem viharzott s a mely azt jóformán egészében lángba borította, mind az a jövendőbeli vágyunk, a mely a háborúval közvetlen összefüggésben nincsen, önmagától megpihen s mindenki tekintete mereven a harcterek felé fordul. Mert hiszen csakis az ott elérendő sikerektől várhatjuk a megújhodást, a nemzetközi s benne magyar tudományosságunk örök „renaissance-át."

Máskép van. No de ez sem rossz jel, mert elvégre is győzelembiztositó egészséges idegekre vall, ha annak ellenére, hogy minden szemünkkel a megtámadott magyar haza határai felé tekintünk, az ország belső ügyeivel, sok gonddal s fáradsággal nevelt, kisded bárha, de sajátosan magyar jellegű kulturánk fejlesztéséről még az ágyúk mennydörgése közepette is szó eshetik. Ezt mutatják többek között az egyik nagy napilapnak a mult hetekben megkezdett akciója a magyar jogi oktatás reformjáról, ezt a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr egyik minapi tette, a melylyel a magyarság és a hazai másnyelvű népek szóhagyományi kincseinek egybegyűjtésére adott módot, ezt, hogy a tudományegyetem 1914—15. évi rector magnificusa a m. tud. akadémiának májusban lezajlott nagygyűlésén az *embertan* terén való teendőkről tartott előadást, az akadémikusok és a nagyközönség mindvégig lelkes üdvözlése mellett.

Ha imigyen a kerék megindult, engedtessék meg nekünk is, hogy e kérdéshalmazathoz nehány szóval hozzászólhassunk, s ezt megelőzőleg néhány oly megjegyzéssel élhessünk, a mely magával a korral, a melyben élünk és azzal, a mely elkövetkezni fog, a legszorosabb összefüggésben van.

Eddigelé ugyanis, mondhatjuk egészen a tíz évvel ezelőtti időig, valamely tudományág fejlődése világszerte a következő tényezőktől függött. Vegyük például a növénytant. Volt az államoknak nagyságuk- és kulturájukhoz képest átlagban 5—6 egyetemük, 1—2 erdészeti, 3—4 gazdasági főiskolájuk s ott, a hol, egy-két magasabbrangú kertészeti iskolájuk s ezek mindegyikén a növénytannak egy-egy rendes tanszéke, a melyiken rendszerint egy már éltesebb tanár úgy osztotta meg életének valóban nagy munkáját, hogy a nap egyik felében oktatta azt a 20—30 fiatal embert, a ki arra volt hivatva, hogy 3—4 év alatt egybeszedett kis tudását majdan 30 éven át a középiskolák kathedráiról hirdesse, a nap másik felében és szünidejében pedig azon iparkodott, hogy szaktudománya eredményeit saját

kutatásaival is gazdagítsa. Még jó, ha 1—2 úgynevezett magántanárt is nevelt, a kiknek szintén meg volt „engedve", hogy hetenként egy-két órában, a melyen ősi szokás szerint a beiratkozott hallgatóságnak csak kisded része szokott részt venni, ők is hirdessék a növénytan egyik-másik fejezetének tudományos eredményeit s azután egymásközt tülekedjenek, hogy majdan idővel melyikből lesz az a bizonyos nagytekintélyű, ámbátor az elméleti tanszékeken elég kisfizetésű „nyilvános rendes tanár".

Keletkeztek azután, jobbára a XIX. század második felében sok helyen az egyetemektől teljesen különálló, másfajta tudományos intézetek, az úgynevezett „múzeumok", ez esetben tehát növénytani múzeumok, a hol szintén országraszólóan, öt-hat kisebbrangú és az egyetemiektől lesajnált, mert munkájukhoz méltatlan javadalommal dotált tudós tisztviselők szintén pl. a növénytannal foglalkoztak, kb. ugyanazzal a napi munkarenddel, mint az egyetemi növénytudósok, a mennyiben délelőtt ők is az „intézetnek" dolgoztak: számozták és iktatták a növényeket, avagy az ásatag bögréket és darazsakat, délután pedig tudományos „értekezéseket" írtak — garasokért.

Ám az idők haladtával mindenütt belátták, hogy ezt az úgy mondhatni tudományos *„kisipari üzemet"* a jövőben föl kell hogy cseréljük tudatosan vezetett *„nagyipari üzemen alapuló tudománygyárakkal"*, a melyekben tudásuk és gyakorlati hozzáértésük kihasználásával, az illető tudományszak valamennyi képviselője belevonatik tudományágának *fejlesztésébe*, azzal a *„kötelezettséggel"*, hogy tudásukat az iskolák *tanszékeiről* is hirdessék, ezzel az országos közművelődést emeljék, *elsőrangúan szemléltető „múzeumok"* berendezésével pedig tudásuk és kutatásuk eredményeit a nagyközönség legalsóbb rétegeivel is élvezhetően közöljék.

A ki felelős tanácsosai szaván elindulva, már ezelőtt tíz évvel megértette, hogy valamely tudományág többé nem egy-egy új egyetemi tanszék creálásával vihető előbbre, hanem, hogy ahhoz immár a jeleztük szervezett tudományos tömegmunkát termelő *középponti intézetekre* van múlhatatlanul szükség, az maga II. Vilmos német császár volt, a ki a berlini tudományegyetemnek a mondott időben lefolyt százéves jubileumán egyetlen imperatori gesztusával s valóban fejedelmi munificzenciával a jubiláló középponti egyetemmel a legszorosabb kapcsolatban álló három ilyen tudományos intézetet alapított. Példáját több kisebb német állam is nyomon követte és előtte mi sem zárkózhatunk el, különösen nem az *ember- és néptani tudományszak* terén, a melynek eredményeire első sorban nekünk van szükségünk, ha önmagunkkal és a most tespedő, de bizonyára nemsokára diadalmasan fellélegző „nemzetközi tudománynyal" szemben a legelemibb kötelességünknek akarunk eleget tenni.

És itt áttérünk tulajdonképi tárgyunkra. Immár majdnem három éve, hogy budapesti egyetemünkön megüresedett boldogult Török Aurél dr. ember- és néptani tanszéke. Török Aurél a maga idejében tipikus képviselője volt a fent megrajzolt régistílű egyetemi professzornak. Délelőttjein megírta nagy művét az ainó-koponyákról (36 sűrűn nyomtatott negyedrét iven), majd leírta IV. Béla király koponyáját, úgy hogy azon negyednégyzet-

milliméter hely leíratlanul ne maradjon stb. Délután pedig gyér hallgatóinak tartott előadást a *magyar faj anthropologiájáról*, holott meglehetősen hosszú életében mindössze három ízben rándult le egy-egy napra a vidékre, akkor sem magyarokat nézni, hanem némely, hovátartozóságuk szerint régészetileg meg nem állapítható, „*csontvázak* szakszerű kiemelése czéljából."

Mikor meghalt, azt hittük, hogy vallás- és közoktatásügyi miniszterünk, a ki maga is világlátott, számottevő magyar szocziologus, ezt az ügyet kezébe veszi és okos véghez vezeti. *Mert van-e szükségesebb és fontosabb dolog annál, hogy népünk, népeink testét, lelkét tervszerüen kutassuk, megismerjük és ezentúl mindennemü tanügyi, földmívelési, közigazgatási és jogi politikánkat mint egyetlen biztos alapra, az ember-néptantól szolgáltatott tudományos eredményekre helyezzük.*

A dolog azonban nem úgy történt. Az egyetemen, ebben az autonomiájára féltékeny testületben, a tanári kar egyik tagja, a különben nagytudományú, előkelő stílusú anatomus magához ragadta az anthropologiai tanszéket és azóta heti 2—3 órában tartja általános embertani előadásait, a melyeket előbb könyvből maga is megtanul, mert hát magyarokat, Török Aurélhoz hasonlóan, ő is csak akkor látott, mikor azok hullák voltak. A hullák pedig már nem emberek. Eleven magyarok között ő sem élt egy perczig sem s mind arról, a mi a magyar testtel a legszorosabb kölcsönhatásban van, a magyar ember lelkéről, házáról, ruházatáról, életmódjáról, gondolkozásáról, népi művészetéről még csak elemi ismeretei sem lehetnek. No de tekintve, hogy a hivatalos elintézések mégis csak rendet jelentenek, ebbe az intézkedésbe a végén is belenyugodtak mindazok, a kiket kötelességük és hajlamuk a magyar tudományosságnak erre a terére szólított, abban a biztos hiszemben, hogy két évi helyettesítés után a miniszter bölcsessége megtalálja azt az utat, a melyen ez a kérdés elintézendő. A két év maholnap letelik és egyuttal az anatomia professzorának rectoratusa is, a mikor az egyetem, de tán maga a miniszter úr is könnyebben intézkedhetnek, anélkül, hogy a különben nagyérdemü professzort megsértsék, annyival is inkább, mert hiszen ő egyike ama ritka magyar tudósoknak, a kit, mert elejétől fogva is belső értékkel birt, épp az autonom egyetem, nagynevü atyja és öregatyja érdemeiből nem hogy fölmagasztalta volna, hanem az országból elűzte s a ki csak akkor jöhetett vissza hazájába, mikor elsőrangú német egyetemeken a proszektorságon kezdve az anatomia nyilvános professzorává küzdötte föl magát.

Az elintézés módja pedig ez volna. Ha a miniszter Török Aurél tanszékét egyetlen emberrel betölti, ezzel a magyar tudományosság mit sem nyer. A mai részlettudományok korában, lett légyen az a kinevezendő professzor akár a leguniversalisabb ember, igazi, eredeti tudást, a melyet ő maga megteremtett, csak nagyon kicsi mértékben hirdethet; egyebekben pedig csak néhai Török Aurél és a helyettesítő Lenhossék Mihály mintájára arra lesz képes, hogy jól rosszúl előadja azt, a mit a hallgatók (a kik mint hallom az utóbbi időben a helyettesítő professzor előadásáról lassacskán elmaradtak), ha németül vagy francziául tudnak, a pamlagon heverve, könyvből otthon is

megtanulhatnak. E helyett kövesse minden tudományos kérdés iránt érdeklődő, maga is tudós miniszterünk II. Vilmos császár példáját és *szervezze meg Magyarországon az egyetemmel kapcsolatos első tudományos országos intézetet*, úgy a hogy az szegénységünkből telik, tehát aránylag csekély pénzből. De szervezze meg. A csekély pénzt a szervezettség majd kipótolja. Azt hisszük nem tévedünk, ha azt véljük, hogy közoktatásügyi miniszterünk az alábbiakban körvonalakban bár, de kész formában bármikor előadandó tervezetünket a magáévá teszi. Hisz ezzel a nevének fönnmaradását is biztosítja. A mi nehézség a zárt klikkek nyílt és bujkáló föllépése folytán fölmerülhet, férfias elszántsággal 24 óra alatt legyőzhető. Mint hazánk egyik vezető kulturpolitikusa tervünkre megjegyezte: „Elvégre nemcsak az embereknek, hanem az érveknek is van sulyuk".

Volna pedig ez a tervezet a következő:

Létesitendő egy *országos magyar ember- és néptani intézet*, melynek az a feladata, hogy a nemzetközi tudomány modern módszereinek fölhasználásával elsősorban a magyarság, a Magyarországot lakó másnyelvű népek, (a nálunk ú. n. nemzetiségek) s a turáni rokonság teljes tervszerű fölkutatása, kulturális emlékeik egybegyűjtése és társadalomtudományi értékesítése legyen, a mely továbbá a föld összes népeit, népünkkel szóval, irásban és múzeumi bemutatásban legalább vázlatosan ismertesse.

Egy ilyen intezetnek ezidőszerint legalább öt osztályból kellene állania.

Az 1-ső az ú. n. testtani (somatologiai) osztály. Feladata a faji fejlődéstani és szövettani, valamint a faji élettani jelenségek megállapítása, az eredményeknek főiskolákon való hirdetése és múzeologiai bemutatása.

II-ik osztálya az őstörténeti. Feladata az ősember kutatása, de különösen az ősmagyar, hun-avar, embertani emlékek tervszerű egybegyűjtése, megvizsgálása, ezek eredményeinek főiskolán való tanítása és múzeumi bemutatása.

III-ik osztálya a néptani (néprajzi) osztály. Ennek feladatát bővebben körülírnunk nem szükséges. Tanulmányozza és kutatja a népek és a magyar nép régebben úgynevezett tárgyi néprajzát (ergologiáját), annak minden megnyilatkozási formáját, lakott földjét, telkét, házát, gunyáját, ételét, munkáját stb. A leszűrt tanulságokat az egyetemeken is hirdeti és boldogabb időben világraszóló nagy *magyar múzeumban* mint nemzeti önállóságunk szemkápráztató, kézzelfogható dokumentumait bemutatja az idegeneknek, jóbarátnak és ellenségnek egyaránt. Itt közbevetőleg, de aláhúzottan legyen megjegyezve, hogy győzelmes háborúnk végén egy nagy *magyar ember- és néptani intézet* (és benne több múzeum) emelése perczig sem elodázható kötelességünk, mert bizonyos, hogy a világutazók útja ezentúl nem Bécsben, hanem Budapesten vagy tán még attól is keletre fog megszakadni. A „vörös ördögöktől" és a honvédektől lakott „aranykalásztól ékes rónaságot", a Tokaj és Badacsony nedüjét termő sátorhegyeket, „a négy folyó s hármashegy országát, népét" ezentúl mindenki látni óhajtja s az *államnak és a fővárosnak első kötelessége lészen* a vázoltuk tudományos intézményt s ennek keretén belül a magyar néptani múzeumot létesiteni, a magyar zenét,

tánczot, az ősi magyar életet századokon át praeparáló intézményekkel egyetemben. Do ut des!

Leendő intézetünk IV. osztálya a szóhagyományi-osztály. Czélja nemzetközi keretben a magyarság, a magyarországi másnyelvű népek gazdag szóhagyományainak (tradiczióinak), meséinek, mondáinak, népdalainak, példabeszédeinek stb. legintenzivebb egybegyűjtése, megmentése, az egyetemen való méltatása, fém-grammofon-lemezeken az utókorra való átörökítése.

V. osztálya végül a társadalomtani (szocziológiai és demográfiai), főkép a magyar nép és a magyarországi másnyelvű népekre, továbbá legközelebbi szomszédságunkra és a velünk egyazonos, avagy hasonló gazdasági állapotok között élő népekre kiterjedő hatáskörrel, azzal a feladattal, hogy az ethnographiai jelenségek bizonyos részével (lakás, étkezés, ruházkodás, nemi élet, gazdasági részeivel) foglalkozzék, az eredményeket fokozatosan belevigye magyar értelmiségünk ideologiájába s azokat minden tanulni vágyóval múzeologialag (szemléltető úton) közölje.

Ilyen intézetet, mely arra van hivatva, hogy az országos földrajzi, földtani, néprajzi, természetrajzi, ember- és régiségtani, továbbá az idevágó vidéki tudományos egyesületekkel és a rokontermészetű magyarországi, ausztriai és külföldi múzeumokkal karöltve husz évi természetes fejlődéssel a magyar föld és a magyar nép „életét“ a legapróbb részletekig felkutassa, akár azonnal is megalakulhat, a mint a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr erre a czélra évi 100,000 koronát áldozhat. Ez az összeg még a mostani háborús viszonyaink közepette is aránylag csekély, s nem hisszük, hogy kemény, de helyesszívű kollegája, a pénzügyminiszter úr, ezt tőle megtagadná, különösen, ha a hazai nem magyarajkú népek kiváló értékelője, gróf Tisza István is segítségére siet.

Tartozunk azonban igazolni, hogy ez miképen lehetséges.

Minden ilyenfajta intézményhez három tényező szükséges: helyiség, reátermett emberek és némi pénz.

Az utóbbi kivételével, a mit igazán a közoktatásügyi miniszter úrnak kell előteremtenie, a másik kettőnek egyenesen bővében vagyunk.

A miniszter úr az anthropológiai és ethnológiai tanszéket most helyettesítő professzor személyében mindenek előtt praedestinált igazgatót talál, a ki európai hírű tudós, s a ki bizonyára a testtani osztály vezetését is vállalná és erre a czélra, bármilyen szűkös is az intézete, találna egy-két helyiséget, a hol faji, szövet- és fejlődéstani vizsgálatok végezhetők. Ugyanerre a czélra különben is ott van Török Aurél anthropologiai intézetének egész helyisége, a mely jelenleg — ú. l. a palermói franczikánuskripta mintájára — mindössze néhány kranioskopust (koponyatudóst?) érdeklő koponyák ezreivel van megtöltve, a mire semmi szükség, mert azok a padláson is elhelyezhetők, a honnan kellő elcsomagolás mellett egy-egy érdeklődő tudós számára minden pillanatban lehozhatók, miáltal ezek a helyiségek a leggyönyörűbb tanári, tanársegédi, hallgatói és ambulatoriumi helyiségekké alakíthatók át.

Az őstörténeti osztály helyiség kérdése már olyan, mely még jó ideig,

— „*a Magyar Történeti Múzeum*“ berendezéséig a magyar nemzeti múzeumtól el nem választható, de bizton tudjuk, hogy e nemzeti intézet régészeti tárának új igazgatója, a nagy czélt istápolandó, ezer örömest ad helyiséget akár a pinczében is, a hol az ember- és néptani tanintézet egyetemi és múzeumi tisztviselői, szakavatott vezetésével és részben a múzeumi dotáczió megfelelő részének felhasználásával, hazánk ősrégészeti viszonyainak immár rendszeres felkutatásával végtelenül üdvös munkát folytathatnának.

A néprajzi (ergológiai) osztály színhelye pedig csakis a magyar nemzeti múzeum néprajzi osztálya lehet, a hol már is milliós értékű, sőt részben megbecsülhetetlen néprajzi kincsek várják a földolgozást s a honnan anyagi tehetségünkhöz képest már másfél évtized óta hazánkba, sőt az egész világra indulnak az expedicziók, a melyeket illetékes tanácsosának indítványára épp jelenlegi közoktatásügyi miniszterünk anyagilag is mindenkor elég bőkezűen támogatott.

Ugyancsak a magyar nemzeti múzeum néprajzi osztályában helyezendők el a szóhagyományi és társadalomtani osztályok. Előbbi már csak azért is, mert hiszen az idevágó nagyon tekintélyes eddigi anyag: kb. 9—10,000 népdal, stb., a néprajzi osztály igazgatójának inicziativájából és az osztály dotáczió jából keservesen kiszakított, immár ezrekre menő anyagi költségén eddigelé ott gyűjtetett egybe és jelenleg is ott van elhelyezve.

A szocziológiai anyag szintén csak ott helyezhető el, a hozzá méltó magyarázó keretben. Vezetőjének és személyzetének kijelölését ebben az esetben magára a miniszter úr Ő nagyméltóságára bízhatjuk.

Vezető fő és helyiség tehát van anélkül, hogy a miniszter úrnak egyetlen követ kellene megmozgatnia. Csak épp egy szükséges: az egyetem és a magyar nemzeti múzeum cooperativ eljárása, a mely, a hogy ezeknek a tudományos intézeteknek psychologiáját ismerjük, a miniszter úr egyetlen hatalmi szavára azonnal megindulhat. Indokolja ezt legfőkép az új idők szele, a mely a kasztszerű elzárkozást előbb-utóbb amúgy is elsöpri.

Szükségesek másodszor szakemberek. Ebben a tejjel-mézzel folyó Kanaánban ilyenek is vannak, csak éppen hogy kihasználatlanok, mint akár a szántóföldeink, legelőink, halastavaink, kertjeink, bányáink stb. stb., hiszen az elv itt mindig az volt, mindenkit a vályutól távol tartani. Mert hát a hivatalosokon, de nem mindig hivatottakon kívül tán némely mások is jóllaknának, kik élő és nem könyvtudományt csinálnának.

Annyit megis elárulhatok, hogy ezek a meglévő, egy közös czél érdekében egyesítendő s az évi 100,000 koronából honorálható tudományos erők teljes készültséggel körülbelül harmincz új tudományágat fejlesztenének.

Az új országos intézet igazgatóját már is megjelöltük. A szükséges tisztviselők számát a tudományos és gyakorlati rátermettségüknek megnyeréséhez szükséges illetmények megjelölésével a miniszter úrnak bármikor rendelkezésre bocsátjuk. Az osztályok vezetői szintén egytől-egyig praedesztinált szakemberek, kik javarészt egyetemi és múzeumi állásokat foglalnak el, tehát csak részben lennének kinevezendők, esetleg egyelőre megbízandók. Fizetéseik

és tiszteletdíjaik a szükséges szolgákéval együtt kb. évi 50,000 K-ra rúgnak. Ismételjük, hogy egytől-egyig a fiatalabb magyar tudományos világban már is számottevő emberek, kik szűkebb szakmájukból egyetemi tanárok, magántanárok, esetleg lektorokként alkalmazhatók, még pedig fizetésük, avagy tiszteletdíjuk ellenében és az egyetem, illetőleg a műegyetem, avagy más főiskolák jóakaró beleegyezésével előadások tartására *„egyenesen kötelezendők"*. Ez a rendszer nem új dolog. Meg van ez a maga egész ridegségében Franciaországban, még pedig XIV. Lajos óta, Angolországban, továbbá a skandináv államokban, burkolt formában Németországban és Oroszországban. Nem habozunk kijelenteni azt sem, hogy a saját szakmájukban végzett közreműködésért járó csekély tiszteletdíj kb. 30, magyar tudományágat reprezentáló szellemi munkást az anyagi gondoktól mentene meg s őket tisztán tudományos munkásság kifejtésére kényszerítené.

Végül pedig azokról a költségekről kell számot adnunk, a melyek ennek az országos új intézetnek első berendezésével járnának. Itt tekintettel vagyunk reá, hogy szegények vagyunk s a háború után talán még szegényebbek leszünk .... de azért mégis élnünk kell. Kitesznek pedig ezek az első berendezések husz évi gyakorlaton alapuló legjobb tudásunk szerint a testtani osztályon 60,000, az őstörténeti osztályon 30,000, az ethnographiai osztályon 100,000, a szóhagyományi osztályon 30,000, a szociológiai osztályon 30.000, összesen tehát 250,000 koronát, a mely összeg azonban, miután az ember két keze munkájának véghatára van, legalább öt évre lesz fölosztható, vagyis egy-egy évre 50,000 korona esnék.

Ime a személyzetiekre fordítandó fent megjelölt 50,000 koronával együtt, egyelőre öt évre, évi összegként 100,000 korona.

Jó magyar népünk! Kegyelmes Miniszter urunk! Évi ennyi pénzért belátással, megértéssel, testvéri közös akarattal, hozzáértő céltudatos, vezetéssel megépíthetjük az országos magyar ember- és néptani intézetet, fejleszthetünk *„tudományt a tudományért"*, hogy az első ezer év multán a másik ezer év számára önmagunkat, szomszédainkat, sőt az emberiséget végre *„megismerjük"*.

Ezért a pénzért, illetve ennek jó részéért kapunk azonban múzeumi tárgyakat is, a melyek régi tapasztalásunk szerint abban a pillanatban, a mikor azokat a nemzeti múzeum küszöbén bevittük, értéküknek háromszorosára emelkednek, a mi elég jó üzlet a nemzeti vagyonosodás szempontjából is. Ezen a pénzen megnyerhetünk a tisztán tudományos munkának kb. 20 tudós embert és elérhetjük azt, hogy ez a kb. 20 ember kutatásai és egyetemi előadásai révén a magyar közműveltséget éppen a legelhanyagoltabb téren, a nemzeti önállóságunk és önérzetünk terén egy hatalmas fokkal előbbre lendítheti a mi, mint azt a nagy világháború is nyilván megmutatja, a világ minden pénzénél és minden katonájánál többet ér. Megkapjuk ezért a pénzért azt is, hogy az ezeket a szakembereket hallgató közép, polgári és tanitóképzői tanárjelöltek, a későbbi tanárok révén, a magyar középiskolák minden hallgatója ezentúl munkatársunkká lesz. Évi százezer koronáért többet már nem nyujthatunk, annyival inkább nem, mert ebben

az összegben egy magyarul és németül megjelenő s kutatásunk eredményeit urbi et orbi hirdető folyóirat költsége is benne foglaltatik.

Ha ilyfajta intézet 5—10 évig működik, akkor ezzel az eljövendő boldogabb időben emelendő országos *ember- és néptani intézetnek és múzeumnak* tulajdonképen nagyméltóságú miniszter úr volt a megalapítója, akár csak gróf Széchenyi Ferencz és nagynevű szépapja, az az első Jankovich, a kit haló porában is tisztel a Magy. Nemzeti Múzeum.

Életemben utóljára élek e két szóval: Caveant consules!

Σ.

A béko.

I. A béko felől általában

A béko, vidékenkint béklyó, régi irásmód szerint békló. (Compedes, compes pedica; Fessel, Fusseisen.) A ló első lábaira alkalmazott lánczos, többnyire *vas* eszköz, mely a szabad mozgást gátolja. A név a török-tatár-mongol bugau, bokkiu [1] szókkal van rokonságban s már ez is mutatja, hogy a béko egyike a nomád magyarság legősibb tárgyainak. Bilincscsel [2] tévesztik össze sokszor; pedig a bilincs nyakra, kézre és emberi lábra alkalmaztatott, holott a béko kizárólag a ló lábára veretett. 1—3. sz.

Összetévesztik sokszor a nyűggel is. 4—6. sz. (Régi írás szerint nyig, nűgh, nygh, nywk. Pedica, lingamen, compedes. Fusse*isen*, Fessel.) Ez szintén mozgást gátló eszköz és szintén lólábakra alkalmazzák, azonban ennek anyaga *növényi* részekből — kender — való, esetleg *bőrből* (szíj) de vesszö és gyökérfonatokból is készítették (gúzs). A magyar a nyűg alatt kender, illetőleg kötélből valót ért.[3]

Tehát úgy a béko, mint a nyűg, a ló *szabad* mozgását gátolja; de *apró lépéseket* tehet benne, azonban sem *ügető*, sem *vágtató* mozgásra nem képes; megugrás, riadás, vagy űzés eseteiben ügyetlen, nagy ugrásokat tesz, mik azonban igen fárasztják. A rabság fogalma kapcsolódik a békóhoz mindig bizonyos mérvig, s régibb, de újabb időben is a rabul ejtés és elzártság eszközének és értelmezőjének használták.[4]

II. A béko szerepe.

A béko kizárólag a legeltetés körül használt eszköz. Régebben óriási nagy volt a szerepe, mert a legeltetés is igen nagy arányokban történt; ma is eléggé számottevő még, főleg a kisbirtokosok, földművesek gazdasági életében.

[1] Gombocz-Melich: Magy. Etym. Szótár 333. l.

[2] Három niakra való waló bilinchek és két békló 1621. (O. L. M. C. 2/31.)

[3] Pro nygh et panwa dati sunt estrang zal tres. 1552. (O. L. Nád. 42.)

[4] A tó és a föld alatt bekozott víz azért nem jó . . . Békóba vert engem is a szerelem (Népdal).

A ló ugyanis igavonó volt a szántóföldön, épp így a szállítás és fuvarozás körében is; de a külterjes gazdasági viszonyok és rendszerek mellett a takarmánytermesztés nem volt eléggé kiadó, úgy hogy a lóra az alföldön sajátságos — a külföld előtt tán érthetetlen — feladat is jutott még: a ló jórészt maga takarmányozta önmagát, nem kaszálták neki a füvet és a szénának való anyagot: legelte maga.

Hogy a békót magát és részeit könnyebben meg- és felismerhessük, szerepét, rendeltetését tisztán láthassuk: a béko alkalmazási helyén, a legelőn és a ló lába körül kell némi vizsgálódást végezni.

A ló fűevő állat, főeleme a legelő. Azt tartják, hogy a kancza elli a csikót, de a legelő neki az anyja.[1] A gyér füvű gyepet szereti leginkább, ezt harapja sajátos harsogtatással, mikor kedvére legel. A legelőn fut, rohan szabadon, s „kergeti a sivatag viharát, a villám sárga kígyóit". Szóval itt edzi a lábát és tüdejét a majdani feladatokhoz. Itt a legelőn nőtt fel és itt tartózkodik az anya a ménesben, itt van nevelőben a csikó is, mely élvezi a jót, a teljes szabadságot, mozgásának határt csak a karikás *sudara* szab. Innen állítják aztán az aranykor letelte után rúd mellé, hintó elé, vagy az avatóbizottsághoz.

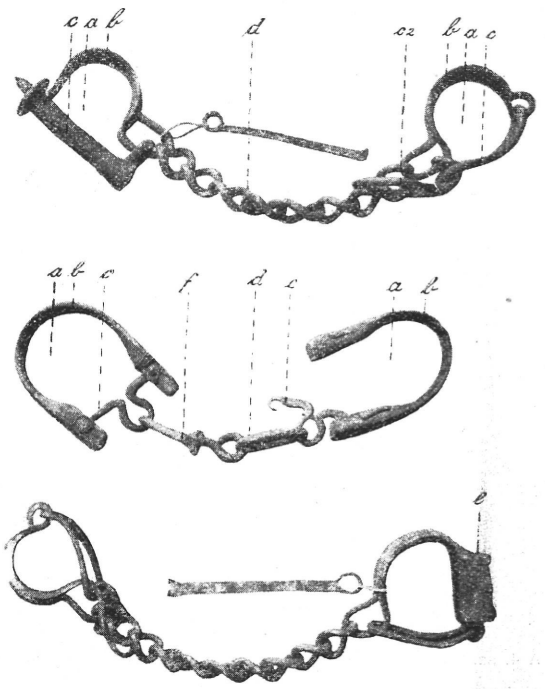

1—3. sz. Békótípusok. Az 1. sz. gárdonyi (Fejér m.)
a = békófej, *b* = kelevéz, *c*, c_1, c_2 = zárószerkezet,
d = láncz, *e* = kulcslyuk *f* = forgókarika.

A naponkinti szolgálat teljesítésének időszaka kezdődik a fiatal lóra, mely a méneslegelőn fogaival szedegette össze a takarmányát, jóformán egész nap ezzel babrált — a futkározáson és a lustálkodáson kívül. Most azonban megváltozik a helyzet. Legelésre nincs idő és nincs alkalom. Kézből, jászolból takarmányozzák az urasági istállókban és a kaszárnyákban, a fiakker állomásokon pedig leginkább abrakos tariszNyából.

Ámde van a lovaknak egy hányada, igen nagy hányada, a mely nem nevekedett szabad ménesben, óriás területen, hanem szűkös viszonyok között cseperedett fel és viszont lókorában sem kézből kapja a takarmányát.

[1] Újabban a változott viszonyok elcsavarították az anyaság igazságát a legelőtől a zabos zsákhoz.

A szegény ember lova, főleg az alföldi parasztemberé, most is elég gyakran foglalkozik még legeléssel, 40—50 év előtt pedig csaknem kizárólag a legelés útján tartotta fenn magát. A szegény gazda nem tudott takarmányról gondoskodni.

Gyenge kis állapot az kétségkívül, mikor a szegény állat reggeltől estig a munkát rójja, s a napközi pihenéskor nem kész takarmányt kap, hanem a mesgyét, a tarlót, a tanya körüli gyepet *kapatják* meg vele; éjjelre pedig a *nyomásra*, a legelőre *verték* ki a dolgozó társat.[1] Pihenés helyett legelnie kellett; az életfentartás ösztöne dolgozott nála. És még ha békességben, kedve szerinti mozgás mellett tehette volna?! De nem! A szomorú viszonyok, a gazdasági és közbiztonsági nyomorúságos állapotok nehéz sort róttak a lóra. A békót.

Tudvalevő a lóról továbbá az is, a magyar lóról tudjuk, hogy eleven a vérmérséklete, könnyű és gyors a mozgása, apró termete mellett nagy az izomereje nagyon (a stájer, a belga stb. hidegvérű ló, nagyobb terhet mozgat jó úton; de nem az erejével, a súlyával csak) ehhez régebben még a bámulatos edzettség, kitartás és igénytelenség is társult.

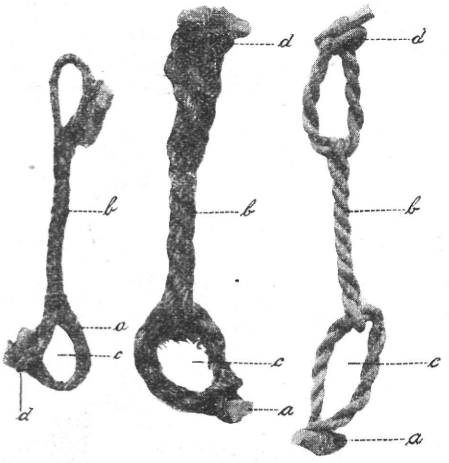

4 5 6

4—6. sz. Szőr- és kendernyűgök.
A 4. sz. székelyföldi, az 5. sz. altöldi, a 6. sz. egri (Heves m.)
Az 5. és 6. á.-nál *a* = fapeczek, *b* = a nyűg kötele, *c* = a nyűg feje, a kelevéz, *d* = a huroknyílás.
A 4. á.-nál *a* = kelevéz, *b* = szár, *c* = fej. *d* = hurok.

Természetes ennélfogva, hogy ha az ilyen lovat szabadon eresztik a füves területen, a mint egy kicsit kipiheni magát, a mint evés útján egy kicsit erőhöz jut, kedvre kap: elfut, elszalad könnyen; de el is hajtható könnyen. Őrizés nélkül a legelőn a nyomáson nem lehet hagyni a lovat. De ki őrizze? A gazda maga rá nem ér. A gyerek ráérne, de se ereje, se ügyessége nincs elegendő.

A ló mozgásának tehát olyatén korlátozására kellett gondolni éjjelre is, a mi a napközi legeltetésnél bevált. Rátették a lovak lábára azt a készüléket, a mely a szapora és a térfogó lépést gátolta, az ügetve és vágtában való haladást nem engedte, az apró lassú lépés megtételére azonban képesítette a lovat, hogy mozgása révén és közben a táplálkozást a lege-

[1] Kiverés alatt nem az a jelentés értendő, a mely a kivert kutyához fűződik, vagyis nem azt, hogy az ápolás, gondozás és élelmezés teendőjét a kivert állattal szemben nem kívánja gyakorolni a gazda.

A lónak a legelőre való juttatásának sajátságos, de a békóval kapcsolatos kifejezése kettő van az alföldi gazdának. *Kicsapja*, vagy *kiveri* a lovat legeltetés végett. *Kicsapja* a házhely közelébe, vagy nyomtatáskor a szérű melletti tarlóra, a mikor is a fabékót alkalmazza. *Kiveri* azonban a lovat a messzibb levő nyomásra, közös legelőre, a mikor mindig kulcsos vasbékót ver rá, tehát a békóba verés és legelőre verés belső kapcsolatban állanak egymáshoz.

lést éjjel végezhesse; hajnalra kelve pedig könnyen elfogható és ismét rúd mellé állítható legyen.

A két első lábra tették a békót. Első pillanatra azt hiszi az ember, hogy ez logikus eljárás, a boncztan igazságain alapuló, hisz az első láb előremozdulásával indul a ló, s ha a mozgást akarjuk korlátolni, az előremozgó lábnál kereskedjünk.

Ez azonban erőltetett okoskodás, nem a boncztan logikája, hanem az ember furfangja, hogy ne mondjam gyávasága kereste fel a ló két gyenge lábát, hogy a békóval czélhoz juthasson.

A ló nem az első lábaival indul. A hátsókkal. Ezek az erős, az ügyes lábak, ezekkel feszíti magát előre a ló; de ezekkel védelmezi is magát, s óriási erejét ezekkel fejti ki védekezés közben. Most már tehát az volna a logika, hogy *ezt* a két lábat tegye békóba a teremtés ura, az ember. Ezzel lehetne ám szabályozni a mozgást biztosan és tetszőlegesen. Azonban tudván mit jelent az, ha a ló a hátsó lábával kirúg: az embernek nem volt kedve

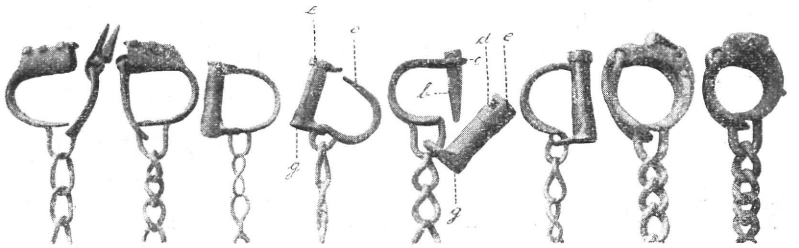

7. sz. Békófejtípusok.
b = a zár szöge, nyelve, *c* = a tartószög helye, *d* = a kelevéz beillesztőhelye, *e* = a szegnyílás a tokon, *g* = kulcslyuk.

(de tán inkább mersze nem volt) a dologhoz, megelégedett a két erőtlen a két ügyetlen lábbal, a mely voltaképen csak a törzs elejének megtámasztására szolgál akkor is ha áll, akkor is ha a hátsó láb feszítő mozditásával előre indul a ló teste. Az első lábnak igazán alig is van más szerepe, hisz csak *kapál* vele néha a ló és ez indulatjelzés csupán; néha a tanyák között, a síkon szokott a kocsi elé fogott ügető ló a kutya felé *vágni* vele, ha feje felől támadja, ugrál felé és orra körül kapdos.

Szóval az első lábat nézték ki az emberek a béko alkalmazására, annak is a leggyengébb, a legérzékenyebb részét, a csüdöt, mely a bokát rézsutos fekvéssel a pártához köti. Ezt vették körül a békóval úgy, hogy a békófej tartó- vagy pereczrésze a *kelevéz* közepe a csüd elején a pártacsonton feküdjön, a két szárnya a koronán nyugodjon. Jól kieszelték. A lábcsontok azon a részeken, a csüdön és a pártán, csupa vér és idegnyalábokkal vannak behálózva, se hús, se zsír nem került oda polyának; nagy tehát az érzékenység ott a bőr alatt. Jó szerencse még, hogy a bőr elég vastag és a szőr kemény is, ruganyos is rajta, a mi mérsékli a fájást a mit a béko súlya, főleg a mozgás alkalmával a lónak okoz.[1]

[1] Régi írás ekként szól: Ha az lovon békolat vagyon, az ló az békoláson gyakós szőrű.

A béko alkalmazóját szivtelen, kegyetlen embernek ítéli és egyúttal el is ítéli a mai kor felfogása. Ha *ma* kezdenék kitalálni a békót, valószínű, hogy csírájában elfojtaná ezt a törekvést az állatvédő egyesület. Ámde számolni kell azzal, hogy sokkal, de sokkal nagyobb erő és hatalom parancsszava létesítette a békót: *a nyomorúság és a kényszerűség*! Aztán az is igaz másrészt, hogy a régi időben és korban mások voltak az erkölcsök, szokások, felfogások, sőt maguk a szervezetek is, más anyagból gyúrták akkor az embert is és a társát, a lovat is. Ideges embert akkortájt nem ismertek. Ma bezzeg nagy a számuk. És — talán különösnek tünik fel — ma már sok az ideges ló is!

Meg vagyok győződve, hogy nem jó szívvel tette a magyar ember a békót a lóra, noha a szentimentalizmus nem bántotta soha. Józan esze volt mindig, szive is volt, ha mindjárt nem szerette is fitogtatni a világ előtt. Szegénység, a tulajdon védésének szempontja és fontos haszonczélok kényszerítették a magyar embert, hogy lovára (kereső társára), lova lábára (a mozgás leglényegesebb szervére) rátegye a rongáló eszközt. Mondom, a józan esze lázonghatott ez ellen. Viszont a szív és érzelmi világ gazdagságát mutatják nála a béko egyes részei, ezek anyaga, képezése, alakítása

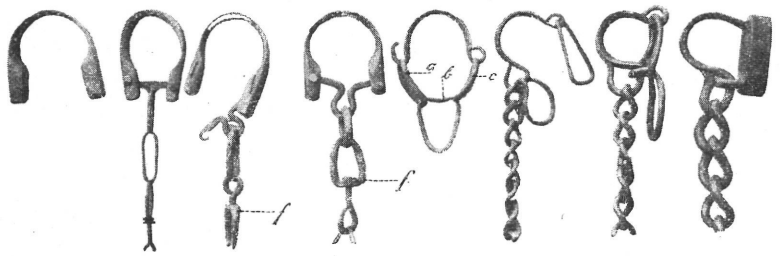

7. sz. Békófejtípusok.
a = kapcsoló lánczszem, *b* = tartó lánczszem, *c* = a záró lánczszem, a három együtt a *foglaló*; *f* = forgó karika.

és alkalmazása, mind-mind arra vall, hogy a bilincset elviselhetőbbé tegye a szegény lóra nézve. (Nemzetiségi vidékeinkről, de messze Kisázsiából előkerülő békók nem ezt beszélik az egykori gazdáik felől.)

III. A béko leírása.

A béko, a mint a bevezetésből látható, magyar felfogás és értelmezés szerint akkor béko csak, ha vasból készítik. Tehát, ha egyszerűen *béko*ról történik emlités, vasbéko (1. sz.) értendő alatta. Azonban van kivétel, van béko, a melynek az egyik lényeges alkotórésze fából való, a másik alkotórész vas, s a szerkezet ennek daczára, vagy épp ezért a béko elnevezéshez jutott, de a fa jelzés hozzápótlásával: *fabéko* (2. sz.) a neve.

A békónak két fő alkotórésze van. Egyik a *fej*, a másik a *szár*.

A *fej* alakja a fabékónál félkör (2. sz. *a*), a vasbékónál a körre emlékeztet (1. sz. *a*), perecznek is mondják,[1] szétnyiló ívalak, illetőleg karika, s a

[1] Főleg a Kiskunságban.

békónak a lábakra való feltevésére, voltaképen azonban a lábakon tartására szolgál. Rendszerint két darabból áll, olykor három, olykor négy darabból. A nagyobbik darab az ívben hajlított és a félkört mutató, illetve a fabékónál meghaladó rész: a *kelevéz* (1. sz. *b*, 2 sz. *b*). Ez a *tartó* (tartja a békót a lábon). A kisebbik az előbbivel nyitottan is félig kapcsolatban álló és zárt állapotban egészen egygyé alakított rész *foglaló*, vagy *kapcsoló* (1. sz. *c* és c_1 c_2, 2. sz. *c*) a neve, mert befoglalást, bekapcsolást végez. Olykor egydarab vasból áll (fabékónál) máskor két, olykor három hosszúkás lánczszem alkotja (egyik a *foglaló* c_1, másik a *bujtató* c_2 szem 1. sz. á.).

A fej tartozéka *a nyak;* ez némelyik békónál a tartó (a kelevéz), más békónál ellenben a foglaló (a kapcsoló) rész egyik végének a pereczhez való visszahajtása útján áll elő és a fej másik részének és a láncznak belehelyezésére szolgál. A nyak a tartóból képződik a lapos závárzatú czigány

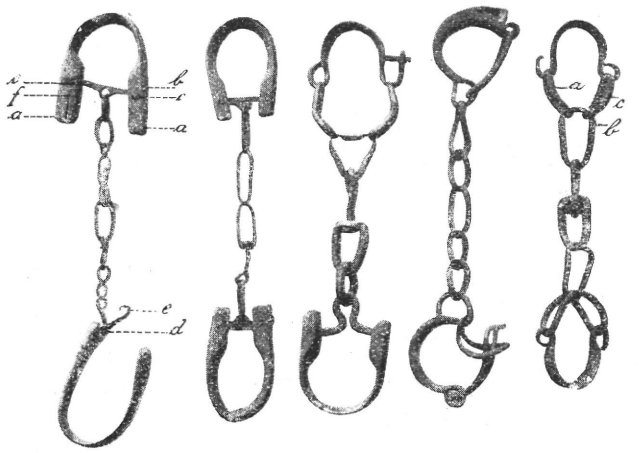

8 9 10 11 12

8—12. sz. Békótípusok.

8. sz. *a* = fakelevéz, *b*, *f* = zárónyilás, *c* = zárószeg, *d* = kapocsvas, *e* = a kapocsvas horga. 12. sz. *a* = kapcsoló, *b* = tartó, *c* = zárószem.

békóknál és a Gönczy békónál ellenben a foglalóból képik ki a csöves (tokos) závárzatú czigány békónál és az Alberti békónál.

Minden békónak két feje van, gyakran egyforma, sokszor egymástól eltérő kivitellel és szerkezettel (kulcsos békóknál van eltérés a két fej között, főleg a zár miatt). *Zárja* minden békófejnek ván; vagy határozott, külön kiképzett zárószerkezet vagy pedig csak a fej, illetőleg a fej és szár részeinek fortélyos elrendezése és kezelése útján történik a bezárás.

A szár. A két békófejet összekötő és a mozgást korlátozó, bár helyesebben, de különösebben hangzóan: a mozgás mérvét a gazda szempontjai szerint szabályozó rész: lánczból van, s ez képezi a szárat. Hosszúsága a ló méreteihez, jelesen lépésének hosszához, vérmérsékletéhez és ahhoz igazodik, hogy egy vagy két lóra alkalmazzák, de igazodik a békózás *módjaihoz* is. A vaslánez erőssége a viszonyoktól függ, hogy t. i. a ló el ne

téphesse, tolvajlásnak ellentálljon; kopásra is számítanak. A láncszemek sodrottak; de a fabékónál, valamint a karikás és olykor a kapcsos békónál símák és ez esetben a szár közepére forgókarikát (14. á. *f*) alkalmaznak. (A karikás békónál a két végső karika helyettesíti a rendes forgókarikát. 16. á. *e*).

A forgókarika. A szár kiegészítő része, ha nem sodrott szemekből való láncz alkotja a szárat, épp így, ha kötéldarab a pányvának a szára; a megmacskásodást, az összefodródást akadályozzák meg vele; háromszög alakú láncszem a forgókarika egyik része, melyen a rövidebb oldal el van lapítva és szélesítve, ennek közepén lyuk készül, melybe egy horogfejű szeg szolgál, s az előbbi szem alján a vége szétveretik, ez a kampó amazon mindig függőleges állásban marad, s hossztengelye körül forog. Leginkább a szár közepébe helyezik, de a kezdő és befejező végnek is alkalmazhatják.

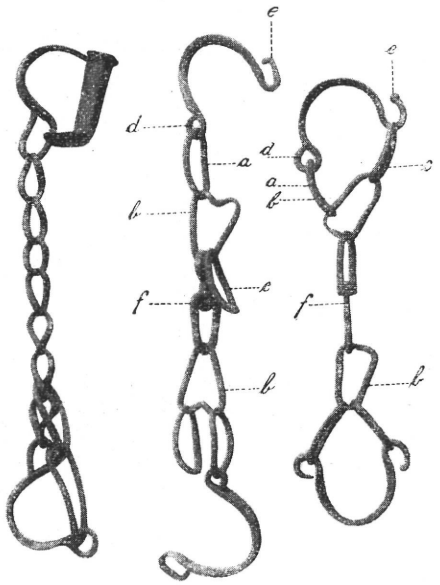

13—15. sz. Békók. Alföld.
a = záró láncszem, *b* = tartó láncszem, *c* = kapcsoló láncszem, *d* = a kelevéz füle, *e* = a kelevézhorog *f* = forgókarika.

IV. A béko fajtái és féleségei.

A) Nyügfélék. A béko első alakja a *nyűg* lehetett. (4., 5., 6. sz.) Gyökér, vessző, majd kenderfonadékból vagy kötéldarabból készítették s készítik most is olyan „középszerű kötél" vastagságban, nehogy szétszakadjon a ló lábán, ha valamitől bolondjában meg találna ijedni. Ez az aránylag pehelykönnyű valami ma már a kötélverőnél készül, a kenderanyagon kívül csekélyke fadarab még az alkotórésze. „Pöczökfa" ennek a neve. A nyüg középső része itt is szárnak neveződik; ennek a folytatódása, a kétágú végezet, szintén *kelevéz* nevet nyert. Az egyik ág hurok-nyílású, a másikon a pöczökfa van megerősítve. Egymásba kapcsolódásuk a nyűgöt bezárja. Könnyű és erős ez a szerkezet, valamint olcsó is eléggé, az a nagy hátránya azonban, hogy a ló lábát rongálja; érdes a fonálsodrás, minden lépésnél horzsol egy kicsit a csűdön, sok száz lépésnél ez naponta sokra megy. Ezen a horzsoláson azzal segítettek, ámbár csak némileg, hogy a kender közé szőrt és lószőrt vegyítettek.[1] Hosszas használatra így sem jó a nyűg, más fejet kellett hát keresni, más anyagból valót.

B) Békók. a) Kulcsnélküliek. A béko erősebb vagy gyengébb anyagból, egyszerűbb, vagy különlegesebb szerkesztés szerint készült ahhoz képest, hogy miféle czélt kellett szolgálnia.

[1] Lovasságunk hadi fölszerelése között a nyüg ma is szerepel, a huszár békónak nevezi, a nyereg baloldalán a pányvaczövekre csavartan helyezik el.

A tanyahely körül legelésző lóra csak az elbolyongás meggátlása okából alkalmazzák a békót, s erre a czélra a legegyszerűbb, legolcsóbb és legkönnyebb fajtájúakat választják, ezek: a *fabékó* és a *kapcsos békó*, a *karikás békó*.

1. *A fabékó* (8., 9. á.) *fején* a tartó fából van készítve, félkörbe hajlítva, neve kelevéz;[1] a hajlított középső részt némi domborúsággal és elvékonyítva faragják ki belül a csüd és a párta védése és rugalmasság előidézése végett, a két szélső vég vastag, s mindegyikében tégányalakú oldalnyílás (8. á. *b*), melyek közepén vasszeg (*c*) van keresztülerősítve, vízszintes állásban; az egyiken a *foglalatot* képező kapcsolórész, a *kapocsvas* (*d*) van állandóan ráerősítve, s annak tengelyét képezi, a másik pedig a kapocsvas másik, a kampós részének (*e*) beakasztására szolgál. A kapocsvas közepe köralakúra készül (2. á.), olykor a kapocsvas közepét elszélesítik és lyukat készítenek a közepén (8. á.) ez is, amaz is a nyak szerepét végzi; a *szárat* képező lánczot akasztják bele. A láncz egy vagy két láncz-szemből és a forgókarikából áll, mely utóbbi a láncz összekúszálódását, zsugorodását, macskásodását megakadályozza; a forgó karika maga is a lánczszem szerepét végzi.

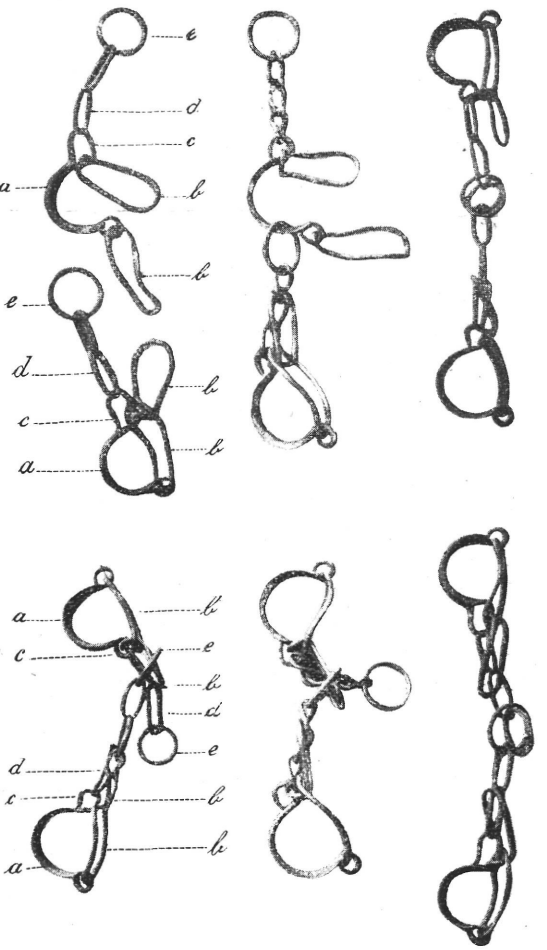

16. sz. Karikásbékó szétszedett és összerakott állapotban, az összerakás fázisaival. Alföld.
a = kelevéz, *b* = foglaló karikák, *c* = a kelevéz fülei, *d* = lánczszem, *e* = forgókarikák.

A fabékó bezárása egyszerű. A kelevéz két végét az egyik kéz összébb szoritja, a másik kéz a kapcsolóvas kampós végét a kelevéz nyílásába beleakasztja. A kelevéz rugalmassága tartja zárva így a békót, melynek levevése igen könnyű, mert újra egy kéznyomás a kelevéz két végén, mire a kapcsoló kampós része kiakasztható, a békó ekként kinyílik, a lóról levehető.

[1] Alkalmas fák erre az éger, a szil, a kőris, tölgy és a cser, mert rugalmasak és erősek; csak a csomó nélküli darabokat használják a készítéshez.

2. *A kapcsosbékó* (14. és 15. á.). Anyaga kizárólag vasból való. Szerkezete egyszerű és csak az elkóborlás meggátlására szolgál.

A kapcsosbékó a fabékótól — a kelevéz anyagán kívül — főleg a kapcsolószerkezeteivel különbözik, míg amott egydarab vasból állott a kapcsoló, itt e helyett két, illetve három lánczszem képezi ezt (*a*, *b*, *c*). A kelevéz itt annyiban tér el a fakelevéztől, a mennyiben a kapcsos békó kelevézének alja, illetve vége köralakban van visszakunkorítva, az egyikbe, a *fül*karikába (*d*), a *foglaló* egyik szeme van állandóan beerősítve, a kelevéz másik karikája behajlásánál egy kis nyílás van, a *horog* (*e*) melyen a foglaló *másik* szélső szeme (*c*) beakasztható, de csak akkor, ha ennek a szemnek az egyik evégre kissé elvékonyított oldalát illesztik a nyílásra, a mely szem azonban a zárás megtörténte után onnan a másik

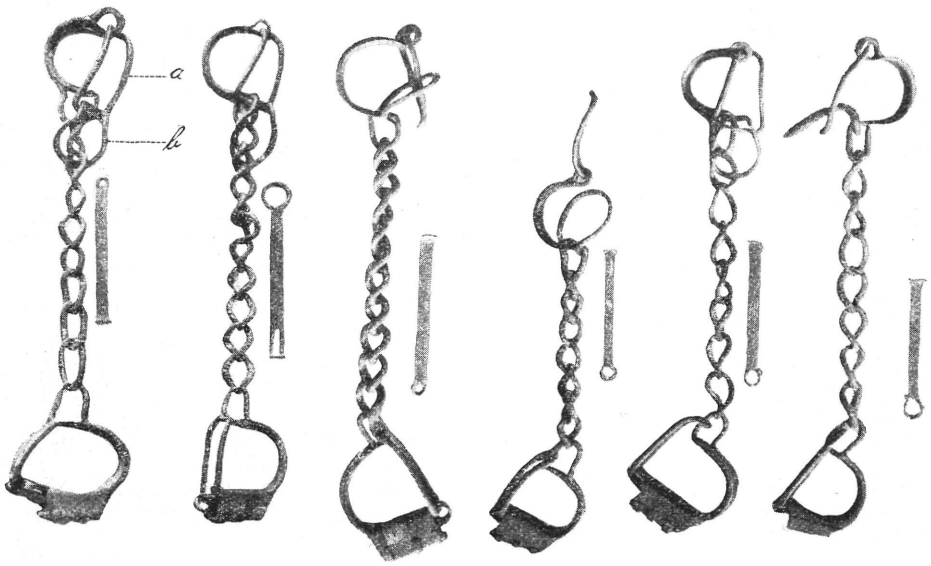

17 18 19 20 21 22

17—22. sz. Czigánybékók. *a* = foglaló szem, *b* = bujtató szem.

oldalra fordítódik át. A foglalórész e két szeme a forgókarika behelyezésére szolgáló harmadik, a háromszögalakú középső (*b*) *tartó*-szemmel, illetve ennek felső rövidebb részével alkotja a foglalatot.

A szárat a forgó karika (*f*) és a belekapcsolódó két lánczszem (*b—b*) alkotja, mely utóbbiak a kapcsolónak is alkotó részei.

A kapcsosbékó kezelése egyszerű és gyors; anyaga tartós, nem súlyos, a ló lábát kevéssé rongálja. Békességes helyen és viszonyok közt igen beváló.

3. *A karikásbékó*. (16. á.) Újabb találmány kovácsok és hámorokban állítják elő. Két egyforma részből áll; mindenik részen megvan a fej, rajta a kelevéz (*a*), a kapcsoló (*b*), két hosszú lánczszemből, ezenkívül a kelevéz egyik nyakkarikájába (*c*) állandóan beillesztett két vagy három síma vagy sodrott hosszúkás (*d*) és végződésül a forgó karika szerepét végező két kerek lánczszemből (*e*) áll, melyek együtt a *szárat* alkotják.

A béko felillesztése és bezárása az egyes lánczszemeknek a másikba való fűzése útján történik, s csak avatottabb kéz ért a kibontáshoz. Ez a béko elég könnyű, rendszerint két lóra alkalmazzák, zárófurfangja és lármás mivolta teszi kedveltté (csengőhangját messziről hallja a gazda és e módon figyelni tud a lova tartózkodási helye felé).

b) Kulcsos békók.

A czigánybéko, albertibéko és Gönczy-béko tartozik ide, s elnevezésüket a kulcstól vették, mely a bezárásuk és felnyitásukhoz szükséges, mind kovácsolt vasból készült.

A czigánybéko és az albertibéko 1—1 kulcscsal jár, mert csak az egyik békófej van kulcsos závárzattal ellátva. A másik békófejet horok-

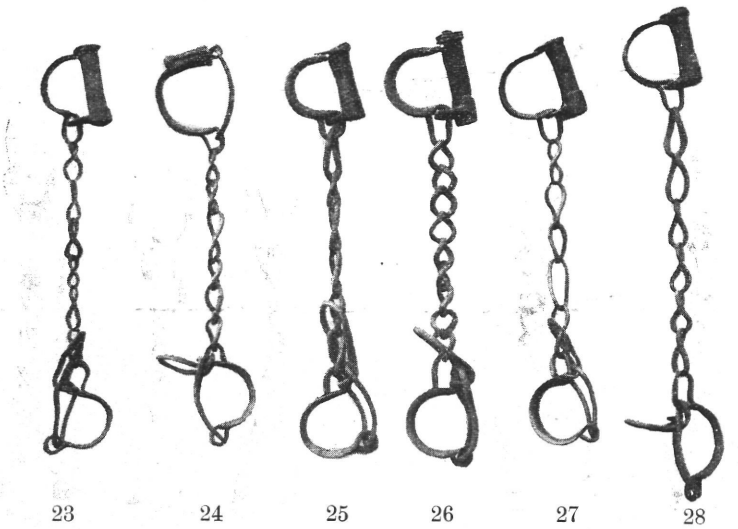

23 24 25 26 27 28

23—28. sz. Békók.
A 24. sz. keszegfalvi (Komárom m.), a 25. sz. szentesi (Csongrád m.), a 27. sz. gyömrői (Zala m.)

fejnek mondják, mert ennek záródása hurkolásszerűleg történik, vagyis az egész béko a hurokfej bujtató szemén át huzatik, átfüzetik, s a másik lábra illő záros fej aztán tevődik föl.

1. *Czigánybéko* (1., 3., 13., 17—38. á.) A hurokfej olyan mint a kapcsos békóé, csakhogy irombább kivitellel. A záváros fejen a kelevéz felső vége kiszélesedik hogy az ott képződött üresség be a zárószög vagy *pöczök* helyet találhasson, melyis a foglalószemre van alkalmazva, hangvilla alakú, rúgóval látják el. Hosszú, laposnyelű kulcsa van s fejvége rendszerint nyitott.

A czigánybéko záváros fejének a kiképzése gyakran s az alföldön inkább akként történt, hogy a *foglaló* részt hengeralakú závárzattal látták el, ebbe szolgált bele a négy rúgóval ellátott zárószög (7. á. és 39. *b*), oly módon, hogy előbb a tartó (*c*) vége a kelevéz oldalnyílásába (*d*) helyeződik be, s a zárószöget csak ezután nyomják be a tok felső nyílásán

(*e*). Hosszú, laposszárú kulcsa van melynek feje rendesen zárt és a közepén van különféle alakú kivágás, rendszerint négyszögletű, a szög rúgóinak felszorítása végett. A kulcs a tok ellentétes végén (*g*) jár a szerkezetbe.

2. *Az albertibékó*[1] (40., 41., 42. á.) a czigánybékó alakjából képződött; zárószerkezete lapos vasszelenczébe van beillesztve és tollas, fordítható kulcscsal záródik.

Az albertibékó az ellopás ellen lánczszemeinek erőssége és zárószerkezete folytán már nagyobb biztosítékot ígér, de nem egész biztos mégse; a lánczot, a szelenczét is szét tudták feszíteni.

Ennél tökéletesebb, sőt biztonság tekintetében mondhatni tökéletes és a hozzá fűződő várakozásnak

3. a *Gönczy-békó felelt meg.* (43—57. á.)

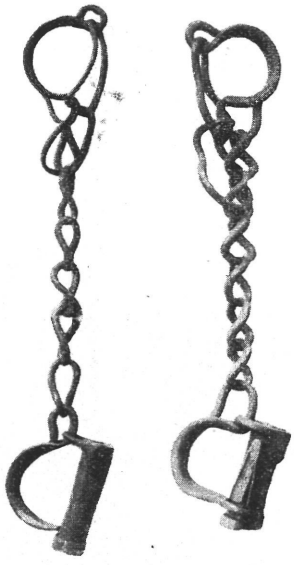

29 30

29—30. sz. Alföldi békók.

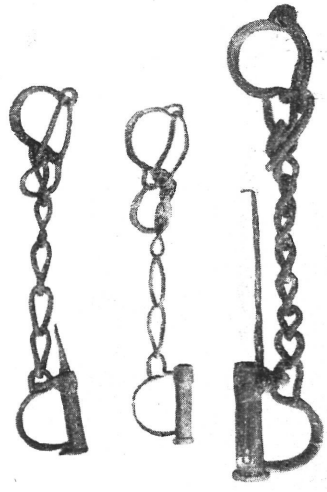

31 32 33

31—33. sz. Békók.
31. alföldi, 32. veszprémi, 33. nagykőrösi.

Ez az a szerkezet, a melylyel a ló ellopását meg lehetett gátolni. Anyaga az erőszaknak, szerkezete a furfangnak ellentállott. Többféle nevezet alatt ismerik még az öregebb emberek a Duna-Tisza közén, így: *veszettbékó, főttbékó, felelősbékó, szabadszállási békó.*

Hatalmas alkotás, erős, tömött és szép, szinte műremek minden Gönczy-békó, minden porczikájában erő és ellenállás. Gyönyörűen sodrott, rendszerint 7—9 lánczszemből álló szár, leginkább két egyforma záváros, kétkulcsos békófejet tart össze. Elég gyakori az egyzáváros, egykulcsos békó is, kelevézük és kapcsolójuk szinte tökéletes köralakban íveli át a ló csüdjét. A hatalmas kelevézben elmés szerkezetű závárzat rejlik, a foglalatot

[1] Némelyek szerint Alberti faluban készült, ottani czigánykovács készítette először és hozta forgalomba, mások szerint épp a czigánykovács neve az Alberti. Ez is főtt békó hírében állott és levehetetlennek tartották, a mi azonban nem bizonyult valónak. Úgylátszik, a Gönczy-eljárás utánzata akart lenni.

kettősnyelvű pöczök őrzi a zárban. A zár rövidszárú fejes kulcsra jár, s a zár nyitját vaslap fedi el, külön kulcsra jár még az is (a békókulcs fogantyúján van két erős szögféle nyujtás s a fedőlemez *e* nyílásába szolgál be). A kulcson, illetve a kulcsokon kívül még külön *feszítővas* is tartozik ehhez a békóhoz.

Anyaga kovácsolt vas, de ráspoly és *békóreszelő* nem fogja, mert *főzésen* ment még keresztül.[1] Ezért a főttbékó elnevezés. *Veszett békónak* azért hívták, mert „hiába vagdosott ahhoz kaszával[2] a zsivány", olyan kemény, veszett volt; ezt a keménységet az a *zománcz* kölcsönözte neki, a melyre a fövés közben tett szert. *Felelős békónak* azért nevezik, mert Gönczy mester felelősséget vállalt érte, hogy „belőle ki nem lopják a lovat". *Szabadszállásinak* azért, mert Szabadszálláson lakott a mester, ott volt a

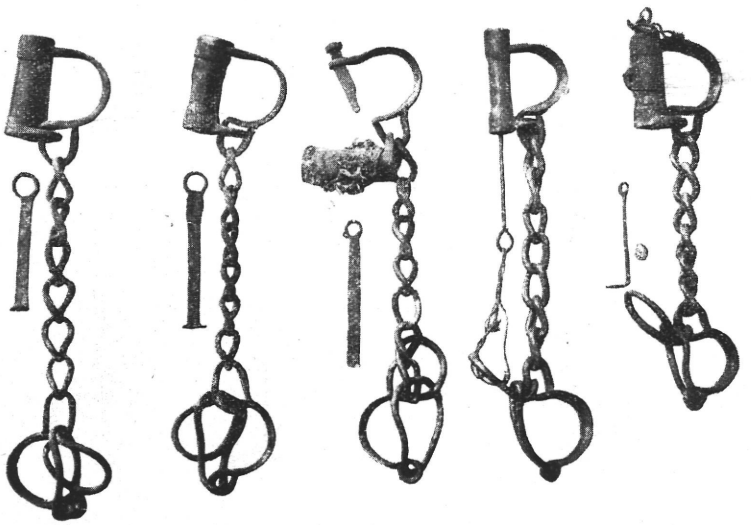

34 35 36 37 38

34—38. sz. Békók. A 35. sz. szentesi, a többi alföldi.

műhelye, ott készült a híres nevezetes Gönczy-béko, az öreg Gönczy Gábor idejében az 50-es években, a fia, szintén Gönczy Gábor idejében is egész a 80-as évek közepéig. Óriási volt a kereslet iránta, pedig nem volt olcsó; 18 frtért, 36 koronáért adta darabját az öreg úr, a fia már olcsóbban mérte,

[1] 10—12 darab elkészített békót külön e czélra berendezett „lefujtott" üstben fehér izzásig hoztak és olaj, fenyőforgács és kéksavas kálival (Kalium cyanatum cum ferro) kezeltek; fedélnyitáskor ajtót, ablakot gondosan zártak a zománcz tökéletessége érdekében.

[2] *Kasza* alatt kaszadarabot kell érteni, a miből a *békóreszelő* is készült; az ezzel való bánás — más békónál — akként történt, s a Gönczyeknél is úgy szerettek volna eljárni vele, hogy a békónyakra ütnek, vágnak, vagdosnak a roppant éles szerszámmal, a melyen ekként egy kis horzsolás támad, elég arra, hogy a békóreszelővel, vagy más ráspolyfélével tovább dolgozzanak. Ha a nyakat átvágni sikerül, a láncz is lehull, de a foglalószem is kinyílik, illetve tengelyétől megszabadul. Hurokfejű békónál a másik fej levétele aztán álomkönnyű; de ha kétzáváros feje van a békónak: a másik fejnél a műtét újra kezdődött. De a Gönczy-békónál hiábavaló volt az erőlködés, a zománcz nem pattant meg, a *„vagdosás"* hiábavaló volt!

15 forintjával és mintegy 3000 darabot helyezett el, a Jászságtól, Hevestől le Pest megyén át Csongrád nyugati, Bácska keleti részéig. Vásárokra járt el e tájakon; de persze más szomszédos megyékből is fölkeresték ezeket a vásárokat a gazdák.

A Gönczy-békó eme rendkivüli keresettsége a készülék kiválósága mellett bizonyít, de sejteti azt is, hogy nagy lehetett a szükség, a mely azt a keresletet megindította és felszinen tartotta, daczára nagy drágaságának és annak, hogy súlya 5—6 kg között változik, a mi a lovat erősen igénybeveszi és rongálja is.

A ki Magyarország, különösen az Alföld különleges gazdasági viszonyai és közállapotai felől a törökvilágtól kezdve a mult század végéig magának képet alkot, az meg tudja érteni a Gönczy-békót.

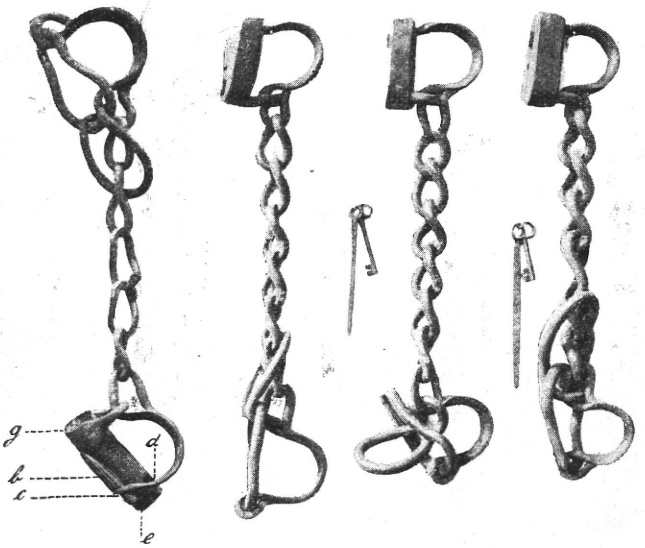

39 40 41 42

39—42. sz. Gönczy-békók. A 39. sz. kalocsai (Pest m.), a 40. sz. szentesi (Csongrád m.), a 41—42. sz. alföldi 39. á.-nál *b* = zárónyelv, *c* = a zárópeczek nyaka, *d* = kelevéz, *e* = a záró peczek beilleszto helye, *g* = kulcslyuk.

Törökvilág másfélszáz esztendőn át, s az Alföld, főleg a Tisza-Duna köze, a hadakozások örökös tanyája, a kurucz-labancz dúlások és ismét a 48-iki szabadságharcz s az elnyomatás nyomorúsága, majd meg az olasz és porosz háborúk, közben pestis, aszály, sáska és egyéb Istencsapása rajtunk. Szegénységünket alig tudtuk elviselni még magunkban is. Hozzánk szegődtek, szinte ránktörtek a szegénylegények és a zsiványok, betyárok, lókötők, a kik állandóan veszélyeztették az Alföld vagyonbiztonságát, s a lovak lopása körül különös előszeretetet mutattak.

Garázdálkodásuk egyre tartott és se pandur, se zsandár nem tudta meggátolni. A lótulajdonosok önmaguk is védekeztek, ahogy csak képesek voltak rá.

Ilyen védekezési eszközül ismerték el már az erősebb czigány- és az alberti békót is; de a védekezés arányában fejlődött a zsiványság és

tolvajlás is. Ügyesedtek, vakmerőségben fokozódtak és veszedelmesség dolgában rémesen fejlődtek. Már oda jutottak az emberek, főleg a tanyai gazdák, hogy lovaikat még az istállóban is békóban voltak kénytelenek tartani.[1]

V. Gönczy Gábor és fia.

A 48-as mozgalmak leverése utáni szomorú és igen zavaros világban Gönczy Gábor lakatosmester kezdett forgalombahozni bizonyos erős és hatalmas békókat, melyek csakhamar óriási hírnévre vergődtek. Dunavecséről Szabadszállásra tette át a műhelyét és gyártotta erősen a hatalmas békókat.

Hidasnémeti születés volt az érdemes mester. Apja kálvinista pap és egyik testvére is az volt; ő maga lakatosságot tanult és a 48-as önvédelmi háborúnk idején a magyar arzenálba osztották be a honvédség kötelékébe lépett ifjút.

Itt a lőfegyverek gyártása közben jöhetett rá bizonyos kikészítő eljárásokra, a miknek a segélyével az ő híres békóit az 50-es évektől kezdve készíteni kezdette, s készítésüket a teljes tökéletesség fokáig fejlesztette.[2]

Fia Gábor előbb inasa, majd mint „remökös embör" legénye, társa lett apjának; halála után egyedül folytatta a kitünő mesterséget. Nem győzött eleget készíteni. Vásárra vitt minden békója elkelt, de a megrendelők is folyton egymásnak adták a kilincsét.

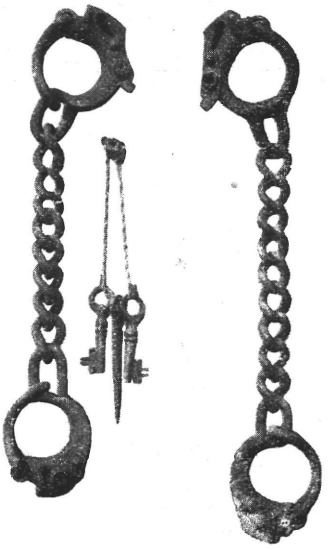

43 44

43—44. sz. Gönczy-békók. A 43. sz. szentesi, 44. sz. alföldi.

A híres felelős békónak azonban akadtak utánzói akkortájt is; de az a Gönczy-mesterének nem ártott, mindannak daczára „G. G." jellel, később a „Gönczy" név kiirásával látták el a békót, tehát vannak valódi Gönczybékók — a régi időből — jelnélküliek is, de a jellel ellátottak mind valódiak és eredetiek.

[1] Daczi Károly halasi fuvarosgazda beszélt egy esetet, mikor öregapjának egyik tanyájára fényes nappal öt lovas zsivány állított be. A szürke csikóért jöttek, mondták a gazdának. Az istállóban van, vigyétek ha tudjátok — mondotta nyugodtan, mert felelős békóban állott a szürke az istállóban. Térült, fordult a gazda. Rövid idő mulva észreveszi, hogy viszik a szürkét. Kilopták a békóból. Hamisított Gönczy-békót sóztak a nyakára.

[2] Jellemző, hogy *más* kulcscsal a Gönczy-béko fel nem nyitható. Ha még a lánczot el tudnák is reszelni, a ló mégis hasznavehetetlen volna, mert lábán a súlyos békófej, levehetetlenül. Többször megtörtént, hogy a Gönczy-béko kulcsa elveszett, vagy elromlott; vagy a lovat hajtották a mesterhez, vagy a mestert vitték ki a lóhoz. Pedig nagy távolságok választották el őket egymástól! 100,000 holdakra terjedtek az egyes határok és hány határnak volt az öreg Gönczy a szállítója!

[3] Az ifjabb Gönczy Gábor előtt felvettetett a kérdés, vajjon nincs-e hamisított béko a Gönczy név hamisítása mellett? Mély meggyőződéssel mondta a 72 éves ember, hogy nincs, azt a jelzést nem hamisíthatták. És ha mégis hamisították volna?! „Lehetetlen, uram — feleli — megmorzsoltam volna a hamisítót".

A 80-as évekig tartott a Gönczy-békók híre, dicsősége, keresettsége, addig dühöngött a lókötés, melyet se az osztrák zsandár, se a megyei pandúr meggátolni nem tudott; a zsiványerő az üldöző hatalomnak ellent tudott állani. Az említett időben azonban Gönczy Gábor letette a szerszámot, becsukta a lakatosboltot, kis házába vonult vissza. Most a szőlőműveléssel foglalkozik tavasztól kezdve őszig, ott találhat rá az ember. A hirtelen változás okát ha kérdik, s nagy dolog hallatára készül el az ember: az öreg úr kezével legyint, a feje felett félív formán, könnyedén mozdítja a kezét:

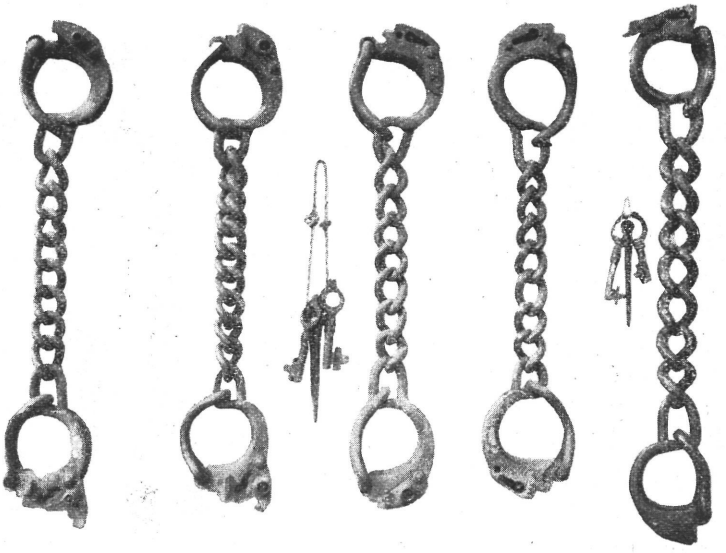

45 46 47 48 49

45—49. sz. Gönczy-békók. A 46. sz. székesfehérvári, 49. sz. s a többi nagykőrösi.

— A kakastoll fútta el a zsiványvilágot, a magyar csendőrség felállítása.

Azóta nincs zsivány, nem kell Gönczy-béko, a műremeknek kelendősége nincs. A két Gönczy emléke műveikben él.

VI. A béko mai szerepe.

De a béko azért a divatból ki nem ment. Csupán a nehéz, alkalmatlan fajtákat és féleségeket dobták a sutba és adják el az ócskavasasnak és a kovácsoknak.

Vidékenkint változott a békók kinézése, súlya, szerkezete, bár lényegileg a czigány vagy az alberti-békóhoz hasonlítottak, de a Gönczy-békóhoz is.

Gyakran találkozunk az öreg békók között igen silány példányokkal. Eredetileg jók lehettek, részint azonban elhasználódtak, részint különféle békók szerkezeteiből róttak össze egyet-egyet, főleg a gyűjtők kedvéért.

A könnyű béko ma is alkalmazásban van; az Alföldön a fabéko, a kapcsos- és karikásbéko van használatban. Két utóbbi hámorokban készül,

tartós, könnyű, czélszerű; ezért a folyton élénkülő keresettsége. A fabékó ritkul, újakat csak a legszegényebb gazdaelem készít, vagy vásárol.

De a nyűg is eléggé kiterjedt használatban van folyton. A kötelesek sokat adnak el. Olcsó, könnyű, s kisebb időre terjedő legeltetésnél igen alkalmas.

Gúzs és kötéldarab még mindig látható a lovakon, de az Alföldön ritkábban, a hegyesebb vidék szegénysége kínozza vele a lovát.

VII. Szamárbékó.

A mi eddigelé a békóról előadódott, s a lóra való vonatkozásban adatott elő: a szamár vonatkozásában is ugyanez áll. A nyűg, a fa és a vasbékó különféle nemei szintén szerepeltek a szamáron, a gúzs és kötél-

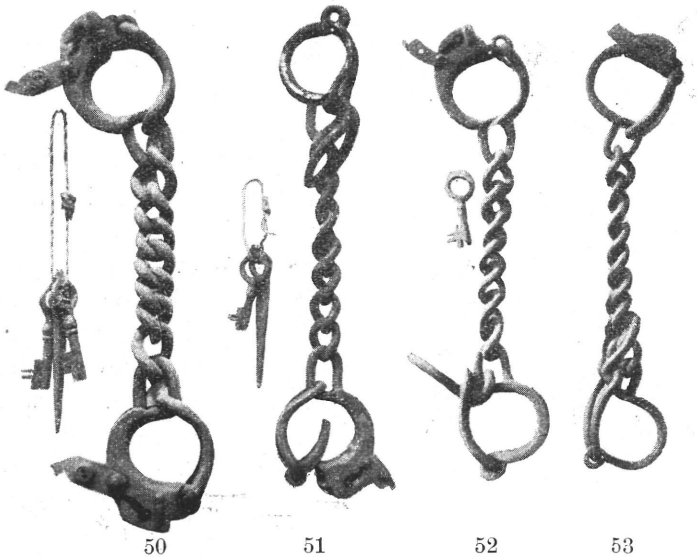

50 51 52 53

50—53. sz. Gönczy-békók. Az 50., 53. sz. szentesi (Csongrád m.), az 51. és 52. sz nagykőrösi, 53. sz. Szentesről Gönczy-békóutánzat.

darab szintén. Gönczy-békót sokat rendeltek szamár számára, természetesen a méret jelentékenyen kisebb a fejnél és a száron egyaránt. De a békónak a szamáron való alkalmazása, s a szamárbékók iránti nagy keresleten nem lehet csodálkozni, hiszen valamikor, éppen a mult század utolsó két tizedéig a juhtenyésztés és így a szamárállomány is nagy volt az országban, s az Alföld óriási legelőire igen sok jutott, melyek elbarangolásának, s főleg elhajtásának, ellopásának meggátlása végett nem sajnálták tőlük a békót, az értékesebb példányoktól a Kiskunságban a Gönczy-békót sem.

VIII. A ló a békóban.

A háborúk közben beálló nagyobb szünetek alkalmával, mikor a zsoldos és kötéllel fogott katonákat haza, jobbanmondva világgá bocsátották, a békó napja mindig felragyogott, jelentősége fokozódott.

A munkától elszokott, a harczokban elvadult, később elzüllött marczona alakokat a helyzet és körülmény lopásra, rablásra nógatta és szinte kényszerítette.

A nagy uraságok gulyái, ménesei nem igen vonzották ezeket a különben szánandó alakokat. Gulyás- és csikósnép, kuvaszok és komondorok segítségével, életük árán, fokossal, baltával s halálmegvetéssel is megőrizték az uraság jószágát. Természetes, hogy a zsivány nép a szegényember, a földmíves elem állatjai, főleg lovai felé fordította figyelmét. Elszántságuk és testi erejük, ügyességük mellett az éjszaka volt a segitő társuk, hogy lovat szerezzenek ezektől maguknak, hátasparipát, melynek segélyével más vidéken a boldogulás felé tekinthetnek.

Viszont azonban a szegény földmíves embernek is a lova volt a legfőbb kincse, kenyérkereső társa; békóban legeltette hát a féltett állatot, s mentől jobb, erősebb, tökéletesebb békó szerzésére törekszik. A békó tehát erősödik, hatalmasodik, ellenálló képessége a tökéletesség fokáig fejlődött.

54 55 56 57

54—57. sz. Gönczy-békók. Szabadszállás.

Ez a földmíves elem régente a közös legelőkön tartotta a lovát, ráérő időben nappal is, éjszakára pedig rendszerint ide verte ki. A lókötő nappal is, éjjel is megkörnyékezte az ilyen közlegelőket és a gyengébb szerkezetű és anyagú békókból igen sokszor kilopta a lovat. Az éjszakai „művelet“ felől Nagykőrösön ezeket hallottam.

A nemes város közlegelője a *nyomás* volt. A Bántőstől és a Nagyerdőtől keletnek húzódott ez a nyomás, a város északi része felett, el Árboznak, Esednek, Gogány, Nyársapát, Nyilas nagy részén elterült, sok ezerholdra menőleg. Hosszúsága 20—30 kilométerre terjedt, a szélessége 1—2 kilométeren alul csak a városi és a Tázerdő között zsugorodott össze, azután kibővült, úgy hogy széle-hossza egy volt annak.

A földmíves lakosság itt legeltetett; nappal is, éjjel is, kinek mikor tetszett, egyes szakaszok voltak mindig kijelölve a „járás“ czéljára, a többi rész „pihent“. A kijelölés nem mérnökileg történt, hanem „szakállmérték szerint“ (a városgazda, vagy valamelyik szenátor uram az állával mutatott valami zsombékra, fűzfára, hancsíkra, vagy egyéb kiemelkedő pontra és addig tart a határ). Természetes, hogy mert nagy volt a város kiterjedése, a legeltető terület a „járás“, a nyomás három, négy pontján is ki volt

jelölve, hogy ki-ki a városi lakásához közelebb eső részre verethesse a lovát.

Ez így történt: 2—3 szomszéd összeállott, s 6, 8, sőt 10—12 lovát[1] együtt küldötte ki a nyomásra az este közeledtével. 3—4 ló volt kötőfékkel egymás mellé kötve, s a baloldali lóra feltoltak egy „gyerököt", a lánczos békókat a ló nyakára, a rossz subát a marjára dobták, e mögött a „szőrén" ülte a lovat a gyerök (a subára nem ülhetett; lefordult volna). Így aztán 2—3 csoportban egymásután sorakozva: neki, hajrá, a városon keresztül vágtattak ki a gyöpre! 40—50 ilyen csoport is vonult az esti órákban a nyomás különböző részei felé, a hol rakásokba verődve helyezkedtek el és töltötték az éjszakát.

A lánczosbékók csörömpölése úgy hallatszott, mint ma a villamosvasutak csengetése a főváros élénkebb utczáin, a vágtatás fokozta a zajt.

58. sz. Békókulcstípusok.
A felsősor tokos-, az alsósor Gönczy-békókhoz.

(A vágtatást nem annyira a ló kívánta, mint inkább a lovas; a fehér galambnak öltözött gatyás „gyeröknek" volt sürgősebb, hogy kiérjenek és *ne* ügetésben érjenek ki; a sovány parasztlónak igen éles és vágós a háta — az ügetés rázása helyett a vágtatás hullámzó mozgása mégis csak könnyít a helyzeten. Másrészt bizony a szegény ló iparkodásán nincs csodálnivaló, ha a napi hajszoló munka után siet a gyep terített asztalához — vacsorázás végett!)

A kiérkező emberkék békóba verték a lovakat. Keresztbékózás történt ilyenkor, kevésbbé bódorog el a ló és kényelmetlenebb így a zsiványnak a munka.

A lovak legelni, a legénykék pedig „idözni" kezdtek. Beszélgetés, pipálás, historizálás folyt ilyenkor. Idősebb emberek, csőszfélék külön, vagy

[1] A szegény világban a legszegényebb embernek volt aránylag a legtöbb lova, 4—5—6 lova is volt egynek, erőtlen rossz lovak, a nagy szám miatt tudtak csekélyke munkát végezni; takarmányuk a közös legelő, tehát ingyenes.

összevegyülve. Aprább tüzeket is lehetett látni az ügyesebb gyerekek csoportjában, a kik némi tövis és gyomfélék téli maradékát nem restellik összeszedni. Közben hallgatják a lovak „harsogtatását", figyelik a csillagos eget, majd meg békók zörgése, csörgése felől találgatják, hogy melyik, melyik lovakon zördült . . .

Míg ez így történik és a pásztorok egymásután elálmosodnak, a legelő lovakat figyelik ám másfelől is. A zsiványok, lókötők a hang után indulnak, a szélre jutó lovak közelibe férkőznek, beszéddel, csalogatással, jobban-jobban kiterelnek 4—5 pár lovat a pásztorok közeléből. Megállítják a kiszemelt pár lovat, a többit mozogtatják, hogy zörögjön a békójuk, mert működésbe jön a békóreszelő, néhány „odavágás" a béko nyakára, aztán jön a zajtalan munkája a ráspolyfélének (olajat alkalmaznak a zajtalanításhoz). Ha *nem* főttbékó, ha *nem* felelős, akkor a nyakkarikát átreszelik és békószár és békózár egyaránt ki- és felnyílik, a ló kiszabadul a békóból, a legelőn tompa dübörgés rezeg végig és jut el a hang és rezgés az álomból felriadt gyerekekhez. Elkötöttek egy vagy két lovat! A vágtatás zajából megtudni a számot legott. Üldözés, lárma hiábavaló. Nagyobb ügyelet segíthet csupán.

Ha azonban *veszett* békó van a lovakon, akkor a „próbálkozás" hiábavaló. A megszégyenült zsivány olykor késsel faron szúrja a nyomorult állatot, és úgy hagyja el. Megtörtént, hogy a békófej igazi Gönczy-békó volt, a nyaknál nem engedett. A láncz azonban hamisított. Ilyenkor a lánczot elvágják, s a lovat elviszik — lábán a súlyos — egy-egy lábon 2·5—3 kgos pereczczel. Persze nem használhatják úgy a zsiványok a lovat, mely lábait addig összevissza zúzta már és sokszor útközben elhagyják.

IX. A békó a lovon.

A békót egy vagy két lóra alkalmazták; ahhoz képest, hogy mennyi a lovak száma, milyen a lovak vérmérséklete és milyenek a védekezési és egyéb szempontok.

Ha páratlan számú a ló, ha egy, természetesen egyedül veretik békóba, 2—2 ló ismét kerülhet egyazon békóba.[1]

A két ló békóbaverése kétféle békózási mód szerint történhet: vagy *szabadbékózás*, vagy *keresztbékózás* útján.

Két ló összebékózása alkalmával az illető két ló mindig akként áll egyvonalban egymás mellett, hogy tekintetük egyirányú legyen. Ha az egymás mellé jutó első lábak közül a két belső lábra illesztik a békót, (az egyik bal, a másik a ló jobb lábára) akkor *szabadbékózás* történt; a két ló még meglehetős szabadon mozog egymás mellett; az egyforma korú és egyforma vérmérsékű lovakat szokás ekként békózni, s közülük is csak azokat, a melyek nem szeretnek elkóborolni és leginkább csak a nappali legeltetésnél és békességes viszonyok között alkalmazzák a szabad-békózást.

[1] Ifj. Gönczy Gábor említi, hogy ő készített valamikor békót három lóra, három fejrésszel. Valami különcz alföldi gazda kívánsága volt ez; de persze a békót használni nem lehetett.

Ha viszont az említett módon egymás mellé állított mindkét ló az azonos elhelyezésű első lábára, tehát mindkettőnek vagy a bal, vagy a jobb lábára tették fel a békót, akkor a *keresztbékózás* esete állott elő. A négy első láb közül kettőn béko van, a harmadik (az egyik ló közbeeső leg jutó lába előtt a béko szára van elnyúlva) keresztezi a két ló egymástól való távolságát, az említett belső szabad láb mozgása erősen korlátolt. Ezt a békózási módot a biztonság, az elbolyongás, elhajtás és ellopás elleni védekezés czéljából is használják, elevenebb véralkatú és kóborogni szerető lovak mérséklésére, különböző korú és vérű lovak együttes legeltetésénél szokás használni.

A békózás sikerének czélját szolgálja a békószár mérete. Hosszabb láncz nagyobb kényelmet nyújt úgy az egyes lónak, mint a két összebékózottnak, bármely mód szerint legyen is a békóztatásuk. Jobbizűen, köny-

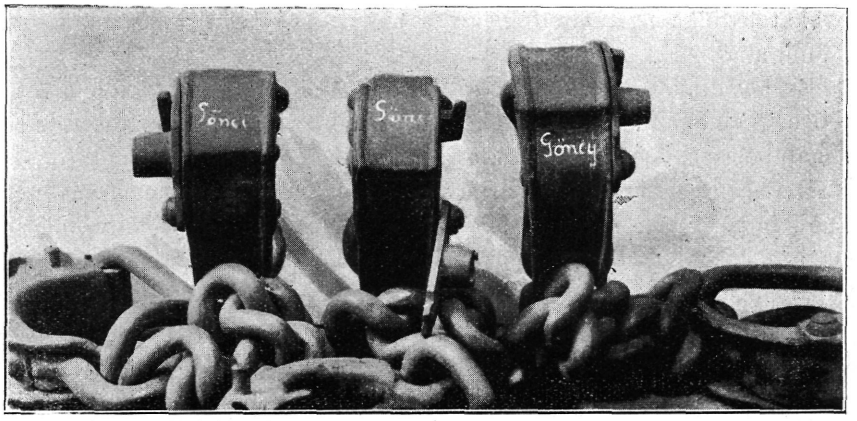

59. sz. A Gönczy-békók mesterjegyei.

nyebben legelhetnek, tehát sikeresebben; a napi munkát eredményesebben végzik, vagy heverő sorban hamarabb jutnak jobb állapotba.

Rövidebb láncz, illetve békószár mindezek ellenkezőjét idézi elő; csupán a biztonsági szempontoknak tud kedvezni inkább.

A békószár hossza tekintetében tehát a fennforgó viszonyok és követelmények szerint határoz és intézkedik a gazda.

X. A béko jelentősége a multban és azóta.

A béko használata minden valószínűség szerint igen régi. Őseink bizonynyal magukkal hozták még messze Ázsiából a *vas*békót. A harczos lovainak takarmányozása legegyszerűbben a legeltetés útján történhetett és viszont a lovaknak a kézügy biztonságában a harczosok közelében való tartására a béko igen alkalmas eszközül ígérkezhetett. Az igaz, hogy nagyobb számú legelő lovat sík vidéken néhány lóhátas ember mindig könnyűszerrel megőriz nappal épp úgy, mint éjjelen át. De hosszas pihenés esetén, jó legelő mellett a fiatalabb lovak megiramodása nincs kizárva, a mi ellenség közelében veszedelmet rejtene magában.

Hullámos, hegyes vidéken is táboroztak a magyar hadak, s itt a legeltetésre épp úgy kényszerítve voltak, mint a lovak szemmeltartására, a mi ilyen helyeken bajosabb feladat, ha szabadon járhat és mozoghat az állat.[1]

De nemcsak a honfoglalás alatt, de a megtelepülés után, s a későbbi időszakokban is elkerülhetetlen volt a lovak legeltetése, s elképzelni sem lehet, hogy békó nélkül ez megtörténhetett volna.

Hát még a törökvilág alatt és után, mikor a nép részint kevés volt, a kevés egy része is fegyver alatt szolgált, s a földmivelés csak külterjes irányban történt. Széna nem igen volt, nem értek rá a fűkaszálásra, sokszor meg a hadbavonulók tiporták le; de emberi erő is fogyatékosan állott rendelkezésre.

A legeltetés igen nagy mérveket ölthetett; szénának, zabnak nagy volt a becsülete, mert nagy volt a fontossága, lehetőleg kímélni kellett; a lovakat leginkább legeltették, így a pányva és békó igen nagy szerephez jutottak.[2]

És nemcsak az apró gazdaságokban, zsellérföldeken, a földmives nép életében, hanem urasági birtokokon is! A ló gazdasági és harczászati fontosságát bölcsen ismerték, s ahhoz igazodtak az eljárások.[3]

De nemcsak az okmánytárak adataiból, hanem a fennmaradt némely urasági, igen szépen díszített békók láttára is azt kell következtetni,[4] hogy urasági lovak, négyesek,[5] kedvencz hátaslovak, még a női paripák is békóban legeltek.

A békó gazdasági jelentősége tehát nagy volt, tán nagyobb mint első pillanatra gondolná is az ember; szerepe átszármazott az újabb időkre is és átfonódott a gazdasági élet kereskedelmi területeire.[6]

De a békó szerepköre lassankint szükül, a békó használata gyérül annak arányában, a mint a motorikus erő a szántóföldön tért hódit, s a

[1] A kincstári szállítás intézményét nem találták ki még akkor szénára és zabra!

[2] Gyakran hó alól is kikaparták a lovak és a szarvasmarhák az előző évi avart, sőt Takács S. szerint a régi híres jószághizlalás a XVI. és XVII. században a szabadban történt. (A legelőket sózták le a tél beálltával és a hó alól legelte le a karámban telelő göböly).

[3] L. Teleky Mihály levelezései, II. kötet, 1661 47., 52., 58. levél. Teleky írja feleségének: Pénzen keressenek szénát, mert találni, ha keresnek. Zabot, ha 10—10 pénzen veszik is, de venni kell; vessék el mentest . . . A szénával jól bánjanak. A legények szót fogadjanak. Patkókat, patkószegeket csináljanak. Haza menvén paripáimat magam patkoltatom meg . . . Mind kocsisok, mind lovászok csináljanak nyergeket, pányvákat. Vétetek én itt *forgókarikának* való vasat . . . készüljenek a fűhöz . . . a réteket tilalmasban tartsák . . .

[4] Tar Gyula pápai fm. isk. igazgató ajándékozott egy csodaszép finom békót, lehet 150—200 esztendős. (l. 32. sz. á.)

[5] Gvadányi: Láttuk a *4 ló is!* békózva ott vagyon. Négy ló; úri fogatra lehet csak gondolni róla.

[6] Az öreg Nyégus, szamosújvári nagy lókereskedő 60—80 darab lova falkábaverve a hegyoldali erdei legelőkön tanyázik és kapcsos, meg karikásbékóba verve legel; a szabad földre kiérve, a lejtőnek vágva óriási csörömpölést visznek véghez.

gépkocsi és a levegő utazó eszközei a lovaknak versenyt támasztanak; ám a nyugati, a hidegvérű lovak tenyésztésénél beállott lendület szintén hadüzenet a békónak.

XI. A béko fejlődése.

A legegyszerűbb, a legkezdetlegesebb alak és anyag: növényi származású vessző, vagy gyökérfonadék, a gúzs, valamint a kötél vagy hevederdarab, melyet a ló lábára, de nem a csüdre, hanem a lábszárra kötöttek.

Ma is megvan és alkalmazásban is van, az anyag is és az eljárás is.

Későbbi fejlődés, a kötéldarabok olyatén összebogozása, hogy esetenkénti fel*kötés* helyett, *bekapcsolással* alkalmazhatták a tilalmi eszközt a lóra. Ez a nyűg alakja volt, kötélből való, s ma is használatban van; de már nem a száron, hanem a csüdön helyezik el. A lábak átfogására pereczalakú, szétnyíló, kétágú hurokfélét készitettek, melynek egyik végén nyílás, a másikon fadarabka, a pöczök van, s ennek amazon való átbújtatásával zárják a készüléket.

És a csüdre tapasztaltak rá ezzel, mint alkalmasabb helyre, mert ezen nincsenek a mozgás szolgálatában álló inrészek, mint a száron, s kényelmesebb és kevésbbé rongáló ott a kötelék.

De a kender háncsából készített fonálból származó zsineg és kötéldarabok a ló lábát horzsolták. Az anyag merev, a fonadékok feltörték a lábat; lószőr bealkalmazásával enyhítették a kötél horzsolását, de meg nem szüntették.

Igen nagy haladás lehetett a kelevéz kitalálása, melyis egynemű anyagánál fogva elég kényelmesen alkalmazkodott úgy a „csüd“ körületére mint a „párta“ és „korona“ érintkező részeire.

Fa- és vasanyagot alkalmaztak kelevéz gyanánt. A fejlődés feltételezett menete szerint előbb a fát dolgozták fel, aztán tértek át a vasra.

A fa és a vas alkalmazása a lókimélést jelentette. A vasanyag ezenkívül a békót különlegesebb feladathoz juttatta, már nemcsak a szabad mozgást, az elfutást, elkóborlást alaposabban gátolja, de védelem eszköze is kezd lenni, s ebben a vonatkozásban a jelek szerint, nálunk és pedig itt is az Alföldön érte el a fejlődés legmagasabb fokát a Gönczy-békóban.

Innentől kezdve hanyatlás korszaka köszönt be; az anyag és szerkezet a tömegességtől eltér, a könnyűség és olcsóság irányában kutat és czéljait a hámorokban fel is találja.

Hogy Magyarországon a béko fejlődése milyen állomásokon jutott a legmagasabb csúcsig, a felől csak találgatás szerint lehet nyilatkozni.

Magyarország területén a béko némely alakja bizonnyal honos volt már, mikor őseink ide bejöttek; viszont azonban igen valószínűnek látszik, hogy a békót is behozták magukkal, még pedig a vasbékót, s ennek is valami könnyebb, csinosabb alakját.

A magyar nép a honfoglalás idején a vasbékót ismerhette, használhatta és sokáig ez volt az eszköze a takarmányozás egyik módszere, a legeltetés körül. Később a tatárdúlás, főleg pedig a török hódoltság alatt tértek

át a szegényedés fokozódása és szorító ereje folytán a fabékóra, erről a nyűgre, erről a gúzsra és kötéldarabra, miközben azonban a tulajdon-védelem ösztönzése révén a vasbékó az ország egy részében a tökéletességig fejlődött a kezük alatt.

Ezt a különösen hangzó és fordított fejlődési irányzatot a jövő kutatások fogják tételről tételre beigazolni.

Én csak feltevésekkel dolgozom, némi jelekből és apróbb tényekből következtetek.

Az equus volex hungaricus tüneményes szereplése az első kiindulási pont. Roppant erős, mozgékony, igénytelen, felette kitartó és könnyű magyar ló. Lovasának is ilyennek kellett lenni. Ha nem ilyen a ló és lovas, Európa közepébe az ismert könnyűséggel be nem fészkéli magát.

Lehetetlen elképzelni is, hogy ezt a csupa mozgékonyságból és izomerőből álló magyar-tatár lovat holmi gúzsokkal és kötéldarabokkal kötözgették volna őseink a napközi és esti legelésekkor, főleg ellenség közelében. A szárkötésen túl voltak már őseink bizonynyal; a csüdöt ismerhették már réges régóta, mint a békó elhelyezésére alkalmas testrészt. Nagy boncztani és élettani megfigyelések útján jöhettek erre, s alig látszik kizártnak, hogy ők jöttek rá, vagy legalább is az ő révükön jutott be a békó (mindig a vasbékóra kell gondolni), Európába s helyezkedett el a csüdön.

Maga a békó, béklyó elnevezésének eredete, vonatkozása ősrégi, de már a békónak a lóra való alkalmazása igen magyaros és sokatjelentő: nem kötik, nem akasztják, nem erősítik, hanem *verik* a békót a ló lábára. A békóbaverésnek ez a kifejezése kizárja azt, hogy őseink béklyózó eszköze a kötéldarab, vesszőfonadék, a gúzs, vagy a nyűg lehetett volna, a vasra illik, a vasra találó a békóba*verés* kifejezése. Nincs kizárva, hogy a ma ismert tokos czigánybékó volt az ősi alak, annak volt szög a zárószerkezetében, a melyet rávertek a béklyóra, s az a szög tartotta a lovon a készséget, melyet arról *kulcs nélkül levenni nem, legfeljebb csak leverni* lehetett.

A békóbaverés fogalma ma is közismert az Alföldön, a közös gyepterületeken való legeltetés alkalmával félszázad előtt a békó, a vasbékó, óriási szerepet játszott, s a lovat a külső nagylegelő területen a *gyepen* mindig békóba*verte* a gyerek, békóba verette a gyerek apja vagy gazdája.

„Békóba vert engem is a szerelem . . .“ A népdalnak ez a kifejezése is mellettem érvel. Erősen beleszoritotta a szerelem az érzést a legénybe.

De a régebbi századokból visszamaradt nehány gyönyörű békó is a mellett bizonyít, hogy részint divatja volt nálunk régen a békózásnak, de a mellett is ám, hogy régi magyar világból származó eszköznek kell tekintenünk a békót.

A tokos békónak egyik magángyűjtőnknél levő régi példánya is erre mutat; finom kidolgozása, csinos, sőt igen szép készítése a kelevéz külső felén a fényűzésre vall egészen, arra, hogy hosszabb idők fejlődésén ment már keresztül ez az eszköz és nemcsak durva czigány szerszámok, de „remekes“ mesteremberek foglalkoztak a széleskörű használatnak örvendő legeltetési eszköz készítésével — igényes lótulajdonosok részére.

Ám nézzük csak a béko főfő alkotórészét, a *kelevézt*, nézzük magát e részt, s gondoljunk az elnevezésre, mindjárt világos lesz előttünk, hogy ezt csak olyan nép zsenije találhatta ki, a melyiknek a létfenntartása a lóval kapcsolatos és elválaszthatlan.

Kelevéz! A mi az emberi kézben az önvédelem, de támadó és hódító-eszköz, az a ló lábán szereplő béko ama főfő része, melylyel kezünkügyében tudjuk tartani a harczi paripánkat, s mindig az erőkifejtésre alkalmas állapotban!

A kelevéz vasból való volt, s az ma is.[1]

Később a békónak fából alakított tartórészét, melyet a vasnak formájára készítettek, szintén kelevéz névvel tisztelték meg. Ám nézzük a nyűgöt ma. A köteles kelevéz nevet ad a hurokrésznek, a vasősre való önkéntelen visszagondolással.

De ha mindez nem elég indok arra, hogy a vasbékó magyar eredetét biztosra vegyük, tekintsünk a német szomszéd szótárába és nézzünk körül a nemzetiségek béklyózása körében.

Fessel és Fusseisen a német kifejezése úgy a nyűgre, mint a békóra.

Ebből azt következtetem — nem hiszem, hogy csalódjam —, hogy a német a magyarok bejövetele előtt vagy a lábszáron át kötözte a lovát, vagy kötőfék segélyével — fejnél fogva — pányvázta. A Fessel és fesseln kifejezés mutatja, hogy elcsodálkozott a csüdre alkalmazott béklyón, a mely nem gúzs, nem kötél, nem nyűg, hanem *Fusseisen* volt, s annak tartotta még azt is — vasbólvalónak — a mit fából, vagy kötélneműből készítettek.

A magyarok bejövetele előtt az ország területén lakott népek bizonynyal legeltettek, azonban a hegyes, fás vidékeken karámok segélyével vagy pányvázással, olykor a ló lábszárának összekötözésével, úgylehet, hogy a nyűg fogalmáig és alkalmazásáig is eljutottak.

A régi időben, a török hódoltság előtt, a béko alatt csak vasbékót értettek.[2] De később a nyomorúság és szegénység fokozódásának arányában a drágább, nehezebben előállítható vasanyag helyett nyilvánvalóan a magyarok is átvették az Alföld vidékeire is a fakelevézes béko- és nyűgszerkezetet.

A vasbékó ősmagyar eredetére még egyet! A békónak a lóra való alkalmazási módja, mint említettem, a verés volt. Békóbaverték a lovat és ráverték a békót a lóra. A hámot felrakták, a kötőféket feltették a lóra, a nyerget is. A ló tehát fel van szerszámozva, fel van kantározva, fel van nyergelve, ezt mondják, így tartja a nép is,[3] van szerszámozott, nyergelt és van kantározott ló, van kipányvázott ló; de békózott, békólt ló nincs.

[1] Valószinűleg az elhasznált kelevézt görbitették és alakitották át a békókészités czéljaira, s a kelevéz elnevezést megtartották a béko*fej* tartórészére is.

[2] Ny. Sz. 1468: Compedibus ferreis wlgo Beko (Veszprém 107. Hajmáskér) Ellentétben ezzel 1536 — tehát már a mohácsi vész után külön is megemlitik a béko vasanyagát: was bekot (compes ferrea), E. L. III. 16., 17.

[3] Kis pejlovam fel van kantározva

Népünk sohase használta és nem is használja ezt a kifejezést.[1] Nyereg, kantár, pányva mind növényi és szijból való készség, ezeket tehát tették, rakták a lóra — a puha anyagnak és az alkalmazás könnyebb módjának megfelelőleg. A béko más. Vas, nehéz, merev. Vele zárták, biztonságbahelyezték és tartották závárzat segélyével a lovat, innen a verés kifejezése.

XII. Béko a múzeumban.

A béko múzealis beosztás szerint az ősfoglalkozás körébe tartozik, s ott a pásztorkodás tárgyai közé sorozzák. „Pásztorkodás — állattenyésztés".[2] Nem egész helyesen. A pásztorkodás ugyanis az *állattenyésztés* ügyeit, érdekeit munkáló foglalkozás. A *tenyésztés* fogalmában pedig a fiatal szervezet kímélése, *szabad mozgásának* biztositása, *növekvésének* előmozditása, s az erre szükséges feltételek előteremtése és folytonos kézügyben tartása mintegy bennfoglaltatik.

A béko pedig éppen rendeltetéséből folyólag nem tartozik a tenyésztésnek eszközei közé, se ügyének foglalatába. A mozgás korlátozása, testrészek nyűgözése folytán a fiatal szervezetnek gyilkosa (a kinőtt állatnak is kártevője — bizonyos fokig).

Az állattenyésztés köréből tehát a béko önmagát rekeszti ki. Egyúttal azonban ráczáfol arra is, hogy *csikóbéko* egyáltalán lett volna. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának gyűjteményében levő, ennek tartott szerkezet békónak egyáltalán nem fogadható el, csikóbékónak meg éppenséggel nem, még ha csikóbékóra komolyan gondolni is lehetne!

Az illető szerkezet[3] voltaképen koloncz, vagy kölöncz, valószínűleg kutyára alkalmazták, kisebb termetűre. A tévedést az idézhette elő, hogy véletlenül egy kapcsosbéko fejére alkalmazták a koloncz fáját.

Egyágú, egyfejű béko nincs, el sem is képzelhető, ló vagy éppen csikó lábára alkalmazni egy kolonczos szerkezetet: lehetetlenség. Igen hamarosan tönkreverné a koloncz a ló lábát, a csikóét pedig eltörné az a nagy vágódás, a melylyel a futás folytán lendületbe jövő koloncz a békónélküli másik lábra esnék.

Béko a múzeumokban kevés van, főleg az alföldi városok gyűjteményében tünik ez fel, pedig ott a vidéken igen sok még a béko mely összegyűjthető, a sok béko sok tanulsággal szolgálhatna!

A béko ismertetését ezzel zárom.

[1] A Gvadányi-féle kifejezés: „Láttuk a négy ló is *békózva* ott vagyon", német hatásra vall, a gefesselt fordítása.

Békós ló, az más; az a ló az, a melyiken már rajta van a béko, vagy a melyik béko ráverése mellett legel. A békózást a mód meghatározásában vállalja is, használja is a magyar: keresztbékózás, szabadbékózás.

[2] L. Dr. Bátky Zsigmond az „Utmutató Néprajzi Muzeumok Szervezésére". A 66-ik oldalon szerepel ez a beosztás. Ezt az osztálymegnevezést kellene és lehetne is talán kibővíteni, egyetlen szóval, azzal hogy — állattartás. Ebben aztán igazi otthont találhatna a béko.

[3] L. említett mű 87. oldal 21. tábla 15. sz. rajzot.

Csak magyar gyűjteményeket és magyar békókat tettem vizsgálódás és tanulmány tárgyává.

Az itt bemutatott békók legnagyobbrészt a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának tulajdonai, csak a 32—34., 45., 47., 48., 51., 52., 54., 55., 56., 57. számúak e sorok írójáéi, azonban ezidőszerint ezek is a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályában őriztetnek.

Legérdekesebbnek tartom az egész tanulmányban a Gönczy-békóra és készítőire vonatkozó részt. És azt, hogy a hozzájuk vezető ösvényt a Mezőgazdasági Múzeumban találtam föl. A gabonaosztályban a régi „szérű" eszközei felől érdeklődtem. Semmit nem találtam. De összetalálkoztam Sövény József múzeumi szolgával, a ki szabadszállási születés és a mostani Gönczy Gábor mester ismerője. Legeltetés felől is beszélgettünk s e közben akadtam a Gönczy-békók készítői nyomára, majd meg később magára Gönczy Gábor érdemes személyére Szabadszálláson. (Addig az volt az általános vélekedés, hogy a Gönczy-béko voltaképpen gönczi, Gönczről való származás.)

Zárom pedig tanulmányomat azzal a benyomással, hogy a béko voltaképen olyan a maga egyszerű feladatával és szerkezetével — akárcsak a pénztartó. A pénzt őrzi ez, szegényét, gazdagét, a keszkenőcsücsök és harisnyaszár, a növényvilág termékei szolgáltatják az első alakot, s eleven a fejlődés a sokféle bugyellárison át a feltörhetetlen czifrakulcsos Wertheim-szekrényig. A béko a lovat őrzi a gúzstól, kötéldarabtól kezdve a messzi távolig jutott Wertheim-kulcsos Gönczy-békóig!

Magyar Kázmér.

Rákospalota néprajzi leírása.

(Befejező közlemény.)

A *gyermekágyasasszony* ágyát nagy függönnyel (lepedő) akasztják el, hogy a házba lépő ne lássa meg mindjárt se őt, se az újszülöttet, mert megverhetné a szemével. Rákospalotán 8—9 komát is választanak, a mi a gyerekek számától függ. Olyankor aztán, mikor az asszony fekszik, mind a 8—9 komaasszony hordja az ennivalót. Szokás a rétest akkorára sütni, mint egy-egy kocsikerék (1. á.), úgy hogy egy rétes 10—12 koronába is belekerül. Mákkal, túróval és káposztával szokták megtölteni. Egy-egy komaasszony annyit visz, hogy alig bírja, de szokás náluk az is, hogy az ilyen komaasszony dőllöng az utczákon végig a sok ennivalóval, hogy lássák az egész faluban, hogy ő nehezet, sokat visz a komaasszonyának.

De van is ilyenkor annyi ennivaló a háznál, hogy még a kutyák is rétesen élnek. A betegágyas asszonyt aztán mindegyik komának is meg kell látogatni, az meg nem ennivalót hoz, mint az asszonya, hanem loppal az anya ágyába egy-egy koronát, forintot *„gyuk"* (dug), a mely persze a kicsikének van szánva.

A gyermek első fürdető vizébe is a komámuram szokott belecsúsztatni egy koronát, vagy egy forintot, hogy sok pénze legyen a gyereknek, ha megnő. Az a pénz aztán a bábáé, a ki a gyermeket fürészti.

A *keresztelés* nagyobb lakomával jár. Ilyenkor a még lábbadozó gyermekágyas asszony a sok mindenféle eszem-iszommal úgy el szokta rontani magát, hogy bizony még sokáig nyomja az ágyat.

A protestánsoknál a katholikus *konfirmáczió*, atyánkfiainál pedig a *bérmálás*) szintén nagyobb evéssel-ivással jár. Egy-egy embernek 2—3 bérmafia-leánya szokott lenni, azokat aztán a bérmálás vagy a konfirmáczió napján meghívja magához ebédre és megajándékozza őket.

A gyermekek száma négytől kilenczig, tizig általános, jó táplálékot kapnak s miután az asszonynép csak a ház körül foglalatoskodik, vagy délelőttönkint kofálkodik, a csecsemők anyatejet is rendesen kapnak. A gyermekhalandóság korántsem oly nagy, mint pl. *Újpesten*, vagy másutt.

A fiúgyerek úgy 14 éves korában kezd a legények mellett süntörködni, de ha a kocsmába már igen bevették magukat, akkor az egyik öreg legény elkiáltotta magát: „Jukra no!“ Ez volt a jelszó. Akkor a többi legény mind felugrált, megfogták a gyerekek kezét, lábát, jól „*megtabakolták*“ s avval a nyitott ajtón át kihajigálták őket az utczára. Régebben, míg a legények *gubát* hordtak, a gyerekek fejét egy gubába csavargatták, részint, hogy ne lásson, részint hogy a fejét ne nagyon üssék.

Ma már ez nem járja, mert ha 14 éves is a legény, azért úgy hátba szúrja a bicskájával a haragosát, hogy az arról koldul. Régen híre, hamva se volt a legények között a bicskázásnak, meggyalázó volt valakit orvul megtámadni. De ma már megváltozott a világ képe nagyon.

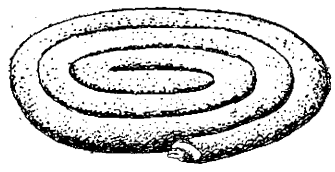

1. á. Lakodalmi rétes.

A legények minden vasárnap métáztak az utczán. Nagy heje-hujjával persze. Ez sincs ma már, csak a kocsma. Régente bizony nagyon megszólták azt a legényt, a ki hétköznap is betért a kocsmába. De nem is tette meg azt egy rendes legény se, hanem a helyett beszorultak valamelyik istállóba, oszt ott *zsíros mécs*[1] mellett kártyázgattak.

A 16—18 éves legényeket *suhancz*-oknak hívták, s míg a legények rendszerint czigánymuzsika mellett tánczolgattak vasárnaponként a *Rongyos kocsmában* (ez volt régen a község kocsmája) vagy a *gilányiban* (ez meg az uradalmi kocsma volt. Csak ez a kettő volt Palotán, no bezzeg van most) addig a suhanczároknak a *Rajna* Gyuri vagy a *Pallagi* János nyekergette a dudát („kecskeduda“). Ez a két ember olyan paraszti volt ám, rendes földmívelők voltak, de megkedvelleték a dudaszerszámot, úgy lettek dudások. Ezeket aztán ócsóért megfogadták s elsivalkodtatták a kecskedudát akár egész nap is. De azért volt rá eset, hogy ha a czigányokat az urak fogadták meg, hogy a legények is a dudára szorultak rá, de hát bánták is, csak tánczolni lehessen.

A legényeket az ú. n. *hites* és a melléje rendelt három *tizedes* tartotta felügyelet alatt. Ezek estédin a korcsmákat bejárták, hogy nem találnak-e legényt valamelyikben. Éjjeli rendtartásra szintén ők voltak hivatva. De nem is igen volt

[1] Olvasztott hájjal táplált mécses.

akkor semmi baj. Bezzeg van most. Ezek egy esztendeig szolgáltak mindig, rendes gazdaemberek voltak. Faragott pálczát hordtak magukkal, az ú. n. *hites botot*, meg a *tizedes pálczát*. Mikor aztán a hivataluk lejárt, akkor a kire legjobban haragudtak, annak alkalomadtán a lába elé dobták pálczájukat. Azt oszt muszáj volt átvenni. De ha még sem akarta, akkor személyesen el köllött vinnie a községházára, ott is a bírónak különös okát adni, hogy mér nem veheti át a botot és kérnie kellett, hogy vegyék el tőle. De a bíró bizony nem igen adta azt másnak. Legalább erre nem emlékszenek az öregek, viselni kellett azt a pálczát, ha akármilyen kelletlen is, a minek aztán meg az volt a jó oldala, hogy az e miatt bosszús *hites* vagy *tizedes* csak annál nagyobb rendben tartotta a legényeket, mert azok bizony megkushadtak előttük mindig.

Vasárnaponkint délutáni muzsika volt a két említett korcsmában, de csak akkor, ha nem volt valami nagy dologidő, pl. télen. A nyári dologidőben csak minden második vasárnap. A leányoknak csak az udvaron szabad állani, be nem mehettek a korcsmába, ahol a legények a behívott lányokkal tánczoltak. Ha valamelyik legény tánczolni akart, csak kikiáltott az ablakon, vagy az ajtón: „gyere be, Julcsa." Arra oszt néha két-három Julcsa is szaladt, mire a legény kikiáltotta: „Nem tégöd hittalak" és aztán az igazi Julcsát bebocsátva tánczra perdült vele. De hogy a nótát a czigányok elhagyták, a leánynak azon izzadtan, még télen is ki kellett ismét menni a korcsma udvarára, mindaddig, még megint be nem hívták. Ezt az egészségre veszedelmes szokást bizony jó volna megszüntetni, mert a palotai lányok és asszonyok előrelátható időn belül nem fogják kitűzni a suffragette-k zászlaját. No hiszen itt meg is járnák vele.

Az 1770-iki Mária Terézia-féle Urbáriom-nak teljes szövege ismeretes lévén, e helyütt csak azokat a helyeket közlöm belőle, melyeket a Palotai viszonyokra pótoltak bele:

Igy az ELSŐ PUNCTOM, II. §. a következőképen alakult a Palotai Urbáriomban: „Külső appertinentiákból pedig ugyan egy egész Jobbágy Ház Helyhez *Huszon nyoltz* Hóld szántó Föld, minden egy Hóldban két Pos'onyi Mérőt számlálván, és Rét *Tíz* kaszálóra való: mivel esztendőnként *némely része kétszer* kaszáltatik, adassék."

A MÁSODIK PUNCTOM, I. §. a következő itt: „1550. Esztendőnek 36.-dik Articulusa szerint szabad légyen a Jobbágyoknak bort árulni Szent Mihály naptól fogva: *Szent György napig.*"

A HARMADIK PUNCTOM, I: §. „Minden egész Helyes Jobbágy köteles lészen maga földes Urának minden Hétben egy Napot Nap-kelettül Nap-Nyúgodtig (abban számlálván Munkára való Menetelét és vissza Jövetelét, 's az Étetésnek és Itatásnak időit) *négy marhájával, maga Szekerével, Boronájával és Ekéivel dolgozni.*"

Ugyanitt a V. §: „Kaszáláskor, Aratáskor, avagy *Szüretkor*, akár kézi, akár Marhás szolgálatot duplán veheti a földes Uraság Jobbágyaitól, úgymind azonáltal, hogy e' béli duplán vett Szolgálatok az többi Hetekben számláltassanak."

Ugyanitt a XIII. §: „Mivel az Jobbágynak, mind Tűzre, mind pedig épületre ingyen való Faizás megvagyon engedve, arra való nézve minden ezen Faizással élő egész Helyes és vonyó Marhával biró jobbágy tartozik az Uraság Tisztye által

kimutatandó Erdőből és két gyalog Paraszt által előre felvágandó egy öll fát az Uraságnak Házához, Majorjához, avagy más egyébb a' Dominiumnak kerületében lévő és kirendelendő Helyre vinni. Ezen kötelesség pedig értetődni fog Proportio szerént a fél, fertályos és Nyolczad-Helyes Jobbágyokra. *Minthogy pedig erdőnek fogyatkozása miatt ezen helységben a faizás helyett a jobbágyoknak a nádolás engedtetik: azért is az Urbarialis öll fának helében minden egész Ház Helyes Jobbágy Negyven kéve Nádat vágni 's föntt írt mód szerént kirendelendő helyre vinni tartozzék, úgy az egész Helyesnek proportiója szerént, fél fertály és nyoltzad helyes Jobbágyok is tartozzanak.*"

Mindezekhez még hozzá kell fűznünk a következőket:

A Fekete grófoknál a *kilenczedik dézsma* járta, azaz a megfelelő terményekből (szárasvetemény és szőlő) kilenczedet vettek. Egész telek után 52 napi munkásrobot és 104 napi kézimunkával töltött szolgálat járta.

A Károlyi grófoknál (a kiket csak úgy hívnak „*a mi grófunk*") már a *hetedik dézsma* járta, azaz a megfelelő terményekből *hetedet* vettek, de ezért aztán egész telek után már csak 40 napi marhásszolgálat és 60 napi kézimunka járta.

Az *ősfoglalkozások* közül a *halászat* valamikor eléggé kiadós lehetett itt, mert még *Fényes* Elek azt írja, hogy Rákospalota községnek halászata a Dunában meglehetős.[1] Azután tudjuk azt is, hogy az uraságnak a mai korcsolyapálya helyén *halastava* volt, a mit azonban az *olajgyár* alapításakor kiszárítottak.

Régenten a *pásztorkodás* is nagyban virágzott. A *csikós*okon kívül voltak *tehénpásztorok* (gulyás), *juhpásztorok* (juhász), *sertéspásztorok* (kanász). Ezek valamennyien karácsony szent napján (első napján) *hordták a pásztorok vesszeit*. Ez a vesszőhordás a következő volt: A pásztorok karácsony szombatján egy nagyobb csomó fűzvesszőt vágtak, azt egy vesszővel összekötötték és másnap hónuk alá csapva, hátukon egy *zsidó zsák*kal (nagy zsák) kezükben jó nagy korsóval sorba járták a gazdahelyeket, a hol t. i. volt marha, a mit őriztek. A pásztor aztán elmondta a köszöntőjét és egy kezében tartott vesszőcskével megcsapkodta a gazdát, a gazdasszonyt, a gyerekeket is meglegyintette egy kicsit. Akkor aztán a gazda vagy a gazdasszony 3—4 szálat kihúzott a juhász hónaalatti vesszőkből és azokat összefonva eltették a mestergerenda fölé. A gyerekeket azután, ha rosszak voltak, evvel a „*pásztorok vesszei*"-vel fenyegették meg. (Nem tudom, nem itt kell-e keresnünk a mostani Mikulás-napi kis vesszőcsomók eredetét.) A pásztoroknak aztán viszonzásul a gazda bort töltött a korsójába, a gazdasszony pedig kolbászt, sonkát tett a zsákjába.

Az *állattenyésztés* szintén virágjában volt valamikor. Már *Fényes* Elek is, többször idézett munkájában Palotát a jobb állattenyésztő községek között sorolja fel a pestmegyei *Abony, Budafok, Kalocsa és Kiskunmajsa* mellett.[2] Ez azonban csak a marhatenyésztésre vonatkozik. Mert régente Palotán a ló igen kevés volt. Épp ezért csak a *szekér* járta, meg az ökrök. A *kocsi* csak későcskén jött divatba a szabadságharcz után, s a kocsival együtt természetesen a lótenyésztés is meg-

[1] *Fényes*: id. m. II. köt. 427. l.

[2] Vár- és Várm. Monogr Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. II. köt. 62. lap.

honosult. Ámbár 1837-ben *Fényes* azt írja már, hogy Palota téres tágas legelői sok szarvasmarhát és lovat táplálnak,[1] azonban azt nem írja már meg, hogy a ménes az uraságé volt, nem a lakosoké.

Ma már a tehenészetnél is egyáltalán nem a jó tejelésre, hanem a sok tejelésre fordítják a legnagyobb gondot, s gondoskodásuk odáig terjed, hogy még a kútágasokat is fejik, hogy a tejet szaporíthassák.

Herélők és *miskárolók* Fótrul szoktak idejárogatni. És pedig rendszerint *nagypénteken*. Most egy *Juhász* Sándor nevű fóti ember jár ide, a ki réges-régi szokás szerint a kivágott heréket összeszedi és dolga végeztén a korcsmában megsütteti magának ebédre.[2] A bort az illető gazdák fizették neki áldomásul. A hágatás után is áldomást szoktak inni errefelé a legközelebbi korcsmában.

A *mezőgazdaság* szintén virágzó, tekintve a nép szorgalmát és kitartását. Noha a tiszta búzát nem vetik, s így a főterményük a *rozs*. Ezenkívül minden szálas kalászost is (árpát, zabot) továbbá kukoriczát. Takarmányul pedig a burgundi répát és luczernát is nagy terjedelemben művelik. A lakosság jó negyedrésze már az ötvenes évek óta kertészettel és kerti vetemények termesztésével is foglalkozik. A burgonya-, uborka-, borsó- és paradicsomtermesztés most a legvirágzóbb. De csak vagy harminez esztendeje, hogy nagyban űzik, mert azelőtt egy kétökrös kocsi 4—5 gazda terményeit vitte be Pestre, míg most egy gazdától is kétszer, háromszor kell fordulnia a kocsinak naponként. A szerb és bulgár kertészek már a hetvenes években idekaptak, azóta a lakosság egyéb zöldséget is termel. A budapesti új *Népszálló* nagy éttermének falfestményei között a *palotai paradicsomos asszonyok* is ott szerepelnek, de korántsem olyan színes és díszes viseletben, mint a hogyan a valóságban.[3] E terményeket azután egy nagy kétfülű kosárban a hátukra szokták kötni egy nagy és erős lepedőben, a melynek a csücskeit elől a mellükön kötik meg és ellensúly gyanánt előre is szoktak rája egy kosár gyümölcsöt vagy más zöldségfélét is tenni. Így járnak be a palotai asszonyok már vagy ötven, hatvan esztendeje, vagy még régebben. Ugyanilyen asszonyt rajzolt le *Lotz* Károly is, annak épp most ötven esztendeje,[4] a miből mind az állapítható meg, hogy a palotai viselet ilyen már igen régtől fogva.

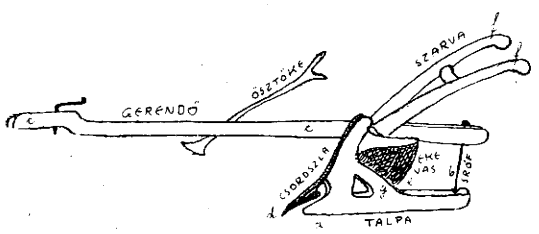

2. á. Régi eke.

A *magvetés* még most is legtöbbször kézzel történik és csak a rozsot vetik őszszel. Az árpát és zabot pedig tavaszszal. Csak legújabban veszik igénybe az egyetlen vetőgépet, a mit az egyik gazda vett és bérbead.

A szántást régebben *faekével* végezték (2. ábra). Ennek részei és nomenclaturája: a) *talp*, b) *csavar*, c) *gerendő*, d) *csoroszlya*, e) *ekevas*, de kovácsolt,

[1] *Fényes* id. m. II. köt. 427. l.
[2] *Móra* István: Jeles napok. Ért. 1913. 82. l.
[3] Magyar Iparművészet: *Undi* Mariska művészete. XV. évf. 1912. 2. sz. 69. lap.
[4] Ország Tükre. 1863. 197. lap.

f) *szarva*, g) *deszkakormány*, mely a földet nem engedi visszahullani. A csoroszlya hasítja elől a földet, az utánajövő ekevas pedig fordítja. Ilyen faeke van a község 1781-iki pecsétjén is. A hatvanas években jött divatba az ú. n. *Vidacs-eke*. Ez a Vidacs volt a feltaláló, a ki először alkalmazta itt az öntöttvasból készült ekevasat. Az új ekét a palotai nagyerdő gyöpén próbálták ki, s az fényesen bevált. El is terjedt. Most már azonban Vidacs-eke alig egy-kettő van a faluban. Mind új szerkezetűeket használnak.

Az *aratás*nál a levágott gabonát *kévék*be kötik. A kaszáló és a marokszedő munkáját együtt *kettőzés*nek mondják. A felfogadásnál is „*kettőzni*" keresik az aratókat.[1] Mindig nagyobb kévéket kötnek most is, mint az uraságnál. Innen van, aztán az, hogy míg náluk 14 kévét tesznek egy csomóba (kereszt-be), addig az uraságnál 18 kéve tesz ki egy csomót (keresztet). A csomót mindig a föld hosszával s avval keresztbe rakják. A kévék mindig „*seggê kivé*" (seggel kifelé) vannak fordítva, azaz a szemes, kalászos felet fordítják befelé. A legfelső kévét „*pap*"-nak nevezik. Az aratás befejeztével nem fonnak koszorút. Azt csak az uraság szegődött aratómunkásai teszik. A felszalagozott, felvirágozott koszorút nagy dudaszóval viszik be a kastély udvarára. Erre a koszorúra szokta aztán adni az áldomást az uraság. A jobbágyság idejében a gabonaneműek dézsmáját a *mezőbirók* szedték. A falun kívül, mindjárt a földek tövében a hordáskor a mezőbirók egy nagy hordó bort készítettek az út mellé. Azt csapraverték. Aztán két-három kulacsot úgy mesterkéltek meg, hogy abból csak igen vékonyan gyűjjön a bor. Mikor aztán a nap folyamán a kocsik megjöttek, azokat megállították, a gazdáját megkínálták a kulacsból, s azalatt míg ivott, leránczigáltak az uraság részére már megdézsmált kocsikról annyi kévét, a mennyit csak lehetett. Azért mesterkélték meg a kulacsot is, hogy soká szopogassa azt a gazda, legyen idő a kocsiról több kévét is lehányni. Volt olyan itókás ember is, a ki nem bánta, ha mind lehagyigálták is a kocsijáról a kévéket, csak ihasson. A mezőbirók aztán itt a faluvégén rakták össze az asztagjaikat. Otthon aztán a gazdák a *szérő*n *asztag*okba rakták az életet és kicsépelték. Régen lovakkal nyomtatták, vagy cséphadarókkal csépelték, ma már gépekkel megy minden. A kicsépelt szalmát aztán *kazal*ba rakták. A szénát is kazlakba szokták rakni. De a míg ki nem csépelték a gabonát, a míg az élet benne volt, addig az *asztag* volt mindenkinek. Mikor a gabona már ki volt csépelve, akkor kivitték a falu végire és ott leterített ponyvákon kiszelelték, a mi pelyva mégis leesett a szemmel, azt a *fölözővel* (igen hosszúnyelű vesszősöprű) egy asszony, vagy egy nagyobbacska gyerek szokta lefölözni.

A mint említettem is már, a rákospalotaiak főterménye a *rozs* volt, a miből minden gazda annyit termelt, hogy még el is kellett *vermölni*e. A hol most a tüzoltótorony áll (1. ábra 32.), ott voltak a palotaiak rozsvermei. Tágas kerekalakú üregek voltak ezek a sík föld alá ásva. A beléjük szolgáló nyílás ellenben csak akkora volt, hogy egy ember rajta beférhetett. Ezt aztán csapóajtóval zárták el. A rozsos vermeket minden esztendőben, mielőtt az életet belerakták volna, kifüstölték, a fenekén nagy csomó szalmát gyujtottak, s az oldalát is, meg a fenekét is körültámogatták zsúpszalmával, melyek kévékbe voltak már e czélra

[1] Dunántúl is megvan a „kettőzés".

kötözve, s azokat minden vermölésnél új kévékkel helyettesítették, hogy ha netalán tán az előző év alatt megpenészesedett volna, el ne rontsa a magot. A *kizsúpolás* pedig azért kellett, hogy a mag a földdel ne érintkezzen, mert akkor idő előtt kicsírázik és nem lehet *megölletni* (őröltetni).

Fümagot a palotaiak ritkán vetettek, de vetett az Isten mindig. Nőtt az magától. Le is kaszálgatták azt annak rendén kétszer. Egyszer május végén, június elején, másszor meg október elején a szüret előtt. Szénagyűjtéskor aztán petrenczékbe rakták és 7—8 petrenczét vittek egy *buglyá*ba, a miket szénakötelekkel kötöttek meg. Itthon aztán a *szérőn*[1] *kazal*ba rakják.

A *szőlőmívelés* valamikor mégis csak volt valahogy, ha nem is voltak a szőlőhegyek valami nagyterjedelműek és olyan messzeföldön híresek, mint a fótiak, de a község szükségleteit annyira jól kielégítették, hogy a *Fényes* 1837-iki leírásában (II. köt. 427. lap) az áll, hogy „*bora bőséggel*". Mig *Galgóczy*[2] egyszerűen jelentéktelennek mondja azokat 1877-ben kelt munkájában, a mi természetes is — mert a palotai szőlők (2. ábra 15. és 16.) még az 1863-iki *Johanna-napi* (szeptember 2-iki) óriási őszi fagyok és az 1866-ban rákövetkező *úrnapi* késő tavaszi fagyok alkalmával teljesen tönkrementek. Ez a két esztendő szüretelte le a palotaiak borát, de ezek aztán örökre, mert a mi kis szőlőkét azóta ültetgettek, az bizony csakugyan jelentéktelen.

A szőlőművelés bizony még akkoriban, míg Johanna el nem vitte a szüretet, csak igen egyszerű eszközökkel történt; ásó- kapával, meg metszőkéssel, a mit elhasznált kasza nyelibül csinált meg maga a szőlősgazda.

Mikor aztán megérett a szőlő, úgy októbernek a dereka táján, kimentek az edényekkel, meg a szüretelő néppel a szőlőhegyekbe. A szedők a levágott fürtöket *rocskák*ba (vödrökbe) szedték, innen a *puttonyok*ba töltötték, miket asszonyok hordtak a hátukon. A puttonyos asszonyok aztán a *csöbrök*be öntötték a szőlőt. (Innen a mondás: vödörből csöbörbe.) A csöbrökben azután a férfiak a *csomoszló*val (a Maros vidékén csomiszló), megtörték és a kocsikon felállított tetejetlen hordókba öntötték ki. Az ilyen hordókat „*lájt*"-nak nevezték. A jobbágyság idején az urasági hajdúk a szőlőkből kivezető utakat mind elállották, hogy dézsmálatlan egy kocsi se távozhasson. A szőlőhegyek községfelüli részén, a mai Rákos-út táján volt mindig felállítva az urasági dézsmaszedők sátora és edényei. Minden kocsinak, a melyik tört szőlőt vitt volna haza, arra kellett menni, s ott megállították. A hordókat csak úgy szemmértékkel jól *megsacczóták*, de mindig jóval többre, mint a mekkora volt, hogy többet dézsmálhassanak, azután a puttonyokat mindig úgy merítették meg a hordókban, hogy a törkőt lenyomták, hogy csak a tiszta mustot szedjék az urasági hordókba. Biz azokat jól meghetedölték.[3] Így aztán nem csuda hogy nem igen estek valami nagy szüreti mulatságok sem. Mindössze annyibul állott az egész, hogy a czigányok gunyhótul gunyhóra jártak és húzták. De bizony csak néhun-néhun perdültek a tánczra.

A *méhészet* igazán jelentéktelen volt még régebben is, de olyik gazdának, a

[1] Bényben „szirőnek" mondják. Ért. 1913. 1—2. füz. 56. l.

[2] *Galgóczy* id. m. III. köt. 151. l. és folyt.

[3] Mindezt az öreg *Juhász* István bácsi így adta elő, a kit még ugyancsak inán vágott 10—12 éves gyerek korában egypárszor az uraság hajdúja.

ki kedvellette, 5—6—10 köpü méhe is volt. De rég abbamaradt ez, mert teleépítkezték már azóta a virágos réteket mind, de mind.

A *nádolás* (nádvágás) inkább figyelemre méltó, annyival is inkább, miután sem a jobbágyság idején, sem azután *faizás*t (favágást) sem az uraság nem engedhetett jobbágyainak, sem pedig a felszabadulás után maguk nem cselekedhették, minthogy a határ igazi erdőség híjján való volt mindenkoron. Így aztán a faizás helyett a nádolás dukált (Urbáriom. III. PUNCTOM. §. XIII.) az uraságnak. Deczember vagy január havában, mikor a most már jobbára kiszárított *turján*yok befagytak, nagy kaszakéssel, a minek olyan méteresforma hosszú nyele volt, vágták a nádat és kévékbe kötözték.

A *házi iparágak* közül egyedül az *édesmálé sütés* virágzott, de az is csak valamikor. A Beleznai *Tót* András, a *Bekó* Mihály, meg a Vak *Varga* Jancsi űzték ezt a mesterséget. Az utóbbi még kenyérsütő is volt. Ezek az édes máléjukat mindig Pestre hordták be eladni. Vették is jó pénzen.

A *pióczások* is kivesztek már régen, mert azelőtt egy pesti úrnak, a *Rótenpillör*nek (Rottenbiller) volt itt a falu alatt pióczása (2. ábra 9.), de ezekből a pióczástavakból a hetvenes évek valamelyik árvize, a melyik egész a falu alját mosta, bizony úgy elvitte a pióczákat, hogy hírmondó se maradt belőlük. Azóta nincsenek pióczás emberek se, mindazonáltal mái napig is pióczásoknak hívják azt a helyet, a hol egykor a pióczásgödrök állottak.[1]

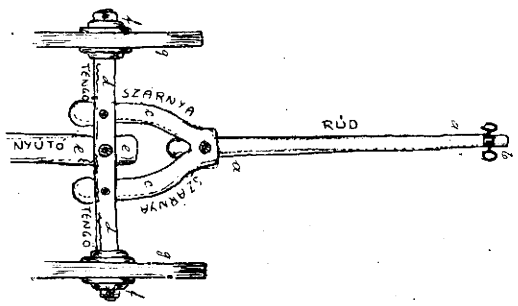

3. á. Régi szekér eleje.

A *népi mesterségek* közül a hetvenes években Rákospalotán 5 kovács, 4 bognár, 6 szabó, 6 czipész, 8 csizmadia, 1 gombkötő, 2 lakatos, 1 tímár, 6 kőmüves, 3 ács és 5 asztalos mesterkedett.[2] Ugyanekkor 10 szatócs és 2 lisztkereskedő, 4 mészárszék és 1 hentes bonyolította le a község fogyasztását.

Míg a Debreczen és Nagyvárad felé vezető vasutakat meg nem nyitották, addig a *fuvarozás* is igen virágzott s a legjövedelmezőbb keresetforrást képezte. Ezek az ökrösszekeres fuvarozások akár Debreczenbe, akár Váradra, két-két hétig is eltartottak bizony. Leginkább pesti kereskedők megbízatásából fuvaroztak. Pestről vasat, rezet, miegymást szállítottak Debreczenbe meg Váradra, onnan Pestre pedig mézet, diót, gyapjút, pálinkát hoztak. A fótiak voltak a leghíresebb fuvarozók, meg a dunakesziek, de ezek nem győzték a megbízatást s így Palotán is akadtak a fuvarozásra emberek elegen. A *Szögle kocsis* (tulajdonképen *Szőcs*) István volt a palotaiak legismertebb ilyen fuvarosa. Régente csakis azoknak voltak lovaik, a kik fuvarba jártak. Más mindenki csak szekeret használt, s az ahhoz való ökröket. Ezek a *szekerek* nagy alkotmányok voltak és fa-

[1] *Galgóczi* id. m. III. köt. 151. l. és folyt. még mint jóhírű nadályos tóról emlékezik meg erről. Tehát 1876-ban ez még megvolt.

[2] U. o.

tengelyük volt. A szerkezetük (3. ábra) igen egyszerű és a nomenclaturával együtt a következő: a) rúd, b) rúdfő, ebbe jött bele a járom, cc) a rúd szárnya, d) tengő (tengely), e) nyújtó, f) kerékagy, g) küllők. (A szekérnél 8 küllő volt mindig, a kocsinál 12, de ezek vékonyabbak voltak). A kocsioldal vesszőből volt fonyva. Azelőtt a lőcsöt is vesszőből font gyűrű tartotta, mert a régi szekereken egyetlenegy szögecsnyi vas se volt. A saroglya is kötelekkel volt odakötözve a szekér farához. De még a *kocsikenőcs*öt sem ismerték, távolrul sem. A padláson *pánt*[1]-okban (necczelt zacskókban) lógtak az avas hájak, azokkal kenegették a kocsit. De nem is gyulladt annak a tengölye ki soha, mint a mostani vastengölyök. A csizmákat is ilyen hájjal kenegették, meg a *dömöczkölés*t is (massage), azzal végezték a kenő, meg a dömöczkölő asszonyok, de ezen a vidéken nem igen kellett a polgárt dömöczkölni, nem evett az soha annyit, hogy betege legyen. Az ételeket is ilyen *pánt*okban vitték ki a mezőre, a dolgozó, munkában levő embereknek. Ezeket a *pánt*okat azelőtt a czigányok csinálták. Mostanában már a kötelesek. A *pánt*nak a négy sarkán hosszú madzagok lógtak, azokat összekötötték és úgy vitték a bennevalót kényelmesen (4. ábra).

Az *ételek* kiadósaknak mondhatók és jól készülnek. Nem túlságosan zsirosan és nem túl fűszeresek. A fő ételeket a lakodalom leírásánál láthattuk, onnan mindössze a *töltött káposzta* maradt ki, meg a *disznótor*ok ételei.

4. á. Ételhordó pánt.

Az érdekesebb ételek neveit és készités-módját a következőkben adhatom elő:

Fölöstökömre valók (reggeli ételek) a rántott leves, a kemenczében sült krumpli. Legnevezetesebb fölöstököm a kása, a melyet igen sokféleképen, de mindig izletesen készitenek el. A kása maga is kétféle: *köleskása*, ezt *töpörtyűvel* vagy *ódalassal*, meg *kolbászszal* trágyázták meg és a *kukoriczakása*, ezt vagy sült szalonnával, vagy töpörtyűvel készitették el. Mikor a háznép már reggel *fölocsútt*, akkorra a jó gazdasszony már mindezt elkészitette. A *kukoricza-görhöny* se volt éppen megvetni való. Kukoriczalisztből, töpörtyűvel jól megtraktált ökölnyi gombóczok voltak ezek. Igen jó *tarisznyás* (tarisznyábavaló, útravaló) étel is egyúttal. Az *édesmálé* is fölöstökömre készült. A kukoriczalisztet melegvízzel leöntötték és állni hagyták, mig jól meg nem *csípásodott* (péppé nem lett), akkor tepsibe rakták, kelni hagyták, kemenczében kisütötték, jól megzsirozták a tetejét és készen volt.

Délebédre hétköznapokon, különösen dologidőben, igen vékony és hamar-ételek készültek. Jobbára valami *sürü* (a főzeléket hivják sűrűnek)[2] vagy a fölöstökömre valók valamelyike.

Estebédre, vagy a hogy itt másként mondják vocsorára már aztán inkább készült az eledel a kiadósabbjából. Elsőbb is *marhahús leves* dukált. (Olcsó volt azelőtt, 1 funt húst egy hatosért vettek.) Aztán *zsemlyés gölödény*, jó zsiros, pirított vöröshagymás lében (tulajdonképen zsemle-gombócz). A *táskák*, ez a *tészkák* (tészták) eleje. Rétestésztát nyújtanak, pirított zsemlemorzsával megtöltik, azután ökölnyi darabokat vágva belőle, a tésztákat összenyomkodják. Ezeket a táskákat

[1] Kecskeméten ezt „*kantár*"-nak nevezik.

[2] *Bényben* is *sürő*. Ért. 1913. 1—2. füz. 46. lap.

azután megfőzték, vöröshagymás, paprikás zsírt öntöttek rá lének és készen volt.[1] A munkások, cselédek is ennek az ételnek örültek legjobban, ha a munkások is koszton voltak. Egy-egy emberre három táskát számítottak. Télen *bableves ódalassal*, vagy *töltött káposzta*, a mit itt *takartnak* neveznek.

A *tészkák* közül legnevezetesebbek a *menyasszony kalács*, a miről már a lakodalom leírásánál volt szó. A *nagyrétes* (1. á.), a miről szintén volt szó már gyerekágyas asszony eledeleinél. De épp ilyen s ez utóbbihoz igen hasonló volt a *túróslepény* is. Épp olyan nagy kerek alakú tészta volt ez, mint a rétes (40—50 cm átmérőjű), a szélei föl voltak gyúrva magasabbra, hogy a ráöntött tejfölös túró szét ne szaladhasson. Ezt is kemenczében sütötték, még pedig hozzávaló nagy kerek tepsiben, a mely minden rendes módis háznál van. A nagy réteshez is, meg ehhez is van aztán egy épp olyan nagy kerek tál is, mint a rétes maga, azt úgy egészben tálalják fel.

A *kenyérsütéskor* előző este, — a mult kenyérsütésből eltett *„sütnivalót“* (kis kerek kenyértiszta, mely szinte megrepedt, annyira megkelt egyik sütéstől a másikig) felhasználásával *„kovász“*-t tettek. A kovásztevés egy nagyobb edényben kanállal felvert híg tészta, melybe a meleg vízzel felolvasztott és időközben megszáradt „sütnivaló“-t is belekeverték. Ez még előző estén megkészülvén, másnap reggel a jó gazdasszony már éjfél után egykor fölpislantott és neki állott a kovászszal megdagasztani. Teknőbe dagasztottak, mert 6—7 kenyeret is sütöttek egyszerre. Az volt aztán a munka. Bizony próbára tette a fehérnépet, mert egy kenyeret dagasztani is valami, hát még egyszerre hatot, hetet. Aztán meg nem búzalisztből volt a kenyér, hanem olyan *„parasztra őrölt rozsliszt“*-ből, a mit sokkal nehezebb megdagasztani. *Csurgott is a mestergerenda* (megizzadt a homloka az asszonynak) mire elkészült a dagasztással. Arra letakarta ruhával a teknőt és kelni hagyta. Azalatt befűtötte a kemenczét. Erre ugyancsak jó szalmát használtak, mert másként nem füllött be jól a kemencze. Ha a szalma nem jól égett, előkerült a *piszkafa* és szétpiszkálták vele a szalmát. Mire a kemencze fülni kezdett, abba bizony egy óra beletelt, akkor reggel háromóra tájban *kiszakasztott*, a kenyértésztát meggyúrva 6—7 darabban, ugyanannyi *szakajtóba* tette, a miket meglisztezett piros csikos-szélű házi vászonból magukfonta „szakasztó-ruhá“-val terített be. Mire a szakasztással elkészült, azt is kelni hagyta négykor. Akkor a szakasztóban is megkeltek a kenyerek, a kemencze is jó volt, hát *„bevetett“*. A nagy *„süttő lapát“*-tal egymásután bevetette a kenyereket a kemencze talajára és elzárta a tévővel. A szájába lángost is szokott tenni a jó gazdasszony, az lesz aznapra a fölöstököm. Jó kétóra hosszat sült a kenyér, azalatt az asszonynak volt ideje kikaparni a teknőt, megtisztítani a gyúródeszkát, mindent rendbetenni, ellátni, úgy hogy mikor reggel a háznépe fölocsúdott, készen voltak a kenyerek, a lángosok is meg voltak foghagymázva, illatos hájjal megkenegetve, de bizony a konyhán nem látszott meg, hogy a házban kenyérsütés volt.

A kenyerek jó barnára sülve és laposakra hagyva kerülnek ki a kemenczéből a magas gyürkés kenyereket csak tiszta búzalisztből lehet sütni. Olyanokat csak a váczi vásárról szoktak hozni a palotaiak és *tótfalusi czipónak* nevezik. (Tótfalu a Szent-Endre szigetén van, közel Váczhoz.)

[1] Dunántúl *zsömlés táskának* hívják, túróval is készítik, de akkor tejben főzik ki.

A szénvonót itt *pörnyehúzónak* mondják.

A kender megmunkálásának van a legtöbb aja-baja. Ahogy május elsején elvetették a kendert, a virágosát már június végén kihuzigálták, kévékbe kötötték, áztatóba rakták, még pedig a virágját fektetve egymásnak (vagyis egymásnak szemközt), a két végére meg karókat vertek. Az egészet megterhelték gyephantokkal, hogy a víz fenekén maradgyanak (lebukjanak a vízbe). Júliusban szedték a magvaskendert. Azt is beáztatták az előbbi helyére. Azt meg kiszedték, megöblítették, négyfelé szedték s úgy rakták ki, hogy hegyivel fölfelé állogatták (mint a katonák a fegyvereiket: gúlába). Így aztán a száradó kendernek négy lába volt. Mikor megszáradt, hazavitték, hosszú keskeny vályúban megtörték, a mi úgy ment, hogy a törő ember a balkezivel fogta a kendert, a jobb kezivel meg *pozdorjává* verte a mosófával (sulyok, mosósulyok, súk). Akkor a tornácz egyik oszlopához verdesték, hogy a nagyja *pozdorja* kihulljon belőle, azután a *tillóba* együtt. (5. á.) A tilló négy lábon álló, két párhuzamosan és lapjával fektetett deszka volt, melyek között úgy két ujjnyi hely maradt, ebbe járt bele az egyik végén forgó lapjával függőleges deszka, a minek másik végén forgó volt kifaragva. Ebben *megtilóták*, akkor együtt a *héhő* alá. A *héhő* (6. á.) szögekkel kivert, deszkából összerótt lap, szintén négy lábon. A *héhölés* abbul ált, hogy a pozdorjává tört és megtilót kendert ezeken a szögeken hurczóták. Itt aztán a kender szépit összekötötték csomókba, a mi alja pedig a szegeken akadt, az volt a kócz, előbbiből vászon, utóbbiból zsákok és ponyvák készültek.

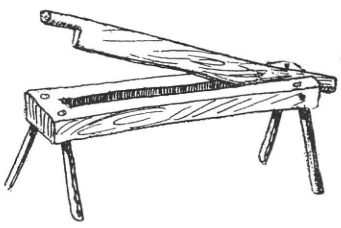

5. á. Tilló.

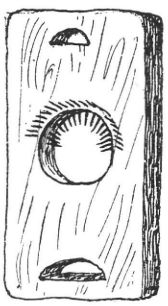

6. á. Héhő.

A csomókba kötött kender szálát aztán az asszonyok megfonták. Még pedig régen az öregasszonyok csak *guzsalyon* és *orsóval*, a menyecskék pedig *ropkán* fontak, azon hamarabb ment és szebben. A ropka volt azelőtt a varrógép. Minden asszonynak a büszkesége. Ha orsóval fontak, akkor *pederték* a szálat, ha ropkával (rokka) akkor lábbal hajtották és úgy pedrődött a szál az orsóra. Nemcsak maguk fonták, hanem maguk is szőtték meg, mert volt ugyan itten egy pár takács, de azok nem győzték a szövést.[1]

Természetesen *fonó* is volt azelőtt, de egyszerre több helyen is. Mindenütt a rokonok, ismerősök, szomszédok verődtek össze. A lányok szeretői is oda jártak és mindig ott settenkedtek. Csak azt lesték folyton, hogy mikor ejti el egy-egy lány az orsót, azt oszt felkapták és csak egy csókért adták vissza. Így bizony volt olyan leány is, a ki *készakartva* is elejtette az orsóját. A gazdasszony azután, a hol a fonót tartották, kukoriczát főzött vagy krumplit sütött, hogy a fonónépek ehön ne maradjanak.

A fonás, szövés még máig is virágzana, ha csak a nép szorgalmán múlott volna, de a szövő- és fonógyár felállítása ennek teljesen végétszakította.

[1] A fonalgombolyító megegyezik a bényivel. Ért. 1913 1—2. füz. 49. lap. 4. ábra.

A mosás rendszerint a *Szilos*-patakon ment végbe. *Hátiban* (háti kosárkában), kivitték a szennyest, mosófát, szappant. Rendszerint két asszony ment mosni s egy deszkát is vittek, a mit átfektettek a patakon. Az egyik átment, s túlról térgyelt neki a mosásnak, a másik meg innen.

A kukoricza-fosztás régebben, míg a kukoricza is uradalmi dézsma alatt volt, később szokott lenni, mint mostanában. A fosztókat új borral, meg gyenge kukoriczával szokták traktálni.

A vásárok mindenha is nevezetesek voltak. Baromvásárra elmentek a palotaiak a legmesszebb eső vidékekre is. De rendes vásárra csak Pestre meg Váczra. A pesti vásár esztendőnkint négyszer, a váczi háromszor tartódott. Hetivásárok csak 20—22 esztendeje vannak Palotán, mióta a község fejlődése nagyobb arányokat öltött.

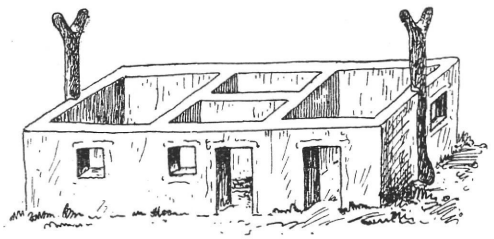

7. á. Ágasfák.

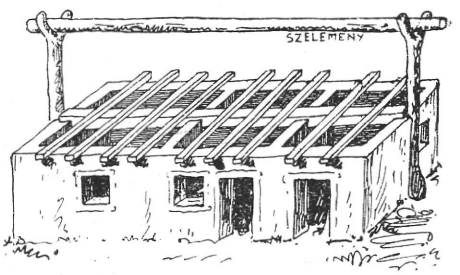

8. á. Ház sárgerendákkal és szelemennel.

A búcsújárás jó atyánkfiainál (a katholikusoknál) szintén nagyon nevezetes volt azelőtt. Leginkább a *besnyői* búcsúra jártak, de olyik buzgóbb Mária-Remetére meg Váczra is eljárt búcsúra. A besnyői búcsúk *Mária nevenapján* (Kisasszony napján, szept. 8.) estek. Itt Palotán régebben csak egy búcsút tartottak. *Szentháromság* napján, az öreg templomban, most, hogy az új templom is felépült, annak Nagy-Boldogasszony napján van a búcsúja.

A czigányság csak vagy negyven esztendeje telepedett itt le, a *Toldi-soron* laknak máig is. (1. á., 33. és 2. á. 3.) A palotai czigányasszonyok öltözködését igen lenézik, mert az hosszú szoknyát visel s az nincs oly gazdagon ránczba szedve, mint a palotai népé, hanem nagy langosan, bőfodros.

A gyümölcstermelés valamikor jelentékenyebb volt, mint ma, mert a szőlőkkel együtt, a gyümölcsösök legnagyobb része is elpusztult. Tagosztálykor a felekezetek is kapván a falu alatt összesen $3^1/_2$ hold földet, azon *Lukácsy* Sándor faiskolabiztos létesített faiskolát.[1]

Az építkezés tekintetében még több rokonságot, sőt azonosságot tapasztalunk a bényi nép építkezésével,[2] mint a mennyire eddig is rámutattunk. Mindössze az a különbség, hogy itt, Rákospalotán az építkezés már egészen megszokott, városias, nyárspolgári ízlés szerint megy végbe, s a régi szép népies építkezést — még csak véletlenségből se követik el. Ma már mindenki kisvárosi úri módi lakást építtet, két szobával az utczára és nyersvakolású homlokzattal, meg színes csem-

[1] *Galgóczy*: id. m. III. köt. 149. l. és folyt.

[2] Adatok Bény község néprajzához. Ért. 1913. 1—2. füz. 32. l. és folyt.

pékkel díszítve azokat. De még csak ha ennyi volna az egész, hanem a házhelyeket meg is darabolják, a másik részére is építenek kiadó lakást s az udvar hátsó részébe meg egyszobás lakásokat. Képzelhető aztán, hogy e borzalmak hogyan tették tönkre a népies építkezést. Ma Rákospalota négyezernél is több háztömegében alig van már három vagy négyszáz olyan telek, a hol még a harmincz, negyven esztendő előtt épített ház állana csupán. Ezt az óriási leromlást persze a budapesti lakásnyomor szülte. Méltóan torz is az hozzá. Ez már Budapest bűne, a büszke és ragyogó fővárosé, mely nemcsak magát nyomorítja meg, hanem még a környékén levő, oly egészséges falvakat is, pár évtized alatt teljesen tönkretette. A helyzet persze a fővárosi érthetetlenül rossz lakásügyi politika mellett pedig rohamosan fog romlani folyton s olyan égbekiáltó halálozási arányszám lesz belőle pár évtized mulva, a milyen még a világon sehol soha nem fordult elő. Borzasztóbb lesz az bármelyik háború tömeggyilkolásánál is.

Ennek a tárgyalását azonban — sajnos — itt nem folytathatjuk. Hogy legalább némi vigaszunk is legyen, azt a jövőben meg nem találhatjuk —, hanem csak a multban. A multban, a mely minden baja mellett mégis emberileg elviselhető és emberhez méltó feltételeket nyujthatott a lakosság legnagyobb részének.

A telektípusok régente teljesen megegyeztek a bényiekkel, mindössze avval a különbséggel, hogy a veteményes kert a *szérős* kert mögött terült el.

A háztípusok közül, de csakis a régiek közül, kétfélét fogok bemutatni. Ezek közül az egyik, a legrégebbi típus, még a jobbágyság idejében volt általános. Ezt *ágasfás* építkezésnek mondják. Az építése pedig történt a következőképen:

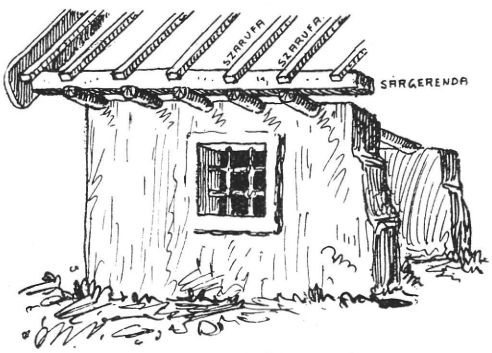

9. á. A szarufák felrakása.

A ki építkezni szándékozott, az összehítta a sógort, rokont, meg az atyafiait, vagy a szomszédjait. Így összegyűlt nyolcz-tíz szekér, a megfelelő jármosállatokkal. Akkor a kocsik nekiálltak és a mostani Templom-térről, azelőtt Liba-tér (2. á. és 1. á.) hordták a földet az udvarra, úgy jó 50—60 cm magas rétegre. Akkor azt elegyengették; jól, de jól meglocsolták; töreket, szalmát, pelyvát szórtak rá jó bőven és a nyolcz-tíz pár ökörrel, vagy ha volt, lovakkal gázoltatták egy egész napig. Akkor szikkadni hagyták. Ha jó idő járt harmadnapra, ha kedvezőtlenebb, ötödnapra szikkadt meg, olyan lett, mint a valóságos sajt. Addig az ideig felállították a deszkákat a falak veréséhez s a már megszikkadt anyaggal felverték a kívánt falakat. Míg a falak a deszkák között száradtak, addig volt idő megácsolgatni a tetőzetet. Mikor az is elkészült, akkor a ház két rövidebb oldalára leásták a két *ágasfát* (7. á.) fölfektették a *mestergerendőt*, úgy hogy a két végét a falba sülyesztették. A mestergerendőre ráfektették a *pallás-gerendőket* (12. á.). Ezekre keresztbe pedig a *sár-gerendőket.* (8. á.) Miután pedig nyeregfödelet (duplafödelet) készítettek, feltették a két ágasfára a *szelemenyt*. A szele-

menyre és a sárgerendőkre pedig a *szarufákat* fektették rá mindkét oldalon. (9. ábra.) A szarufák vége egy kissé kijjebb állott a sárgerendőnél s így ez képezte az ereszt („*esztre*"). A szarufákra faragott (akkor még nem fűrészelt) *léczek* jöttek és pedig olyan távol egymástól, hogyha az ember az egyik léczen rajtaállott, a másik lécz mindig éppen a térgye alá jött. Erre nádat terígettek, hogy a zsup ne lógjon be a padlásba (10. á.) a nádra aztán jött a zsup. *A pallásgerendőket gyalolt* deszkákkal szögezték be, régebben csak rárakták, ráfektették szögezés nélkül, erre pedig a tűzbiztonság okából tenyérnyi vastag *saralást* tettek. Végül a tetőgirinczet náddal felszegték (*szegés*) és léczekkel foglalták le, hogy a szél el ne vigye. (11. á.) A léczeket fűzfavesszőkkel kötözték meg, s így az egész ház egyetlenegy vasszög nélkül épült fel azelőtt. A két csúcsfalat a két homlokzaton deszkából csinálták és kiczifrázták. A tetőt a *pordeszkával* (verébdeszka, homlokdeszka) zárták le mindkét homlokzaton, s a két pordeszkát, a katholikusoknál a *keresztdeszka*, a protestánsoknál pedig a *tetejdeszka* fogta össze, a miket facsapokkal erősítettek meg. Egy csomó nádból a csúcsokra *üstököt* is szoktak csinálni, de ezt rendesen eltakarja a tetejdeszka. (11. á).

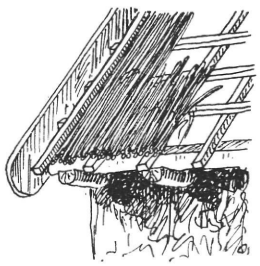

10. á. A nád felrakása.

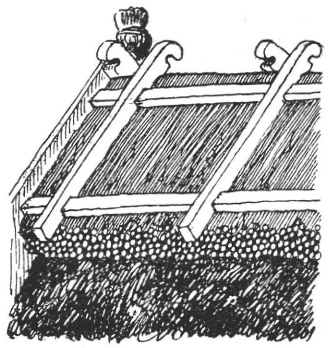

11. á. A tetőgerincz beszegése.

Az ilyen háznak tehát tornácza (ámbitus, oszlopos folyosóféle) nem volt és csak egyetlenegy picziny ablaka volt az utczára. Különben a bényi házak sem voltak tornáczosak, s így valószínűleg nem csalódunk, ha feltesszük, hogy a felső pestmegyei (palóczos) és az ipolysági nyelvjárás területén a jobbágyházak régente ilyen megoldásúak voltak. Ez a háztípus teljesen megegyezik az ú. n. *frank háztípussal*,[1] mindössze avval az eltéréssel, hogy a magyarországi eme régi típusú házaknál a konyha mindig *pitvaros*, míg ez a frank típusú házaknál nem szerepel.[2]

[1] Anton *Dachler*: Karte der österreichischen Bauernhausformen. Wien, 1909. A mellékelt térképen (Abb. 11). Dachler e térképen a mi egész Nagy Alföldünket, majd az egész Dunántúlt, Észak-Magyarország és Horvát-Szlavon országok legnagyobb részét erre a frank típusú házra osztja be.

[2] Friedrich von *Hellwald*: Haus und Hof. Leipzig, 1888. cz. művében az 511. lapon közli egy frank tipusú ház alaprajzát, mely lényegesen eltér a *Dachler* imént említett frank típusú házától, mindazonáltal itt némi erőszakolással felfedezhetnénk a pitvaros konyhát, de ekkor meg a többi rész nem hasonló a magyarországi eme háztípusokhoz. Megjegyzem, hogy *Hellwald* maga is August *Meitzen*: Das Deutsche Haus in seinen volkstümlichen Formen. Berlin, 1882. 8. lapja szerint állítja ezeket.

Messze vezetne, ehelyütt tárgyalni le ezt a fontos kérdést, a mire bizonyosan lesz még alkalom elég másutt is. Most mindössze annyit mondhatunk még, hogy sokkal több tanulságot nyujt nekünk a rákospalotai népi építkezés a jobbágyság felszabadítása után. Ugyanis, mikor a tagosztályokat befejezték (1859—61) azután pár év alatt gyorsan megszedték magukat a palotaiak. Az ősi egyszobás jobbágyház kicsinynyé lett, csakhamar újabb és nagyobb házat kellett építeniök. S milyen volt ez az újabb és nagyobb ház? Oszlopos tornácza volt, aztán a pitvaros konyhától jobbra is, meg balra is nyillott egy-egy szoba s a kamra hátrább került, sőt az istálló is a lakóházzal egy fedél alá jutott. Ugyanoda értünk tehát, a hol a bényi házak típusát látjuk, még pedig a *hidegkonyhásat*.[1] Ma már Palotán sem *ágasfás* építkezést, sem *mestergerendás házat* látni nem lehet. *A hidegkonyhás* házakból is alig egy kettő maradt meg mutatónak, ma már

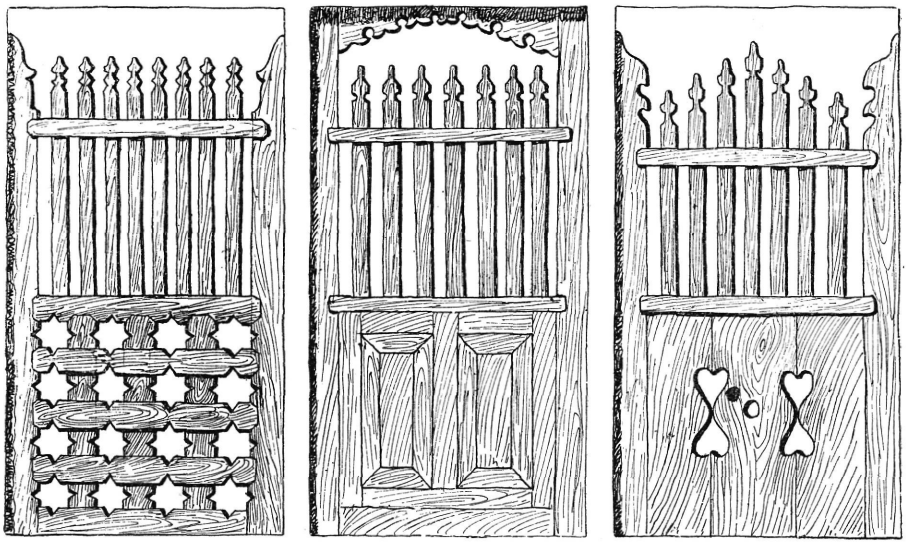

12. á. Ajtórácsok.

mindenütt a *melegkonyhás* házak épülnek,[2] de azzal a különbséggel a *bényi* házakhoz képest, hogy a rákospalotaiak legújabban a *pitvart* (pitart) is elsikkasztják, lebontják azt a boltives falat, a mely pitvarossá teszi a konyhát. Ez a palotai építkezés fejlődésmenete és rövid leromlása.

A rákospalotai *tornáczos* háztípus tehát a jobbágyság felszabadulása után fejlődött ki. Előtte mindig egy kis kertecske is volt, gyakran megvan még ma is. Erre a kis kertre pedig a tornáczról egy ajtórács néz ki, a mit kinyitni nem lehet, hanem a kiskertbe, az utczára nyíló kisajtó mellett van a bejárat. Épp úgy, mint *Bényben*. Azonban ezek a rákospalotai ajtórácsok igen érdesek és szépek. Közülük bemutatok néhány típust még a 12. ábrán, de valószínű, hogy ezek már csak halavány maradékai az azelőtt itt virágzó ilyen ajtórácsoknak.

A pordeszka (verébdeszka) már nem czifrázott és nem is faragott. Ellen-

[1] Ert. 1913 1—2. füz. 54. lap.
[2] U. o. 56. lap.

ben a *keresztdeszkák és tetejdeszkák* közül még sikerült egy kis sorozatot összegyűjtenem (13. á.).

A melléképületek közül, a *pajtában* tartják a szénát, pelyvát miegyebet. Ez egészen olyan, mint a „*pelvás*“ Bényben.[1] A *disznóól*, melyet itt „*hidas ól*“-nak neveznek azért, mert a pallója nem a födön fekszik, hanem vastag gerendákra van felfektetve. Különben teljesen egyezik a bényi „*lábas ól*“-lal.[2] A kukoriczát nem *górékban* tartották, hanem a „*pallás*“-ra öntötték fel. A *rozsot* a falu közepén vermölték el, mint azt már említettük. A kocsinak, szekérnek való „*fészer*“ azelőtt külön állott és „*féhajos*“ (félfedelű) volt, mint a bényi, néhol még most is látni, de ma már rendszerint egy födél alá veszik a lakóházzal.

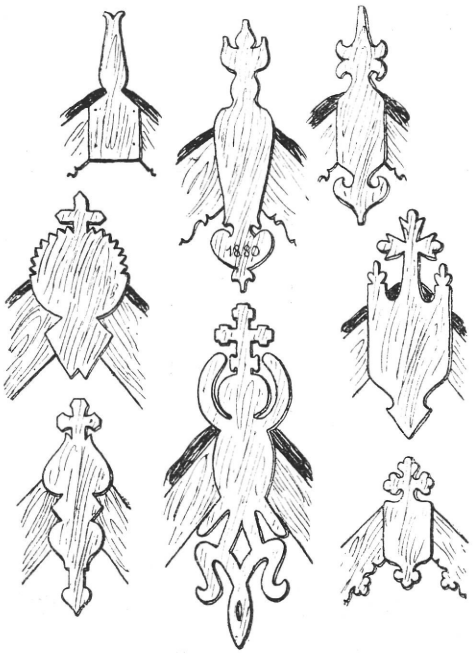

13. á. Tetejdeszkák.

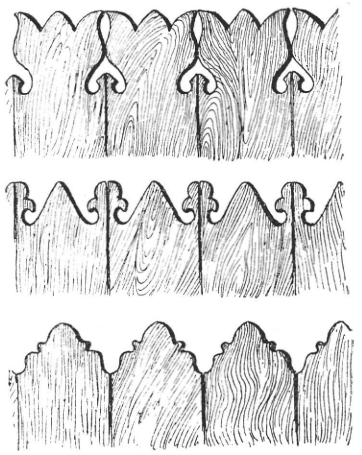

14. á. Kerítésdeszkák.

A „*birge akók*“ pedig a fóti úton állottak sorba, az egész községé, de a tagosításkor a birge-tenyésztést legelő híján abba kellett hagyniok.

A konyha is, a *pitar* is régebben *tányérokkal* volt teleaggatva, de nem volt oly túlsok tányér felaggatva azelőtt, mint most. A protestánsoknál a tányérok helyett sok korsó (bokály-féle) is volt a falakra aggatva és pedig nemcsak a konyhában, hanem köröskörül a szoba három falán is, a hol ajtó és banyakemencze volt (*„bugja-keménczе“*) az volt a negyedik fal, oda nem akasztottak korsókat. Néhun 200 korsó is volt a konyhában, szobában, gyakran kétsorban is egymásfelett. A konyhában azután még régebben *tulipántos, festett fakanalak* is lógtak sorjában. Ezek olyan nagy főzőkanálfélék voltak, de sohase kerültek használatba, hanem csak a konyhát díszítették velük. Ezeket a festett fakanalakat a

[1] U. o. 55. lap és 53. lap 7. ábra.
[2] U. o. 55. és 56. lap, 8—10. ábrák.

váczi országos vásárokon vették azelőtt, de már rég nincsenek. A korsókat azelőtt s a tányérokat még most is a *rongyos* vagy *vasas zsidóktól* szerezték be cserébe hummi vásott rongyért, meg ócskavasért.

A régi tüzhely, melyet a szóbeli értesítések alapján megállapíthattam, a bényihez volt hasonló. Ma már mutatónak sincs belőle egy se az egész községben. A tüzelés régebben csakis *tőzeggel* történt, mert fa, szén akkor még drága pénzért se volt. A tőzeget ők maguk készítették és pedig *marhatrágyából*, a melyet összegyűjtögetve jól megöntöztek, aztán a gyerekekkel összegázoltatták. Azok víg dévajkodással eltánczoltak abban akár egész nap. Mikor aztán a meggyúrt trágya megszikkadt, koczkákra vágták és kúpokba rakták, de úgy, hogy a közepe üres maradjon, hogy mindig járhassa a szél. Ez volt a tüzelőanyaguk.

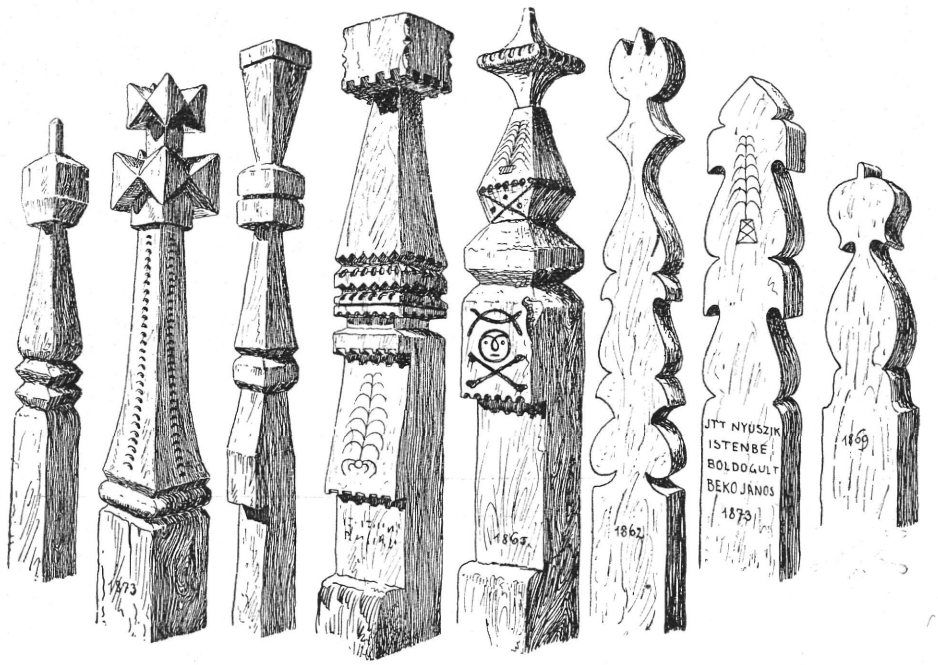

1 2 3 4 5 6 7 8

15. á. Kopjafák.

A szobák berendezését a reformátusoknál, mint már említettem is, régebben virágos korsók felaggatásával ékesítették, mely szokás ma már nincsen meg, míg a katholikus lakosság most is csak úgy teleaggatja a szobájának minden falát szentképekkel mint azelőtt, csakhogy most már vastag és díszes aranyos rámákban. Ez adja meg a szobájuk különös jellegét.

A háztelek kerítései valamikor igen érdekes alakzatokat adhattak a szemlélőnek. Ma már ezekből mindössze alig lehetett összeszedni valamit, de az a három kerítésminta, a mit a 14. ábrán mutatok be, mindannak daczára kárpótolja szépségeivel a sok kerítésmintát.

A temető valamikor szintén igen sok gyönyörű fejfát tartalmazhatott, amikből igen érdekes és igen formás darabokat mutathatok be a 15. ábrán. Ezek közül

az első három fejfa a *kopjafák*[1] csoportjába tartozik. Részletes leírásukat érdekességük és népszerűségük indokolja.

Az 1. számú fejfa feje alul és felül haránt csíkokkal csúcsosított koczka, melynek tetejéből gúlában végződő magas hasáb emelkedik ki, árboczként. A fej alatt a kissé zömök, de teljesen kopjafa jellegű, aláfelé szélesedő test nyúlik le, majd azt két tört zeg-zúgos párkány élénkíti, hogy a tagozatlan lábazatba jussunk.

A 2. számú fejfa már sokkal díszesebb. Igen érdekes és teljesen újszerű megoldású feje tulajdonképen két félcsillagos motívumból áll, melyek közül a felső kisebbméretű és vékony nyakon áll. Karcsú, homorú hajlású, kopjás test következik ezután, melynek közepét végigdíszítette a kupásvéső félholdjainak sorozata. A testet egy pálczatag viszi át a lábazatba, a melyet két haránt-metszés emel ki.

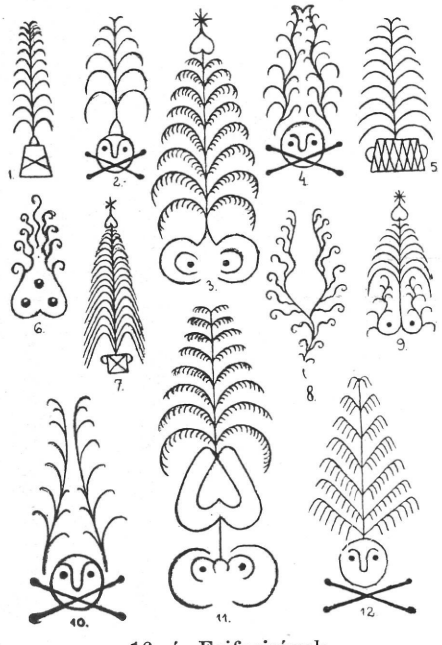

16. á. Fejfavirágok.

A 3. számú fejfa szintén az egyszerűbb megoldásokhoz tartozik ugyan, mindazonáltal sok új és nem kevésbbé érdekes vonást tartalmaz. Kopjaszerű testével egyenlő nagy, ellenkező irányú feje van, melyet az erőteljes és egyszerűdíszű nyak választ el. A sírfelirat számára *eresze* is van.

A 4. számú fejfa már az *oszlopos fejfákhoz* tartozik.[2] Szépség és érdekesség dolgában vetekszik a legművészibb fejfákkal is. Méretei is monumentálisak, közel 2 m. a magassága. Hatalmas négyzetes, lapos hasábalakú fejének függőleges éleit igen szép hullámos homorú faragás teszi díszessé. Alsó vízszintes négy éle pedig igen szép, eddig az irodalomban még teljesen ismeretlen fogazattal van díszítve. Azt hiszem, mulasztást követnék el, ha itt nem utalnék a *Ruskin* által leírt és megcsodált, általa *velenczei fogrovatnak* nevezett kődíszitéshez, mely részben teljesen ugyanez a fogazás, részben díszesebbé is van fejlesztve.[3] Erőteljes kopjás test, czikkczakkos éldíszítéssel, majd kettős hasábbemetszés, szintén fogazatos éldíszítéssel és végül *eresz* a vésett fűzfának, mely alatt külön fogazatos *eresz* a felírásnak. Ez a szerkezet eleddig páratlan, mert kettős eresze van.

Az 5. számú fejfa szintén a leggyönyörűbbek egyike. Feje igen elegánsan kiképezett homorú hajlású oktaéder-féle alakzat, melynek középső pálczatagja vésett faragással van díszítve. Ez alatt szélesebb síkban kezdődik a test, mely kopjafajellegű és felső ferde lapján, de csak a homlokzaton, bevésett fűzfa

[1] Lásd: Ért. XI. évf. 1—2. sz. 1910. A temetők népi művészete. 3. és 24. lapokon.

[2] U. o. 3. és 16. lap.

[3] *Ruskin*: Velencze kövei. Ford. Geöcze S. Budapest, 1896. I. köt. 318. lap és folyt. 58. ábra.

látható, míg alsó, befeléhajló ferde lapján két átló között három lyuk díszíti. A test alsórésze ugyanez a motívum, csakhogy egészen laposan és símán. Így megy át a hatalmas törzsbe, melynek eresze felett két egymásbafonódó körív van vésve, egy primitíven ábrázolt koponya felett, alul két kereszbetett lábszárcsonttal, mely motívum, mint alább látni fogjuk, a rákospalotai reformátusok fejfáin igen kedvelt és sokszor előforduló motívum volt. Ez is ereszes.

A 6., 7. és 8. számú fejfák a *táblás fejfákhoz* tartoznak.[1] Igen sok szépséget tartalmaznak szintén, különösen a legutolsó, *8. számú* fejfa, melynek kecses profilú feje a legszebb, a mit e nemben képzelni lehet.

A fejfák virágozása is nagyban divatozhatott régebben. Erre vall a 16. ábrán bemutatott vésett díszítések sorozata, melyeken a fűzfát és a pálmát igen sikerült stilizálásokban láthatjuk, szívekkel, csillagokkal, virágcserepekkel, virághagymákkal stb. összekötve. Egyben a koponya és az alatta keresztbe fektetett csontok is sokszor szerepelnek.

Valamennyi fejfa és fejfa-virágozás a rákospalotai öregtemetőből való, melyet 1843-ban szenteltek fel. (Az ág. ev. egyház említett canonica visitatiója szerint.) A legrégibb dátumos fejfa, melyet felfedezhettem 1862-ből való és a 15. ábra 6. rajzán látható. A többiek fiatalabbak, de valószínü, hogy a dátumnélküliek között van egy pár régebbi is. Az új temető, mely a szt.-mihályi út mentén van, igen szomorú látványt nyujt néprajzi szempontból is, a mennyiben csak egyetlen egy faragott fejfája van, az is ismertebb motívumokból áll, s az új fejfák már csak sablonos táblák, minden érdekesség nélkül. Meg kell még itt jegyeznem, hogy a legrégibb temető, az 1843. év előtti temetkezések helye, a község nyugati részén, félholdnyi területen állott, szemben a mostani szanatóriummal, hol *Reményi* Ede is feküdt. Ezt a temetőt azonban a nyolczvanas években beépítették.

Novák József Lajos.

A magyar kerek tükör.

(Második közlemény.)

A kerek tükörnek, vagy most már alakjától eltekintve, általánosságban véve a tükörnek a néphit rendkivüli nagy szerepet juttat. S a mikor a magyar kerek tükörfát elhelyezzük a neki megfelelő helyre az emberiség *materiális* kultúrájában, ezzel még e tárgygyal korán sem készültünk el egészen, mert ha *szellemi* kultúránkban körültekintünk, azt vesszük észre, hogy ehhez a tükörhöz töménytelen sok néphit, babona fűződik, a mely magával e tárgygyal a legszorosabb

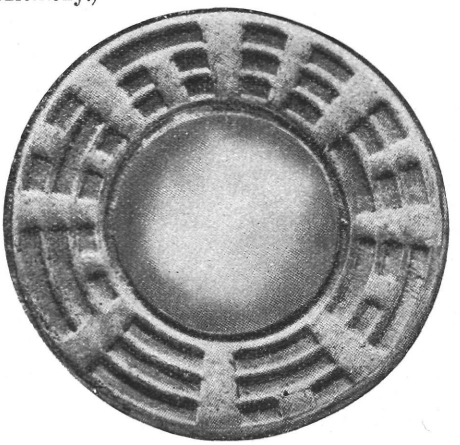

Khinai bűvös tükör.

[1] Ért. 1910. XI. évf. 3—4. füz. 149. lap és folyt.

összefüggésben van, tőle el sem is választható, mert egymást kölcsönösen kiegészítik és magyarázzák.

Már eddigi tárgyalásunk során is arra a megállapításra jutottunk, hogy a kerek tükör tulajdonképpen az égi napkorong *magikus* célzattal való utánzásának tekinthető s mint egyes népek samán-köntöseinek elmaradhatatlan kelléke *bűvös erővel bír* s ennélfogva a samánok védelmezőjeként lép fel.[1]

Ha az ethnologia módszere útján primitiv népeknél kezdjük a tükör szerepét és jelentőségét vizsgálni, arra az eredményre jutunk, hogy *a primitiv néplélek a tükörben a varázserő székhelyét látja* s ez a tulajdonsága érteti meg velük e tárgynak mindennemű alkalmaztatását, bárhol találkozzunk is vele a néphitben.

Mielőtt azonban a tükörnek, mint a varázserő székhelyének tárgyalásába bocsátkoznánk, meg kell jegyeznünk, hogy a primitiv népeknél a tükörrel teljesen azonos értékű dolog minden tükröző felülettel bíró tárgy, főként pedig a *kristály* és a *vízfelület,* a mely tulajdonképpen nem is egyéb, mint a legelső és legegyszerűbb tükör, melyet a természet az ősember számára készen nyujt. Alább felsorolandó internationális adataink igazolni fogják, hogy kristály, vizfelület, tükör, csillogó pénzfelület, köröm, továbbra nap és hold, bizonyos tekintetekben teljesen azonos mágikus célt szolgálnak s a néphit szemében egymással felcseréltetnek.

Lássuk tehát, miként fűzik primitiv népek a varázserő fogalmát a tükröt helyettesítő kristályhoz!

Az *észak-nyugati* és *nyugat-ausztráliai* varázslók (boylya) „kvarczkristályok alakját öltve hatolnak be az emberbe, és nagy fájdalmakat okoznak. Az ilyen kristálylyá változott boylyát ki tudja hozni a betegből egy másik boylya: a kristályt elteszik és nagy becsben tartják".[2] „A boglia hasában van egy kvarczkristály, ebben rejlik hatalma. Halála után fia hasába megy át. Ha valakit meg akarnak ölni, ennek a kvarczkristálynak egy darabját küldik neki."[3] A varázserő fogalmával tehát az ausztráliai néphit szerint teljesen identikus dolog „a *kvarczkristály* és a róla átömlő halálthozó erő, a mely egyszersmind *a bűvösség tudományának lényege, a samánerő forrása.*"[4]

Az *észak-amerikai dakotá*-k (sziú) szerint az „átlátszó kavics" vagyis a kristály szintén a mystikus erő (vakanda) székhelye.[5]

Primitiv népek szerint a varázserőnek *távolba ható* értéke van[6] s ennélfogva távollevő dolgok meglátása és jövendelés czéljából sűrűn találkozunk *kristálybanézéssel, vízfelületrenézéssel Polynéziá*-ban, az *algonkin*oknál,

[1] Népr. Ért. 1914. 12—13.

[2] *Róheim Géza*: A varázserő fogalmának eredete. Budapest, 1914. 25. (*G. Grey:* Journals of two Expeditions to North-West and Western Australia. 1841. II. 337.)

[3] *Róheim G.*: 26. (Monsig. *D. Rudesindo Salvado*: Memorie storiche dell' Australia particolarmente di Nuova Norica e degli usi e costumi degli Australiani. 1851. 299.)

[4] *Róheim G.*: 37.

[5] *Róheim G.*: 109. 115.

[6] *Róheim G.*: 39.

Madagaskar-ban, *zuluk*-nál, *inkák*-nál, *apas*-oknál.[1] Egy *német* mondában egy nürnbergi asszony egy rejtélyes idegentől vendégszeretet fejében bűvös kristályt kap s ha abba egy szűz fiú belenéz, kis emberkét lát benne, a ki néki mindent megmutat, a mit csak a kristályba néző akar.[2] Általában véve a meredt kristálybanézés számos népnél a tranceba jutásnak egyik módja. A kristály nézése által elkábított öntudat sűlyedése felszabadítja a tudatküszöb alatti képzeteket és ezeknek rejtelmeit a primitiv ember a varázserő megnyilvánulásával magyarázza. *A varázserő székhelyévé* pedig magát a *kristályt* teszi.[3]

A tükör sem egyéb, mint a varázserő székhelye. Rendszerint lényeges alkotórésze samánköntösöknek, a hol a benne rejlő bűvös erőnél fogva segítője magának a bűbájos samának s ugyanezen erővel megvédelmezi őt minden esetleges veszedelemtől (a jakutoknál).[4] A gold samán köntösének is fő járulékát képezi egy jól csiszolt rézkorong (toli) — tulajdonképpeni bronztükör — különböző nagyságban, melyet a samán szíjra függesztve a mellén hord. Ebben tükröződnek az emberek cselekedetei, a jók éppúgy, mint a rosszak s képes megtudni az igazságot. Minél nagyobb csiszolt rézkorong van a samán birtokában, annál gazdagabbnak tartják a samánt. Ez a „toli" a goldok hite szerint *megvédi a samán testét azon nyilak ellen*, melyeket a samánság ellenségei bocsátanak reá. Miért is a samán minden alkalommal, a mikor a samánkodás közben extasisba jut és küzdelembe kerül ellenségeivel, a toli-ba, mely a hátán vagy a mellén csüng, annyi lyukat üt, mint amennyi nyil éri őt magát, a samánt. Minél több ilyen lyuk van a toli-n, a nép őt annál nagyobbra tartja.[5]

A tükör, mint varázserőt kölcsönző tárgy szerepel a következő mondákban: Hephaistos, mikor az első tükröt megkovácsolta, Dionysios elé tartotta s mikor az isten saját képét meglátta benne, világuralomra kezdett törekedni. Ezt a symbolistikus magyarázatot fűzték a *görögök* az orpheusi mysteriumok tükréhez.[6] Egy *indiai* világteremtési mondában az isten tükörben nézi önmagát, a melyből teremtő erőt merít.[7] Egy *assami* monda szerint Singbonga istenség az ég hálátlan lakóit, a kik minden munkát megtagadtak, mert egy tükörben magukat istenhez hasonlóknak látták, letaszította az égből.[8] *Indiában* az elhalt férj özvegyének máglyán való elégettetése alkalmával az özvegy balkezébe tükröt, jobbjába czitromot (kókuszdiót, nyilat) adtak a régi irók szerint. A tükör arra való, hogy a máglyára lépő asszony beletekintve meggyőződhessék róla, hogy arczvonásai semmit sem

[1] *Andrew Lang*: The Making of Religion. London, 1909. 83—104.

[2] *E. S. Hartland:* The Legend of Perseus. London, 1895. II. 15.

[3] *Róheim G.*: 55.

[4] L. fentebb. Ethn. 1914. 12.

[5] П. П. Шимкевичъ: Матеріалы для изученія шаманства у гольдовъ. Хабаровскъ. 1896. 12.

[6] *O. Gruppe:* Griechische Mithologie und Religionsgeschichte. München, 1906. I. 1027.

[7] *V. Jäkel:* War der magische Spiegel im Besitztum der Vorzeit? Internationales Centralblatt für Anthropologie und verwandte Wissenschaften. 1903. VIII. 263.

[8] *A. Bastian*: Völkerstämme am Brahmaputra. Berlin, 1883. 116.

változtak meg, hanem ugyanazok maradtak s hogy ennélfogva *ne féljen.*[1] Dél-Indiában (Travancore) hasonlóképpen a menyasszony is tükröt és nyilat tart a kezében lakodalomkor.[2]

A német babonák szerint a tükröt azáltal is varázserejűvé lehet tenni, ha betegágyas asszony holttestéhez érintik.[3]

A benne rejlő varázserő a tükröt *igen értékes* tárgygyá teszi s mint ilyen tűnik elénk két orosz Salamon-mondában. Az egyik szerint Salamon anyja, a ki szellemi képességeinél fogva többre tartja magát a többi asszonynál, eladja magát egy éjszakára egy kereskedőnek, a ki néki tükröt igér. Az asszony bebocsátja már éjjel szobájába a kereskedőt, a hol is a kereskedőnek öltözött Salamon leleplezi önmagát s anyjának az egész történettel azt bizonyítja be, hogy az asszonyoknak a haja hosszú, de az esze rövid. A másik monda szerint Salamon az összes démonokat várába csalja lakomára s aztán rájuk csukva az ajtót, foglyul ejti őket, hogy ki ne mehessenek többé a világba s hogy ezáltal a világon többé semmiféle rossz és igazságtalanság ne történhessék. De Salamon felesége egy tükörért odaadja az egyik démonnak a vár kulcsát, s ezek ismét kiszabadulnak.[4]

A tükörnek minden mágikus czélra való alkalmaztatását ez a néphitben általánosan elterjedt bűvös ereje magyarázza meg.

A primitiv népek varázserő-fogalmának kulcsával hozzá láthatunk már most saját folk-lore anyagunk rejtelmeinek nyitogatásához is, s áttérhetünk mindazon babonák tárgyalására, melyeket a *magyar néphit* fűz a tükörhöz. Az óczeániai varázserő (mana) fogalma körül avval a hittel találkozunk, hogy az ilyen „mana"-val bíró fegyver jósjeleket ad, önmagától megmozdul és rejtett hatalmával megöli a közrendű embert, ha az hozzá mer nyúlni. A fegyver *elpusztítása a manának is véget vet.*[5]

Ebbe a körbe tartozik a *törött tükörről* szóló néphit. A tükör elpusztulása következtében a benne rejlő varázserő is megsemmisül, s ennélfogva nem védi meg többé tulajdonosát az őt fenyegető szerencsétlenségtől és haláltól:

A ki tükröt tör el, hét évig *nem lesz szerencséje* (magyar — Bakony).[6]

Törött tükröt nem szabad a háznál tartani, mert akkor *nincs szerencse* (oláh — Beszterczevidék).[7]

A mely leány tükröt tör el, hét évig *nem megy férjhez* (magyar — Siklós).[8] Ugyanigy Oláhlapádon és a délvidéki magyaroknál is.[9] Bács

[1] *Theodor Zachariae*: Zur indischen Witwenverbrennung. Zeitschrift d. Vereins f. Volkskunde. Berlin. 1904. 207—209. 311 — [2] U. o. 209.

[3] *Julius v. Negelein:* Bild, Spiegel und Schatten im Volksglauben. Archiv für Religionswissenschaft. V. 28.

[4] П. И. Изъ области малорусскихъ народныхъ легендъ. Этнографическое Обозрѣніе. 1893. 3. XVIII. 94. 103.

[5] *Róheim G.*: 69. (*E. Tregear:* The Maoris of New-Zealand. Journal Anthr. Inst. 1889. 120.)

[6] *Káldy József*: Bakonyi babonák és szólásmódok. Ethn. 1908. XIX. 287.

[7] *Filimon Aurél:* Beszterczevidéki oláh babonák. Ethn. 1912. XXIII. 346.

[8] *Dr. Révai Sándor*: Baranyai babonák. Ethn. 1905. XVI. 296.

[9] *Pávay V. Ferencz:* Oláhlapádi babonák és népies gyógymódok. Ethn. 1907. XVIII. 217.

megyében már tíz évig marad pártában az ilyen leány.[1] Ha férfi vagy nő tükröt tör el, hét évig nem házasodik, illetve nem megy férjhez. Ha megházasodik, nem lesz szerencséje (oláh — Beszterczevidék).[2] Hét évig szerencsétlen lesz az, a ki tükröt tör, s az is szerencsétlenséget hoz, ha a tükröt vízbe teszik (angol — Heresfordshire).[3]

Ha a tükör a falon megreped, a háznál *meghal* valaki (magyar — Besenyőtelek).[4] Ugyanígy Gömör megyében,[5] s az oláhoknál (Brád — Hunyad megye) tükröt törni szintén halált jelent.[6] A franczia folk-loreban az eltörött tükör hasonlóképpen halál előjele.[7]

De nem is szükséges, hogy a tükör elhasadjon, elég hogyha *megmozdul* a falon, vagy leesik onnan, akkor is *meghal* valaki a családból vagy a közeli rokonságból (tót — Árva m.).[8] Ide tartozik az a breton babona is, hogyha a falról leesik a kép vagy a tükör, az halált jelent.[9]

Ehez járul néhány *tabu*-szerű szokás is, mely a tükörrel szemben egy és más veszedelemmel járó cselekedetet megtilt: Ha valaki úgy *ül a tükör alá*, hogy feje a tükör közepére jut, az sohasem megy férjhez (Bácsmegye).[10] Leánynak nem szabad olyan helyre leülni, ahol tükör van, mert hét évig nem megy férjhez (oláh — Beszterczevidék).[11] Másutt ha fiatal leány tükör alá ül, 7 napon keresztül szerencsétlen lesz minden tettében (oláh — Szeben m.).[12]

Nem szabad a tükörbe nézve dalolni, mert a ki ezt teszi, megbolondul (magyar — Besenyőtelek).[13]

Aki tizenharmadik a társaságban s ezenfelül még a tükör alatt ül, meg fog halni (német).[14] Galela benszülötteinél (Halmaheira sziget) serdülő fiúknak és leányoknak nem szabad tükörbe nézni, mert a tükör elveszi a szépségüket és csúnyák lesznek.[15] Svédországban és Dániában nem szabad a leánynak sem sötétben sem világoson a tükörbe nézni, mert elveszti az

[1] *Pávay V. Ferencz*: U. o. 217. — *Nagy József:* Bácsmegyei babonák. Ethn. 1896. VII. 181.

[2] *Filimon Aurél*: Beszterczevidéki oláh babonák. Ethn. 1912. XXIII. 346.

[3] *Ella Mary Leather*: The Folk-Lore of Heresfordshire. Heresfordshire, 1912. 87.

[4] *Dr. Berze Nagy János:* Babonák, babonás alakok és szokások Besenyőteleken. Ethn. 1910. XXI. 26.

[5] *Székely Leó*: Gömörmegyei babonák. Ethn. 1896. VII. 375.

[6] *Dr. Schmidt Tibolt* kéziratos oláh gyüjtéséből.

[7] *Paul Sebillot*: Le Folk-Lore de France. Paris, 1904. IV. 396.

[8] *Nagy József*: Árvamegyei tót népbabonák. Ethn. 1891. II. 133.

[9] *Anatole le Braz*: La légende de la mort chez les bretons armoricains. Paris, 1902. I. 4—5.

[10] *Nagy József:* Bácsmegyei babonák. Ethn. 1896. VII. 181.

[11] *Filimon Aurél:* Beszterczevidéki oláh babonák. Ethn. 1912. XXIII. 346.

[12] *Dr. Schmidt Tibolt* kéziratos oláh gyüjtéséből.

[13] *Dr. Berze Nagy János:* Babonák, babonás alakok és szokások Besenyőteleken. Ethn. 1910. XXI. 29.

[14] *Julius v. Negelein*: Bild, Spiegel und Schatten im Volksglauben. Archiv für Religionswissenschaft. V. 25—26.

[15] *J. G. Frazer*: The Golden Bough. Part II. Taboo. London. 1911. 93.

emberek tetszését.[1] A betegnek sem szabad a tükörbe nézni, a betegszobában a tükröt eltakarják (Csehország, Pendjab).[2]

Minden varázstükörbe először egy kutyának vagy macskának kell belenézni, nehogy annak, a ki először belenéz, valami baja legyen.[3] Kelet-Poroszországban az új tükörbe legelőször a macskának kell belenézni.[4]

Alkalmasint ebbe a körbe tartoznak a következő magyar és magyarországi babonák is: Ha a macska tükörben nézi magát, halált jelent (magyar — Egervidék).[5] Ha a macska tükörbe néz, kedves vendég érkezését jelenti (tót — Nagy-Palugya).[6]

A kis gyermek és a tükör egymáshoz való viszonyában egész sereg hasonló *tabu*-jellegű babonával találkozunk: Nem szabad a gyermeket tükör elé vinni, mert kancsal lesz (magyar — Besenyőtelek).[7] Keresztelés után a keresztelési takarót a tükörre kell teríteni, mert ha a tükörben meglátja magát a kis gyermek, harmadnapra meghal (magyar — Bakony).[8] Egy évesnél fiatalabb gyermeknek nem szabad a tükörbe nézni, mert vagy meghal,[9] vagy nem jön meg a foga (Bács megye).[10] Húsz hetes kora előtt nem szabad a kis gyermeket tükör elő állítani, mert rossz betegséget (nyavalyát) kap, mikor a fogzása megindul,[11] vagy későn indúlnak meg a fogai (Privigye).[12] A kis gyermek egyéves koráig ne nézzen tükörbe, mert néma lesz (N.-Palugya).[13]

Nem jó, ha a kis gyermek a tükörbe néz, mielőtt még nem tud beszélni (német — vermischte Sammlung).[14] Ha a kis gyermek, mig egy éves korát be nem töltötte, tükörbe néz, büszke lesz (aus der Chemnitzer Rockenphilosophie).[15] Ha a három évesnél fiatalabb kis gyermeket az ablakhoz tolják, nem nő meg (Schwaben).[16] Nem szabad a kis gyermeknek tükörbe nézni, mert később tanul meg beszélni (orosz).[17] Ugyancsak Oroszországban tilos a gyermekeknek tükörbe nézni, mert nem tudnak aludni.[18]

[1] *J. Grimm*: Deutsche Mythologie. Berlin, 1878. III. 478.
[2] *J. G. Frazer*: U. o. 95. — *J. Negelein*: U. o. 26.
[3] *J. Negelein*: U. o. 26.
[4] *J. Negelein*: U. o. 15.
[5] *Benkóczy Emil*: Egervidéki babonák. Ethn. 1907. XVIII. 102.
[6] *Istvánffy Gyula*: Liptómegyei tót babonák. Ethn. 1902. XIII. 33.
[7] *Dr. Berze Nagy János*: U. o. 26.
[8] *Káldy József*: Bakonyi babonák és szólásmódok. Ethn. 1908. XIX. 284.
[9] *Nagy József*: Bácsmegyei babonák. Ethn. 1896. VII. 96.
[10] *Nagy József*: U. o. 97. 101.
[11] *Sztancsek József*: Privigye vidékén gyüjtött babonák, babonás szokások és házi gyógyszerek. Ethn. 1908. XIX. 101.
[12] *Sztancsek József*: U. o. 100.
[13] *Istvánffy Gyula*: Liptómegyei tót babonák. Ethn. 1902. XIII. 34.
[14] *J. Grimm*: U. o. III. 477.
[15] *J. Grimm*: U. o. III. 435.
[16] *J. Grimm*: U. o. III. 457.
[17] D. Ив. Успенскій: Родины и крестины въ тульской губ. Этногр. Обозр. 1895. 4. XXII. 79.
[18] *W. R. S. Ralston*: The Songs of the Russian People. London, 1872., 117.

A gyermeknek nem szabad a tükörbe nézni, mert rossz álmok gyötrik és felébred (Kongó alsó folyása).[1]

A kis gyermeknek a tükörrel való kapcsolata minden valószínűség szerint abban leli magyarázatát, hogy a kis gyermeket minden nép különösen óvja a démonok világától, mert a gyermek jobban ki van téve ezek rontó hatásának (váltott gyermek, szemverés), s a tükör, mint sajátos varázserővel bíró tárgy, rontó hatással lehetne rája. S hasonlóképpen ugyanebből a körülményből magyarázható azon másik jelenség is, — a mellyel részletesebben alább találkozunk, — hogy a kis gyermek, a ki a varázserővel és suggestioval szemben sokkal fogékonyabb, különösen alkalmas a tükörrel való mágiára. Tükörrel való jóslásra, kincskeresésre, stb. nagyrészt kis gyermek a hivatottabb.[2] *Maury* véleménye szerint a gyermekekkel való tükörbe nézetés onnan ered, hogy gyermekek és asszonyok könnyebben hypnotizálhatók, mint a felnőttek.[3]

A felsorolt babonákon kívül a tükröt hazai és nemzetközi párhuzamok kapcsán szorosabb összefüggésben látjuk a halállal, hazajáró lélekkel, démonokkal s a tükörrel a népviseletben és általában az életben mint gyakori amulettel találkozunk. Hogy ezekkel az alább következő jelenségekkel, melyek egymástól távolesőknek látszanak ugyan, de tulajdonképpen egymásból következnek, tisztába jöhessünk, psychologiai megmagyarázás czéljából vissza kell nyúlnunk az ember szellemi kulturájának legősibb rejtekhelyeibe, a lélek-fogalom egyes legprimitivebb formáinak kialakulásához.

Az Andamán szigetek lakói azt hiszik, hogy *a vízben tükröződő kép maga a lélek.*[4] Az ainuk, mikor Howard őket tükör elé állította, elszaladtak és semmivel sem lehett őket rávenni, hogy visszatérjenek.[5] Uj-Kaledóniában azt hiszik, hogy a vizben látszó tükörkép a lélek.[6] Uj-Guineában, Motumotuban a benszülöttek a *tükörben meglátott másukat tartották lelküknek.*[7] A Fidsi-szigetek lakói az emberi árnyékot „sötét lélek"-nek nevezik, mely az alvilágba megy. Az embernek a másik lelke visszatükröződik a vizben vagy a tükörben s ez a lélek az eltemetett test közelében marad s ez a „világos lélek".[8]

[1] *John H. Weeks*: Notes on some customs of the Lower Congo people. Folk-Lore XIX. 1908. 420.

[2] V. ö. *Dr. Heinrich Ploss*: Das Kind im Brauch und Sitte der Völker. Leipzig. 1911. 100—136. — *E. S. Hartland*: The science of fairy tales. London, 1891. 93—143. — *Wlislockiné Dörfler Fanni:* A gyermek a magyar néphitben. Ethn. 1893., IV. 217. — *Versényi György*: Adalékok a gyermekről való magyar néphithez. Ethn. 1894. V. — *Wlislockiné Dörfler Fanni*: Adalékok a gyermekről való magyar néphithez. Ethn. 1894. V.

[3] *L. F. Alfred Maury*: La magie et l'astrologie dans l'antiquité et au moyen âge. Paris, 1864. 437.

[4] *Róheim G.*: 129. *(E. H. Man*: On the Aboriginal Inhabitans of the Andaman Islands. Journal of the Anthropological Institute. 1882. 162.)

[5] *Róheim G.*: 129—130. (*Howard*: Life with Trans-Siberian Savages. 1893. 95., 97.)

[6] *Róheim G.*: 130. *(Lambert*· Moeurs et Superstitions des Neo Caledoniens 1900. 45.)

[7] *Róheim G.*: 130. (*Chalmers*: Pioneering in New-Guinea. 1887. 170.)

[8] *T. Williams*: Fiji and the Fijians. London, 1858. I. 241.

Mint igen elterjedt néphittel, gyakran találkozunk a tükörkép-, árnyék-, képmás babonás kímélésével, mely tulajdonképpen a tükörkép-lélek, árnyéklélek stb. fogalmával függ szorosan össze. Ide tartozik az *újjászületés* (Wiedergeburt) képzete is az általános néppsychologiában. Ha a saját tükörképével, vagyis a saját lelkével találkozik az ember akár álmában, akár éber állapotban, az azt jelenti, hogy a lélek elhagyta már a testet s tőle különválva jár, a mi az illető ember halott-állapotával azonos s előjele a biztosan bekövetkező halálnak. A ki önmagát látja („Sich - selbst - sehen"), az nemsokára meg fog halni.[1] A régi görögök halálos omennek tartották, ha az ember arról álmodott, hogy látja a saját tükörképét.[2] Egy régi königsbergi álmoskönyv szerint a ki a saját képmását tükörben látja, annak fia születik („Sehen sein Angesicht in eynem spiegel, bedeyt jm geboren werden eyn sune").[3] Vagyis az illető lelke átvándorol, újjászületik a fiában, mint a hogy pl. az atya nevével, vagy a házikígyóval a lélek nemzedékről nemzedékre öröklődik a családban.

A tükör és tükörkép-lélek egymás közötti viszonyában azonban egy igen érdekes fázis van, mely az idekapcsolódó varázserőfogalmat közelről magyarázza: A zuluk azt hiszik, hogy a vízben él valamiféle állat s hogyha az ember a viz fölé hajol, ez az állat *megragadja az ember árnyékát*, a mitől ez folyton arra fog vágyakozni, hogy belemenjen a vizbe s belefulladjon. Ezért nem mernek mély, sötét vizekbe nézni, nehogy az árnyékukat elragadják.[4] Hasonló néphit van a basutoknál is, a hol krokodilus ragadja el az árnyékukat.[5] A Banks'-szigeteken szentnek tartják a folyókat, azaz a folyók csendes részeit, mint a szellemek tanyáit. Valuwa-ban van egy mély tócsa, a melybe senki sem mer belenézni, mert azt hiszik, hogy ha az ember arczának tükröződése a víz felületére esik, meghal az ember, mert a tükröződés révén a démon hatalmába keríti az életét.[6] *Frazer* magyarázata szerint *Narkissos* sem abba halt bele eredetileg, hogy beleszeretett a vizben tükröződő saját képmásába, ez valószínűleg csak későbbi explicativ magyarázat. Inkább az okozhatta halálát, hogy tükörképét a démonok elragadták.[7] Indiai néphit szerint veszedelmes dolog valami idegen ember tükrébe nézni, mert könnyen megtörténhetik, hogy az ember otthagyja tükörképét, a mely lelkének egyik része.[8] Egy khínai mesében a tükörnek megvan az a sajátsága, hogyha egy asszony belenéz, annak a képét megőrzi, fixirozza s a kép csak akkor tünik el a tükörből, ha más asszony néz bele, vagy ugyanaz az asszony másféle ruhában.[9] Khínában

[1] *J. Negelein*: U. o. 33. — [2] *J. G. Frazer*: U. o. 94.

[3] *J. Negelein*: U. o. 34.

[4] *W. Crooke*: The popular religion and folk-lore of Northern-India. Westminster, 1896. 43—44.

[5] *J. Negelein*: U. o. 13.

[6] *R. H. Codrington*: The Melanesians. Oxford, 1891., 186.

[7] *J. G. Frazer*: U. o. 94.

[8] *W. Crooke*: The popular religion and folk-lore of Northern India. Westminster, 1896. I. 233.

[9] *E. S. Hartland*: The Legend of Perseus. London. 1895. II. 16.

haláleset alkalmával igen sok helyütt mindenféle tükröt eltakarnak a házban. Ennek a szokásnak az az egyik magyarázata, hogy a halott, ha meglátja képmását a tükörben, megborzad attól, hogy ő már kísértet s emiatt nagy csalódást érez. Egy másik magyarázat szerint minden tükörnek megvan az a rejtélyes tulajdonsága, hogy láthatatlanul megtart és felhalmoz mindent, a mi felületén tükröződik és ha olyan baljóslatú dolog halad el előtte, mint a milyen a holttest vagy a kísértet, a tükör attól az időtől kezdve a balszerencsének állandó kisugárzó pontjává válik. Némely khínai házban nemcsak akkor takarják le a tükröt, vagy fordítják befelé a falon, ha holttest van a házban, hanem minden este napnyugta után is, mert azt hiszik, hogy éjjelenkint a rossz szellemek és ártó erők szabadon kószálnak s ha egyikük egy födetlen tükör előtt halad el s a képe beleesik a tükörbe, az azontúl az egész család számára veszedelem és boldogtalanság forrása lesz.[1] A tükör fixirozó erejével függ össze az a szokás is, hogy Németországban a háziállatokat úgy teszik a házhoz ragaszkodókká, hogy háromszor a tükör elé tartják s megmutatják őket önnönmaguknak.[2]

A néplélekben az az ideális kapcsolat, a mely a tükörképlélek és maga a tükör között van, teljesen reálissá válik. *A tükör magába rejti, megfogja a benne tükröződő lelket.* Evvel az általános néphittel tudjuk megmagyarázni azokat a hazai és nemzetközi babonákat és népszokásokat, melyek a tükörnek démonelűző bűvös erőt tulajdonítanak.

Halál esetén, mint az imént említett khínai szokásnál is láttuk, a visszatükröződő emberi lélek megőrződik, fixirozódik a tükörben, miáltal a lélek ott marad, hazajáró lélek lesz és a családbelieknek számos szerencsétlenséget okozhat, éppen ezért igen sok babona fűződik ahhoz, hogy mit kelljen tenni a tükörrel abban az esetben, ha halott van a háznál:

Ha halott van a házban, a tükröt le kell borítani (magyar — Egervidék).[3] Ha valaki meghal, a tükröt fekete ruhával kell befödni s az órát megállítani, hogy a halott lelke haza ne járjon (magyar — Besenyőtelek).[4] Ha valaki a tükröt a halottasházban le nem födi, akkor a temetés alatt a tükörben boszorkányt láthat (tót — Liptó m.).[5] A gyászos házban le kell takarni a tükröt, mert ha az élő meglátja benne a halottat, minél előbb követni fogja őt (déli oláh — Erdély).[6] Halál esetén elfordítják a tükröt, vagy befödik, vagy pedig leveszik a falról, „mert különben elvesztené homálytalan tisztaságát“ (Német - Próna).[7]

Nemzetközi párhuzamai igen gyakoriak: Németországban a míg a halott a szobában fekszik, a szoba ablakát és a tükröt eltakarják és az ablakot

[1] *R. F. Johnston*: Lion and Dragon in Northern China. 1910. 294.

[2] *J. Negelein*: U. o. 23.

[3] *Benkóczy Emil*: Egervidéki babonák. Ethn. 1907. XVIII. 102.

[4] *Dr. Berze Nagy János*: Babonák, babonás alakok és szokások Besenyőteleken. Ethn. 1910. XXI. 26.

[5] *Istvánffy Gyula*: Liptómegyei tót babonák. Ethn. 1902. XIII. 269.

[6] *Dr. Schmidt Tibolt* kéziratos oláh gyüjtéséből.

[7] *Richter M. István*: Halotti szokások Német-Prónán (Nyitra m.) és vidékén. Ethn. 1896. VII. 401.

zárva tartják.[1] Sziléziában ugyanekkor a tükröt és képet eltakarják s az órát megállítják, hogy a lélek akadálytalanul távozhassék el.[2] A litvánok hite szerint nem jó, ha a holttest úgy fekszik, hogy megl átható a tükörben, mert némelyek azt mondják, hogy a halott felkél s megnézi magát benne s ezért a tükröt inkább eltakarják.[3] A románok halál esetén a tükröt szintén eltakarják, vagy eltávolítják a házból.[4] A vendek, ha halott van a háznál, kinyítják az ablakot, a tükröt pedig eltakarják.[5] Skóciában halál esetén a tükröt meg a képeket a házban eltakarják fehér takaróval,[6] az Orkney- és Shetland szigeteken is eltakarják a tükröt hasonló alkalommal.[7] Bombayban a szunnita mohammedánok betakarják a tükröt abban a házban, a hol beteg van, mert megtörténhetik, hogy a betegnek kiszállani akaró lelkét a tükör absorbeálja s ezáltal az ember holttest marad.[8] Mindezeken kívül előfordul még ez a szokás Oldenburgban, Belgiumban, Angliában, Madagaskarban, a karaitáknál a Krim-félszigeten stb.[9]

Sokban hasonlatos ehhez a *démon-mutató tükör*: A ki este a tükörbe néz, ördögöt fog látni (magyar — Siklós).[10] Ha valaki este a tükörbe néz, éjjel meglátja az ördögöt (Gömör m.).[11] A ki éjjel 12 órakor a tükör elé áll, reggelig meghal; egyáltalán nem jó gyakran a tükörbe nézni, mert az ördög néz ki onnan. A ki este a tükörbe néz, reggelre medvévé változik (Bács megye).[12] Éjjel nem szabad a tükörbe nézni, mert a halál mutatkozik benne (tót — Felvidék).[13] A tükör az ördög szerszáma (oláh — Vádudobri körny. Hunyad m.).[14] Éjjel 11 óra után nem szabad az embernek magát tükörben nézni, mert a saját arcza mellett egy másik undok arczot lát (Schl.), vagy az ördögöt (Bay. Bad. Schw. Bö. Tir. Rhein. Old.), vagy a boszorkányt látja (Schw.), vagy elveszíti az ember tükörképét (Schl.), sárgaságba esik (Bö.), vagy meghal (Bö.).[15] Ha valaki, mikor a tükörbe néz, a saját arcza mellett egy másik arczot vesz észre, akkor nemsokára meghal (Bö.)[16] A ki

[1] *Rudolf Reichhardt*: Geburt, Hochzeit und Tod im deutschen Volksbrauch und Volksglauben. Jena, 1913. 129.

[2] *Paul Drechsler*: Sitte, Brauch und Volksglaube in Schlesien. Leipzig, 1903. I. 290—291.

[3] *J. Grimm*: U. o. III. 492.

[4] *Adolf Flachs*: Rumänische Hochzeits und Totengebräuche. Berlin, 1899. 47.

[5] *Wilibald v. Schulenburg*: Wendisches Volksthum in Sage, Brauch und Sitte. Berlin, 1882. 112.

[6] *W. Gregor*: Notes on the folklore of the North-East of Scotland. 207.

[7] *R. F. Johnston*: Lion and Dragon in Northern China. 1910. 294.

[8] *W. Crooke*: The popular religion and folk-lore of Northern India. Westminster, 1896. I. 233.

[9] *J. G. Frazer*: U. o. 95. — V. ö. *Sartori*: Sitte und Brauch. I. 1910., 129. — *Laz. u. Steinth.*: Zeitschr. f. Völkerps. 13., 344.

[10] *Dr. Révay Sándor*: Baranyai babonák. Ethn. 1905. XVI. 294.

[11] *Székely Leó*: Gömörmegyei babonák. Ethn. 1896. VII. 377.

[12] *Nagy József*: Bácsmegyei babonák. Ethn. 1896., VII. 94.

[13] *Istvánffy Gyula*: Felvidéki tót babonák. Ethn. 1894. V. 346.

[14] *Dr. Schmidt Tibolt* kéziratos oláh gyüjtéséből.

[15] *Dr. Adolf Wuttke*: Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart. Berlin, 1900. 314.

[16] *Dr. Adolf Wuttke*: U. o. 226.

éjjel a tükörbe néz, az ördögöt látja benne (Chemnitz).[1] A bajor néphit szerint a hiú leányok, kik éjjel néznek a tükörbe, saját arczuk helyett az ördögöt látják.[2] Frank néphit szerint ha éjszaka néz valaki a tükörbe, az ördögöt látja benne.[3] Franczia néphit szerint ha az asszony napnyugta után néz a tükörbe, az ördögöt látja. Saint-Brieuc-ben azt mondják, hogy a válla mögött látszik az ördög. — Les Evangiles des Quenouilles szerint a ki éjjel nézi magát tükörben, meglátja a gonoszt, ő maga nem lesz szebb, sőt ellenkezőleg csunyább.[4] Skócziában a boszorkánymutató bűvös tükör a boszorkányos ember varázsszerei közé tartozik.[5] Alsó-Bretagne-i mondában egy hajótörés után gazdátlanul maradt tükröt haza visznek a tengerpartról s a tükörben egyszerre csak megjelenik egy halvány női alak, fehér, pupilla nélküli szemekkel, vizes, csöpögő hajjal. A tükröt visszaviszik a tengerbe.[6] Oroszországban a raskolnyikok szerint a tükör átkozott dolog, az ördög találmánya.[7] Délszláv szokás szerint a gyermekágyas asszonynak az első 9 napon nem szabad a tükörbe nézni, mert meglátja benne a gonosz szellemet.[8] A japán néphit szerint a róka emberi alakot tud ölteni magára s különösen szép asszony alakjában jár. Ha ilyen boszorkány elébe tükröt tart valaki, meglátszik benne a rókafej.[9]

A tükörnek ez az utóbbi sajátsága, hogy megőrzi, megtartja a benne visszaverődő tükörképet, vagy tükörkép-lelket, az általános néphitben a tükröt sűrűn alkalmazott *amuletté avatta*. Megfogódik benne a varázsló rontó ereje vagy maga a démon s ezáltal rontást elhárító vagy démonelűző eszközzé válik a gyógyító-varázsló, vagy általában a nép kezében. Sok helyütt a nép ugyan másféle explicativ magyarázatot fűz a tükör és a beletekintő démon viszonyához, azt mondják, hogy a démon, mikor a tükörbe tekint, meglátja benne a saját képét s annyira megijed a saját szörnyű arczától, hogy elfut. Nem valószínű, hogy azért futna el a démon, mert megijed önnön torz képétől. Inkább hihető, a tükörhöz fűződő általános néphit alapján, hogy a démon attól rettenik meg inkább, hogy a mikor meglátja magával szemben a tükörben a saját tükörkép-lelkét, attól fél, hogy ezáltal a lelkét, azaz őt magát megfogják s ez elől a kelepcze elől igyekszik menekülni.

Különböző népek mondái és babonái szólnak a tükörnek erről a démonelűző hatalmáról: A khínaiak házi bálványaikra réztükröket aggat-

[1] *J. Grimm*: U. o. III. 438.

[2] *J. Negelein*: U. o. 25.

[3] *Hermann Haupt*: F. A. Reuss' Sammlungen zur fränkischen Volkskunde. Zeitschr. d. Vereins f. Volkskunde, Berlin, 1895. 416.

[4] *Paul Sebillot*: Le Folk-Lore de France. Paris, 1904. I. 139.

[5] *R. C. Maclagan*: Evil Eye in the Western Highlands. London, 1902. 210.

[6] *Anatole le Braz*: La légende de la mort chez les bretons armoricains. Paris, 1902. 202—205.

[7] *W. R. S. Ralston*: The Songs of the Russian People. London, 1872. 117.

[8] *J. Negelein*: U. o. 25.

[9] *Dr. E. Bälz*: Die sogenannten magischen Spiegel und ihr Gebrauch. Archiv für Anthropologie. Braunschweig, 1904. 46.

nak abban a hitben, hogy a mikor a rossz szellemek belépnek a házba s meglátják magukat ezekben a réztükrökben, a saját képük elijeszti őket.[1] Ugyancsak a levegőben ide s tova szálló szellemek távoltartására a khinaiak a hátukon tükröt hordanak. Ennek a fényétől megijednek a démonok s hasonló okból üvegtükröt akasztanak még az ágy függönyére, vagy a ház ajtajára is.[2] Sziléziában egy régi budissini krónika szerint egy rettenetes basilisk betért egy házba, a hol tekintetével sok embert megmérgezett és sok mindenféle bajt okozott, míg végre egy ember tetőtől-talpig teleaggatta magát tükörrel s mikor a szörnyeteg meglátta magát benne, megpukkadt s ezáltal a benne rejlő méreg is elpusztult.[3] Ugyancsak Sziléziában Schweidnitzben lakott egy pinczében egy sárkány (Lindwurm). A ki a közelébe ment, azt mind megölte lehelletével. Egy halálraitélt ember felajánlkozott, hogy megöli a szörnyeteget, ha megkegyelmeznek neki. Mikor neki ezt a feljebbvalók megigérték, bement a házba. Egy háromsarkos tükröt tartott maga elé. Ez nemcsak a sárkány mérges lehelletétől védte őt meg, hanem visszaverte magára a féregre, úgyhogy az saját lehelletétől elkábult. Az ember ilyen módon a sárkányt lándzsájával könnyű szerrel leszúrta.[4] A német néphit szerint a basilisk mindjárt elszalad, ha akár a vizben, akár a tükörben meglátja magát. A Bilmesschnitter (démon) Szent István napján mellére tükröt akaszt és felül a bodzafa tetejére. Ha a démon a tükörben önmagát látja meg előbb, megdöglik, de ha az embert látja meg előbb, az ember hal meg.[5] Thüringiában azt hiszik, hogy a gonosz szellemet, a Binsenschneider-t, úgy lehet elpusztítani, ha az ember tükröt akaszt a mellére s Szt. János vagy Szt. Háromság napján, mikor a nap legmagasabban áll, felül egy bodzafára. Ha jön a Binsenschneider s meglátja magát a tükörben, meghal.[6] A Montagne Noire-ban, ha meg akarják menteni a vetést a jégesőtől, tükröt kell a felhő felé tartani, abban oly feketének és oly csunyának látja magát, hogy megrémül önnönmagától és elfut.[7] Gascogneban egy kút vize zavarossá vált. A gazda munkásokat akart hivatni, hogy a kutat megtisztíttassa, a cselédje azonban lebeszélte róla s maga vállalkozott a zavaros víz megtisztítására. Hozott egy kis tükröt, a nap felé fordította, úgy hogy a napfény onnan visszaverődve bevilágitott a kút mélyébe. A kútban basilisk volt, a mely erre felemelte a fejét s mikor a tükörben saját képét megpillantotta, nyomban megdöglött.[8]

[1] *J. G. Frazer*: U. o. 93. (China Review II. 164.)

[2] *Globus*: XCII. No 8. 132 (*Friedrich Hirth*: Boas Memorial Volume. New-York, 1906. 208—256.) V. ö. *Dr. S. Seligmann*: Der böse Blick und Verwandtes. Berlin, 1910. II. 276—277.

[3] *Richard Kühnau*: Schlesische Sagen. II. 1911. 382.

[4] *Richard Kühnau*: U. o. 384.

[5] *Dr. S. Seligmann*: Der böse Blick und Verwandtes. Berlin, 1910. I. 142.

[6] *J. Grimm*: Deutsche Mythologie. Göttingen, 1835. 629.

[7] *Paul Sebillot*: Le Folk-Lore de France. Paris, 1904. I. 108.

[8] *Paul Sebillot*: U. o. II. 309—310. (Id. *J. F. Bladé*: Contes de Gascogne. 1886. II. 333—334.)

Amulet gyanánt való előfordulása, főként kis gyermekeknél és asszonyoknál, igen gyakori, s a tárgyi néprajzban ruhaornamentumként vagy számos használati eszközön való alkalmaztatása minden esetben a tükörnek amulet jellegével magyarázható: Pampelunában (Spanyolország) az anyák gyermekeik vállára szemverés ellen tükröt erősítenek. A tripolisi és tunisi nők, különösen a menyasszonyok, a ruháikra szemverés ellen kerek tükröcskéket aggatnak. A kabyl asszonyok nyak-szalagaikra Európában készült tükröket erősítenek.[1] Indiában az asszonyok hüvelykujjuk gyűrűjében szemverés ellen tükröt hordanak.[2] Japánban igen értékes talizmánul szolgálnak apró fémtükröcskék, melyek Budha képét tükrözik s melyet budhista papok osztogatnak hivőik között.[3] A Loango-partokon Afrikában *Bastian* igen sokszor látott bálványokat, melyeknek a mellére egy tükör volt erősítve. A rettegett Mabiali fetist egész sereg tükör borította.[4] A német néphit szerint a démon Bilwitzschnitter is tükröt hord a mellén. A ki meglátja ebben a saját képét, az még abban az esztendőben meghal.[5] A mai római néphit azt tartja, hogyha az igéző elé tükröt tartanak, a tükör őrá magára háritja vissza az igézetet.[6] *Mózes* idejében alkalmasint a zsidó asszonyok is fémtükröket hordtak ruháikon. Erre emlékeztet az Exodus azon helye, a mely szerint az asszonyok a frigysátor előtt összegyűlve tükreiket felajánlották, hogy azokból réztálat készitsenek: „Meg-tsinálá a' mosdót is rézből, a' sereggel öszve-gyülő aszszonyoknak tükörökből, mellyek sereggel szoktak vala gyülni, a' Gyülekezet Sátorának ajtajához".[7]

A tükörnek, mint amuletnek a szerepéről már a legrégibb koroktól kezdve szólnak azok a *sírmellékletek* is, melyeket az archaeologia Európából, Ázsiából, Afrikából, Amerikából megszámlálhatatlan mennyiségben ismer. Ezekkel azonos czélt szolgáltak azok az arany-, ezüst-, bronz-abroncsokkal körülfogott gömbalakú kristályok is, melyek amuletként hasonlóképpen alkalmaztattak s a praehistoriai rétegekben Angliában, Irországban, Dániában, Német-, Francziaországban, Itáliában és Görögországban előkerülnek s hasonló rendeltetéssel még napjainkban is forognak a nép kezén (pl. Irországban). Irlandban, a waterfordi marquise birtokában találtak ilyen kristálygömböt, melyről a családi hagyomány azt tartotta, hogy egy ősük hozta a keresztes háborúk idejében a szent földről. Nagyon keresett bűvös tárgy ez a kő, messze földről eljönnek érte beteg jószágaik meggyógyítása

[1] *Dr. S. Seligmann*: Der böse Blick und Verwandtes. Berlin, 1910. II. 276—277.

[2] *W. Crooke*: The popular religion and folk-lore of Northern India. Westminster, 1896. II. 35

[3] *Dr. E. Bälz*: Die sogenannten magischen Spiegel und ihr Gebrauch. Archiv für Anthropologie. 1904. 46.

[4] *A. Bastian*: Die deutsche Expedition an der Loango-Küste. Jena, 1874. I. 41., 76., 77., 243.

[5] *J. Negelein*: U. o. 26.

[6] *W. Crooke*: U. o. II. 35. (Id. *Leland*: Etruscan Roman Remains. 93.)

[7] *Mózes* II. könyve. XXXVIII. 8. — V. ö. *E. Kautzsch*: Die Heilige Schrift des alten Testament. Tübingen, 1909. 142. II. 38.8 Ps.

végett. Beleteszik a kristálygömböt folyóvízbe, melyen áthajtják a marhát előre, hátra, vagy megitatják velük a vizet róla, a melytől meggyógyulnak,[1]

Dr. Mészáros Gyula.

A hódmezővásárhelyi tálasság.

A hódmezővásárhelyi tálasmesterségről egy-két felületes, közelebbi tanulmányozás nélkül való, nagy leereszkedéssel odavetett megjegyzésen túl semmi sem található. A még össze nem gyűjtött, itt-ott látható edényeket általában „közönséges cserépedényeknek“ nevezték, a melyek a közönséges emberek, a nép

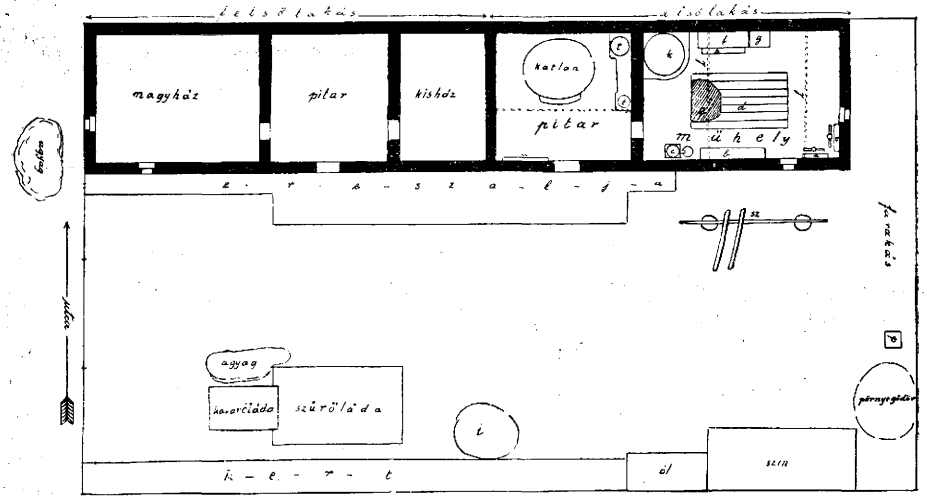

1. á. Bartha Sándor tálasmester háza tájéka.
a korong, *b* gyúrópad, *c* örlőkő, *d* taposódeszkák, *e* agyag, *f* ágy, *g* láda, *h* rengőpad, *i* az esztergáláskor lehullott agyag és száraz edénydarabok helye, *k* kemence, *l* lázsafák, *p* perváta, *sz* szárítófa, *t* főző és mosókatlan, *u* korsóálló

szükségleteit szolgálják. A hódmezővásárhelyi múzeumban nagy időkig visszamenőleg vannak összegyűjtve a tálasmesterség produktumának jellegzetes példányai és ezen alapra helyezkedve a gyűjtés közben tett tanulmányaimról számolok be.

Írásom tárgya tehát a könyvekben közönséges fazekasoknak nevezett iparosok munkája és élete. Ismertetni akarom a multból megmaradt régiségeiket és a jelenben készült árúikat megbecsülésem szerint való tárgyilagossággal azon az alapon, a melyet részben a meglátásommal, részben a még élő öreg cserepesektől megőrzött hagyományok és a még dolgozó fiatalabbak elmondásaiból szereztem. Meg akarom menteni az elfeledéstől a még menthető, multból található edényalakokat és azoknak elnevezését, a mesterműszavait, a használt festékek, mázak előállítási módját, azután az agyagiparosok életmódját és szokásait a multban és a jelenben.

Teszem mindezt néprajzi szempontból, bár nem tudom megállani, hogy

[1] *Geo. F. Black*: Scottish charms and amulets. (Proceedings XXVII. 1893.) 523.

néhol művészi értéket is ne érintsek. Ma már művészlelkű emberek, mint műtárgyakat keresik a vásárhelyi tálas árúit és becsülik bennök lelki és kézbeli fejlettségüket, a magyar szívben nőtt monumentális formákat és a szépséges magyar, vagy mondjuk vásárhelyi motívumokat.

Kár, hogy nem vették észre régen Hódmezővásárhely egykor virágzott iparát. A más vidéki színesebb, zavarosabb, kiabálósabb népművészeti cserepes produktumok hamarabb tűntek fel és követelték maguknak az elsőség helyét, a mi természetes. A hódmezővásárhelyi nagyszabású, nemes egyszerűségeket most

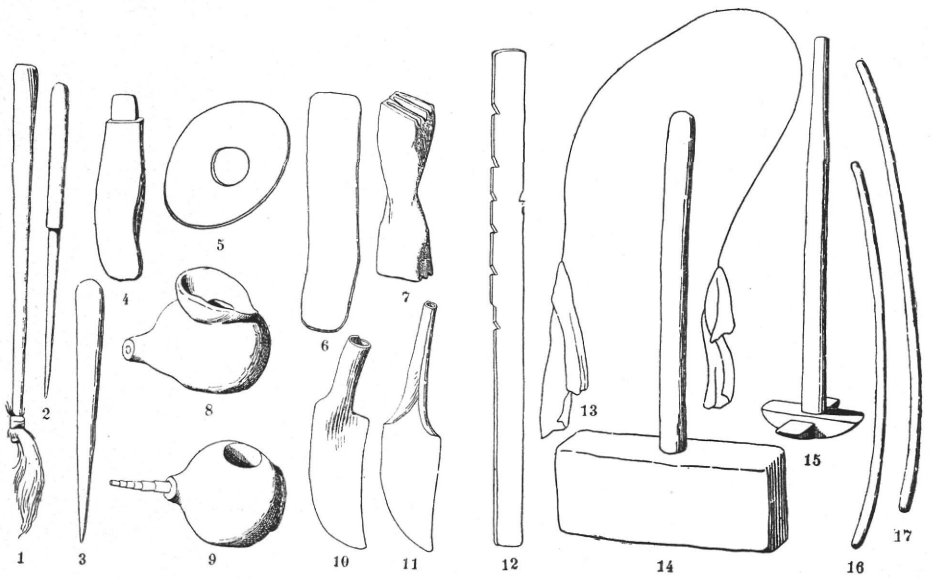

2. á. Tálasszerszámok, a melyeket a tálas maga készít.
1. pintus, 2. csöcsöző, 3. lyuggató, 4. pörsöly lyukvágó, 5. firez, 6. csipőbőr, 7. fülnyomó, 8—9. iróka, 10—11. esztergáló vas, 12. mérték, 13. sík, 14. furkó, 15. kallantyú, 16. fülestálmérték, 17. elsőtálmérték.

akarom pontosabban ösmertetni éppen a tizenkettedik órában, a mikor a vásárhelyi agyagipar az utolsó óráit éli. Szomorúan éreztem ezt gyűjtő, tanulmányozó munkámban és sajnálom, hogy sok mesterműszó és szólás, edényalak, díszítés-virágelnevezés elveszett így és sok szép festék és máznak alkalmazási módja.

A hódmezővásárhelyi tálasmesterség majd 200 esztendő óta szállítja az Alföldre a házi és gazdasági edényeket. Nagy ipara volt ez Vásárhelynek, mondhatnám az egyedüli az utolsó évtizedekig, amely folytatólagosan egyforma dúsan virágzott. A tálasmesterség tálas familiák kezében volt, a műhelyek apáról fiúra öröklődtek, a tálas legények nem vándoroltak s így az önálló formák, díszítések többé-kevésbbé helyi jellegűek maradtak s csak keveset, lassan fejlődtek. Ma egyik legnagyobb érdemük, hogy a legrégibb edényeink típusaihoz közelállóak maradtak formában és díszítésben.

Pusztulás szele fú Vásárhely ősi ipara körül. Emberöltők kincseit sodorja, söpri el minden nap. Ma a sápadtarczú tálasok egy részét más munkában találjuk, új ember meg erre a mérges, szervezetet emésztő mesterségre nem igen adja a

fejét. Inas pl. a városban alig van egy-kettő . . . A néhány évvel ezelőtt létesült agyagipari tanműhely is mind erősebben avatkozik bele az ősi eredetiségekbe és új, leginkább művészietlenebb, léleknélkül való motívumokat erőszakol a régi szép helyébe.

A tálasmesterség ösmertetését abban a sorrendben mondom el, a milyen egymásutánban állítja elő a tálas az edényeket, vagyis arra törekszem, hogy a foglalkozás egymásutánja, folytonossága kitünjék.[1]

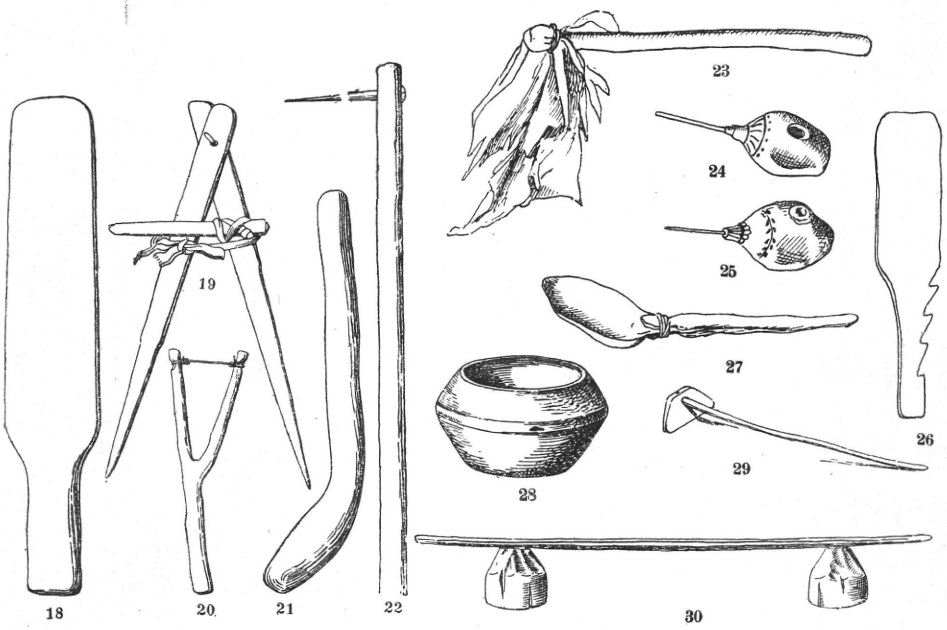

3. á. Tálasszerszámok, melyeket a tálas maga készit.
18. lapoczka, 19. czirkalom, 20. födőgombszedő, 21. kantagamó, 22. agyagvágó, 23. poroló, 24—25. iróka, 26. lapoczka, nyelén tálméretek, 27. festékmerőkanál, 28. focsostál, 29. szénvonó, 30. szántófa.

Műhelyberendezés. Szerszámok.

A most élő tálasok műhelyében első tekintetre látjuk, hogy a nagy multaktól máig, a legutóbbi pár év hatását leszámítva, alig van, nincs változás. Az előállított edények nem fejlődtek, nem változtak sokat 200 éven keresztül sem formában, sem kivitelben és így nem volt szükség arra sem, hogy a berendezés vagy a szerszámok megfelelőbb formát kapjanak.

A mikor a tálas a maga mestere lesz, házat árendál, hogy megkezdhesse

[1] Hálával tartozom és e helyen is megköszönöm azoknak a tálasmestereknek szivességét, kik gyakorlati tudásaikat és tapasztalataikat el nem titkolták, félre nem vezettek, hanem rendelkezésemre bocsátották, kik odaadással és megértéssel támogattak, valamint azoknak is, kik műhelyökben szívesen láttak és kik rajzaikkal hozzájárultak ahhoz, hogy a tálasipar művészi értékei fennmaradjanak. Ezek a tálasok: Tokody (Cs. Nagy) János, Orczi Imre, Bereczki Pál, Patócs József, Barta Sándor, Baranyi Márton, Kakasos Nagy Sándor, öreg Szabó János, Nagy Gábor, Rácz Ferencz. Köszönetet mondok még Bodnár Bertalan főgimnáziumi tanár úrnak, ki az agyagrétegek és az azokban előforduló csigák meghatározásában volt segítségemre.

az életet. Rendesen úgynevezett alsó lakást keres nagy boglyakemenczével, szabadkéményes konyhával. A házat (szobát) berendezi műhelynek, mely legtöbbnyire egyszersmind lakásul is szolgál; a pitarba tüzelőkatlant rak, az eresz alá fogast csinál, az udvaron szűrőládát állít le, a kapu elé agyagot hordat. (1. á.)

A berendezést a tálas belülről kezdi a műhelyen s úgy halad kifelé. Mielőtt hozzáfogna a felszereléshez, elsősorban a szükséges szerszámokat szerzi be, melyeket részint maga készít, részint másokkal készíttet, legtöbb esetben pedig a mesterségével felhagyott tálasoktól vesz, vagy pedig apjáról, nagyapjáról marad

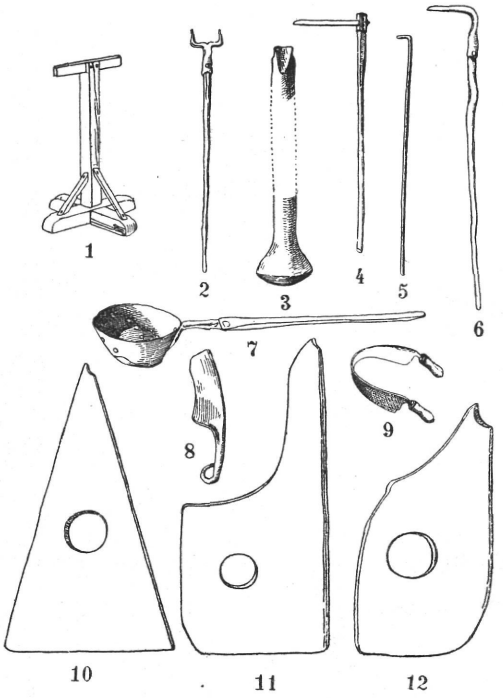

4. á. Tálas szerszámok, melyeket a tálas mással készíttet. 1. inas, 2. deszkarakó szigony, 3. dupóvas, 4., 6. agyagvágó, 5. mustravas, 7. öntőkanál, 8. edényszedő vaskó, 9. agyagszelő, 10—12. fakés.

rá jussba. Így vándorol a szerszám évtizedeken keresztül kézről-kézre, míg csak hasznavehetetlenné nem válik. Az ilyen régi szerszámokat nagy becsben tartják, őrzik, féltik, pénzért sem válnak meg tőlük. Lehet találni olyan használt szerszámokat, deszkákat, korongokat, melyek a kopás következtében formájukat is elvesztették és vaspántokkal fogatták össze, hogy használhassák, de nem cserélnék fel újjal. Mentül régebbiek, annál kedvesebbek. Valahányszor kézbe kerülnek az ilyen szerszámok, mindannyiszor megemlegetik a volt gazdájukat és felsóhajtással mondják: „akkor volt jó világ!“

Az apró szerszámok és eszközök egy részét a tálas nemcsak azért csinálja maga, mert kevésből, a háztartás valamely elhasznált tárgyaiból kitelik s így pénzbe nem kerül, hanem inkább azért, mert a saját ízlése szerint egyedül csak ő tud olyat készíteni, mely kezében a legjobban áll s a melylyel legkönnyebben tud dolgozni. Maga készíti a következő szerszámokat (lásd 2., 3. ábrákat):

1. *agyagvágó*: kisebb rúd, a végén keresztülütött nagy vasszeggel;

2. *czirkalom*: fából, régebben gyékényből készítették;

3. *csípőbőr*: ócska csizmaszárbélésből készül; új szattyánból, kalapdarabból is csinálták régebben;

4. *csöcsöző*: olyan, mint egy nyeles egyenes ár;

5. *edényszedő vaskó*: régi kés, csináltatják kovácscsal is;

6. *festékmerő kalán*: elhasznált bádogkanál;

7. *fircz*: ócska csizmatalpból;

8. *födőgombszedő*: kétágú fa, az ágak hegyén aczél- vagy rézdróttal összekötve;

9. *furkó*: nyeles fenyőfakalapács;

10. *fülnyomó*: kemény fából, edényfülek felragasztásához; kevesen használják;

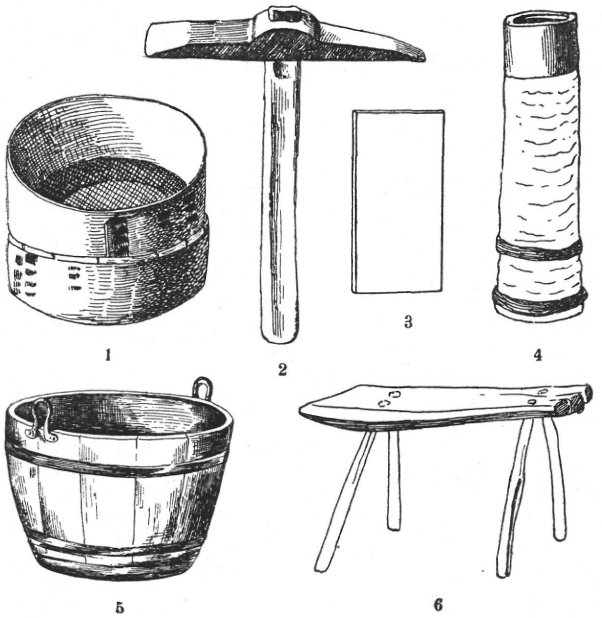

5. á. Tálas szerszámok, melyeket a tálas készen vesz.
1. rézszita, 2. kővágó csákány, 3. padvakaró, 4. famozsár, 5. festékes dézsa, 6. öntőszék.

11. *kantagamó*: alkalmas hajlású görbe fából;

12. *isztergáló vas*: abrincsból, ollóból, régi kalánból;

13. *kallantyú*: festéktöréshez; fenyőfából, fogásra való, felső része kerek;

14. *lapoczka*: fenyőfából, késalakú;

15. *lyuggaló*: kihegyesített fenyőfagörcs, régi kulcs és csont;

16. *lyukvágó, persely lyukvágó*: fenyőfából;

17. *mértékek*: kisebb-nagyobb pálczikák és léczek, melyeken a bevágások a tálak bőségméreteit mutatják;

18. *pintus*: kóróra kötött subaszőr;

19. *poroló*: egy darab rongy kóróra kötve;

20. *porzó*: strimfliszárból;

21. *sík, metszősík*: sárga rézdrót, a két végén rongy, melynek *kanap* a neve;

22. *szénvonó*: fából, az általánosan ismert forma;

23. *focsostál*: különböző alakú;

24. *locsoló*: különféle, kifúrt fenekű bögre, köcsög, bádoglocsoló és bádoglocsoló mintára készült úgynevezett *högyös locsoló*;

25. *őrlőtál*: nagytál;

26. *öntőtál*: nagytál;

27. *iróka*: különböző állásúak, készítőik izlése szerint, kézbevalóságához képest változik alakja;

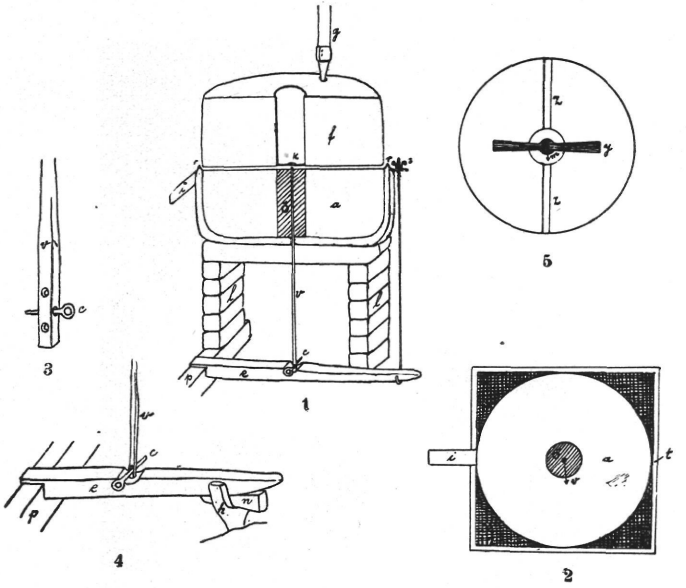

6. á. 1. Az őrlőkő keresztmetszete. *l* kűláb, *t* kűtőke, *r* kéreg, *a* alsókő, *ö* köldökfa, *v* köldökvas, *e* könnyítő, *e* czimerszög, *p* palincs, *s* kűfelhajtósróf, *f* felsőkő, *k* keresztvas, *g* gusztony. 2. Az alsókő elhelyezése felülről nézve. *t* kűráma, *ö* köldökfa, *v* köldökvas, # agyag, *i* sipóka. 3. A köldökvas alsó vége (*v*) a czimerszöggel (*c*). 4. A palincson (*p*) és vállasfán (*h*) nyugvó könnyítő (*e*) a kőemelésre szolgáló ékkel (*n*), köldökvassal (*v*), czímerszöggel (*c*). 5. A felsőkő alsó része. *z* csatorna, *y* keresztvas, *m* mélyedés a keresztvas közepén.

28. *fülformák*;

29. *agyagtaposó deszka*: ezt a szoba belső nagyságához vágja a tálas;

30. *fogas*;

31. *gyúrópad*: újabban asztalos készíti;

32. *szárítófa*.

A mással készíttetett szerszámok ezek (lásd 4. á.):

1. *fakés*: barkácsoló ember munkája, leginkább baraczk- vagy bodzafából készül. Van 3-, 4-sarkos, fenékszöghagyóval;

2. *öntő kalán*: czigány csinálja pléhből, levesmerő kanalat is használnak

3. *dupó vas*: kovácsmunka;

4. *agyagszelő*: elnyűtt kaszából, kovácsmunka, azonban ritka kovács tud jó állásút készíteni, a melyikkel könnyen lehet szelni;

5. *agyagvágó*: kovácsmunka;

6. *deszkarakó szigony*: kovácsmunka;

7. *mustra vas*: kovácsmunka;

8. *inas*: bognár, asztalos készíti;

9. *korong*: *tányérját* diófából, *talpát* tölgyfából a bognár, a *korongszárát* ma a kovács készíti. Régebben fából volt a korong szára. *Pörsölynek*, melyen a korong forog, ezelőtt lózápfogat, kavicsot használtak, ma aczélból van. A *kalodát*, *üléspadot*, *lábitótartót*, *lábitófát* maga készíti minden tálas.

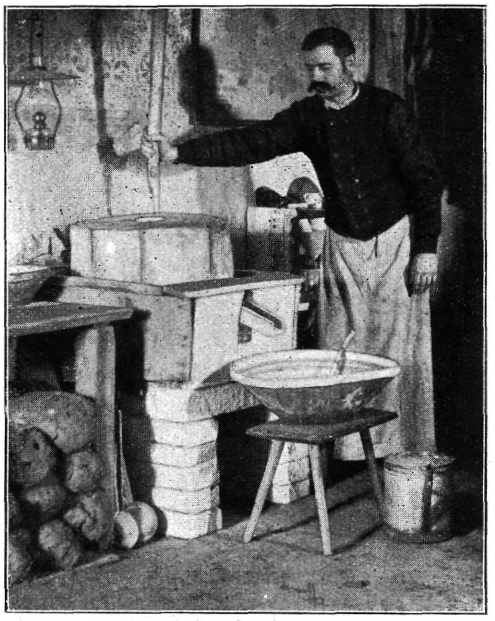

7. á. Az őrlőkő használatban.

10. Az *őrlőkövet* oláhok hozzák Belényesről. Fa részeit a bognár vagy asztalos, a hozzávaló vasakat a kovács csinálja. Az összeállítást és a kőkerekítést a tálas maga végzi.

Készen veszi a következőket (lásd 5. ábra):

1. *famozsár*, oláhok hozzák vásárra;

2. *rézszita*, szitástól veszik;

3. *csákány*, vaskereskedésben árulják;

4. *sikálló*, boltban kapható;

5. *padvakaró*: téglány alakú aczéllemez, boltban veszik;

6. *festékes dézsa*: derékon kettévágott petroleumos hordó;

7. *edény-deszka*, van széles és keskeny, hívják *dolgozódeszkának* is. Fakereskedőtől veszik;

8. *öntöszék*: barkácsoló emberek készítik, ócskapiaczon árulják.

A ház berendezése.

A műhely berendezését a tálas a *lázsafa* beállításával kezdi. A ház (szoba) két szemben fekvő oldalában, vagyis az elejében és hátuljában 4, rendes, embermagasságú oszlopot, *ficzangot* állít le tetszés szerinti távolságra, faszeggel a falhoz szögezi, a tetejét bevágja. A bevágásba illeszti a lázsafa végit. Négyszögletes gerendafa ez, négy-ötös a neve, t. i. $^4/_5$ zoll vastag. Régebben gömbölyű *kormányfát*[1] használtak lázsafának, melyet nem oszlopokra állítottak, hanem a kívánt magasságban a falat kilyukasztották és ide a falba tették. A lázsafára rakja a dolgozódeszkákat.

A lázsafa után az ajtó háta mögé az őrlőkövet helyezi el a tálasmester. Legalól van a *kütőke*,[2] melybe az *alsó követ* teszi bele és agyaggal jól körültömködi a kő környékét, hogy a kő ne mozogjon és a festék ki ne folyjon a kő körül. A kő szélén körül rostakéregből *kérget* csinál, de az igazi tálas ma is agyagból készíti azt. Az alsó kő közepén levő lyukba olyan vastag kerek fát tesz, a melyik jól megteli és megszorul, vagyis a vizet nem engedi át. Ennek közepét átfúrja, a lyukba teszi a *kődökvasat*, melynek felső végén a felső kő forog, alsó

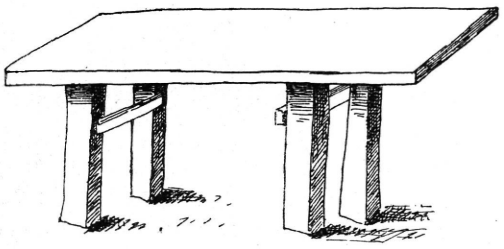

8. á. Gyúrópad.

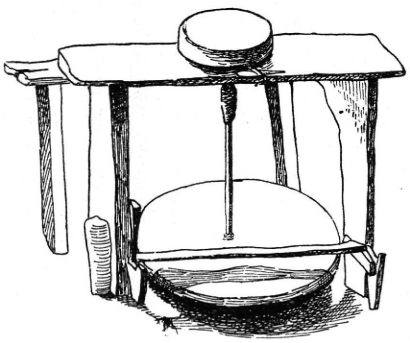

9. á. Korong.

vége pedig a *küemelőfán*, a *könnyitőn* megy keresztül. A köldökvas alsó vége négysarkos és három lyuk van rajta, hova a *czimerszög* jár, hogy a köldökvasat, ha a kő kopik lejebb vagy feljebb lehessen venni. A könnyítő egyik vége palinczon vagy téglán nyugszik, másik vége a földbe vert *vállasfán*. Az őrlőkövek összébb és széjjelebb vétele fa*ékkel* történt az 50—60-as évekig, melyet a könnyítő és a vállasfa közé vertek a hogy kívántatódott. Azóta a könnyitőből oldalt felnyúló vasrúdon levő *kűfelhajtósróffal* szabályozzák a követ őrlés közben. Most következik a közepén általig vésett lyukas *fölsőkű* rátevése, melynek alsórészén előbn csatornát vág a tálas, hogy az őrölt festék a sipókához folyhasson, majd *körösztvasat* állít, ennek mélyedésébe jön a köldökvas. Az őrlő kő feletti két folyógerenda közé középen kilyukasztott deszkát: *gusztonytartót* szegez. Ebben áll a *gusztony*, melylyel a követ forgatják. A kőtőke egyik oldalán *sipóka helyet* vág, a hova a *sipókát* rászegezi. Bőrből, bádogból, fából csinálja a sipókát, ezen folyik ki a festék őrlés közben a *csurgófára*, arról a tálba vagy hordóba. (6., 7. ábra.)

[1] Tutajkormányrúd.

[2] Vastag faderékdarab, megfelelőleg kivésve; utóbbi időben négyszögletes faláda helyettesíti a vésett faderekat, *kűráma* a neve.

Az őrlőkövet a mester maga *kerekíti* meg kővágó csákánynyal. Nagyra tartják a jó követ. Ezelőtt négy kőlábon állott a kőtőke, most takaros falábon egybe van a tőkével.

Az őrlőkő mellé, a ház elejébe, rendesen a két ablak közé jön a *gyúrópad.* Négy karót leás a földbe s erre ráteszi a két szál fenyőfapalincsból készült gyúrópadot, melyet maga csinál. (8. á.)

Következik a korong összeállítása. Elhelyezése minden esetben világos helyen, leginkább ablak mellett, vagy ablakkal átellenben történik. Először is a korong helye készül el. A faltól meghatározott távolságra leás a tálas a földbe két *czölöpöt* s miután a kiásott földdel körültömi, jól megfurkózza, rászegez egy ráillő keskeny deszkát. Ez a *kaloda.* Másodszor az *üléspadot* csinálja meg. A kalodaczölöp irányában, de közelebb a falhoz, a mennyire kívántatik, két karót lever a földbe, két léczet pedig a falba ver úgy, hogy a léczek vége a karón van. Erre tesz egy deszkát és kész az üléspad. Ezután a kalodaoszlop elébe ver két kihegyezett kis karót a *lábitótartófát,* melyre egy deszkalapot a *lábitófát* teszi abból a czélból, hogy arra munkaközben, míg a korong forog, egyrészt arra támaszkodva tartja az egyensúlyt, másrészt, hogy a korong forgását szabályozza. Most a kaloda tetején, középen a korong nyakának helyet vág és a *pörsölyt* a földön a kivágás alá helyezi el oly módon, hogy az a kivágás közepére essék, mely esetben a korong egyenletesen forog, nem *hajít.* Spárga végére összenyomott agyagcsomóval függőzi meg, hogy jó helyen van-e, vagy pedig a kivágott korongszár helyére ráhajol és a pörsöly lyukába köp. A pörsölyt, ha jó helyen van, faékkel leékeli és a korongot beleállítja, spárgával a kaloda tetejéhez *beköti.* A korong nyakára *nyakrezet* szoktak tenni, hogy gyorsan forogjon. A korongtányér diófából készül, hogy ki ne szálkásodjon. (9. á.)

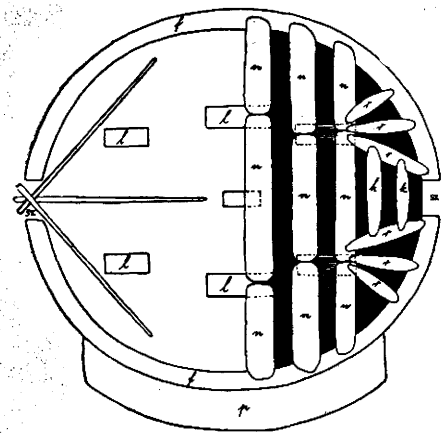

10. á. Lábak és karpálczák alaprajza. *n* nagykar, *r* rövid vagy fiók kar, *k* körösztkar, *l* láb, *p* padka, *f* fal, *sz* száj.

A szoba közepére rakja le a taposódeszkát, rendesen hat darabot, a fölkészítendő agyagnak. Legutoljára pedig az apró szerszámokat a helyére rakja. A gyúrópadra teszi a vakarót; a gyúrópad alá a szelőt, furkót, írókát, tálat, lapoczkákat, födőgombszedőt, fülformákat, porzót, mértékeket, czirkalmat, kantagamót.

A korongnál az üléspad fölött szegre vannak akasztva a fakések, firczek, csípőbőr, sík; padon az isztergálóvasak, a kaloda végin a focsostál, a kaloda oldalán az olajosüveg felakasztva; a bekötő madzag közé alól beszúrva a lyuggaló. Az őrlőkőnél áll a kallantyú, sikálló, kis szita, mozsár, benne a dupó, kanalak; a kőre ráborítva az őrlőtál, mellette a pintus. A kő sarkánál a sarokban van helye az agyagvágónak és a deszkarakó szigonynak.

Az ekként berendezett és felszerelt műhelyben, mivel az egyszersmind lakó-

szoba is, a kemencze mellett van egy ágy, vagy vaczok, előtte rengőpad. Módosabb helyen van még láda, vagy sublót. Az ágy alatt kis zsámolyszékek vannak, rendes ülőszéket kevés helyen és csak legújabban vesznek.

A műhely falát fehérre meszelik, a *pallatot* (plafont) más színűre. Leginkább szeretik sötétkékre meszelni, de sok helyen láthatni sárga- és zöldszínű pallatot. Szokták a pallatot egy vagy két színnel becsapkodni is és zöldbe mártott meszelővel benyomkodni a fehérre meszelt szoba mennyezetét.

A pitar berendezése.

A konyha, melynek Hódmezővásárhelyen *pitar* a neve, a tüzelőkemencze helye. A tüzelőkemenczét *katlan*-nak hívják az idevaló tálasok. A pitar nem a legelső helye a katlannak. Valamikor kint az udvaron volt a szabad ég alatt a földbe ásva. Esős időben rátettek deszkákat vagy ajtót, hogy meg ne ázzon a

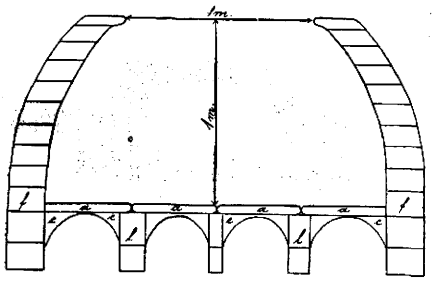

11. á. A katlan keresztmetszete. *f* fal, *l* láb, *á* karpálcza, *c* karmarkolat.

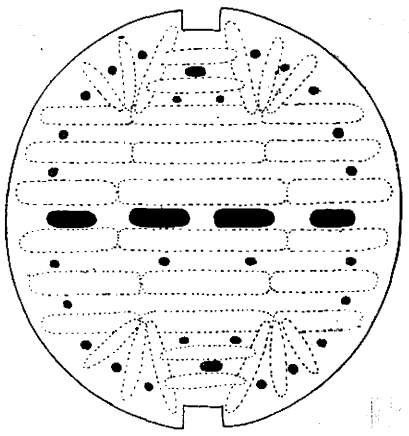

12. á. Tűzjárat az eltapasztott katlan fenekén felülről nézve.

katlan belseje. A földből lassanként kinőtt, kiemelkedett a katlan és az úgynevezett beépitett nyári kemenczéhez hasonló elhelyezést nyert. A katlan fölé emelt épületnek a neve *égető*. Az égetőbe korongot is tettek s itt csikolták az edényt. Sok helyen az égető oldalához félszert épitettek a kiégett edény számára. Az udvarról a házzal egy födél alá került az égető olyanformán, hogy a falazatot is, a tetőzetet is megnyujtották, kitoldták. Minden esetben a ház végéhez épitették és ajtaja az udvarról nyilt. Innen a ház végétől került a pitarba, mostani helyére. Öreg tálasok mondják, hogy mikor még fekete edényt készítettek Újvároson, a körtöltés oldalában volt a katlan, mely a lefujtásra biztosabb volt, nem repedt meg.

A katlant a legtöbb tálas maga csinálja vályugból. Előbb a *karokat* készíti el. Szűrt agyagba polyvát szór, azzal összegázolja, agyagszelővel megszeli és újra összegázolja. A polyvás agyagból levág annyit, a mennyiből egy kar kitelik. A levágott agyagot agyagtaposó deszkán megcsapkodja, a deszkát bepolyvázza és elnyujtja rúd alakúra. Rendesen *18 nagy* és *16 fiókkart* készit. *Karpálczának* hívják legtöbben. A nagy karokat nevezik még a tüzeléskor rárakott edényekről

első tálkarnak, fülestálkarnak is. A kiszaggatott és elnyujtott karokat hűvös helyen síma deszkára rakja, hogy el ne görbüljenek. Ha félig megszáradnak a karok, felállítgatja fal mellé és ebben a helyzetben száradnak meg egészen.

A pitarban, a kémény alá leteszi az ölet a földre úgy, hogy az öl közepe (3 sukk = 95 cm) a kéménycsővel egy irányban legyen. Az így talált ponton leszúrja a lyuggalót, madzagot köt rá és kört csinál a földön. E bekerített földet felássa, *megpároholja* vízzel, beszórja polyvával és jól megfurkózza. Nagy gondot fordít a katlanfenék elkészítésére, mert ha a katlanfenék nem jó: a katlan alja *heves*: éget és az edény kajsza lesz. Régebben szalmát, rőzsét tettek a fenékbe, hogy ha majd kiég, ritkán marad a földje és így jobban *emészt* a katlan.

Ezután hozzáfog a tálas a katlan falának felrakásához. A katlan aljába nagy vályugot rak, megolvassa, hány darab kell az első sorba, mert annyi száz darab edény fér majd a katlanba. Régebben 7—800 edény fért a katlanba, ma

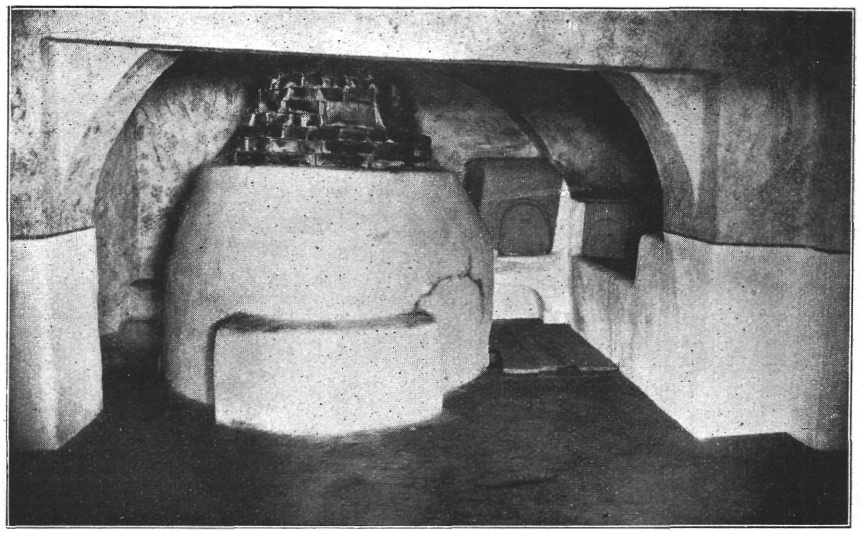

13. á. Katlan.

1500—2000 darab. A pitarajtóval szemben, oldalt, saroknak, ki hogy szereti, kihágy egy-egy vályugot az átellenes oldalon. Ez lesz a katlan szája. Ügyelni kell, hogy kicsi ne legyen a száj, mert kevés fa fér alá és sokáig ég ki benne az edény; de magas se legyen a katlan szája, mert akkor meg a szél hamarabb alájár és sok edény tönkre megy. Ma kétszájú katlant készítenek leginkább, de régebben egyszájút használtak sokan, melynek a pitarajtóra nézett a szája. Volt még háromszájú katlan is, ilyent azonban csak egyesek használtak.

Két sor vályug felrakása után a *karlábakat* állítja be oly módon, hogy 3-sukkos (95 cm) hosszú fát tüzeléskor a katlan szájától úgy előre, mint két oldalra könnyen lehessen berakni. (10. á.) Ha a lábakat nem helyesen állítja be főleg a középen, akkor a fa vége bent megakad a lábba: nem jó járása van a fának és a katlan közepén tüzeletlen marad az edény. A karláb ne legyen se alacsony, mert nem emészt jól a katlan, se magasabb, mint a mennyi éppen szükséges, mert akkor meg gyorsan ég az edény benne, erős a tűzjárás.

A karlábakra és részben a két sor magas katlan falára jönnek a karok, melyeket *karmarkolat* köt össze egymással és erősít meg, vagyis a *fajárás* irányában alól a karlábak bolthajtásosan tapasztatnak a karokhoz és a katlan oldalához. A hosszabb kart a katlan közepén, mivel nagy súly nyomja, téglavályug tartja. (11. á.) Az elsőtálkar, vagyis a katlan közepére helyezett karok közét szabadon hagyja a tálas, tehát *init* hagy, míg a többi karok közeit betapasztja úgy, hogy csak apró lyukak maradnak ki a láng feljövetelére, vagy tálas nyelven *tűzjárásnak*. (12. á.) Ezt a középen fekvő kar közét a kantások eltapasztják, tehát ott ín nincs·

Ezek elvégzése után a katlan falát rakja a tálas olyformán, hogy összébb-összébb szűkül, a mint a fal emelkedik. A katlan belseje tehát homorú. Rakás

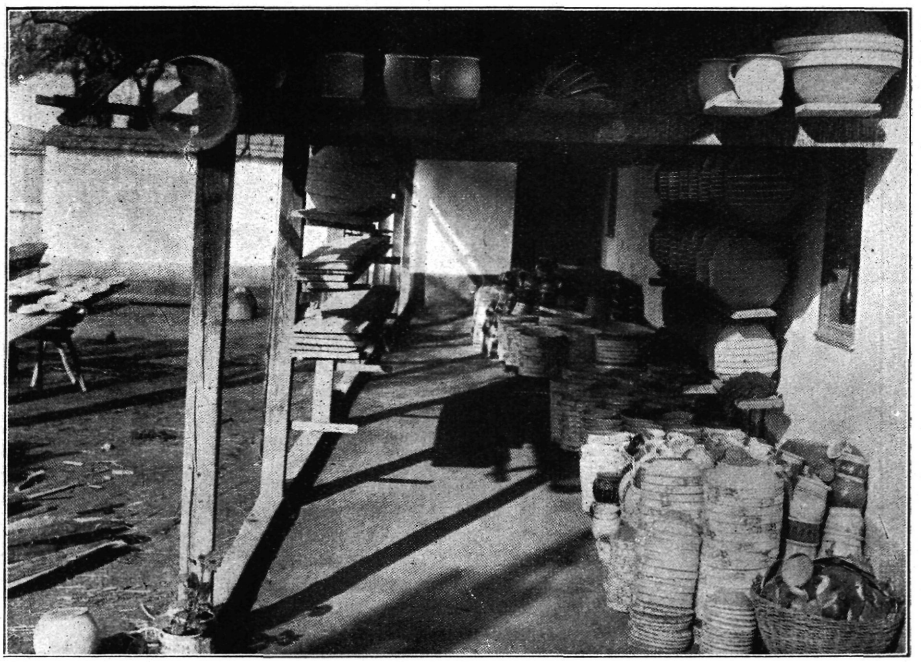

14. á. Ereszalja.

közben tapasztja is a katlan belsejét. (A karoktól mérve a katlan fala egy méter magas, a katlan szájának átmérője fölül egy méter.) Mikor kilencz sor vályugot felrak, téglavályugból a *prémjét meghagyja*, mely azért szükséges, hogy a *tüzet fogja*, mit a prém nélkül a kémény kihúzna és az edény alja nem égne ki. Kívül vasabroncsot tesz a katlanra, hogy erősebben összeálljon és az edény széjjel ne nyomja. *Padkát* is rak a katlan elé, melyről az edényt beadogatják és kiszedésnél segédkeznek. (13. á.) A tálasmester a katlant apránként feltüzeli, megszárítja. Kívül csak akkor tapasztja meg a katlan falát, ha már egy vagy két katlan edényt kitüzelt benne, különben nem száradna jól keresztül és *gőzös* lenne a katlan. Az első tüzelésnél próbálják ki, milyen a katlan. Ha *sebes, heves*, azaz hirtelen ég ki az edény, a tűzjárás lyukaiból tapaszt be a cserepes; ha *lusta*, nem cserepeli le mind a lyukakat.

A katlan falának vastagsága tapasztva 7—8 czoll, vagyis 21—22 cm. A katlan 7—8 évig tart, az öreg katlan kajszit.

Elvégezvén a katlan készitését, a tálas folytatja a berendezést: *cserép-*

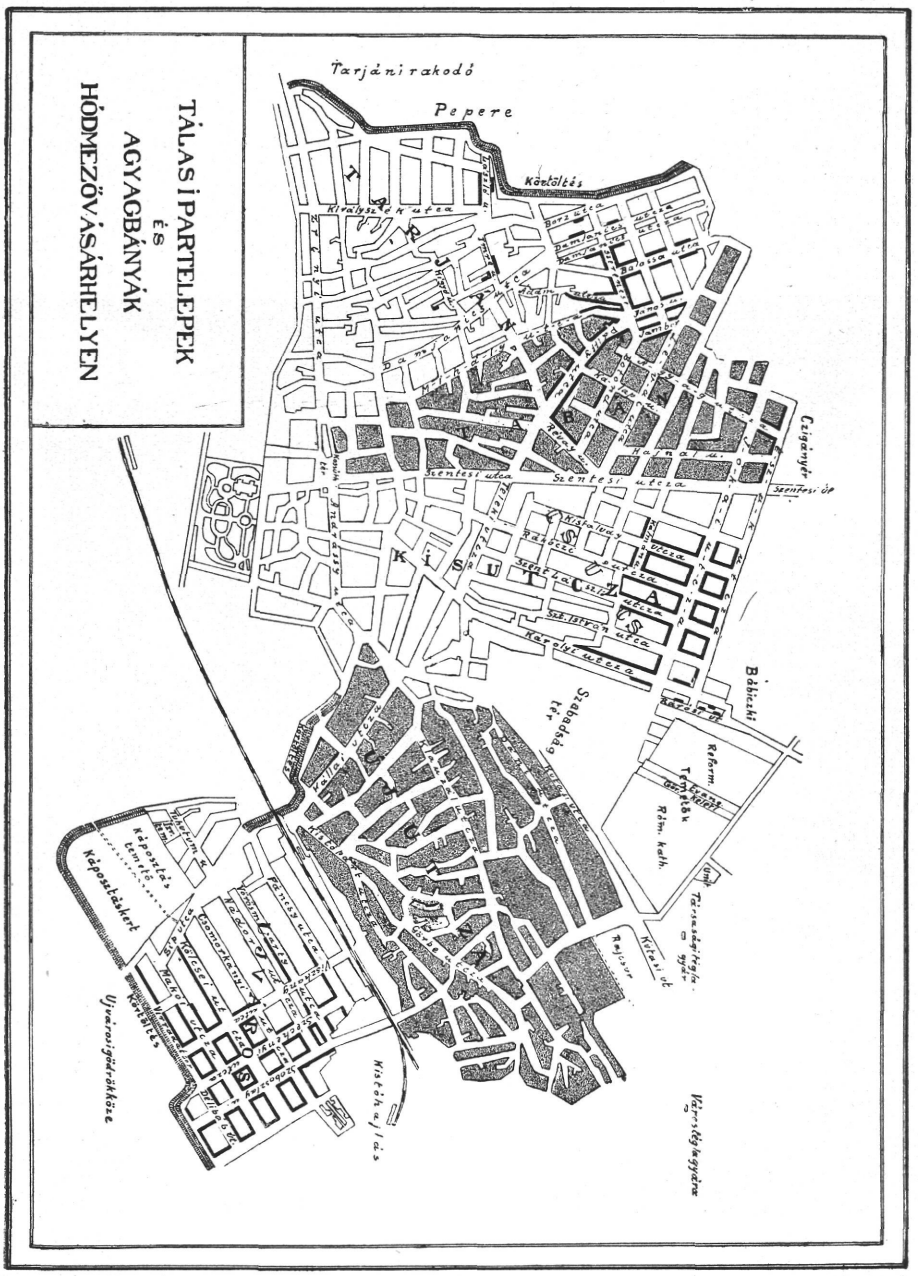

15 á.

tartót csinál a pitar hátuljában. Ebben állanak azok a dirib-darab cserepek, melyekkel az edénynyel berakott katlant lecserepelik. A füstfogó és a pitar hátulja közt a katlan fölött lázsafát is állitott régebben, sőt ha tágas volt a

pitar, egy pár fogast is a katlan háta mögé. A pitarajtó mögött áll a festékeshordó és dézsa, a sarokban a mustravas, szénvonó és annyi tégla, a mennyivel a berakott katlant körülrakhatják.

Az ereszalja, udvar, kapu berendezése.

Említve volt már, hogy az eresz alá *fogast* csinál a tálasmester. A falhoz erősített faoszlopokat, középen egy sukk (32 cm) távolságra kifúrja és minden lyukba nagy fa- vagy vasfogakat ver be. A fogason edénydeszkák állanak egymásra borogatva, hogy a nap el ne szívja, *teknyős* ne legyen. A fogason száradnak az edények rossz időben, ide rakják a *csomós edényeket* is száradás után, valamint az írott, festett edényeket is. (14. á.)

Az udvarban a kút mellett van az agyag, *kavaró-* és *szikkajtóláda*. Az udvar napos részén a *szárítófa*, nem egyéb ez, mint két tuskóra helyezett kormányfa. Az udvar közepén volt — mint előbb olvasható — régente földbe ásva

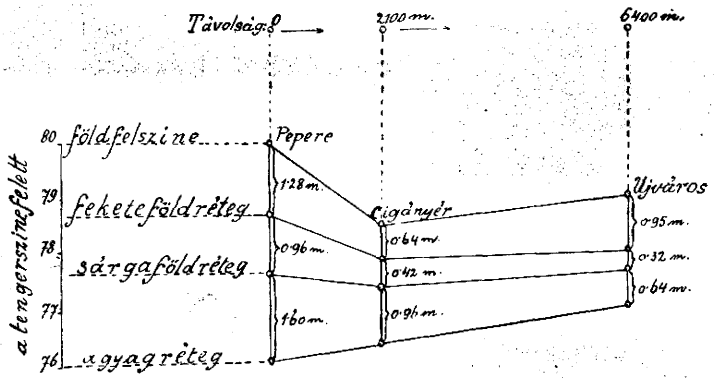

16. á. A hódmezővásárhelyi agyagbányák szelvénye.

a katlan, később közel az ereszaljához az égető. Az udvaron történik az agyagkészítés, agyagszűrés, edényszárítás, öntés.

A kapuban, a kis kapu előtt áll az agyag, a *tálasok siltje*. Ezelőtt az agyag kikészítését is a kapuban végezték.

Agyag, agyagbányák.

Az edények előállítási anyaga, az agyag minden időben nagy mennyiségben állott a hódmezővásárhelyi tálas rendelkezésére. Ez az egyik legfontosabb oka, hogy az agyagművesség oly régen virágzik itt. A város széléhez közel, a hol csak megpróbálta a tálasmester az agyagot keresni, csekély fáradsággal mindenütt lelt olyan jó minőségűt, melyből legtöbbször megmunkálás nélkül dolgozhatott.

Hódmezővásárhely az Alföld közepén, a Hód tava partján, a Tisza és Maros zugában, e folyók partjainál elterülő lapály szélén fekszik.[1] Régebben víz által borított, illetőleg vízjárásos terület volt. A Hód tava nem egyéb, mint a Tiszának elhagyott medre, egy morotva, mely összeköttetésben állott nemcsak a Tiszá-

[1] Szeremlei Sámuel: Hódmezővásárhely története. I. kötet 3 lap.

val, hanem a Maros, sőt a Kőrössel is, e folyókból érkező vizek hullámai itt találkoztak s összecsapásaik vájták ki, szélesbítették s idővel iszapolták be a tó medrét. Ezen áradások alkalmával alakult át hosszú idő lefolyása alatt az agyag is, melyből tálasmestereink az edényeket készítették és készítik még ma is.

Geológiai szempontból a város területe, mint alföldi terület, ősidőktől fogva alkalmas hely volt az agyagképződésre. Eszerint a tudomány szerint az agyag felső diluviális képződmény, a mely földpát, vagy földpátot tartalmazó kőzetek elmálásából keletkezik.

Agyagbányát többször próbáltak nyitni különböző helyeken tálasaink. Céljaiknak, kevés kivétellel, a talált agyag megfelelő volt. Egyik-másik helyről több száz kocsival aknáztak agyagot, de később az aknázást abba kellett hagyniok, részben azért, mivel a kísérletezés folytán másutt találtak olyan természetű agyagokra, a melyek a különböző festésű edényeik előállítására czélszerűbbek voltak, másrészt, mert a megkezdett bányászástól eltiltották őket. Ezen különböző okoknál

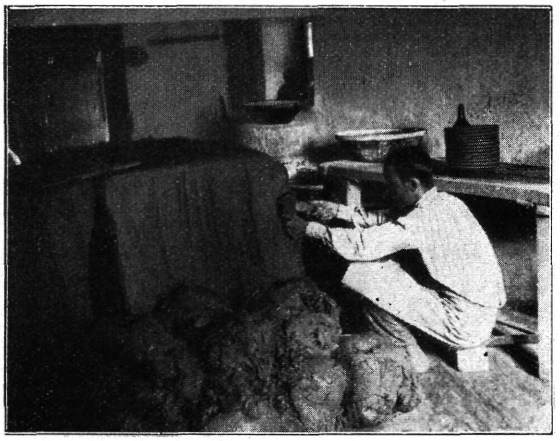

17. á. Agyagszelés.

fogva otthagyott bányák agyagjáról ma már csak annyit tudunk, a mennyit az öreg tálasmesterek megegyező vallomása mond. Bizonyos azonban, hogy e próbálások minden esetben olyan helyeken történtek, a hol hajdan nagyvizű erek, tavak, kiöntések voltak, a melyeket még a vizek szabályozása előtt iszapolt be a víz.

A kísérletezési bányák a következők voltak (15. á.):

1. *Bábiczki gödre*, a város északi részén, a Rárósi-utcza végénél. Agyagja homokos, áztatva gyenge, omlós.

2. *Társasági téglagyár*, a Kutasi-út elején. Agyagja legfinomabb, jó erős.

3. *Város téglagyára*, a Kutasi-út félen, a Földmíves-iskola közelében.[1] Kitünő jó agyagját szűretlenül használták.

[1] Úgy szokták mondani, hogy a „*Rajcsur mellett*“, meg „*Rajcsuri agyagbánya*“, mivel közel van a kaszárnya előtti térhez, hol a katonák rajcsuroztak. Ez a meghatározás nem földrajzi meghatározás, csupán népi, felületes megjelölés.

4. A *Kistóhajlásnak* a város alá húzódó része. Gyönge, sárgaszínű agyagja jó, kiégetve piros színű.

5. *Káposztás-kert*, a Káposztás-temető folytatása a töltésen belül. Agyagja szűretlenül feldolgozható volt.

6. *Tarjáni rakodó*, a város nyugati részén. Vöröses színű agyaggal kezdődik és fehér kavicsos agyaggal végződik. Keményre kell készíteni, mert puhít munkaközben.

Bent a városban, házak fundamentumának ásásakor, kútásáskor — különösen Újvároson — többször találtak jó agyagot, melyből sokszor egész nyáron dolgozott egy-egy tálas.

A leghasználtabb bányák, a melyekből az utóbbi időkig állandóan dolgoztak tálasaink: *Pepere*, *Czigányér* és *Újvárosi gödrök köze* néven ismert bányák lettek.

E három bánya ismertetése:

Pepere.

Valódi nevén Papere. A város nyugati részén. Szélesmedrű, nagyvízű ér volt, a Hód tavából ágazott ki. Agyagjának színe: *mérges-sárga*. Természete: nyúlékony. Megmunkálás közben: puha, gyönge, rogyik. A belőle készült edény könnyen hasad. Mázolásra alkalmas. Égetéskor a tüzet bírja, tüzelésnél *erős*. Kiégve piros színű a *magafalára* (máz nélkül). A kiégett edény megkongatva *haranghangú*. 1878 óta nem használják.

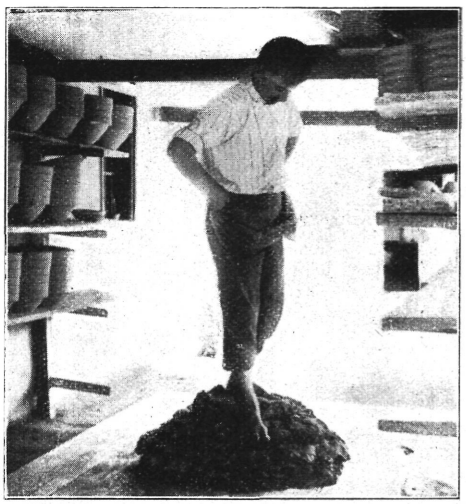

18. á. Agyagtaposás I.

Czigányér.

A város északnyugati szélén, a Szentesi-út mellett balfelől. Az itt talált agyag színe tálas elnevezés szerint: *kékes, szürke, keselyszürke, fakókéket játszik, kékeres, fehérfakó*. Ebben az agyagban nagyon sok vöröskő van, mely a szelésnél, gyúrásnál jön ki az agyagból. Ha benne marad sem káros hatású, éppen azért nem is szűrik meg. De meg azért is, mivel szűrve kitarkul, akkor is, ha nem *veri meg a tűz*. Nehezen szikkad, egész napra valót is rögölnek belőle s legerősebb természetű agyag; vékony edényt lehet belőle csinálni. Legkönnyebben nyúlik a használt három bánya agyagjai közül: *álom vele dolgozni*. A belőle készült edény *szikkajtásnál* nem egyenlően szárad, a széle kifehéredik, a feneke pedig puha marad, könnyen hasad. Sárga edényt készítenek belőle, fehér edénynek nem való, mert *megeszi a fehér festéket*, azaz nem áll meg rajta a festék, különösen a szélén. A ki fehér edénynek használja, újvárosi földdel keveri, de így is arra kell ügyelni, hogy fehérrel *vastagabban öntődjön*, mert különben *kikéllik* az agyag színe. Sok helyen iszapos, szikes, a szikes agyag pedig *lelöki* a festéket magáról. Máz alatt *fölhólyagzik, rücskös* lesz. Sok tűz kell neki, míg kiég. Az agyagban lévő vörös föld kiégve, barna-fekete foltokban látszik meg az edény hátulján. Ha nagyon megég: *babos*.

Újvárosi gödrök köze.

Ma már úgyszólván kizárólag újvárosi agyagból dolgoznak az összes vásárhelyi tálasok. Az Újvárosi gödrök köze néven ismert bánya a város délkeleti részén a körtöltéstől kifelé terül el. A legrégibb agyagbánya, melynek agyagja legjobb bármelyik itt készült edénynek.

Színe: *sárgás, sárgás fakó*, a hol szikes, ott *szürkés*. A czigányéri agyagnál sárgább színű, a pepereinél szürkébb, halványabb. Kemény, szilárd természetű, *fentálló edénynek* való. Munkában erős, nehezebb belőle dolgozni, lágyra kell készíteni. Némely helyen salétromos. A töltés mellett és a töltéshez közeli részeken tiszta volt az agyag, innen szűretlenül használták, de az aknázás beljebb haladván, 1890 óta fehér, kövecseges, mészköves, csigás, kevert. Szűrve használható csak, mivel a csiga és kövecseg az edény falát *kihányja* és lyukacsos lesz.

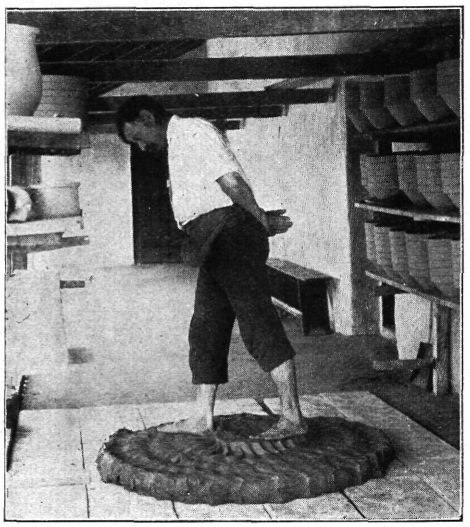

19. á. Agyagtaposás II.

20. á. Agyaggyúró.

Arányosan szikkad. Azonban nem mindenütt alkalmas ez az agyag sem, néhol szikes, máshelyt gyönge. Ez mind a kettő hasad a napon. A szikes agyagon úgy segítenek, hogy sárgaföldde vegyítik. Az újvárosi agyag a tüzet legjobban bírja, tüzelve nem hólyagzik. Kiégetve az edény színe piros volt, míg a töltés mellől hordták az agyagot, ma már kijebbről fakó színű. A kiégett edénynek olyan hangja van, mint a finom csengettyűnek.

Az agyagbányák szelvényeit (16. á.) nézve, látjuk, hogy a rétegek vastagsága változó. A bányák a város három különböző oldalán feküdvén, könnyű megtudni, bár csak hozzávetőlegesen, milyen vastagságú agyagréteg van a város alatt, ha a szelvények pontjait összekötjük. A bányák rétegei nemcsak egymással összehasonlítva különböznek, hanem egyenként is igen változatosak. Egyik helyt mélyebben, másik helyt közelebb a föld színéhez találjuk az agyagot. Van olyan rész is, különösen Újvároson, hol a fekete föld után nyomban élesen elválva, kitünő agyag következik. A czigányéri bányában, közel a széléhez, a kék agyag nagyon

jó, a közepétől beljebb ugyanaz az agyag használhatatlan. A bányák megkezdésekor a széleken mindenütt tiszta agyagot találtak, mindegyiket szűretlenül használták, mely arra mutat, hogy a képződés idején csendes időben történt a lerakodás. A csiga, mészkonkrécziók, löszbabák a várostól távolabb, a lerakóvíz tömegére nézve feljebb, fordulnak elő. Hatféle csiga található az agyagokban, a menynyire megállapítható volt, úgymint Succinea putris L. Succinea oblonga Drap., Planorbis vortex L., Planorbis marginatus Drap., Buliminius tridens Müll., Helix arbustorum L. Az ilyen mészköves, csigás agyag nem használható, mert az edény oldalát kirugdossa a kövecseg és lyukacsossá válik. Az újvárosi kivételével kövér agyag volt mindenütt, azaz nyúlékony s annyira gyönge, hogy csak vegyítve használható.

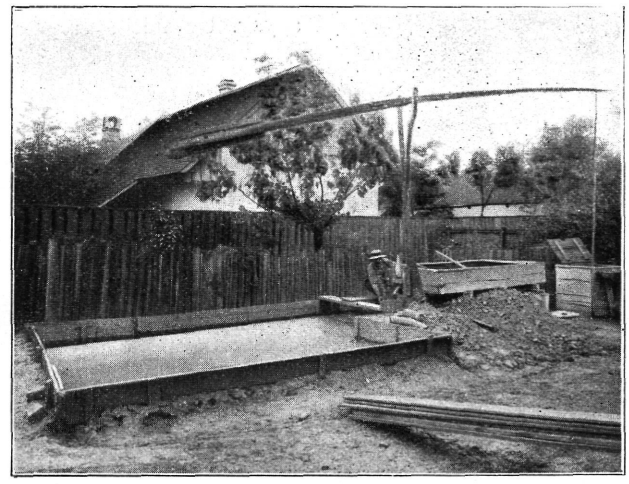

21. á. Agyagszűrés.

A vásárhelyi agyag kivétel nélkül *nem tűzálló*. Természetes is ez, mert találó helye, az Alföld közepe, távol esik azon vidékektől, hol földpátdús kőzetek találhatók. Jelenlegi helyére a szél és víz kettős hatása útján jutott. A levegőből régtől fogva mind e mai napig folyton hull a finom por. A folyóvizek, a rohanó patakok kimosták a kőzettörmelékeket, az eredetileg szögletes agyagszemcsék gömbölyűre koptak, mi által jobban közeledhetnek egymáshoz, a súrlódás kisebb, képlékenyebbek lesznek s útközben több idegen agyag is keverődött közé, melyek megváltoztatják az agyag jellegét. Az ilyen agyag alacsony hőfoknál megolvad s azért főzőfazekak készítésére nem alkalmas, belőle tányérokat, tálakat, kantákat s más háztartási czikkeket készítenek.

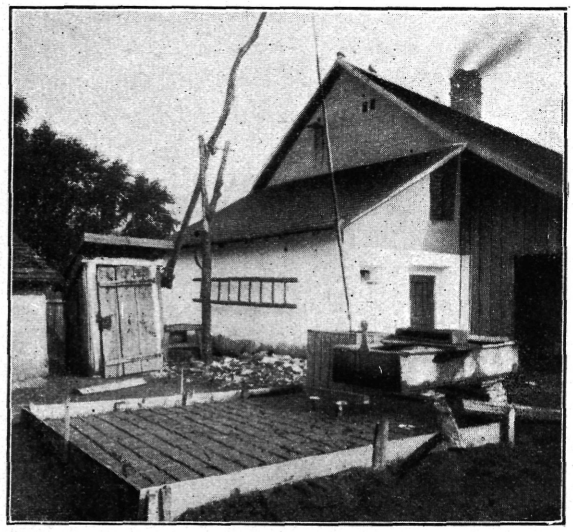

22. á. Agyagszárítás.

Említésre méltó még a vásárhelyi népnek, köztük a tálasmestereknek is, az a meghatározása, mely szerint a sárga földet megkülönbözteti az agyag-

tól. A bányák szelvényeit nézve, látjuk, hogy a legfelső réteg a feketeföld, alatta van sárgaföld, alatta van az agyag. A sárgaföld is agyag, mely a feketeföld, a humus alatt van, csak hogy a felső része porhanyósabb. A vásárhelyi ember ezt a porhanyós részét az agyagnak nevezi sárgaföldnek, mely, szerinte, más tulajdonságú, mint a finomabb szemcséjű agyag. Ugyanis a sárgaföld áztatható, az agyag pedig nem, csak ha megszárítják. A sárgaföldből vályugot lehet készíteni, az agyag erre a czélra nem használható.

A vásárhelyi agyagokat, ha sósavval megcseppentjük, erősen pezsegnek, a mi azt bizonyítja, hogy sok benne a mész. Az agyagnak mészszel való keveréke márga. A vásárhelyi agyag e szerint márgás agyag.

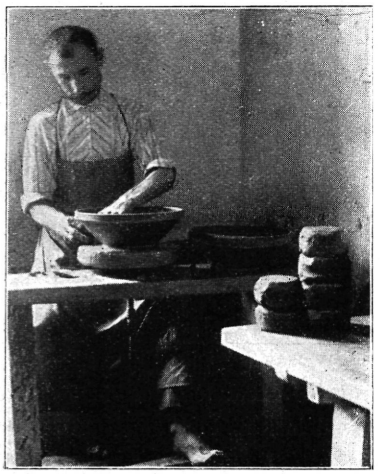

23. á. Korongozás I.

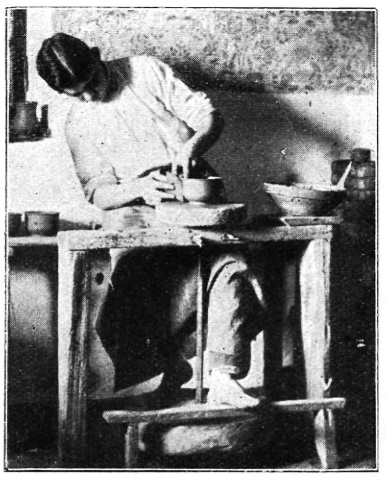

24. á. Korongozás II.

A nép a kibányászott és meg nem szárított agyagot *eleven agyagnak nevezi.* A nyúlékony, gyönge természetű agyagot *kövérnek,* a keménytermészetű, kevésbbé nyúlékonyat *soványnak* mondja, a hogy azt általában nevezik mindenfelé.

A tálasok a behordott agyagot elterítik a földön és nyáron a napon süttetik, télen pedig fagyasztják azért, hogy könnyebben ázzon. Az ilyen agyagból könnyebb dolgozni, nyúlékonyabb. Nyáron szűrnek annyit, melyből egész télen dolgozhatnak.

25. á. Korongozás III.

Az agyag előkészítése.

— Behordás, áztatás, szűrés, szikkajtás. —

A tálasmester ásóval, lapáttal a vállán kimegy az agyagbányába. A lapáttal megnyesi a gaztól a földet, az ásóval pedig lehányja a fekete és sárga földet az agyagról s ha látja, hogy az agyag kavicsos vagy sárgaföldes: abbanhagyja az ásást, másutt keres tovább, míg tiszta, színagyagra nem talál. A jó agyagot felássa, lapáttal a földszínére, a partra kihányja s fuvarossal behordatja a háza elébe, vagy az udvarára a kúthoz közel.

Otthon az agyagból, rendesen este, elterít, széjjelhúzza valamennyit. Az inassal vizet húzat dézsába, melyből tállal maga locsolgatja meg annyira, hogy se kemény, se lágy ne legyen. Reggelre a göröngyök szétmállanak, *megszívalkodnak, átlagvéve.* Összébbhányja lapáttal és kissé megtapossa. Dolgozódeszkát rak mellé, arra ásóval apránként rárakja, egyszersmind összetapossa, *összegázolja.* Ásóval vagy lapáttal a szélit megnyesi, a lenyesett agyagot rágázolja és az agyagcsomót furkóval körülfurkózza. Most az egész család mellé ül, régebben: kuczorgott, az agyagnak és szelővel vékonyan, mint a hártya, *leszeli,* a *galacsinokat,* köveket, szemetet benne ha megtalálja, kihajítja. Az ekként megtisztított agyagot csomókba, *csömpölyegekbe* rakja, de a végét meggöngyölgeti a deszkán, hogy ne cserepesedjen meg a külseje. Talyicskán behordja a műhelybe, a műhely közepén levő

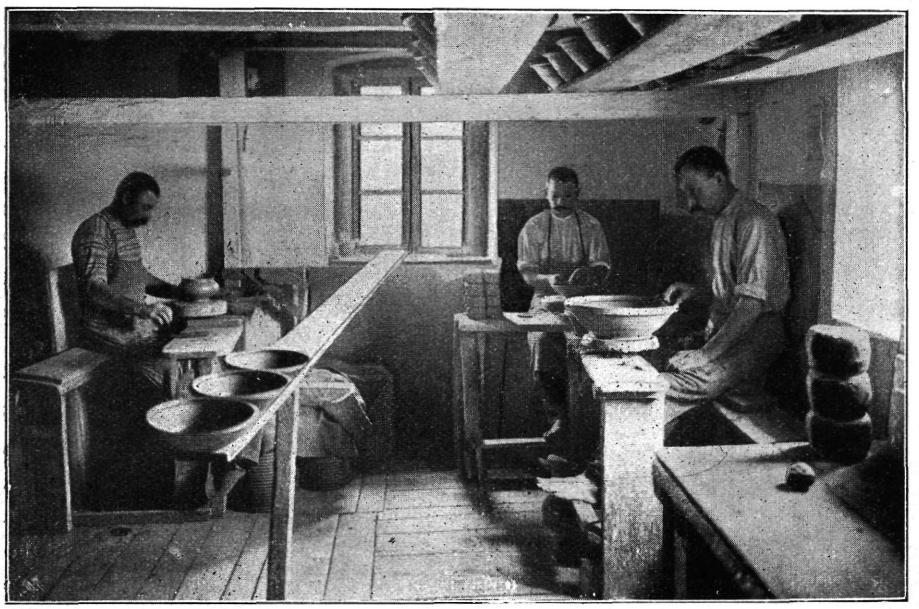

26. á. Korongozás. IV.

taposódeszkára, ott egygyével, csömpölyegenként meggázolja jól a sarkával és talpával is apróra. Gondot fordít az alapra, hogy kellő nagy legyen. Mikor mindegyiket eltapossa, körülnyesi; a nyesést rágázolja és körülfurkózza símára. Nem szelnek belőle azon a napon, hanem hagyják *érni,* hogy *ivódjon,* ne legyen *ikrás.* Reggelre *megizzad* az agyag. Az ennyire megmunkált agyagot *félig készült* vagy *egyszer készült agyagnak* nevezik a tálasok.

Másnap folytatja a tálas az agyag kikészítését. Szel belőle annyit, a mennyit egy vagy két nap alatt feldolgozhat (17. á.); *megpároltja* vízzel és egy órahosszáig úgyhagyja, hogy a víz járja meg, azután apró részletekben kétszer egymásután sarkával megtapossa. A taposás így történik: a csömpölyeget az agyagtaposó deszkára feltisztított helyre teszi, feláll a tetejére bal lábra, a jobb lába talpa élével legyúrja, a sarkával erős lökéssel a szélit körül letapossa, (18. á.) a bal lába sarkával pedig körül *rózsásan megsarkalja* a szélénél kezdve befelé haladva. (19. á.)

27. á. Edényszárítás.

Akkor jó az agyag, ha *durrog* a sarka alatt, olyan, mint a jó tészta dagasztás közben. A taposás *óriási nehéz* (így!), fárasztó munka, azért mondják, hogy: „embörzsírrral készül az agyag". A legtöbb tálas kiáll a taposásban, a mint körbe ugrál, alig győzi a levegőt szedni, a szíve dobogását is hallani. Izzad. Kevesen tudnak jól és helyesen taposni agyagot. Kevés pihenés után az agyagvágóval koczkákra földarabolja és az agyagcsomó mellé egymásra rakja, nehogy a teteje megkeményedjen. Most a gyúrópad tetejét vízzel meglocsolja és fölrak annyi agyagot, a mennyit pár óra alatt feldolgozhat. Tenyere *marjával* apró rétegekben letologatja (22. ábra), hogy a még benne maradt kis kő, fű stb.-től megtisztogassa, mely művelettel is készül az agyag. Ezt az agyagot *egészen készült*, vagy *kétszer készült agyagnak* hívják, mely már korongolás alá való, de előbb síkkal eldarabolja, hogy könnyebben nyújthassa el rögölés alá. Ha elnyujtotta: *kirögöli*, *rögöt* szaggat belőle, azaz jobb kezével akkora darabot szakajt el az agyagrúdból, a mekkorát a bal kéz öt ujja átfog. A rögök tetejét tenyerével lenyomkodja és egymásra *bokorba* rakja. Nagyobb edény rögeit *czipónként*: egyenként megforgatja a gyúrópadon s a tetejét megnyomja, hogy sajtalakú legyen. Így munkálták meg az agyagot ezelőtt, a mikor a bányákban tiszta agyag volt. 1890. év óta azonban szűrni kell az agyagot, mert benne apró csigák, kövecsegek vannak, melyek az edényre káros hatásúak. A szűrés úgy történik, hogy a megszárított agyagot széjjel-összetörik a kút melletti *kavaróládában*, régebben hordóban, megáztatják, kapával vagy lapoczkával többször felkavargatják, hogy mentől jobban összetörődjék. A kavaróláda elébe *szűrőládát* készítenek, vagyis négy szál deszkát a földön négyszögletbe letesznek, a bekerített földet, azaz a fenekét lapáttal megnyesegetik, megfurkózzák és vastagon meghomokolják, hogy a ráeresztett híg agyag a földet fel ne vegye és hamarabb szikkadjon. A folyékonyra elázott agyagot kézi rostán szűrik a szűrőládába, míg csak tele nem lesz. (21. á.) Ha az agyag leülepedik, a vizet leeresztik róla és a napra bízzák. Mikor annyira szikkad, hogy repedezni kezd, egy vasszögű rúddal, az agyagvágóval, két ujjnyi mélyen koczkára meghasogatják, a mely nyomon a száradás

következtében fenékig elválik. (22. á.) Nyáron, napos időben 5—6 nap alatt annyira megszikkad, hogy az elvált agyagkoczkákat meg lehet forgatni s így egyenlően szikkad. Pár napig áll felforgatva, azután behordják a műhelybe a taposódeszkára és furkóval összeverik. Így érik, elegyedik össze az agyag egy nap, egy éjjel. A további munkálat ugyanaz, mint azt fentebb elmondottam, különbség csak az, hogy vastagabban lehet szelni és gyúrni sem kell, csak *összecsapkodni*, azt is azért, hogy hólyag ne maradjon benne.

1. Az agyag hibái:

a) A szikes agyagból készült edény hirtelen szikkad a napon s ezáltal elhasad.

b) A salétromos agyagú edény szárításkor kiszürkül, megfehéredik, az alsó festéket pedig lehányja.

2. A kikészítési hibák:

a) Ha sok a sárgaföld az agyag közt: gyönge lesz az agyag, edénykészítésnél hamar *leül* s így nagyobb edényt nem lehet belőle csinálni, mert lefele igyekszik, *lerogyik*.

b) Ha az agyag nem ázott meg jól első kikészítésnél, csomók maradnak benne. Az ilyen agyagot *gümős agyagnak* hívják. A gümők akadályozzák a tálast, mert nem tud egyenlő fogást adni az edénynek felhúzáskor.

c) Ha szelés után nagyon meglocsolják, lágy lesz az agyag, csak kisebb edény készíthető belőle, több vigyázatot kíván, a haladást akadályozza.

d) Ha nem locsolják meg az agyagot, kemény marad, nehéz belőle dolgozni és húzás közben törik.

e) Ha az agyag *készületlen:* ritkának marad, a belőle készült edény nagyon összemegy és megszáradva könnyen pusztul.

Kiss Lajos.

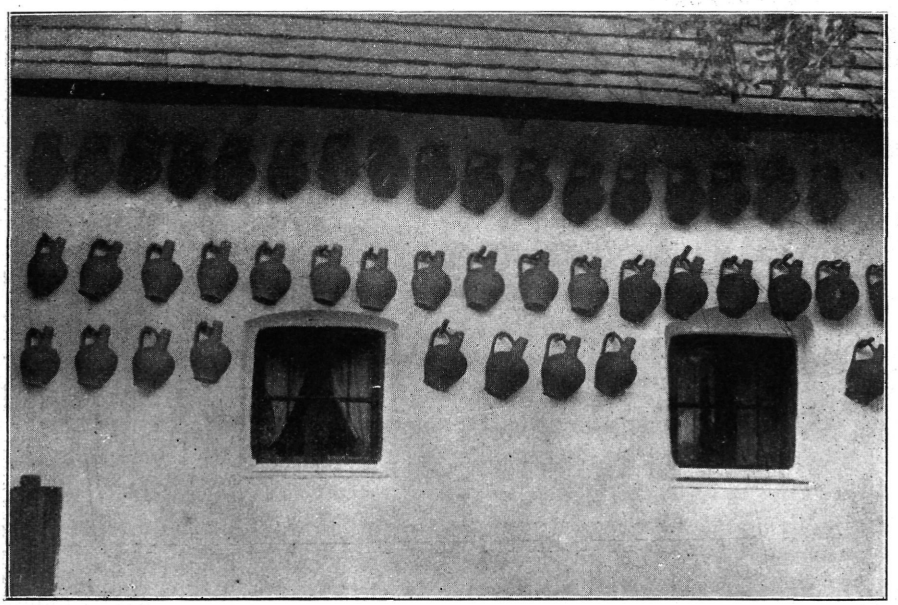

28. á. Kantaszárítás.

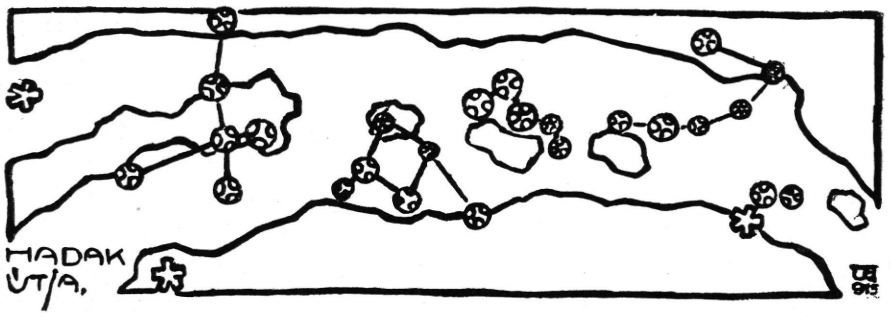

A magyar csíllagos ég.

„Hitregéink a csillagokba emelkedtek, mert a földön elhanyagolták őket s onnan világítanak le, hogy felderítsék feledékenységünk éjét."
Ipolyi.

Égboltunkra mind sűrűbben száll a homály. Őseink emlékét megdöntötte az idő. Gondolatvilágukat csillagképeik szépséges neveiben csak alig-alig tudjuk felderíteni.

Nomádkorunk regeköltészetét a keresztyénség némitotta el s alakulóban levő népéposzunkat tudákos, krónikás józanság fojtotta meg. A régi hit áldozókövei kihültek, csak elrejtett pogányvárakban éledt fel néhanapján oltártűz. Áldozattevői, csudát látó tátosok, nézők, garabonczok, rovástudó jósok, iralók ekkor még a csillagokból olvastak, javasoltak, kapaszkodtak széles e világba: kérdezték a tüzet, imádták a napot, holdat, csillagokat. A csillagnézés, jövendőmondás, varázslás módja a hamarjavetés, hamarjahányás volt Tisza-Duna boldog közén csakúgy, a mint annakelőtte Turán ege alatt.

A kobzosok, hegedős-igreczek, hajdani énekmondó-rendek zengését az új boltozatok nem fogadták be, ott csak idvezitő zsoltárok hozsánnája visszhangzott s a nomád mondák új regékké, legendákká váltak. A regősök

szájhagyományban terjesztették a régmult dolgok emlékeit s énekelték: „Rossz üdőket élünk, rossz csillagok járnak".

Szórványos nyomai a csillagokról való hiedelmüknek: szerencsét várnak, halálukat félik tőlük, balsorsukat látják bennük. Kik jó, kik rossz csillagok alatt születtek. Feljött, vagy leszállt a csillaguk. „Lélek szabadult", mikor csillag futott le az égről.

Ismerjük a hajdani őrköszöntők virrasztó kakasénekét: „Hajnal vagyon, szép piros hajnal, hajnal vagyon!" Ez énekkel virrasztók, dsidások, figyelmező őrök hajnal nyiladozásával váruraikat köszöntötték. Szintúgy üdvözölték az esthajnalkor ébredő sajgószemű kis jószágokat. Istrázsák, porkolábok vigyázótornyon, vagy szulákpalánkos agyagbástyákon várakoztak, míg a nap elfeküdt, a csillagok alálőttek, elsőbben az örege, majd az apraja s kürt-, vagy bivalyszarutülökszó búgásával üdvözlő dalt fúttak tiszteletükre. Hasonló dáridóval ünnepelték jámbor eleink a csillaghullás: „Lőrincz könynyei" áldozónapját, a mostani Szt. Lőrincz napot. Ez volt az ó-esztendő utolsó napja, mikor is az ócska csillagok aláhullottak. Ennyivel adózzunk legendáinknak.

Megemlékeznek a csillagokról *írott nyelvemlékeink* is, bár sajnos, hiányos fönnmaradásuk miatt csak a XVI. századtól kezdve tanuskodhatnak. A göncöl szekerét említik Károli és Káldi bibliája, Melius pedig Szentpéter szekerének nevezi: „A cylagot ackit Sz. Péter szekerének, némelyek Goencoelszekerének híjnak". A Döbrentei codex „Conditor almae siderum" című verse így kezdődik: „Hugyak (*csillagkép*) felséges szerzője, Hivőknek örök világa . . ."

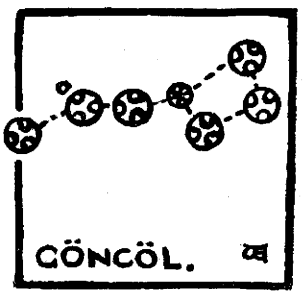

Sok emlékezést találunk a csillagokról legendákban, népballadákban, régi dalokban. Szó esik László regés tátosméneről:

„Ő hajtá a gönczölszekér csillagsörényes lovait,
Ragyogó ostorul fonta a holdvilág sudarait".

Népdal.

„Kaszáscsillag jár fenn a réteken,
Nem házasodom én meg a télen".

„Páros csillag az ég alján,
Egyik fényes, másik halvány."

Hortobágyon.

„Fel van gyűrve a kalapom széle,
Úgy nézek fel a csillagos égre".

Erdélyben.

„A legén aranycsillag,
Aranygrádicson ballag".

Mielőtt az elszórt csillagképekre térnénk, gondoljunk a „tejkör"-re s irányítsuk magunkat Lugossy szerint. Ő mondja, hogy íves görbülete, fénye, a környező kéktől elütő ezüstössége, az égbolton futó, néha elágazó alakja, szaggatottsága önként teremtették e nevet. De nemcsak elömlött folyadékra, hanem szalagra, taposott ösvényre is emlékeztet. Az egyhangú égi tájat szeli, ezért keltette gyakorta az út képzetét: *Országút.* „Fölnézett az égre, az ország útjára, Keservesen gondolt bujdosó voltára." Toldi (Arany J.) *Istenúttya, Jézus úttya, Isten barázdája, Szentmihály úttya* (ki lelkeket szállít), *hadakúta, lelkek úttya, szalmahullajtó* — *ötevén*nek is hivják, mely név közvetlenebb kapcsolatban van a tejút képzetével. Lugossy ömledék folyam, öntés kifejezésekkel magyarázza. Összefüggése lehet a hetevén szóval, mely Székelyföldön ma is divik a *„Fiastyúk"* helyett. Tudtommal az ötevén ötös csoport neve, analog társa lehet a Hetevén. Vajjon miért vannak heten a *Fiastyúk*-ban? Nem a magyar szent számnak nyoma maradt-e ott? *Hajnalhasadék*-nak is gondolják, a *fehérárok* névben pedig szerinte *csörszárka*, a *hunárok* értetődik. *Éjjeli kegyelet* elnevezése ritkább, Erdélyben szórványos. *Szépasszonyvászna, tündérekúttya, járása, fordulója* az *istenút*-hoz rokon, sajátságos magyar felfogással. Legrégibbnek vélik az *„istenúttyá"*-t. Hajdan istenek jártak rajta. *Jézusúttya*: „egyszer Jézus az *országúton* találkozott egy részeg emberrel s kitért előle (Cepheus fejénél), ott látható a kétfelé ágazó s ismét összemenő út. Decsi Csimor példabeszéd gyűjtése szerint „még az Isten is kitért volt a részeg ember előtt". *Szalmaút* „gyengén sárgálló színétől hosszabb vonalon hintve." „Jézus, ki mint földmies, a merre megy, szalmát szór le a szekérről, azóta homályos az *országút*".** „Földmiesként jön elő szt.-Péter is, de ő már nem készakarva szórja le a szalmát, mint Jézus, hanem vak lovon járva hiába tér ki a szemközt jövő részeg ember elől, mert ez mégis összeakaszt vele s kocsijával ledörgöli szt.-Péter szekere oldalát. A rúd is eltörik, a szalma is leszóródik." ** *Részegemberútja, részegekútja*, mert kanyarog. *„Szalmahullajtó út"* alakulásához a *tejút* szaggatottsága járul. *Czigányokúta"*, kibédi (Maros-Torda m.) néphit szerint czigányok szórták végig szalmával, mikor Egyiptomba vonultak téglát vetni, *„szalmalopó*, szalmaorzás, tolvajlástól ered. *Lelkekúttyának* is mondják. Mikor Szt. Erzsébet holttestét székesegyház elé vitték „nagy sokaságú madarak jevének az szentegyházra, kit soha annak elette nem látnak vala, nagy csodálatos szép éneklést tevén". Jó lelkek, angyalok, madarak alakjában jöttek (Kálmány).

Karcsay csallóközi jegyzetei szerint a tejúton éjjel tündérek járnak, az ő országútjuk az, melyen a világot körüljárják. Innen a tejút *tündérek járása, fordulója.* Dunamentén s Biharban szintén *tündérek fordulójának* nevezik az elágazás helyét. (Hattyu α és ξ) Talán ez él az Otrokócsi F. F.-től említett felvidéki nép ajkán:

„Tündérek érkezének, fejér közön jövének,
Hozzánk beszállának, szép leányt keresnek,
Térülj, fordulj, bújj, bújj,
Meg ne kerüljenek!"

Tündérvilágunk regés korszakában jelentőségektől népes az égbolt: *kerekudvar, fejérköz, hajnalhasadék* (tejút). Sőt a e barázdán kívül kerültek: *sellő, tündérfő, tündérasszony palotája és társzekere, nagytátos, kistátos, bábamatullája* (a bába tündért jelentett). E csillaglegendák világában tükröződik a *szarvas nyom*; nyom az út, melyen a szarvasünő új hazába vezette Hunort és Magort, szittya nemzetünk törzsatyáit.

Égboltunkon tündérről nevezett csillagzatok, melyek a *tündérekútjá*-val (Tejút) kapcsolatban vannak: *tündérektáncza* = Sobiesky pajzsa.* Őseink e csillagok rezgésében lenge tánczot láttak. *Tündérfő*: Sirius*, *tündérasszony palotája* és *társzekere*: *kisgönczöl.** *Tündérek kútja* vajjon nem azonos-e a *szentkút* (Cassiopeia)** elnevezéssel? Tündérről lévén szó, a *sellőt* is megemlítjük. Ez a tejkör közelében fekvő Sas és Antinous.* *Hadakúta* különösen a székelyeknél. Ha a név egyesszámban hadút, vagy hadútja alakban jött volna át hozzánk, jelentése azonosítható volna az országúttal, vagy a német Heerstrasse-val. Hadút régi magyarságban a XI—XV. századbeli oklevelek nyomán a mai országútat helyettesitette. „*Hadakúta*“ vagy „*hadakútja*“ országútainkat jelölve nem található. Látnivaló, hogy többes alakja emelte ki és különbözteti meg a tejkör nevét a földi országúttól, megállapitva tulajdonnévi értékét. A székelyek azt a hiedelmet fűzik hozzá, hogy égből jövő segitőhadak lovainak patkónyoma. Ez népköltésünk legszebb allegoriája. (Lásd Lugosy, Ősm. csillagismei közl.) A *hadakúta* ősi felfogását néhány csillagnév összefüggése támogatja. A tejkörön fekvő Hattyú: *köröszt* nevet visel. Ez a pogánykorban a rajta vonuló hadakat tüntette fel s jelesb csillagai a nép közt: *vezércsillag* α,* *három hadnagy*: δ, γ, ε,* *sereghajtó*, vagy *hadhajtó* a Hattyú orra, Albireo β*; e dús vidék égi dandárt idézett a nép képzetébe. Had régi nyelvben nemzetség, hadnagy a nemzetségi főnök. A Hattyúcsillag családi jelenetében nászsereglet is. A *hadvezetőt* felváltotta a *nászvezető* α,* *vőfélcsillag* ζ.* Népünk néhány századdal később a Berenice fürtjét találóan és történelmi súlylyal *tatárdulásnak** nevezte. E sűrű állócsillagok fénye a tejúthoz hasonlóan bonyolult összefolyású.

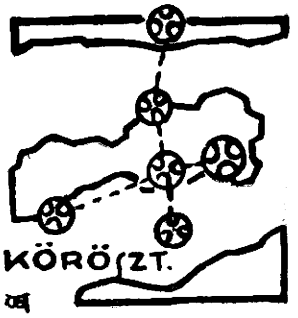

„Hajdan isteneket képzeltek a csillagokban gyarló földi lények helyett. Bizonyítéka, hogy az ég országútján valamikor Isten, más alakban Krisztus urunk járt; a két *Döncölszekere* egyikét Krisztusnak, másikát *szent Pétör szekerének* mondották. Őseink nemcsak a járművet, hanem gazdájokat is fönn látták. Szeged népénél az a hiedelem, hogy csillagokra mutatni, vagy velük szemben magunkat illetlenül viselni nem szabad, hacsak nem akarjuk, hogy baj érjen, arra mutat, hogy a csillagokat felsőbb lényeknek tartották.**

Népajakról vett nyelvhagyományainkban a csillagok jórésze — mint Kálmány mondja — működő ember és foglalatosságának eszközei.

Szólásmódokban mutatkozik: jár, kel, fut, szalad a csillag, akár lába volna. A népdalban is: „Kaszás csillag jár az égön", „Főgyütt mán az es' hajnali csillag" (Szeged).

Van *halászcsillag, csősz, részögembör, kódus, kaszások* követője a *sántakata, sántakódus*, ki felesége a *szépasszony* után jár, *halászok* után ballag a *részögasszony* butykosával. Kiváltképen a mozogni látszók kezébe adta a nép foglalatosságának sajátos eszközeit.

Kövessük e vázolt haladást részletesebben.

A csillagokhoz kötött hiedelmek alapjául őseink pogány vallása szolgált. Ennek maradványai ma is megvannak. Az ég könyvéből jövendőt akarunk olvasni, mintha a történendők benne volnának megírva.

Ha *üstökös, futosó, lüdércz, szakállos*, vagy *bujdosó* jelenik meg, háború, vagy dögvész lesz. „Egyik télen, hogy két csillagszerű fény látszott az

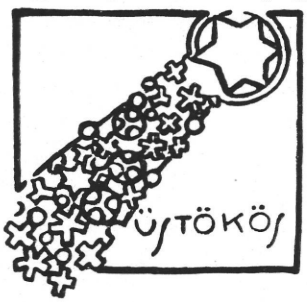

égen, mintha egymással viaskodnék, a magyar szentmártoniak háborút jósoltak." Hasonlókép sejtette egy palócz a szabadságharczot: „Híri se' vót a forradalomnak, mikô két csillag az égén veszekédétt, összeszaladt, osztán nem láccott az eggyik" (Ságújfalu). A kevermesiek azt tartják, hogyha sűrű csillaghullás van, eső lesz. Szőregen: „szél lössz". A csillagjóslást gyakorta időhöz köti a nép: „Ha karácson éccakáján sok csillag van az égön, akkô jó termés lössz, mög jószág is lössz" (Ószentiván).** Kecskemét vidékén pásztortapasztalat, ha májusi szél után „menyecskeszemű csillagok" ragyognak, fagy következik (Madarassy L.). Ha a holdnak udvara van, eső lesz; a székelyek szerint akkor is, ha az újhold szarva fölfelé áll.

Minden embernek van csillaga. „Mikô a' láccik, mekkő neki hâni." Szőregen megkülönböztették a csillaghullástól a csillagesést — szaladást, mikor a csillag nem tünik el, csak: „Mögszalad, akkó a purgátérijumbû szabadul mög egy lélök", ekkor imádkozni kell; ha akkorát szalad, hogy nem látszik többé, mi csillaghullás, akkor meghal valaki.** De nem mindig ilyen veszedelmes a csillaghullás.

„Sürű erdőbe jártam,
Sürű csillagot láttam.
Lehullott a csillagom,
Êhagyott a galambom."
(Szeged.)

Jó csillagok alatt állottak városok is.

„Gyöngyös város . . .
három csillag felette van,
én is onnan való vagyok,
ahol az a három csillag ragyog."

Jóslásra való idő a szülés órája is. Népköltésünk egyik mondája: Krisztus urunk jósolja meg a szülés percét; „Pétert küldözi, hogy nézze, mit lát az égen és a csillagok közt látott jelből mondja meg, miszerint a vajudó asszony nemsokára megszűli gyermekét".**

Nemzetünk sutyógyermekkorának homályos idejéből elővilágít a *gönczöl*, *gönczösszekere*, *kincső*, Nagymedve α, β, γ, δ, ε, ζ, η. Őshiedelem szerint a magyarok istenének szekere, ki ezen csillagzatot lakta s villámhordó szekerével végigdöbörgött a *hadakútján*. Táján vala az ég kapuja s a *gönczöl* vállán át lehetett az öregistenhez jutni. Mitoszunk megteremti Gönczöl nevű emberét, ki egy későbbi kijövetelkor jött Scythiából és Zoltán fejedelem idejében a négykerekű szekér rúdját meggörbitette. A csallóköziek szerint a Gönczöl híres tátos, ki rejtett dolgokat ismer. *Tündérkirályné szekeré*-nek is hivják a csillagzatot.

Régi nyelvemlékekben is gönczöl néven fordul elő s egy ilyen nevű szekérművésztől kapta nevét, kinek, Lugosy szavával: „titkos ereje tüzesité velőjét". A Gönczöl név szerinte tulajdonnév s égi jelenetre szorítkozik, rokon gyökök vele a „gön", „göm", melyek értelmét magába zárja, mert tengelye körül forog. Ha volnának a középkorinál régibb irott feljegyzéseink, valószinű, hogy a „szekér" szó nélkül, egyszerűen Gönczölnek neveznék e csillagzatot. — Károli és Káldi bibl. ford. szerint Jób (9—9): „a ki teremtette a gönczöl szekerét, a kaszahúgyot és fiastyúkot" (38—31): „nemde megtartóztathatod-e a fiastyúknak gyönyörűségét? avagy a kaszahúgynak köteleit megtarthatod-e?" *Gönczöltérítője* a Sarkcsillag.***

A „*dönczöl*"-t „földmies"-nek is tudja a nép, idemutat a *dönczölszekere* és az Ipolyinál előforduló *gönczöl szérűje*. A magyarországi „*nagydönczölszekér*", másként „*Szt Péter szekere*".** — Hagyományunk tudja, hogy Szent Péteré volt, rajta ment szalmát lopni, de a *Csősz* (Vega) lopáson érte, hogy nem akarta a szalmát elvinni engedni, Péter sebesen hajtott, a szalmát elszórta s azóta látszik az égen az *Országútja* (Kálmány L.). A Nagymedve; α, β, γ, δ, csillagai egy-egy kereket jelentenek. A szekér többi része nem látszik. Az ε, ζ, η csillagait ökörnek, mások szekér rúdjának nézik, vagy mindkettőnek. A rúd törése, vagy a középső ökör (Mizar) mellett van a *kisbérös* (Alcor.**) *Ostorosnak*, *czigánygyermeknek* is nevezik, olykor *hüvejpiczinek*. „A dönczölszekérben ökör vagyon fogva, három pár; a középső ökör fülibe' van a hüvejpiczi, onnan hujángat: cselő, hajsz!" Szőreg (Kálmány gyűjtése); Az ostorosról tartja a hiedelem, hogy addig ugrál az ökörre, míg egyszer rajtamarad s „akkô bekövetközik a világ vége". „A dönczöl szekér Illés prófétájé, azon horgya a villámokat" Szőreg. Csanádapáczán: mindez azóta van igy, mióta Isten Illést és Jónást az égbe küldte a gonoszak lelövöldözésére és „Illés húzza a tüzes szekeret, Jónás mög tolja, úgy dörögnek". (Szegedmadarásztó). A dönczölszekér húzza az egész eget. A nép nehéznek tartja. „Olyan nehéz, mint a dönczölszekere" (Szőreg). A büszke embernek mondják: „Azt véli ő hajtja . . ., kevély, mintha ő hajtaná a gönczölszekerét".

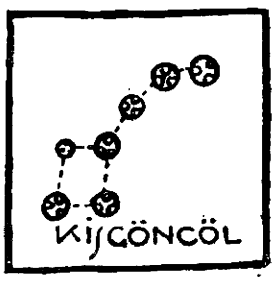

A *kis-döncölszekér* szinte szekér vôt de fő'dű't: mikô Krisztus Urunk teremtötte, oszt' 7 árpa kinyérrel, czecz hallal mög a morzsalékkal mögrakták; azûta van êtörve a rúgygya is (Szegedgajgona)

Hagyományunk, a szentírás — János VI. fejezet — rárakatja a morzsalékját is öt árpa kenyér helyett hetet említ (Kálmány L.).

A Göncziöl tátos csillagszekere hitregei mivoltából alábbszállt, de a régmult idők emlékeiből törölni nem lehetett. Dugonics sem nélkülözheti árpádkori regénye népies mondásai közül: „Ökör nélkül csak a göncziöl szekere fordul".

Jelenkorunk irodalmára is hatást gyakorolt a csillagszekér.

A magyar kevésbeszédű fajta, de képzelőereje élénk; kemény vonásokkal rótta környező világát, mását, foglalatosságát, örömét, búslakodását égboltozatára, honnan manapság is levilágitanak. Mintha a mult el sem is mult volna s a jelennel ölelkezne örök életre.

Ősfoglalkozás körébe vágókat lát Kálmány L. az alább felsoroltakban:

A régi nomád világban bolyongó lovasnépünk vadászattal, baromtenyésztéssel legelőről-legelőre barangolt. Télvíz idején, ha érkezésük volt, halásztak. — Állattenyésztés körébe tartozó az *ökörkereső*.** Azért nevezik

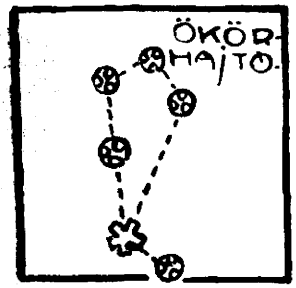

így, mivel: „ha este eleresztik az ökröket legelni, mikô az ökörkereső fölgyün, akkô mán mögfekszik az ökör, el löhet mönni keresni, mert mán akkô jóllakott" (Őszentiván). Éjfél után egy órakor jön fel. Békésmegyében a hajnali Vénuszt nevezik *ökörkeresőnek*. Akkor keresi össze a pásztor elbódorgott ökreit. Ide számítjuk az *ökörvezető csillagot*** is, melyet azért hínak így, „mert a betyárok árul tugygyák mög, hogy mő' tájon vannak, mő're köl' a jószágot vezetni" (Szőreg). *Ökörhajtó, ökrész,* vagy *ökörpásztor* az Arcturus a Bootesban.*** Feltetszésekor hajtja haza a pásztor ökreit.

A *halászcsillag* (Andromeda β δ és Pegazus α ζ)** „akkô láccik, mikô a halász (éjjel) halászni mén. Ha a kecés addig mög nem fogi a halat, még a halász csillag fön' van az égön, azután halászhat. A halász csillag után mén a pálinkás asszony (= *részögösasszony*, ez a Pegazus γ-ja),** mög a *halficsér*.** A ficsér mikô lemen az ég ajjára, visszafordû északnak, mer' mán akkô mögrakodott, a' nem mén lé.** Előre küldi a pálinkás asszonyt, hogy a halászokat tartsa jól pálinkával, mire odaér". Ficsérnek (Fischer) a hallal kereskedő embert nevezik.

Népünk környező világát látjuk a *‚szérü'*-ben (csillagcsoport a Hattyúorra, Albireo, körül.)**, *Kaszászsombékja* apró csillagok a kaszás körül. A *‚vadlegelő'* (Hesperus) feljöttekor indul a vad legelni. *Korcsma* a Cassiopea.**

Maga képének mását látja a földmíves ember a *kaszás*-ban (Orion δ, ε, ζ). Régi neve *Kaszahúgy*. Húgy valamikor csillagzatot jelentett. Régen közszájon forogtak még: *darvakhúgya, ekehúgya, kaptárhúgya, pártahúgya.*

Hódnak is ejtették e nevet, innen származott; *kaszahódja.* (Kibéd) *Marokverők* az Orion c, d, l csillagai.** *Vontatók* az Orion β-ja és a Nyúl α-ja.** *Cséplők.* A *kaszás* telkes gazda *„kaszástelke“ kaszásgázlója,* nagy a családja: *„kaszáspallér“*, *„kaszás után járó“*, *„kaszásemelő“*, a *rónakirály* δ, *rónaőrző* ε, *rónapallér* ζ.*** Van *birákgyülése* is. A *kaszásokhoz* tartozik a *sántakata*, „mer ujan billigve mén az égen“. Kata eleinte nem volt sánta, csak akkor sántult meg, mikor az utolsó kaszás elejtette kaszáját s ő belehágott. Azóta ballag a kaszások után, a nélkül, hogy be bírná érni. Régi neve *Szilkehordó.**** (Sirius.) „Viszi mán a sántakata az étét az ő kaszása után.“ *Bojtárkettőse* a Castor és Pollux.*** *Csősz* a Lant Végája,** *pásztor* a Vénusz,*** *tévejgőjuhász* az Atair a Sasban,** *ostoros*, vagy *kisbérös* az Alcor, *sántakódus* a Nyilas,** felesége a *szépasszony* ez a Scorpió Antarese.** *Részögembör* a Cepheus szeme, „Mikó Krisztus Urunk Szent Pétörrê mönt, az *ország- úton* taná'tak egy nyűves kutyát, Szent Pétör befogta az ôrát êkerű'te; Krisztus Urunk csak mönt a röndös úton. Hogy tovább möntek, látytya Krisztus Urunk: hogy egy' *részögembör* dű'löngél az uton, káromkodik, de éktelenül; Krisztus Urunk meszszirűl kitér elűle. Szent Pétör nem ál'hatta mög, hogy mög nè kérdözze Urunkat, asz'onta Krisztus Urunk: Látod Pétör! az a nyűves kutya sönkit sè' bánt, attul nem köl' félni, de az a disznó mindönkivel kiköt, az elül ki köl' térni. Azuta lácczik az az út az égön, a mijuta kitért Krisztus Urunk a Részög embör elű'“. (Szeged-Gajgona). A kitérés következtében létrejött elhajlás Cepheus szeménél látható, annak szeme a *részegember; korcsma*, a hol mulatott Cassiopea α, β, γ, κ csillag, *kocsis* vagy *szekeres* az Auriga, a *birákgyülése* pedig az Orionban vagyon, *árvaleány pillantása**** a Sirius., *aranyhajú*: Berenice,*** *leányszemű* a Szárnyas.*** Szűznek is mondják. Végül a *czigány*: Atair.**

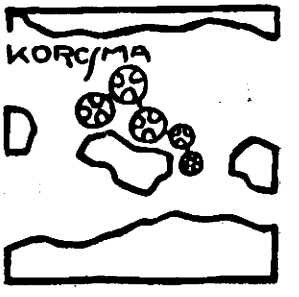

A földmives foglalatosságának eszközei: *sarló*, *kasza*, *háló* (Delphin és Kisló),** kaptár-, *kaptárhúgya*, vagy *szitásjuk* (Plejádok) „... akkô kê, mikô a szitásjuk.“ *Jászoly* a Praesepe,*** *fúrú* vagy *bábamatullája* a Sarkcsillag.***

Állatvilág: *csitkó*, ez a Kisló, *szamárkák* a Rák δ, γ, *eb* a Siriusban, *ebecske* a Procyon; *fiastyúk* vagy *kottafias*, (Plejadok) „Szt-Pétör ki telkesgazda, vitte fő' a fődrő' a csirkés tyúkot, mejj azóta kapar, legöl az égön.“ Ezt mondják a székelyek hetevénnek. *Darvakhúggya**** a Darú csillagai, *darvakvezére* a Darú γ-ja;*** *kolompos*, *csürhe*, *kulancs*, stb.

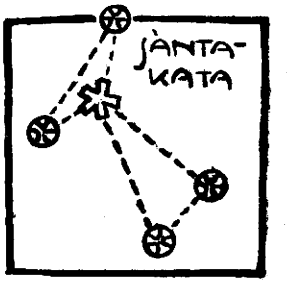

Mythologiai vonatkozásúak: a *sántakata*, „a *tévejgő juhász* — Atair** —, elaludván az erdő-

ben —, nyája elbódorgott, most szalad utána az *országút* felé, hol a szalmát czipelő Szent Péterrel találkozott s birkái után tudakol: „Keresd meg az országúton". Maiglan is keresi. Nyája az *országút* fordulóján méne át, ahol a Sas farka vagyon. Bárhogy siet, a távolság nem fogy közte és birkái közt s ha utól is ér egy-kettőt, nyája odaveszett".**

„A *czigány* — Atair** — êment a *szürürü* (szérű = Hattyúorra, Albireo körüli csillagcsoport**) szalmát lopni; lopott is jócskán, vitte hazafelé. A *csősz* — Véga** — észrevötte, mönt utána, most is mén, elibe akâ kerűni, de nem bír. Amőre mönt, mindönütt êszórta a szalmát, azúta lácczik az *országút*" (Klárafalva).**

A *fiastyúkról* is fölötte kedves mondát találunk regéink közt: A tündér-kedvesét kereső nő a Szélanyától ajándokul kapta a bóbitás aranytyúkot a hat pittyével s általa kedveséhez jutott.

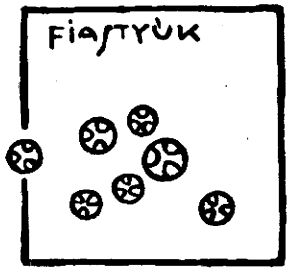

„A *‚sántakódus'* (Nyilas) ** előljár a talyiga rúdjánál. Felesége a *szépasszony* (Antares)** hűtlen lőn s a kódus nem akarván talyigáját elhagyni, messze az asszony mögött marad".

„*Szépasszony vászna*" székelyek szerint a tejút. E menyecske is félrekapott, amiért arczulcsapták s letünt a kristálytóba, hol ezer esztendeje vár, éjfélenkint kiteregeti vásznát s a kristálytó vizével öntözgeti azt, mi aláperegvén, estve és hajnalhasadatkor a harmatot szüli." * E nehány csillagnév mitologiánk visszatükröződése s bennük regei képleteinkkel találkozunk.

Ilyen költői képek csak a nyári éjjeleken tanyázó pásztornép lelkében támadhatnak. Ebben az igazán régi kötésű népben, mely csak néhány emberöltő előtt is teljes vándoréletben űzte ősfoglalkozását. Holmijuk, elemózsiájuk a *tergenyés*-szamár nyergére kúpalakba rakva, csúcsára bográcsot borítva, hogy eső ne csapja. Megálltak, ha elérkezett a *juhászdél* s ha rájuk esteledett, tanyát ütve, *estiállás*-ban enyhelyet keresve megháltak. Kerestek tűzrevalót, letűzték a szolgafát, ráakaszták a bográcsot. Ha víz nem volt, kopolyát vetettek, azután a *bács* = öregbojtár leütötte rövidnyelű ásóját, nyelén az ivókolomppal: ez volt a *bácsütés*. E mozgó állapot a nomádélet maradványa. Az *enyhely* kezdetleges, néhány nádkévéből vállnyi magas sarkalatra formált, merőben fedetlen hely, mely a szél és őgyelgő napsugár ellen enyhet nyujtott. Végtibe a láda, elemózsiával, készségekkel. Zúgban a suba, egyszersmind ágy, rajta tarisznya, reákötve az ivókürt. Tarisznyában *török*- szarú vagy csontár, amit bocskorvarrás, fűzéshez használtak, hasi bőrből való szirony, borotvatok, tükrös és egyéb apró készség. Fölötte lógott a pásztorerszény, benne a késtok és az aczél, egyazon zacskóval egyesitve, ebben meg a kova, tapló. Sarokra támaszkodott a kiteremtettézett pásztor, vagy kampósbot — „szépének borjú volt az ára" —, mellette a gödör, benne hűsre állítva a kanta. Szanaszét tüsökseprő, balta, ásó a földeléshez. Zúggal szemben a tűzhely. Esteleken a nyáj köréterelődött. Etájt betért a cserény feje, a csimbókokba kötött hajú pásztor. A

puli is meghasal vaczkán. Kigyúl lassan a tűz. Megfőtt a fordított kása, bő zsíron, töpörtűvel meghintve, vagy zsírban megpörkölt tarhonya, kisütött, irdalt szalonnával megtüzködve. A tüzelő gyakorta szárított marhaganéj volt. Az étel illata közelebb hívta a kapczabocskorkás bojtárgyermeket. Tűzhely körül lókoponya volt az ülőalkalmatosság. — Sziki juhászkarám bácsa rákiálltott a bojtárra: „Hocci a lúfejemet, hadd űjjek rá!“ — Igy mullott az élet s ha jó világ járta, megszólalt a furuglya méla hangja s késő éjbe hammadozott a parázs. Föl-fölnézőgettek az égi tüzekre, a *Bojtárkettősére* s regéltek róluk . . .

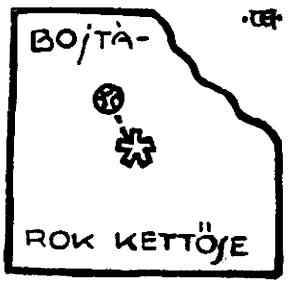

„Mint, ha pásztortűz ég őszi éjszakákon,
Messziről lobogva tenger pusztaságon . . .“

Történelmi emlékeket őriz: a *magyarok csillaga*, Rajnis szerint a Cassiopeia, Perecsényi Gönczölnek, Lugossy Jupiternek nevezi. A *székelyek csillaga* ugyancsak Lugossy szerint a Saturnus. A *hadakozó* Mars, *vezér-* vagy *hadvezetőcsillag* a Hattyu α-ja,* *hadhajtó* vagy a *sereghajtó* a β-ja;* *tatárdúlás* a Berenice;* *bujdosóklámpása* Aldebaran*** — szegénylegények „Isten segits“ fohászkodással pillantanak fel hozzá, mikor „ötön“ szerzik a marhát. Végül a *hadakúta*, róla szól Csaba királyfi regéje.

Még ezeknél is szebbek az ősfelfogás személyesítői: *áldomás-csillag*, *ágas*, *álmatlan*, *futó*, *fürtös*, *hunyáta*, *sátoros*, *gyalogos*, *kanta*, stb.

Az ősmagyar csillagnevek jórészt tulajdonnévvé vált jelzők, mi nem nyelvszegénység következménye, hanem tartózkodó, kevésbeszédű népünk sajátos megjelölő módja. Úgy véljük, hogy az összetett nevűek későbbi korra utalnak, mint pl. *szilkehordó* (Sirius***); *vérszemű* (Mars***); *aranyhajú* (Berenice***); *leányszemű* (Szárnyas***); *nehézlábú* (Procyon***); *árvaleány pillantása* (Sirius***); *aranynyal versengő*; *kunyhóba tekintő* stb.

A keresztény korszak csillagai jóval mögötte maradnak a pogánykoréinak. A képzelődés száguldozása megszelidül, vagy egyazon képeknél időz. A megváltozott gondolatkör személyesítői: *nagyboldogasszony csillaga* a kisgönczöl;*** *Mária kertje*** csillagkerítéses ez és a *rózsáskert*;** meg az *apostolok csillaga.*** — A *Krisztus Urunk asztala* „âra emléköztet, mikor Urunk a tanitványait mögvendégölte, ojan szépen koszorúba' vannak: ott lácczik 12 csillag, azok a tanitványok, a tizenharmadik pedig Jézus.“ Szőreg (Kálmány L.) e három az északi Korona. *Koszorú-csillag*** hét csillag „az boldokságos szűz Máriját mikô eljegyöszte szent József, akkô koszorúzták mög vele, azé' hijják úgy.“ (Szőreg). *Paradicsomkert csillagai*, Szt. Mihály útjába ragyognak „felvitte a jóisten, hogy az emberek bele ne lopódzanak“ (a Cepheus θ, η, χ, C, D.*). — *Péter* vagy *Jákob pálczája*, *koldusbot*, *püspökpálcza*, *urpálczája*, Alsósima pusztán: *kampófa*, *inzsellérpózna*: Orion öve. Az Orionban van három csillag, harmadik félreáll a sorból, ez a bugaczmonostoriak szerint a *juhászbot*. A hontháziak *félkinyér*-nek nézik a *Péterpálcza* közelében álló három csillagot. Szegeden „*Pilis híján egy egész*“.** — *Szentkút*** : Cassiopeia. *Háromkirály*: Orion δ, ε, ζ., *meny-*

*ország*csillag*ablaka*, bejáró gyöngy*kapuja* s *határa*. *Uristenvetése*: hol a hét boldogság arany gabonája terem stb. Az az erősfényű, mozdulatlan csillag, az *Istenszeme*, éjjel néz s meglátja a tolvajt.

Két árva csillag:** „Égy' kis gyerök mög egy' kis lány émaratt az apjuktul mög az anyuktul, siratták az apjukat, anyukat, egymás mellett möntek mindég. A mőre möntek: vad gyümőcscsê éltek, úgy élősköttek, nem adott nekik sönki sömmit; az Isten osz'tán magáho szólította üket. Ott lácczanak az égön, hogy az embörök lássák, hogy az árváknak segíteni köl'" (Szőreg, Kálmány L.).

*Szent-Domonkos kertye*** (*Országút* közepén). „A Szent-Domonkos kertyit olvasó keríti, két csillagbú áll a kapuja. Szent-Domonkos vigyáz rá, virágok vannak benne, mikor a virágok hervadoznak (mi akkor történik, mikor az emberek erkölcstelen életet élnek), sírva monygya Szent-Domonkos, hogy elhervadoznak a virágjai" (Szőreg, Kálmány L.).

Szerencsecsillagok: *pásztorokörőme*, *kisdedekcsillaga*, *szögeletcsillag* = Triangulum; *kiskereszt**: Delphin, melyet a felpattant csikósnak első pillantásra kellett meglátnia. Négy csillaga a keresztvetést jelöli. Minden jó keresztény azzal kezdi munkáját, ha sikerét akarja. E szokást átvitték a nagykeresztre: *körösztcsillagra* is. A jó és balsorsot hordják a *pártahúgya* (Hattyú) a hajadonok óhaja. A mennyei nászmenet, élén a *vőfélcsillaggal* ζ. A *nászvezető* α. *Árvadorka szerencséje* a: Holló, boldogasszony gondja biztatja az eladó pártásokat.

Évszaki csillagok: *kikelethirmondó*: Hyadok; *rétszagoló*, *őszicsillag*, *szélvészcsillag*, *zuzmarás*, *fagyhozó*, stb.

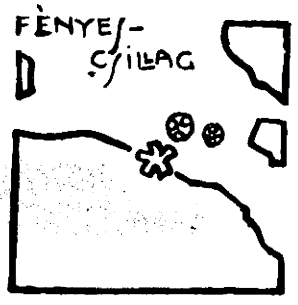

Időjelentők: *Fényescsillag*: Capella, *hajnalcsillag*, *vacsoracsillag* Vénusz; *álomhozó* Hesperusz***; *napválasztó* éjféli csillag***; *estéli csillag* Castor***; *virradó* Pollux***; *határjáró**** Procyon; *pásztorserkentő* Vénusz***.

Helyénvalónak találjuk, hogy a napról és holdról is megemlékezzünk.

A napot *ruhaszárító csillagnak* (Zala m.) is nevezik. „Estve, mikô' má' leáldozott a ruhaszárító csillag, hazatakarodnak nyugalomra." — Ha melegen tűz, azt mondják: „Nem hiába nattél vót, szempétör sok fát vágatott, ugyancsak rakat a tűzre".** — A nap szegedi pásztor száján *tarhonyaszárító*. Vasmegyei szólás: *„rózsát hint a nap"*. — *„Ághegyen ül"*, *„Fahegytájban"* déltájt; (Gyöngyös).

A nappal összefügg kûdûs szavunk eme szólásban: „Ott mén mán a nap, hun a Kûdûs elöntötte a vajat", vagy „A kûdûs mikô mönt haza a kérögetésbül, az ég ajján elesött, az edénye összetört, a vajat elöntötte, azûta a nap mikô oda ér, ecczöre lécsúszik" (Szőreg, Kálmány L.).

A hold Somogyban *istenkalácsa*, Vasmegyében „a foltjait botjára támaszkodó juhásznak nézik, ki az előtte levő bokorra kiterített kapczájának megszáradását várja". Székelyeknél a bocskorát szárítja. Fogyóhold ezüstsarlóján képzelték dédanyáink a Nagyboldogasszonyt, ölében kis csecsemőjével.

Nomádapáink pásztorivadéka szórványosan ismeri a csillagokat. Mind kevesebben tudnak belőlük olvasni, vagy utánuk járni. Kincsesládájukból sokat elhullajtottak. Egynehány emberöltővel dédapjuk fölött meghitten virrasztottak az égi csillagszemű jószágok.

Nemcsak órául, de kalendáriumul is szolgáltak. Borús időben a kakas volt az óra a borítókas alatt, mikor is tikszókoron virrasztott.

Valószínű, hogy az időmutató csillagok a legrégibbek. Járásuk után igazodik a pásztor; borúban a jószág után. Kevés csillagnak van országszerte megegyező népi neve. Még fönmaradt csillagnevek: *gönczölszekér* „tavaszkô a rúdja mindig fönn van, mikô lefelé konyul, éfél vagyon". Ez a pásztorok éjjeli órája: „A gönczölszekér is éfé' feli jár". Alsósimán *Béresszekérnek* is mondják. Rúdján ül a *kisbérös* vagy *ostoros* (Alcor). A rúd középső (Mizar) csillaga mellett van, viszonylagos állásából tudják, éjfél előtt vagy után jár-e az idő. A *legeltetőcsillag* éjjel egy óra körül látszik. Ilyenkor a gulya felneszel s indul legelni. Hajnal felé jár az idő, mire egyet fordul a jószág s újra lepihen (Madarassy L.) *körösztcsillag*: Hattyú; mindig fönnjár s az országút mellett halad. A pásztorok éjjeli órája. *Fúrúcsillag*: sarkcsillag mindig áll. *Fényescsillag*: Capella. Pusztaangyalházán a göncöl után következik. Éjfélkor tetszik fel (Nádudvaron a Jupiter). *Kilenczcsillag*: Mérleg, ha „tavaszkô leszáll 11 óra." *Kaszáscsillag*, *rendcsillag* az Orion δ, ε, ζ, ha „fêjött, akkô indul a gulya". Hasonlít a kaszások rendjéhez, annak idején tünik elő. *Fiastyúk* július és augusztusban jár föl; *oláhtáncz*-nak Tolnában és Somogyban nevezik, apró csillagai változó pillogással tünnek fel. A *fias*-ról, *kaszás*-ról tartja a nyelvhagyomány, hogy Luczanapkor, midőn hajnali misére beharangoznak, lefutnak az égről. Kecskemét vidékén a gazdák szentiványi tűz mellett nézegették s ha meglátták, bő aratást vártak. A járócsillagok is „A csillag, aki jár" járásuk szerint egymást követve mutassák a pásztoroknak az időt.

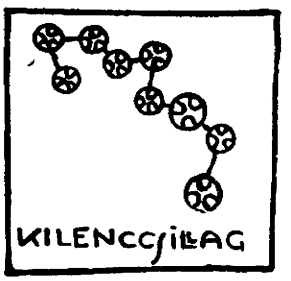

Pásztoraink hagyományaira immár feledés borult s az egykoron naptámadatot köszöntő nomádoknak, kik harmathullajtó éjszakán lesték a csillagok hullását, se hire, se hamva. Ivadékaik elmult idők dolgait nem regölik. Havasalji süveges kunyhók lakozói, vén harisnyások a góc ajján egyre ritkábban mondáznak. Lelkük nem jár a hadakúta aranyrögén. A csillagos ég nem a nép bibliája többé. Régi tüzek hamvába veszejtett parazsok nem élednek, vénséges nagy idők rokkájáról fakó szálakat gomolyítunk. Rég feledénk napnyugodotkor áldomás csillagunkat köszönteni.

*

Végezetül írásom oka. Porladó apáink keblökhordta meghittjei feledésbe ne menjenek. A mondottak nagyrésze a gyermeteg kedélyű s már mulandóságnak induló pásztorélet, régmult idők emlékei. Hálával köszöntöm, kiket lelkök hasonló érzésre emel s a felsorolt csillagok egyikét-másikát meg-

ismerni vélvén, hírét a Magy. Nemz. Múzeum Néprajzi Osztályának megküldik, mivel a feledésnek indulókat megmentenők.

Adataim Lugossy: „Ősmagyar csillagisme“ *, Kálmány: „Csillagok nyelvhagyományainkban ** című művekből kerültek; hasonlóan népi képzetük megállapitása. A magam gyűjtötte anyagot ***-al jeleztem.

Tanulmányom kiegészitésében Apátzai Tsere János Encyclopediája, Bertalanffi, Ipolyi, Kandra és Herman O. művei segítettek.

A magyar ég csillagzatai. (A fentiek és a magam gyüjtése nyomán.)

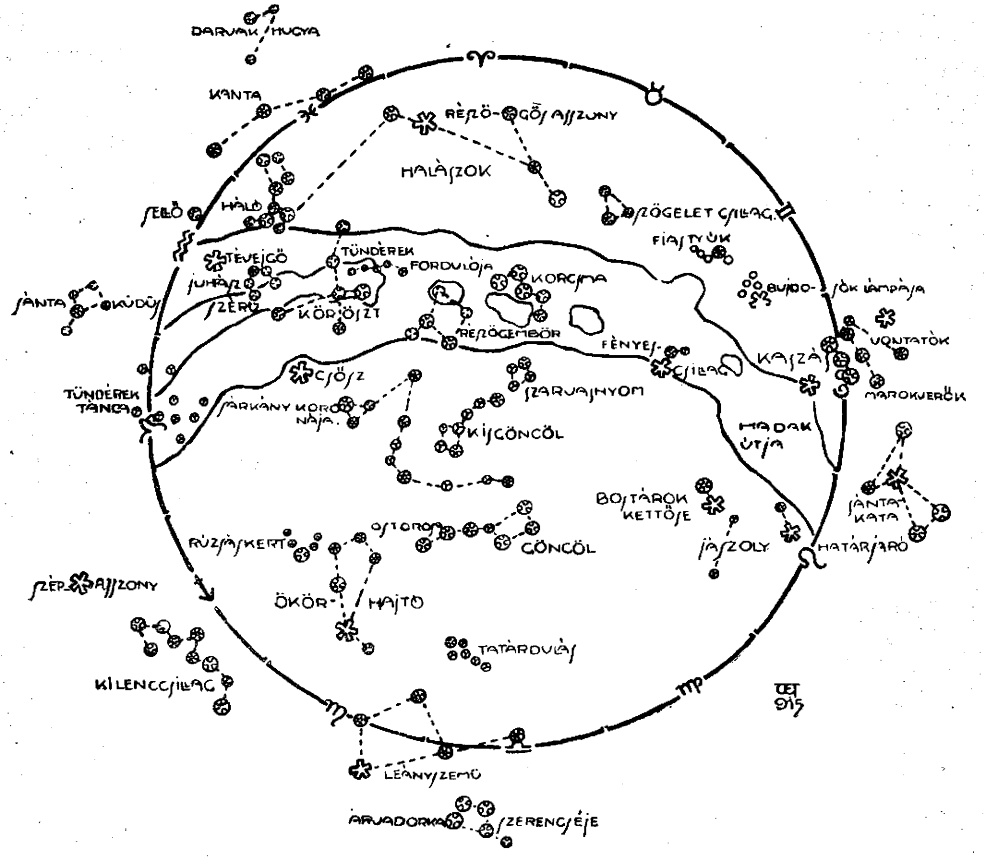

A magyar ég csillagzatai a fentiek és a saját magam gyüjtése nyomán és egyezés esetén az asztronomikus elnevezéseik.

Aranyhajúcsillag: Berenice
Apostolokcsillaga: Korona
Árvaleányszeme: Sirius
Árvaleánypillantása: Sirius
Árvadorkaszerencséje: Holló
Bojtárkettőse: Castor és Pollux
Boldogasszonymatullája: Kisgönczöl
Bujdosóklámpása: Aldebaran
Bábamatullája: Sarkcsillag
Béresszekér: Gönczöl
Czigány: Atair
Czigányokútja: Tejút
Csitkó: Kisló
Csősz: Vega

Csőrszárka: Tejút
Csürkecsillag: Plejadok
Darvakhúgya: Darú
Darvakvezére: Darú γ
Éjjelikegyelet: Tejút
Estvéli csillag: Castor
Ebcsillag: Sirius
Ebédhordó: Sirius
Ebecske: Procyon
Egészkenyér: Orion öve körüli 3 fényes csillag
Égútja: Tejút
Esthajnali csillag: Venus (♀)
Fúrúcsillag: Sarkcsillag
Fiastyúk: Plejadok
Fiascsillag: Plejadok
Fényescsillag: Capella
Félkenyér: Orion körül három csillag
Fejérköz: Tejút
Fejérárok: Tejút
Gönczölszekér: Nagymedve
Gönczöltérítője: Sarkcsillag
Gönczölmása: Kisgönczöl
Gyüjtők: Orion c, d, l
Gödölyék: Capella alatt két csillag
Hetevén: Plejadok
Hajnalszakadék: Tejút
Halászcsillag: Andromeda β, δ és Pegazus α, ζ
Hálócsillag: Delphin és Kisló
Hadakozó: Mars (♂)
Hadvezető: Hattyú α (Deneb)
Hadhajtó: Hattyú β
Hadakúta: Tejút
Háromhadnagycsillag: Hattyú δ. γ, ε
Háromkirálycsillagai: Orion δ, ε, ζ
Hajnalcsillag: Venus (♀)
Határjárócsillag: Procyon
Istenkalács: Hold
Inzsellérpózna: Orion öve
Istenútja: Tejút
Istenbarázdája: Tejút
Illésszekere: Gönczöl
Jézusútja: Tejút
Juhász: Atair
Jászol: Praesepe (ε)
Jákobpálcája: Orion öve
Juhászbot: Orion öve
Kistátos: Kisló
Kisbérös: Alcor
Krisztus Urunk asztala: Korona
Kecskés: Capella
Kaszahúgy: Orion öve
Kaszáscsillag: Orion δ, ε, ζ
Kerekudvar: Tejút
Kaptárhúgya: Plejadok
Kanta: Vízöntő
Korcsma: Cassiopea α, β, γ, κ
Kilenczcsillag: Mérleg
Körösztcsillag: Hattyú
Kiskereszt: Delphin
Kisgönczöl: Kismedve
Kampófa: Orion öve
Kottafijas: Plejadok
Kocsis: Fuvaros
Koldusbot: Orion öve
Koldusszekér: Nyilas
Kincső: Gönczöl
Kikelethírmondó: Hyadok
Leányszemű: Szárnyas
Lelkekútja: Tejút
Magyarokcsillaga: Jupiter ♃
Marokverők: Orion c, d, l
Máriakertje: Korona
Mönynyég: Tejút
Nászvezetőcsillag: Hattyú α
Nehézlábúcsillag: Procyon
Nagytátos: Nagyló
Nagyasszonytárszekere: Kisgönczöl
Nagyboldogasszonycsillaga: Kisgönczöl
Napválasztócsillag: Éjfélicsillag
Országút: Tejút
Oláhtáncz: Plejadok
Ostoros: Alcor
Ökörkeresőcsillag: Hajnali Vénus (♀)
Ökörhajtó: Bootes Arkturusa
Ökrész: Arkturus
Ökörpásztor: Arkturus
Paradicsomkertcsillaga: Cepheus θ, η, κ, C, D

Pásztorbot: Orion öve
Pártahúgya: Hattyú
Pásztorserkentő: Vénus (♀)
Pálinkásasszony: Pegazus γ
Pásztor: Vénus (♀)
Rákzsombék: Rák ε
Részegemberútja: Tejút
Részögösasszony: Pegazus γ
Rendcsillag: Orion δ, ε, ζ
Rudasok: Orion d, v, l
Rúzsáskert: Korona
Rúzsacsillag: a Bika 10 grádusában
Rónakirály: Orion δ
Rónaőrző: Orion ε
Rónapallér: Orion ζ
Részögembör: Cepheus szeme
Sereghajtó: Hattyú β
Sántalány: Sirius
Sellő: Sas és Antinous
Sántakata: Sirius
Sárkánykoronája: Sárkány β
Sántakúdús: Nyilas
Szarvasnyomdoka: Kisgönczöl ε, δ rúdjának tengelyébe a Sarkcsillag előtt
Szilkehordó: Sirius
Szamárkák: Rák δ γ
Szögeletcsillag: Triangulum
Szent Péter szekere: Nagymedve
Szépasszony: Antares
Szérű: Hattyú órra (Albireo) körül kis csillagcsoport
Székelyekcsillaga: Saturnus ♄
Szekeres: Fuvaros
Szentkút: Cassiopea
Szent Mihály útja; Tejút
Szent Péter szekere: Gönczöl
Szómásút: Tejút
Szent Péter agara: Sarkcsillag
Szent Ilona pálczája: Orion öve
Szarvaslegeltető: Hesperus (♀)
Szerelömcsillag: Venus (♀)
Tévejgőjuhász: Atair
Tündérekjárása: Szobieszky pajzsa
Tündérasszonypalotája: Kisgönczöl
Tündérút: Tejút
Tündérfő: Sirius
Tündérekfordulója: Tejúton a Hattyú α és ξ elágazásánál
Tündérasszonycsillaga: Kisgönczöl
Tatárdúlás: Berenice
Törökszekér: Nyilas
Úrpálcája: Orion öve
Urunkasztala: Korona
Vérszeműcsillag: Mars (♂)
Vontatók: Orion β, Nyúl α
Vőfélcsillag: Hattyú ζ csillaga
Vadlegeltető: Venus (esti)
Vezércsillag: Hattyú α
Vacsoracsillag: Venus
Vadgalambfót: Plejadok
Virradócsillag: Pollux
Vadakcsillaga: Esthajnali csillag
Zászlótartócsillag: Hattyú α

Lugossy által összegyüjtött eladdig ismeretlen népi csillagnevek.

Ágascsillag, Áldomáscsillag, Alföldicsillag, Alkonycsillag, Álmatlancsillag, Aranynyal versengő, Aranyszeműcsillag, Árpaérlelőcsillag, Ásócsillag, Átkozottcsillag, Bajnokcsillag, Bírákgyűlése, Bokorcsillag, Boszorkányszeme, Buvárcsillag, Czigányok szerencséje, Cséphadarócsillag, Cséplőcsillag, Darázsfészek, Délszakicsillag, Dérhagyócsillag, Egykezűcsillag, Ekehajtócsillag, Ekehúgya, Erszénytartócsillag, Étekfogócsillag, Fagyhozócsilag, Fellengércsillag, Fészekcsillag, Fészercsillag, Fiasdísze, Fiasemlője, Fiaskoronája, Fiaskötele, Fiaspallér, Fogolycsillag, Fölnagycsillag, Fúrúkettőse, Fúrúmása, Fürtöscsillag, Gönczölhajtócsillag, Gönczölkoszorúja, Gönczöllánczа, Gönczölpallér, Gönczölvágása, Gyalogcsillag, Gyalomvetőcsillag, Gyepühúzócsillag, Hajnalhírmondója, Haldoklócsillag, Halo-

ványcsillag, Hályogoscsillag, Hármashalomcsillag, Harmatlegelő, Háromlevelücsillag, Hárommalomcsillag, Horgascsillag, Hunyátacsillag, Istenpalástja, Istenszeme, Istenszérűje, Jámborokcsillaga, Járomszegcsillag, Juhászöröm, Kádascsillag, Kalmárokcsillaga, Kamaracsillag, Karoscsillag, Kaszásemelője, Kaszásfarka, Kaszásgázlója, Kaszásgyöngye, Kaszáspallér, Kaszástelke, Kaszászsombékja, Kerékcsillag, Keresztbenéző, Kétkancsillag, Kétkezűcsillag, Kincslátócsillag, Kisasszonyöröme, Kisdedeköröme, Kisdekszerencséje, Kolomposcsillag, Ködszeműcsillag, Kulancscsillag, Kunyhóbatekintő, Kútgémcsillag, Lámpáshordó, Lánczszemcsillag, Lappantócsillag, Lászlószekere, Lehelkürtje, Levegőcsillag, Lövőcsillag, Magánoscsillag, Mátraszerelme, Mátyásszeme, Menyországablaka, Menyországhatára, Menyországkapuja, Négymalomcsillag, Négyborjúcsillag, Nyüstcsillag, Óriásgázlója, Óriáskutya, Óriásszemöldöke, Óriástáskája, Óriástengere, Oriásverme, Örvénycsillag, Őszicsillag, Özvegycsillag, Paizstartócsillag, Páratlancsillag, Pároscsillag, Pásztorokköröme, Patkócsillag, Petefészek, Pusztáklobbanása, Pünkösdcsillaga, Rétlegelőcsillag, Rétszagolócsillag, Révészcsillag, Sárkánygázlója, Sarlócsillag, Sátoroscsillag, Szántócsillag, Szántóvascsillag, Szaporacsillag, Szegény ember szerencséje, Szélvészcsillag, Szentegyház világa, Szent Iván koszorúja, Szent Iván szövétneke, Szent László csillaga, Szerencsecsillag, Szolgafa, Szőkecsillag, Szőlőérlelőcsillag, Tatárok gázlója, Tejfelescsillag, Tengericsillag, Tengerbe kacsintó, Törökkaszás, Ujjascsillag, Úristen vetése, Utasokcsillaga, Utas ember szerencséje, Vakandoktúrása, Vendégcsillag, Vérrelversengő, Zsombék ikre, Zuzmarásoscsillag.

Toroczkói Wigand Ede.

Magyar néprajzi gyűjtés 75 év előtt.

A debreczeni kollégium könyvtárában némely ritkaságok, különlegességek, régiségek s főképen érmek gyűjtése már a XVIII. század első felében megkezdődött. Igy lassanként különböző gyűjteménytárak alakultak, bár a könyvek, kéziratok, természetrajzi és természettani eszközök kivételével, egyéb múzeális értékű anyagok tervszerű gyarapítását a kollégium sohasem tartotta feladatának.

A „Collegium mathesisi s physicai eszközeinek és egyéb ritkaságainak“ 1840. évi összeírásában, a melylyel a professzorságról lemondott Sárváry Pál utódjának Kerekes Ferencznek átszámolt, számos olyan tárgygyal találkoztunk, amelyek az anthropologia és ethnographia körébe tartoznak.[1]

Ilyenek az Elegyek (VII.) csoportjában: Koponyák. Ismét: néhány emberi egész koponya, amelyeket részszerint a Nagyerdőn, részszerint a debreczeni új templom (a nagy templom) fundamentuma ásásakor találtak.[2] Továbbá: széllyel szedett koponya.

A „különbféle természeti vagy mesterségi ritkaságok“ (X.) csoportjában pedig:

[1] Főiskolai levéltár. Szám nélkül. Leltárak csomója. X. polcz, 5. fiók.

[2] Ezen új (most nagy) templom helyén kezdetben kicsiny románkori, majd 1297—1317 között épült csúcsíves ízlésű nagyobb templom állott, mely 1802-ben rommá égett.

226. sz. a. Egy nagy, igen ép férfi csontváz, külön tokban. Szerződött 1797-ben.

227. sz. a. Irha módon kikészített *emberbőr*; halállal büntetett ember bőre, 1740 tájáról való.

230. sz. a. XVI fontos asszonyi megkeményedett emlő. Néhai chirurgiae doctor Balladás János ajándéka, ki azt szerencsésen levágta 1812-ben.

231. sz. a. Két szőr lapta, egy tehénből, a debreczeni mészárosczéh ajándéka. 1796.

241. sz. a. Két fa kalán, összelánczolva, mind egy darabból.

242. sz. a. Két makkos végű fa, egy kis lyukon által bujtatva.

243. sz. a. Összefűzött, több rendbéli régi sarkantyuk; Debreczen környékén találtattak.

244. sz. a. Két régi kengyelvas.

245., 246. sz. a. Két régi lámpástartó; egyik rézből, másik vasból, a debreczeni téglavetőből 1810-ben.

266. sz. a. Mumia morzsák Londonból.

A statika és mechanika (II.) csoportjába sorozva találjuk 38. sz. a. kézi kis malom mintáját, néhai híres debreczeni ácsmester, Faggyas Gáspár gyermeki munkája.[1]

Az aërostatika és pneumatika (III.) csoportjában említik német szélmalom kis mintáját.

Ellenben nem fordul elő ezen összeírásban egy különleges háztető mintája, melyről más forrásból szereztünk tudomást. Ugyanis Mojzes János hódmezővásárhelyi érdemes lakós 1832-ben „egy különös alkotmányú és kivált fedelű háznak modelljét küldötte be múzeumunk számára, levelet is csatolván hozzá, melyben ama *megéghetetlen fedélnek* bővebb leírása foglaltatik. A kollégiumi tanárkar a modellt köszönettel elfogadta, azt a múzeumba betétetni rendelte".[2]

Az eddig elősorolt holmiknál néprajzi szempontból érdekesebb, sőt becsesebb volt az az ötven darabból álló gyűjtemény, amelyet Sárváry Jakab táblabíró 1841-ben ajándékozott a kollégiumnak.

Sárváry Jakab, a híres professzornak, Pálnak a fia, Eszterházy herczeg derecskei uradalmának fiskálisa, már akkor felismerte a köznép legközönségesebb, mindennapi házi eszközeinek, szerszámainak, a paraszt-kultúra jellemzésére szolgáló alkalmatosságát, a mikor erre nálunk talán még senkisem gondolt. Valószínű, hogy az efféle tárgyak néprajzi értéke felől még Sárváry lelkében is csak homályos sejtések éltek; de ez elég volt neki, hogy ne sajnálja a fáradságot a derecskei uradalom területén élt jobbágynép ősi foglalkozását, életmódját illusztráló primitív eszközök, házi ipari czikkek összegyűjtésétől s a jövő idők számára való megmentésétől. — Kedves, találó ötlet volt.

Sárváry e gyűjteményben vessző, gyékény, szalmafonatokat, kender,

[1] Faggyas Gáspárról megemlékezik Szücs István is. Debreczen város története. III. k. 994. l.

[2] Főiskolai levéltár. Professoratus jegyzőkönyve. 1832 aug. 1. 21. l.

gyapjúszöveteket, varrásokat, szűcs és szijjgyártó munkákat, fakészítményeket hordott össze.

Voltak abban pásztornak, halásznak, szántóvetőembernek való szerszámok; háztartásbeli eszközök, ruházkodáshoz való kellékek a biharmegyei Sárrét, Derecske, Bagos, Sáránd, Konyár, Mezősas, Komádi, Feketebátor, Zsadány községeiből.

Emlékezetnek okáért hadd álljon itt is „a biharmegyei derecskei uradalom helységeinek lakosi által készült kézművek jegyzéke".[1]

A) *Vesszőfonatok:*

1. Hintó bakjára való kas.
2. Földhordó kétfülű kosár.
3. Kovász szárító, hántott vesszőből.
4. Fületlen kosár, lapos vesszőből.
5. Rákfogó kis varsa, kapuval } kis alakban.
6. Taréjos varsa }
7. Halfogó hurcza, két darabból, hurczaszárból és hurczatartóból álló; kis alakban.
8. Csíkfogó kas; kis alakban.

B) *Gyékény és szalmafonatok:*

9. Egy pár gyékényczipő, stajerországi példa után.
10. Kalántartó.
11. Dohánytartó.
12. Kenyeres kosár, hegyes fedéllel.
13. Kés- és villatartó.
14. Tyúkborító kosár.
15. Gyékényfonatú kanapé.
16. Gyékényfonatú karosszék.[2]
17. Tál alá való hatszeg.
18. Szalmakosár, harisnyakötéshez.

C) *Kender- és gyapjúszövetek, varrások:*

19. Parittya.
20. Tornáczban felakasztó szúnyogháló, melyet ágy fölibe szoktak használni.
21. Két rőfnyi virágos szúnyogháló.
22. Fekete-Bátorban szőtt, varrott és csipkézett lábravaló.
23. Ugyanott készült hímzett ing.
24. Oláh csipke.

[1] Egyházkerületi levéltár. 2313. sz. a. A coll. múzeum katalogusa.

[2] Konyáron Szoboszlai nevű adószedő most is ügyes mestere a gyékényfonásnak, sőt a fafaragásnak is. Ugyanott tengeri csuhából, kákabendőből csinos székeket tudnak fonni némelyek.

25. Egy pár szőrkesztyű.
26. Másik pár szőrkesztyű.
27. Fehér kis guba.
28. Zsadányban szőtt és varrott darázsujjas.

D) *Szűcs- és szíjjgyártómunkák:*

29. Gödény állából készült dohányzacskó.
30. Csukabőr dohányzacskó.
31. Czinnel és rézzel tarkázott ostornyél, bogláros sallanggal.
32. Késhüvely.

E) *Fakészítmények:*

33. Nagy fakalán.
34. Három darab tölgyfazsindely.
35. Ónos és rézzel czifrázott bot.
36. Bográcsalá használható fakoszorú.
37. Egy pár orsó.
38. Kis fapipa, rézczifrázatokkal.
39. Másik nagyobb fapipa, ugyancsak rézczifrázatokkal és „S. I. 1841." felülírással.
40. Két czifra pipaszár.
41. Egy superlatos nyoszolya; kis alakban.
42. Tatárkorbács mintája; egy darab fából faragva.
43. Fabokréta.
44. Hasonló fabokréta; gyertyatartónak alakítva.
45. Gója játék.
46. Különféle történeti rajzokkal ékesített linea.
47. Czinnel czifrázott borotvatartó, titkos zárokkal.
48. Paraszt háztető mintája.
49. Fazár.
50. Mintája a tetétleni ekének, azon czélszerű módosítással, hogy itt a köldökváltószeggel lejebb vagy feljebb emeltethetik. Az eke különböző részei betűkkel jegyeztettek meg, u. m. a) talyiga vezér, b) cságattyú, c) vánkos, d) ekegerendely, e) köldök, f) kormánydeszka, g) eketalp, h) far-ék, i) csoroszlyavas, k) czimervas, l) császár-szeg, császár-faszeg, m) ekenád (vasból), x) kákaszeg (így; kakasszeg helyett), xx) váltószegek".[1]

E gyűjteményt 1841. aug. 10-én Csécsi Imre professzor vette gondozás alá. Alkalmasabb hely hiánya miatt az u. n. Odeumban (énekteremben) rakatta le. — Sajnos, e gyűjteményből ma már alig van meg egyéb, csak a fentebb közölt lajstrom. A gyékény- és szalmafonatok, a kender-

[1] Az ekerészek itt felsorolt elnevezései közül a *vánkos*, a *császárszeg*, a *far-ék* és a *czimervas* nem fordulnak elő Herman Ottó „A magyar pásztorok nyelvkincse" czímű nagy munkájában. Az *ekenádat* sem említi külön: hanem csak a lemez-zel, lemezvassal kapcsolatban a nádlást és az ekenádfúrót, mint XVI. századbeli szókat. V. ö. ugyanott 114—117. l.

és gyapjúszövetek kivétel nélkül elpusztultak, de a vesszőfonatokból és faeszközökből is kevés maradt meg.

Pedig ma, hetvenöt év után, az ethnographusok mennyire megbecsülnék a Sárváry Jakab úttörő gyűjteményét. *Zoltai Lajos.*

Opreg és katrincza.

Valamely nép ethnographiai leírásánál a népviseletről szóló fejezet kétségtelenül az érdekesebbek közül való. Különösen akkor, ha olyan népről van szó, a mely nagyrészt még ma is megőrizte őseredeti régi viseletét s a melyet még meglehetősen érintetlenül hagyott a mindent egyenlősítő kultúra.

1. á. Oláh asszonyok opreg-gal. Bozovics, Krassó-Szörény m.

Ilyen nép a hazai oláhság, a melyről népviseletét illetőleg szinte azt lehetne mondani, hogy az valóságos néprajzi múzeumnak élő-mozgó, saját lábán járó anyaga. Viseletében, primitív és részleteiben színes voltát tekintve, sok a festői vonás. S miután ruházatában a fehérnemű és ruha fogalma még nem vált határozottan külön, a tisztaság meglehetős mostoha gondozásban részesül náluk. Ez az oka többek között annak is, hogy az oláh nép külseje, ruházata (ha nincs ünneplőben) állandóan olyan sárgásszürkés földszínű.

A nők, bizonyára azért, mert kevesebbet érintkeznek a külvilággal és elzártabb társadalmi helyzetben élnek, általában tovább őrzik meg az ősi szokásokat, mint a férfiak, természetes tehát, hogy ruházatukban is több az eredetiség, mint a férfiakéban.

Az oláh nők ruházata Krassó-Szörény megyében, vizsgálódásom csak erre a megyére terjed ki, az egész területen meglehetősen egységes s csak az egyes ruha, illetőleg fehérnemű, részek díszítésformája és színe körül vannak vidékenként, sőt falvanként eltérések. Ide nem számítom természetesen a népnek azt a csekély töredékét, a mely elhagyta ősi pásztorkodó-földmívelő foglalkozását s beállt bánya- vagy gyárimunkásnak, vagy ipart űz, mert az természetesen elhagyta ősi népviseletét is.

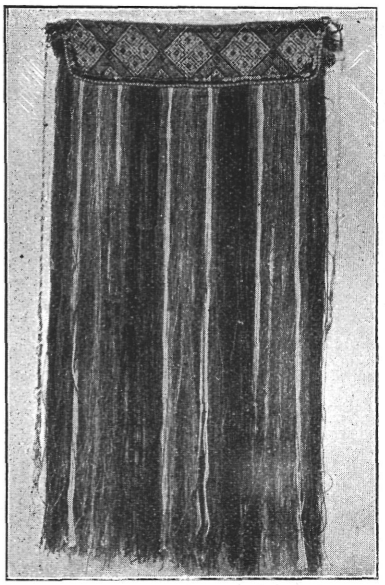

2. á. Opreg keskeny korczczal.

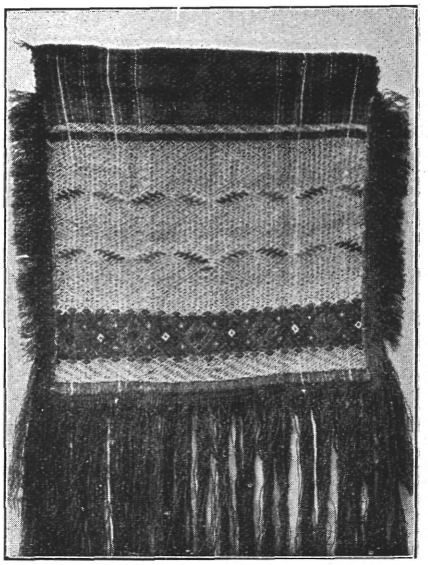

3. á. Opreg négyszögalakú korczczal.

Ez a viselet olyan régi és olyan primitív, a milyen nem található egész Európában, kivéve a Balkán-félszigetet. Az európai népek női viseletében a főbb ruhadarabok (pld. szoknya, ing, kabát stb.) mindenütt ugyanazok, csak az alakjuk, színük, díszítésük változik országonként, vagy vidékenként. Máskép áll azonban a dolog a mi oláh népünk női viseletével. A leglényegesebb különbség az oláh és a nyugateurópai női viselet között és egyszersmind az oláh női viseletnek legjellegzetesebb sajátsága az, hogy még nem ismeri a tulajdonképeni *ruhát*, nem ismer kabátot, réklit, blúzt és nem ismeri főleg a test alsó részét befedő *szoknyát*. Az oláh parasztasszony még mindig csak *fehérneműben* jár, a mely úgyszólván egyetlen és legfőbb ruhadarabja. Ezt ugyan takarja egy két helyen valami ruhapótló darab s télvíz idején melegebb gúnya födi be a testét, de az előbbi nem nevezhető ruhának, utóbbi pedig csak nagy hidegben kerül a nő testére s különben is határozottan férfiruha.

Az oláh női viselet legfontosabb ruhadarabja az ing (cămașă). Fehér pamutfonálból való vastag háziszőttesből készül, igen hosszú és szabása bő. Hosszú és bő az ujja is, a mely csuklóban ránczba húzott, horgolt vagy hímzett csipkekézelőben végződik. Az ing a nyak körül zárt, ránczos és csipkével szegett gallérban végződik s a hosszú hasíték elől a mell közepéig ér. Régibb divat szerint az inget egybeszabták, újabban azonban két külön részből készül. Az alsó szoknyaszerű rész (poală) vastag pamutszálból, a felső blúzszerű (șupag) finomabb, hímzésre alkalmasabb vászonból való. A két külön részt egy színes hosszú gyapjúszalag tartja össze. A poala szó az oláh nyelvben különben szegélyt, aljat, pendelyt, alsóinget jelent. A supág szót nem sikerült szótárban megtalálnom. Az ing alsó szélét, a kézelőket s a keskeny gallért is gyakran horgolt csipkével szegik be. Azonkívül pedig helyenként színes hímzés is borítja az inget, mint pld. az ingujjak külső felületén, a mellhasíték két oldalán, a galléron és kézelőkön s néha az ing alsó részének két oldalán, vagy egész alsó szegélyén.

4. á. Opreg négyszögalakú korczczal.

Az inget alsó részében, közvetlenül a haskötő szalagra reákötve, két külön ruhadarab (ha ugyan annak nevezhető) födi be: elől a *katrincza*, hátul az *opreg*.

A *katrincza* név általánosan ismert s a magyar nyelvbe is átment és kötényt jelent.[1] Az oláh szótárak szerint gyapjúkötény és előkötő.[2] Az *opreg* tulajdonképpen ugyanazt jelenti, de főleg csak a hátul viselt kötőre alkalmazzák. Oravicza vidékén az opreg szó helyett még többes számban a *kicelye* szót is alkalmazzák. Az opreg és a kicelye szót egynehány ismertebb oláh szótárban hiába kerestem. A kicelye különben ugyanaz a szó, mint a magyar *keczele* vagy *köczöle* (v. ö. M. Tsz.), mely a magyarban azonban szláv eredetű. Ellenben találunk a szótárakban *chiteală* = öltözködés, pipere, felczifrázás, díszítés, felékesítés, *chica* = hajfonat, összefont hajfürtök többesszáma, tudniillik átvitt értelemben használva, mert a kicelyeről lelógó fonott gyapjú-rojtok csakugyan hasonlítanak a női hajfonathoz.

Mindkét ruhadarab neve kötőt jelent. Rendeltetésük azonban nem az mint a közönséges kötőé, hanem annál több, mert ezek tulajdonképen szoknyát pótló ruhadarabok.

Eredetük ősi és kétségtelenül a Balkán-félszigetről származnak. Az Adria partjától a Fekete-tengerig, Dalmácziától Bulgáriáig és Bukovináig ismeretesek. A dunamenti Bulgáriában *velnenik* vagy *tekmenik* a neve.[3] Herczegovinában csakúgy viselik, mint Oláhországban és nálunk Krassó-Szörény megyében. Számos

[1] Teleky István. A kötény és rokonai. M. Ny. 1905. 362.
[2] Jon Ghetie. Dicț. Român-Magiar. 63.
[3] A. Ischirkof. Die Bevölkerung in Bulgarien. Globus. 1911. 120.

ókori leleten található ábrázolásuk pedig bizonyítja a két ruhadarab meglétét már a Balkán ősi népeinél is.[1] Sőt ez az őseredet úgyszólván praehistóriai időkbe vezet vissza.[2]

A oláhok között nemcsak Oláhországban, hanem hazánkban is még széltében ismeretes és el van terjedve a *dodola* vagy *paparuga* nevű esőért könyörgő czigánygyermek járatása, a kinek bodzafa-lombozatból és fűszálakból való kötényszerű ruházata van. Ezen fűkötény és a gyapjúrojtos opreg között határozott kapcsolat mutatható ki. A praehistorikus időkben a nők ruházata bizonyosan csak levelekből és fűszálakból készült kötényből állott, a hogy az mai napig is megmaradt a melegégövi bennszülött primitív népeknél. A Karolinák Palau-szigetén élő nők pld. olyan két kötényt viselnek, egyet elől, egyet hátul, a melyek sűrűn

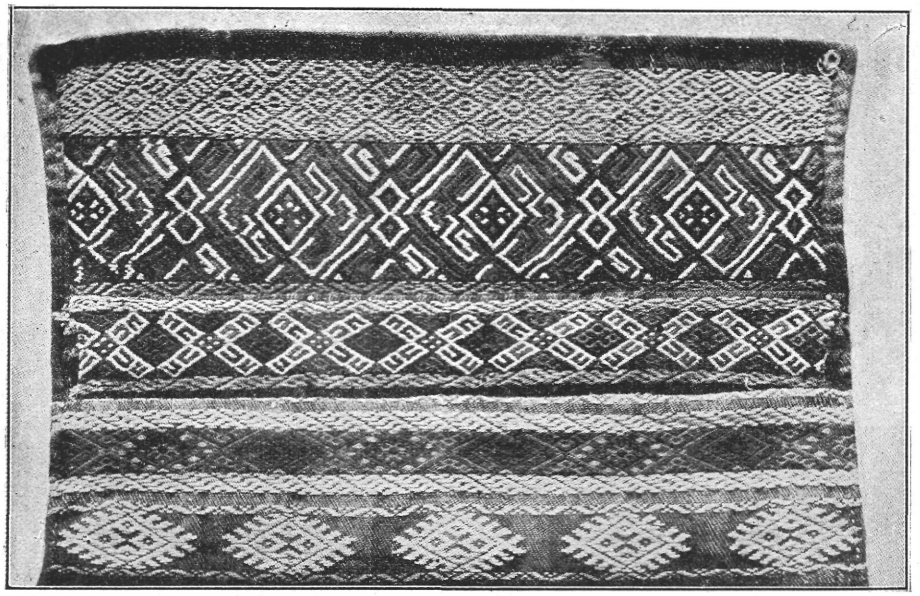

5. á. Az opregkorczok szövött motivumai.

egymás mellé kötött káka- vagy háncsszálakból, vagy levelekből vannak készitve. Sodrott háncsból való zsinórral kötik össze, s a lelógó kákaszálakat alul egyenesre nyírják.[3] A mikronéziai népek ruházata, a mennyiben még nem vették fel az európai ruhát, egy rövid szoknyaféléből áll, a melyet fűszálakból vagy pandanus-levelekből kötnek.[4]

A gyorsan romló anyagot, a fűszálakat, háncsot, leveleket később állandóval, a gyapjúfonállal pótolták s ezeknek szálait ezután már egy közös összetartó szalaghoz kötötték. Így keletkezett az opreg ősi alakja, s ehhez hasonlót hordanak még ma is az oláh asszonyok. Az opreg mai utolsó alakját hosszú fejlődési

[1] Dr. E. Fischer. Arch. f. Anthr. VII. I. 1908.
[2] Umschau. 1910. 14. 265.
[3] E. Krämer-Bannov. Menschenschutz. Kosmos. 1913. 356.
[4] Dr. G. Buschan. Völkerkunde. 204.

sorozat előzte meg, úgy hogy a ma még használatos vidékenkénti változatokból egész fejlődési fokozatot lehet összeállítani.

Az *opreget* (a melylyel először kívánok foglalkozni) Krassó Szörény megyében a nép asszonyai, leányai még ma is általánosan viselik s csak akkor hagyják el, ha életkörülményeik megváltozásával az egész ruházatuk is más lesz, ha az opreg és katrincza helyett a nyugati kultúra ruhadarabját, a szoknyát öltik magukra. Míg azonban a megye területének legnagyobb részén erősen ragaszkodnak a régtől megszokott ősi formákhoz, addig a nyugati részeken élő jobbmódú parasztság között az opreg és katrincza körül is némi divatozás észlelhető, a mely ezt a régi ruhadarabot gyors változásnak veti alá.

Az opreg legeredetibb alakjában természetesen a földrajzilag legelzártabb

6. á. Opreg.

7. á. Opreg.

legelhagyatottabb helyeken és vidékeken található. (1. á.) S ez a régi alak tényleg feltünően hasonlít az előbb említett fűköténykehez, a mennyiben ez sem áll egyébből, mint a fűszálakat pótló hosszú gyapjúszálakból, melyeket rojt módjára felül egy keskeny szalag tart össze. Még feltünőbb a fűköténynyel való hasonlóság ott, a hol olyan széles opreget viselnek, hogy majd körüléri az egész testet, s még a csípőket is teljesen befödi. Ez Krassó-Szörény megye délkeleti, ú. n. Krajna-vidékén dívik. Vannak azonkívül olyan helyek is, a hol a katrincza helyett is rojtos opreget *elől* viselnek, azaz *két* opreget kötnek magukra, egyet hátul és egyet elől, s ezek kétoldalt összeérnek, a mi a fűköténykhez való hasonlatosságot még szembetünőbbé teszi. Az opreg fejlődési folyamatában a rojtszálakat összetartó szalag mind szélesebbé lesz s mint díszítésre igen alkalmas hely, egyik legfőbb tere az oláh asszony díszítő tevékenységének. Mikor a tartószalag a 10—15 cm szélességet eléri, már megtaláljuk rajta a közismert, úgynevezett oláh mértani díszítéseket, ékítményeket, a melyeknek az alapját szövéssel, részleteit

hímzéssel készítik. (2. á.) Ilyen szélesebb szalagú opreget Orsova és az úgynevezett Almás vidékén viselnek. További fejlődésében az opreg kiszélesedett szalagja vagy felső lapja már a 20—30 cm magasságot éri el, s szabályos négyszög, sőt négyzetalakúvá lesz. (3. á.) Díszítése ebben az alakjában éri el legmagasabb fokát. Az ilyen alakú opreg két külön részből áll: a felső négyszögű gyapjúszövetlapból és a hozzákötött rojtokból. A felső lap 40—45 cm széles és 35—40 cm magas, színes sodrott gyapjúfonálból (ordzala, urzeala) készül a házi osztovátán (razboiu). (4. á.) Az opreglap már a szövés közben kapja díszítését, vagy egészen, vagy részben. Majdnem kivétel nélkül ezüstszálak alkalmazásával és az úgynevezett kötésszövéssel, vagy fantáziakötéssel készülnek e szövetek, a melyeknek texturájában a diagonális fejlődés következtében apró mértani minták keletkeznek.

8. á. Opreg szalagszerű motivummal.

A szövéshez alkalmazott lánczfonalak mindig színes gyapjúból valók (fekete, vörös, vagy természetes festetlen színében) és többnyire keskeny más-más színt mutató sávok módjára helyezik el. A vetülékfonal ellenben, a mely az ornamentáció alapjául szolgál, majdnem mindig boltban vásárolt úgynevezett ezüstfonál. A lapok alapékítménye diagonálisan elhelyezkedő úgynevezett eurythmikus geometriai alakokból áll, a melyek egyenesen, vagy ferdén sorakoznak. Ezek többnyire sávok alakjában, ritkábban az egész területet egyformán borító minták alakjában helyezkednek el. Mintázatuk mindenféle rombusz, X, kereszt, szegletes S és más diagonális fejlődésű meander-szerű ékítmények, s nagyrészt a keleti szőnyegek ornamentikájából ismeretesek. Ezek nemcsak ezüstszínükben, hanem főleg, ha festetlen lánczfonalakkal készültek, inkább texturában emelkednek ki az alapból. Ez a szövés útján keletkezett alapdíszítés gyakran már magábanvéve is elegendő s a kézihímzés akkor teljesen el is marad az opregről. Az ékítményes szövésminta sokszor csak széles sávokat mutat, a melyek között keskenyebb csíkok díszítetlenül maradnak. Még pedig vagy teljesen dísztelenül maradnak, vagy pedig (s ez a gyakoribb eset) mint a külön hímzésdíszítés helyei, alapszövéssel, vagy a nélkül készülnek. Ez a sávos *hímzett dísz* (5. á.), mintájában teljesen független az alapot képező egyéb mértani díszítéstől. Egészen önkényesen helyezkedik el, s még az alapdíszítésnek főszimmetrális tengelyeihez sem alkalmazkodik, hanem díszítő elemei mindig jelentékeny eltolódásban helyezkednek el.

Az ősi, de már kiveszőfélben levő egyéb roppant primitív alakú növényi díszítményeken kívül, kétségkívül ezek a szövött és hímzett sávos díszek a legjellemzőbbek. A díszítésnek alapalakját a szövés adja meg, erre azután varrótűvel és színes pamutfonállal (úgynevezett berlini-pamut) kihímezik vagy az alapba már beleszőtt mintát, vagy az alapnak a minták között fennmaradó részeit, vagy

többnyire mind a kettőt. Mindenféle színű fonalat használnak erre. Vörös, zöld, kék, fekete, sárga, ritkábban ibolya, rózsaszín, barna vagy fehérszínűt. A hímzés díszítőelemei ugyanazok, mint az alapszövéséi és szintén szabályos rithmikus sorokban ismétlődnek, de azzal ellentétben, igen sokszínű kivitelben. Ezeknek a sávos hímzéseknek készítésmódja élénken emlékeztet a gobelinkészítésre, a mely szintén szövött alapon, szabadkézzel történik, s hasonló a szőnyeg előállításához is. A technikája és mintázata miatt a rajta levő egész hímzés is a szövéshez hasonló, úgy hogy a gyakorlatlan szem gyakran alig tudja eldönteni, hogy szövést, vagy hímzést lát-e.

Ez volt az opreglap legközönségesebb és leggyakrabban előforduló díszítésének a módja. Szebbek és mintegy a fejlődés magasabb fokát mutatják azok a példányok, a melyeken a hímzéssávok közti alapon is különálló apró díszek van-

9. á. Opreg szalagszerű motivummal.

10. á. Opreg növényi és mértani motivumokkal.

nak, vagy pedig önálló díszítések helyezkednek el a legkülönfélébb csoportosításban és érdekesebbnél érdekesebb sorakozásban. (6. 7. á.) Ekkor már valami egységesebb gondolat érvényesül az ornamentikában és eltünik az az elaprózodottság, a mit a sávos díszítés mutat. A még mindig szigorúan mértani és mindig diagonálisban álló díszítmények itt már két főszimmetrális körül csoportosulnak s érdekes, egymást keresztező vagy egymást elkerülő szalagszerű ékítményeket képeznek. (8. 9. á.) A geometriai díszítésű opregek között találni olyanokat is, a melyeken az így elrendezett hímzett ékítmény az egész lapot beboritja, még pedig szigorú szabályossággal, a mi természetesen csak a szövéssel készült alap révén sikerülhet.

Külön sajátságuk ez utóbb tárgyalt összes alakoknak, hogy bármilyen is legyen az opreglap díszítése, legalább egy helyen, többnyire az alsó széle mentén, mindig ott találunk egy külön, a többi résszel a díszítés szempontjából össze nem függő, keskeny hímzett sávot.

Az eddig emlitett, szigorúan és teljesen geometriai díszitésü opreglapokon kívül előfordul még a növényi díszítőelem is, de ritkábban és kivált régi példányokon. (10. á.) Az alap ezeken is mindig olyan, mint a többieken, t. i. apró mértani mintázattal van borítva, a hímzés azonban itt már teljesen független az alapszövéstől s tisztán csak a tűvel vezetett színes pamutfonálból készül. A díszítés elemei többnyire szembenálló virágalakok, sokszirmúak és többszörös beosztásúak, és mindenféle, legtöbbször nem is szervesen összetartozó egyéb növényi részek, levelek szimmetrikus elhelyezésben. Jellemző csoportos elhelyezésük, szabálytalan és roppant primitiv stilizálásuk.

Az opreg másik lényeges része az alsó rojtos fele, a mely eredetileg régi alakjában a fontosabb rész volt. A rojtok a felső lap egész szélességében lógnak le, tehát termet és helyi divat szerint különböző méretben. Hosszúságuk azonban mindig olyan, hogy az ing alsó széléig terjednek. A rojtozat (ṣucure, irod. ciucure) úgy készül, hogy a fonott és megfestett gyapjúszálakból kettőt-kettőt összesodornak és aztán kellő hosszúságra vágva a felső szalagba vagy opreglapba sorjába bekötik. A rojtszálak sürüsége és színe vidékenkint változó. Régebbi alakjában a szálak ritkábbak s csomónkint lógnak le az ing ránczai között. A szélesebb lapú, de rövidebb rojtú opregeken, tehát az újabb alakúakon, a rojtok szálai sürűen, szabályosan vannak elrendezve.

A rojtozat színe vidékenkint más és más. Erről valamikor egészen pontosan meg lehetett ismerni, hogy mely vidékre való az opreg hordozója, a mi nagyjában még ma is fennáll. Egyszínü rojtozat ma már alig található, bár régebben, úgy látszik, ilyen volt. Krassó-Szörény megye keleti részén, a hegyes-erdős vidéknek többé-kevésbé elzárt völgyeiben az opregrojtozat színe komorabb, sötétebb. Túlnyomó a fekete szín, azonkívül kevés kék, zöld s még kevesebb piros és más szín vegyül bele. Ellenben a megye nyugati, lapályosabb részén a színezés élénkebb, változatosabb. Az alapszín itt már nem a fekete, hanem az igen kedvelt skárlátpiros, a mely mellett még sok más élénk szín is divatos.

Régebben az asszonyok maguk festették a rojtokhoz való s egyáltalán az összes szövéshez való gyapjúfonal-készletet, különféle saját készítésü festékekkel. Akkor még kevés színárnyalatból állott a színskálájuk. Körülbelül egy félszázad óta azonban csaknem kizárólag városi iparosok munkája a gyapjúfestés s azóta a színsorozat is mindjobban bővült és bővül még mai nap is, újabb és újabb színekkel. Különösen azóta, a mióta a drága, de színtartó valódi festékek helyett az igen olcsó anilinfestékeket alkalmazzák. Egy lugosi német gyapjúfestő feljegyzése szerint a mult század elején még a skárlátpiros volt az ottani népnek csaknem kizárólagos kedvelt színe. Egy másik régi forrás jelenti, hogy az erdős vidékről való asszonyokat a kötényeikről lehet megismerni, mert azok csak egyszínüek: pirosak vagy kékek, ugyanolyan színü csíkokkal vagy mustrákkal. Ezek a mustrák vidékek és falvak szerint különbözők s ezáltal az egyes községek ismertetőjelét alkotják, mint a hogy Skótországban a családokat és grófságokat a plaidek színeiből ismerik meg.[1] Mint már említettem, bizonyos színeket még most is kedvelnek vidékenként, de a falvak szerinti különbségek ma már eltüntek. A hegyvidéki sötét és a síkvidéki

[1] A. Schott. Wallachische Märchen.

élénkebb színezésen kívül még a viselőnek életkora szerint is van némi különbség, a mennyiben fiatal nők sok- és élénkszínű opreget viselnek, öreg asszonyok, vagy gyászban levők pedig sötétet.

Mikor még házilag készültek a festékek, akkor a következő növényekből készítették azokat:

A kedvelt *vörös* szín az erdei búzérból, festő búzérból (Rubia), a szagos müglből, csillagos májfűből (Asperula), a galajból (Galium), az ebtövis vagy fehér tövis (Rhamnus catharticus) kérgéből vagy a sóskaborbolya (Berberis) szárított és porrá zúzott gyökeréből készült. A vörös szín oláh neve Lugos vidékén: grnat, carnat, roşu, galmajin, aremiz. Karánsebes környékén még scumpina is. Keveres községben: buguzia.

Sárga festéket a sárga festőfűből (Genista), a fogas rezedából (Reseda), a

11. á. Díszes katrinczák. Krassó-Szörény megye.

hölgymálból (Hieracium), a kerti körömvirágból (Calendula), a fehér nyír leveléből (Betula alba) s a Berberis bogyójából készítettek. A sárga szín oláh neve galbin, ha világossárga akkor galbin deşchis, narancssárga pedig galbin închis (Karánsebes), rudic (Lugos), vagy rudicat (Bogsán).

Kék színt a csülleng (Isatis, Glastum) és a festőfűrészfű (Serratula) adott. Neve: vînăt, vagy vunăt. A világoskék vînăt deşchis vagy mucos, sötétkék: vînăt bătrin (Karánsebes vid.) vagy vînăt închis (Bogsán).

Fekete festéket a vizi pesztercéből, farkaslábfűből (Lycopus) készítettek. Ennek a neve mindenütt negru.

Ezeken kívül még csak *barna* színt készítettek, mint pl. a farkasfogból (Bidens), korpafűből (Lycopodium) és a diófa leveléből. A barna szín neve: roşu închis, világosbarna pedig galbin stricat.

Az anilinfestékek használatba vételével újabb színek kaptak divatra, a melyekből újabb és újabb változatok és árnyalatok kerülnek sorra. Ilyen újabb szín a *zöld*:

verde, világoszöld: verde deşchis. A vöröses *ibolyaszín* oláh neve lila vagy braun (Karánsebes), viorint (Lugos, Bogsán) és brenduşat (Lugos). Az *újvörös* (Neuroth) neve szintén viorint vagy roşu nou (Karánsebes) és persecat (Bogsán). *Rózsaszín*: roşu deşchis, rózsa, elizabeta (Karánsebes). A biborszínhez hasonlót roşu stricatnak vagy roibá-nak nevezik.

A rojtos opreg divatja Oravicza vidékén és a Kárás völgyében a mult század vége felé hirtelen megváltozott s fejlődésének egy újabb alakját vette fel. A régi alak, a felül díszes négyszögletes lapú s alul élénk színű rojtokkal ékes opreg abban az időben érte el szépségének tetőpontját. Az élelmes kereskedelem is észrevette ezt s rávetvén magát erre mint háziipari és népművészeti termékre, nagy arányban kezdte gyűjteni és katrinca név alatt exportálni. Ennek az lett a szomorú következménye, hogy nemcsak a régi készlet fogyott el hamarosan, hanem a nagy kereslet folytán és a régi minták készítésének lassúsága és fáradságos munkája miatt újabb és könnyebb előállítási módhoz fordult a nép s ezzel teljesen tönkretette ott a régi ízléses és szép mintákat és formákat. Ezentúl már bársonyalapra, selyemszegéssel, ízléstelen rikító színű, stíltalan s többnyire divatlapokból való minták után készítettek mindenféle hímzéseket, keresztöltéses és sok másféle technikában. Arany- és ezüsthímzés, üveggyöngy és fémpikkelyek, színes porczellángomb-rávarrás és hasonlók jöttek divatba. A dekadenczia teljes volt és gyorsan haladt, úgy hogy a nép utóbb úgy látszik maga is megunta és csaknem teljesen eldobta a *rojtos* opreget. Ha azelőtt is, de csak munkában és köznap hordta a *símalapú* és rojtnélküli opreget, most már általános divattá lett ez.

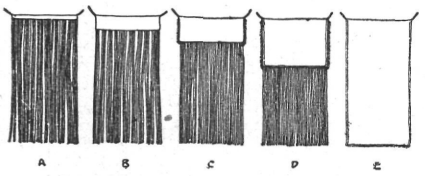

12. á. Az opreg fejlődése.

Az opregnek ez a legújabb alakja most már teljesen egyforma a katrinczával, nemcsak alakra és méretre, hanem díszítésre nézve is.

Az oláh női viselet másik jellemző ruhadarabja s az opreg elválhatatlan kiegészítő része a *katrincza*. Ezt ugyanolyan módon kötik fel testükre a nők, mint az opreget, csakhogy elől. Alakja és mérete is ugyanaz. A neve ugyan kötőt vagy köténytjelent, mégsem lehet teljesen vagy kizárólag annak nevezni, mert nem az a czélja és rendeltetése, a mi a közönséges kötőé. A kötő első sorban az alatta levő ruhának védő takarója, s csak másodsorban díszítő, ünneplő ruhadarab. Az oláh asszony katrinczája ellenben, ezeken kívül, egy harmadik és fontosabb czélt szolgál, t. i. miután nincsen alatta ruha, pótolja a hiányzó szoknyát. Az opreggel együtt a katrincza legalább *látszatát* adja a hiányzó szoknyának.

A katrincza legrégibb alakja úgyszólván egy az opreg régi alakjával. Ez is, mint amaz pusztán csak keskeny szalagra kötött, ritkábban vagy sűrűbben alkalmazott színes gyapjúrojtokból áll.

Félreeső, elhagyatott vidékeken még most is egyszerű és csaknem teljesen dísztelen a katrincza, különösen a mindennapi, munkaközben használatos. Kulturáltabb helyeken, a módosabb nép körében azonban már egyre jobban terjed a czifrálkodási hajlandóság s a katrinczát is néhol hihetetlen czifrasággal díszítik. A katrincza anyaga közönségesen ugyanaz, a mi az opregé, t. i. színes gyapjufonalakból való házi szőttes. De már ezüstfonalat csak ritkább esetben használnak a szövéshez.

Felső keskeny szélén hosszú gyapjúzsinór van rávarrva, a melylyel a derék körül megkötik.

Mintázata sokféle. A legegyszerűbbek is nem egyszínűek, hanem vagy hossz- vagy keresztirányban csíkozottak. Díszesebbek akkor, ha másszínű keret veszi körül, vagy ha apró diagonális mintázattal vannak borítva. Rendesen valami szalag vagy keskeny fodor szegi be. Módosabb vidékeken azonban, mint fentebb említettem, rendkívül díszes katrinczákat is készítenek. (11. á.) Az alapszövet ilyenkor gyakran sötétszínű bársony s a dísz rajta 10—15 cm széles szegély vagy keret a lap három oldalán. Ez a keret külön színes szalagokkal, keskeny fodrokkal van beszegve, a keret belsejét pedig a leggazdagabb színes vagy még gyakrabban arany- és ezüsthímzés borítja. A hímzés motivumai nehéz indákból növő sokujjú levelek vagy sűrűn sorakozó virágok. A hímzést gyöngyök és fémpikkelyek rávarrásával is szokták gazdagítani. Ez az aranyhímzéses díszítés azonban nem eredeti oláh, hanem alkalmasint a szomszédos temesmegyei szerbektől átvett s onnan származó divat és technika. Ennek technikája merőben ellenkezik a gobelinszerű félig szövött, félig hímzett régi szép oláh mintákéval. A hol ez elterjedt ott a régi oláh minták teljesen kipusztultak.

13. á. Krassován asszony keczában.

A fűszálas kötényhez hasonló opregtól a zárt szoknyáig terjedő fejlődésmenet a katrincza és opreg után látszatra egy kis zökkenést mutat. (12. á.) A teljes lappá fejlődött opreg és az ugyanolyan katrincza t. i. nem egyesül, nem nő össze kétoldalt, mint a hogy elvárhatnók, hanem a két ruhadarab a helyett hirtelen eltűnik, hogy helyet adjon a nyugati kultúra ruhájának: a szoknyának. Ez azonban nem bizonyítja azt, hogy a fejlődésmenetben itt tényleg megakadás vagy ugrás történt, mert a sorozat hiányzó része csak szorosabb vizsgálódásom területén, a krassó-szörényi oláhság között ismeretlen, de másutt megtalálható, még pedig Oláhországban, a hol *fota* néven ismerik. Ez egy olyan durvaszövésű posztólap, a melyet egy darabban az altest köré csavarnak, s elől a két alsó végét visszahajtják, hogy a szabad járást ne akadályozza.[1]

De még sokkal közelebb fekvő példát találunk erre Krassó-Szörény megye közepe táján, az ott élő kevés számú szlávfajú és szláv nyelvet beszélő krassovánoknál. A krassován asszonyok, a kik valamikor valószínűleg szintén viseltek az opreg és katrinczához hasonló ruhadarabot, már elhagyták s elérkeztek a fejlődés ama fokához, a hol a két fedőlap tényleg egygyé olvadt, még nem szoknya ugyan, de közel áll hozzá. A krassován asszonyok alsó testüket egy olyan sajátszövésű 60—70 cm széles, színesszélű, fekete gyapjúszőttessel (*kecza*) csavarják körül, (13. á.) a mely körülbelül 1·70 m hosszú s így a testet teljesen körülérő, sőt még jó darabon

[1] Dr. E. Fischer. Arch. f. Anthrop. B. VII. H. I. 1908.

egymásra is fekszik a két vége. A meglehetősen szorosra és szűkre kötött ruha akadályozná a járást, ha bokáig érne, azért tehát csak térdig ér, vagy valamivel lejebb. Ez már nem opreg vagy katrincza, de még nem szoknya, bár annak látszik. Még mindig csak egy szabásalak nélküli egyszerű négyszögletes posztólap, sem gombbal, sem mással nincs összeerősítve vagy összekapcsolva.

Csak a teljesség kedveért említem meg, hogy a krassován asszonyok is ismerik a *katrincza* szót, és azzal egy olyan szövetdarabot vagy inkább kendőt neveznek meg, a mely alakra nézve hasonlít ugyan az oláh katrinczához, de a fejükre borítva viselték régen. A krassó-szörényi oláh és a krassovánok viselete nagyon hasonló. Az eredete valószínűleg egy és ugyanaz mind a kettőnek. De mivel a krassovánok szellemileg és testileg kultúráltabbak az őket környező oláhoknál, mindenesetre feltehető, hogy a viselet fejlődésében is hamarabb értek el egy magasabb fokot mint amazok. Így lesz ez az opreg és katrincza esetében is.

Cs. Sebestyén Károly.

A tűzgerjesztés hazai két új adaléka.

Tavasz farkától, a mikor az állatokat a havasokra hajtják, egészen ősz elejéig, hazatakarodásig éjjel nappal szűntelen kell továbbégnie az első nap rakott pásztortűznek. Külön soros pásztor ügyel arra, hogy a tűz ki ne aludjék; mert ha ez megesnék, múlhatatlan a bűnhödés: vadállat pusztítja el a juhot, tehenet, villám csap le az esztenába, tejszűke állhat be, elromolhatik a sajt és túró.

1. á. Tűzgerjesztés a ruténeknél.

Ezt a tüzet nem szabad se gyufával, sem aczéllal-kovával gerjeszteni, hanem csakis a régiektől eltanult módon, dörzsöléssel; mert különben nincsen foganatja.

Ezért *szent tűz*, vagy másképpen *eleven tűz* a neve.

Itt nyilván az állatokon uralkodó szellemek régi tiszteletének maradványával van dolgunk; sokszorosan fontos tehát, hogy az efféléknek megfigyelésére irányozzuk figyelmünket. A népnek a hagyományos *szertartá-*

sokhoz rögzített e felfogása — tételes törvényszerűsége folytán — napjainkig is állandóan fenntartja az ősrégi idők primitiv tűzgerjesztési módját. Ennek egyik alakját már közöltem az *Értesítő* 1909. évf. 210. lapján, a máramarosmegyei Talaborvölgy rutén néprajzának adaléka gyanánt.

Most ugyancsak Máramarosból, de ezúttal a huczulok vidékéről, bemutathatunk egy másik módot is. Megfigyelésem Tiszabogdány és Kőrösmező községekből való.

I. A pásztorszállás egyik sarokczölöpének külső oldalába diónyi mélyedést homorítanak a huczulok, evvel párhuzamosan pedig jó keményen levernek egy másik hasonlóan keményfából való czölöpöt, a melynek az első czölöp felé tekintő oldalán hasonló homorodást súrolnak ki. Majd kifaragnak nagyjából egy 30—40 cm hosszú, karvastagságú puhább fából való hasábot. Ennek mindkét végét többszörösen is behasogatják s a résekbe jó száraz taplódarabokat dugdosnak. Ha ez kész, a hasábot a két átellenes homorodásba beleszorítják, kötelet vetnek rajta keresztül s ezzel két ember — egyik innenről, másik túlról huzogatva — olyanszerű mozgásba hozza ezt, mint ahogyan fürészelni szokás. A hasábfa végei a folytonos ide-oda való fordulások miatt a keményfához dörzsölőzve, lassankint megmelegszenek, majd füstöt vetnek s 1—8 negyedóra alatt a taplót megtüzesítik. Készentartott száraz csóva segítségével és fuvásokkal aztán a láng is hamar fellobban.[1]

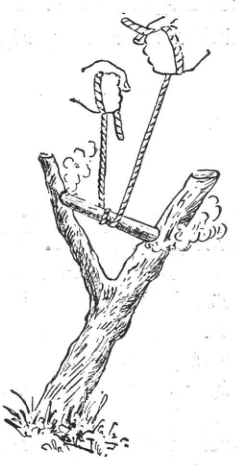

2. á. Tűzgerjesztés a hunyadmegyei oláhoknál.

II. A tűzgerjesztés más a Máramarossal földrajzi és kulturális viszonyokra nézve teljesen azonos Hunyad vármegyéből való s tulajdonképen az itt leirottnak csupán változata. *Dr. Schmidt Tibolt* kartársam szíves közlése szerint, a ki ezt a szokást a megye *Dealu Babi* nevű havasán figyelte meg, az oláh pásztorok a szent tüzet ma igy gerjesztik.

Száraz fenyőderekat ferdén úgy ásnak be a földbe, hogy a fának egyik karvastagságú ágával képződött természetes villája jól kézügybe essék. Úgy a faderékba, mint a villa másik ágába, megfelelő helyen bevágást mélyítenek, a melybe aztán a máramarosihoz hasonló módon taplóval teletüzködött *keményebb* fadarabot szorítanak.

A beleszorítás által szétfeszített villa a maga természete szerint visszazáródni kivánkozik s igy a hasábot harapófogó módjára kieshetetlenül magában szorongatja. A hasábfának taplós végeit régebben fürészporral is meghintegették, ma azonban a fürészport már elhagyják.

Dr. Sztripszky Hiador.

[1] Tökéletes analogiáját lásd a balkáni szlávoknál. Internat. Archiv f. Ethnographie. 1900. Taf. II. Fig. 2.

Helyreigazítás.

Istvánffy Gyula úr, az Ethnographia és Értesítő régi munkatársának óhajához képest ezennel készséggel kijelentjük, hogy Fludorovics Zsigmond úrnak osztályunk Értesítőjének 1914. évi 3—4. füzetében megjelent „A matyókról" című czikke a bekezdés kivételével Istvánffy Gyula „A matyó nép élete" című könyvének és az Ethnographia 1896. évfolyamában „A borsodi matyó nép élete" czím alatt megjelent tanulmányának idevágó fejezeteivel sorról sorra megegyezik, s Fludorovics úr ezt a szószerint való átvételt még a forrás megnevezésével sem tartotta szükségesnek enyhíteni.

A szerkesztőség a maga részéről még csak azt akarja kijelenteni, hogy a kezdő néprajzi író Fludorovics Zsigmond czikkét a matyók egyik legjobb ismerőjének adta ki tárgyi bírálatra, a ki azonban az átvételt nem vette észre. A szerkesztőséget a czikk közlése körül főleg az a szempont vezette, hogy a dolgozat kerekded egésznek látszott s fényképgyűjteményünk idevágó gazdag anyagából alkalom kínálkozott a matyó nép életét bemutató jellegzetesebb fényképek közlésére. *Szerk.*

IRODALOM.

Banner Benedek: *Adatok a nyitramegyei Ság község tótjainak tárgyi ethnografiájához.* Békés, 1912. 8° 86 l.

A szorosan vett tárgyi néprajzi irodalmunk nagyon lassan gyarapodik, éppen ezért örömmel kell fogadni minden ilyen irányú könyvet, ha abból a tudománynak is haszna van. Banner könyve ezek közé számítható. Nem állapít meg ugyan fontos eredményeket, de tényeket ir le olyan vidékről, a honnan magyar czikk még kevés jelent meg. Voltaképen csak egy falut, a nyitramegyei Ságot ismerteti. A falut közel 800 tót lakja. A falu voltaképen egyutczás, de az utcza a telkeket derékban kettészeli s minden gazdának ilyenformán kettős telke van. Az egyik telket gyümölcsfákkal ültetik be. A házak az utczára véggel dőlnek s többnyire egy fedél alatt vannak a többi szükséges helyiségek is. Leggyakoribb a sövénykerítés. A kerítéskapuk ismertetésénél szerzőnk szinte terjengőssé válik.

A tót ház épitésénél az a szempont irányadó, hogy az összes helyiségek, istállók, színek, vermek, kamrák egy fedél alatt legyenek. Kisebb melléképületek, mint sertés-, baromfiólak azonban külön épületek. A ház legelső helyisége az utcza felől a szoba, ezután a konyha következik, honnan a bejárat van. A konyhából nyilik a kamra. Majd külön bejárattal az istálló és a szín jön. A ház belső végét a krumplisverem zárja be. A 800 lélek átlag száz lakásban lakik. Ha a család szaporodik, a házat befelé tovább épitik s az egy szoba, konyha és kamra annyiszor következik egymásután, ahány család a házban lakik. A házak vertfalúak. A fedél zsupos és a mint az ábrákból látszik, sátoros. Itt szerzőnk megint érdemén felül foglalkozik a tetőszerkezettel és felépítéssel.

Jellegzetes járuléka a tót háznak a portálé, vagy a hogy ők hívják *pillír*, melynek jellegzetes típusait ábrákon is bemutatja. A tótok előszeretettel festik ki házaikat. A ház legjellegzetesebb festett díszítése a *kvety* (= virág), mely a ház hátán, a szomszéd felől szokott lenni. Ezek a falfestések szabad kézzel készülnek és a tót ornamentikának igen szép produktumai. Voltaképen hímzésmotívumok.

A kemencze elhelyezése olyan mint a magyar házé, de alakja koczkaformájú, elmaradhatatlan tartozéka a takaréktűzhely. A bútorok elhelyezése is a közismert sarkos berendezés. A tűzhely is a magyar katlan-patkás tűzhely. A kamrában lisztes- és ruhásládák vannak. Az istállóban van a legényfiú ágya.

Az udvaron kerekeskutakat, krumplis- és gabonásvermeket találunk. A verem körtealakú üreg, melynek kb. egy méter mély függőleges bejárata van, ezután lefelé gyorsan tágul a verem, melybe 50—70 véka szemesgabona fér. Berakás előtt rozsszalmával kibélelik.

A csűrök a telkeknek a falu széle felé eső végére vannak építve szép sorban. Rendesen hatalmas épületek, kontyos tetővel. Ajtajuk a végükön van. A csűr a szalma befogadására szolgál, a cséplés is itt történik. A csűr padlásán a szénát tartják.

Szőllőműveléssel is foglalkoznak. A szőllőbeli kis házat *hajloch*-nak nevezik.

Szerző ezek után röviden a népviseletet ismerteti. A férfiak szűkszárú *gatye*-ban járnak A férfiing csak derékig ér, ujja kézelős. Az ünnepi díszesen hímzett piros, kék, sárga, vagy fekete-sárga színekkel. Felsőruhájuk kék posztóból készült, magyaros. A legények kalapja rakva van pántlikákkal. A bokrétákat *sabadšag*-nak nevezik, csak legény hordhatja.

A nők alsóruhája az alsóing és az ingváll. Az ingváll igen díszes. Szerző a hímzésmintákból egy gazdag sorozatot mutat be. Felsőruhájuk, a szoknya, katrinczaszerűen elül nyitott. Csizmaszárhegyig ér. A szoknya mellett mindig köténytis viselnek. Pruszlikjaik és kendőik is díszesen hímzettek. A nők hajukat a *grgulá*-nak nevezett dróttal felcsavarják és kifeszítik, úgy, hogy a haj valósággal két kemény hurkát képez a fülek mögött. Mivel a fésülködés ezen módja hosszadalmas, egy hétig sem bolygatják fésűvel. Röviden ez a tartalma a könyvnek, mely Békésen kapható a szerzőnél.

Dr. Győrffy István.

Dr. Moldován Gergely: *A magyarországi románok.* Budapest, 1913. Nemzetiségi Ismertető Könyvtár V—VI. kötete. 8-r. 562 l.

E hatalmas munka megjelenésekor több oldalról olyan hangokat is hallottunk, hogy Moldován e művében már nem ad új dolgokat, hanem régebbi czikkeit, kisebb munkáit összefoglalva, új köntösben adja át a mai kor olvasójának. Azonban a majd öt évtizedes becsületes és szigorúan tudományos alapokon nyugvó írói multra visszatekinthető tudós ősz professzort irígyeinek ilyen rágalmai nem érik fel. Irígylik tőle azt, hogy egy áldásos, termékeny élet alkonyán, mikor más ebben a korban már rég a pihenést választja hátralevő napjai osztályrészeül, ugyanakkor a 70 éves Moldován még kezében tartja tollát s fizikai és szellemi erejének teljében egy 36 ív terjedelmű munkát tesz le a tudomány asztalára. A tudósnak mindig akad ellensége, irígye; az irígység pedig kipusztithatatlan emberi gyarlóság. Moldován professzor úr meg nem veszi figyelembe a demagógokat és — tovább dolgozik. Adja Isten minél tovább! Ennek a magyar tudományosság látta és látja hasznát.

Az oláhsággal, mindenféle szempontból, sem Romániában, sem hazánkban még nem foglalkozott senki annyit, mint Moldován. Történelmi, kultúr- és egyháztörténeti, nyelvészeti, irodalmi, néprajzi stb. vizsgálódásainak, melyeket mindenkor közre is adott, se vége, se hossza. Innen származik aztán az, hogy e munka láttán a könnyenhivők hitelt adnak ama rágalmaknak, hogy e munkájában már nem találnak új dolgokat. De némi igazság is van ebben és pedig az, hogy Moldovánnak *nézete, véleménye ma is az, mint 40 évvel ezelőtt.* Éleslátásával, tudományos mérlegelésével már akkor kinyilvánította nézetét, pedig nem voltak nagyratörő czéljai, mint egyik-másik kollégájának s ha megérdemelten magas kitüntetésekben is volt része és olyan pozicziót is elért, melyet nem is keresett és nagyobbat sem kíván, tudományos nézetei *még ezek után sem* változtak meg. Nem köpenyegforgató ember. — Mindezeket előre kellett bocsátanunk művének a következőkben adandó, de nagyon rövidre szabott ismertetésénél, hogy tiszta erkölcsi képet is kapjunk ezen *egész* mű megszületéséről, a milyen összefoglaló munka a hazai oláhságról eddig még nem jelent meg. Nélkülözhetetlen forrás ez úgy a históríkusnak, mint — és kiváltképen — az etnográfusnak, melyben mindent megtalálunk röviden, töményítve s ennek a munkának útmutatásai mellett aztán analizálható akármelyik és akármilyen részletkérdés.

A mű 24 fejezetre oszlik, és pedig: 1. Az oláhság száma, lakóhelye és különféle elnevezései. 2. Jellemzése, természete. 3. Eredete, vándorlása. 4. A hazai oláhság története, politikai törekvései. 5. Egyháztörténet, egyházak. 6. Az oláh nyelv és irodalom története. 7—9. Születési, lakodalmi és temetési szokások és babonák. 10—13. Szokások és babonák, évszakonkint csoportosítva. 14. Hit- és mesevilág. 15. A hazai népköltészetük. 16. Tanügyük és kultúrintézményeik. 17. Táncz, fonó, kaláka, stb. 18. Juhászat, pásztorkodás. 19. Egyéb foglalkozások. 20. A nép kalendáriuma. Varázslatok stb. 21. Névtár. 22. Élelem, ruházat, viselet. 23. A község, a ház és belseje. 24. A pap és a templom. — A mint e fejezetekből is látnivaló, bennünket, ethnografusokat érdekel elsősorban e munka és csaknem minden része is. Szükségtelennek tartjuk az egyes fejezetek ismertetését, hiszen azok czimei minden mondanivalónknál is beszédesebbek, csak azt kell megjegyeznünk még és ismételten, hogy minden fejezet a maga körébe tartozó dolgok és tények gazdag tárháza, lelkiismeretes egybegyűjtése. De nem haladhatunk el szó nélkül Moldován munkájának 3 része mellett, melyeket e helyen is fel kell tüntetnünk. Az egyik az oláhság eredetéről szóló véleménye, mely a legplauzibilisebb és elfogadhatóbb érvelés mind a mai napig elhangzottak között, hogy „a *XII. századig a Balkánon élő s ott kifejlődött* oláhság nem más, mint az az itáliai pásztorelem, a mely időnkint a juhokban rendkívül gazdag Apuliából az otrantói szoroson vándorolt át Thesszáliába és Epirusba, Albániába, a honnan aztán a nyájak igényei szerint haladt tovább és tovább, a havasok tetőin, mit sem törődvén az országok politikai mozgalmaival és közigazgatási tekinteteivel". És itt találjuk a második helyes nézetét, hogy hazánkat a XII. század derekán és alkonyán érik el s csak ezután kezdődik meg a tömegesebb bevándorlásuk. Harmadik, szintén helyes nézete a móczok eredetéről mondott véleménye, azaz, hogy „a móczok hihetőleg maczedóniai származásúak". Különben az egész munka egy hosszú, szorgalmas élet vizsgálódásainak complexuma, leszűrt igazságok, eredmények kincsesháza. Kár azonban, hogy a művet kiadó irodalmi vállalat szerkesztője nem fordított több gondot a szedés alkalmával becsúszott sajtóhibák kikorrigálására. De e kis szépséghibák mit sem vonnak le a mű tulajdonképeni s nagyon becses értékéből, melyet nem tudunk eléggé figyelmébe ajánlani mindazoknak, a kik a hazai oláhság néprajzáról és történetéről hű képet óhajtanak szerezni. *Dr. Schmidt Tibolt.*

Bartók Béla: *Cântece poporale româneşti din comitatul Bihor (Ungaria).* Chansons populaires roumaines du département Bihar (Hongrie). — Culese şi notate de — —. Bucureşti, 1913. Az oláh akadémia kiadása. 8-r. XXII + 360 l. Ára 5 Lei.

„Biharmegyei oláh népdalok gyűjteménye" s tegyük mindjárt hozzá, hogy a M. N. Múzeum néprajzi osztályának zene-folklore anyaga biharmegyei részének teljes és hű lajstroma. Hogy nem itthon látott napvilágot ez a mű, az nem a N. Múzeumon múlott, de a magyar zeneakadémia kiváló tehetségű tanárán sem. De most már mindegy; a munka künn jelent meg, de az érdem itthon maradt, s ebből is láthatja Románia a mi sovinisztaságtól mentes munkásságunkat, a tudós és művész embernek, valamint egy kultúrintézetnek az „elnyomott testvérek" iránti érdeklődését, a mit ő viszont felmutatni nem tud sem így, sem úgy. Bartók minden félreértés elkerüléseért nyiltan meg is mondja az oláh akadémiának: „az itt közölt népdalok eredeti felvételei fonográfhengereken és szövegeskottában Budapesten, a M. N. Múzeum népr. osztályában fellelhetők". Valamint azt, hogy az egyes dallamok felett található *F* jelzésű számok a nevezett intézet fonogramm-leltárának számai. Igaz ugyan, hogy a közreadott 371 dallamból csak 292 van e jelzéssel ellátva, azért, mert a munka megjelenése előtt még csak azoknak volt a hengere, szövege és kottája osztályunk törzs- illetve népzenei leltárába beiktatva, a többi akkor még feldolgozás alatt állott (nem *át*dolgozásról van szó tehát), azaz Bartók professzornak a gyűjtőútjain használt jegyzeteiből úgy a szövegeket, mint a dallamokat át kell másolni az osztály ügyrendje megkövetelte külön-külön támlapokra, s ebben a munkában is — eléggé meg nem hálálhatólag — a legönzetlenebbül mindig maga van a munkaerőben

nem bővelkedő osztályunk segítségére. De azóta már ezt a 79 felvételt is beiktattuk zene-folklore gyűjteményünkbe.

1909 nyarán és 1910 telén összesen négy hét alatt gyűjtötte össze Bartók e dallamokat és dalokat a Fekete-Körös völgyén, Belényes és Vaskoh környékén. A ki nem ismeri őt és szorgalmát, az előtt hihetetlennek látszik, hogy ily aránylag rövid idő alatt annyit és *úgy* lehessen gyűjteni, mint ő tette. S egyik romániai szakfolyóirat, a „Şezătoarea" (XIV. évf. 11—12. sz.-ban) értéktelennek deklarálja a munkát néhány önmagára nevetségessé vált kifogásai között ezért is, azt állítván, „hogy ily rövid idő alatt nem is lehetett jobbat végezni". De aztán Bartók, tudománya objectiv bonczkése alá véve ezen dilettáns kifogások mindegyikét, a „Convorbiri Literare" 1914. 7—8. sz.-ban olyan talpraesett választ adott, hogy azóta elhallgattak azok, a kik addig irígy szemmel nézték *egy magyar* ember megbecsültetését akadémiájuk által. E válaszból — többek között — megtudjuk az ő gyűjtési módszerét is, mely ritka tehetsége mellett páratlan szorgalmáról is tanuskodik. Átlag 20 percz alatt készül el egy dal teljes felvételével, mert 5—10 perczbe telik, míg az énekesek elpróbálják az eléneklendő dallamot, ennek lejegyzése (kottázása) további 5—8 perczet igényel, a fonográfon való felvétel pedig 2—3 perczig tart. A hangszeren lejátszott dallamok felvétele már sokkal gyorsabb, mert míg az énekeseknek egyik-másik dallamon gondolkozniok is kell (tesszük pl. ha most egy doinát, majd egy siratót, vagy egy újabb kolindát kér tőlük a gyűjtő), addig a hangszeren játszó ember fejében egész repertoirokat talált. S míg 20 éneknek a fenn említett módon való felvételéhez 6—7 óra szükséges, addig hangszeren lejátszott ugyanannyi dallam felvételére 2 óra is elég. Így átlag, ha naponta nyolcz órát dolgozik, 30 felvétellel tud elkészülni. Tehát zavartalan körülmények között egy hónap alatt nemcsak 371-et, hanem körülbelül 900-at is össze tudna gyűjteni, természetesen, ha akad elég „nótafa". De megtette ő már azt is, hogy a hunyadmegyei Paucsinesd községben, 1913 karácsony másodnapján d. u. 5 órától hajnali 5 óráig 105 dallam és dal felvételével készült el. (45 furulyán eljátszott tánczdallam, 28 hosszú szöveggel lejegyzett kolinda és 32 más dal.) A 60 elénekelt dallam rögtöni lekottázása is benne van ez idő alatt végzett munkában.

A biharmegyei oláh népdalok gyűjteménye ha nem is teljes, mégis magában foglalja Belényes környékének ismertebb népdalait s ezekből hű képet alkothatunk magunknak ama vidék zenei (dal) típusairól, illetőleg zenei dialektusáról. Bartók is azt állítja, hogy e vidék népi zenéje és népdalai a magok nemében szinte páratlanul szépek és behizelgőek, s csodálatot váltanak ki minden igaz zeneértőből, — de a dilettáns fülre lehetnek hatástalanok is.

A szöveggel énekelt dallamokat a következőképen osztja fel: *a) Doinák.* (Ezen elnevezést ugyan az ottani lakosság nem ismeri, hanem az idetartozó népdalokat *hora*-nak nevezi. Lényegileg egy és ugyanaz.) *b) Szöveges tánczdallamok.* Ezek többnyire tánczszók, kissebb, epigrammszerű, 8 ütemű, páros rímű versecskék, a melyeket táncz közben részben énekelve, részben párbeszédszerűen kiabálnak a legények. *c) Kolindák.* (E csoportba helyezte a betlehemes énekeket is) *d) Lakodalmas énekek. e) Siratók dalok.* — A szövegnélküli dallamok csoportját azok alkotják, melyeket hegedűn, furulyán, ritkábban dudán és szájdorombon játszanak. Itt meg kell említenünk, hogy Bartók csak magától az oláh *néptől* gyűjtött és ez teszi értékesebbé a munkáját. Mert jól tudjuk, hogy professzionátus vagy „úri" zenésztől gyűjtenünk, ha zenei folkloret keresünk, nem szabad. Mert pl. a czigány a hallott dallamot mindenkor át szokta alakítani vagy a maga szájaízére, vagy más szokások, körülmények számára s ilyenkor kivetkőzteti azt a maga igazi eredetiségéből. Bartók is óva int ettől a gyűjtési módtól mindenkit, a ki népdal-gyűjtéssel foglalkozik, hogy csak a legvégsőbb szükségben szorítkozzék a helybeli czigányzenészekre.

Közreadott gyűjteményének kiválóságai mellett két elenyésző kis hibája is van, a mit maga is bevall a Şezătoareanak adott válaszában is, (s a melyeket a Şezătoarea nem is vett észre,) de mentségére felhozza, hogy előtte még senki által nem járt új csapásra tért s így a kezdet nehézségei okozták ezeket. Az egyik az, hogy nem csoportosította műfajok szerint az egyes darabokat egy index keretében, így pl. a ki csak a siratók-dalokat tanulmányozná, annak végig kell lapoznia a művet, mert a gyűjteményét a nagy finn

zeneművész, Krohn J. „Suomen Kansan Sävelmiä"-jének rendszere szerint osztályozta. A másik az, hogy nem jegyezte le az énekesek nevét, foglalkozását és életkorát minden egyes felvételénél. De ezt a kis szépséghibát is már rég jóvátette máramaros-, hunyadmegyei, felvidéki és dunántúli gyűjtéseiben, melyekben — bihari gyűjtése óta — közel kétezer felvétellel gazdagította a néprajzi osztály zene-folklore anyagát s a hol már ezen adatokat is a tőle megszokott preczizitással felgyüjtötte.

Dr. Schmidt Tibolt.

Tudor Pamfile: *Agricultura la români. — Studiu etnografic.* Bucureşti, 1913. 8°. VII + 266 l. 103 ábrával. Az oláh akadémia kiadása. Ára 3 Lei.

Pamfile-nek, a romániai kis falusi tanitónak ez immár a hetedik vaskosabb kötetet kitevő munkája, melyet a bukaresti akadémia kiadott. Az alig 32 esztendős Pamfile szorgalmát, melylyel néprajzi gyűjteseit összeszedegette, hazájának legelső kultúrintézete, az akadémia mindig honorálni tudta azok kiadásaival. Műveiben nincsenek mélyen szántó gondolatok, fejtegetések, hanem tisztán csak a pusztulásnak induló, többé-kevésbbé feledésbe menő anyagnak az egybehordása, hogy annál könnyebben legyen hozzáférhető majd annak a számára, a ki akár egyes dolgokat, akár nagyobb tárgykört vesz a tudomány bonczkése alá. A szerző csak gyűjtő óhajt lenni — s ebben, be kell vallanunk, szinte páratlan —, a ki egymaga 7 vaskos kötetre valót gyűjtött össze a maga falujában. (Az akadémia által kiadott munkái a következők: 1. A temetők, 1908. 2. Gyermekjátékok, 1909. 3. A népi művészet, 1910.[1] 4. A nyár ünnepei, 1911. 5. Az ember, az állatok és a szárnyasok betegségei és ezeknek népies gyógyászata, 1911. 6. Népdalok, 1913 és végül a most bemutatandó műve.) Czélját maga is bevallja: leirásokban és lehetőleg képekben is megörökiteni mindazt, a mit apáinktól örököltünk, de a melyeket fiainknak már alig adhatunk át. Mert míg egyrészt örömmel látja a gyermekkorabeli nehéz faekének a könnyed vaseke által való háttérbeszorítását, ugyanakkor fájó szivvel a régi jó szokások pusztulását is érzi. A népet jól ismeri, maga is abból került ki és szorgalmánál csak a népe iránti szeretete nagyobb: e kettő mindent megmond.

Az „Agricultura la români" elég tartalmas leirása a romániai mezőgazdasági viszonyoknak.[2] A föld megmunkálása, határok felmérése és feloszlása, a határ-(dülő-) nevek, a gazdasági eszközök, szerszámok bő leirása, a hanyatló szokások és az idevágó folklore-anyag megörökítése alkotják a mű értékesebb részét. Csak az a kár, hogy a szerzőnek már szűk lett a faluja és átrándul hozzánk is s ekkor már hetet-havat összehord. Mert nem volna baj, ha még csak a szókincs összegyűjtése szempontjából használná fel a romániai, valamint a magyarországi oláhságra vonatkozó irodalmat, de már nagy hibát követ el akkor, mikor a tipikus romániai Ţepu község aratasáról szólva közli a tordaaranyosmegyei móczok arató-kalákájának a leirását is a maga egész terjedelmében és szóról szóra a Frâncu-Candrea művéből, de a szokás hazájának megjelölése nélkül, hanem csak annyit mond: „ez is egy aratáskor dívó szokás". Czélja valószinűleg az volt, hogy közreadjon minden olyan szokást, mely e témára vonatkozik, de úgy látszik csak egy, az idézett munka, állott rendelkezésére. S annál valószinűbbnek látszik ez, mert a szárazságok alkalmával szokásos eső-kéréknek a dodolások, paparugások rendjét nem ismeri, csak azért, mert ez abban a munkában nincs meg. Ha összehasonlitást akart tenni a Kárpátok két oldalán lakó testvérnép szokásai között, akkor ezt elsőbben is ki kellett volna kapcsolni jelen munkájának kereteiből, másodszor és főképen ismerkedjék meg a Kárpátokon inneni anyaggal is. Mihelyt elhagyja a maga igazi területét, a látott és hallott dolgok egyszerű, de értékes lejegyzését, mindjárt akadozik és botlik. Igy van a nyelvészkedésével, a mondák, mesék osztályozásféle bölcselkedésével és másban is, de szerencse, hogy csak ritkán téved ezen, előtte kevésbbé ismert utakra. Munkája mindezekután sem veszit abból az értékéből, melyre anyaggyűjtés szempontjából becsülhetjük

[1] Ismertetését lásd a M. N. M. Néprajzi Osztályának Értesitőjében 1913. 1—2. 179. l.

[2] A ki e téren kiváló munkát óhajtana lapozni, lássa a szakember *Rosetti* Pământul, sătenii şi stăpânii în Moldova cz. munkáját.

s kiváltképen a magyar-román kölcsönhatás vizsgálódásainál nélkülözhetetlen e mű, akár folklorisztikai, akár nyelvészeti szempontból.

Egyébként a mű tartalmát röviden az alábbiakban adjuk.

I. *A földművelés kezdetével* foglalkozik az első rész bevezetése, de oly sok kívánnivalót hagy maga után, hogy akadémiai bírálói is e résznek a kihagyását óhajtották. Mihelyt azonban a *mondá*hoz kell nyúlnia, már értékesebbet ad. Az első emberpár megtanulja a földművelést, de az ördög ráveszi őket, hogy Isten akaratától eltérjenek. Isten büntetésének következménye a konkoly és az, hogy a természet jóval kevesebbet ad a megkövetelt munka értékéhez képest.[1] Az e részben található többi mondai anyag is végeredményben odajut, hogy a földműves mindent Istentől vár, mert az ő keze termékenyít meg mindent, ha úgy akarja, még a kövezett utat is. (Mondáját is adja: István vajda és az utakat megtermékenyítő ismeretlen földműves történetében.) *A termés előjelei* az oláhság többékevésbbé ismert e nemű babonás hiedelmeit foglalja magában, de aránylag sokkal kevesebbet, mint a mennyit egy-egy vidéken ismernek. *Az eső hasznos vagy káros volta* cz. fejezet nem növénybiológiai szempontból érdekli a szerzőt, hanem alkalmat nyujt számára, hogy a szárazságok megszünése iránti könyörgő-menetek, proczessziók színes leirását adhassa. Tudjuk, hogy más nemzeteknél is szokás az ilyen, de a romániai mindegyiket felülmúlja méreteiben. Romániában külön csodatevő-képek vannak az esős idők kikérésére, melyeket nagy anyagi áldozatok árán a hetedik prefekturába is elvitet a szárazságtól sujtott vidék lakossága. Nagyobb csodatevő-képeik a bukaresti érseki székesegyház Szent Demeterje, az argesi Szent Filoftea, Jászvásárban Szent Paraszkéva, vagy Szent János képe a bukovinai Szucsavában. Ezeket fényes papi segédlettel szokták elkísérni útjukra s megtörténik néha, hogy „közeledtének hírére is megnyílnak az ég csatornái", s úgy ezt a jelenséget, mint azt, hogy „adtál uram esőt, de nincs köszönet benne!", annak tudják be, hogy túlfizették az illető egyház közreműködését. A jövőben alkusznak. Nagy kár, hogy az eső-kérés változatainak leírásai mellett teljesen megfeledkezik ezen szokás legolcsóbb fajtájáról, az oláhságnál mindenhol közismert „păpărugă"-ról (păpărudă, dodola). S ha már az egész művön végigvonul a folklore, össze kellett volna gyűjteni mindama szokásokat, babonákat, melyeket a nép zivatar, villámütés, jégeső és egyéb káros esős jelenségek ellen szokott használni. Ha már az egyes ténykedések, tárgyak folkloreját is adja a szerző, nagy kár ennek is a műből való hiányzása. *A termés ellenségei*-ben is csak a néphit variánsait találjuk. Bő leírásokat olvashatunk a kuruzslóasszonyok Szent György nap előtti estén végzendő boszorkánykodásairól.[1] Továbbá, hogy minő czeriméniákat végeztetnek (papokkal) a madarak, rovarok, hernyók kártevései ellen. II. *A szántóföld.* A falu határa. A föld minőségei és a dülők elnevezései. Az ősi ingatlan felosztása. Dülő- (mezei) utak kijelölésének különféle módjai, a földtulajdonosok sérelme, illetőleg károsodása nélkül. *Határkövek, halmok.* barázdák, czövekek és egyéb határjelölések. Szomszédos birtokok között levő földnyelvek és elnevezései. *Parlag-földek.* Régebben a trágya felégetésére, a jelenkorban annak lerakására, megérleltetésére szolgálnak. *Bekerített földek*ről tárgyalva, részletes leirást találunk a nálunk Erdélyben ma is ismert faluelzárásokról, midőn a falu minden kijáratát kapuval látják el a szántás megkezdésének a napján, hogy bitang jószág ne mehessen a határba és ott kárt ne tegyen. A kapu szerepe a kukoricza behordása után megszünik. A falu kapujainak anyagáról, a kapu-őrök őrhelyeiről és fizetségeiről is helyes leirást találunk. III. *A szántás.* Folklore, a karácsonyesti „pluguşorul". A szántás főeszközének, az ekének részletes leírása (ábrákkal), a régi faeke, a vegyes (fa és vas) alkatrészű és a vaseke. Az eke nomenklaturája. És ugyanitt szól a szerző a husvéti hímes-tojásokról is (!), a mennyiben a tojásfestés ornamentális díszítései között van „ekevasas" is. *A szántás elkezdése* és a hozzátartozó szokások. Szegényeknek ökrösgazdákkal való társulása (sîmbriaşi) s ennek feltételei. Őszi vetés hiányában a szemesgabona számára való szántás sorrendje. A búzáról, árpáról,

[1] V. ö. *E. N. Voronca:* Datinile şi credinţele poporului român. 164—165. l. és *C. Cătana:* Povestile Banatului, II. Szamosújvár, 1894. 11. és köv. lapok.

[2] V. ö. még *C. R. Codin şi Mihalache:* Sărbătorile, 61. l.

rozsról és a zabról részletesebb leírásokat is találunk. *A fordulórendszerekről.* A szántásra beállítható állatok neme és száma. Az ember munkája és ennek napi beosztása. Az első kivetett röghöz fűződő babonák. *A vetés.* Módjai, eszközei. A boronálás és eszközei, vessző-, fa- és vasboronák. Babonás szokások. IV. *A kukoricza.* Erről előbb általánosságban szólván, megemlíti, hogy Európába a XVI. században hozzák be. A Havasalföldre Cantacuzino Serbán vajda alatt (1678—1688), Moldvába a XVIII. század elején Mavrocordato Szilárd idejében. Erdélyben I. Rákóczi György fejedelemsége alatt ismerik meg ezt a hasznos növényt, Bukovinában 1786-ban.[1] Különben is nagy szeretettel tárgyal a kukoriczáról, mint fő-fő nemzeti eledelükről. Érdekes magyarázatát figyelte meg a kukoricza moldvai eredetéről a népnél. Moldvában *popușoiul* a neve.[2] Állítólag egy *hórihorgas* pap vitte be oda a kukoriczát és róla nevezték volna el. (Mert *popă* = pap, *șuiu* = hórihorgas, nyulánk; innen a *popușoiul* név.) Ezután folkloret ad, melyben sok a figyelemreméltó anyag is. Majd a kukoricza számos fajtájának és azok neveinek a felsorolása. *A kukoricza elvetése, illetve rakása.* Hozzáfűződő szokások, babonák. *A varjúk szerdája. A csalamádé.* A kukoricza kapálásai és eszközei. (Kapa és kormányozható faeke.) A kukoriczakapáláskor divó *kalákák* leírása, a napi munka és mulatság (pihenés) sorrendje. A továbbiakban egy olyan fejezetet is kapunk, a milyenben nem volt részünk a búza, árpa, rozs stb. tárgyalásakor, ez a kukoricza biologiája, természetrajzi leírása. Az egyes szerveinek gazdag névtára. *A kukoricza-üszög* keletkezésének megmagyarázása után a néphitnek különféle és érdekes véleményeivel ismerkedhetünk meg az üszög keletkezésére nézve. A kukoricza ellenségei: madarak, hernyók, kutyák, disznók, mezei egerek stb. elleni védekezés módjai. (Hurkok, csapdák stb.) V. *A szántóföld, a búza, rozs, árpa és zab folkloreja.* Eléggé gazdag és nálunk kevésbbé ismert anyagot tartalmaz ez, a műhöz aránytalanul nagy terjedelmű fejezet. VI. *Az aratás és behordás.* Az aratás előestéjén divó szokások. Az aratás miként je és eszközei: kasza, sarló, gereblye. A kaszálás. Kévekötés és keresztrakás. Arató ünnepségek, aratókoszorúk. A behordás és ennek változatai. Ősi szállítási módok. Végül a lábon álló gabonának őrzése és a különféle állat-(madár-)ijjesztő eszközök: bábúk, kereplők. VII. *Takarmányfélék és a konyhakerti növények. A széna,* luczerna, muhar stb. A kaszálók és erdei irtások. A széna felboglyazása, behordása a gazdasági épületek padlására. *A kender és a len.* Megmunkálásuk. Folklore. Dinnyefélék és az ugorka. Hüvelyes vetemények. Burgonyafélék. A burgonyának az oláh szókincsben ismert minden nevét is adja, összesen hatvankilenczet. Az idevonatkozó folkloreból igen érdekes az a népmonda, mely szerint az Isten és az Ördög közti haragnak a burgonya az oka. Hagymafélék. Egyéb konyha-zöldségek. VIII. *A cséplés,* cséphadaróval és nyomtatással. (Dobrudzsában szokás hatszögű kőoszloppal is nyomtatni, melynek vízszintesen fekvő vastengelye két végére kötik a körben forgó lovak hámistrángjait.) Rostálás. A búza, rozs stb. elrakása és a szalma felhasználása. IX. *Kukoriczaszedés,* törés. Fosztása és a fosztókák leírása. Kukoriczakasok. Morzsolás. *Függelék:* A földmérés Romániában. A könyv végéhez indexet is csatol a szerző, mely mintegy 2500 jobbára népies elnevezést foglal magában.

Dr. Schmidt Tibolt.

G. Gane: *Harta etnografică a Europei Centrale,* după Florinskij, Lubor-Niederle, Kiepert, Weigand, Cvijić, Mazăre, Noe și alții de — —. București, 1914. 1 : 5.000,000. Ára: 1 Lei.

Megszoktuk már a gombamódra termő romániai kiadású néprajzi térképeket, melyek következetesen mindig „Románia és a szomszédos országok" néprajzi adatainak kevésbbé lelkiismeretes kartogrammjai. Eddig az említettnél nagyobb területet még egyik sem ölelt fel. Mindenkor a Tisza, a Dnyeszter egész folyása és a Duna alsó szakasza adták meg ezen térképek határait, s így az oláh kartografusok nemcsak a nagy számban élő pindosz-

[1] *Z. C. Pantu:* Plantele, 205. l.

[2] Erdélyben: cucuruz, porumb, mălaiu.

alji kucóoláh testvéreikről feledkeztek meg az eddig kiadott térképeiken, hanem bizonyos czélzatból még a szerbiai Krajna-vidéken is meglehetős számmal képviselt oláhságról is, arra a helyre helyezvén az egyébként a térkép bal felső sarkába kívánkozó magyarázó szöveget, mert utóbbi helyre az ott elhelyezkedő „*Solnoc, Hăiduc*“ stb. vármegyéink feltüntetésére szükséget éreztek mindenkor, úgy látszik a „*de la Nistru pân' la Tisa*“ elvénél fogva. És így meglepődhetnénk, hogy már rászánták magukat végre egy nagyobb terület néprajzi adatait feltüntető térkép kiadására, ha első pillantásra észre nem vennők, hogy ez a térkép nem más, mint a mai nagy háború szülöttje és bizonyos politikai czélzattal készült.

Közép-Európa néprajzi térképe a czíme és a keleti hosszúság (Greenwichtől) 15°-tól a 32°-ig és az éjszaki szélesség 37°-tól az 57°-ig elterülő földrészt foglalja magában. Ennélfogva az oláhság zöme a térképnek csaknem a közepére került és a kartolitográfia leghálásabb színével, az élénk vörössel, mintegy dominálja is az egész területet. Egyébként valamivel lelkiismeretesebb térkép volna elődeinél — az egyes nemzetiségek lakta területek kidolgozásában, azonban két dologban kibújik a szeg a zsákból s így nyilvánvaló lesz a politikai czélzata, a mi viszont az objectiv tudományosság kárára esik. Először: az oláhság elhelyeződésének feltüntetése, másodszor: a térkép jobboldali keretén elhelyezett statisztikai adatok erőltettek és így teljesen hamisak, a kevésbbé hozzáértők számára megtévesztők. (De hát a czél ez volt, mert a romániai „nagyközönségnek“ készült; a mi birtokunkba egy példány nagy nehézségek után került.) Az oláhság lakta területek feltüntetésében a magyarországi eltévelyedéseket már nem is tartjuk érdemesnek a felemlítésre, hiszen azok már úgyis ismeretesek mindnyájunk előtt. Annál érdekesebb az a jelenség, hogy most már ÉK-re és D-re is kiterjed a „testvérek“ iránti s eddig kevésbbé tanusított figyelmük. Oroszországban a Dnyeper-torkolatig mutat ki oláhságot, a Balkánon — e térkép szerint — már Albánia felét és Görögországnak teljes éjszaki részét oláhság lakja, s ezektől az anyaországig elég sűrű oláh szigeteken juthatunk el, sőt Kis-Ázsiába, Appolonia környékére is jut belőlük. Ennyi bőven elég a térképről! A mi a statisztikai adatokat illeti, arra nézve kivonatosan közölnünk kell néhány szemelvényt. Az oláhok (románok) száma *szerinte 13.155,000. (?)* Ebből jut Romániára: 6.940,000, Magyarországra: 3.320,000, Besszarábiára: 1.542,000, Bukovinára: 298,000, az orosz birodalomra: 200,000, Szerbiára: 150,000, Bulgáriára 80,000, Maczedoniára, Thesszáliára és Albániára: 600,000, más államokra együttesen: 25,000. Még illuzórikusabb adatokat kapunk hazánkra vonatkozólag. Ugyanis a mi statisztikai hivatalunk adatai szerint a magyar szent korona országainak 1910-ben 20.886,487 volt a lélekszáma, de Gane többről tud és pedig 21.451,000-ről, természetesen a nemzetiségeink javára és a magyarság kárára esik ez a többlet, a mint ez az alábbi táblázatból is kitünik:

	A mi statisztikánk szerint:	Gane szerint:	Különbség:
Magyar	10.050,575	8.860,000	— 1.190,575
Német	2.037,435	2.172,000	+ 134,565
Tót	1.967,970	2.160,000	+ 192,030
Oláh	2.949,032	3.320,000	+ 370,968
Rutén	472,587	634,000	+ 161,413
Szerb és horvát	2.939,633	3.119,000	+ 179,367
Egyéb	469,255	1.186,000	+ 716,745
Összesen	20.886,487	21.451,000	+ 564,513

Azaz szerinte 564,513 lélekkel több Magyarország lakossága az általunk tudottnál és a nemzetiségekben 1.755,088 lélekkel mutat ki többet. Talán arra akart czélozni ezekkel az adatokkal Gane, hogy mit fog tenni „az a nyolcz milliónyi magyarság“, ha megmozdulnának a számra súlyosabb nemzetiségek? Úgy ő, mint közönsége már megkapták erre a feleletet a mostani nagy eseményekben.

Mi pedig már hozzá vagyunk szokva a hasonszőrű romániai kiadványokhoz!

Dr. Schmidt Tibolt.

MÚZEUMI ÜGYEK.

Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának állapotáról az 1914. év második évnegyedében.

I. *Gyűjteménytárgy.* 634 darab. Ebből vétel 417, ajándék 210, osztályfelvétel 7 drb.

A) A vételek részletezése: ruházat, női kézimunka és ékszer 102, bútorzat 24, használati tárgy 14, keramikai tárgy 21, kultusztárgy 66, diapozitív-lemez 21, képes levelező-lap 136, hímes tojás 33 darab.

B) Az ajándékozók neve és az ajándékok részletezése: özv. László Zsigmondné Budapest, 147 darabból álló nemzetközi (jórészt exotikus) gyűjtemény. Beniczky Géza Budapest, 10 drb nyíl és 1 drb íj. Vita Károly Nagyszalánc, 5 drb hímes tojás. Dr. Baán Aladár Budapest, 1 drb korsó. Baka Ilona és Vilma Gelencze, 20 drb hímes tojás. Vujkovich L. Szabadka, 10 drb hímes tojás. Balázs N. Mezőkövesd, 9 drb. képes levelező-lap. Dr. Semayer Vilibáld Budapest, 7 drb képes levelező-lap.

E negyedévi szaporulatból 471 hazai tárgygyal szemben 163 külföldről, nagyrészt tengerentúlról származik és pedig: Boszniából 2, Lengyelországból 2, Oroszországból 1, Afrikából 88, Egyptomból 6, Perzsiából 1, Tibetből 1, Hebridákról 1, Salamon szigetekről 60 darab.

A hazai gyűjteménytárgyakból esik a következő vármegyékre: Aradra 15, Árvára 60, Abaújra 6, Alsófehérre 13, Baranyára 6, Bács-Bodrogra 10, Beszterczenaszódra 20, Borsodra 10, Biharra 11, Brassóra 15, Csikre 2, Csongrádra 1, Gömörre 2, Háromszékre 21, Hajdúra 13, Hunyadra 12, Kolozsra 22, Kisküküllőre 4, Nagyküküllőre 38, Nógrádra 5, Marostordára 1, Pest megyére 8, Pozsonyra 1, Sopronra 10, Szabolcsra 1, Szebenre 1, Tordaaranyosra 5, Veszprémre 13, Zalára 9, Zágrábra 1, Szepesre 11, Udvarhelyre 10, Dunántúlra 1, Erdélyre 26, Magyarországra 1.

II. *Könyv:* 174 munka. Ebből vétel 118 új, 42 folyó, ajándék 7 új, 1 folyó, csere 6 folyómunka.

A) Ajándékoztak: Róheim Géza Budapest, 1 új, Viski Károly Budapest, 1 folyó, Csányi Károly Budapest, 1 új, a Societé Finno-Ougrinne Helsinki, 3 új munkát.

III. *Felszerelési tárgy:* 6 drb. vétel.

IV. *Végzett munkálatok:* A negyedév elején a rendes administrativ munkálatokon kívül felfrissítettük s egyik-másik helyén egészen újonnan rendeztük be kiállított gyűjteménytárgyainkat, hogy osztályunk a május elsején kezdődő nyitásokon, a nagyközönség számára újabb s eleddig a raktárba szorult tárgyakat is bemutathasson. Folytattuk a könyvtár teljes revizióját, valamint a Flesch, Dőhring és Zichy tárgyak még az előző évnegyedekben megkezdett szabályos beleltározását azzal, hogy a tárgyak azonosságát az eddig is köteles leírásokon kívül a leltári czédulákra ragasztott fényképmásolatokkal is igazoljuk. Úgyszintén beleltároztuk a Mendlik-féle Tenimber-szigetcsoportról származó tárgy-kollekcziót. A negyedév végén egyik tisztviselőtársunk súlyos betegsége miatt tartósabb szabadságra ment, másik kettő ugyancsak betegség miatt még szabadságon van.

V. *Látogatók:* 17,730 ingyenes és 7 fizető személy. A látogatók ezen összegében foglaltatnak a következő iskolák növendékei is: a jászberényi áll. főgimnázium 34 tanulója, a VI. ker. Tomory-utczai elemi iskola 140 növendéke, a Hernád-utczai polg. fiúiskola 60 növendéke, az újpesti Sámuel-féle nyilv. polg. iskola 60 növendéke, a VI. ker. bajnok-utczai elemi fiúiskola 50 növendéke, a pannónia-utczai elemi fiúiskola 99 növendéke, a váczi-utczai elemi fiúiskola 100 növendéke, a felső-erdősori elemi fiúiskola 70 növendéke, az V. ker. iparostanonczískola 450 növendéke, a felső-erdősori elemi leányiskola 60 növendéke, a kiskúnfélegyházi vár. kath. főgimnázium 54 növendéke, a timár-utczai elemi iskola 88 növendéke, a nagybecskereki polg. leányiskola 22 növendéke, a fiumei olasz tanítónők tanfolyamának 52 növendéke, a kiskunhalasi ref. főgimnázium 57 növen-

déke és az Angelineum szerb leányiskola 35 növendéke, az izraelita siketnémák intézetének 70 növendéke, az érseki főgimnázium 50 növendéke, a budapesti Máv. elemi népiskola V. oszt. 30 növendéke, a hernád-utczai fiúiskola 30 növendéke, az újvidéki róm. kath. iskola 55 növendéke és a Máv. áll. elemi iskola II. *a*) oszt. 30 növendéke.

Budapest, 1914. július 9-én.

Dr. Semayer Vilibáld,
a népr. oszt. igazgatója.

Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának állapotáról az 1914. év harmadik évnegyedében.

I. *Gyűjteménytárgy:* 777 darab. Ebből vétel 532, ajándék 45 drb. Osztályfelvétel 200 darab.

A) A vételek részletezése: ruházat, női kézimunka és ékszer 91, bútorzat 2, keramikai tárgy 12, kultusztárgy 29, használati tárgy 29, hangszer 1, fegyverzet 1, kismesterségi tárgy 42, pásztorélet 11, modell 1, székelykapú 1, fényképfilm 293, fénykép 17, levelezőlap 2.

B) Az ajándékozók neve és az ajándékok részletezése: Dr. Gohl Ödön Budapest, 6 drb viaszgyertya és 1 drb viaszgyertya-tekercs. Nagy Mihály Piliny, 4 drb hímes tojás. Schmidt Tibolt Budapest, 2 drb levelezőlap. Cibak Anna Szent-Katolna, 3 darab husvéti tojás. Spitzer Mór Budapest, 10 darab használati és 3 darab halászati tárgy. A Magyar Földrajzi Társaság Budapest, Vámbéri Ármin hagyatékából 4 drb: 1 kulacs, 1 fémibrik, 1 fokos és 1 sapka. Ismeretlen ajándékozótól 13 drb husvéti bárányka.

E negyedévi szaporulatból 287 hazai tárgygyal szemben 490 külföldről, nagyrészt tengerentúlról származik és pedig: Ausztriából 6, Rotterdamból 2, Szibériából 19, Indiából 232, Egyptomból 31, Arábiából 13, Suezi csatorna környékéről 17, Kinából 64, Japánból 102, Sziámból 1, Turkesztánból 3 drb.

A hazai gyűjteménytárgyakból esik a következő vármegyékre: Háromszékre 4, Aradra 1, Kolozsra 8, Krassó-Szörényre 16, Bácsbodrogra 23, Borsodra 10, Zalára 4, Pozsonyra 11, Nógrádra 4, Gömörre 13, Magyarországra 27.

II. *Könyv:* — —.

III. *Felszerelési tárgy:* — —.

IV. *Végzett munkálatok:* Július második és harmadik felében az osztály majd minden tisztviselője a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége által az osztályban rendezett II. néprajzi tanfolyam szolgálatában állott. Végső napjaiban pedig a háború kitörése után, míg egyrészt dr. Mészáros Gyula és Lajtha László urak bevonultak, mi többiek az osztályban letétül adott vagy pótolhatatlan tárgyakat kiszedtük a szekrényekből és ládákba rakva beszállítottuk a M. N. Múzeum központi épületének a mienknél védettebb pinczehelyiségébe.

Egyben az Igazgató Úr Őméltóságának hozzájárulásával, tekintve azt, hogy a mozgósítás alkalmával heteken át az intézet nagy mennyiségű gyanus elemmel volt körülvéve, rendezkedések czimén elzártuk az osztályt a látogatóközönség előtt és azóta csak általunk ismert szakemberek számára van nyitva. Tisztviselőtársaimmal együtt pedig ettől fogva turnusokban folyó egész napi szolgálatot vállaltunk, mely jelenleg is tart, de Galiczia kiürítése után megszüntethető lesz. Négy hét óta Ács Lipót úr, szolgálattételre berendelt tanárt kihelyezték az újpesti főgimnáziumhoz, mi többiek a könyvtár s fényképtár-katalógusunk revíziójával vagyunk elfoglalva, míg a szolgaszemélyzet részint őrködéssel, részint régebben vásárolt tárgyak tisztogatásával és részben a gyűjteménybe való beiktatásával van elfoglalva.

V. *Látogatók.* Osztályunk a háborús állapot miatt a nagyközönség számára további intézkedésig zárva, azonban egyes iskolák előzetes bejelentés után gyűjteményeinket megtekintették.

Budapest, 1914. október 24-én.

Dr. Semayer Vilibáld,
a népr. oszt. igazgatója.

Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának állapotáról az 1914. év negyedik évnegyedében.

I. *Gyűjteménytárgy*: 1176 drb. Ebből vétel 315, ajándék 820, osztályfelvétel 41 drb.

A) A vételek részletezése: Ruházat, női kézimunka és ékszer 101, keramikai tárgy 166, kismesterségi tárgy 1, fényképlemez és kép 47 drb.

B) Az ajándékozók neve és az ajándékok részletezése: néhai dr. Réthy László Budapest, 796 drb fametszet. Özv. Kossuth Ferenczné Budapest, 20 drb., néhai Kossuth Ferencz hagyatékából. Dr. Schmidt Tibold Budapest, 4 drb képes levelező-lap.

C) Osztályfelvétel: 41 drb fénykép.

E negyedévi szaporulatból 389 hazai tárgygyal szemben 787 külföldről, részben tengerentúlról származik és pedig: Ausztriából 56, Dalmáciából 4, Boszniából 12, Görögországból 8, Németországból 110, Svájczból 17, Franciaországból 20, Belgiumból 4, Hollandiából 7, Dániából 3, Angliából 20, Svédországból 4, Norvégiából 8, Finnországból 3, Oroszországból 129, Orosz-Lengyelországból 2, Kaukázusból 9, Spanyolországból 22, Olaszországból 58, Törökországból 30, Balkán-államokból 26, Európából 29, Lappföldről 1, Szibériából 9, Perzsiából 4, Szíriából 11, Palesztinából 1, Kisázsiából 8, Cziprus szigetéről 1, Kelet-Indiából 8, Kínából 7, Japánból 23, Ázsiából 45, Arábiából 6, Egiptomból 8, Észak-Afrikából 16, Dél-Afrikából 4, Amerikából 49, Ausztráliából 5.

A hazai gyűjteménytárgyakból esik a következő vármegyékre: Aradra 21, Abaúj-Tornára 1, Besztercze 11, Biharra 9, Békésre 19, Győrre 1, Jásznagykun-Szolnokra 10, Máramarosra 1, Sopronra 1, Szebenre 14, Temesre 1, Kolozsra 27, Pest megyére 13, Horvát-Szlavonországra 45, Felvidékre 4, Nagy-Alföldre 4, Dunántúlra 3, Délmagyarországra 4, Magyarországra 42, Magyar-Morva határszélre 158.

II. *Könyv*: Összesen 11 munka. Ebből vétel —, ajándék: 2 új, 6 folyó, csere: 3 folyó munka.

A) Ajándékoztak: Dr. Ecsedi István Debreczen, 1 új, Museum-Bergen 1 folyó, Siebenbürger Karpathenverein Nagyszeben, 1 folyó, Museum-Tromső 2 folyó, Norske Fortidning Kristiánia 2 folyó, Komáromi Márton Jászberény, 1 új munkát.

B) Cserébe küldött: a Verein für Nassauische Altertumskunde und Gesch. Forschung, Wiesbaden, 2 folyó, a Naturforsch. Gesellschaft, Jurjew-Dorpat 1 folyó-munkát.

III. *Felszerelés*: — —.

IV. *Végzett munkálatok*: Osztályunkban, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójának rendeletéből deczember 8-ig rendkívüli inspekcziókat tartottak a tisztviselők s ezen idő alatt elkezdtük a magyarországi ruhaanyag, továbbá az egész fényképgyűjtemény és a szakkönyvtár teljes revideálását, mely munkálatok nagy méreteik miatt az év végéig nem nyerhettek befejezést és így az új évbe is átjöttek. Lajtha László gyakornoknak a hadseregtől nyert ideiglenes szabadságolása által, újból folytattuk a népdal és zenei gyűjtemények revizióját is.

E helyen meg kell emlékeznem még osztályunk tisztviselői karának ez évnegyedben történt nagy veszteségéről, mely nemcsak osztályunkat, hanem a magyarországi néprajz ügyét is érte, dr. Beluleszko Sándor, M. N. Múzeumi őr elhunytával. Egy kiváló képzettségű, páratlan szorgalmú társunkat vesztettük el benne november hó 1-én, mikor is a halál megváltotta két éven át tartó roncsoló betegségének szenvedéseitől.

V. *Látogatók*: Osztályunk gyűjteményei a nagyközönség részére zárva.

Budapest, 1915. január 5-én.

Dr. Semayer Vilibáld,
a népr. oszt. igazgatója.

Utalványczím: Magyar Néprajzi Társaság Budapest.

3019. cheque-számlájára.

Hivatalos nyugtázás az „Ethnographia“ legközelebbi füzetében.

Taggyüjtés. Rendkivül olcsó folyóirataink hathatós terjesztése érdekében tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy a jelentkező új tagokat lehetőleg gyorsan bejelenteni sziveskedjenek. Mutatványszámokat s alapszabályokat készséggel küld a M. Néprajzi Társaság elnöksége (Budapest, VIII., Nemzeti Múzeum).

Tagsági oklevél. Tisztelettel tudatjuk, hogy a Magyar Néprajzi Társaság művészi kiállitású, *névre szóló* tagsági okleveleit azon tagjainak készséggel megküldi, a kik a kiállitásért járó 6 K díjat az elnökség czimére (Budapest VIII., Nemzeti Múzeum) beküldik.

A Magyar Néprajzi Társaság kiadásában

megjelentek és **Ranschburg Gusztáv** könyvkereskedőnél (Budapest, IV., Ferenczieк-tere) kaphatók:

I. Magyar Néprajzi Könyvtár:

I. kötet: *Strausz Adolf*, Bolgár néphit. Ára . . . . . 8 kor.
II. kötet: *Dr. Sebestyén Gyula*, Rovás és rovásírás. Ára . . . . . 15 „
III. kötet: *Dr. Katona Lajos*, Magyar népmese-typusok. (Sajtó alatt.)

II. Néprajzi Füzetek:

1. szám: *Dr. Munkácsi Bernát*, A magyar népies halászat műnyelve.
2. szám: *Istvánffy Gyula*, Palócz néprajzi tanulmányok.
3. szám: *Nagy Géza*, A szkithák nemzetisége.
4. szám: *Dr. Sebestyén Gyula*, A székelyek neve és eredete.
5. szám: *Dr. Alexics György*, Vadrózsapör.
6. szám: *Dr. Krausz Sámuel*, Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai.
7. szám: *Huszka József*, Tárgyi ethnographiánk őstörténeti vonatkozásai.
8. szám: *Dr. Sebestyén Gyula*, Az avar-székely kapcsolat emlékei.
9. szám: *Galgóczy János*, Ujabb sumir szószedet.

Ára egy-egy füzetnek 1 kor., a kilencz füzetnek együtt 7 kor.

A Magyar Néprajzi Társaság

tisztikara és választmánya.

Elnök:

Szalay Imre báró
(M. Nemzeti Múzeum.)

Alelnökök:

Csánki Dezső dr.
(I. Vár, Orsz. Levéltár.)

Sebestyén Gyula dr.
(M. Nemz. Múzeum.)

Főtitkár:

Bán Aladár dr.
(VIII., Koszorú-utcza 25.)

Titkár:

Madarassy László dr.
(M. Nemz. Múzeum.)

Pénztáros:

Kövecsesi Danes Árpád
(II., Margit-körút 64/*b*.)

Ellenőr:

Máder Béla
(Országház-tér 11.)

Könyvtáros:

Schmidt Tibolt dr.
(N. Múzeum Néprajzi Osztálya, VII., Iparcsarnok.)

a) *Fővárosi választmányi tagok:*

Alexics György dr.
Balásy Dénes
Barabás Samu
Barátosi Balogh Benedek
Bartók Béla
Bartucz Lajos dr.
Bátky Zsigmond dr.
Binder Jenő
Erdélyi Lajos dr.
Ernyey József
Fabó Bertalan dr.
Giesswein Sándor dr.
Goldziher Ignácz dr.
Győrffy István dr.
Heller Bernát dr.
Huszka József
Jancsó Benedek dr.
Kodály Zoltán
Lambrecht Kálmán dr.
Mahler Ede dr.
Melich János dr.
Mészáros Gyula dr.
Nyáry Albert báró dr.
Róheim Géza dr.
Semayer Vilibáld dr.
Solymossy Sándor dr.
Strausz Adolf
Szegedy Rezső dr.
Szendrei János dr.
Szily Kálmán dr.
Szinnyei József dr.
Sztankó Béla
Sztripszky Hiador dr.
Tagányi Károly
Téglás Gábor
Thirring Gusztáv dr.
Tolnai Vilmos dr.
Trócsányi Zoltán dr.
Varjú Elemér
Versényi György dr.
Vikár Béla
Zsilinszky Mihály

b) *Vidéki választmányi tagok:*

Almásy György dr., Borostyánkő
Baróti Lajos dr., Almádi
Bellosics Bálint, Baja
Darnay Kálmán, Sümeg
Erdélyi Pál dr., Kolozsvár
† Fiók Károly dr., Debreczen
Gálos Rezső dr., Temesvár
Gárdonyi Géza, Eger
Gombocz Zoltán dr., Kolozsvár
Gönczi Ferencz, Kaposvár
Harsányi István, Sárospatak
Istvánffy Gyula, Miskolcz
Karl Lajos dr., Kolozsvár.
Karácsonyi János dr., Nagy-Várad
Kálmány Lajos, Szeged
Kárpáti Kelemen, Székesfehérvár
Lehoczky Tivadar, Munkács
Pápay József, Debreczen
Pósta Béla dr., Kolozsvár
Schweiger Lázár dr., Eger
Cs. Sebestyén Károly, Szeged
Spitzer Mór, Pozsony-Széleskút
Somssich Géza gróf, Kopaszhegy
Szendrey Zsigmond, Nagyszalonta
Szilády Zoltán dr., Nagyenyed
Tömörkény István, Szeged
Zolnai Gyula dr., Kolozsvár
Zoltai Lajos, Debreczen.

Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája Budapesten. 61171